

Redaktor naczelny
Andrzej Matusiewicz

Recenzent tomu
dr hab. Krzysztof Sychowicz

Opracowanie redakcyjne
Dorota Skłodowska
Krzysztof Skłodowski

Korekta
Jolanta Kubrak

Tłumaczenia streszczeń w języku angielskim
Elżbieta Rzemieniewska

Projekt okładki
Studio OP-ART, Stanisław J. Woś, Ewa Przytuła

Współwydawcy
Muzeum Okręgowe w Suwałkach
Archiwum Państwowe w Suwałkach

© Copyright by Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe, 2021

Nakład 500 egz.   ISSN 1730-9875

Publikacja ukazała się dzięki pomocy finansowej:

Miasta
Suwałki

Podlaskie

Województwa
Podlaskiego

Powiatu
Augustowskiego

Miasta
Augustów

Gminy
Bargłów Kościelny

Gminy
Lipsk

MALOW

Gminy
Puńsk

Powiatu
Suwałskiego

Gminy
Suwałki

Gminy
Sztabin

Gminy
Wizajny

oraz Alicji Lutostańskiej

Augustowsko-Suwalskie
Towarzystwo Naukowe

ROCZNIK

AUGUSTOWSKO-SUWALSKI

TOM XXI

Suwałki 2021

Wstęp / 7

Artykuły i studia

Tadeusz Radziwonowicz, *Wobec politycznych dylematów i perturbacji. Suwalszczyzna 1918–1920* / 9

Marek Sidor, *Szkoła rolnicza w Dowspudzie w okresie międzywojennym. Część 2. Szkoda, że tak krótko* / 75

Komunikaty

Diana Maksimiuk, *Obława augustowska w aktach Wojskowej Prokuratury Garnizonowej w Białymstoku* / 87

Andrzej Matusiewicz, *Henryk Sienkiewicz w Suwałkach (20 stycznia 1904 roku)* / 101

Materiały

Inwentarz materiałów z archiwum Stefana Buczyńskiego
Oprac. Krzysztof Skłodowski / 107

Biogramy

Adam Żulpa, *Grochowiacy – krechowiacy generała Andersa* / 141

Noty o Autorach / 167

Kronika 2020

Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe / 169

Archiwum Państwowe w Suwałkach / 170

Muzeum Okręgowe w Suwałkach / 175

Skorowidz nazw osobowych / 185

Skorowidz nazw geograficznych / 196

Bibliografia „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego”,
t. 1 (2001) – t. 20 (2020) / 205

Bibliografie członków Towarzystwa i autorów
„Rocznika Augustowsko-Suwalskiego” / 227

Maciej Ambrosiewicz / 229

Irena [Drowdziłło-] Batura / 235

Wojciech Batura / 238

SPIS TREŚCI

Jerzy Brzozowski /	250
Andrzej Chuchnowski /	254
Stanisław Cieślukowski /	255
Michaił Czapala /	256
Józefa Drozdowska /	258
Anetta Ejdulis /	269
Zbigniew Fałtynowicz /	270
Łukasz Faszczka /	277
Sławomir Filipowicz /	278
Melchior Jakubowski /	282
Danuta Kaszlej /	283
Zbigniew Kaszlej /	287
Jacek Łoziński /	291
Grzegorz Mackiewicz /	293
Andrzej Makowski /	293
Andrzej Matusiewicz /	295
Tomasz Naruszewicz /	306
Artur Ochał /	309
Artur Płoński /	314
Tadeusz Radziwonowicz /	316
Ryszard Sawicki ks. /	323
Jarosław Schabieński /	327
Marek Sidor /	329
Krzysztof Skłodowski /	331
Krzysztof Snarski /	337
Krzysztof Sychowicz /	340
Jarosław Szlaszyński /	349
Tadeusz Trzaskalik /	357
Łukasz Wnukowski /	358
Marcin Zwolski /	358
Krystyna Żabicka /	364
Adam Żulpa /	365

WSTĘP

Oddajemy do rąk Czytelników XXI tom „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego”, który podsumowuje jubileusz dwudziestolecia pisma. Poza tekstami wypełniającymi tradycyjne działy zawiera bibliografię zawartości od tomu I do XX¹ oraz Bibliografię członków Towarzystwa i autorów „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego”. Otwierający się nowy etap w historii periodyku zaznaczamy zmienioną szatą graficzną, którą opracowała Ewa Przytuła.

„Rocznik”, zgodnie z zapowiedzią z pierwszego tomu, miał zawierać „oryginalne studia, artykuły i inne rodzaje opracowań naukowych o różnorodnej tematyce dotyczącej obszaru trzech powiatów: augustowskiego, sejneńskiego i suwalskiego”, a jego łamy wypełniać mieli autorzy pochodzący zarówno z regionu, jak i innych części Polski. Patrząc z perspektywy dwóch dekad, tak też się stało.

Bibliografię dwudziestu tomów „Rocznika” poprzedza lista osób, instytucji, organizacji i firm, które w różny sposób przyczyniały się do jego istnienia. Zaslugują na słowa szczególnej wdzięczności, tym bardziej, że liczni z nich robili to bezinteresownie. Ukazanie się pisma nie byłoby możliwe bez współpracy ze współwydawcami, czyli Muzeum Okręgowym w Suwałkach i Archiwum Państwowym w Suwałkach oraz bez wsparcia finansowego wielu podmiotów, z których Urząd Miejski w Suwałkach czyni to nieprzerwanie od dwudziestu lat.

W dwudziestu tomach „Rocznika” znajdują się 252 studia, artykuły, komunikaty i sylwetki (biogramy), 26 materiałów źródłowych bądź ich omówienia oraz 40 recenzji i głosów dyskusyjnych lub polemicznych (łącznie blisko 0,30 mb na biblioteczną półkę). Ponadto w każdym tomie znajduje się kronika działalności Augustowsko-Suwalskiego Towarzystwa Naukowego, Muzeum Okręgowego w Suwałkach i Archiwum Państwowego w Suwałkach (od tomu II).

Wśród tekstów dominuje tematyka historyczna, choć liczne są również artykuły przyrodnicze (głównie jako materiały pokonferencyjne), archeologiczne, etnograficzne, geologiczne i historyczno-literackie. Łącznie na łamach „Rocznika” znalazły się teksty 135 autorów, pochodzących z różnych regionów i ośrodków w kraju, a także z Litwy i Rosji. Aż 42 z nich mieszka na Suwalszczyźnie, prawie drugie tyle jest z nią związanych korzeniami rodzinnymi, a pozostali – tematyką podejmowanych prac. Można

---

¹ Wcześniej ukazały się trzy bibliografie obejmujące okresy pięcioletnie. Zawartość tomów 1–5 opublikowana została w: *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe 1999–2005. Zamiast kroniki. Rocznik Augustowsko-Suwalski. Bibliografia T. I (2000) – T. V (2005)*, oprac. Andrzej Matusiewicz, s. 14–16 [dodatek do t. 5 (2005)]; tomów 6–10 w: „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2011, t. 11, s. 259–262; tomów 11–15 w: „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2016, t. 16, s. 239–242.

więc stwierdzić, że wokół „Rocznika” zgromadziło się liczne grono osób naukowo zainteresowanych regionem, a szczególnie jego dziejami. Po raz pierwszy w historii Suwałk i Suwalszczyzny istnieje środowisko mające potencjał do organizacji konferencji naukowych, tworzenia prac naukowych, organizacji wydarzeń popularnonaukowych (m.in. cykle wykładów) oraz regularnego wydawania od dwudziestu lat swego czasopisma naukowego. Większość z nich skupia Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe.

Zamykająca tom Bibliografia członków Towarzystwa i autorów „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego” jest swego rodzaju podziękowaniem i utwaleniem ich wkładu w badania naukowe nad regionem. Znalazły się w niej dokonania członków Augustowsko-Suwalskiego Towarzystwa Naukowego oraz najaktywniejszych współpracowników „Rocznika”, którzy przyjęli zaproszenie redakcji i nadesłali swoje noty. Razem 34 osoby. W ten sposób powstała swoista bibliografia regionalna ostatnich kilkudziesięciu lat, której wartość podnosi fakt odnotowania często niezwykle ważnych tekstów, opublikowanych w lokalnych pismach, wydawanych w gminach lub miastach regionu. Warto podkreślić ich znaczącą rolę w rozwoju badań nad historią Suwalszczyzny. To właśnie na ich łamach wielu regionalistów publikowało swoje debiutanckie teksty. Dla wielu z nich, kilkadziesiąt lat temu była to jedyna możliwość upowszechniania badań w popularnej formie. Najpierw były to „Krajobrazy” (od 1980) i tzw. stara „Jaćwież” (w latach 1986–1989), później nowe czasopisma powstałe po 1989 roku (np. „Tygodnik Suwalski”, „Przegląd Augustowski”, „Przeroślak”) i wreszcie tzw. nowa „Jaćwież” (w latach 1997–2007) oraz „Rocznik Augustowsko-Suwalski” (od 2001). Od przełomu XX i XXI wieku zaczęły się pojawiać samodzielne lub zespołowe opracowania monograficzne, niektórzy z autorów uzyskali kolejne stopnie naukowe. Pogłębiona analiza tego zestawienia może przynieść też inne ciekawe wnioski. Może być również wstępem do opracowania na przykład historiografii Suwalszczyzny.

Z satysfakcją możemy powiedzieć, że nakreślone w pierwszym tomie „najtrudniejsze zadanie – wydanie następnych tomów” udało się zrealizować. Dziś natomiast można sformułować już nie zadanie, a raczej marzenie: o kolejnych co najmniej dwudziestu...

Andrzej Matusiewicz

Wobec politycznych dylematów i perturbacji. Suwalszczyzna 1918–1920

Gdy w latach 1918–1921 odrodzona Polska kształtowała swój byt i wytyczała granice, dysponowała coraz bardziej znaczącą siłą zbrojną, politykami, działaczami różnych opcji i poglądów, którym przypadła rola przywódców i organizatorów młodego państwa. Nie mogło w nim zabraknąć rzeszy ludzi, którzy podjęli trud budowy państwowości polskiej na szczeblach dzielnicowym, regionalnym, czy lokalnym. Oni to opowiedzieli się za niepodległą ojczyzną, ale jedni kierowali się w swym postępowaniu świadomością historycznej szansy narodu polskiego, określonymi poglądami i sympatiami politycznymi, inni ograniczali się do służby i pracy w miejscu, w którym wypadło im żyć, nie podejmując aktywności politycznej lub nawet społecznej. Generalnie ich pracy na rzecz państwa czy, używając współczesnego określenia, większych lub mniejszych ojczyzn, nie można pomijać i lekceważyć, choć nie sposób dokładnie wymierzyć. Warto jednak pokusić się o próbę przedstawienia kwestii postrzegania działań władz centralnych w terenie, wzajemnych odniesień między centrum a prowincją, obustronnego zrozumienia celów i interesów państwa, ale też dążeń, ambicji oraz spraw oddolnie organizowanych struktur aspirujących do zarządzania mniejszym lub większym terytorium i jego mieszkańcami. Jak się wydaje, wdzięcznym polem do tego rodzaju rozważań jest Suwalszczyzna z lat 1918–1919, głównie ta jej część, która znajduje się dziś po polskiej stronie granicy.

Jest to tym ciekawsze, że z burzliwej przeszłości kilku lat Wielkiej Wojny i lat powojennych tego niewielkiego regionu zachowało się dużo źródeł. Są one, niestety, rozproszone w zbiorach różnych placówek archiwalnych i tylko niektóre zostały opublikowane. Jak się okazuje, zdecydowana większość ważnych dokumentów znajduje się nie w Archiwum Państwowym w Suwałkach, ale w innych archiwach w kraju i za granicą. Wystarczy wymienić Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Centralne Archiwum Wojskowe, Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, niektóre archiwa litewskie lub niemieckie. Niniejszy artykuł w dużej mierze bazuje na publikowanych źródłach, a także archiwaliach dostępnych już w postaci ich kopii w Internecie oraz na publikacjach, do których jeszcze nie sięgano*. Tekst,

* Autor dziękuje Andrzejowi Matusiewiczowi za udostępnienie niektórych, ważnych materiałów źródłowych i prasowych.

choć nie pretenduje do wyczerpania tematyki, na przykład powstania sejneńskiego, to zawiera sporo nieznanych wcześniej szczegółów. Być może pozwoli na lepsze zrozumienie wydarzeń i działań konkretnych organów oraz osób, od tych niemal anonimowych do postaci z kart wielkiej historii. Możliwe, że jest to stwierdzenie na wyrost, ale wydaje się, że to, co działo się na Suwalszczyźnie w momencie odradzania się niepodległej Polski, jest niemal ilustracją drogi, oczywiście w dużo mniejszej skali, którą przeszedł wówczas nasz kraj.

Sięgając do genezy wydarzeń z tego okresu na terenie byłej guberni suwalskiej, podzielonej wtedy między niepodległe państwa, Polskę i Litwę, musimy pamiętać o jej geopolitycznym położeniu, o skutkach okresu zaborów i kilku lat okupacji niemieckiej w czasie pierwszej wojny światowej oraz po jej zakończeniu, a także o strukturze narodowościowej. Nie wdając się w szczegóły należy zaznaczyć, że ponadstuletnia przynależność administracyjna guberni suwalskiej do Królestwa Polskiego wytworzyła wśród elity polskiej, występującej zwłaszcza w imieniu mieszkańców południowej części Suwalszczyzny, przekonanie o jej nierozzerwalnej łączności z centralnymi ziemiami polskimi, które brało górę nad poczuciem związku z ziemiami dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach przedrozbiorowych.

Mimo ponadstuletniej administracyjnej przynależności Suwalszczyzny najpierw do Księstwa Warszawskiego i dużo dłużej do Królestwa Polskiego, skutki izolacji terytorialnej i niedogodności komunikacyjnych dawały o sobie wyraźnie znać zarówno w gospodarce, jak i kulturze, czy wreszcie w aktywności społeczno-politycznej społeczeństwa, zwłaszcza w drugiej połowie XIX wieku. Do tego dochodził jeszcze decydujący o odmienności guberni czynnik narodowościowy. Jak pisał Tadeusz Katelbach, „[...] gub. suwalska, ze względu na różnolite stosunki narodowościowe, żyła jednak odrębnym życiem od reszty Kongresówki”¹. Litwini, którzy stanowili większość mieszkańców, nie zatarli, pomimo odrębności administracyjnej, związków z resztą ziem litewskich, znajdujących się na północ i wschód od Niemna. W drugiej połowie XIX i na początku XX wieku wręcz przodowali w procesie litewskiego odrodzenia narodowego. Do najważniejszych ośrodków, które w tym nurcie odgrywały czołową rolę, należały Sejny, położone niemal na granicy rozdzielającej polski i litewski obszar językowy na terenie guberni suwalskiej. Podział ten i aspiracje terytorialne budujących niepodległe państwa Litwinów i Polaków okazały się jednymi z zasadniczych stymulatorów wydarzeń, do których doszło na Suwalszczyźnie po zakończeniu Wielkiej Wojny.

Jeszcze przed i w czasie pierwszej wojny światowej uczeni polscy, zajmujący się liczbą ludności polskiej i jej rozmieszczeniem w państwach zaborczych, doszli do wniosku, że linia podziału na polski oraz litewski obszar językowy na terenie guberni suwalskiej jest „mniej więcej” znana, wyraźna (z uwagi na różnice języków) i niemal pozbawiona pasa przejściowego (czyli terenu o ludności mieszanej).

¹ T. K[atelbach], *Spór o Suwalszczyznę*, „Wschód Polski” 1920, nr 6 i 7, s. 71.

Według Kazimierza Nitscha, językoznawcy, sławisty, profesora Uniwersytetów Jagiellońskiego w Krakowie i Jana Kazimierza we Lwowie, zaczynała się na granicy z Prusami Wschodnimi, tuż na południe od polskiego Wisztyńca, ale położonego między wsiami litewskimi. Stąd biegła przez Puńsk do Sejn i dalej do Niemna, na północ od ujścia doń Czarnej Hańczy. Bardzo zbliżony przebieg tej linii wytyczył wcześniej na „Mapie języka litewskiego” Jan Michał Rozwadowski, językoznawca i profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w książce *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, wydanej w 1914 roku „Ku uczczeniu 500-setnej rocznicy unii horodelskiej”². Rzeczywistość była bardziej skomplikowana. Mniejsze skupiska polskie znajdowały się chociażby na południu powiatów kalwaryjskiego i wyłkowyskiego przy granicy z powiatem suwalskim, natomiast północno-wschodnie tereny tego powiatu z Puńskiem były litewskie. Z kolei Sejny i okolice położone dalej na wschód były polskie, ale większa część powiatu sejneńskiego po Niemen – litewska, choć i tu żyli Polacy.

Dane oficjalne nie były jedyną podstawą formułowania wniosków. Kazimierz Nitsch prowadził przed wojną badania nad gwarami polskimi na terenie guberni suwalskiej. Ich wyniki pomogły mu w ustaleniu zasięgu polskiego obszaru językowego na Suwalszczyźnie. W polemice z wnioskami czeskiego sławisty Lubora Niederlego, zawartymi w wydanej w 1909 roku w Petersburgu książce *Geograficzny i statystyczny obraz współczesnego Słowiaństwa*, napisał: „W gub. suwalskiej niesporna jest granica polsko-litewska [...]. Od strony granicy pruskiej [Polacy] mazurzą nawet w bezpośrednim sąsiedztwie Litwinów; wyjątek stanowi tu może tylko polskie miasteczko Wisztyniec. Brak mazurzenia cechuje dopiero wsie bliższe Puńska, mianowicie Majdan, Krzywółkę, Szypliszki, Pokomsze, Smolany, stanowiące wężutki pasek między litewskimi a polskimi mazurzącymi, jakimi są już Jałowo, Przejma, Kaletnik. Koło Sejn nie mazurzą Krejwińce, Berzniki (r-z), Berżałowce, Kukle, Posejnele, Giby i prawdopodobnie cały polski klin, ciągnący się stąd na p[ół]d[niowy]-wschód aż do ujścia [Czarnej] Hańczy [do Niemna]”³.

Włodzimierz Wakar, ekonomista, demograf i statystyk, profesor Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie, korygował ustalenia językoznawców. Opierając się o dane statystyczne Warszawskiego Komitetu Statystycznego z 1910 i 1914 roku, do polskiego obszaru etniczno-językowego zaliczył tereny leżące na południe od linii wytyczonej przez Wisztyniec, Kalwarię, Łódzkie i Kudrany oraz te miejscowości. Jak sam stwierdzał, linia ta nie była doskonała, bo pozostawiała po swej północnej stronie „niektóre okolice polskie”, zaś po południowej gminy z ludnością litewską, stanowiącą nawet większość mieszkańców. Dotyczyło to zwłaszcza

² K. Nitsch, *Z wschodniej granicy polszczyzny. Granica zwartego obszaru języka litewskiego na historycznej Litwie*, „Kultura Polski” 1917, z. 1, s. 21–22; J. Rozwadowski, *Mapa językowego obszaru litewskiego*, [załącznik w:] *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa 1914. Obaj wymienieni uczeni korzystali z rosyjskich danych urzędowych, opracowanych w 1901 roku i zawartych w książce E. Woltera *Spiski naseleennyh mest suwalskoj gubernii*.

³ K. Nitsch, L. Niederle, *Obozrenie sovremennago Slavjanstva (S' kartoju)*, „Rocznik Sławistyczny” 1910, t. III, s. 107, 109.

gmin: Krasnowo, Kopciowo, Wiejsieje, Lejpuny i Kudrany powiatu sejneńskiego oraz Andrzejewo powiatu suwalskiego, ale też Kalwarii, gmin Kalwaria i Lubowo w powiecie kalwaryjskim oraz gminy Wisztyniec powiatu wyłkowyskiego. Takie wytyczenie polskiego „kompleksu językowo-etnicznego” i części południowej guberni suwalskiej (powiat augustowski; powiat suwalski bez gminy Macków; powiat sejneński bez gmin: Sereje, Święto Jeziory, Metele, Mirosław; gmina Wisztyniec powiatu wyłkowyskiego; gminy Lubowo i Kalwaria powiatu kalwaryjskiego wraz z Kalwarią) musiało budzić kontrowersje. W 1914 roku, według obliczeń Wakara, na tym terenie mieszkało niemal 175 tys. Polaków i 49 tys. Litwinów, gdy w części północnej, utożsamianej z litewskim obszarem językowym, około 294 tys. Litwinów i tylko około 8 tys. Polaków. W związku z tym Wakar stwierdzał, że „liczby statystyczne dalej na północ posuwają granicę polsko-litewską” niż etnografowie, gdyż ci korzystali z wcześniejszych danych⁴.

Wydawnictwem z okresu pierwszej wojny światowej, najbardziej znanym również w świecie polityki międzynarodowej, które odegrało istotną rolę w debatach dotyczących granic Polski i jej sąsiadów, był trójjęzyczny (w języku polskim, niemieckim i francuskim) *Geograficzno-statystyczny atlas Polski*, opracowany przez Eugeniusza Romera i wydany w 1916 roku. W szczególności ważne okazały się mapy odzwierciedlające strukturę narodowościową i językową ludności, choć ich skala (1:5 000 000, a nawet 1:17 500 000) nie pozwalała na precyzję. Jak wynika z map opracowanych przez Romera „Polacy” i Nitscha „Języki”, Polacy i język polski dominowali tylko w południowo-zachodniej części guberni suwalskiej, zaś na zdecydowanej większości Litwini i język litewski⁵.

Nasilone migracje ludności, zwłaszcza w pierwszym roku Wielkiej Wojny, nie zmieniły zauważalnie zasięgu polskiego i litewskiego obszaru językowego w guberni suwalskiej. Szczególnie mieszkańcy wsi, Polacy i Litwini, będący w większości katolikami, starali się raczej unikać ewakuacji w głąb Rosji i nie należeli do grup narodowościowo-wyznaniowych, które przymusowo i bezwzględnie przesiedlano⁶. To polityka i posunięcia Niemców okupujących terytorium guberni, zróżnicowane wobec Polaków i Litwinów, nabrały w toku wojny niebagatelnego znaczenia. W 1915 roku

⁴ W. Wakar, *Rozwój terytorialny narodowości polskiej. Część II. Statystyka narodowościowa Królestwa Polskiego*, Warszawa 1917, s. 209–219.

⁵ *Geograficzno-statystyczny atlas Polski*, red. i oprac. E. Romer, Warszawa i Kraków 1916, tabl. IX; M. Barwiński, *Kształtowanie się granic Polski po I wojnie w aspekcie geograficznym*, s. 6–8, <https://archiwum.men.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/zal.-4-1.pdf> [dostęp: 3.12.2019].

⁶ Według ustaleń Bronisława Makowskiego, w 1920 roku język litewski sięgał włącznie do wsi: Stankuny, Wingrany, Budzisko, Szypliszki, Romaniuki, Szoltany, Szlinokiemie, Smolany, docierał do rzeki Marycha, obejmował Sejny, docierał do wsi Degucie i Berżniki, z tym, że w Sejnach i Berżnikach przewagę miał język polski. B. Makowski, *Litwini w Polsce 1920–1939*, Warszawa 1986, s. 29. Dokonanie na Suwalszczyźnie precyzyjnego rozgraniczenia obszarów językowych litewskiego i polskiego nie było łatwe i niekontrowersyjne. Na przykład Michał Römer (Mykolas Römeris) w kwietniu 1919 roku, w trakcie podróży z Warszawy do Kowna zatrzymał się w Suwałkach oraz w położonej na północny wschód od Szypliszek wsi Jeziorki i odnotował: „Na mowie mieszkańców [Suwałk] znać już bardzo wpływy litewskie. Czuje się już tutaj na pograniczu litewskim. [...] Jeziorko [Jeziorek] położone jest na samym pograniczu etnicznym polsko-litewskim. Ludność Jeziorka [Jeziorek] jeszcze zalicza siebie do narodowości polskiej; chociaż umie po litewsku, chętniej jednak używa języka polskiego. [...] W zajeżdźcie, który służy

teren guberni suwalskiej podporządkowano niemieckiej administracji wojskowej, włączono do obszaru podległego Naczelnemu Dowódcy połączonych Niemieckich Sił Zbrojnych na Wschodzie („Oberbefehlshabers der gesamten deutschen Streitkräfte im Osten”, w skrócie Ober-Ost) i oddzielono od pozostałych ziem Królestwa Polskiego. Pod koniec wojny w okręgu Litwa-Północ (Wilno) znalazły się powiaty: sejneński, kalwaryjski, mariampolski, władysławowski, wyłkowyski. Natomiast z terenu powiatów augustowskiego i suwalskiego z początkiem 1918 roku został utworzony wojskowy powiat administracyjny Suwałki (Militärkreisverwaltung Suwalki), podporządkowany pod względem administracyjnym bezpośrednio sztabowi Ober-Ostu, a tym samym wydzielony z obszarów określanych jako litewskie i ze strefy zarządzanej przez Litewską Radę Państwową (Tarybę) oraz tworzoną przez nią administrację⁷.

Gdy w sierpniu 1916 roku państwa centralne decydowały o utworzeniu ściśle z nimi związanego Królestwa Polskiego, którego główną częścią miała być Kongresówka, politycy niemieccy wymogli na partnerach austriackich wyłączenie z niego byłej guberni suwalskiej. Natomiast po wydaniu 5 listopada 1916 roku odezwy dwóch cesarzy Wilhelma II i Karola I zapowiadającej utworzenie „samodzielnego” Królestwa Polskiego, zwanej aktem 5 listopada, niemieckie kręgi rządowe potwierdziły, że tereny litewskie, do których zaliczono gubernię suwalską, nie będą w żadnym wypadku przyłączone do Polski. Z początkiem 1918 roku zamiary Niemiec w stosunku do południowej Suwalszczyzny uległy doprecyzowaniu. Ze względów strategicznych zdecydowano przyłączyć do Rzeszy tereny powiatów augustowskiego i suwalskiego, a więc wojskowy powiat administracyjny Suwałki. W szczególności chodziło o zachowanie kontroli nad szlakiem wodnym na linii Wisła – Niemen z Kanałem Augustowskim oraz najprawdopodobniej o odcięcie ziem litewskich od centralnych ziem polskich, choć w założeniu na tych obszarach miały powstać dwa państwa, pozostające pod kuratelą Rzeszy. Zresztą aż po rok 1918 w niemieckich kołach polityczno-wojskowych często pojawiały się poglądy, że całą gubernię suwalską lub jej część należy włączyć w granice Niemiec⁸. Przegrana wojna położyła kres takim planom.

zarazem za herbaciarnię i za miejsce zebrań towarzyskich dla mieszkańców lokalnych, słychać język polski i trochę już także litewski. Ale język polski jest tu taki, że aż pożał się Boże. Lepiej by ci ludzie mówili pięknie swym właściwym rodowitym językiem, niż kaleczyli szpetnie mowę polską”. M. Römer, *Dzienniki. Tom 3 1916–1919*, Warszawa 2018, s. 938–939. Marceli Handelsman, który uczestniczył w walkach z Litwinami we wrześniu 1920 roku, wspominał: „Pamiętną mi będzie rozmowa z chłopem litewskim w Ogrodnikach. Mówił mi, że on mieszka tu w Ogrodnikach, a jego szwagier tam w Bereźnikach [Berźnikach], tu jest, mówił, teraz Litwa, a tam Polska”. M. Handelsman, *W piątym pułku legionów. Dwa miesiące ofensywy litewsko-białoruskiej*, Zamość 1921, s. 25–26.

⁷ Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], S. Baczyński, *Litwa – Polska (1914–1927)*, mps, sygn. 2/45/0/2/6, s. 37, 45, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 21.12.2018]; T. Radziwonowicz, *Suwalszczyzna w okresie I wojny światowej. Okupacja niemiecka 1915–1918*, „Białostocczyzna” 1995, nr 2, s. 18–24; J. Snopko, *Rządy niemieckie w Grodnie i okolicy (1915–1917)*, „Studia Podlaskie” 2014, t. 22, s. 164–165.

⁸ AAN, S. Baczyński, *Litwa – Polska...*, s. 41; B. Hutten-Czapski, *Sześćdziesiąt lat życia politycznego i towarzyskiego*, t. 2, Warszawa 1936, s. 346; W. Wielhorski, *Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów*, Londyn 1947, s. 268; M. Mackiewicz, *Rola Oberbefehlshaber Ost w kształtowaniu litewskich struktur państwowych (1915–1918)*, [w:] *Varia doctrinalia*, red. Ł. Machaj, Wrocław 2012, s. 131–132.

Dużo skuteczniejsza okazała się polityka niemiecka, polegająca na wspieraniu dążeń Litwinów do utworzenia własnego państwa, które w ich zamyśle miało objąć m.in. gubernię suwalską. Zamiarom tym sprzyjało przyłączenie jej w całości nie tylko do terenów będących litewskimi pod względem etnicznym, ale też do jednostek administracyjnych w ramach Ober-Ostu⁹. Już w połowie 1916 roku Bogdan Hutten-Czapski, aktywnie działający na rzecz porozumienia polsko-niemieckiego, ale krytykujący antypolską politykę wojskowej administracji, pisał do kanclerza Niemiec Theobalda von Bethmanna Hollwega: „Według dochodzących mnie wiadomości, na całym obszarze »Ober-Ost« wyróżnia się jednak Litwinów kosztem Polaków. Litwinów traktuje się jako właściwych i prawowitych panów kraju”¹⁰. Szczególnie korzystne zmiany polityki niemieckiej wobec dążeń Litwinów nastąpiły w 1917 roku, kiedy to została utworzona i podjęła działalność ich reprezentacja polityczna w postaci Litewskiej Rady Państwowej (Taryby).

Jakie następstwa miał fakt odizolowania Suwalszczyzny od pozostałych ziem Królestwa Polskiego polscy zwolennicy orientacji na państwa centralne mogli przekonać się już w 1917 roku. W styczniu Tymczasowa Rada Stanu Królestwa Polskiego skierowała do Polaków odezwę (datowaną 15 stycznia 1917 roku) proklamującą powstanie oraz program działania rady i zapowiadającą budowę państwa polskiego. 26 i 27 stycznia 1917 roku ponad 4300 egzemplarzy odezwy, wraz z prośbą Marszałka Koronnego Wacława Niemojowskiego o jej rozpowszechnienie, wysłano do burmistrzów i wójtów 103 miast i gmin guberni suwalskiej (w tym 200 egzemplarzy do Suwałk). Reakcją na powstanie Tymczasowej Rady Stanu i jej odezwę były skierowane do niej adresy powitalne z wielu miejscowości, od różnych środowisk i organizacji, głównie z Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego. Czy z terenu guberni suwalskiej nadesłano do Warszawy choćby jeden taki lub podobny dokument? Jak wspominał ks. Jakób Rólkowski, nikt z jego otoczenia nie uwierzył w zapowiedziane przez państwa centralne aktem 5 listopada utworzenie Królestwa Polskiego, a powołanie Tymczasowej Rady Stanu przeszło bez echa¹¹.

Opisane przez księdza Rólkowskiego poglądy i postawy mogły przeważać w czasie, gdy losy wojny wydawały się dalekimi od rozstrzygnięcia, na terytorium o innym statusie niż Generalne Gubernatorstwo Warszawskie i głównie w środowiskach proendeckich, w których dominowały nastroje antyniemieckie. Włączenie całej byłej guberni suwalskiej do terenów, na którym miało powstać państwo litewskie, Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe traktowało jako jeden z dowodów

⁹ AAN, S. Baczyński, *Litwa – Polska...*, s. 46.

¹⁰ B. Hutten-Czapski, *Sześćdziesiąt lat...*, s. 336.

¹¹ AAN, Tymczasowa Rada Stanu w Warszawie 1916–1918 [dalej: TRS] sygn. 2/1/0/4/37, s. 10, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 29.12.2018]; sygn. 2/1/0/4/44, s. 1–11, 36, 44, 68–70, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 23.12.2018]; J. Rólkowski, *Trzydzieści lat mego pasterzowania w parafii sztabińskiej*, Warszawa 1933, s. 46. Warto dodać, że w postulatach Tymczasowej Rady Stanu znalazło się poszerzenie władzy i działalności na całe Królestwo Polskie, a nawet na tereny Litwy, jeśli tylko okoliczności wojenne na to pozwalają; AAN, TRS, sygn. 2/1/0/1/5, s. 18b, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 26.09.2020].

antypolskiej gry państw centralnych, mamiących Polaków obietnicą tworzenia bytu państwowego o niedoprecyzowanych granicach, w dodatku podzielonego na dwie strefy okupacyjne. Zresztą polityka prowadzona przez administrację Ober-Ostu nawet prozaicznymi krokami czyniła wiarygodną taką ocenę. Konkretem skierowanym przeciwko aspiracjom społeczeństwa polskiego był wydany przez jej szefostwo surowy i skutecznie egzekwowany zakaz jakichkolwiek obchodów związanych z aktem 5 listopada. Gdy z okazji jego ogłoszenia przedstawiciele społeczeństwa polskiego, prawdopodobnie z Suwałk, chcieli wysłać legalnie depeşe do Rady Miejskiej Warszawy oraz uczcić to wydarzenie nabożeństwem w kościele, wzburzony naczelnik powiatu graf Reichenbach uznał ich zamiary za zabronione i karalne działanie polityczne, stwierdzając jednocześnie, „że tu nie Polska”¹².

Niewątpliwie postawy ludności, i to bez względu na narodowość, na terenach Ober-Ostu były zdeterminowane przede wszystkim problemami codziennej egzystencji. Ciągłe rosły świadczenia na rzecz okupantów w postaci podatków, danin i kar, dawały się we znaki bezrobocie, bieda, choroby, drożyzna i głód. Wiadomości o trudnej i skomplikowanej rzeczywistości w byłej guberni suwalskiej mimo administracyjnych i komunikacyjnych przeszkód docierały do Warszawy. W styczniu 1918 roku pisano, że społeczeństwo polskie na Suwalszczyźnie nie ma możliwości nie tylko udziału w sprawowaniu władzy, ale też rozwijania szerszej swej aktywności politycznej. Zwracano uwagę na panujący ucisk niemiecki i podkreślano, że okupanci nie pozwalają na podjęcie działań zmierzających do ożywienia polskiego życia społecznego, a jako przykłady podano brak zgody na założenie towarzystwa ochrony kobiet, wznowienie wydawania „Tygodnika Suwalskiego”, urządzenie obchodów ku czci Henryka Sienkiewicza, zorganizowanie straży ogniowej, czy towarzystwa oszczędnościowo-pożyczkowego. Informowano o głodzie w miastach, spowodowanym zakazem wolnego handlu żywnością i wysyłaniem jej przez żołnierzy i oficerów do Niemiec, o rabunkowej gospodarce leśnej i rybnej, o niehumanitarnym postępowaniu z robotnikami, których zabierano siłą z ulic i z domów zwłaszcza do robót na wschodzie, w strefie przyfrontowej, gdzie panowały bardzo złe warunki i duża śmiertelność¹³.

Informacje o rządach niemieckich na Suwalszczyźnie i ich antypolskim nastawieniu docierały nawet do Polaków w Ameryce Południowej. „Wiadomości Polskie”, które ukazywały się w Buenos Aires jako organ Towarzystwa Polskiego, w numerze z 6 marca 1918 roku, opisując okupacyjną rzeczywistość, wspomniały między innymi o tym, co szczególnie rzucało się w oczy, a więc o pilnie strzeżonym przez patrole wojskowe płocie na granicy „na dwa metry wysokim z 9 rzędów drutu kolczastego”, uniemożliwiającym niemal komunikację, o wyłącznie niemiec-

¹² AAN, Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej 1917–1918 [dalej: GCRR], sygn. 2/2/14/249A, s. 197, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 16.03.2019]; B. Hutten-Czapski, *Sześćdziesiąt lat...*, s. 365, 497.

¹³ AAN, GCRR, sygn. 2/2/0/1/26, s. 18, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 28.12.2018], sygn. 2/2/0/14/249A, s. 193, 197–198, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 16.03.2019].

kojęzycznych tablicach z nazwami wsi i drogowskazach, o ogromnych ilościach drewna przygotowanego do spławu i zalegającego brzegi Kanału Augustowskiego, Czarnej Hańczy oraz Niemna¹⁴.

Analizując położenie i aktywność ludności polskiej podczas okupacji niemieckiej trzeba pamiętać, że już w pierwszym roku wojny gubernia suwalska w znacznej mierze została pozbawiona przedwojennych elit. Stało się tak w wyniku ewakuacji, dobrowolnych lub przymusowych wyjazdów w głąb Rosji urzędników, nauczycieli, przedstawicieli wolnych zawodów, ziemian, a więc ludzi wykształconych i z inicjatywą. Właściwie jedyną polską organizacją tolerowaną przez Niemców, stanowiącą kontynuację Gubernialnego Suwalskiego Komitetu Obywatelskiego, był Komitet Obywatelski, kierowany najpierw przez Walerego Romana, a po jego wyjeździe do Warszawy przez Józefa Białaszewicza. Swą aktywność komitet ograniczał do Suwałk oraz powiatów: augustowskiego, suwalskiego, sejneńskiego, częściowo wyłkowyskiego i kalwaryjskiego. Koncentrował się na udzielaniu pomocy ludności znajdującej się w trudnej sytuacji materialnej, a także na prowadzeniu działalności oświatowej w organizowanych ochronkach dla dzieci¹⁵. Fakt istnienia i funkcjonowania polskiej organizacji, angażującej się w udzielanie wsparcia potrzebującym, oczywiście miał wydzźwięk niekoniecznie związany tylko ze sprawami ściśle bytowymi, ale też szerszy – społeczny i narodowy. Trudno jednak porównać rolę i rezultaty osiągnięte przez Komitet Obywatelski w Suwałkach z tym, jak dużo zdołano osiągnąć w budowie zrębów polskiej państwowości w tej części Królestwa Polskiego, która znalazła się na terenie Generalnych Gubernatorstw, Warszawskiego i Lubelskiego¹⁶.

Wiadomości o ważnych wydarzeniach z przełomu 1916 i 1917 roku w sprawie polskiej w kręgach, które szukały legalnej drogi do zmiany statusu ziemi suwalskiej, spotkały się, choć z opóźnieniem, to jednak z zainteresowaniem i reakcją. Może od końca marca, a najprawdopodobniej na początku kwietnia 1917 roku w Warszawie przebywała delegacja z Suwalszczyzny i szukała pomocy w poczynaniach na rzecz jej powrotu do Królestwa Polskiego. Spotkała się nawet z Józefem Piłsudskim i chyba zadeklarowała gotowość udziału w działaniach na rzecz formowania polskiego wojska. Wyruszając do stolicy delegaci pewnie nie wiedzieli, że w tym czasie Piłsudski przeciwnikiem tworzenia polskiej siły zbrojnej u boku armii niemieckiej i austro-węgierskiej. Dlatego mieli od niego usłyszeć, „[...] że ziemia suwalska wstrzymać się winna od wszelkich w danym kierunku poczynañ. [...] Piłsudski podtrzymywał swoje twierdzenia motywując je tem, że polegają na uwzględnieniu istotnego interesu Suwalszczyzny, która jako wyłą-

¹⁴ *Rządy niemieckie na Suwalszczyźnie*, „Wiadomości Polskie” 1918, nr 10, s. 4.

¹⁵ *Ziemia Suwalska w walce o Niepodległość*, „Echo Suwalskie” 1936, nr 277, s. 6, nr 278, s. 4.

¹⁶ J. Pelka, *Komitety obywatelskie załączkiem niepodległego państwa polskiego (na przykładzie Mazowsza północnego)*, [w:] *Na drogach do Niepodległej. Inicjatywy obywatelskie Polaków w XIX i na początku XX w.*, red. nauk. A. Stawarz, Warszawa 2009, s. 181–203; J. Lewandowski, *Okupacja austriacka w Królestwie Polskim (1914–1918)*, „Dzieje Najnowsze” 1998, nr 4, s. 29–42.

czona z Królestwa Polskiego nie powinna płacić daniny krwi dla poza nią leżących zagadnień¹⁷. Nie wiadomo, jak takie wskazania zostały odebrane przez wysłanników z Suwalszczyzny. Bez zrozumienia istoty ówczesnej polityki Piłsudskiego mogły być uznane za zniechęcające do prób zmiany istniejącego stanu rzeczy. Więcej, może nawet zostały potraktowane jako stanowisko „[...] lewicy odnośnie do ziem Polski nieobjętych na razie granicą państwa polskiego [...]”, jakoby niechętniej aspiracjom Polaków z terenów uznawanych wówczas za litewskie (między innymi całej Suwalszczyzny) do włączenia się w budowę państwowości polskiej¹⁸.

Rzecz jasna, w czasie wojny kwestią nader zajmującą działaczy i polityków, nie tylko polskich, był zasięg terytorialny przyszłej Polski. W rozważaniach nad tym poczesne miejsce zajmowało ułożenie stosunków między Polakami a Litwinami i ich państwami, które miały powstać na zachodnich obszarach imperium rosyjskiego, okupowanych przez armie państw centralnych. W związku z tym już w ostatnich dwóch latach wojny musiała pojawić się sprawa przynależności państwowej terenów guberni suwalskiej, i to na forum międzynarodowym. W maju 1917 roku zebrani w Warszawie przedstawiciele polskich stronnictw politycznych, od lewicowych po prawicowe, w podpisanej deklaracji w imieniu „ludu państwa polskiego wskrzeszonego” wyrazili pragnienie wznowienia unii z niepodległą Litwą. Państwa centralne były temu przeciwnie, a w rocznicę wydania odezwy dwóch cesarzy 5 listopada 1917 roku, podczas Rady Koronnej w Berlinie pod przewodnictwem cesarza Wilhelma II zastanawiano się nad powiększeniem Królestwa Polskiego. Planowano uczynić to podobno kosztem części terytorium przyszłej Litwy, zwłaszcza guberni suwalskiej, bo historycznie należała do Polski¹⁹. Z kolei rządowe kręgi rosyjskie już wiosną 1917 roku, a więc po rewolucji lutowej, opowiedziały się za utworzeniem państwa litewskiego, w którego granicach miałyby znaleźć się między innymi gubernia suwalska. Spotkało się to oczywiście z akceptacją działaczy litewskich przebywających w Rosji, którzy podjęli próbę włączenia się w działalność Komisji Likwidacyjnej do Spraw Królestwa Polskiego i przejęcia instytucji oraz organów administracji guberni suwalskiej, ewakuowanych w głąb byłego cesarstwa²⁰.

W takiej to sytuacji, gdy przynależność państwowa guberni suwalskiej, zwłaszcza jej północnej części już się decydowała, a przynależność południowej

¹⁷ „Bacność” 1917, nr 3, s. 7. Nie dziwi fakt, że opisane stanowisko Piłsudskiego zostało negatywnie ocenione w tym piśmie. Wydawał je bowiem istniejący od 15 marca 1917 roku Inspektorat Krajowy Zaciągu do Wojska Polskiego, który powołano w miejsce zlikwidowanego Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego, mającego za zadanie rozbudowę Legionów jako załączka przyszłej armii polskiej. Szefem obu organów był Władysław Sikorski, który w przeciwieństwie do Piłsudskiego pozostał zwolennikiem tworzenia polskiego wojska u boku armii państw centralnych.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ AAN, GCRR, sygn. 2/2/0/1/25, s. 26, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 11.08.2020]; B. Hutten-Czapski, *Sześćdziesiąt lat...*, s. 503; W. Wielhorski, *Polska a Litwa...*, s. 277.

²⁰ „Za przykładem taty”, „Nowa Gazeta” 1917, nr 237, wyd. poranne, s. 1; *Litwa a Polska*, „Głos” 1917, nr 82, wyd. poranne, s. 1.

miała rozstrzygać się w nieodległej przyszłości, w imieniu ludności polskiej zabrali głos jej przedstawiciele, którzy na przełomie 1917 i 1918 roku przebywali w Warszawie. 12 lutego 1918 roku do Gabinetu Cywilnego Rady Regencyjnej z pismem Prezydium Rady Ministrów Królestwa Polskiego wpłynął niedatowany dokument, który zawierał skierowany do Rady Regencyjnej apel mieszkańców Suwalszczyzny o „interwencję przeciwko oderwaniu tej dzielnicy od Królestwa” oraz wykaz jego sygnatariuszy. Wśród nich znalazły się osoby, które z różnych względów i w różnym czasie zamieszkały w Warszawie, a wcześniej były związane z gubernią suwalską poprzez miejsce urodzenia, zamieszkania lub pracę. Odezwę podpisali przedstawiciele inteligencji i ziemiaństwa o poglądach politycznych od lewicowych po prawicowe, znaczący na różnych polach aktywności już na przełomie 1917 i 1918 roku, ale i w okresie II Rzeczypospolitej. Należeli do nich: Stanisław Staniszewski, wówczas minister Pracy i Opieki Społecznej; Bronisław Sobolewski, prokurator przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie; Walery Roman, podprokurator przy tym sądzie; Zygmunt Gąsiorowski, szef Sekcji Ministerstwa Oświecenia Publicznego; Kazimierz Białaszewicz, doktor filozofii, członek rzeczywisty Towarzystwa Naukowego Warszawskiego i prodziekan Wydziału Przyrodniczego Wolnej Wszechnicy Polskiej; Marian Borzęcki, nadkomisarz Milicji Miejskiej w Warszawie; Romuald Minkiewicz, profesor i wykładowca biologii w Wolnej Wszechnicy Polskiej oraz dr Bronisław Rydzewski, profesor Politechniki Warszawskiej, kierownik Pracowni Geologicznej Muzeum Przemysłu i Rolnictwa²¹.

Być może opisana inicjatywa nie była jedynie oddolna i nieuzgodniona z kimś, kto reprezentował najwyższe czynniki w Warszawie. Boddźcem do tego rodzaju posunięcia mogły być wieści o aspiracjach terytorialnych Litwinów oraz brak zdecydowanego, oficjalnego stanowiska polskich kół rządzących, wspartego wyraźnym głosem z Suwalszczyzny w sprawie włączenia jej do odradzającego się państwa polskiego. Bezpośrednią i najważniejszą przyczyną wystosowania dokumentu były postanowienia ogłoszonej 6 lutego 1918 roku ustawy o Radzie Stanu Królestwa Polskiego. Zgodnie z jej art. 2, lit. a w składzie Rady zabrakło biskupa Diecezji Sejneńskiej Antoniego Karasia (Antanasa Karosasa), a określony w załączniku obszar, na którym miały odbyć się wybory do tego organu, nie obejmował guberni suwalskiej²². Na włączenie biskupa sejneńskiego do Rady Stanu, mimo starań Rady Regencyjnej i premiera Jana Kucharzewskiego, nie zgodzili się Niemcy, którzy kierując się interesem politycznym już wcześniej próbowali ingerować w kwestie leżące choćby częściowo w gestii Kościoła, a jednym z głównych, ale niezrealizowanych życzeń administracji Ober-Ostu było oddzielenie diecezji

²¹ AAN, GCRR, sygn. 2/2/01/26, s. 86–89, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 28.12.2018]. Oprócz wymienionych osób apel podpisali: adwokaci Czesław Białaszewicz i Ludwik Ptaszyński, pomocnik naczelnika warszawskiej milicji miejskiej Mieczysław Szaciński, prawnik Kazimierz Kripendorf, właściciele ziemscy Emil Świda, Władysław Szejnike i Wacław Kościalkowski, kupiec Antoni Ptaszyński, właściciel nieruchomości w Warszawie z Wyłkowyszek Kazimierz Jodzewicz, a także Anna Jakubowska, Julia Świda i Helena Tyszkiewicz.

²² „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 1918, nr 2, poz. 2, s. 6.

sejneńskiej (choćby północnej jej części z Sejnam) od warszawskiej prowincji (metropolii) kościelnej²³.

Już w pierwszym zdaniu autorzy odezwy napisali: „W wiekopomnej chwili objęcia Naczelnej Władzy Zwierzchniej w Polsce przez Was, Najdostojniejsi Panowie, my mieszkańcy tej części Polski, która obejmuje byłą gub. suwalską, składamy należny hołd w imieniu wszystkich warstw i klas polskiej ludności ziemi suwalskiej”²⁴. Taką chwilą był wtedy początek lutego 1918 roku, czyli okres po ogłoszeniu 1 lutego 1918 roku dekretu Rady Regencyjnej o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskim i wspomnianej ustawy o Radzie Stanu. Sygnatariusze apelu wpisali się w ówczesną, uproszczoną i raczej rozpowszechnioną narrację, w której pomijano fakt istnienia w przeszłości Wielkiego Księstwa Litewskiego jako części wspólnego państwa, Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a nie Polski. Milczeli o przedrozbiorowej przynależności terenów niemal całej guberni suwalskiej do księstwa. Wprawdzie występowali tylko w imieniu ludności polskiej, ale także tej, która stanowiła mniejszość wśród żywołu litewskiego w środkowej i północnej części „ziemi suwalskiej”. Wręcz trudno przypuszczać, by wyobrażali sobie przynależność jej południowych terenów, które zamieszkiwali głównie Polacy, nawet do pozostającego w związku z Polską państwa litewskiego²⁵. Żądając zniesienia granicy między Generalnym Gubernatorstwem Warszawskim a terenami Ober-Ostu na odcinku guberni suwalskiej, nie wspominali o możliwości jednoczesnego podziału jej terytorium według linii podziału między polskim a litewskim obszarem językowym. Byli więc za powrotem najpierw do stanu z 1914 i początku

²³ Tamże, s. 335, 554–555, 558. Możliwe, że dążenia Niemców korespondowały z planami Litwinów utworzenia na terytorium przyszłego państwa litewskiego oddzielnej prowincji kościelnej. O takich zamierzeniach Litwinów, zwłaszcza pod koniec wojny, mogła świadczyć, złożona wprawdzie później, bo w lipcu 1919 roku, wizyta u papieża Benedykta XV księży Justina Staugaitisa, dziekana mariampolskiego i członka Taryby, oraz Aleksandra Grigaitisa, wikariusza generalnego diecezji sejneńskiej, w trakcie której obaj kapłani złożyli memoriał, między innymi we wspomnianej sprawie. *Delegacja Litwinów u Papieża*, „Przegląd Wieczorny” 1919, nr 181, s. 1.

²⁴ AAN, GCRR, sygn. 2/2/0/1/26, s. 87, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 28.12.2018]. Warto przytoczyć dalszy ciąg apelu w całości: „Ufamy, że Ty, Najdostojniejsza Rado, dziś, gdy rozpoczyna się budowa polskiego życia państwowego ani chwili nie spocziesz w usiłowaniach i walce, aby te ziemie nasze – które od wieków stanowiły organiczną część Polski [sic!], żyły jednym umysłowym, ekonomicznym, społecznym i kulturalnym życiem – nie były skazane na usunięcie od współpracy i współuczestnictwa w dziele budowy gmachu polskiej niezależności państwowej i leczenia tych ciężkich ran, jakimi zostały doświadczone przez wojnę. Ziemia Suwalska, w południowych swych powiatach zamieszkała przez zwartą ludność polską /suwalski, augustowski i część sejneńskiego/, w pozostałych zaś posiadająca warstwy oświecone i kulturalne wyłącznie polskie, oderwana od swego pnia macierzystego i pozbawiona możności i prawa posiadania wspólnych, odpowiadających koniecznym jej potrzebom urzędów ekonomicznych i kulturalnych, wpada w stan coraz większego upadku z podkopaniem moralnych i materialnych sił ludności.

Nie przesądzamy obecnie przyszłych losów tej części b. gub[erni] suwalskiej, którą zamieszkuje ludność litewska, nie przesądzamy przyszłego ukształtowania się współżycia tych dwu narodów, ani prawnopolitycznego ich wzajemnego stosunku, w imieniu jednak polskiej ludności całej ziemi suwalskiej protestujemy przeciwko oderwaniu tej dzielnicy od Polski wbrew woli i potrzebom jej mieszkańców i żądamy w imieniu tej ludności zniesienia sztucznie stworzonej wewnętrznej granicy pomiędzy ziemią suwalską a pozostałą Polską.

Stwierdzamy, że to nasze żądanie odpowiada najgorętszym pragnieniom całej ludności polskiej na ziemi suwalskiej zamieszkałej”.

²⁵ W 1920 roku jeden z sygnatariuszy apelu Romuald Minkiewicz wyznał, że przez pewien czas był za oddaniem Sejn Litwie, by uniknąć rozlewu krwi i powodu do „wieczystej obrazy”; R. M[in]kiewicz], *W obronie polskiej Suwalszczyzny*. [odcinek] III, „Robotnik” 1920, nr 255, s. 2.

1915 roku, gdy cała gubernia należała do Królestwa Kongresowego, a kwestie ułożenia stosunków polsko-litewskich, w tym losów czterech północnych powiatów guberni suwalskiej, odkładali do uregulowania w przyszłości.

Apel do Rady Regencyjnej był głosem wyrażonym w imieniu ludności polskiej całej Suwalszczyzny, domagającym się likwidacji jednego z wojskowo-politycznych skutków zajęcia przez armię niemiecką terenów Królestwa Polskiego, czyli włączenia guberni suwalskiej do Ober-Ostu. Z kolei zawartą w nim sugestię przyłączenia „całej ziemi suwalskiej” do centralnych ziem polskich można odczytać jako sprzeciw wobec rysującej się koncepcji podziału terytorium guberni suwalskiej na część litewską i polską w czasie, gdy politycy związani z Radą Regencyjną już rozmawiali z politykami niemieckimi i litewskimi o kwestiach terytorialnych. Ostatecznie rząd Królestwa Polskiego Jana Kantego Steczkowskiego 29 kwietnia 1918 roku wystosował do państw centralnych notę, w której zaproponował rozpoczęcie rokowań w celu „[...] definitywnego rozwiązania sprawy polskiej [...]” i postulował „[...] terytorialne kompensacje w etnograficznie polskich obszarach na wschód od linii Narew-Bóbr[Biebrza]-Niemen za [ewentualną] utratę czterech północnych powiatów guberni suwalskiej [...]”²⁶. W tym wypadku chodziło o powiaty wyłkowyski, mariampolski, kalwaryjski i władysławowski. Nie wspomniano zaś o pozostałych powiatach guberni suwalskiej, uznając zapewne za oczywistość ich przynależność do przyszłej Polski, ale nie eksponując takiego poglądu. Niemcy zignorowali notę i zawarte w niej deklaracje rządu Steczkowskiego. Mimo to zwolennicy „rozwiązania niemieckiego” w 1918 roku liczyli, że „Jako odszkodowanie za oderwanie północnej Suwalszczyzny [...] Polska [ma] otrzymać Białystok i Grodno [...]”²⁷.

Niektórym polskim politykom i działaczom mogło się wydawać, że propozycja podziału guberni suwalskiej na części polską i litewską, choć w dużej mierze wymuszona stanowiskiem Niemiec, jest pojednawczym gestem w stronę Litwinów. Ci go tak nie potraktowali, bo nawet działająca w Zachodniej Europie antyniemiecka Litewska Najwyższa Rada Narodowa była za przyłączeniem całej guberni suwalskiej do Litwy²⁸. Po ogłoszeniu ważnej deklaracji premierów Francji, Wielkiej Brytanii i Włoch z 3 czerwca 1918 roku o utworzeniu niepodległej i zjednoczonej Polski z dostępem do morza, ale bez określenia jej granic, rada uznała za słuszne przywrócenie „[...] Polski w jej istotnych granicach etnograficznych [...]”. Wskazała jednak, że takie zobowiązanie państw Ententy szkodzi „[...] życiowym interesom narodu litewskiego [...]”, a Polska z liczną ludnością niepolską „[...] daleką będzie od tego, aby być ostoją trwałego pokoju w Europie, lecz przeciwnie, stanowiłaby zarodek przyszłych wojen [...]”²⁹.

²⁶ Cytat za: W. Morawski, *U kresu sił. Międzynarodowy kontekst działalności Rady Regencyjnej w końcowym okresie Wielkiej Wojny*, [w:] *Przystanek w drodze do Niepodległości. Działalność Rady Regencyjnej w latach 1917–1918*, red. J. Gaul, D. Makiła, W. Morawski, Warszawa 2018, s. 25.

²⁷ B. Hutten-Czapski, *Sześćdziesiąt lat...*, s. 572.

²⁸ S. Kamiński, *Likwidacja stanu I wojny światowej na Suwalszczyźnie. Walka o wyzwolenie spod okupacji niemieckiej (listopad 1918 r. – sierpień 1919 r.)*, „Rocznik Białostocki” 1981, t. 15, s. 102.

²⁹ AAN, TRS, sygn. 2/1/0/11/141, s. 217.

W tym samym mniej więcej czasie, po kilku miesiącach od złożenia memoriału do Rady Regencyjnej, ta sama lub niemal ta sama grupa obywateli „[...] Państwa Polskiego więzami urodzenia, stałego zamieszkania, pracy zawodowej i mienia z ziemią suwalską [...]” związanych, „Wobec braku w Radzie Stanu uwierycznionych w sposób należyty przedstawicieli ziemi suwalskiej, którzy by mogli żądania polskiej ludności wyrazić, [...]” złożyła, zapewne około lub 21 czerwca, bo „W dniu, gdy rozpoczyna swe prace Rada Stanu [...]”, na ręce jej marszałka Franciszka Jana Pułaskiego kolejne oświadczenie. Jego autorzy domagali się przede wszystkim zniesienia „granicy wewnętrznej”, która oddzieliła byłą gubernię suwalską od Kongresówki, by „[...] przywróconą być mogła zerwana sztucznie łączność [...]” ziemi suwalskiej, stanowiącej od wieków „część integralną Polski”, z Królestwem. Motywując swe żądanie, wskazali na przynależność Suwalszczyzny do ziem polskich i do tych samych organizmów państwowych w przeszłości, popartą czynem zbrojnym w powstaniach listopadowym i styczniowym, a także martyrologią unitów. Zaznaczyli, że nie próbują przesądzać ani kształtu granic państwa polskiego, ani form stosunków z narodem litewskim i nie wspomnieli tym razem o wiodącej roli żywiołu polskiego na terenie całej Suwalszczyzny³⁰.

Wystąpienie, nagłośnione w prasie, uznano za „petycję mieszkańców ziemi suwalskiej w sprawie zniesienia granicy wewnętrznej, oddzielającej ją od reszty kraju” i Pułaski przekazał je do Komisji Petycyjnej Rady Stanu. Ta zaproponowała rozpatrzenie dokumentu na posiedzeniu rady wyznaczonym na 23 lipca 1918 roku, ale na wniosek jej członków Józefa Świeżyńskiego i hr. Wojciecha Rostworowskiego ten punkt obrad został zdjęty z porządku dziennego³¹. Tydzień później, 30 lipca około godziny 22.00 Komisja Petycyjna przedłożyła radzie zreferowany i uzasadniony przez jej przewodniczącego Kazimierza Fudakowskiego wniosek dotyczący apelu Suwalszczan. Już na wstępie przewodniczący wyraził przekonanie, że sprawa ma wymiar szerszy i odnosi się do innych terenów Królestwa Kongresowego, będących w takiej samej sytuacji jak ziemia suwalska. Sens wypowiedzi Fudakowskiego sprowadzał się do wskazania, że w 1918 roku nie da się usprawiedliwić wyłączenia, spowodowanego wcześniejszymi „koniecznościami” wojennymi, m.in. byłej guberni suwalskiej, spod kompetencji polskich władz państwowych. Dodał, że utrzymywanie w mocy i utrwalanie przez władze okupacyjne tymczasowych zarządzeń, sprzecznych z „zasadą integralności Królestwa Polskiego” i skierowanych przeciwko społeczeństwu polskiemu musi je niepokoić i budzić obawy co do przyszłości Suwalszczyzny³².

Tym razem memoriał został potraktowany poważnie, a nawet wywołał żywą dyskusję, zwłaszcza na temat szerszych kwestii, jakimi były sprawy granic przyszłego państwa polskiego i integralności terytorialnej Królestwa Polskiego. Klimat

³⁰ Tamże.

³¹ *Rada Stanu*, „Głos Poranny” 1918, nr 201, s. 2.

³² AAN, GCRR, sygn. 2/2/0/13/239a, s. 428–436, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 15.05.2021].

obrad był niemal płomienny. Jak donosił „Kurier Warszawski”: „Po przemówieniach rozlegały się na sali oklaski i okrzyki brawo. Wszyscy mówcy nadzwyczaj gorąco bronili praw ludności Suwalszczyzny i popierali wniosek komisji petycyjnej”³³.

To uogólnienie nie do końca odpowiadało prawdzie, bo nie wszystkie wypowiedzi koncentrowały się na sprawie Suwalszczyzny. Ujawniły się w nich również pewne różnice zdań. Po Fudakowskim głos zabrał dyrektor Departamentu Stanu książe Janusz Radziwiłł, który już w Komisji Petycyjnej przedstawił stanowisko rządu premiera Steczkowskiego wobec wystąpienia Suwalszczan. Na posiedzeniu Rady Stanu podkreślił, że punktem wyjścia w rokowaniach z przedstawicielami i władzami państw okupacyjnych jest integralność Królestwa Kongresowego. Zaraz też dodał, że rząd nie pomija faktu znaczącej przewagi ludności litewskiej w czterech północnych powiatach byłej guberni suwalskiej i wspomniął o jego nocie z 29 kwietnia 1918 roku do rządów niemieckiego i austro-węgierskiego. Podzielił pojawiające się obawy co do przyszłości Suwalszczyzny i wyraził opinię, że jej wydzielenie w czasie działań wojennych z Kongresówki nie może decydować o przynależności państwowej w przyszłości. Poinformował o czynionych, ale póki co bezowocnych staraniach rządu o zniesienie istniejących podziałów administracyjnych Królestwa. Stanisław Garlicki, członek Rady Stanu, socjalista i profesor Politechniki Warszawskiej opowiedział się w pełni za treścią wniosku Komisji Petycyjnej i za zasadą, wręcz dogmatem, „suwerenności i integralności Król[estwa] Pol[skiego]”, który to nie jest, jego zdaniem, wymierzony przeciwko państwu litewskiemu, choć część ziemi suwalskiej to terytorium o ludności litewskiej³⁴. Inny mówca, Władysław Studnicki, polityk i publicysta, zwolennik przesunięcia granic państwa polskiego na wschód, położył nacisk na ważniejsze jego zdaniem problemy, mówiąc, że „Tu nie chodzi nam o rozgraniczenie Suwalszczyzny. Gubernia suwalska jest gubernią mieszaną: na 2½ powiatu polskiego reszta z przeważającą ludnością litewską. Przed nami stoi kwestia rozgraniczenia Polski z Litwą jako państwem. [...] Ale to rozgraniczenie musi odbywać się zgodnie z wolą ludności miejscowej. Panowie, my nie możemy stanąć na gruncie Królestwa Kongresowego, bo to był sztuczny twór [...], bo poza Królestwem istnieją duże połacie Polski, [...] które ciągną się aż po Dźwinę [...]”³⁵. Dwaj pozostali mówcy, ksiądz Józef Scipio del Campo i Alfons Parczewski w zasadzie nie wypowiedzieli się w kwestii Suwalszczyzny. Mimo różnic i tego, że niektórzy dyskutanci nie byli „łaskawi trzymać się tematu”, jak to określił prowadzący obrady wicemarszałek Stefan Bądryński, Rada Stanu jednogłośnie przyjęła wniosek Komisji Petycyjnej następującej treści: „Rada Stanu wzywa Rząd do poczynienia usilnych starań o najszybsze przywrócenie integralności Królestwa Polskiego i zniesienie rozporządzeń, wyłączających ziemię

³³ Rada Stanu, „Kurier Warszawski” 1918, nr 209, s. 3.

³⁴ AAN, GCRR, sygn. 2/2/0/13/239a, s. 428–431, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 1.05.2021].

³⁵ Tamże, s. 432–433.

suwalską i tak zwane tereny etapowe, wchodzące w skład Królestwa Kongresowego, z kompetencji władz państwowych polskich”³⁶.

Jeszcze na początku września 1918 roku ks. Radziwiłł po swojej podróży do Berlina i Wiednia wyjaśniał prasie, że punktem wyjścia do rokowań z państwami centralnymi w sprawie polskiej powinien być powrót do integralności Królestwa Polskiego. Opowiedział się nawet za poszerzeniem polskiego stanu posiadania poza granice Kongresówki, a w ewentualnej utracie czterech północnych powiatów byłej guberni suwalskiej dostrzegał powód do zgłoszenia „specjalnych pretensji do rozszerzenia granic na wschód”³⁷.

Oczywiście nie brakowało zwolenników powrotu całej Suwalszczyzny do Królestwa Polskiego, a także przeciwników zamierzeń, by środkową i północną część byłej guberni suwalskiej pozostawić w granicach suwerennej Litwy lub kwestię uregulowania przynależności państwowej tych terenów odłożyć na później. Byli też tacy, którzy pragnęli bardziej radykalnych posunięć. Na przykład 11 września 1918 roku do Gabinetu Cywilnego Rady Regencyjnej wpłynął odpis listu podpisanego 10 maja 1918 roku przez Litwinów i Polaków, „choć w małej garstce z powodu pośpiechu”, z okolic miejscowości Mirosław, z pogranicza powiatów sejneńskiego i kalwaryjskiego. Łącznie kilkadziesiąt osób ze wsi Zyzany, Lewkintany, Iwankowo, Kurcieniszki, a także z Wawy, Burbiszek i Mirowania, zwracając się o wstawiennictwo za „naszą ukochaną Litwą”, zaapelowało: „Żądajcie Najdostojniejsi Panowie z Rady Regencyjnej przyłączenia Litwy do Polski, bo tego chce i żąda lud litewski i polski, prawowici mieszkańcy Litwy”, i podkreśliło „Jeszcze raz – nie chcemy takiej niepodległości Litwy, która byłaby tylko niewolą niemiecką, a życzymy wspólnie z narodem polskim dzielić dobre czy złe losy przez wieki”³⁸.

Wyrazicielem zbliżonej do takiego rozwiązania koncepcji był Roman Dmowski, który 8 października 1918 roku złożył prezydentowi Stanów Zjednoczonych Thomasowi W. Wilsonowi w Waszyngtonie memoriał o terytorium państwa polskiego. Zaznaczył w nim, że kraniec północny Królestwa ma ludność, która przeważnie mówi po litewsku i uważał, że większa część guberni suwalskiej winna należeć do Litwy, ale jako państwa pozostającego w unii z Polską. Do memoriału na żądanie Wilsona zostały dołączone cztery mapy, zawierające podział polityczny terytorium polskiego przed wojną oraz jego podział według języka mieszkańców i proponowane granice³⁹. Inkorporacyjne projekty Dmowskiego w odniesieniu

³⁶ Tamże, s. 436.

³⁷ *Dookoła sprawy polskiej*, „Kurier Polski” 1918, nr 209, s. 1; *Podróż ks. Radziwiłła*, „Wiedeński Kurier Polski” 1918, nr 1202, s. 2.

³⁸ AAN, GCRR, sygn. 2/2/0/1/55, s. 32–33, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 24.11.2018].

³⁹ R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa polskiego*, t. 2, Warszawa 1988, s. 292, 303, 307. W kolejnych miesiącach Dmowski, reprezentując Komitet Narodowy Polski w Paryżu, w liście z 25 lutego 1919 roku do Julesa Cambona, przewodniczącego Komisji do Spraw Polskich powołanej przez Radę Najwyższą Konferencji Pokojowej w Paryżu, optował za przyłączeniem do Polski południowej, a zrzekał się północnej części guberni suwalskiej na rzecz ograniczonej do etnograficznych ziem litewskich, ale połączonej z Polską unią realną Litwy.

do Litwy nie miały szans na realizację z uwagi na negatywne stanowisko Litwinów wobec jakiegokolwiek związku z Polską i nie mogły uzyskać akceptacji mocarstw, które później w Paryżu budowały europejski ład.

Do końca wojny nie ziszczyły się nadzieje na połączenie całości lub części guberni suwalskiej z ziemiami Królestwa Polskiego. Ale u progu niepodległości, bo 28 października 1918 roku „Koło obrony ziemi suwalskiej w Warszawie”, czyli grono przebywających w stolicy osób związanych z Suwalszczyzną, dotarło do Józefa Świeżyńskiego, premiera ostatniego rządu Królestwa i złożyło kolejny memoriał. Członkowie koła przypomnieli w nim, że już trzykrotnie zwracali się do najwyższych czynników polskich, w tym do Rady Regencyjnej i Rady Stanu „[...] o podjęcie usiłowań, aby ziemia ta, która od wieków stanowi część państwa polskiego [...], nie była wyłączona od współpracy nad odbudową państwa polskiego”. Żalili się, iż „[...] zabiegi okazały się jednak daremne i gdy na całym niemal obszarze naszej ojczyzny świtać poczyna zorza wyzwolenia i coraz silniej bije tętno samodzielnego życia, Suwalszczyznę w dalszym ciągu zalega martwota cmentarna, przemoc obca po dawnemu tłumi tam wszelkie objawy życia narodowego”⁴⁰.

I tym razem ci sami autorzy kolejnego apelu przytaczali argumenty historyczne, przemawiające za włączeniem Suwalszczyzny do Królestwa Polskiego, ale dodali, że ziemia ta w znacznej części wchodzi „[...] w obręb obszaru etnograficznie polskiego, jako ciąg dalszy Mazowsza polskiego [...]”. Ponownie nie przesądzali form stosunków polsko-litewskich ani przebiegu granic, które, jak sądzili, zostaną wytyczone w drodze porozumienia „wolnych z wolnymi, równych z równymi”. Stanowczo wyrażali też pogląd, „[...] że w warunkach obecnych losy całej ziemi suwalskiej stać się winny przedmiotem najwyższej troski państwa polskiego”. Kończąc zażądali, aby niezwłocznie zniesiono sztuczną granicę między Suwalszczyzną a Kongresówką, uwolniono ludność od ciężarów okupacji niemieckiej i wprowadzono „ogólnokrajowe, polskie urządzenia państwowe”, ale „w częściach polskich ziemi suwalskiej”. Takie stanowisko było nowością, choć raczej wymuszone brakiem możliwości tworzenia polskiego aparatu władzy na terenach, gdzie większość stanowili Litwini. Dlatego proponowano, by „[...] organizacja obszarów z przeważającą ludnością litewską przeprowadzona była po porozumieniu się z odpowiednimi czynnikami litewskimi”, wierząc w taką możliwość, „[...] gdy oba narody zupełnie od obcej przemocy uwolnione będą [...]”⁴¹. Tym razem memoriał Suwalszczan trafił 28 października na posiedzenie rządu, ale premier tylko poinformował członków swego gabinetu, iż „[...] od mieszkańców gub[erni] suwalskiej wpłynęła petycja o zaopiekowaniu się nimi”⁴². O nadaniu dalszego biegu ich sprawie nie mogło być mowy, bowiem 4 listopada 1918 roku rząd Świeżyńskiego został odwołany.

⁴⁰ *Koło obrony ziemi suwalskiej*, „Kurier Warszawski” 1918, nr 300, s. 2.

⁴¹ Tamże.

⁴² AAN, GCRR, sygn. 2/2/0/3/120, s. 591, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 1.05.2021].

W 1918 roku wiele wskazywało na to, że północne powiaty Suwalszczyzny nie będą należeć do Polski. Z taką ewentualnością liczyła się Rada Regencyjna i powoływane przez nią rządy. Jednakże w listopadzie tego roku, między innymi osobom, które upominały się o Suwalszczyznę w Warszawie, mogło się wydawać, że władze niepodległego już kraju nie będą obojętne na dalsze losy jej północnej i środkowej części. W połowie tego miesiąca rząd Jędrzeja Moraczewskiego, powołując komisarzy i ich pomocników na północną część byłego Królestwa Polskiego, komisarzem na powiat kałwaryjski wyznaczył Jana Oskara Liliensterna, a na obwód mariampolsko-władysławowsko-wyłkowyski Bolesława Szczęsnego Herbaczewskiego⁴³. Z kolei w dekreście o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego z 28 listopada 1918 roku znalazło się miejsce na okręg wyborczy nr 1, obejmujący cztery północne powiaty byłej guberni suwalskiej. Nie wskazano wszakże ilości mandatów i siedziby komisji wyborczej, a do dekretu o wyborach do Sejmu Ustawodawczego również z 28 listopada okręgu nr 1 już nie wpisano⁴⁴.

To ostatnie, nie do końca wtedy zrozumiałe posunięcie spotkało się z krytyką oponentów lewicowego rządu i przypuszczeniem, że ten, idąc w ślady Rady Regencyjnej, „[...] dokonywa w tej przełomowej chwili bolesnej amputacji 4 pięknych i żyznych powiatów rozległości 5400 kilometrów kwadratowych”, mając na uwadze ułożenie dobrych stosunków z Litwinami. W tekście pod wymownym tytułem „Kurczycielom ojczyzny”, który ukazał się 24 grudnia 1918 roku w „Kurierze Warszawskim”, dzienniku raczej prawicowej opcji, znalazło się ostrzeżenie, że „[...] rezygnując tak łącznie z części Suwalszczyzny i z części cieszyńskiego, doczekamy się w niedalekiej przyszłości tego, że sąsiedzi nasi wyciągną rękę i po resztę tych ziem [...]”⁴⁵. Choć wyznaczenie komisarzy na powiaty litewskie i ustanowienie okręgu wyborczego nr 1 pozostało tylko na papierze, to przypuszczenie wyrażone w warszawskiej gazecie nie było chybione.

W ostatnich miesiącach 1918 i pierwszych 1919 roku do spraw najwyższej wagi dla państwa polskiego nie należało jednakże nawiązanie stosunków z Litwą i rozwiązywanie wspólnych problemów. Dużo ważniejsze było zapewnienie sprawnej i bezpiecznej ewakuacji kilkuset tysięcy żołnierzy niemieckich, którzy stacjonowali na zachodnich terenach byłego imperium rosyjskiego. W kwestii tej wypowiedziały się zwycięskie w wojnie mocarstwa, przewidując w konwencji rozejmowej zawartej 11 listopada 1918 roku z Niemcami, wycofanie ich wojsk, ale w wybranym przez siebie terminie. Liczono, że obecność sił niemieckich, zwycięskich na froncie wschodnim Wielkiej Wojny, przez pewien czas powstrzyma pochód na zachód

⁴³ „Monitor Polski” 1918, nr 205, s. 1. Oprócz wyżej wymienionych komisarzem na powiat augustowski został wyznaczony Tadeusz Podoski. Jego pomocnikami mieli być Czesław Lutostański i Włodzimierz Baranowski, ale stanowisko objął ten drugi. Na powiat suwalski wyznaczeni byli i objęli swe funkcje komisarz Ludwik Wisłocki oraz pomocnicy Bronisław Chodakowski i Zygmunt Kmita. Na powiat sejneński na komisarza wyznaczono Piotra Szymanowskiego, na pomocników Jana Schmidta i Napoleona Cydzika, ale komisarzem został Bolesław Szczęsny Herbaczewski.

⁴⁴ „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 1918, nr 18, poz. 46, s. 120, poz. 47, s. 130.

⁴⁵ Prawdlic, *Kurczycielom ojczyzny*, „Kurier Warszawski” 1918, nr 355, s. 6.

armii bolszewickiej Rosji⁴⁶. W Paryżu, jeszcze przed zawarciem rozejmu, o przyjęcie takiej opcji interweniował Roman Dmowski, by „[...] Polska była odgradzona od sowieckiej Rosji pasmem ziemi zajęтым przez wojska niemieckie, co dało krajowi możliwość zrobienia pierwszych kroków organizacyjnych”⁴⁷. Również Warszawie zależało na tym, by Niemcy opuszczali terytoria położone na Wschodzie stopniowo i z ominięciem centralnych ziem polskich. W protokole podpisanym 17 listopada 1918 roku w Kownie przez przedstawicieli Wojska Polskiego pod przewodnictwem rtm. Olgierda Górki z dowództwem Ober-Ostu Niemcy zobowiązali się nie przekazywać bolszewikom terytoriów litewskich i białoruskich. W zamian za to mogli utrzymać w swych rękach linie ewakuacji swych wojsk, zwłaszcza linię kolejową wiodącą z Kowla, przez Brześć, Białystok, Grajewo do Prus Wschodnich⁴⁸.

Nie abstrahując od obecności wojsk niemieckich, coraz bardziej realnym zagrożeniem sowieckim niepokoił się Józef Piłsudski, który 17 stycznia 1919 roku pisał do Kazimierza Dłuskiego: „Trudności spiętrzyły się, gdy wbrew poprzednim przewidywaniom moim, że Niemcy dopiero w marcu poczną opuszczać swoje tereny okupacyjne Oberostu, ruch ewakuacyjny rozpoczął się o wiele wcześniej i niebezpieczeństwo wskutek tego inwazji bolszewickiej stało się jak najbardziej bliskim. Ustępujący ze Wschodu Niemcy nie są wcale rozbici i zdemoralizowani, owszem stanowią siłę, z którą trzeba się poważnie liczyć”⁴⁹.

Tymczasem na Suwalszczyźnie klęska Niemiec w wojnie wzbudziła w społeczeństwie polskim nadzieje na rychłą i radykalną zmianę sytuacji, choć uwarunkowania geopolityczne i militarne, jak się okazało, temu nie sprzyjały. Przez południową część byłej guberni suwalskiej wiodła kolej, która miała połączenie z Koleją Warszawsko-Petersburską w Olicie i w Grodnie, z obu tych miast docierała do Suwałk i wraz z linią kolejową prowadzącą do Olecka, wówczas Margrabowej w Prusach Wschodnich, była ważną trasą przerzutu wojsk. Wbrew pozorom i nadziejom nie przyczyniło się to do szybkiego i całkowitego wycofania żołnierzy niemieckich z Suwalszczyzny, wręcz przysłużyło się do oddalenia tego w czasie, ponieważ Niemcom zależało na ewakuacji, ale w pierwszej kolejności jednostek stacjonujących na terenach położonych na wschód od Niemna. Zdawały sobie sprawę z tego rady żołnierskie, które przejmowały funkcje dowództw różnych szczebli, a także niemieckiej administracji na obszarze Ober-Ostu i na Suwalsz-

⁴⁶ Ł. Radulski, *Przyczynek do wycofywania się niemieckich wojsk z frontu wschodniego (listopad 1918 – luty 1919)*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2009, nr 22, s. 14–15; R. Dmowski, *Polityka polska...*, s. 97–98.

⁴⁷ Tamże, s. 98.

⁴⁸ G. Łukomski, B. Polak, *W obronie Wilna, Grodna i Mińska 1918–1920*, Koszalin – Warszawa 1994, s. 26. Ze względu na znaczenie tej kolei i białostockiego węzła kolejowego nie powiodła się próba wyzwolenia Białegostoku spod okupacji, podjęta w listopadzie 1918 roku przez Polską Organizację Wojskową. Niemcy utrzymali miasto w swych rękach, a pierwsze transporty ich wojsk przejechały przezeń na przełomie listopada i grudnia 1918 roku; M. Kietliński, *Białystok w początkach niepodległości*, [w:] *Początki niepodległości Łomża – Białystok – Grodno – Suwałki*, red. J.J. Milewski, Białystok 1998, s. 28–32; Ł. Radulski, *Przyczynek do wycofywania się niemieckich...*, s. 20–23.

⁴⁹ AAN, Akta Józefa i Aleksandry Piłsudskich [1867] 1913–1939 [dalej: AJiAP], sygn. 2/106/0/1/1.2, s. 14, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 15.02.2019].

czyźnie. Żołnierze zachowywali więc jako taką dyscyplinę z myślą o zapewnieniu sobie i swym towarzyszom sprawnego i bezpiecznego powrotu do kraju, czego pragnęli najbardziej, a ich oddziały przeważnie nie ulegały całkowitemu rozkładowi i pozostawały pod bronią⁵⁰.

W Suwałkach Niemcy mieli to na uwadze, gdy odmówili złożenia broni. Dlatego 12 listopada 1918 roku wycofał się, idący w kierunku miasta, oddział Polskiej Organizacji Wojskowej z Rajgrodu. Wyrażana przez Niemców wola negocjacji ze stroną polską, zwłaszcza w kwestii zapewnienia sobie ewakuacji do Prus, wpłynęła na rezygnację z wystąpienia przeciwko nim oddziałów obwodu suwalskiego POW, które skoncentrowały się nocą z 11 na 12 listopada na suwalskim cmentarzu i liczyły około tysiąca, jednakże słabo uzbrojonych ludzi⁵¹. Później Aleksander Putra, ówczesny komendant peowiaków, obwiniany przez niektórych o to, że nie umiał podjąć właściwej decyzji w listopadzie 1918 roku, już jako poseł, 9 lipca 1919 roku wiedział więcej i usprawiedliwiał raczej rozważny krok na 66. posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego: „[...] w chwili kapitulacji Niemców mieliśmy blisko półtora tysiąca żołnierzy Polskiej Organizacji Wojskowej i gotowi nawet byliśmy Niemców rozbroić i tylko ze względu na położenie geograficzne i ze względu na to, że wojska z Litwy musiały iść przez Białystok, Grodno, Suwałki, jedynie z tego względu musieliśmy tę myśl odrzucić”⁵². Fragment mowy posła Putry, zawierający zresztą pewne nieścisłości, korespondował z opinią Jędrzeja Moraczewskiego wyrażoną również w 1919 roku: „Trzon armii niemieckiej wracał [z Ukrainy] przez Grajewo i Prusy Wschodnie. Był to wielki sukces polityczny, za mało ogółowi znany i dlatego niedoceniony do dziś dnia należyście”⁵³.

Początkowo na Suwalszczyźnie też liczone na tak pomyślny bieg wydarzeń. Tu, w pierwszej połowie listopada 1918 roku, bez wiedzy o tym, co działo się w Warszawie i innych regionach kraju, biorąc pod uwagę nastawienie Niemców i sytuację na Suwalszczyźnie oraz dysproporcję sił na niekorzyść POW, dylemat walczyć czy pertraktować rozstrzygnięto na rzecz tego drugiego rozwiązania. Wprawdzie w powiecie augustowskim POW wystąpiła zbrojnie przeciwko Niemcom, ale jej sukcesy okazały się nietrwałe⁵⁴. Byli tacy, którzy uważali, że właśnie wtedy została zaprzepaszczona szansa pozbycia się okupantów. W opinii burmistrza i prezesa Rady Miejskiej Augustowa Stanisława Stankiewicza z początku grudnia 1918 roku „[...] gdyby zjawiła się choćby najmniejsza jednostka bojowa regularna i kilku oficerów – w ciągu 24 godzin można by opanować cały powiat prawie bez przelewu

⁵⁰ Ł. Radulski, *Przyczynek do wycofywania się niemieckich...*, s. 17.

⁵¹ P. Łossowski, *Zerwane pęta. Usunięcie okupantów z ziem polskich w listopadzie 1918 roku*, Warszawa 1986, s. 159; K. Skłodowski, *Działalność Polskiej Organizacji Wojskowej, Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej oraz powstanie sejneńskie*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2009, nr 22, s. 113.

⁵² Sprawozdanie stenograficzne z 66 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 9 lipca 1919 r., s. LXVI/54, <https://bs.sejm.gov.pl> [dostęp: 19.03.2018].

⁵³ Cyt. za: P. Łossowski, *Zerwane pęta...*, s. 235.

⁵⁴ K. Skłodowski, *Działalność Polskiej Organizacji...*, s. 113–114.

krwi [...]”⁵⁵. Niestety, taka jednostka nie mogła przybyć, bo nie dość liczne wtedy siły wojska polskiego miały inne zadania niż wspieranie POW przeciwko Niemcom na Augustowszczyźnie i były kierowane chociażby na front przeciwko Ukraińcom.

W Suwałkach raczej nie spodziewano się pomocy z zewnątrz. Członkowie Komitetu Obywatelskiego, który funkcjonował w czasie wojny, obawiali się napięć, niepokoju, wzrostu przestępczości w zmęczonym trudnymi warunkami bytowymi społeczeństwie, kierowali się ostrożnością i niechęcią do rozwiązań siłowych. To oni przejęli inicjatywę, pewnie nawet przyczynili się do rezygnacji ze zbrojnego wystąpienia POW, licząc na pomyślny przebieg rozmów z Niemcami. Szesciu z nich, w tym Adam Modliński, Jan Schmidt i Czesław Lutostański, podpisał 13 listopada 1918 roku z szefem niemieckiego Okręgowego Zarządu Wojskowego Schüttem 13-punktowy dokument, będący wynikiem negocjacji, prowadzonych w celu unormowania stosunków niemieckich władz okupacyjnych z komitetem. Zawarta umowa był kompromisem, ale też potwierdzała, że Niemcy czuli się w Suwałkach dość pewnie. Strona polska, licząc na rychłe ich wyjście, poszła na znaczące ustępstwa i nie występowała z pozycji siły, a bardziej petenta. Najważniejsze zapisy umowy zawierały deklarację członków komitetu, że zrobią wszystko, by utrzymać ład i porządek oraz nie będą czynić przeszkód w opuszczaniu terenu przez wojsko niemieckie. Niemcy zgadzali się na wyjazd dwóch członków komitetu do Warszawy po instrukcje Rady Regencyjnej i w celu ewentualnego sprowadzenia jej przedstawiciela. Ostatni punkt zawierał pozwolenie na odbycie jeszcze tego dnia o godzinie 17 posiedzenia 25–30 osób, w celu omówienia wyników rozmów. Mając zgodę Niemców, na zebraniu podjęto decyzję o utworzeniu Tymczasowej Rady Obywatelskiej Okręgu Suwalskiego (TROOS) z prezesem Adolfem Świdą. W jej składzie dominowali, sympatyzujący z opcją demokratyczno-narodową, przedstawiciele inteligencji urzędniczej i wolnych zawodów, związani też z ziemiaństwem. Radę oceniano więc jako „pańską”, bo nie reprezentowała w rozposzechnionym mniemaniu robotników i mieszkańców wsi, a tylko wyższe sfery. Pojawił się zarzut, zyskujący rozgłos w miarę upływu czasu, że doprowadziła do przedłużenia okupacji niemieckiej w obawie przed wewnętrznym „bolszewizmem”⁵⁶.

Oczywiście środowiskom, które podjęły trud budowy polskiego aparatu władzy na Suwalszczyźnie, zależało na zachowaniu spokoju społecznego. Realną siłą dysponowali Niemcy i sama ich obecność nie była bez znaczenia, choć część oddziałów „starej armii” ulegała radykalnym nastrojom. Ale obwinianie Rady

⁵⁵ *Na Suwalszczyźnie*, „Kurier Poranny” 1918, nr 30.

⁵⁶ AAN, Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa w Warszawie 1918–1922 [1923] [dalej: KCNP], sygn. 2/3/0/9.2/313, s. 38–40, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 24.10.2018]; Raport Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej z dn. 23 [?] marca 1919 r. [...] na temat sytuacji politycznej na Suwalszczyźnie, [w:] J. Gierowska-Kałuża, *O Niepodległą i granice. Raporty Straży Kresowej 1919–1920 Ziemi Północno-Wschodnich opisanie*, Warszawa – Pułtusk 2011, s. 482; *Ziemia suwalska w walce...*, „Echo Suwalskie” 1936, nr 281, s. 6, nr 282, s. 4.

Obywatelskiej o działanie mające na celu przedłużenie okupacji było krzywdzące, wynikało z subiektywnych ocen i z niezrozumienia wszystkich okoliczności, w jakich przyszło jej funkcjonować. Rada, zwłaszcza w pierwszych miesiącach istnienia, przejawiała dużo energii i inicjatywy. Od początku wzięła na siebie organizację administracji oraz innych sfer życia społeczno-gospodarczego, a także odpowiedzialność za ich funkcjonowanie. Czyniła to za przyzwoleniem coraz bardziej znienawidzonych okupantów, z którymi trzeba było układać stosunki, choć nie przysparzało to popularności. W kwietniu 1919 roku w jednym z pism tak scharakteryzowała swoje stanowisko: „Całe zachowanie się Tymczasowej Rady Obywatelskiej względem władz wojskowych okupacyjnych od daty układu z tymi władzami o przyjęciu władzy administracyjnej w Okręgu Suwalskim przez Radę aż do chwili obecnej nigdy nie było prowokujące, a przeciwnie zawsze było nacechowane dążnością do łagodzenia zatargów, wynikających pomiędzy ludnością, a wojskiem niemieckim, które bardzo często nadużywało lojalności miejscowego społeczeństwa, do której ludność była przez nas wezwana”⁵⁷.

Od początku swego istnienia władze funkcjonujące w Okręgu Suwalskim, od TROOS po wójtów gmin, musiały koncentrować się na rozwiązywaniu bieżących problemów mieszkańców. Elity na Suwalszczyźnie, ziemiaństwo, inteligencja i duchowieństwo obawiały się radykalizacji ubogiej i nader licznej części ludności. Członkowie Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej, Kazimierz Wyszynski i Adam Rudnicki w marcu 1919 roku stwierdzili wręcz, że poglądy działaczy Rady Obywatelskiej prowadziły do zaognienia stosunków społecznych. Odnieśli wrażenie, że „Wszystko, co nie grupuje się w chrześcijańskich związkach i stowarzyszeniach, pieczętuje się marką bolszewizmu i prześladuje nie tylko przekonaniowo, ale i czynnie. To wywołało w Suwałkach i w Augustowie niesłychany przedział między klasą robotniczą a resztą społeczeństwa. Robociznie są najnormalniej wrzucani tym sposobem w objęcia bolszewizmu i to najbardziej energiczna część ludności miejskiej nie tylko może być »biernie stracona« dla sprawy polskiej, ale wprost pchnięta do wrogiego, faktycznie bolszewickiego obozu. Tym sposobem działalność tak zwanych miarodajnych czynników suwalskich jest co najmniej szkodliwą”⁵⁸.

Opinia ta, wyrażona przez przybyszów, była zbyt daleko idąca, wręcz niesprawiedliwa, sformułowana bez głębszego rozpoznania realiów. Robotników nie było tak wielu, a w dodatku tkwili mocno w „reszcie społeczeństwa”. Tylko niewielki procent ludzi z nizin społecznych, służących, parobków, chłopów małorolnych i robotników był podatny na bolszewicką propagandę, która trafiała na Suwalsz-

⁵⁷ AAN, AJiAP, sygn. 2/106/0/1/1.2, s. 47, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 6.10.2018].

⁵⁸ Raport Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej z dn. 23 [?] marca 1919 r. [...], [w:] J. Gierowska-Kałuża, *O Niepodległość...*, s. 482. O wpływach prawicy na Suwalszczyźnie świadczył wynik wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Aż 49 390 głosów ważnych oddano na listę Związku Sejmowego Ludowo-Narodowego, a 1677 głosów na listę „Lewicy”; T. Rzepecki, *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 roku*, Poznań 1920, s. 100.

czyzną. Tu obawiano się wracających z Rosji lub przybywających z innych terenów, którzy mogli głosić wywrotowe hasła i poglądy, co się zresztą zdarzało⁵⁹. Owszem, i w miastach, i we wsiach Suwalszczyzny dochodziło do wystąpień przeciwko rozporządzeniom lokalnej, polskiej administracji, ale przeważnie z powodów ekonomicznych. Drażniło wywyższanie się niektórych urzędników, czy innych przedstawicieli elit wobec ludzi z przeważających, niższych i uboższych sfer. Szerzyły się kradzieże, zwłaszcza w lasach, i kłusownictwo. Chłopi wyrażali niezadowolenie z powodu nakładanych obciążeń i obowiązków, głównie podatków, nawet tych, z których środki miały pomóc w funkcjonowaniu administracji, czy uruchomieniu szkół. Z oporami wykonywano zarządzenia władz, między innymi wprowadzające w życie przepisy dekretów Naczelnika Państwa. Otwarcie domagano się pomocy państwa polskiego w odbudowie gospodarki i innych dziedzin życia społecznego, nie bacząc na to i nie wiedząc o tym, w jak trudnym położeniu znajduje się kraj. Wielu, jeśli nie większość, wracało pamięcią do pomyślnych w ich odczuciu lat przedwojennych⁶⁰.

Takie porównania, wygórowane oczekiwania i zawiedzione nadzieje, przedłużająca się okupacja, zniszczenia wojenne oraz problemy bytowe nie tworzyły sprzyjających warunków do budowy nowej, już polskiej rzeczywistości na Suwalszczyźnie. Niektóre z wymienionych zjawisk stanowiły usprawiedliwienie dla słabości, błędów i niedociągnięć w tym procesie, ale go nie zahamowały. W marcu Tadeusz Podoski, Komisarz Rządu Polskiego na Powiat Augustowski, informując Ministerstwo Spraw Wewnętrznych o tragicznej sytuacji w powiecie oraz o kilku tysiącach bezrobotnych i potrzebujących pomocy pisał: „Rzesze te głodne, zabiedzone, dziesiątkowane przez tyfus czekały jak zbawienia wyjścia Niemców. Czekały spokojnie i bez szemrania, gdyż w miarę sił i możliwości pomagał im powiat i miasto, ciesząc je nadzieją, że skoro Niemcy wyjdą, damy im pracę i chleb”⁶¹.

Sytuacja w powiecie augustowskim, a w szczególności w samym Augustowie i w gminach położonych pod Grodnem, nie była ustabilizowana. W lutym 1919 roku w raporcie Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego znalazły się informacje o „tajnym zarządzie powiatowym bolszewicko-żydowskim”, który w Augustowie zbytnio się nie konspirował. Na żądanie grodzieńskiej Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich Niemcy zgodzili się pozostawić w rejonie grodzieńskim cztery wschodnie gminy powiatu augustowskiego, które w czasie wojny przez pewien czas, ze względu na forty twierdzy, należały do okręgu Białystok – Grodno Ober-Ostu.

⁵⁹ Raport Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej z dn. 23 [?] marca 1919 r. [...], [w:] J. Gierowska-Kałuża, *O Niepodległą...*, s. 482. Jak donosiło pismo „Ziemia Suwalska” z 8 maja 1919 roku, „Po zajęciu Lidy, Nowogródka, Baranowicz i Wilna tamtejsi bolszewicy szukali w Suwałkach dachu nad głową [...] bez pozwolenia zatrzymali się na czas dłuższy w mieście, aż policja pięknego poranku aresztowała z górą 40 osób. [...] Niepożądanych gości odstawia prawdopodobnie tam, skąd przyszli”.

⁶⁰ T. Radziwonowicz, *O samorządach gminnych w powiecie suwalskim w latach 1918–1920*, „Rocznik Augustowski-Suwalski” 2009, t. 9, s. 13–14, 18–23.

⁶¹ AAN, Komitet Narodowy Polski w Paryżu 1917–1919 [1921], [dalej KNP], sygn. 2/39/0/2/155, s. 6, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 25.11.2018].

Spotkało się to z reakcją Zarządu TROOS, który postanowił wysłać do Grodna pastora Zygfryda Oskara Loppe, by interweniował u okupantów w sprawie pełnego podporządkowania tego terenu władzom polskim w Augustowie i Suwałkach⁶².

Nastroje na Suwalszczyźnie nie sprzyjały zanadto szerzeniu na większą skalę radykalnych haseł i wystąpień, zwłaszcza wtedy, gdy Armia Czerwona próbowała przekroczyć Niemen w rejonie Olity, a nawet zajęła niektóre wschodnie skrawki guberni suwalskiej. Michał Römer w kwietniu 1919 roku zanotował: „Czuć tu [w Suwałkach], że tak powiem – w powietrzu – bliskie sąsiedztwo bolszewików, którzy są w Oranach. Wytwarza to pewien nastrój niepokoju, pewną chroniczną obawę przed ich przyjściem, obawy o mienie i życie, więc sama ich obecność wytwarza pewien stan psychozy u mieszkańców. Mówią o nich dużo, boją się i nie mają żadnych środków i czynników, mających ustrzec od ich przyjścia. [...] W gazetach grodzieńskich były jakieś wzmianki o rozciągnięciu władzy i działaniach jakichś komisariatów białoruskich na Suwałki i Augustów i przyjścia tu jakichś oddziałów wojskowych białoruskich. Słyszałem, jak Suwalszczanie reagowali na to, że niech przyjdzie, kto chce, byle nie bolszewicy”⁶³. Już w marcu 1919 roku krążyły na Suwalszczyźnie wieści o tym, że po ustąpieniu Niemców wkroczą oddziały białoruskie, najprawdopodobniej z Grodna, gdzie były organizowane⁶⁴.

Od początku istnienia TROOS jej działacze z tworzoną pod ich kuratelą administracją mieli świadomość, że problemy społeczno-gospodarcze są w dużej mierze pochodną obecności niemieckiego wojska i wojskowej administracji. W drugiej połowie listopada 1918 roku już wiedzieli, że region jest nie tylko rabunkowo eksploatowany, ale też przejęcie pełni władzy i mienia, za które okupanci domagali się zwrotu kosztów, wcale nie będzie łatwe. Zarząd TROOS wystosował więc apel do Rady Regencyjnej, sformułowany w piśmie z 21 listopada 1918 roku, podpisanym przez Adolfa Świdę, Teofila Noniewiczza i Czesława Lutońskiego. Może mieli je ze sobą w grudniu dwaj wysłannicy do Warszawy Jan Schmidt i ksiądz Stanisław Szczęsnowicz, których przyjął premier Moraczewski, ale rozmowa niczego konkretnego nie przyniosła. Natomiast pismo za pośrednictwem Walerego Romana, będącego „Delegatem Rządu Polskiego na Ziemię Suwalską”, do kancelarii Naczelnika Państwa wpłynęło dopiero 21 grudnia, a odpis sporządzony 31 grudnia został przekazany do Ministerstwa Spraw Zewnętrznych⁶⁵.

⁶² *Raport polityczno-informacyjny Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego z dn. 20 lutego 1919 r. o sytuacji w Suwałkach i Lwowie*, [w:] M. Jabłonowski, P. Stawicki, T. Wawrzyński, *O Niepodległą i granice. Raporty i komunikaty naczelnych władz wojskowych o sytuacji wewnętrznej Polski 1919–1920*, Warszawa – Pułtusk 1999/2000, s. 74; T. Radziwonowicz, *Działalność i znaczenie Tymczasowej Rady Obywatelskiej Okręgu Suwalskiego w latach 1918–1919*, „Białostoczczyzna” 2000, nr 3–4, s. 59.

⁶³ M. Römer, *Dzienniki...*, s. 938–939.

⁶⁴ *Raport Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej z dn. 29 marca 1919 r. [...] na temat sytuacji politycznej na Suwalszczyźnie przesłany do gen. por. Stanisława hr. Szeptyckiego*, [w:] J. Gierowska-Kałuża, *O Niepodległą...*, s. 488.

⁶⁵ AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.2/313, s. 33–37, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 24.10.2018]; S. Szczęsnowicz, *Historia uwolnienia Suwalszczyzny z pod okupacji niemieckiej i litewskiej*, Łomża 1934, s. 3. Obaj delegaci, będąc w stolicy, przypuszczalnie nie wręczyli korespondencji nie skierowanej do istniejących władz i przekazali ją później Waleremu Romanowi.

Roman, pisząc 19 grudnia do Naczelnika Państwa, zwrócił uwagę, że skierowanie korespondencji do Rady Regencyjnej jest dowodem na to, „[...] w jak ciężkich warunkach okupacyjnych znajdują się mieszkańcy Suwalszczyzny, którzy jeszcze 21 listopada nie wiedzieli o zaszłych zmianach w Zarządzie Krajem”⁶⁶.

Zarząd Rady Obywatelskiej przyznał w piśmie, że nie dysponuje dostateczną siłą zbrojną do usunięcia Niemców. Określił ich jako „grabieżców dobra narodowego” i zwrócił się „[...] z prośbą do Najdostojniejszej Rady Regencyjnej o wskazówki i wystąpienie na drodze dyplomatycznej, ustanowienia odpowiedniej kontroli koalicyjnej tak dobrze w tym Okręgu jak i w całej guberni suwalskiej i guberniach litewskich, gdzie wobec martwoty Rady Stanu (Taryby) grabież ta jest prowadzoną, tak jakby to było z jej zgodą, gdyż protest poszczególnych wystąpień i organizacji nie ma najmniejszego wyrazu spójności i organizacji ogólnej z Tarybą”⁶⁷. Sugestie te wyrażały nadzieje, niewątpliwie ożywione klęską Niemiec w wojnie, na radykalną zmianę sytuacji w drodze interwencji państwa polskiego, a następnie ingerencji zwycięskich mocarstw na obszarze byłej guberni suwalskiej, a nawet w całej Litwie, rządzonej przez proniemiecką Tarybę. Można wskazywać na brak realizmu członków Zarządu TROOS, ale jeśli nie wiedzieli oni nawet o tym, co się stało 11 listopada w Warszawie, to dokonanie przez nich trzeźwej oceny sytuacji odradzającego się państwa oraz jego możliwości politycznych i militarnych było wręcz nieprawdopodobne. Można to zrozumieć, bo w tym czasie w Europie i w Polsce działo się tak wiele, że sprawy Suwalszczyzny tkwiły jeszcze na uboczu wielu innych, częstokroć dużo ważniejszych, niezwykle skomplikowanych problemów i konfliktów, także zbrojnych.

Gdy Suwałkach i Augustowie zainicjowano działania w celu przejęcia władzy od Niemców, w stolicy podjęto kroki, pewnie nie bez starań niektórych Suwalszczan, choćby Walerego Romana i Stanisława Staniszewskiego, w celu podporządkowania organom centralnym załączków polskiego samorządu i udzielenia mu wsparcia, nie ukrywając tego przed Niemcami. Traf chciał, że w dniu, w którym Zarząd TROOS podpisywał pismo do Rady Regencyjnej, minister Leon Supiński mianował Walerego Romana, podprokuratora w Sądzie Najwyższym, bardzo aktywnego członka nieformalnego koła obrony ziemi suwalskiej, „delegatem Organizacyjnym Ministerjum Sprawiedliwości”, który miał podjąć przygotowania do otwarcia Sądu Okręgowego w Suwałkach. Tydzień później, 28 listopada właśnie Roman został również „Delegatem Rządu Polskiego na Ziemię Suwalską”, wysłanym z upoważnieniem Naczelnika Państwa, premiera Moraczewskiego oraz ministra spraw wewnętrznych Stanisława Thugutta „[...] do Suwałk i innych powiatów b. gub. Suwalskiej dla przeprowadzenia w imieniu Rządu Polskiego pertraktacji w przedmiocie przejęcia na rzecz tegoż Rządu władzy, sprawowanej dotąd na terenie

⁶⁶ AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.2/313, s. 34, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 24.10.2018].

⁶⁷ Tamże, s. 36–37.

ziemi suwalskiej przez zarząd niemiecki⁶⁸. Czy wcześniej, szczególnie po 21 listopada, do Warszawy mogły dotrzeć sygnały o sytuacji w Suwałkach, w tym o powstaniu Tymczasowej Rady Obywatelskiej Okręgu Suwalskiego? Bardzo możliwe, skoro wydelegowano tylko jednego, ale od lat związanego z Suwalszczyzną człowieka, i upoważniono go „[...] do przekazywania tymczasowo poszczególnych czynności, wchodzących w zakres powyższego pełnomocnictwa, instytucjom lub osobom podług swego uznania”⁶⁹.

Korzystając z tego przyzwolenia, po przybyciu do Suwałk Roman 6 grudnia 1918 roku upoważnił Zarząd TROOS do przejmowania władzy z rąk niemieckich na rzecz rządu polskiego oraz organizowania różnych dziedzin polskiego życia państwowego. Zresztą nie miał wyboru i musiał powierzyć Tymczasowej Radzie Obywatelskiej rolę najważniejszego, działającego w imieniu władz centralnych organu polskiej administracji na Suwalszczyźnie, ponieważ była akceptowana przez Niemców. W dodatku w przeciwnym, lewicowym obozie, reprezentowanym głównie przez Polską Partię Socjalistyczną, poza nielicznymi wyjątkami brakowało ludzi nadających się do pracy państwowotwórczej. Wspomniani Wyszynski i Rudnicki, odnoszący się początkowo krytycznie do TROOS, stwierdzali, że „Dwa jednak czynniki przemawiały i przemawiają przeciwko temu krokowi [obaleniu TROOS]: są nimi Niemcy i brak zupełny odpowiednich ludzi w przeciwnym obozie. [...] Organizacje robotnicze i to lewe jedne jedyne przejawiają jakąkolwiek działalność. Jednym z głównych działaczy w narodowej lewicy jest p[an] [Wawrzyniec] Gałaj (fryzjer), który jednak częstokroć zanadto »lewicuje« i jest mocnym doktrynerem”⁷⁰.

Po zapoznaniu się z sytuacją na Suwalszczyźnie w końcu grudnia 1918 roku Roman złożył premierowi Moraczewskiemu raport, w którym zaapelował o niezwłoczne udzielenie pomocy TROOS i przystąpienie przy jej współudziale do budowy życia państwowego. Przy tym nie omieszkał dodać, że na terenach litewskich powstają komitety parafialne, które organizują, wraz z przysyłanymi z Litwy urzędnikami, administrację litewską⁷¹. Ostatecznie inicjatywy na rzecz przyłączenia Suwalszczyzny do Polski bez użycia siły zarówno ta oddolna, jak i ta podjęta w stolicy, niemal zbiegły się w czasie. Co najważniejsze, to dzięki temu, że misję pełnił Walery Roman, który niejako wracał do siebie, doskonale znał lokalnych działaczy i jako delegat władz centralnych mógł te przedsięwzięcia połączyć w jeden nurt, mimo politycznych różnic między prawicowym środowiskiem w Suwałkach, a lewicowym rządem w Warszawie.

⁶⁸ K. Skłodowski, *Dzisiaj ziemia wasza jest wolną. O niepodległość Suwalszczyzny*, Suwałki 2009, s. 32.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ *Raport Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej z dn. 23 [?] marca 1919 r. [...]*, [w:] J. Gierowska-Kałuża, *O Niepodległość...*, s. 482–483.

⁷¹ *Ziemia Suwalska w walce...*, „Echo Suwalskie” 1936, nr 283–284, s. 4, 6.

Nawiązanie kontaktów ze stolicą i podjęte w ich wyniku kroki, zwłaszcza misja Romana, wyznaczenie komisarzy rządu i zarządzenie wyborów do sejmu, w końcu grudnia 1918 roku dały Radzie Obywatelskiej asumpt do stwierdzenia, „[...] iż powiaty suwalski, sejneński i augustowski są już faktycznie na mocy postanowienia Rządu Polskiego przyłączone do Polski [...]”⁷². Takim argumentem, mimo obecności Niemców i z perspektywy czasu na wyrost, Zarząd TROOS posłużył się w odpowiedzi na zaproszenie do udziału w Zjeździe Polskim w Wilnie, który odbył się w dniach od 28 do 30 grudnia 1918 roku. Jego organizatorzy przewidywali udział z terenu byłej guberni suwalskiej grupy tzw. delegatów powiatowych, liczącej aż 38 osób, w tym 13 z powiatu suwalskiego i 10 z augustowskiego. „Dziennik Wileński” z 1 i 3 stycznia 1919 roku donosił, że z Ziemi Suwalskiej w zjeździe wzięło udział 14 przedstawicieli, a w wybranej Polskiej Tymczasowej Radzie Narodowej znalazło się dwóch z nich: Konstanty Roglis i Florian Skarzyński⁷³. Nie byli to przedstawiciele TROOS. Ci, nawet jeśli do Wilna dotarli, to w zjeździe uczestniczyli wyłącznie w charakterze informacyjnym. Tak postanowił zarząd rady, bo w deklaracji, którą mieli przedłożyć prezydium zjazdu delegacji powiatu suwalskiego i Suwałk, wskazał nie tylko, że Okręg Suwalski jest przyłączony do Polski, ale dodał, nie chcąc, by jego terytorium było łączone z przyległymi ziemiami, „[...] że ludność miejscowa nigdy nie uważała tych terenów jako należących do Litwy lub też Białej Rusi [...]”⁷⁴. Trzeba przyznać, że odmowa nawiązania ściślejszej współpracy z rodakami z guberni wileńskiej, kowieńskiej i grodzieńskiej, choćby w kwestii omówienia podziału mandatów poselskich w granicach Ober-Ostu, miała swe uzasadnienie faktyczne, historyczne, jeżeli uwzględnić tylko epokę porozbiorową, ale i praktyczne. Ziemie litewsko-białoruskie okupowali Niemcy, od wschodu zbliżali się bolszewicy, a Litwini tworzyli swoje państwo. W tej sytuacji konsekwencje angażowania się w sprawy i problemy Polaków, którzy mieszkali na wschód od Niemna, były nie do przewidzenia. Zresztą udzielenie im konkretnego wsparcia wykraczało poza możliwości mieszkańców południowej części guberni suwalskiej, którzy musieli zadbać o swoją przyszłość i miejsce w granicach niepodległego państwa polskiego.

W tym miejscu warto zadać pytanie, czy już wtedy pojawiały się w tle niewyrażane wprost obawy przed pozostawieniem Okręgu Suwalskiego lub jego części poza granicami rdzennych ziem polskich i włączeniem do polsko-litewskiego lub polsko-białorusko-litewskiego organizmu państwowego, pozostającego w związku z Polską. Jeżeli tak, to koncepcje federacyjne i polityka Naczelnika Państwa w stosunku do Litwy nie mogły później spotkać się z pełnym zrozumieniem i akceptacją, musiały budzić nawet nieufność i to w szerszych kręgach społeczeństwa,

⁷² Archiwum Państwowe w Suwałkach [dalej: APS], Tymczasowa Rada Obywatelska Okręgu Suwalskiego i Zarząd Rady Ludowej Okręgu Suwalskiego 1918–1920 [dalej: TROOS], sygn. 3, s. 3.

⁷³ AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.2/313, s. 76–83, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 24.10.2018].

⁷⁴ APS, TROOS, sygn. 3, s. 3.

nie tylko wśród prawicowych działaczy i współpracowników TROOS. Nie można wykluczyć, że na stosunku, choćby części z nich do Piłsudskiego ciążyła negatywnie jego opinia, którą przedstawił delegacji z Suwalszczyzny w kwietniu 1917 roku. W dodatku Naczelnik Państwa, przejmując inicjatywę w obszarze wschodniej polityki zagranicznej liczył, że Litwini zwiążą się z Polską na zasadzie federacji, ale też akceptował powstanie ich niezależnego państwa w granicach etnograficznych. Pogląd, który oznaczał przyzwolenie na podział guberni suwalskiej według kryterium etnicznego i włączenie jej czterech północnych powiatów do Litwy, a często nie znajdował poparcia, ujawnił 18 grudnia 1918 roku podczas spotkania z przedstawicielami Litwinów z Polski⁷⁵.

Trudno przypuszczać, by Suwalszczanie dokładnie znali zamierzenia Piłsudskiego, dotyczące rozwiązania tak istotnego problemu, jakim było uregulowanie stosunków polsko-litewskich. Oczywiście interesowali się zwłaszcza była gubernią suwalską, w tym ewentualnym jej podziałem między Polskę a Litwę. Spora część Polaków, zwłaszcza ziemian, choć nie tylko, aktywnie działających na rzecz przyłączenia Suwalszczyzny do Polski, była związana rodzinnie lub majątkowo z terytorium, które mogło przypaść Litwie. Liczono więc na słabość władz i elit litewskich organizujących państwo i dzierżących władzę dzięki wsparciu Niemiec, które jednak przegrały wojnę. Jakby ze zdziwieniem przyjmowano fakt, że Litwini nie zmieniali polityki utrzymywania pełnej niezależności od Polski i nie rezygnowali ze swych aspiracji terytorialnych, w tym tych nadmiernych, sięgających między innymi po tereny całej lub niemal całej guberni suwalskiej. Uznawano więc, że dzieje się tak głównie pod wpływem Niemców, co nie było wcale oczywiste i jedynie prawdziwe. Nieoficjalny przedstawiciel Litwy na konferencję pokojową w Paryżu Augustinas Voldemaras w prywatnych rozmowach mówił w lutym 1919 roku o granicach tzw. „Mniejszej Litwy”, obejmujących Suwalszczyznę bez Augustowszczyzny. Gdy Roman Dmowski jako delegat rządu polskiego na konferencję pokojową w nocy z 3 marca 1919 roku zaproponował, by obszar języka litewskiego został zorganizowany w granicach państwa polskiego jako odrębny kraj z częścią guberni suwalskiej na północ od Sejnu, Voldemaras w oświadczeniu z 24 marca domagał się dla Litwy nie tylko Wilna, ale też Suwałk, a nawet Białegostoku⁷⁶.

Pewnie między innymi to posunięcie przedstawiciela strony litewskiej sprawiło, że 31 marca 1919 roku na posiedzeniu Wydziału Politycznego Polskiej Delegacji na Konferencję Pokojową Erazm Piltz poinformował obecnych o poważnym zagrożeniu kresów wschodnich i zgłosił potrzebę opracowania trzech „krótkich memoriałów”, w tym jednego dotyczącego Suwalszczyzny. Podjął się tego Eugeniusz Romer⁷⁷, który zapisał: „[...] otrzymałem zlecenie wygotowania referatów

⁷⁵ P. Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa 1985, s. 94.

⁷⁶ Tamże, s. 97; E. Romer, *Pamiętnik paryski (1918–1919)*, Wrocław 1989, s. 193; R. Dmowski, *Polityka polska...*, s. 316.

⁷⁷ AAN, KNP, sygn. 2/39/0/11/1850, s. 52, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 8.09.2019].

o Chełmszczyźnie i o Suwalskiem. Nitsch się dobrze spisał z drugim, ja przygotowałem pierwsze (Nr 26). Rysownikom ledwie oczy nie wyłażą⁷⁸. Skoro Romer zadanie powierzył Kazimierzowi Nitschowi, to widocznie uważał go za najlepszego znawcę stosunków narodowościowych na Suwalszczyźnie spośród doradców delegacji, zajmujących się zagadnieniami etnograficznymi i geograficznymi. Rzeczywiście memoriał pt. *Limite ethnographique dans le gouvernement de Souvalki (Granica etnograficzna w guberni suwalskiej)* powstał na podstawie posiadanej przez Nitscha wiedzy bardzo szybko, bo był gotowy już 1 kwietnia⁷⁹.

Na Suwalszczyźnie do polsko-litewskiego konfliktu (jeszcze nie zbrojnego) doszło na przełomie 1918 i 1919 roku przede wszystkim o Sejneńszczyznę, ale też na pograniczu powiatu suwalskiego z powiatami wyłkowyskim i kalwaryjskim. Od listopada 1918 roku Polacy mieszkający na południowych terenach tych dwóch powiatów z gmin Wisztyniec i Lubowo występowali do TROOS z prośbami włączenia ich miejscowości czy to „Królestwa Polskiego”, czy do Polski, wreszcie chociaż do powiatu suwalskiego. Udało im się nawet powołać własny samorząd, który jednak w lutym 1919 roku w Lubowie i dopiero w maju tego roku w Wisztyniu został przez Litwinów zlikwidowany. Mimo lokalnego wymiaru sprawa przynależności państwowej tego terenu była jeszcze niejednokrotnie podnoszona i znana władzom centralnym w Warszawie. W powiecie sejneńskim Litwini przystąpili najpierw do tworzenia komitetów parafialnych, będących załączkami władzy cywilnej. Dnia 10 grudnia 1918 roku w Sejnach zgromadzili się pełnomocnicy poszczególnych parafii, którzy wybrali siedmioosobowy Komitet Powiatowy na czele z dr. Kazysiem Narkevičiumem jako przewodniczącym, a później zorganizowali z ochotników oddział milicji, uzbrojony w broń odkupioną od Niemców⁸⁰.

W tym czasie ludność polska Sejneńszczyzny z inicjatywy głównie ziemian, a następnie z polecenia TROOS zaczęła tworzyć administrację i sądownictwo w powiecie, ale w końcu grudnia 1918 roku wysłany do Sejn jej pełnomocnik Franciszek K. Sadowski, który miał zostać naczelnikiem powiatu, został zmuszony przez Niemców do opuszczenia jego granic. Natomiast Litwini umocnili swoją władzę, choć mieli z tym problemy zwłaszcza w Sejnach, na terenach przyległych do powiatów suwalskiego i augustowskiego z gmin Krasnopol i Pokrowsk, a nawet w niektórych większych miejscowościach z ludnością polską, takich jak Kopciowo, czy Łódzkie. Komitetowi w Sejnach podporządkowała się też północno-wschod-

⁷⁸ E. Romer, *Pamiętnik paryski...*, s. 260.

⁷⁹ Tamże, s. 34, przyp. 79, s. 260, przyp. 1051. Ekspertami w Paryżu z zagadnień geograficznych i etnograficznych oprócz Romera i Nitscha byli jeszcze Jan Czekanowski, Jan Rozwadowski, Antoni Sujkowski. Opracowanie Kazimierza Nitscha znajduje się obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej.

⁸⁰ T. Radziwonowicz, *Droga do Niepodległej (Suwalszczyzna listopad 1918 – sierpień 1919)*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, Białystok 2009, z. 22, s. 99–100; J.S. Forencewicz, *Lata 1919–1920 na Sejneńszczyźnie. Tło i początek konfliktu z Litwą*, „Almanach Sejneński” 2008, t. 4, s. 13–15. Od września 1919 do lipca 1920 roku istniały nawet gminy Wisztyniec i Lubowo w powiecie suwalskim, należące do Polski, ale bez wsi litewskich. Ostatecznie, po zwycięskim zakończeniu przez polskie wojsko walk na Suwalszczyźnie we wrześniu 1920 roku, tereny te, mimo starań i protestów ich ludności i lokalnych władz, do Polski już nie wróciły, leżały bowiem po litewskiej stronie linii Focha.

nia część powiatu suwalskiego z ludnością litewską, a więc gmina Maćków oraz część wsi z gmin Andrzejewo i Sejwy z Puńskiem. Takim podziałom nawet gmin nie była w stanie zapobiec TROOS i tworzona z jej inicjatywy administracja na polskie wsie⁸¹.

Konflikt o Sejneńszczyznę okazał się poważnym i mocno angażującym obie jego strony, choć chyba bardziej Litwinów, ze względu na znaczenie Sejn i całej Sejneńszczyzny dla niewielkiego kraju. Ich działania i sprzyjających im Niemców spotkały się z reakcją przedstawicieli ludności polskiej, którzy w odezwie skierowanej 3 stycznia 1919 roku do Naczelnika Państwa, rządu i TROOS skarżyli się, że „Garstka Litwinów składająca się z księży i byłych rosyjskich kilku urzędników przy pomocy naczelnika i przechodzących w małej ilości wojsk, powracających z frontu stara się przechwycić w swoje ręce władzę nie dopuszczając wybranych przez ogół przedstawicieli do przyjęcia zarządu miasta i powiatu”, a także zaapelowali do Naczelnika Państwa „[...] o natychmiastowe usunięcie władz niemieckich, objęcie zarządu i przysłanie choć w niewielkiej ilości wojska dla utrzymania porządku”⁸². Rzecz jasna, na bezpośrednią reakcję na tę prośbę (choć skierowaną już pod właściwe adresy) nie można było liczyć z powodów później zrozumiałych, choć raczej nieznanych na początku 1919 roku autorom i podpisującym odezwę. Z kolei przeprowadzenie i to bez poważniejszych przeszkód wyborów do Sejmu Ustawodawczego nie tylko w powiatach augustowskim i suwalskim, ale też w sejneńskim utwierdzało Polaków w nadziei na rychłe przyłączenie południowej Suwalszczyzny do wolnej już ojczyzny, choćby przy milczącej zgodzie Niemców. Tymczasem ci, dla uzasadnienia swej obecności, jeszcze długo utrzymywali, że pozostają na Suwalszczyźnie, by powstrzymać bolszewików na żądanie państwa Ententy. Rzeczywiście, choć oddali Wileńszczyznę Armii Czerwonej, to nie pozwalali jej przez kilka miesięcy, okupując pas ziem polsko-litewskich, zbliżyć się do granicy Prus Wschodnich ani też zająć Suwalszczyzny. W tym czasie wojsko polskie nie mogło, ale i nie musiało bronić jej przed zagrożeniem ze wschodu. W jednym z dokumentów Oddziału Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich w Suwałkach skonstatowano: „Cały czas od dnia zawieszenia broni aż do chwili obecnej miejscowe niemieckie władze wojskowe zaznaczały, że w Okręgu Suwalskim pozostają na zlecenie Wielkiego Marszałka [Ferdynanda] Focha, aby bronić ludność miejscową od najścia bolszewików. Społeczeństwo miejscowe zmuszone było pogodzić się z chwilowym pozostawianiem w Okręgu Suwalskim wojsk niemieckich, rozumiejąc, że wojsko polskie, prowadząc wojnę na kilku frontach nie było tak liczne, aby bez osłabienia frontów mogło natychmiast zająć Okręg Suwalski [...]”⁸³. Zapis ten potwierdzał obserwacje Römera z kwietnia, a także tłumaczył przyczyny pogodzenia się z okupacją i oczekiwania na wyzwolenie w bardziej

⁸¹ T. Radziwonowicz, *Droga do Niepodległej...*, s. 97–99.

⁸² APS, TROOS, sygn. 28/2, s. 5–6, 10.

⁸³ AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.2/193, s. 22, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 11.11.2018].

sprzyjającym czasie. Powstał jednak 13 lipca 1919 roku i dlatego można wątpić, czy rzeczywiście powody przedłużającego się pobytu Niemców były wcześniej wszystkim zrozumiałe.

Rolę, jaką odgrywali Niemcy na terenach byłego imperium rosyjskiego, starał się wykorzystać Naczelnik Państwa, choć jeszcze w styczniu 1919 roku we wspomnianym liście do Kazimierza Dłuskiego, określając cele strategiczne wojska, dodał, że należą do nich „[...] 4/ stworzenie militarnie fait accomplis [faktów dokonanych] na kresach północno-wschodnich przynajmniej co do ziemi suwalskiej i grodzieńskiej, 5/wstrzymanie fali bolszewickiej na ziemi polskiej”⁸⁴. O ile ostatni punkt stał się na dwa lata niezmiennym priorytetem, to Piłsudski rezygnował z zajęcia tylko południowej Suwalszczyzny w drodze większej operacji militarnej regularnej armii. Nie znaczy to, że Warszawa ograniczyła się do wspierania tylko jawnych działań, prowadzonych w celu budowy polskich organów władz terenowych, państwowych i samorządowych, w powiatach augustowskim, sejneńskim i suwalskim, korzystając w znacznej mierze z pośrednictwa TROOS. W styczniu 1919 roku z polecenia suwalczanina, Komendanta Naczelnego POW w Warszawie kpt. Adama Koca przybył na Suwalszczyznę z zadaniem odbudowy struktur tej konspiracyjnej organizacji ppor. Adam Rudnicki. Wraz z grupą swych młodych współpracowników, członków Towarzystwa Straży Kresowej przysłanych z Warszawy, udało się mu odbudować POW pod nazwą Dowództwo Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej. Została uruchomiona niezwykle ważna działalność wywiadowcza, sięgająca na tereny litewskie, a nawet na Wileńszczyznę. Podjęto trud ożywienia życia społeczno-politycznego, kształtowania poglądów i postaw w duchu niepodległościowym i państwowotwórczym, a także uświadomienia mieszkańcom Suwalszczyzny, że czas zerwać z obciążeniami, nawykami i widocznymi pozostałościami z czasu zaborów i wojny. Najważniejszym i namacalnym osiągnięciem na tej płaszczyźnie aktywności działaczy Towarzystwa Straży Kresowej było wydawanie, mimo trudności czynionych przez okupantów, pisma „Ziemia Suwalska”⁸⁵. Jak wspominał Tadeusz Katelbach, „Robota była niesłychanie podniecająca swą wyjątkową wszechstronnością: organizowaliśmy sieć wojskowo-dywersyjną, łączność, pocztę, oddziaływaliliśmy na nastroje społeczeństwa, wpływając na stanowisko miejscowych Komitetów Obywatelskich, obserwowaliśmy ruchy niemieckie i – co najciekawsze – stykaliśmy się z bliska z zagadnieniem litewskim. Rozporządzaliśmy stosunkowo dużymi sumami, którymi trzeba było gospodarzyć umiejętnie, w dyskrecjonalny sposób”⁸⁶.

Wiadomości o sytuacji na Suwalszczyźnie trafiały do Warszawy również za pośrednictwem urzędników skierowanych przez władze centralne. Spośród

⁸⁴ AAN, AJiAP, sygn. 2/106/0/1/1.2, s. 14, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 6.10.2018].

⁸⁵ *Uzupełnienie z dn. 3 kwietnia 1919 r. raportu politycznego z 29 marca Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej*, [w:] J. Gierowska-Kałuża, *O Niepodległość...*, s. 493–494; K. Skłodowski, *Działalność Polskiej Organizacji...*, s. 114–117.

⁸⁶ T. Katelbach, *Spowiedź pokolenia*, Gdańsk 2001, s. 93.

nich szczególną aktywnością wyróżniał się Komisarz Rządu Polskiego na Powiat Augustowski. To Tadeusz Podoski na początku marca 1919 roku w telegramie nadanym z Rajgrodu do Ignacego J. Paderewskiego jako ministra spraw zagranicznych, w odpisie przekazanym także do Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa, donosił i zwracał się z prośbą: „Przeciągające zbolszewizowane wojska niemieckie [z] oficerami na czele terroryzują ludność, kradną, rabują, demolują urządzenia. [...] Od miesiąca proszę bez skutku interwencji rządowej Warszawy [...] proszę [o] jak najszybsze przysłanie garnizonu polskiego dla obrony od gwałtów i przemocy”⁸⁷. Dwa tygodnie później z poczuciem bezsilności podsumował swoje starania, obiecał udzielenie wojsku wsparcia przez miejscową ludność i z wyrzutem wręcz błagał o regularnego żołnierza, pisząc do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych: „Byłem wszędzie: i w Biurze Prezydyjnym Rady Ministrów, w Ministerstwie Wojny [w Ministerstwie Spraw Wojskowych], i u Pana Szefa Sztabu [Generalnego płk. Stanisława Hallera]. Tyle się znajdzie regularnych, umundurowanych i uzbrojonych, ażeby wyłuskać Niemców z Suwalszczyzny. Prosiłem i proszę o batalion piechoty, trochę kawalerii i kilka karabinów maszynowych. Niemcy mają tam kilka lekkich baterii artylerii polnej [polowej] i w Augustowie, i w Suwałkach, mają ze 20 karabinów maszynowych, dużo innej broni, amunicji, mundurów i butów. Żołnierz ich zdemoralizowany rabunkiem, stale pijany, nie uznaje dyscypliny ani subordynacji. Siły, o których mówię, wystarczą, żeby wyrzucić Niemców, gdyż chłopci nasi mają polskie serca i z widłami, i kosami pójdą za żołnierzem regularnym polskim, jak jeden mąż w obronie ojczyzny”⁸⁸.

Choć Podoski wyraźnie zarzucał różnym organom centralnym niezrozumienie sytuacji i obojętność wobec jego doniesień, to okazało się, że informacje przesłane nie były ignorowane. Jego pisma i ich odpisy, choć z opóźnieniem, wędrowały i trafiały do różnych organów władz centralnych oraz do Paryża. Jeden z raportów Podoskiego Ministerstwo Spraw Zagranicznych wysłało z pismem z 4 maja 1919 roku do Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu, by zwrócić uwagę na „[...] ciężkie położenia ludności miejscowej, narażonej na bezustanne gwałty i bezprawia ze strony władz niemieckich”. Więcej, poinformowało, że wyciągi z jego pism zostały dostarczone poselstwu Francji i Stanów Zjednoczonych w Warszawie⁸⁹. Do Paryża dotarł w czerwcu 1919 roku z Ministerstwa Spraw Zagranicznych odpis korespondencji Podoskiego z 22 maja skierowany do Dowództwa Twierdzy Grodno z informacjami o rekwizycjach, kontrybucjach, rewizjach, aresztowaniach dokonywanych przez oddziały niemieckie na terenie powiatu augustowskiego oraz z prośbą „[...] o łaskawe zakomunikowanie o tych zajściach Głównodowodzącemu Armii [Naczelnemu Wodzowi J. Piłsudskiemu] celem

⁸⁷ AAN, AIJP, sygn. 2/100/0/4.27/946, s. 94, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 24.10.2018].

⁸⁸ AAN, KNP, sygn. 2/39/0/2/155, s. 8, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 25.11.2018].

⁸⁹ Tamże, s. 4.

interwencji u okupantów⁹⁰. Także w czerwcu do Kancelarii Naczelnika Państwa z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych zostały przekazane, i to „Wskutek osobistego rozkazu Pana Naczelnika Państwa [...]” odpisy dokumentów nadesłanych przez Podoskiego, dotyczących wydarzeń w gminie Hołynka, między innymi z informacją o zastrzeleniu przez Niemców 27 maja Jana Charyty, sołtysa wsi Lichosielce, który, wracając do domu z pracy w polu, przekroczył linię demarkacyjną i znalazł się po jej polskiej stronie. Czytający mogli dowiedzieć się, że zabity pozostawił żonę i osierocił pięcioro dzieci⁹¹.

Działaniami i apelowaniem Podoskiego trudno się dziwić, skoro w Augustowie i powiecie augustowskim Niemcy zachowywali się dużo gorzej niż w Suwałkach. W marcu 1919 roku do Warszawy dotarły informacje, że w Augustowie żołnierze niemieccy usunęli polskiego orła i flagę z gmachu starostwa, pobili urzędnika i obrabowali zastępcę komisarza rządu Mieczysława Wolskiego. Jednakże wtedy nie mógł ich usunąć tylko batalion piechoty z kilkoma karabinami maszynowymi i garstką kawalerii. Pewnie Podoski nie do końca orientował się w zmianie sytuacji na Suwalszczyźnie, jaka dokonała się zimą 1919 roku, a pisząc do stolicy miał na myśli szczególnie zdemoralizowane oddziały „starej” armii, wycofywane przez Grodno, Augustów i Suwałki do Prus. Już w drugiej połowie lutego Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego otrzymało istotne wiadomości z Suwałk. Na ich podstawie sztabowcy polscy doszli do wniosku, że Niemcy wymieniają oddziały rozlokowane na wschód od Niemna na jednostki ochotnicze, sprowadzane z Prus Wschodnich, bez rad żołnierskich, bardziej karne i pewne. Ich zadaniem miała być obrona Prus przed bolszewikami, ale, jak przypuszczano, na terytorium Suwalszczyzny z przedmościami w rejonie Olity i Kowna. W marcu, według doniesień agenturalnych, tylko w Suwałkach siły okupacyjne liczyły blisko dwa tysiące żołnierzy i dysponowały dużą liczbą samolotów⁹². Były to już niemieckie oddziały ochotnicze, które w lutym 1919 roku pojawiły się na Suwalszczyźnie i zostały podporządkowane Komendanturze Okręgowej w Suwałkach pod dowództwem ppłk. Karla Heinricha von Diebitscha. Z dniem 26 marca 1919 roku komendantura została przemianowana na Korpus Ochotniczy von Diebitscha. Wprawdzie do jego zadań należała ochrona szlaków komunikacyjnych, głównie kolei, ale niemal do końca lipca 1919 roku na to, co działo się w Okręgu Suwalskim, duży wpływ miał ppłk Diebitsch i jego podwładni⁹³.

⁹⁰ Tamże, s. 39–40.

⁹¹ AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.3/203, s. 19–23, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 20.10.2018].

⁹² Instytut Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku [dalej: IJPwNJ], Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza 1918–1922 [dalej: AGNW], sygn. 701/2/16, s. 102, <http://archiwa.pilsudski.org> [dostęp: 19.05.2017]; AAN, KNP, sygn. 2/39/0/2/154, s. 60–61, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 15.12.2018]; *Raport polityczno-informacyjny Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego z dn. 18 marca 1919 r. o sytuacji w Okręgach: Warszawskim, Łódzkim, Poznańskim*, [w:] M. Jabłonowski, P. Stawecki, T. Wawrzyński, *O Niepodległą...*, s. 126–127.

⁹³ Tamże, s. 126–127; Ł. Wnukowski, *Freikorps Diebitsch na Suwalszczyźnie w 1919 roku*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2019, t. 19, s. 57–68.

Początkowo Niemcy zachowywali się względnie poprawnie. Nawet pozwolili na zarządzonego 17 lutego przez TROOS pobór rekruta do polskiego wojska, który jednak został po pewnym czasie wstrzymany. Mimo to do Suwalskiego Pułku Strzelców, będącego w składzie Dywizji Litewsko-Białoruskiej, trafiło około tysiąca nawet w części uzbrojonych członków POW, a później także sporo innych ochotników, werbowanych przez posterunki dywizji. Może w ten sposób Niemcy świadomie pozbywali się z Suwalszczyzny, ich zdaniem, niepewnego elementu. Część rekrutów suwalskiego pułku wracała jednakże do swych rodzin, bo z powodu złego traktowania dezertowała, a potem wręcz agitowała przeciwko wstępowaniu do polskiego wojska⁹⁴.

Po wyborach do Sejmu Ustawodawczego, które odbyły się 16 lutego 1919 roku, i utworzeniu rad powiatowych (sejmików) w powiatach augustowskim i suwalskim wydawało się, że TROOS staje się ciałem zbędnym. Bez członków, którzy zostali posłami, zwłaszcza bez Adolfa Świdry, będącego „[...] w Radzie wszystkim [...]”, ale też bez innych osób, które podjęły pracę w tworzonych strukturach państwowych i samorządowych, funkcjonowanie TROOS musiało ulec zauważalnemu ograniczeniu. Dawały też o sobie znać zmęczenie kilkumiesięczną intensywną działalnością, pewne rozluźnienie związane z nadziejami na przyłączenie okręgu do Polski po wyborach, a także niedostatek odpowiednich ludzi. W związku z tym planowano likwidację rady z dniem 1 marca 1919 roku⁹⁵. Suwalscy działacze nie zdecydowali się jednak na taki krok z obawy, „[...] że z chwilą zlikwidowania Rady Obywatelskiej, a przed nadejściem władz polskich powstanie na Suwalszczyźnie próżnia, z której mogą skorzystać żywioły żydowskie, bolszewickie i bandyckie i narobić w bardzo krótkim czasie niepowetowanych szkód”⁹⁶.

Szybko stało się jasne, ale z innego powodu, jak słuszna była to decyzja. Oto 7 marca ppłk Diebitsch, w związku z przekazanym TROOS oświadczeniem o rozwiązaniu polskiego oddziału samoobrony dowodzonego przez ppłk. Ludwika Szulca, ogłosił, że nie uznaje ważności „rozkazów” rządu polskiego lub jego pełnomocników. Zobowiązał donosić o osobach, które rościły sobie prawo do wydawania poleceń w imieniu rządu polskiego, zabronił prowadzenia działań na rzecz polskiego wojska oraz mogących podburzać ludność przeciwko oddziałom niemieckim. Równocześnie osobom nieprzestrzegającym zarządzenia zagroził karą grzywny i więzienia. Praktyczne skutki postanowień niemieckiej komendantury ilustrują perypetie związane z utworzeniem Sądu Okręgowego w Suwałkach i sądownictwa

⁹⁴ *Raport polityczno-informacyjny Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego z dn. 20 lutego 1919 r. o sytuacji w Suwałkach i Lwowie*, [w:] M. Jabłonowski, P. Stawecki, T. Wawrzyński, *O Niepodległą...*, s. 74.

⁹⁵ *Raport polityczno-informacyjny Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego z dn. 28 lutego 1919 r. o sytuacji w Suwałkach i Okręgach: Łódzkim, Krakowskim*, [w:] M. Jabłonowski, P. Stawecki, T. Wawrzyński, *O Niepodległą...*, s. 93–94; *Raport Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej z dn. 23 [?] marca 1919 r. [...]*, [w:] J. Gierowska-Kałaaur, *O Niepodległą...*, s. 482, 484.

⁹⁶ *Raport polityczno-informacyjny Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego z dn. 28 lutego 1919 r. o sytuacji w Suwałkach i Okręgach: Łódzkim, Krakowskim*, [w:] M. Jabłonowski, P. Stawecki, T. Wawrzyński, *O Niepodległą...*, s. 94.

na podstawie dekretu Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego z 16 stycznia 1919 roku. Ostatecznie Waleremu Romanowi udało się uruchomić w marcu tego roku Sąd Okręgowy w Suwałkach i przystąpić do tworzenia innych sądów. W tej sprawie w rozmowach z Diebitschem Roman nie reprezentował władz centralnych, ale występował w imieniu TROOS, gdyż zarząd rady upoważnił go pismem z 10 marca do organizowania sądownictwa w Okręgu Suwalskim. Miesiąc później, uchwałą z 15 kwietnia, w celu skoordynowania swych poczynań z działaniami przedstawicieli polskich władz państwowych, rada włączyła do swojego składu i do składu zarządu komisarzy rządowych trzech powiatów prezesa i prokuratora Sądu Okręgowego w Suwałkach, prezesa delegacji skarbowej i inspektora lasów⁹⁷. To posunięcie miało im zapewnić możliwość dalszego urzędowania na terenie Okręgu Suwalskiego w warunkach okupacji jako funkcjonariuszom lokalnych władz. Oczekując na radykalną zmianę sytuacji, nie zrezygnowano z utrzymywania niektórych polskich organów władzy powiatu sejneńskiego, które formalnie istniały, ale nie mogły administrować powiatem z Sejnam⁹⁸. Na przykład komisarz Bolesław Szczęsny Herbaczewski oraz Sędzia Pokoju miasta Sejn Józef Nieciński sprawowali swe czynności, ale ograniczali się tylko do terenu zachodnich gmin powiatu. Musieli też przebywać w Suwałkach. Mimo to Litwini 12 czerwca 1919 roku aresztowali w Krasnopolu, a potem uwięzili sędziego Niecińskiego⁹⁹. Michał Römer, pod datą 13 kwietnia 1919 roku zapisał „[...] mówił mi [Jan] Kassakajtis [Litwin, notariusz przy Sądzie Okręgowym w Suwałkach], że sąd i inne instytucje polskie w trzech południowych powiatach Suwalszczyzny, aczkolwiek są utworzone z nominacji władz warszawskich, nie są przez okupantów niemieckich w tym charakterze uznawane, jeno wobec Niemców działają pozornie z mandatu Rady Obywatelskiej miejscowej”¹⁰⁰.

W marcu 1919 roku okazało się, że przyszłość Okręgu Suwalskiego jest bardzo niepewna. Przede wszystkim oddalał się w czasie, i to do nieznanego wtedy terminu, oczekiwany moment odejścia Niemców. Pojawiła się też realna perspektywa okupacji litewskiej również na terenach, na których Litwinów niemal lub wcale nie było. Początkowo krążyły tylko pogłoski o porozumieniu litewsko-niemieckim, na mocy którego Niemcy mieli ułatwić Litwinom opanowanie Suwalszczyzny, ale 29 marca TROOS otrzymała pismo Komendantury Okręgowej w Suwałkach z 23 tego miesiąca, że do czasu ustalenia granic przez konferencję pokojową w Paryżu tereny powiatów augustowskiego i suwalskiego, jako wchodzące w skład byłego „wojennego gubernatorstwa litewskiego”, podlegają centralnym władzom państwa

⁹⁷ *Raport polityczno-informacyjny Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego z dn. 17 marca 1919 r. o sytuacji na Suwalszczyźnie, Litwie i Okręgu Krakowskim*, [w:] M. Jabłonowski, P. Stawecki, T. Wawrzyński, *O Niepodległą...*, s. 121–122; T. Radziwonowicz, *Działalność i znaczenie...*, s. 62–63.

⁹⁸ *Raporty Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej z dn. 23 [?] marca 1919 r. i z dn. 29 marca 1919 r.*, [w:] J. Gierowska-Kałaaur, *O Niepodległą...*, s. 483, 487.

⁹⁹ AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.2/193, s. 157, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 24.10.2018].

¹⁰⁰ M. Römer, *Dzienniki...*, s. 938/1113.

litewskiego¹⁰¹. Nic dziwnego, że Polacy nienawidzący Niemców, ale odnoszący się do nich z respektem, swą wrogość przynosili również na Litwinów, choć początkowo ich lekceważyli. Michał Römer nie wspominał o takich nastrojach, bo mógł ich nie odczuć w czasie krótkiego pobytu w Suwałkach. Zauważył, że „Milicja w mieście jest jeszcze polska, z orzełkami na czapkach”, miał też okazję zobaczyć po raz pierwszy w swoim życiu żołnierzy litewskich¹⁰². Na podstawie rozmowy z Kasakajtisem tak opisał stosunki polsko-litewskie na Suwalszczyźnie: „[...] Z Litwinami jest pewien modus vivendi, polegający na tym, że jest faktyczne rozgraniczenie terytorialne władz polskich i litewskich, które unikają tarć i sobie wzajemnie w drogę nie wchodzi. Powiat augustowski nie jest kwestionowany jako polski, powiaty północne (Kalwaria, Mariampol, Wyłkowyszki i Władysławów) są bez zastrzeżeń litewskie. Co do powiatu suwalskiego, to tylko dwie gminy północne (Puńsk i jeszcze jakaś [zapewne chodziło o gminę Maćków]) nie uznają instytucji władz polskich i ulegają Tarybie. Najbardziej sporny jest powiat sejneński, który Polacy zaliczają do swoich, a w którym Litwini już swoje władze i urzędy zakładali. Tam więc rozgraniczenia między Polakami i Litwinami nie ma. [...] Obie strony unikają starcia, ale faktami zarządu i organizacji przeciwstawiają i wyłączają się wzajemnie”¹⁰³. TROOS, ale dopiero na początku lipca, donosiła do Piłsudskiego, że „Jakkolwiek »wojsko« litewskie, konsystujące od pewnego czasu wraz z Niemcami w Suwałkach bynajmniej wojowniczo nie wygląda, mimo to jednak coraz to zwiększająca się jego ilość musi wzbudzać wśród ludności słuszne zaniepokojenie co do dalszych losów naszej dzielnicy [...]”¹⁰⁴.

Trzeba przyznać, że w marcu i kwietniu 1919 roku TROOS, jeśli wykazywała się aktywnością zmierzającą w efekcie do usunięcia Niemców, to liczyła przede wszystkim na wsparcie polskiego rządu. W tym okresie tworzone przez nią instytucje i organy były już agendami władz centralnych w Warszawie, choć tych faktów nie uznawały niemieckie władze okupacyjne, które zaczęły wspierać litewskie aspiracje do władania nielitewskimi terenami Okręgu Suwalskiego. Dlatego działacze TROOS w tej zmieniającej się sytuacji mogli być zdezorientowani, nie bardzo wiedzieli, co będzie dalej i jak mają zareagować na rysujące się nowe zagrożenie, bo też nie byli pewni konkretnej reakcji Warszawy. Chyba brakowało z ich strony

¹⁰¹ AAN, KNP, sygn. 2/39/0/2/154, s. 75, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 8.09.2019]; *Raport Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej z dn. 29 marca 1919 r.*, [w:] J. Gierowska-Kałuża, *O Niepodległą...*, s. 490; T. Mańczuk, *Suwalszczyzna w latach 1918–1920*, „Białostoczczyzna” 1993, nr 4, s. 53.

¹⁰² *Raporty Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej z dn. 23 [?] marca 1919 r. i z dn. 29 marca 1919 r.*, [w:] J. Gierowska-Kałuża, *O Niepodległą...*, s. 483–484, 487, 489; M. Römer, *Dzienniki...*, s. 938/1113. „Ziemia Suwalska” z 8 maja 1919 roku donosiła: „Nowi goście. Od kilku dni [M. Römer widział żołnierzy litewskich w Suwałkach już 13 kwietnia 1919 roku, ale nie podał, ilu ich w mieście było] bawi w naszym mieście kilkudziesięciu żołnierzy litewskich wraz z oficerami, którzy rozkwaterowali się w dawnych koszarach rosyjskich. Zewnętrznie różnią się tym od żołnierzy niemieckich, że mają wysokie czapki z żółtymi lub białymi paskami. Dość często po 2 lub 3 ukazują się na ulicach miasta”.

¹⁰³ M. Römer, *Dzienniki...*, s. 938/1113.

¹⁰⁴ AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.2/193, s. 57, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 11.11.2018].

tak energicznych działań w kontaktach z władzami centralnymi, jakie podejmował w imieniu mieszkańców Augustowa i powiatu augustowskiego komisarz Podoski. Może dlatego najpierw postanowiły przypomnieć się, ale Naczelnikowi Państwa, władze Suwałk. W telegramie napisanym 20 marca, wysłanym z Grajewa 30 marca 1919 roku prezydent Adam Modliński, prezes Rady Miejskiej Suwałk Teofil Noniewicz, a także 10 radnych, m.in. Bolesław Sienkiewicz i Wawrzyniec Gałaj, złożyło Piłsudskiemu życzenia w związku z jego niedawnymi imieninami. Pisane z uniżeniem, ale niepozbawione krytycznego akcentu pierwsze słowa telegramu „Z krainy zapomnianej przez Boga i ludzi śmiemy Ci Naczelniku wyrazić hołd i cześć [...]”, wskazywały na brak zainteresowania Suwalszczyzną ze strony Warszawy. Jednakże słowami zakończenia „Rada Miejska Miasta Suwałk, przyrzekając stać przy Tobie Naczelniku, czuje się szczęśliwa, że pod Twoim przewodem w części przyczynia się do odbudowy tej pięknej Polski naszej”, nadawcy zasugerowali Piłsudskiemu, że nadzieje na przyszłość wiążą właśnie z nim¹⁰⁵. O tym, że Suwalszczyzna jest „[...] krajem zapomnianym przez ludzi i przez Boga. Pięć lat siedzą tam Niemcy, wyzyskują i rabują, mordują i Litwinów, i Polaków [...]” przypomniał 22 lipca 1919 roku na posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego Adolf Świda¹⁰⁶. Być może ppłk Diebitsch, który dysponował komórką wywiadowczą, w piśmie do TROOS z 16 kwietnia, zwracając uwagę na podstawie doniesień prasy warszawskiej na „[...] urządzenie Piłsudskiemu owacji przez tutejszą Radę”, miał na myśli Radę Miejską Suwałk. Na to otrzymał godną odpowiedź, że niczego takiego nie było, ale gdyby nawet, to „[...] kontrola uczuć społeczeństwa polskiego względem głowy Państwa Polskiego nie może należeć do kompetencji władz wojskowych okupacyjnych, przebywających tu jedynie dla utrzymania ładu i porządku [...]”¹⁰⁷.

W miarę upływu czasu obecność Niemców na Suwalszczyźnie stawała się coraz bardziej palącym problemem, a ich usunięcie, jak oczekiwali zwłaszcza jej mieszkańcy, pilną koniecznością. Taki pogląd podzielał Piłsudski, ale nie zamierzał tego czynić za wszelką cenę, zwłaszcza w oderwaniu od różnych uwarunkowań i celów ważnych z jego punktu widzenia jako Naczelnika Państwa i Naczelnego Wodza. W kwietniu, w czasie operacji wileńskiej, w wyniku której Armia Czerwona została odrzucona na wschód i wojska niemieckie nie były potrzebne jako zaporę, Piłsudski pisał ze wsi Skrybowce pod Lidą do premiera i delegata na konferencję pokojową w Paryżu Ignacego Paderewskiego: „Proszę bardzo o wyzyskanie faktu politycznie i o oswobodzenie mnie od nacisku od zachodu

¹⁰⁵ AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.1/160, s. 11–12, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 2.12.2018]. Pozostała część telegramu brzmiała: „[...] z tem niezłomnem przekonaniem, że naszą Polską Rzeczpospolitą doprowadzisz na szczyty chwały i potęgi. Sprawiedliwość, miłość niechaj stale towarzyszą Twym rządóm, by wszystkim obywatelom ziem zjednoczonych od wschodu do zachodu, południa i północy było dobrze, by wewnętrzne rany jak najprędzej były zagojone, a swary i prywata u nas miejsca nie miała”.

¹⁰⁶ Sprawozdanie stenograficzne z 75 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 22 lipca 1919 r., s. LXXV/10, <https://bs.sejm.gov.pl> [dostęp: 19.03.2018].

¹⁰⁷ AAN, AjiAP, sygn. 2/106/0/1/1.2, s. 47, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 6.10.2018].

ze strony Niemców”¹⁰⁸. Płk Stanisław Haller, w piśmie z 28 kwietnia do Ministerstwa Spraw Zagranicznych, w imieniu Naczelnego Dowództwa WP prosił o interwencję „[...] u Koalicji celem zmuszenia Niemców do opuszczenia całej polskiej Suwalszczyzny /powiatów: augustowskiego i suwalskiego/. Motywem żądania tego jest fakt, iż front polski biegnący obecnie po linii Wilno – Nowogródek – Baranowicze ma, z natury rzeczy, na swych tyłach wroga – jak np. w powiecie augustowskim niepokojonym ustawicznie przez bandy niemieckie. Naczelnie Dowództwo nie chce zaś użyć w tym celu siły zbrojnej, co by na przetransportowanie wojsk polskich gen. [Józefa] Hallera przez Niemcy mogło niekorzystnie wpłynąć”¹⁰⁹. Zauważyć warto, że Haller nie wymienił powiatu sejneńskiego, jako części polskiej Suwalszczyzny, choć może było to tylko przeoczenie.

W maju 1919 roku Piłsudski, oceniając sytuację militarną i polityczną, w liście do delegacji polskiej w Paryżu wrócił do spraw Suwalszczyzny. Uczynił to bez wzmianek o sytuacji tam panującej, mając na względzie najważniejsze z jego punktu widzenia racje polityczno-militarne. Naczelnik Państwa uznał utrzymywanie Suwalszczyzny przez Niemców za „zupełny nonsens”, bo „[...] z frontem zwróconym najwyraźniej przeciwko nam, i naszym tyłom, i naszym drogom komunikacyjnym”. Niemal skrytykował delegację i zażądał podjęcia rozmów w celu usunięcia oddziałów niemieckich: „Ten nonsens trzymania przez Niemców Suwalszczyzny nie daje się tłumaczyć niczem i jestem po prostu zdumiony, że taka drobnostka nie daje się wytargować. Musicie o tem ciągle powtarzać wszystkim, z którymi rozmawiacie. Jest to dla tamtego frontu sprawa najostrzejsza i najaktualniejsza”¹¹⁰. Ale Piłsudski doszedł też do wniosku, o czym pisał 4 maja do Leona Wasilewskiego, że „Wyrzucenie ich [Niemców] z Suwalszczyzny musi być dziełem Paryża, gdyż własnym naciskiem, jak mi się zdaje, nie potrafię tego uczynić”¹¹¹. I ten drugi pogląd na problem przedłużającej się okupacji niemieckiej świadczy, że nie była to taka „drobnostka”.

Nie była to sprawa błaża również z innego powodu. Naczelnik Państwa obawiał się i nie chciał konfrontacji zbrojnej, po zajęciu w końcu kwietnia 1919 roku Wileńszczyzny, również z Litwinami. Na początku maja do Romana Dmowskiego, jako „Pierwszego Delegata Polski na Konferencji Pokojowej”, dotarło pismo Sekretariatu Generalnego Konferencji Pokojowej w Paryżu, dotyczące stosunków polsko-litewskich, które podpisał sekretarz generalny konferencji Paul E. Dutasta. Znalazło się w nim zawiadomienie, że Rada Najwyższa Ententy zwróciła uwagę na sytuację w rejonie Grodna i Wilna, a na posiedzeniu 26 kwietnia wezwała, by rządy Polski i Litwy nie dopuściły do wojny między obu państwami, ale doprowadziły

¹⁰⁸ AAN, Archiwum Ignacego Jana Paderewskiego [1817–1860] 1861–1941 [1956, 1970, 1972] [dalej: AIJP], sygn. 2/100/0/4.27/946, s. 109, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 8.01.2019].

¹⁰⁹ AAN, KNP, sygn. 2/39/0/2/155, s. 5, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 25.11.2018].

¹¹⁰ AAN, AJiAP, sygn. 2/106/0/1/1.2, s. 40, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 15.12.2018].

¹¹¹ Cytat za: P. Łossowski, *Między wojną a pokojem*, Warszawa 1976, s. 41.

do ich zjednoczenia w celu powstrzymania „nawały bolszewickiej”, zawierając dwustronną umowę. Pismo kończyło się informacją o stanowczej deklaracji Rady Najwyższej, która „[...] raz jeszcze potwierdziła w sposób najbardziej kategori czny, że nie będzie brała pod uwagę przy ustalaniu granic sukcesów wojennych, odniesionych wbrew jej radom”¹¹². Treść pisma była oczywiście znana Piłsudskiemu, który w liście z 15 maja 1919 roku poinformował o jego najważniejszym przesłaniu dowódcę Frontu Litewsko-Białoruskiego gen. Stanisława Szeptyckiego i ocenił: „W obecnej sytuacji wojennej góruje nad wszelkimi kwestiami sprawa możliwości zatargu z Niemcami. Dopóki ta sprawa nie jest rozstrzygnięta, nie mam możliwości rozpoczynania jakichś nowych kroków na froncie litewskim. I tak jesteśmy daleko zaawanturowani. [...] Boję się więc, że poruszenie nasze naprzód na froncie litewskim nawet w początkach czerwca jest mocno wątpliwe”¹¹³.

W ten sposób względy wielkiej polityki zdecydowały, że do czasu podpisania przez Niemców traktatu pokojowego i ustąpienia z Litwy, Naczelnik Państwa nie zamierzał angażować się w sprawę natychmiastowego przyłączenia Suwalszczyzny do wolnej Polski, a z Litwinami postanowił rozmawiać. W maju 1919 roku najpierw przyjął Jurgisa Šaulysa, który stał na czele litewskiej delegacji, proponującej w imieniu rządu litewskiego zawarcie porozumienia wojskowego, między innymi pod warunkiem przekazania całej byłej guberni suwalskiej władzom litewskim. I od Piłsudskiego, i od premiera oraz ministra spraw zagranicznych Ignacego Paderewskiego Šaulys usłyszał, „[...] że kwestia granic może być rozwiązana na korzyść Litwinów tylko w tym przypadku, jeśli zgodzą się na państwo federacyjne z Polską”¹¹⁴. Nieco później, bo w końcu maja, Naczelnik Państwa wysłał do Kowna misję ze Stanisławem Staniszewskim jako Posłem Nadzwyczajnym i Ministrem Pełnomocnym Rządu Polskiego na czele oraz z mjr. Mieczysławem Mackiewiczem w składzie. Delegacja usłyszała jednak to, co nie mogło służyć choćby zbliżeniu stanowisk. Dnia 29 tego miesiąca premier i minister spraw zagranicznych Litwy Mykolas Sleževičius oświadczył jej, że jednym z koniecznych warunków prowadzenia pertraktacji ze stroną polską jest uznanie państwa litewskiego jako niezależnego w granicach dawnego Ober-Ostu oraz przekazanie na tych terenach władzy cywilnej administracji litewskiej. Strona litewska, odpowiadając na pytania Staniszewskiego zastrzegła jednak, że granicę południową między Polską a Litwą, czyli na Suwalszczyźnie, określi konferencja pokojowa w Paryżu¹¹⁵. Oznaczało to, że odtąd Litwini, odwołując się w tej sprawie do zwycięskich w wojnie mocarstw,

¹¹² IJPwNJ, AGNW, sygn. 701/2/16, s. 116, <http://archiwa.pilsudski.org> [dostęp: 19.05.2017].

¹¹³ AAN, AJiAP, sygn. 2/106/0/1/1.2, s. 91, 93, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 15.12.2018].

¹¹⁴ V. Plečkaitis, *Poszukiwania sposobów na normalizację stosunków między Litwą a Polską. Spotkania sygnatariusza Aktu niepodległości i dyplomaty Jurgisa Šaulysa z Józefem Piłsudskim*, [w:] *Bez emocji. Polsko-litewski dialog o Józefie Piłsudskim*, red. D. Jastrzębska-Golonkowa, A. Nikžentaitis, W. Suleja, T. Wolsza, Warszawa 2020, s. 111.

¹¹⁵ IJPwNJ, AGNW, sygn. 701/2/16, s. 176, <http://archiwa.pilsudski.org> [dostęp: 19.05.2017]; AAN, AIJP, sygn. 2/100/0/4.27/947, s. 133, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 31.12.2018].

jednocześnie odcinając się od wsparcia Niemiec, nie widzieli możliwości bezpośredniego porozumienia się z Warszawą.

Oczywiście, wiosną 1919 roku trudno zarzucać Piłsudskiemu opieszałość czy złą wolę w sprawie Suwalszczyzny. Wtedy, przed podpisaniem traktatu wersalskiego, sytuacja nad granicą polsko-niemiecką była tak napięta, że groziła wybuchem konfliktu zbrojnego¹¹⁶. Aby nie prowadzić wojny na dwa fronty, a także przetransportować Armię Polską gen. Hallera z Francji do Polski przez Niemcy, Polska musiała uniknąć tej konfrontacji. Piłsudski wiedział o tym i orientował się w zawiłościach polityki międzynarodowej. Wieczorem 1 czerwca 1919 roku tak mówił do Tadeusza Katelbacha: „Niech wam się nie zdaje, że jestem czarodziejem, który wszystko może i że Polska jest potęgą, przed którą drżą sąsiedzi. Wiedźcie, że Niemcy, które zaledwie kilka miesięcy temu zostały pobite, mają już wszędzie – we Francji i w Anglii – swych protektorów i adwokatów, którzy często pilnują lepiej ich spraw od naszych. A wy przychodzicie mi tu z pomysłami powstania na Suwalszczyźnie, które znowu oznacza przelew krwi polskiej. I z kim? Czy tylko z Niemcami? Czy nie zetrzecie się z Litwinami? Jeśli trzeba będzie zbrojnie wypędzać Niemców z Suwalszczyzny, dostaniecie wyraźny rozkaz”¹¹⁷. Jak wiadomo, taki rozkaz nie został wydany. Piłsudski liczył, i się nie mylił, że i bez wystąpienia zbrojnego okupanci odejdą, a starcia zbrojnego z Litwinami, traktowanego przezeń jako bratobójczego, konsekwentnie wolał unikać¹¹⁸.

W tym mniej więcej czasie, w maju i czerwcu 1919 roku sytuacja na Suwalszczyźnie i wokół niej stawała się na forum międzynarodowym coraz bardziej skomplikowana. Szczególnie na ostrości i znaczeniu przybierał spór polsko-litewski, i to nie tylko o Sejneńszczyznę, ale też o powiat suwalski i część augustowskiego. Przyczyniła się do tego propozycja, z którą 18 czerwca wystąpiła Komisja Bałtycka Konferencji Pokojowej w Paryżu, o wytyczeniu tymczasowej polsko-litewskiej linii demarkacyjnej między innymi na Suwalszczyźnie wzdłuż Kanału Augustowskiego, a więc z pozostawieniem po polskiej stronie tylko większej, południowej części powiatu augustowskiego z Augustowem. Litwini, ośmieleni sukcesami dyplomatycznymi i wspierani przez Niemców, czuli się coraz pewniej na terenach, gdzie byli nieproszonymi gośćmi. Początkowo w Suwałkach przejawem realnej władzy Litwinów było wydawanie przez ich komendanturę przepustek na Litwę i do Prus Wschodnich. Jeszcze w maju Radzie Obywatelskiej udało się zablokować utworzenie litewskiej poczty w Suwałkach i jednocześnie zaprotestować przeciwko ingerencji niemieckiego dowództwa w sprawy cywilnego zarządu i faworyzowaniu przez nie Litwinów w polskim Okręgu Suwalskim. Ale w końcu tego miesiąca

¹¹⁶ P. Lossowski, *Między wojną a...*, s. 334.

¹¹⁷ Cytat za: S. Cenckiewicz, *Tadeusz Katelbach a powstanie sejneńskie*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2002, t. 2, s. 95.

¹¹⁸ P. Libera, *Józef Piłsudski wobec Litwy*, [w:] *Bez emocji. Polsko-litewski dialog...*, s. 177.

z suwalskiego ratusza zniknął biało-czerwony sztandar, z którego odnaleziono tylko strzępki. Natomiast po upływie miesiąca do Suwałk przybyło jeszcze kilkuset litewskich żołnierzy, a na jednym z gmachów pojawił się szyld „Komendantura Litewska” i zawisła litewska flaga narodowa¹¹⁹.

Wiele źródeł wskazuje na to, że wyczekiwanie Naczelnika Państwa, jak się to wydawało niewtajemniczonym w jego plany, w połączeniu z wydarzeniami na Suwalszczyźnie i na arenie międzynarodowej zmobilizowało różne środowiska i osoby do intensywnych działań, które miały nie tylko zainteresować, ale wręcz zmusić państwo polskie do zajęcia się sprawą uwolnienia jej spod okupacji niemieckiej, a później także litewskiej. W maju 1919 roku sprawa Suwalszczyzny pojawiła się wreszcie na forum Sejmu Ustawodawczego. Po wyborach liczone na inicjatywy jej posłów, zwłaszcza zgłoszone z myślą o usunięciu Niemców i przyłączeniu Okręgu Suwalskiego do Polski. Pismo „Ziemia Suwalska”, w numerze z 30 maja 1919 roku, tak podsumowało aktywność całej czwórki: „Do tej pory jedynym dowodem moralnym pamięci o nas było kilka numerów pisma »Wieniec – Pszczółka«, przysłanego nam przez posła Świdę... Rozdając go nam, chełpiono się tym dowodem troski pana posła... A my odnieśliśmy wrażenie, że rzucono na naszą ziemię wieniec mogilny zapomnienia, a *pszczoły* poleciały pić słodki miód z trutniami... Ale obudziła się któraś ze snu zimowego i zabręczczała... Inne odpowiedziały jej chórem... Myśmy tak długo czekali i nie na próżno [...] Ale czy nie nazbyt spóźniliście się panowie przedstawiciele Ziemi Suwalskiej”¹²⁰.

Oczywiście w tej krytyce nie bez znaczenia był fakt, że posłowie reprezentowali prawicę. Autor tekstu, wspominając otwarcie Świdę, miał też na myśli księdza Szczęsnowicza, który z innymi posłami Związku Sejmowego Ludowo-Narodowego zgłosił 15 maja 1919 roku na 38. posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego wniosek w sprawie uwolnienia Suwalszczyzny spod okupacji. Wniosek bez dyskusji został przez posłów jednomyślnie przyjęty jako nagły i przekazany do Komisji Wojskowej. Nad wnioskiem obradowała, ale Komisja Spraw Zagranicznych i to dopiero 2 lipca¹²¹. Może wcześniej sprawę uznano za należącą do sfery działań dyplomatycznych, nie wojskowych, co raczej odpowiadało rządowi i Naczelnikowi Państwa, a może wniosek przekazano do innej komisji, bo z niej mógł wreszcie trafić pod obrady sejm.

Tydzień później, 9 lipca 1919 roku na 66. posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego odbyła się „rozprawa nad sprawozdaniem Komisji Spraw Zagranicznych w sprawie Suwalszczyzny”. Najpierw jako sprawozdawca Komisji Spraw Zagranicznych głos zabrał Stanisław Grabski, który w krótkim wystąpieniu zgłosił pro-

¹¹⁹ AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.2/193, s. 8, 59, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 2.12.2018]; „Ziemia Suwalska” 1919, nr 4, s. 1; P. Lossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna...*, s. 108; T. Radziwonowicz, *Działalność i znaczenie...*, s. 66.

¹²⁰ M. Bezmian, *Czy nie za późno*, „Ziemia Suwalska” 1919, nr 4, s. 2.

¹²¹ Sprawozdanie stenograficzne z 38 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 15 maja 1919 r., s. XXXVIII/26, <https://bs.sejm.gov.pl> [dostęp: 19.03.2018]; S. Szczęsnowicz, *Historia uwolnienia Suwalszczyzny...*, s. 4.

jekt rezolucji. Pilną potrzebę jej uchwalenia uzasadnił w dłuższym wystąpieniu ks. Stanisław Szczęsnowicz. Mówiąc o położeniu ludności, posłużył się przykładami nadużyć, rabunków, represji i ekscesów ze strony okupantów niemieckich, w toku których ucierpiało wielu mieszkańców Suwalszczyzny. Po nim głos zabrał Aleksander Putra, apelując, „[...] żeby rząd polski użył wszelkich środków, będących w jego rozporządzeniu, aby okupację Suwalszczyzny czym prędzej znieść”. Bez dyskusji, choć odezwały się krytycznie głosy pod adresem rządu „Gdzie jest rząd? Rządu nie ma”, jednomyślnie i bez głosowania posłowie przyjęli rezolucję następującej treści: „Wzywa się Rząd, aby niezwłocznie przedsięwziął jak najszybsze kroki celem uwolnienia spod okupacji niemieckiej Suwalszczyzny, upadającej pod dzikim i bezwzględny terror niemiecki”¹²². Debata w sejmie miała swoją wartość informacyjną, a także polityczny i propagandowy wydźwięk. Uświadomiła posłom, w jak trudnym położeniu znalazł się nieduży skrawek polskiej ziemi, jakim była południowa część Suwalszczyzny. O przyjętej rezolucji musiał wiedzieć Naczelnik Państwa, a polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych i dyplomaci w Paryżu pamiętać w swych staraniach o uwolnienie Suwalszczyzny.

W czerwcu 1919 roku Zarząd TROOS postanowił wreszcie wystąpić do „Najdostojniejszego Pana Naczelnika”. Już na początku chyba pierwszego wysłanego memoriału z 20 czerwca informował, że „Od miesięcy siedmiu bez przerwy zwracamy się do Rządu Polskiego o zaopiekowanie się Suwalszczyzną i uwolnienie jej od przemocy okupantów. Wszystkie wystąpienia nasze zanoszone do Rządu Polskiego pozostały bez skutku”. Kończąc, zarząd rady świadomy, że dużo zależy również od stanowiska mocarstw zwycięskich w wojnie, zwrócił się do Piłsudskiego, pisząc: „Tymczasowa Rada Obywatelska Okręgu Suwalskiego, składając to wołanie o ratunek w Twoje Najdostojniejsze, Naczelniku Państwa Polskiego, ręce, jako wyraz ufności w Ciebie ogółu mieszkańców Okręgu Suwalskiego w Jego imieniu wyraża nadzieję, iż głos ludności polskiej, ciemiężonej na kresach Polski, będzie nie tylko przez Ciebie Najdostojniejszy Panie poparty przed Państwami Ententy, ale będzie również i wysłuchany przez sławnych Jej Przedstawicieli, dzierżących w Swych rękach losy krzywdzonych narodów”¹²³.

Memoriał ten został uzupełniony przez Prezesa Zarządu TROOS Adolfa Świdę pismem z 29 czerwca i oba dokumenty trafiły do Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa 3 lipca. W ich treści dominowały informacje o sytuacji na Suwalszczyźnie z opisem różnych działań Niemców i Litwinów, w tym o terrorze,

¹²² Sprawozdanie stenograficzne z 66 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 9 lipca 1919 r., s. LXVI/47–54, <https://bs.sejm.gov.pl> [dostęp: 19.03.2018]. Ostatecznie przed przyjęciem rezolucji zmieniono nieco jej treść, bowiem projekt zawierał błąd składniowy we fragmencie: „[...] celem uwolnienia Suwalszczyzny spod okupacji niemieckiej, upadającej pod jej dzikim i bezwzględny terror”. Warto też dodać, że w sprawozdaniu stenograficznym z 57. posiedzenia sejmu z dn. 27 czerwca 1919 r. nie ma wzmianki o tym, że to tego dnia ksiądz Szczęsnowicz złożył swój wniosek, jak twierdzi w swojej książce. Może złożony 15 maja wniosek, 27 czerwca został przekazany Komisji Spraw Zagranicznych; S. Szczęsnowicz, *Historia uwolnienia Suwalszczyzny...*, s. 4.

¹²³ AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.2/193, s. 2, 4–5, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 2.12.2018].

szeregu żołdackich ekscesach i krzywdach wyrządzanych ludności cywilnej¹²⁴. W pierwszym z nich Zarząd TROOS ostrzegł: „Dzisiaj miara cierpliwości ludności jest już wyczerpana. Jeżeli w dniach najbliższych Rząd Polski nie wyjedna opuszczenia Okręgu Suwalskiego przez okupantów, a co najmniej Ententa nie wyśle natychmiast do Suwałk misji koalicyjnej, składającej się z przedstawicieli wszystkich czterech państw sojuszniczych [Francji, Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i Włoch], [...] to może wybuchnąć samorzutny ruch ludności i nastąpi walka nie tylko pomiędzy ludnością polską, a wojskami niemieckimi, lecz nastąpić może bratobójcza walka pomiędzy Polakami, a oddziałami żołnierzy litewskich [...]”¹²⁵.

Cytowane ostrzeżenie będzie powtarzać się w licznej korespondencji kierowanej do Naczelnika Państwa z Suwalszczyzny i to nie tylko od Rady Obywatelskiej. Najpierw powołana na wzór Suwałk Tymczasowa Rada Obywatelska Powiatu Sejneńskiego pod przewodnictwem Bolesława Szczęsnego Herbaczewskiego wsparła memoriał TROOS z 20 czerwca apelem z 22 czerwca, skierowanym do Naczelnika Państwa, a podpisanym przez kilkanaście, przeważnie znanych ze swej aktywności na Sejneńszczyźnie osób. Prosząc o zajęcie przez polskie wojsko powiatu sejneńskiego zwróciła się „[...] o natychmiastowe odpowiednie zarządzenia, zrzekając się wszelkiej odpowiedzialności za mogące wypaść następstwa [oczywiście, jeśli takie zarządzenia nie byłyby wydane]”¹²⁶.

Z wyrażonym ostrzej apelem postanowiła zwrócić się nie tylko do Piłsudskiego, ale też do premiera Paderewskiego i Sejmu Ustawodawczego na swoim posiedzeniu dnia 24 czerwca Tymczasowa Rada Powiatowa Suwalska (Sejmik Powiatowy). Żądając opuszczenia Suwalszczyzny przez wojska niemieckie i litewskie, natychmiastowego zjednoczenia jej z resztą kraju i wkroczenia wojska polskiego, prosiła Naczelnego Wodza, by to pułk suwalski ją opanował, by sejm uchwałą odparł „wszelkie zakusy na naszą ziemię”, a premier wobec państw Ententy „[...] poparł słuszne i bezsporne żądania nasze”. Członkowie rady oświadczyli też, iż są gotowi „[...] krwią własną pisać akt zjednoczenia Suwalszczyzny z Macierzą, jeśli głos nasz nie zostanie wysłuchany”¹²⁷. Wyciąg z tego posiedzenia został załączony do petycji skierowanej do Piłsudskiego, którą 8 lipca 1919 roku podpisał Przewodniczący Sejmiku Ludwik Wisłocki z kilkoma jeszcze osobami, w tym z Prezesem Rady Miasta Suwałk Teofilem Noniewiczem. W dokumencie tym podkreślono, że jest to protest złożony przeciwko wyznaczeniu „[...] przez Radę Czterech krzywdzącej ludność polską linii demarkacyjnej [wzdłuż Kanału Augustowskiego] w Ziemi Suwalskiej [...]”, a także apel do „Naczelnika Państwa Polskiego i Głównego Wodza sił zbrojnych Polski” o obronę „[...] przed przemocą niemiecką i przed okupacją litewską”¹²⁸.

¹²⁴ Tamże, s. 2–11.

¹²⁵ Tamże, s. 4.

¹²⁶ Tamże, s. 68–69.

¹²⁷ Tamże, s. 75–76.

¹²⁸ Tamże, s. 73–74.

Kontakty nawiązywane z Piłsudskim w imieniu Zarządu TROOS niekiedy nabierały nawet charakteru bieżącego. Mogło to świadczyć o rosnącym zaufaniu do Naczelnika Państwa i coraz większym przekonaniu, że los Suwalszczyzny spoczywa przede wszystkim w jego rękach. W ostatnich dniach czerwca 1919 roku jakiś delegat TROOS już nawet telefonicznie poinformował Adiutanturę Naczelnego Wodza, że Niemcy zamierzają opuścić Suwalszczyznę przed 15 lipca i chcą przekazać władzę radzie. Dlatego zapytał, czy propozycję Niemców przyjąć, czy też władzę obejmie przedstawiciel państwa polskiego, ponieważ istnieją obawy, że Litwini zmuszą TROOS do jej złożenia. W odpowiedzi Piłsudski przekazał zalecenie, by rada zażądała przyjazdu na Suwalszczyznę przedstawiciela państwa polskiego, lecz władzy nie przejmowała, bo skoro Niemcy jeszcze pozostaną, to jej rządy będą fikcyjne. I dodał, co pewnie było zaskoczeniem, a może i rozczarowaniem, że „[...] rząd polski może objąć władzę wtedy, gdy niemieckie wojska usuną się – do tego czasu od Niemców należy zażądać, by nie przeszkadzali organizowaniu się elementu polskiego”¹²⁹. Wiceminister spraw zagranicznych Aleksander Skrzyński doniósł o tym 28 czerwca 1919 roku premierowi Paderewskiemu, który przebywał w Paryżu, ale też dodał „Odradziłem sztabowi rozbieranie Litwinów i prosiłem o unikanie starć z nimi przy spodziewanym awansie naszych wojsk”¹³⁰.

Konsekwencje przyjętego stanowiska, niewielu znanego, były aż nadto widoczne. Jak zauważył ksiądz Rólkowski, „Dnia 10 lipca przyjechał z granicy bolszewickiej pułk suwalski, składający się z chłopów, ochotników z całej Suwalszczyzny, i rozłożył się od Dąbrowy do Domurat. W Domuratach znajdowały się armaty tego pułku. Wywiad tego pułku [...] dotarł do samej linii niemieckiej w Gabowych Grądach. Za wywiadem miał wkroczyć pułk do Suwalszczyzny, lecz przyszedł rozkaz ze sztabu cofnięcia się. Pułk cofnął się z wielkim smutkiem i narzekaniem »Suwalczaków«, a na dłuższe nasze uciemnienie”¹³¹. Ksiądz zawiodła nieco pamięć, ponieważ Suwalski Pułk Strzelców, zgodnie z rozkazem otrzymanym 17 czerwca, przybył z Nowogródka na polsko-niemiecką linię demarkacyjną około 20 czerwca, by zająć tereny opuszczane przez Niemców i dotrzeć do Suwałk¹³². Jednak już 8 lipca otrzymał rozkaz odmarszu do Grodna, skąd wyjechał na front z żalem i przygnębieniem, „[...] które zostało wywołane odejściem sprzed progów rodzinnych chat i pozostawieniem rodzin w dalszym ciągu pod okupacją niemiecką [...]”¹³³. Zasadniczą przyczyną tego posunięcia nie były bynajmniej potrzeby frontu wschodniego, ale wycofanie się Niemców z poprzednich obietnic. Jak donosił 9 lipca 1919 roku Aleksander Skrzyński premierowi Paderewskiemu

¹²⁹ IJPwNJ, AGNW, sygn. 701/2/17, s. 57–62, <http://archiwa.pilsudski.org/> [dostęp: 19.06.2017].

¹³⁰ AAN, KNP, sygn. 2/39/0/2/155, s. 92, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 25.11.2018].

¹³¹ J. Rólkowski, *Trzydzieści lat mego pasterzowania...*, s. 64.

¹³² L. Smoleń, *Zarys historii wojennej 41-go Suwalskiego Pułku Piechoty imienia Marszałka Józefa Piłsudskiego*, Warszawa 1929, s. 11–12; Ilustrowana jednostniówka 41 Suwalskiego pułku piechoty. Wydana w dniu wręczenia sztandaru 3 czerwca 1923, Suwałki 1923, s. 15.

¹³³ Tamże.

do Paryża, „Niemcy oświadczyli, że 15-go [lipca] opuszczą Suwalszczyznę. Kilka dni temu oświadczyli, że nadal zostają. Na terytoriach, które mieli opuścić sprowadzają wojska i władze Taryby; wojska Taryby o ile Niemcy nie sprzedadzą uzbrojenia nie są niebezpieczne. Niebezpieczniejszymi są nowo sformowane wojsko prusko-litewskie w ilości 3500 ludzi w Margrabowie [w Olecku]. Proszę o interwencję”¹³⁴.

Przedłużenie okupacji i wycofanie pułku suwalskiego oraz kolejny raz zawiedzione nadzieje sprawiły, że akcję z żądaniami o przyłączenie Suwalszczyzny do Polski kontynuowały różne środowiska i gremia, ale nie do końca w sposób skoordynowany. W kolejnym „memoriale” z 10 lipca 1919 roku, uzupełniającym poprzednie, Zarząd TROOS scharakteryzował sytuację polityczną i stan bezpieczeństwa w Okręgu Suwalskim, pisząc o rekwizycjach, konfiskatach, kontrybucjach, spaleniu wsi Pomiany, pogromach dokonanych przez żołnierzy niemieckich. Jak informowała rada, coraz większe zaniepokojenie mieszkańców wzbudzała nie tylko rosnąca liczba żołnierzy litewskich, ale też pojawienie się 4 lipca dwóch litewskich urzędników przybyłych z Mariampola. Był to Juozas Sirutis, podający się za komisarza rządu litewskiego na miasto Suwałki i powiat suwalski, mianowany na to stanowisko z dniem 1 lipca 1919 roku przez ministra spraw wewnętrznych Litwy Petrasa Leonasa, i niejaki Sadula, naczelnik litewskiej milicji, znany z czasów przedwojennych kontroler autobusów¹³⁵. Kończąc „memoriał” TROOS wyraziła opinię połączoną z nadzieją, sugestią i zastrzeżeniem, „[...] że obecny bezwzględnie wrogi nam rząd litewski trzyma się wyłącznie poparciem okupantów niemieckich, – nie wydaje się więc zupełnie bezpodstawną nadzieją, że po usunięciu się ich, zapanować by mogły zupełnie inne stosunki pomiędzy sąsiadującym narodami, o ile rzecz prosta, Litwini przestaną sięgać po cudze”¹³⁶.

Wydaje się, że w lipcu 1919 roku szereg dokumentów sporządzano z myślą o przekazaniu ich dziesięcioosobowej delegacji z Suwalszczyzny z Walerym Romanem na czele, która udawała się do Warszawy, a w swym składzie miała przedstawicieli inteligentów oraz włościan, po dwóch z każdego z trzech sejmików powiatowych¹³⁷. Materiały te prawdopodobnie zostały zabrane przez część delegacji do Paryża, ponieważ zarejestrowano je w Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa dopiero 22 sierpnia. Dlatego rodzi się pytanie, kiedy i czy w ogóle zapoznał się z nimi Piłsudski, choćby z pismem adresowanym do „Najdostojniejszego Naczelnika Państwa”, sporządzonym 11 lipca w Augustowie. W nim znalazła się rezolucja z zebrania delegatów gmin powiatu augustowskiego, którzy 27 czerwca, na wieść o możliwym zajęciu południowej Suwalszczyzny przez Litwinów „uroczyście” stwierdzili, „[...] że polska połać Suwalszczyzny [...] po wieczne czasy będzie należała do Rzeczypospolitej Polskiej, nawet wbrew woli potęg obcych,

¹³⁴ AAN, AIJP, sygn. 2/100/0/4.27/947, s. 179, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 31.12.2018].

¹³⁵ AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.2/193, s. 55–61, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 2.12.2018].

¹³⁶ Tamże, s. 61.

¹³⁷ *Delegacja suwalska*, „Kurier Polski” 1919, nr 182, s. 1.

байдз јawnie пајстwu polskiemu wrogich, байдз nieprzychylnych”, а также проба о przysлanie suwalskiego pułku i „[...] о odparcie zakusów nieprzyjaciół naszych, aby ludność, kierowana rozpaczą, nie była zmuszona о własnych siłach wszcząć walkę z najeźdźcą”¹³⁸.

Później, bo 14 lipca kilkunastu rolników w imieniu mieszkańców Żarnowa podpisało apel do Naczelnika Państwa z opisem rabunków dokonanych 12 lipca przez oddział żołnierzy niemieckich. W sformułowanym w dość ostrym tonie piśmie znów padły słowa przestrogi i prośby, „[...] że jeżeli Rząd polski nie poweźmie odpowiednich kroków, to ludność doprowadzona do rozpaczы chwyci się środków ostatecznych. Sądzimy, że Naczelnik naszym prośbom nie odmówi i weźmie naszą Suwalszczyznę w obronę”¹³⁹. Następnego dnia korespondencję, skierowaną też do Piłsudskiego, podpisało niewiele, bo ponad 20 osób ze wsi: Turówka, Biernatki, Rutki, Pruska Wielka „[...] z powodu tego, że nasze wioski mają być na samej linii demarkacyjnej [...]”. Oba dokumenty zostały sporządzone w tym samym czasie i z tej samej inicjatywy. Domagano się w nich (nie wiedząc „[...] z jakich przyczyn, my Polacy mamy być odciętymi od reszty naszych braci, którzy doczekali się, że nareszcie uwolnieni zostaną spod bata pruskiego”) przesunięcia linii demarkacyjnej do „pogranicza polsko-litewskiego”, by powiaty augustowski, suwalski, sejneński i „polska” część kalwaryjskiego „oczyszczone zostały od najeźdźców” i nie należały do Litwy¹⁴⁰.

Również w Suwałkach podejmowano tego rodzaju inicjatywy. Adolf Świda wraz ze swoim pismem z 5 sierpnia, skierował do Naczelnika Państwa protokół zebrania Oddziału Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich w Suwałkach, które odbyło się 13 lipca, głównie z powodu wyznaczenia polsko-litewskiej linii demarkacyjnej na Kanale Augustowskim. Znalazło się w nim oświadczenie, „[...] że w razie dalszego prowokowania nas będziemy do ostatniej kropli krwi i do ostatniego obywatela bronić swej polskości i przynależności do Rzeczypospolitej Polskiej”, а также żądanie usunięcia obcych wojsk, niemieckich i litewskich, oraz przysлania polskiego wojska, zwłaszcza Suwalskiego Pułku Strzelców. Pod treścią protokołu, który znalazł się w Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa dopiero 9 sierpnia, podpisało się kilkaset osób¹⁴¹. Następnego dnia po zebraniu stowarzyszenia robotników odbyło się nadzwyczajne zebranie Związku Pracowników Instytucji Rządowych i Społecznych Polskich w Suwałkach. Na nim uchwalono skierowany do Piłsudskiego protest z powodu przedłużającej się okupacji: „Mając nadzieję na rychłe wyzwolenie cierpliwie znosiliśmy tortury wrogów. Jednakże to, co zdawało się nam tak bliskim, wskutek niezrozumiałych dla nas przyczyn stało się naraz dalekim i znowu zmuszeni jesteśmy pozostawać pod jarzmem niemiecko-litewskiej

¹³⁸ AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.2/193, s. 70–71, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 2.12.2018].

¹³⁹ Tamże, s. 63–65.

¹⁴⁰ Tamże, s. 63–66.

¹⁴¹ Tamże, s. 22–27.

Taryby”. Dokument kończył się wniosłym apelem: „Sercem i duszą złączeni z Macierzą, wyciągamy do Niej błagalne ramiona, prosząc o natychmiastowe przyjęcie nas pod swe opiekuńcze skrzydła”. Dokument wpłynął do Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa już 21 lipca¹⁴². Oczywiście w lipcu 1919 roku wszyscy wiedzieli, że Niemcy na Suwalszczyźnie nie są potrzebni, by powstrzymać bolszewików i dlatego trudno było zrozumieć obserwowaną wobec nich bierność państwa polskiego. Niepokój budziło również rosnące zagrożenie litewskie, a także obawy, a może domysły, że Suwalszczyzna może stać się przedmiotem ustępstw na rzecz Litwinów, by osiągnąć z nimi porozumienie. Stąd oczekiwania i wywieranie presji, by rząd i Naczelnik Państwa sprzeciwili się stanowczo zakusom Litwinów, poparte może nie groźbą, ale wskazaniem na możliwość zbrojnego wystąpienia.

Trzeba przyznać, że zanim liczne pisma z Suwalszczyzny z apelami o przyłączenie jej do Polski trafiły do stolicy, to Piłsudski, choć rozkazu do zbrojnego usunięcia Niemców nie wydał, nie czekał biernie na dalszy rozwój wypadków. Zajął się osobiście przede wszystkim kwestią uregulowania stosunków z Litwą, mając, jak wyrażał się wcześniej w innym i szerszym kontekście, „rewolwer w kieszeni”. Wykorzystując przedłużającą się niemiecką okupację Suwalszczyzny, 16 lipca 1919 roku poinformował posła brytyjskiego Charlesa P. Wyndhama, że właśnie z jej powodu „pułki suwalskie” (jeden suwalski, a pozostałe to Kowieński Pułk Strzelców i Wileński Pułk Strzelców) grożą buntem¹⁴³.

Piłsudski, choć liczył się ze stanowiskiem Ententy i ewentualnymi konsekwencjami, o których mówił Katelbachowi, by nie być gołosłownym, rozważał skierowanie na Suwalszczyznę żołnierzy formacji, w której służyli jej mieszkańcy, czyli Suwalskiego Pułku Piechoty, ale raczej nie przeciwko Niemcom. W plany Naczelnego Wodza, które zakładały podjęcie nie tylko akcji wojskowej, ale też kroków politycznych zostali wtajemniczeni między innymi mjr Mackiewicz i ówczesny kapitan Walery Sławek. Obaj 17 lipca 1919 roku skontaktowali się, a być może spotkali, i omawiali, jak zanotował Sławek, szczegóły operacji. Jej początkiem miało być ogłoszenie przede wszystkim niezależności Republiki Nadniemieńskiej oraz zajęcie Suwalszczyzny po linię Focha, jeszcze wtedy biegnącą na północny zachód i północ od Suwałk, a dalej po kolej, prowadzącą z tego miasta przez Olitę do Oran. Oficerowie ci wskazali miejsca koncentracji trzech pułków – suwalskiego w Grodnie, kowieńskiego w Nowych Trokach, wileńskiego na północ od Wilna – które miały utworzyć tzw. armię nadniemieńską w sile 5600 ludzi (3800 bagnętów). Związek ten, składający się z grupy suwalskiej pod komendą mjr. Ignacego Oziewicza oraz trockiej, miał, jak się zdaje, tworzyć grupę dowodzoną przez mjr. Mackiewicza ze sztabem, do którego zamierzano włączyć m.in. por. Mariana

¹⁴² Tamże, s. 17–18.

¹⁴³ S. Buchowski, *Ziemia Sejneńsko-Suwalska 1918–1920*, Sejny 2004, s. 82.

Kościałkowskiego, por. Adama Rudnickiego, jako odpowiedzialnego za wywiad i por. Michała Hurczyzna, znającego język litewski¹⁴⁴.

W swoich zapiskach Sławek wspomniał o odezwach od wkraczającego wojska. O nich 17 lipca pisał też z Wilna por. Kościałkowski do mjr. Tadeusza Kasprzyckiego: „Do chwili zdemobilizowania naszych pułków litewskich wydają się odezwy do żołnierzy lit[ewskich] i miejscowej ludności z podpisami fikcyjnych organizacji lub »żołnierzy wojska polskiego«. Z chwilą »rozpuszczenia do domów« wyda się odezwę z podpisem »Żołnierze ziemi kowieńskiej, wileńskiej i suwalskiej«. Odezwa ta wykaże konieczność obrony ziem tych od rekwizycji i samowoli wojsk litewskich, podporządkowanych woli rządu litewskiego [...]»¹⁴⁵. Warto dodać, że materiały propagandowe, skierowane do żołnierzy oraz chłopów i robotników litewskich, między innymi wzywające do obalenia rządu litewskiego, były już wtedy opracowane na ewentualność „rozpuszczenia do domów” żołnierzy wymienionych wyżej pułków¹⁴⁶.

Piłsudski o swoich zamierzeniach co do wykorzystania tych oddziałów donosił 22 lipca gen. Szeptyckiemu i pisał o wzmocnieniu wojsk Frontu Litewsko-Białoruskiego, które „[...] ma też umożliwić Panu Generałowi przystąpić niezwłocznie do zluźnienia i odesłania pułków suwalskiego i kowieńskiego /a po otrzymaniu dalszych świeżych oddziałów i wileńskiego/ w myśl zadań, jakie stoją przed nami, a które poleciłem mjr. Kasprzyckiemu przedstawić Panu Generałowi osobiście”¹⁴⁷. Powód i cel zluźnienia obu pułków i skierowania suwalskiego (już po przebrojeniu) do Grodna, zaś kowieńskiego do Trok, Naczelny Wódz tłumaczył następująco: „[...] z chwilą, gdy ja robię nacisk dyplomatyczny, grożąc zastosowaniem środków wzmacniających konflikt przez rozpuszczenie na tereny zakwestionowane pułków stamtąd pochodzących, muszą być niezwłocznie wyciągnięte konsekwencje, że przeprowadza się jednak praktyczne przygotowania, to jest luzuje się i koncentruje, gdzie należy wspomniane pułki”¹⁴⁸.

Wydaje się, że Piłsudski obmyślił wariant skierowania na tereny sporne z Litwą żołnierzy z nich pochodzących jakoby z ich własnej inicjatywy i pod pozorem „buntu”, i w lipcu 1919 roku był gotów taki środek zastosować nie tylko w celu opanowania Suwalszczyzny. Chodziło mu przede wszystkim o skłonienie Litwinów do podjęcia rozmów i w konsekwencji do zaakceptowania federacji z Polską. Faktem jest, że fragmenty z listu Piłsudskiego zostały przesłane z jego polecenia do Szefa Sztabu Generalnego płk. Stanisława Hallera, któremu również zakomunikowano, by wyjaśnić Szeptyckiemu „[...] że aż do dalszej dyspozycji – pułki wymienione

¹⁴⁴ *Zeszyt Sławka*, [w:] J. Gierowska-Kałaur, „*Depozyty*” *Walerego Sławka przechowywane w Moskwie*. („*Biuro Detaszowane Oddziału II Naczelnego Dowództwa 1919*”), „*Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*”, Warszawa 2012, t. XLVII, s. 245–247.

¹⁴⁵ JJPwNJ, AGNW, sygn. 701/2/19, s. 180, <http://archiwa.pilsudski.org/> [dostęp: 2.07.2017].

¹⁴⁶ Tamże, s. 181–185.

¹⁴⁷ JJPwNJ, AGNW, sygn. 701/2/4, s. 448, <http://archiwa.pilsudski.org/> [dostęp: 17.05.2017].

¹⁴⁸ Tamże.

winy być skoncentrowane [...]”, a „Niezwłocznie po przybyciu do Grodna pułku suwańskiego należy znajdujący się tam baon zapasowy suwańskiego pułku piechoty oraz kompanię rajgrodzką oddać do dyspozycji dowódcy pułku suwańskiego. Również po przybyciu do Wilna pułku kowieńskiego cały baon zapasowy tzw. kowieńsko-wileński do pułku kowieńskiego”¹⁴⁹. Dalsze przygotowania zakończył chyba telegram dowódcy suwańskiego pułku mjr. Mieczysława Mackiewicza wysłany 24 lipca z Lidy do Belwederu i do mjr. Kasprzyckiego, a co za tym idzie do Piłsudskiego, krótkiej treści: „Generał [najpewniej Szeptycki, z którym stosunki Naczelnika Państwa nie należały do najlepszych] nie zgadza się, cała sprawa może być załatwiona nie wcześniej jak za parę tygodni, dziś jadę do Grodna a potem do Augustowa”¹⁵⁰. W ten sposób „sprawa” nie wyszła poza pierwszy krok dyplomatyczny, sferę planowania i opracowywania materiałów propagandowych. Po ustaleniu i ujawnieniu przebiegu linii Focha, dzielącej byłą gubernię suwańską między Polskę a Litwę, plany Piłsudskiego wobec Litwy, a co za tym idzie dotyczące sposobu przyłączenia Suwalszczyzny do Polski, musiały ulec poważnym korektom. Świadczyły o tym wydarzenia z sierpnia 1919 roku, gdy przygotowano i podjęto próbę zmiany rządu litewskiego na propolski głównie środkami politycznymi, z zaangażowaniem kowieńskiej POW, ale bez użycia regularnego wojska pod pozorem jego „buntu”, bo nie było już pretekstu w postaci obecności Niemców.

Gdy trwały jeszcze przygotowania do opisanej akcji, 19 lipca Naczelnik Państwa spotkał się ze wspomnianą delegacją pod przewodnictwem Walerego Romana i Bolesława Sienkiewicza, która złożyła mu hołd w imieniu Suwalszczyzny jako części państwa polskiego, a memoriały o sytuacji przedłożyła m.in. Ministerstwu Spraw Zagranicznych oraz Sztabowi Generalnemu WP¹⁵¹. Piłsudski zapewne nie wtajemniczał wysłanników w swoje zamierzenia i miał im oświadczyć: „Jeżeli chcecie, żebym wyrzucił Niemców, zróbcie raban, wtenczas wyrzucę ich w parę godzin, bo będę miał usprawiedliwienie przed Radą Ambasadorów, że nie mogłem obojętnie patrzeć, jak Niemcy znęcają się nad moim Narodem. A tak bez rabanu nie mogę nic zrobić”¹⁵². Ta wypowiedź nie oznaczała, że Naczelnik Państwa dążył do takiego sposobu zakończenia okupacji niemieckiej. Wiedział, że jedyną zorganizowaną siłą, mogącą „raban” rozpocząć było Dowództwo Obrony Kresów Ziemi Suwańskiej, ale ta organizacja musiała czekać na jego rozkaz. Mimo to konkretna sugestia ze strony Piłsudskiego padła. Choć odnosiła się do Niemców, to miała swoją wymowę i dawała nadzieję na wsparcie wojskowe działań zbrojnych wszczętych na Suwalszczyźnie.

Tu tymczasem coraz mocniej rysował się i wysuwał stopniowo na pierwszy plan konflikt z Litwinami. Gdy 20 lipca żołnierze litewscy zastrzelili w Suwał-

¹⁴⁹ Tamże, s. 451.

¹⁵⁰ Tamże, s. 455.

¹⁵¹ T. Radziwonowicz, *O przyłączenie Suwalszczyzny do Polski w relacji suwańskiego notariusza*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 36, s. 12–13; *Delegacja suwańska...*, s. 1.

¹⁵² Cytat za: T. Radziwonowicz, *Działalność i znaczenie...*, s. 65–66.

kach będącego na służbie polskiego policjanta Antoniego Czerniawskiego, Zarząd TROOS natychmiast złożył protest do komendantury niemieckiej przeciwko obecności żołnierzy litewskich w całym Okręgu Suwalskim. Choć wcześniej TROOS nie sprzeciwiała się temu, uważając Litwinów „za pomocnicze wojska niemieckie”, to 20 lipca zażądała usunięcia ich oddziałów z Okręgu Suwalskiego. Konflikt podgrzało jeszcze bardziej wkroczenie wieczorem 21 lipca do Suwałk 150 litewskich milicjantów, przyjazd kilku furmanek z urzędnikami litewskimi i próby Sirutisa podporządkowania sobie polskiej administracji w mieście. Litwini podjęli też działania w celu opanowania władzy w niektórych gminach powiatu suwalskiego¹⁵³. Na protest Zarządu TROOS Dowództwo Korpusu Ochotniczego ppłk. Diebitscha odpowiedziało i zaprzeczyło, by żołnierze litewscy stanowili część pomocniczą wojsk niemieckich, oraz doradziło: „Rada może dobrze by zrobiła, gdyby do stanowczego uregulowania kwestii, dotyczącej określenia granic przez koalicję między Litwą a Polską zastosowała się do tymczasowego postanowienia koalicji i ustąpiła z takich żądań nie na czasie, jak usunięcie z Suwałk wojska litewskiego”¹⁵⁴.

Między innymi te zdarzenia skłoniły Zarząd TROOS do wysłania kolejnego memoriału z dnia 24 lipca, który wpłynął tym razem do Adiutantury Generalnej Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego już 29 tego miesiąca z kilkoma załącznikami. Były to odpisy dokumentów dotyczących misji Romana z 1918 roku, wspomniany protest do Niemców, a także litewskie odezwy w języku polskim, skierowane do polskich żołnierzy oraz robotników i włościan z bardzo radykalnymi w swej wymowie hasłami. W memoriale autorzy skoncentrowali się na działaniach i wyczynach Litwinów, mających, ich zdaniem, charakter „bolszewicki”¹⁵⁵. W związku z tym zwrócili się do Piłsudskiego o złożenie protestu „[...] przeciwko zamiarom rządu litewskiego usunięcia z urzędów urzędników państwowych polskich i zagarnięcia władzy administracyjnej w ręce swoje [...]”. Domagali się także usunięcia wszystkich obcych wojsk, w tym niemieckich oddziałów tzw. Brygady „Grodno”, która od korpusu Diebitscha przejęła terytorium Suwalszczyzny. Wreszcie, i to było wtedy najważniejsze, poprosili o „[...] odwrotną dyrektywę dla Tymczasowej Rady Obywatelskiej Okręgu Suwalskiego i urzędów polskich, jakie mają zająć stanowisko i jakiej udzielić odpowiedzi na postawione Radzie żądania litewskie o przekazaniu Litwinom władzy”¹⁵⁶. Pismo potraktowano chyba poważnie i zapewne po konsultacji z Piłsudskim por. Kazimierz Świtalski, szef referatu polityczno-prasowego, a w praktyce sekretarz osobisty Naczelnego Wodza do spraw politycznych sporządził, ale bez daty, adnotację: „Pozostać na urzędach, choćby aresztowali”¹⁵⁷.

¹⁵³ IJPwNJ, AGNW, sygn. 701/2/18, s. 9–10, 14, <http://archiwa.pilsudski.org/> [dostęp: 29.05.2017].

¹⁵⁴ APS, TROOS, sygn. 4, s. 25–26.

¹⁵⁵ IJPwNJ, AGNW, sygn. 701/2/18, s. 10–17, <http://archiwa.pilsudski.org/> [dostęp: 29.05.2017].

¹⁵⁶ Tamże, s. 11.

¹⁵⁷ Tamże, s. 10.

Nie wiadomo, czy i kiedy to polecenie dotarło do Suwałk, bo 1 i 2 sierpnia go nie było, a Litwini 31 lipca ponowili swoje żądania przejęcia władzy. Dlatego 1 sierpnia odbyło się posiedzenie TROOS wraz z członkami suwalskiej Rady Miejskiej i pracownikami magistratu, przedstawicielami wszystkich gmin Okręgu Suwalskiego, związków robotniczych i gminy żydowskiej w sprawie zachowania się społeczeństwa polskiego na wypadek okupacji litewskiej miasta i udzielenia odpowiedzi na żądanie Litwinów objęcia przez nich urzędów w Okręgu Suwalskim¹⁵⁸. Na zakończenie zebrani wyrazili „[...] niezłomne przekonanie, że zarówno Zarząd Rady jak i wszystkie urzędy państwowe w dalszym ciągu trwać będą na swych stanowiskach i władzy sprawowanej w ręce litewskie dobrowolnie nie oddadzą”. Dodali też, że „[...] wszelkie ponowne gwałty, mogące być dokonane w przyszłości na istniejących urzędach państwowych będą zniewagą nie tylko dla Rządu Polskiego, lecz jednocześnie wywołają bezgraniczne oburzenie całego narodu polskiego i niewątpliwie będą rzuconym wyzwaniem ludności Okręgu Suwalskiego”¹⁵⁹.

Takie stwierdzenia były reakcją na zajścia, do jakich doszło w Suwałkach 25 i 26 lipca. Pretekstem do zamieszek była niepotwierdzona plotka o zabiciu przez Polaków żołnierza niemieckiego. Najpierw żołnierze niemieccy rozbroili polską policję, ale interwencja żandarmerii i pododdziału niemieckiej kawalerii uspokoiła sytuację. Broń została zwrócona, a ppłk Diebitsch przesłał przeprosiny, choć usprawiedliwiał swych podwładnych z batalionu kpt. Schneidera ich rozgoryczeniem z powodu postępowania Polaków w Poznaniu i napadu żołnierzy polskich na posterunek w majątku Netta, którego ofiarą padło trzech ludzi tego pododdziału. Następnego dnia znów żołnierze niemieccy i litewscy oraz policjanci litewscy rozbroili Polaków, zniszczyli broń, wdarli się do ratusza i starostwa, demolowali pomieszczenia, niszczyli dokumenty, zrywali i niszczyli polskie godła. Rozgromili nawet polską księgarnię Zielonkówien i sklep z obrazami Dorywalskiego, z którego zabrali portret Naczelnika Państwa i go zbeszczęścili. Niemieccy oficerowie zdołali przerwać te ekscesy, a gen. Gustaw Riebensahm, dowodzący Brygadą „Grodno” wyraził ubolewanie z powodu wypadków, skierowane do Jana Schmidta, zastępującego Prezesa TROOS oraz Prezesa Rady Miejskiej Teofila Noniewicz¹⁶⁰.

Informacja o tych zdarzeniach została przesłana do Naczelnika Państwa 29 lipca przez Henryka Tarłowskiego i Zygmunta Kadłubowskiego z upoważnienia TROOS, najpierw depeszą z Augustowa zakończoną słowami: „Taki stan trwać dłużej nie może. Prosimy wskazać, co robić. Czekamy na jakąkolwiek odpowiedź przy telefonie w Augustowie”¹⁶¹. Potem zostało wysłane pismo z 2 sierpnia adresowane do Piłsudskiego, którego wpłynięcie odnotowano dopiero 14 sierpnia. Oprócz wia-

¹⁵⁸ IJPwN], AGNW, sygn. 701/2/46, s. 299, 301, <http://archiwa.pilsudski.org/> [dostęp: 6.07.2017]; T. Radziwonowicz, *Zanim przyszła wolność. Suwałki, listopad 1918 – sierpień 1919* (10), „Tygodnik Suwalski” 1994, nr 44, s. 9.

¹⁵⁹ IJPwN], AGNW, sygn. 701/2/46, s. 299, 302, <http://archiwa.pilsudski.org/> [dostęp: 6.07.2017].

¹⁶⁰ Tamże, s. 297–298; Ł. Wnukowski, *Freikorps Diebitsch na Suwalszczyźnie...*, s. 71.

¹⁶¹ IJPwN], AGNW, sygn. 701/2/46, s. 288, <http://archiwa.pilsudski.org/> [dostęp: 6.07.2017]

domości o zajściach Zarząd TROOS donosił w nim o wizycie 28 lipca w Suwałkach dwóch oficerów francuskich, w tym generała, którzy przybyli z Augustowa. Przedstawiciele rady spotkali się z nimi w komendanturze niemieckiej i w obecności oficerów niemieckich odbyli krótką konferencję, na której przedstawili fakty i argumenty za przynależnością południowej Suwalszczyzny do Polski, a także wyrazili obawę, że może dojść do powstania ludności przeciwko „ciemieżcom”. Zaskoczeni tym Francuzi wykazali się niemal kompletnym brakiem wiedzy o sytuacji. Byli zdziwieni, że TROOS i ludność polska nie chcą uznać wyznaczonej przez Radę Czterech linii demarkacyjnej na Kanale Augustowskim, tymczasowej ich zdaniem, jeśli mieszkańcy terenów na północ od niej zwrócą się o przeprowadzenie plebiscytu. Wprawdzie chcieli pomóc, ale poinformowali, że nie oni są odpowiedzialni za tę strefę, lecz generał angielski, i dlatego obiecali tylko swoje pośrednictwo w sprawie przysłania misji Ententy na Suwalszczyznę¹⁶². Oczywiście do Suwałk w tak gorącym okresie żadna misja Ententy nie przybyła, nikt nie pomagał zabezpieczyć polskich urzędów przed dalszymi „gwałtami”, nikt też nie pokrył kosztów strat, które poniosło miasto i jego mieszkańcy w wyniku opisanych wydarzeń, choć Zarząd TROOS prosił Piłsudskiego o interwencję w tej sprawie. Zresztą nie było to tak istotne, gdyż Niemcy ostatecznie opuszczali Suwalszczyznę, zaś Litwini wycofali się z Suwałk 7 sierpnia 1919 roku, wiedząc o ustaleniach, które zapadły w Paryżu.

Wcześniej, bo w połowie lipca 1919 roku zmianą polsko-litewskiej linii demarkacyjnej proponowanej przez Komisję Bałtycką Konferencji Pokojowej zajął się Szef Polskiej Misji Wojskowej we Francji gen. Tadeusz Rozwadowski, który 14 lipca opracował końcową wersję protestu przeciwko projektowi komisji. W nocy przekazanej 16 lipca marszałkowi Fochowi generał zaznaczył, że powiaty augustowski, suwalski i większa część sejneńskiego są zamieszkałe przez ludność polską, która wyraziła wolę przynależności do Polski. Postulował, by polsko-litewska linia demarkacyjna przebiegała północną granicą powiatu suwalskiego, prowadziła do Berżnik, stąd przez Łódzkie (po stronie polskiej) i Sereje (po stronie litewskiej) do Niemna w rejonie Dąbrowy, a dalej biegiem Niemna do Olity. Miasto to według Rozwadowskiego miało pozostać po litewskiej stronie linii demarkacyjnej, ale po polskiej większość spośród 14 gmin powiatu sejneńskiego, z takimi miejscowościami jak Łódzkie, Kopciowo, Wiejsieje, Lejpuny, Liszkowo¹⁶³.

Nie próżnowali w Paryżu także Litwini. W tej sytuacji Rada Najwyższa Ententy poleciła marszałkowi Fochowi, by jego sztab wypracował kolejny projekt polsko-litewskiej linii demarkacyjnej. Wojskowi, biorąc pod uwagę względy militarne, skłaniali się ku jej wytyczeniu od granicy pruskiej pod Wiżajnami, przez Ludwinów do Balwierzyszek nad Niemnem. Ponoć z taką propozycją wystąpił Foch 18 lipca 1919 roku¹⁶⁴. Jeśli tak było, to w kolejnych dniach dokonano poważ-

¹⁶² Tamże, s. 297–299.

¹⁶³ AAN, AIJP, sygn. 2/100/0/4.27/947, s. 180–181, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 31.12.2018].

¹⁶⁴ IJPwN], AGNW, sygn. 701/2/20, s. 472–473, <http://archiwa.pilsudski.org/> [dostęp: 3.11.2019].

nych zmian i Rada Najwyższa Ententy otrzymała inny projekt, który 26 lipca został przez nią zaakceptowany. Nie potwierdza takiej wersji Eugeniusz Romer w *Polskim atlasie kongresowym*, gdzie projekt z 18 lipca „Najwyższej Komendy Alianckiej” jest zatwierdzoną linią Focha, która została poprowadzona na terenie powiatu sejneńskiego inaczej niż proponował gen. Rozwadowski. Zaczynała się przy granicy z Prusami Wschodnimi na południe od Wisztyńca, prowadziła na północ od Wiżajn, pozostawiała po polskiej stronie Lubowo i Puńsk, docierała do jeziora Gaładuś, dalej biegła na wschód do Berżnik, wreszcie rzeką Marychą i rzeczką Igorką dochodziła do Niemna¹⁶⁵. W konsekwencji tylko południowo-zachodnia część powiatu sejneńskiego z Sejnami została włączona do terytorium, które miało być przyznane Polsce.

W Warszawie bardzo podobne rozwiązanie przyjął Sejm Ustawodawczy. Na jego 74. posiedzeniu 21 lipca 1919 roku posłowie Związku Sejmowego Ludowo-Narodowego i inni ponownie zgłosili wniosek nagły „w sprawie uwolnienia południowej Suwalszczyzny [tym razem] od obcego najazdu”. Poseł ksiądz Kazimierz Lutosławski proponował merytoryczne rozpatrzenie sprawy jeszcze 21 lipca. Przeciwno temu zaprotestował Juliusz Poniatowski, poseł Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” należący do grona współpracowników Piłsudskiego, uzasadniając propozycję odesłania wniosku do komisji zawartymi w nim dyrektywami do rozpoczęcia działań wojskowych¹⁶⁶. Debata nad wnioskiem odbyła się już 22 lipca na 75. posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego. Głównym referentem był ksiądz Lutosławski, który na wstępie wspomniał o energicznych krokach podjętych przez Francję po zabójstwie jej żołnierza przez Niemców (może już wiedział o zastrzeleniu 20 lipca w Suwałkach policjanta Antoniego Czerniawskiego). Sytuację na Suwalszczyźnie poseł wykorzystał do krytyki rządu za brak działań w celu usunięcia niemieckich okupantów i za „stosy zapisanego papieru” w tej sprawie. Nie wymieniając nazwisk i funkcji odniósł się do Piłsudskiego i jego zwolenników, którym zarzucił bierną politykę w stosunku do Litwinów, polegającą tylko na „cierpliwym i łagodnym czekaniu” i „ustępowaniu z drogi”, by nie zaostrzyć z nimi stosunków i zaskarbić sobie ich przyjaźń. Lutosławski wystąpił też jako przeciwnik zbrojnego, samorzutnego wystąpienia na Suwalszczyźnie przeciwko Niemcom i Litwinom, co jego zdaniem byłoby „katastrofą”. Skrytykował przedstawicieli rządu i wojska za wypowiedzi sugerujące ludności miejscowej, by „sama sobie pomogła”, bo chyba Polska tak chce (mógł już znać wypowiedź Piłsudskiego z 19 lipca, bo wysłannicy z Suwalszczyzny kontaktowali się ze swymi posłami). Złożył więc wnioski o uchwalenie polecenia, by rząd doprowadził do zajęcia Suwalszczyzny południowej przy pomocy wojska oraz ostrzegł Litwinów,

¹⁶⁵ E. Romer, *Polski atlas kongresowy*, Lwów – Warszawa 1921, tabl. XX; P. Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna...*, s. 109.

¹⁶⁶ Sprawozdanie stenograficzne z 74 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 21 lipca 1919 r., s. LXXIV/23–24, <https://bs.sejm.gov.pl> [dostęp: 19.03.2018].

że nie pozwoli im nawet z użyciem siły zbrojnej na zabór Nielitewskiej części tej ziemi¹⁶⁷.

Po Lutosławskim głos zabrał Maciej Rataj, poseł PSL „Wyzwolenie”, który zgłosił poprawki, gdyż uznał, że we wnioskach Lutosławskiego „[...] mamy wypowiedzenie ni mniej ni więcej tylko wojny”, co wymaga porozumienia z rządem. Zaproponował, by w treści pierwszej części wniosku niejako doprecyzować pojęcie polskiej Suwalszczyzny, ograniczając ją do powiatów: augustowskiego i suwalskiego oraz gmin Giby, Berżniki, Krasnopol i Sejny, mając zapewne na myśli miasto Sejny, bo takiej gminy nie było¹⁶⁸.

Trzecim mówcą był poseł Ziemi Suwalskiej Adolf Świda, który w dłuższym wystąpieniu zajął się głównie stosunkami polsko-litewskimi. Winą za ich stan obarczył Niemców i przywódców litewskich z ich, jak to określił, „wybujającym szowinizmem”. Charakteryzując naród litewski i jego stosunek do Polaków z przesadą, graniczącą z naiwnością, mówił: „Lud litewski jest z natury ludem idealnym, całkowicie rozumiejącym się z Polakami, i nie było jeszcze nigdy wypadku, aby stosunek Litwina do Polaka rozwijał się samorodnie. [...] Litwini w ogóle są już zmęczeni okupacją niemiecką i również nie mniej jak Polacy pragną, ażeby weszły wojska polskie”. Zastrzegł zaraz, że polskie wojsko wkroczy tylko na tereny trzech południowych powiatów Suwalszczyzny. Powołując się na szereg przesłanek wysnuł wniosek o dążeniu „narodu litewskiego do zjednoczenia z Polską”, ale nie do unii polsko-litewskiej, której, jak sądził, nie są zwolennikami Polacy, a i Litwini „[...] może tej unii nie chcą, pragnąc być samodzielnymi. [...] Jeśli Litwini się przekonają, że my bynajmniej nie sięgamy po ich ziemie, że nie chcemy być zaborczymi i w ogóle oddajemy to, co im się należy, to oni sami jako litewskie państwo samodzielne wejdą z nami w stosunek na zasadach federacyjnych oparty i wytworzy się dobrowolna unia narodu litewskiego z polskim”. Ale zaraz dodał, że najpierw należy koniecznie usunąć okupantów, na co potrzeba „najwyżej 2–3 pułków”. W najważniejszym fragmencie wystąpienia Świda postulował wyznaczenie polsko-litewskiej linii demarkacyjnej, tak określając jej przebieg: „Linia właściwa to pozostawienie kolei Olita – Suwałki w rękach polskich, dla tej przyczyny, że o ile ta linia [kolejowa] nie pozostanie w rękach polskich, to traci dla nas swoje znaczenie [...]. Niepodobiestwem jest wykreślić ścisłą etnograficzną linię wobec tego, że istnieje bardzo dużo wsi polskich, mieszanych z litewskimi. [...] Trzeba przyjąć jakąś przypuszczalną linię demarkacyjną pomiędzy macierzą polską i litewską lub oprzeć się na samookreśleniu. Otóż taką linią może być tylko kolej od Olity do Suwałk, ewentualnie do Wilna. Ta linia byłaby najwłaściwsza po zostawieniu w naszych rękach kilku wiorst poza tą granicą ze względów ściśle strategicznych”.

¹⁶⁷ Sprawozdanie stenograficzne z 75 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 22 lipca 1919 r., s. LXXV/4–8, <https://bs.sejm.gov.pl> [dostęp: 19.03.2018].

¹⁶⁸ Tamże, s. LXXV/8–9.

Kończąc, poseł z Suwalszczyzny poparł wnioski księdza Lutosławskiego, ale opowiedział się przeciwko użyciu siły zbrojnej wobec Litwinów w powiatach augustowskim, suwalskim i sejneńskim¹⁶⁹.

Wystąpienie Świdy, dość zawile i niekonsekwentne, w niektórych fragmentach mające niewiele wspólnego z rzeczywistością, bardziej z życzeniowymi niż realistycznymi ocenami oraz propozycjami i postulatami terytorialnymi, raczej celowo rysujące niemal idylliczny obraz stosunków między Litwinami i Polakami, nie spotkało się z zainteresowaniem. W dyskusji poseł Mieczysław Niedziałkowski z PPS poparł poprawki Macieja Rataja. Był przeciwny zwłaszcza wezwaniu do użycia siły zbrojnej i wyraził pogląd, że „[...] ziemie południowej Suwalszczyzny powinny do Polski należeć, bo są ziemią polskimi [...]”¹⁷⁰. Ksiądz Lutosławski nie sprzeciwił się wniesionym przez lewicowych posłów korektom i zaproponował ich niewielkie uzupełnienie. Nawijając do wypowiedzi Świdy o przypadkach działań sabotażowych na Suwalszczyźnie, stanowczo zaprotestował przeciwko podejmowaniu „szalonych kroków” przez „[...] elementy, którym się zdaje, że politykę robi się spiskami, wybuchami powstań itp.” oraz orzekł, iż „Nie po to mamy armię i Rząd, aby bezbronną ludność narażać na skutki szalonych kroków”¹⁷¹. Ostatecznie posłowie jednogłośnie przyjęli uzgodniony przez przedstawicieli sejmowej lewicy i prawicy wniosek następującej treści: „Poleca się rządowi, aby niezwłocznie przedsięwziął najenergiczniejsze kroki celem objęcia w posiadanie polskiej części Suwalszczyzny, mianowicie powiatów: augustowskiego i suwalskiego oraz gmin Giby, Breźniki [Berźniki], Krasnopol i Sejny [chodziło raczej o miasto Sejny]”, a także „Poleca się rządowi, aby w sposób przyjacielski, ale stanowczy zażądał od Litwinów zaniechania zdobywania przemocą okolic Nielitewskich i aby do podobnych prób nie dopuścił”¹⁷².

Bez wątplenia głównie dzięki posłom PSL „Wyzwolenie” udało się z wniosków prawicy sejmowej wycofać fragmenty wzywające rząd do stanowczej i zbrojnej reakcji w celu usunięcia Niemców z Suwalszczyzny, a także zmuszenia Litwinów, nawet przy użyciu armii, do rezygnacji z zajmowania jej polskiej części. Taki obrót sprawy w debacie sejmowej i treść wniosku bez jawnie wojennych akcentów zapewne odpowiadał rządowi i Piłsudskiemu. Zbyto milczeniem wystąpienie Świdy i jego propozycje przesunięcia polsko-litewskiej linii demarkacyjnej aż po Olitę włącznie. Sejm jasno określił, jakie tereny zalicza do polskiej Suwalszczyzny. Nie poparł też pomysłu wysłania wojska w celu jej uwolnienia spod okupacji i usunięcia zagrożenia litewskiego. Suwalszczanie mogli być zaniepokojeni takim obrotem sprawy, jeśli rzeczywiście wierzyli, pewnie nie wszyscy, że można będzie polsko-litewską linię demarkacyjną i przyszlą granicę z Litwą wytyczyć zgodnie z projektem przedstawionym przez swego posła.

¹⁶⁹ Tamże, s. LXXV/9–14.

¹⁷⁰ Tamże, s. LXXV/14.

¹⁷¹ Tamże, s. LXXV/14–15.

¹⁷² Tamże, s. LXXV/8–9, 14–15.

Postulat przesunięcia polsko-litewskiej linii demarkacyjnej bardziej na północ próbowała przeforsować wspomniana delegacja na czele z Walerym Romanem i Bolesławem Sienkiewiczem podczas pobytu w Paryżu. 23 lipca 1919 roku obaj wysłannicy spotkali się z kilkoma jej członkami na posiedzeniu Biura Delegacji Kongresowej¹⁷³, a także z posłem Maurycym Zamoyskim i gen. Rozwadowskim. Obecny był również Eugeniusz Romer. I Roman, i Sienkiewicz przedstawili sytuację w Okręgu Suwalskim. Ten pierwszy streścił ją słowami „Stosunek prawno-państwowy tej ziemi: okupacja niemiecka, zarząd naczelny litewski, administracja lokalna polska”¹⁷⁴. Natomiast Sienkiewicz, wskazując na stanowisko Naczelnika Państwa, który nie mógł podjąć działań zbrojnych przeciwko Litwinom ze względu na stanowisko Ententy, zadeklarował, że „Sama ludność mogłaby wystąpić. [...] W całym tym kraju P.O.W. utworzyła organizację silną, już gotową i mającą broń; wybuch dotychczas nie nastąpił, gdyż czekają na rozkaz” i niemal powtarzając Świdę, dodał: „Ludność litewska jest, wbrew wszelkim innym pogłoskom sympatycznie do nas usposobiona, nienawidzi Niemców i żandarmerii litewskiej”¹⁷⁵. Na zakończenie stwierdził: „[...] przyszło zebranie do przekonania, że należy w odpowiedni sposób przez noty i osobiste interwencje wpłynąć na Ententę, aby usunięto okupację niemiecką, a kraj oddano Polsce. Memoriał i noty zostaną wystosowane do Rady Pięciu, a nadto do marszałka Focha. Sprawę dalszego postępowania powierzono p. Bartoszewiczowi, do porozumienia się z p. Dmowskim”¹⁷⁶.

Na tym działania delegacji się nie zakończyły. Eugeniusz Romer 28 lipca z polecenia Wydziału Politycznego Delegacji Polskiej otrzymał mapę Suwalszczyzny z zaznaczoną linią Focha w celu jej interpretacji i pracował nad nią następnego dnia. Spotkał się z wysłannikami z Suwalszczyzny 30 lipca i ustalał z nimi „[...] szczegółowy stan naszego posiadania wzdłuż linii delimitacyjnej [...]” z uwzględnieniem podziału etnograficznego spornego terytorium. Na mapie oznaczono miejscowości (wsie oraz miasta, Kalwarię i Sejny) zamieszkałe: tylko przez Litwinów lub Polaków, z dużą przewagą Litwinów lub Polaków, w większości przez Litwinów lub Polaków, a także wsie z przewagą Rosjan staroobrzędowców. Delegaci z Romerem 31 lipca złożyli wizytę Robertowi H. Lordowi, który był amerykańskim historykiem, duchownym katolickim, doradcą technicznym Delegacji Amerykańskiej na Konferencję Pokojową w Paryżu, ekspertem do spraw Polski i Rosji. Wcześniej Lord wysłuchał Litwinów, którzy w rozmowie, zdaniem Romera, dużo nakłamał na przykład w kwestii „doniosłości Sejn dla Litwy”, co, jak można przypuszczać, w części wcale nie musiało być kłamstwem, a sugerowało, że mogli koncentrować się wtedy na utrzymaniu w swych rękach całej Sejneńszczyzny¹⁷⁷.

¹⁷³ Byli to: Stanisław Kozicki, Joachim Bartoszewicz, Jan Czekanowski, Bohdan Winiarski, Józef Gieysztor, Roman Rybarski, Gustaw Szura.

¹⁷⁴ AAN, KNP, sygn. 2/39/0/2/169, s. 121–122, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 25.11.2018].

¹⁷⁵ Tamże, s. 122–123.

¹⁷⁶ Tamże, s. 123.

¹⁷⁷ E. Romer, *Pamiętnik paryski...*, s. 383–386; tenże, *Polski atlas...*, tabl. XX, XXI.

O najważniejszym rezultacie spotkania z Amerykaninem Romer napisał: „W wyniku indagacji, przeprowadzonej przez Lorda, to pewne, że stan rzeczy został ściśle ustalony, a przeciw minowaniu decyzji Focha silna została postawiona bariera. Na żale delegacji, że delimitacja krzywdzi Polaków, oświadcza Lord, że została oparta o polskie badania, wszak znacie Wakara [raczej nie chodziło o ustalenia Wakara, ale Nitscha]! *De facto* poszli jeszcze bardziej niż za Wakarem, za wniesionym przeze mnie szkicem, nakreślonym przez Nitscha”¹⁷⁸.

I rzeczywiście, Walery Roman i Bolesław Sienkiewicz postulowali wprowadzenie znacznych zmian w przebiegu linii demarkacyjnej, zgodnie z propozycją przedstawioną ogólnie przez posła Świdę w sejmie. Zdaniem przedstawicieli Suwalszczyzny, linia powinna mieć początek na granicy z Prusami Wschodnimi, ale w miejscu położonym na północ od Wisztyńca. Dalej miała biec na wschód, pozostawiając po polskiej stronie wsie: Kowniszki, Tupiki, Grauzyny, Wartele, Pojawy, Epidemia, Skajście, Ogonie, następnie prowadzić biegiem Szeszupy (chyba pozostawiając po polskiej stronie Kalwarię) aż do ujścia do niej rzeki Dawiny i biegiem Dawiny po Dauksze (po polskiej stronie) i Amalwiszki (po litewskiej stronie), dalej iść na północ od jeziora Żuwinta po Kolnino (po litewskiej stronie), do Żuran (po polskiej stronie) i stąd biegiem rzeki Pierczajki (między wsią Maćki po litewskiej stronie i Żegary po polskiej), by dotrzeć do Niemna na południowy wschód od Balwierzyszek, w rejonie wsi Karkliny, Soboliszki, Junowicze, Dubie (wszystkie po stronie litewskiej) oraz Raudoniki, Dubiany i Jawojszany (po stronie polskiej)¹⁷⁹. W konsekwencji do Polski miałyby należeć nie tylko cały powiat sejneński, ale też niewielka część powiatu wyłkowyskiego (gmina Wisztyniec) oraz niemal cały powiat kalwaryjski z Kalwarią.

Tak dokładne podanie przebiegu linii pozwala wysnuć wniosek, że delegacja suwalska była przygotowana wcześniej do zgłoszenia swej koncepcji. Zresztą nie była to tajemnicą, skoro pisała o tym prasa. Jeszcze 11 sierpnia 1919 roku warszawski „Przegląd Wieczorny” donosił, że powołując się na protesty ludności Suwalszczyzny przeciwko jej sztucznemu podziałowi „[...] oraz biorąc pod uwagę, że wyznaczona linia nie zadawalnia słusznych aspiracji polskich – delegacja suwalska czyni dalsze starania, żądając przeniesienia linii poza pozostałe polskie części oraz poza części ciężące ku Polsce z pozostawieniem w rękach polskich linii kolejowej Suwałki – Puńsk – Szostaków – Olita i miejmy nadzieję, że starania te uwieńczone zostaną pomyślnym rezultatem”¹⁸⁰. Tego sukcesu zabrakło, gdyż delegacja nie mogła już w jakikolwiek sposób wpłynąć w Paryżu na projekt przygotowywany przez Focha, bo się spóźniła, a raczej została uprzedzona i nie była w stanie

¹⁷⁸ E. Romer, *Pamiętnik paryski...*, s. 386. Eugeniusz Romer jeszcze w sierpniu 1919 roku zajmował się konstrukcją szczegółowej mapy z granicą etnograficzną na Suwalszczyźnie, a także wnosił do niej poprawki, zaproponowane zapewne przez Wacława Kościalkowskiego z Sejneńszczyzny; tamże, s. 388, 410.

¹⁷⁹ IJPwNJ, AGNW, sygn. 701/2/20, s. 472–473, <http://archiwa.pilsudski.org/> [dostęp: 3.11.2019].

¹⁸⁰ P. B., *Losy Suwalszczyzny*, „Przegląd Wieczorny” 1919, nr 181, s. 3.

w odpowiednim czasie przedłożyć swej propozycji. Dlatego nie osiągnęła jednego z najważniejszych celów wizyty, jakim było przekazanie do rozpatrzenia propozycji podziału byłej guberni suwalskiej między Polskę a Litwę w pasie na północ od linii kolejowej Suwałki – Olita. Zresztą nierealnym było wtedy uzyskanie dla takiego pomysłu nawet nieoficjalnego poparcia politycznego i dyplomatycznego ze strony rządu, Naczelnika Państwa, Sejmu Ustawodawczego i delegacji polskiej w Paryżu. Ostatecznie, jak już w 1921 roku napisał Eugeniusz Romer, zwracając również uwagę na jedno nazwisko, które nie pojawia się w historiografii dotyczącej Suwalszczyzny lat 1918–1920, „Granicę polsko-litewską w Suwalskiem przeprowadzono na podstawie raportu Nitscha, przedstawionego Polskiej Delegacji Pokojowej w Paryżu, a przede wszystkim na podstawie wyników ankiety, którą zarządziłem z licznymi [sic!] delegacjami, wysłanymi z ziemi suwalskiej do Polskiej Delegacji Pokojowej”¹⁸¹.

Ustalenia, które zapadły na arenie międzynarodowej w lipcu 1919 roku w sprawie Suwalszczyzny, nie uspokoiły sytuacji. Litwini postanowili za wszelką cenę utrzymać Sejneńszczyznę i Sejny. W Suwałkach natomiast odbył się zjazd około stu przedstawicieli z północnych powiatów Suwalszczyzny (sejneńskiego, wykowskiego, mariampolskiego, kalwaryjskiego), którego inicjatorem i organizatorem było Towarzystwo Straży Kresowej, ale z zaangażowaniem ludzi z Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej. Była to nie tylko właściwie niezakamuflowana zapowiedź zbrojnego wystąpienia przeciwko Litwinom, ale też jego uzasadnienie. Zjazd miał stwierdzić, że nowa linia demarkacyjna nie uwzględnia „całkowicie stosunków etnograficznych”, na spornych terenach panuje niezadowolone tak wielkie, iż może dojść do powstania ludności polskiej przeciwko Litwinom, a warunki życia ulegają pogorszeniu¹⁸². Na wstępie rezolucji ze zjazdu, podpisanej przez 95 osób, stwierdzono między innymi, że cztery północne powiaty (bez władysławowskiego) okupowane są jeszcze przez „wojska prusko-litewskie”, nowa linia demarkacyjna „[...] oddziela od Macierzy szmat ziemi, zamieszkałej przez zwartą ludność polską”, a wśród Litwinów generalnie „[...] panuje bierność i obojętność w sprawach przynależności państwowej [...]”. Kończąc, zebrani w imieniu całej ludności polskiej z miejscowości położonych po stronie litewskiej nowej linii demarkacyjnej złożyli oświadczenie, mające trafić do „czynników miarodajnych”, iż „[...] 1/ wzburzony nastrój ludności polskiej na terenie etnograficznie spornym może lada dzień doprowadzić do żywiołowego wybuchu przeciwko Litwinom; 2/ zajęcie jedynie tylko całej Litwy przez wojska polskie może rozwiązać zawiły problem polsko-litewskich stosunków”¹⁸³. Na wniosek Tadeusza Katelbacha,

¹⁸¹ E. Romer, *Geograficzno-statystyczny atlas Polski*, Lwów – Warszawa 1921, s. 12.

¹⁸² AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.2/193, s. 124, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 2.12.2018].

¹⁸³ Tamże, s. 126–130.

z okazji Święta Polskiego Żołnierza w piątą rocznicę wyruszenia Pierwszej Kompanii Kadrowej na wojnę złożono też „Naczelnikowi Państwa, Pierwszemu Żołnierzowi i Pierwszemu Obywatelowi Zmartwychwstałej Ojczyzny najwyższy hołd”¹⁸⁴. Następnego dnia odbyła się jeszcze konferencja z przedstawicielami powiatów północnych Suwalszczyzny, na której „poproszono” organizatorów zjazdu o opracowanie szczegółowego memoriału do władz centralnych, który „[...] miałyby stanowić materiał informacyjny dla władz w chwili ewentualnego zajęcia Litwy przez wojska polskie”¹⁸⁵. Liczono więc na poważne zaangażowanie polityczne i militarne państwa polskiego.

Zaraz po zjeździe, 16 sierpnia 1919 roku, zapadła decyzja o powstaniu przeciwko Litwinom. Jego plan przewidywał nie tylko dotarcie do linii Focha, ale też podjęcie działań bojowych o 30–40 km dalej w kierunku północnym, po wysokość Simna, a to oznaczało, że zakładano ich przeniesienie za linię kolejową Suwałki – Olita. Nawet jeżeli nie przewidywano uchwycenia rubieży, która pokrywałaby się z linią opisaną przez delegacją suwalską, to i tak zamierzano osiągnąć zasadniczy cel, jakim było opanowanie terytorium za wspomnianą koleją, określony przez posła Świdę w Sejmie Ustawodawczym oraz w Paryżu przez Romana i Sienkiewicza.

W Litwie w tym czasie również nie było spokojnie, między innymi za sprawą pewnego nieporozumienia. Otóż 3 sierpnia o przebiegu linii Focha Litwinów poinformował, ale nieprecyzyjnie, szef wojskowej misji francuskiej płk Constantin Reboul. Następnego dnia rząd litewski na podstawie tego doniesienia wywnioskował, że nowa linia przebiega wzdłuż Czarnej Hańczy i pozostawia Sejny oraz Puńsk po stronie litewskiej. O tym informowała również litewska prasa. Ale na posiedzeniu 16 sierpnia rząd litewski wiedział już, że obie wymienione miejscowości mają przyspaść Polsce. Dlatego ze wzburzeniem kategorycznie odmówił zaakceptowania takiego przebiegu rozgraniczenia. Litwini byli przekonani, że ta druga wersja powstała za sprawą polskiej intrygi i zgodnie z właściwym przebiegiem linii Puńsk i Sejny znajdują się w granicach ich państwa¹⁸⁶. Jeżeli o takiej interpretacji, potwierdzonej obecnością litewskiego wojska w najbardziej spornym rejonie Sejn i Puńska, wiedziała strona polska, to nie mogła powstrzymać użycia przeciwko Litwinom sił Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej, nawet jeśli przelew krwi nie chciał Naczelnik Państwa.

Jak donosił polski wywiad, już 17 sierpnia 1919 roku w Kownie odbyła się manifestacja z powodu ustanowienia nowej linii demarkacyjnej polsko-litewskiej, w której wzięło udział ponoć do tysiąca osób, w tym „trochę włościan z Suwalszczyzny”. Na manifestacji pojawiły się między innymi hasła „Precz z okupantami!”, „Precz z grabieżcami Polakami”, a w przemówieniach „[...] grożono nam

¹⁸⁴ AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.2/193, s. 117–120, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> [dostęp: 2.12.2018].

¹⁸⁵ Tamże, s. 125.

¹⁸⁶ Č. Laurinavičius, *Kwestie sporne w historii stosunków litewsko-polskich w roku 1920*, [w:] *Umowa suwalska: fakty i interpretacje*, red. Č. Laurinavičius, J.J. Milewski, [Wilno 2012], s. 271–272.

[Polakom] rzezią i pogromem [...]”. Demonstrowano przed przedstawicielstwami państw zachodnich i przyjaźnie potraktowano tylko misję amerykańską. Gazeta „Lietuva” w numerze z 19 sierpnia pisała: „Sprzymierzeńcy zamiast zmusić Polaków do zachowania umowy zawieszenia broni, ustanawiają nową linię demarkacyjną, oddając Polakom wyłącznie przez Litwinów zamieszkałe miejscowości Sejny, Puńsk i Suwałki [...] kto wie, czy nie ustanowią [...] nowej linii demarkacyjnej, oddając Polakom Mariampol, a może i nasze stare Kowno [...]”¹⁸⁷. Ta sama gazeta 23 sierpnia dodała: „Ostatnia linia demarkacyjna – to prawdziwy nóż dla niepodległości Litwy [...] Trudno wyobrazić większy cios niż dążenie do wyrwania kawałka żywego ciała”¹⁸⁸.

Tymczasem po stronie polskiej trwały przygotowania do zajęcia Suwalszczyzny przez regularne oddziały wojska. 17 sierpnia 1919 roku por. Wacław Denhoff-Czarnocki z Oddziału II Frontu Litewsko-Białoruskiego przedstawił telegraficznie por. Wacławowi Jędrzejewiczowi z Biura Wywiadowczego Oddziału II Sztabu Generalnego Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego ważki problem. Chodziło o treść rozkazu, który trafił z Oddziału Operacyjnego Sztabu Generalnego do Oddziału Operacyjnego Dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego i zawierał „[...] rozkaz obsadzenia Suwalszczyzny (za) po [dodany nawias i podkreślenie obu wyrazów] linię Focha, nie licząc się, nie pertraktując z żadnymi władzami”. Por. Denhoff-Czarnocki wyjaśnił: „Ponieważ na tych terenach są Litwini równa się wojnie z Litwą. Nie wiem, czy jest to po myśli Nacz[elnego] Dow[ództwa], tym bardziej że w Wilnie pertraktuje obecnie ze Sławkiem [Walerym] Aukštuolaitis [Jurgis] i Żukowski [Silvestras Žukaskas]. Owo zajmowanie Suwalszczyzny [to znaczy skierowanie do Suwałk 41 Suwalskiego Pułku Piechoty] na razie wstrzymaliśmy aż do wyjaśnienia [...], jak się zachowywać wobec Litwinów”. Jędrzejewicz obiecał odpowiedzieć, ale dodał też „O ile wiem, to rozkaz zajmowania Suwalszczyzny wyszedł od Komendanta”¹⁸⁹. I rzeczywiście, jeszcze 17 sierpnia późnym wieczorem „ppor. Porwid [zapewne Marian Porwit]”, odnosząc się do rozmowy obu wymienionych oficerów poinformował telegraficznie ppor. Kazimierza Wyszyńskiego z Dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego, że „[...] z rozkazu Naczelnego Wodza [...] wojska na Suwalszczyźnie mają iść [...] dalej stosownie do otrzymanych rozkazów”¹⁹⁰.

Oba dokumenty nie odpowiadają na szereg pytań i mnożą wątpliwości. Wynika z nich, że gen. Szeptycki otrzymał rozkaz obsadzenia Suwalszczyzny raczej po, a nie za linię Focha, ponieważ po jej wytyczeniu i usankcjonowaniu przez Radę Najwyższą nierealny był, dyplomatyczny lub militarny, otwarty sprzeciw ze strony

¹⁸⁷ IJPwNJ, AGNW, sygn. 701/2/105, s. 114–115, <http://archiwa.pilsudski.org/> [dostęp: 26.05.2017].

¹⁸⁸ Cytat za: Č. Laurinavičius, *Kwestie sporne w historii...*, s. 272.

¹⁸⁹ IJPwNJ, AGNW, sygn. 701/2/18, s. 116, <http://archiwa.pilsudski.org/> [dostęp: 29.05.2017].

¹⁹⁰ Tamże, s. 115. Aby dowiedzieć się więcej o przygotowaniach wojska do przyłączenia Suwalszczyzny do Polski i wyjaśnić nieścisłości, konieczne jest sięgnięcie do materiałów archiwalnych wytworzonych w sierpniu 1919 roku przez Naczelną Dowództwo Wojska Polskiego i Dowództwo Frontu Litewsko-Białoruskiego.

Warszawy w tej sprawie. W rozkazie o zajęciu Suwalszczyzny zastanawia też polecenie, by wojsko nie liczyło się i nie pertraktowało z żadnymi władzami. Czy nie chodziło w tym przypadku o TROOS i współdziałające z nią lokalne organy władz polskich? Niewątpliwie Piłsudski musiał wiedzieć o dążeniach, by polsko-litewska linia demarkacyjna sięgała za kolej Suwałki – Olita. Może w ten sposób nie chciał dopuścić, aby wojsko stało się narzędziem lokalnej władzy, mającej wprowadzić ważne cele, ale nie w pełni pokrywające się z jego zamiarami co do Litwy.

Choć Naczelnik Państwa wydał rozkaz zajęcia Suwalszczyzny, to, powołując się na przygotowania do zmiany rządu litewskiego na propolski oraz obsadzenie Sejneńszczyzny przez Litwinów, nie wysłano tam przed 20 sierpnia z Frontu Litewsko-Białoruskiego 41 Suwalskiego Pułku Piechoty, który jeszcze 8 sierpnia 1919 roku brał udział w walkach o Mińsk. Dopiero następnego dnia został wycofany z działań bojowych, 10 sierpnia przybył do Mińska i pełnił w mieście służbę garnizonową. Zawagonowany dopiero 21 tego miesiąca do trzech transportów kolejowych dotarł do Suwałk 24 sierpnia, gdy Suwalszczyznę opuścili ostatni żołnierze niemieccy¹⁹¹.

W tym czasie, jak wiadomo, trwało już powstanie sejneńskie. Gdy okazało się, że Litwini stawiają twardy opór i 25 sierpnia odbili Sejny, w Suwałkach zapanowały niemal paniczne nastroje. 26 sierpnia Walery Roman jako prezes Sądu Okręgowego w Suwałkach w imieniu ludności wysłał do Naczelnika Państwa depeszę, w której tak informował o sytuacji w rejonie Suwałk i Sejn: „Pułk Suwalski obsadził Suwałki i obszar w promieniu pięciu wiorst. Posuwać się dalej nie może, gdyż Litwini nie tylko nie ustąpili za linię demarkacyjną, ale posunęli się naprzód. Ruch partyzancki rozpoczęty z powodzeniem trwa i stawia rozpaczliwy opór przeważającym wojskom litewskim, posiadającym artylerię”. Dodał, że siły polskie są zbyt szczupłe nawet do obrony Suwałk, a Litwini linii Focha nie uznają i ogłosili stan wojenny. Doniósł o dużej liczbie ofiar wśród powstańców i mieszkańców Sejn, o panującym wśród ludności rozgorzyceniu, a na zakończenie napisał „Błagamy o natychmiastową, wydatną pomoc”¹⁹².

Następnego dnia około godziny 17 o poważnej sytuacji na Suwalszczyźnie por. Czesław Zbierański z Dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego poinformował telegraficznie z Grodna por. Świtalskiego z Adiutantury Generalnej Naczelnego Wodza. Co ciekawe, już wtedy Zbierański stwierdził, że „Cokolwiek było zrobiono przez powstańców d[owódtwo] twierdzy Grodno [z gen. Wojciechem Falewiczem na czele] względnie d/ca batalionu [kpt. Stanisław Juszczański, dowódca II batalionu 41 Pułku Piechoty, który wyruszył do Sejn późnym wieczorem lub nocą 24 sierpnia, zatrzymał się w Ryzówce i dotarł do celu dopiero wieczorem 26 sierpnia] popsuli. Są straty, 16 rannych, 12 zabitych, w tym Waław Zawadzki. Jadę

¹⁹¹ *Illustrowana jednodniówka 41...*, s. 16; L. Smoleń, *Zarys historii wojennej 41-go Suwalskiego Pułku Piechoty...*, s. 16, 18.

¹⁹² IJPwN], AGNW, sygn. 701/2/18, s. 225, <http://archiwa.pilsudski.org/> [dostęp: 29.05.2017].

dzisiaj w nocy do Warszawy z obszernym umotywowaniem, gdyż sytuacja nie może cierpieć zwłoki¹⁹³. Dalej Zbierański przekazał treść „odezwy”, którą otrzymał 26 sierpnia w Suwałkach, adresowanej do Naczelnika Państwa. Jej nadawcy, poseł ksiądz Szczęsnowicz, p.o. prezesa TROOS Jan Schmidt oraz komisarze rządowi, na powiat suwalski Zygmunt Kmita i sejneński Bolesław Szczęśny Herbaczewski, w dramatycznym tonie donosili: „Pod presją gwałtów ze strony litewskiej w Sejnach i powiecie sejneńskim, pod wpływem pogróżek ministra Taryby litewskiej, iż rząd litewski Sejn i Puńska nie odda [rzeczywiście takie było stanowisko rządu litewskiego, o czym wyżej], ludność miejscowa doprowadzona do rozpacz w dniu 23 sierpnia samorzutnie rozbroiła wojsko litewskie w Sejnach, Łódziejach, Tartaku i innych [miejscowościach] i opanowała te punkty [...]. Mimo układu z Niemcami o zajęciu nowej linii demarkacyjnej przez Polaków wojska nie poszły prosto na Sejny lecz na Suwałki, dokąd wkroczyły w niedzielę rano. Nie wykorzystano sytuacji. Taryba wysłała z Olity odsiecz. Powstańcy trzymali się w Sejnach dwie doby, nie otrzymując pomocy wojska polskiego zostali wyparci z Łódziej i Sejn. Ofiar dużo [...]. Litwini twierdzą, że ostatnia uzyskana linia demarkacyjna została zmieniona na naszą niekorzyść. Uprzedzamy, iż jeżeli pogłoska ta się sprawdzi, to wybuchnie ogólne powstanie w całym Okręgu Suwalskim, którego ludność nie zniesie igrania z jego uczuciami i wolą. Litwini działają agresywnie. Zajęli pięć gmin powiatu suwalskiego. Naczelniku, błagamy o pomoc mordowanym¹⁹⁴. Ze Zbierańskim do Warszawy mieli udać się też ppor. Janusz Ostrowski i Tadeusz Katelbach. Nie wiadomo, czy byli w stolicy, gdyż na prośbę „Zapytajcie się Komendanta, czy dobrze będzie, gdy przyjadę do Warszawy”, Zbierański otrzymał od Świtalskiego następującą odpowiedź: „Specjalnie nie chcę się z nim widzieć. O ile będzie[sz?] w Warszawie, to może[sz?] się ze mną porozumieć. Co zaś do Komendanta, to wątpliwe, czy Komendant będzie mógł przyjąć. To wszystko i do widzenia”. Na podstawie tych słów można odnieść wrażenie, że Świtalski po prostu zbył por. Zbierańskiego. Czy uczynił to samowolnie w czasie, gdy Naczelnika Państwa zajmowała najpewniej sprawa zmiany rządu w Kownie?

Można też się zastanawiać, czy opinia por. Zbierańskiego, że pomoc powstańcom sejneńskim nie nadeszła w porę z winy gen. Falewicza lub kpt. Juszczackiego, była zgodna z prawdą. Tłumaczenie takie było raczej wygodne dla powstańców, dla dowódcy suwalskiego pułku mjr. Mackiewicza, dowódcy Frontu Litewsko-Białoruskiego gen. Szeptyckiego, może nawet dla Piłsudskiego, bo nie wtajemniczało w zawilości jego ówczesnych planów i działań wobec Litwy. O winie Falewicza próbowano zdecydować szybko, bo już bezpośrednio przed i na pogrzebie poległych powstańców, który odbył się 27 sierpnia w Suwałkach¹⁹⁵. Jednakże, mając na uwadze wyrażane wątpliwości, płynące z Dowództwa Frontu Litewsko-Biało-

¹⁹³ Tamże, s. 248.

¹⁹⁴ Tamże, s. 249–250.

¹⁹⁵ A. Matusiewicz, *Echo powstania sejneńskiego. Sprawa Leonarda Zarzyckiego*, „Jaćwież” 2006, nr 35, s. 23–25.

ruskiego, czy wojsko ma zajmować Suwalszczyznę nie bacząc na obecność Litwinów, polecenie, by w trakcie tych działań nie liczyć się z żadnymi władzami, a także informacje przekazane 17 sierpnia 1919 roku do Dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego dotyczące Piłsudskiego, każą wątpić, czy ciąg decyzji, które opóźniły udzielenie pomocy powstańcom przez wojsko, leżał w gestii gen. Falewicza, a nawet jego bezpośredniego przełożonego gen. Szeptyckiego. Tym bardziej nie mogła to być niesubordynacja kpt. Juszczańskiego.

Treść cytowanych dokumentów zdaje się wskazywać, że powstańcy sejneńscy pozostali osamotnieni, bo ich cele i działania naruszały linię Focha, i mogły być potraktowane, nie tylko przez Litwinów, jako akt agresji państwa polskiego przeciwko Litwie. Nie pomogły dramatyczne apele o pomoc, które płynęły z Suwałk. Powstańcy zostali wsparci przez regularne wojsko, ale tylko w obronie Sejn. 41 Suwalski Pułk Piechoty osiągnął linię Focha, gdy nie było mowy o dalszych działaniach ofensywnych i udzieleniu pomocy powstańcom w obszarze poza nią. Zresztą siły jednego pułku regularnej armii nie były w stanie, nawet z oddziałami powstańczymi, opanować terytorium z linią kolejową Suwałki – Olita włącznie. Co najważniejsze, chodziło przecież o tereny powiatów sejneńskiego i kalwaryjskiego, które należały do litewskiego obszaru etnicznego, choć z mieszkającymi tam Polakami.

W ostatnich miesiącach 1919 roku okazało się, że ani wytyczenie linii Focha, ani krwawe doświadczenia czasu powstania sejneńskiego nie zakończyły konfliktu polsko-litewskiego o Suwalszczyznę. Jeszcze jesienią 1919 roku przedstawiciele społeczności polskiej z terenu dawnej guberni suwalskiej wrócili do kwestii zmiany przebiegu polsko-litewskiej linii demarkacyjnej i znów wysunęli postulat jej przesunięcia po linię kolejową Wisztyniec – Olita. Do Naczelnika Państwa, a także do przedstawicieli Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i USA w Warszawie trafiły memoriały w tej sprawie. Taki dokument, w którym domagano się tej zmiany, delegaci Suwalszczyzny złożyli w końcu października 1919 roku za pośrednictwem delegacji polskiej w Paryżu czynnikom Ententy. Żądanie to motywowali względami ekonomicznymi i strategicznymi oraz koniecznością obrony praw ludności polskiej na Litwie¹⁹⁶. W memoriale stwierdzano wprost: „1. W razie przeprowadzenia projektowanej przez nas linii demarkacyjnej (Wisztyniec – Olita), [...] do Polski byłoby przyłączone zaledwie około 50000 Litwinów, wówczas gdy poza linią demarkacyjną w powiatach północnych gub. suwalskiej oraz w gub. kowieńskiej pozostanie [...] przeszło 200000 Polaków. 2. Posiadanie w granicach Polski ludności litewskiej zabezpieczy prawa ludności polskiej na Litwie, co jest niezbędne z powodu, iż rząd litewski nie cofa się przed żadną polityką eksterminacyjną przeciw Polakom, głosząc hasła bolszewickie tępienia ogniem i mieczem wszystkiego, co polskie, jak to stwierdzają wydawane przez rząd litewski proklamacje”¹⁹⁷.

¹⁹⁶ T. Radziwonowicz, *Rok 1920 na Suwalszczyźnie*, „Rocznik Augustowski-Suwalski” 2001, t. 1, s. 27–28.

¹⁹⁷ Cytat za: T. K[atelbach], *Spór o...*, s. 79.

Do dokumentu dołączono odpisy szeregu uchwał mieszkańców wsi i gmin, wyrażających wolę przynależności do Polski, memoriałów złożonych przedstawicielom mocarstw, Naczelnikowi Państwa i nuncjuszowi papieskiemu Achillesowi Rattiemu, protokoły o gwałtach litewskich nad ludnością polską i inne materiały¹⁹⁸.

Dążąc choćby do zbliżenia liczby Litwinów w Polsce do szacowanej wówczas liczby Polaków w Litwie, w cytowanym wystąpieniu sięgnięto po nowy argument, przytoczony na podstawie tzw. teorii równowagi. Ktoś ze współautorów memoriału mógł ją znać, bo sądzono wówczas, że może być pomocna w rozwiązywaniu problemu wytyczania granic na terytoriach zamieszkałych przez różne narodowości. Teoria ta zrodziła się na kresach południowo-wschodnich, a zajmował się nią nieprzeciętny uczonek, antropolog, etnograf, statystyk, językoznawca i podróżnik Jan Czekanowski. Jej idea przewodnia sprowadzała się do zasady „[...] »dusza za duszę«, a zatem granica winna być bez względu na procent ludności tak prowadzona, iżby jeden naród miał po swojej stronie tylu obcych, ilu ludzi musi pozostać poza granicą w obcym państwie sąsiednim”¹⁹⁹. Przy wytyczaniu linii demarkacyjnej na Suwalszczyźnie z teorii tej oczywiście nie korzystano, bo nie przystawała do realiów, choć po polskiej stronie pozostali Litwini, a po litewskiej również Polacy.

Żądania zmiany przebiegu linii demarkacyjnej ograniczały się niekiedy do niewielkich obszarów. Na przykład w listopadzie 1919 roku o korektę, aby las i grunty osady Wisztyniec, która leżała wtedy po polskiej stronie, przypadły w całości Polsce, postanowił wystąpić z prośbą do rządu polskiego Sejmik Powiatowy Suwalski. Natomiast ponad stu „Mieszkańców pierwszego i wtórego pola m. Wisztyniec g[uberni] suwalskiej” jako Polacy „z krwi i kości, z dziada pradziada” wystąpiło do Piłsudskiego z prośbą o przyłączenie do Polski, ponieważ znaleźli się po litewskiej stronie linii demarkacyjnej²⁰⁰.

Jak wiadomo, starania te nie przynosiły pożądanych efektów, ale w końcu 1919 roku mieszkańcy polsko-litewskiego pogranicza nadal nie byli pewni swej ostatecznej przynależności państwowej. 18 listopada 1919 roku wikariusz katedralny z Sejn ksiądz Władysław Włostowski napisał do Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego oraz premiera Ignacego Paderewskiego dość obszerny list. Powołał się w nim na „[...] pewne wiadomości, iż litewskie delegacje w Paryżu i Warszawie niezmordowanie pracują w tym kierunku, aby nasze miasto Sejny wraz z otaczającą okolicą odeszły do Litwy” oraz na swoje rozmowy „z kilku poważnymi osobami litewskimi”, które również miały nadzieję, że tak się stanie. Po wyłuszczeniu powodów, że „[...] pretensje Litwinów są niesłuszne i nie zasługują na uwagę. Przeciwnie, dzielnica, o której mowa powinna stanowczo na zawsze być wcielona do Polski”, kapłan ostrzegał: „6. Gdyby przypadkiem nieszczęśliwym Sejny wraz z okolicą do rzeki Czarnej Hańczy zostały przyłączone do Litwy, wtenczas według zapew-

¹⁹⁸ APS, TROOS, sygn. 10, s. 1–2.

¹⁹⁹ E. Romer, *Pamiętnik paryski...*, s. 32.

²⁰⁰ APS, Wydział Powiatowy w Suwałkach 1919–1939, sygn. 1, k. 27.

nień miejscowego ludu, polałaby się krew w większej ilości niż w miesiącu sierpniu roku bieżącego, kiedy od kul litewskich poległo przeszło trzydziestu powstańców. Rozpoczęłaby się walka na życie lub na śmierć”. Na zakończenie ksiądz podał chyba najistotniejszy powód do niepokoju: „Wobec powyższych faktów wszelkie wzięte z wyobraźni argumenta, na których Litwini opierają swe żądania, aby im oddano obszary, o których mowa, albo też jakiegokolwiek propozycje zamiany tych obszarów na inne choćby największe muszą natychmiast upaść”²⁰¹. Tu Włostowski miał najpewniej na myśli ewentualność polsko-litewskiego porozumienia, na czym zależało zwłaszcza Piłsudskiemu, które mogło zakładać przyłączenie Wilna i Wileńszczyzny, a może nawet Sejneńszczyzny do Litwy, pozostającej w związku z Polską. Obawy, żywe na Suwalszczyźnie, nie znalazły potwierdzenia w rzeczywistości. Litwa, broniąc swej suwerenności pogodziła się z utratą nie tylko Sejneńszczyzny, ale przede wszystkim Wilna i Wileńszczyzny.

Trzeba podkreślić, że ingerencja mocarstw Ententy w sprawę polsko-litewskie i ich propozycje pokojowego rozwiązania konfliktu terytorialnego na Suwalszczyźnie nie zyskały pełnego zrozumienia po obu jego stronach, także, gdy Rada Najwyższa Ententy 8 grudnia 1919 roku wydała oświadczenie, że linia Focha jest północnym odcinkiem linii wytyczającej terytorialny zasięg państwa polskiego na wschodzie. Jednakże należy zauważyć różnicę w tym, kto tak sądził i próbował podważyć w Polsce, a kto w Litwie nawet te ustalenia, które mimo wszystko wytrzymały próbę czasu. Kierownictwo litewskie dało dowody w 1919, a i w 1920 roku, że nie wyzbyło się dążeń do zajęcia jeśli nie całej, to prawie całej Suwalszczyzny, zwłaszcza z Sejnami, a nawet z Suwałkami. Państwo polskie natomiast, jakby pomijając starania lokalnych polskich elit o choćby ograniczone powiększenie polskiego stanu posiadania na Suwalszczyźnie, zwłaszcza o powiat sejneński i część kalwaryjskiego, nie zdecydowało się na ich wsparcie oraz poważne, dyplomatyczne i wojskowe działania w celu zmiany osiągniętego latem 1919 roku status quo. Mimo to, Naczelnik Państwa miał pełne prawo powiedzieć 13 września 1919 roku w Suwałkach: „Wy, panowie suwalczanie, powiem to wam otwarcie, kosztowaliście mnie osobiście bardzo drogo”²⁰². Rzeczywiście, w sprawę przyłączenia do Polski niespełna trzech powiatów Piłsudski angażował się szczególnie, napotykał szereg poważnych problemów i przeszkód na różnych polach. Dążąc równocześnie do takiego uregulowania stosunków z Litwą, by nakłonić ją do związku z Polską, starał się ograniczać użycie siły, bo, jak stwierdził w 1934 roku, „[...] nie chciał jednak pogłębiać przepaści, którą zawsze powoduje przelana krew”²⁰³.

Gdy porównuje się przebieg linii Focha z granicą etnograficzną między Polakami a Litwinami, wytyczaną przed pierwszą wojną światową i w 1919 roku,

²⁰¹ AAN, KCNP, sygn. 2/3/0/9.2/193, s. 210–212, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/5275399> [dostęp: 24.10.2018].

²⁰² Cytat za K. Skłodowski, *Dzisiaj ziemia wasza...*, s. 110.

²⁰³ T. Katelbach, *Spowiedź pokolenia...*, s. 179.

to widać wyraźnie, że po stronie polskiej pozostały tereny z większością litewską w rejonie Puńska. Po stronie litewskiej znalazł się obszar z ludnością polską, położony na południe od polskich wsi, jak w 1919 roku zaznaczono na mapie podziału etnograficznego: Subacze, Kowale, Kopciowo, Podlipki, sięgający po Niemen pod Druskiennikami. Takie straty lub nabytki terytorialne w wymiarze państwowym, zwłaszcza dużego kraju, jakim była Polska, nie mówiąc o europejskim, nie były na tyle istotne, by zauważalnie naruszyć jego żywotne siły. Mimo to Polska upomniwała się o południową Suwalszczyznę, a jej mieszkańcy potrafili uczynić bardzo wiele, by połączyć się z wolnym krajem i z rodakami. Z punktu widzenia narodu litewskiego, mniej licznego i budującego swój państwowy byt, walka właściwie o każdy skrawek terytorium w konflikcie z Polską, uzasadniana różnymi względami, nabierała jeszcze większego znaczenia. Łączyła się bowiem w jego mniemaniu z batalią o istnienie suwerennego państwa, które przetrwało, ale przez cały okres międzywojenny w kształcie terytorialnym, o którym mówił Józef Piłsudski jesienią 1918 roku, a nie którego pragnęli Litwini. Natomiast Suwalszczyzna pozostała podzieloną, choć po obu stronach konfliktu o jej terytorium, zwłaszcza po litewskiej, pojawiały się, jak się okazało, nierealne w XX wieku dążenia do zachowania jej jedności. Podział byłej guberni suwalskiej okazał się jednak procesem bolesnym, a jego wynik dla wielu trudnym do zaakceptowania, pogłębiającym na lata nieufność i antagonizm między Polakami i Litwinami, także w wymiarze lokalnym. ■

Tadeusz Radziwonowicz

**Political dilemmas and perturbations. The Suwalszczyzna
(the Suwałki Region) 1918 – 1920**

In the years 1918–1920 the Polish society in the Suwalszczyzna (Suwałki Region) had to explicitly express their determination to become part of the independent fatherland. As follows from the archival sources unused so far, memories and press, the most important goal of representatives of the society in the last year of the Great War was to return to the situation from 1914, when the Suwałki Guberniya (Province) belonged to the Kingdom of Poland (Congress Poland), particularly when announcements appeared to divide the Guberniya into parts: a northern part, and a bigger Lithuanian and southern part, and a smaller Polish part. That was, more or less, in conformity with the ethnographic division of this area which had been marked out before and after 1914 by Polish scholars. However, it was not possible to section off even a patch of the land which was still occupied by German army, the so called Ober Ost, and join it to the Kingdom of Poland.

After German defeat in the war and in the southern Suwalszczyzna Polish people began to organize authorities and institutions, giving up the idea of an armed fight against the occupying force. Unexpectedly, the policy of the Entente countries aiming at stopping the advance of Bolshevism towards the west by the German army made the Germans stay longer in the

Suwalszczyzna. In addition, the weak then Polish state was forced to take advantage, even if for a short time, of the fact that the Germans separated Poland, in this the Suwalszczyzna, from the Red Army moving westward, and also avoid an open armed confrontation with the Germans. Poland also had to face the necessity to solve a territorial dispute with Lithuania, also concerning the area of the Suwalszczyzna. Counting on agreement, and even on a union with the Lithuanian state, and in a situation when on the international arena ambitions of smaller nations were being taken into account, Warsaw, and particularly Józef Piłsudski, the Head of State, had no intention to use openly military forces against Lithuania. An expression of this was Piłsudski's project of July 1919 to capture the Suwalszczyzna using "rebellious" soldiers from, among others, the 1st Suwałki Rifle Regiment (41st Suwałki Infantry Regiment).

Of course, very few people in the Suwalszczyzna understood all the complexities of the great politics and reasons which were guiding the central authorities, as if delaying the removal of Germans or a decided opposition to Lithuanian claims and actions. Thus, people in Suwalszczyzna became impatient and sent many appeals to Warsaw asking to incorporate the region into Poland, even threatening with armed riots against the Germans and Lithuanians. Finally, the division of the guberniya made in summer of 1919 between Poland and Lithuania with special participation of western countries turned out to be permanent. As this was achieved without a direct agreement, it did not satisfy Lithuanian leaders and was already questioned in summer 1919, also on the Polish side by the Suwalszczyzna elite, in Warsaw and in Paris. It was not in conformity with some goals of the Polish armed action, e.g. the Sejny uprising.

Szkoła rolnicza w Dowspudzie w okresie międzywojennym. Część 2. Szkoda, że tak krótko...

Rok 1939 rok miał być przedostatnim rokiem obowiązywania ustawy z 9 lipca 1920 roku o ludowych szkołach rolniczych, która zakładała, że w ciągu 20 lat w każdym powiecie będą działały dwie szkoły rolnicze: żeńska i męska. Tuż przed upływem jej ważności, po prawie dwóch dekadach niełatwych przygotowań¹, w styczniu 1939 roku w męskiej szkole rolniczej w Dowspudzie naukę rozpoczęło ponad dwudziestu uczniów. Miejsce ku temu było znakomite, tradycja² miała przeplatać się ze współczesnością, a to dodatkowo miało inspirować i zachęcać do nauki. W ciągu jednego roku zajęć uczniowie mieli zdobyć wiedzę ogólną oraz poznać zasady prowadzenia nowoczesnego gospodarstwa rolnego.

Wyposażenie i baza dydaktyczna szkoły

Zgodnie z zaleceniami, każda szkoła rolnicza poza budynkiem szkolnym musiała posiadać internat, mieszkania dla nauczycieli oraz własne gospodarstwo. W Dowspudzie na cele szkolne zostały wykorzystane już istniejące budynki (zabytkowe zabudowania popacowskie – pałac i kordegarda; gospodarcze – stodoła i budynek wielofunkcyjny) oraz nowo wybudowane (kuchnia i stołówka). Niestety, w momencie uruchomienia szkoły nie wszystkie pomieszczenia były wykończone³. Placówka otrzymała także odpowiedni areal ziemi uprawnej⁴. Aby jednak mogła funkcjonować, niezbędne było wyposażenie obiektów, narzędzia i maszyny do uprawy ziemi oraz zwierzęta do hodowli. Zgodnie z tym przygotowano następujący plan urządzenia i wyposażenia szkoły:

¹ Szerzej na ten temat patrz: M. Sidor, *Szkoła rolnicza w Dowspudzie w okresie międzywojennym. Część 1. Trudne i długie początki*, „Rocznik Augustowsko-Suwałski” 2020, t. 20, s. 51–68.

² Zob.: M. Sidor, *Ludwik Michał Pac – polski ziemianin w angielskim stylu*, „Rocznik Augustowsko-Suwałski”, Suwałki 2011, t. 11, s. 81–92.

³ Kordegarda, która miała pełnić funkcję szkoły i internatu nie była gotowa, uczniowie mieszkali więc w pomieszczeniach wynajętych od pobliskiego gospodarza Putry. Lekcje były prowadzone w nowej stołówce, gdzie uczniowie spożywali posiłki oraz odrabiali prace domowe. Mieszkali tam także dwaj nauczyciele. W budynku pałacowym mieszkał kierownik szkoły i jeden z nauczycieli. Archiwum Państwowe w Suwałkach [dalej: APS], Zespół Szkół im. gen. Ludwika Michała Pacy w Dowspudzie 1945–1994 [dalej: Zespół Szkół...], sygn. 31, s. 10–11.

⁴ M. Sidor, *Szkoła rolnicza...*, s. 57–58.

1. **Kancelaria:** biurko, 4 foteliki, 2 stołki, 2 szafy, 2 etażerki, apteczka z szafą, przybory kancelaryjne, 3 lampy, godło i portrety, flagi i sztandary (ostatecznie wykreślono). Koszt 685 zł. II. Pomoce naukowe: tablice, gabloty, zielniki, biblioteka, radio, latarnie projekcyjne, narzędzia ogrodnicze. Koszt 3000 zł.
2. **Klasa:** 15 stołków dwuosobowych, 30 taboretów, stół dla nauczyciela, krzesło, 4 lampy, 2 tablice, godło i portrety, obrazy historyczno-krajobrazowe, karafka i 2 szklanki, zegar. Koszt 639 zł.
3. **Świetlica:** godło i portrety, 4 stoły, 8 ławek, szafa, biblioteka (ostatecznie wykreślono), 2 lampy, 4 kilimy na stoły, 4 firanki, gry, sprzęt sportowy. Koszt 510 zł.
4. **Internat.**

Sypialnia i umywalnia: 30 łóżek, 30 sienników, 30 kap na łóżka, 30 taboretów, 7 spluwaczek, 5 krzyży, 6 lamp, beczka nafty, termometr, 15 szaf podwójnych, 15 miednic blaszanych, 2 czerpaki na wodę, 6 wiader, 2 beczki do wody, ceber, 6 lawet do umywania, piecyk do grzania wody, lustro. Koszt 2003 zł 50 gr.

Stołowy: 4 stoły, 8 ławek, 4 taborety, 6 obrusów lnianych, 4 firanki, 2 lampy, 30 kompletów naczyń, 4 wazy, 6 półmisek, 4 koszyki do chleba, 4 dzbany do kawy. Koszt 396 zł.

Kuchnia i spiżarnia: 4 kotły, 2 brytfanny, 4 rondle, 5 blach do ciasta, 2 patelnie duże i 1 mała, maszynka do mięsa i drobne naczynia kuchenne, 4 wiadra, dzieża do chleba, nawieszka do zmywania naczyń, beczka do wody i bak, waga, lada do mąki i kasz, kredens i szafa, 2 stoły z szufladami, 2 półki, ławka i taborety, 2 lampy, zegar – budzik, 3 kłódki, 3 beczki na kapustę, 10 worków, inne drobne sprzęty. Koszt 753 zł 50 gr.
5. **Inwentarz żywy:** 4 konie, 14 krów, buhaj, 10 prosiaków.
6. **Maszyny i narzędzia rolnicze:** 2 pługi, 2 pługi dwuskibowe, 2 kultywatory, 2 obsyparki, 2 komplety bron dwupolowych, komplet bron czteropolowych, komplet bron łąkowych, brona talerzowa, wał, pogłębiacz, siewnik jedenastorzędowy, siewnik do nawożenia, grabie konne, żniwiarka, grabiarka, kierat, młocarnia, wialnia, sieczkarnia, parnik, tryjer, sortownia Röbera, 2 wozy, 2 sanie, wózek, sanki, 4 końskie uprząże, 2 szczotki i zgrzebla dla koni, 4 widły, 4 grabie, 4 łopaty, aka do obroku, 2 szufle, 2 latarki stajenne, 15 łańcuchów, waga, 50 metrów siatki ogrodzeniowej, 4 beczki, drobne narzędzia. Łączny koszt 11 500 zł⁵.

Czego i jak uczono

Cykl nauczania w publicznych szkołach ludowych miał trwać nie krócej niż 11 miesięcy. Nauczanie odbywać się miało poprzez wykłady teoretyczne oraz zajęcia praktyczne w gospodarstwie prowadzonym przy szkole⁶. Połowę czasu objętego programem nauki uczniowie spędzali na zajęciach lekcyjnych i tyleż samo na zaję-

⁵ Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie [dalej: LCAP], zesp. 172, inw. 1, sygn. 6892.

⁶ „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1920, poz. 398.

ciach praktycznych w gospodarstwie szkolnym. Program zajęć praktycznych ujęto w cztery działy:

- 1) gospodarstwo rolne (zajęcia praktyczne obejmowały pracę w polu, to jest uprawę roli i roślin, ich pielęgnację, zbiór i przechowywanie, a także dbanie o stan dróg dojazdowych, rowów, ogrodzeń);
- 2) gospodarstwo podwórzowe (prace w oborze, stajni, chlewni, owczarni, stodole, spichlerzu, szopie czy mleczarni);
- 3) gospodarstwo ogrodniczo-pszczelarские (aktywność w ogrodzie warzywnym, sadzie oraz pasiece);
- 4) warsztaty (zajęcia kowalskie, stolarskie, koszykarskie itp.).

Uczniowie, podzieleni na grupy, musieli odbyć wszystkie wymienione wyżej zajęcia praktyczne. Do ich obowiązków należało też utrzymanie porządku w pokojach mieszkalnych w internacie i w salach lekcyjnych, a także obsługa w stołówce⁷.

Równoległe z zajęciami praktycznymi odbywały się lekcje teoretyczne, które obejmowały grupę przedmiotów ogólnokształcących oraz grupę przedmiotów zawodowych i pomocniczych. Ponieważ uczniowie podejmujący naukę w szkołach rolniczych byli często słabo przygotowani, a nawet nie wszyscy potrafili dobrze czytać, pisać i rachować, na przedmioty ogólne przeznaczono stosunkowo dużą liczbę godzin. W szkołach męskich na 8 przedmiotów ogólnokształcących (pogadanki etyczno-religijne, język polski, historia Polski, nauka o Polsce, rachunki, geografia, przyroda żywa, przyroda martwa) przeznaczono 522 godziny, natomiast na 13 przedmiotów zawodowych (rolnictwo, weterynaria, hodowla, pszczelarstwo, mleczarstwo, warzywnictwo, pogadanki gospodarskie, rachunkowość, spółdzielczość, pogadanki z prawa, higiena, zasady budownictwa wiejskiego, śpiew i rysunki) – 579 godzin.

Program nauczania był bardzo rozbudowany (zwłaszcza w zakresie przedmiotów ogólnokształcących, niemal na poziomie gimnazjalnym) i trudny do zrealizowania w ciągu jedenastu miesięcy nauki. Często był przerywany potrzebą zwalniania uczniów do wykonania pilnych prac w rodzinnych gospodarstwach⁸. Próbowano go zrealizować w ciągu trzech okresów, zwanych tercjami. Pierwszy rozpoczynał się 15 stycznia i kończył w początkach kwietnia; przez 10 tygodni odbywały się lekcje, a uczniowie mieli czas na poznanie się i życie. Drugi tercjał trwał od kwietnia do października (22 tygodnie); był czasem intensywnych zajęć w gospodarstwie szkolnym. W trzecim, od października do 15 grudnia, prowadzono z uczniami intensywną pracę dydaktyczną i wychowawczą⁹.

11 marca 1932 roku weszła w życie Ustawa o ustroju szkolnictwa. W jej wyniku szkolnictwo rolnicze zostało wyłączone z kompetencji Ministerstwa Rolnictwa

⁷ T. Wieczorek, *Zarys dziejów szkolnictwa rolniczego w Polsce do 1939 r.*, Warszawa 1968, s. 330–331.

⁸ Tamże, s. 332–333.

⁹ Tamże, s. 333.

i przekazane Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Zgodnie z ustawą kształcenie rolnicze stało się jednym z elementów szkolnictwa zawodowego w Polsce¹⁰. Na jej podstawie 11-miesięczne szkoły ludowe zostały przekształcone w roczne szkoły przysposobienia rolniczego¹¹. Nowa nazwa szkoły nie wpłynęła na istotny sposób na zmianę organizacji i programów kształcenia. Głównym celem nauki było przygotowanie uczniów do prowadzenia własnego gospodarstwa rolnego. Szkoła miała także kształtować w uczniach postawy obywatelskie i patriotyczne. Program zajęć szkolnych i pozaszkolnych kładł nacisk na całościowe wychowanie świadomego Polaka.

W szkole w Dowspudzie tygodniowy cykl zajęć ogólnokształcących i praktycznych w roku szkolnym 1939 wyglądał następująco:

Poniedziałek

6.00–8.00 – pobudka, mycie się, porządki, śniadanie, 15 minut gimnastyki

8.00–8.45 – rachunki

8.55–9.40 – nauka o Polsce

10.00–10.45 – ogrodnictwo

10.55–11.40 – higiena

12.00–16.00 – obiad (1 godz.) i zajęcia praktyczne

16.15–17.00 – rachunkowość rolna

17.10–17.55 – nauka o Polsce

18.00–19.00 – nauka własna

19.00–20.40 – kolacja, po kolacji czytanie książek

20.40–21.30 – mycie nóg i zębów

21.30 – gaszenie świateł w sypialniach

Wtorek

6.00–8.00 – pobudka, mycie się, porządki, śniadanie, 15 minut gimnastyki

8.00–8.45 – hodowla

8.55–9.40 – ogrodnictwo

10.00–10.45 – organizacja gospodarstwa

10.55–11.40 – rolnictwo

12.00–16.00 – obiad (1 godz.) i zajęcia praktyczne

16.15–17.00 – rachunki

17.10–17.55 – język polski

¹⁰ Powstały trzy grupy szkół: rolnicze (dzieliły się na dwie podgrupy: rolnicze i gospodyń wiejskich), ogrodnicze i leśne.

¹¹ „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1932, poz. 389. Warto w tym miejscu dodać, że nowa nazwa nie przetrwała zbyt długo i zapewne pod naciskiem środowisk rolniczych tuż przed wybuchem wojny zmieniono ją na: „Roczna Szkoła Rolnicza”.

18.00–19.00 – nauka własna
19.00–20.40 – kolacja, po kolacji czytanie książek
20.40–21.30 – mycie nóg i zębów
21.30 – gaszenie świateł w sypialniach

Środa

6.00–8.00 – pobudka, mycie się, porządki, śniadanie, 15 minut gimnastyki
8.00–8.45 – organizacja gospodarstwa
8.55–9.40 – rolnictwo
10.00–10.45 – hodowla
10.55–11.40 – język polski
12.00–16.00 – obiad (1 godz.) i zajęcia praktyczne
16.15–17.00 – rachunki
17.10–17.55 – język polski
18.00–19.00 – nauka własna
19.00–20.40 – kolacja, po kolacji czytanie książek
20.40–21.30 – mycie nóg i zębów
21.30 – gaszenie świateł w sypialniach

Czwartek

6.00–8.00 – pobudka, mycie się, porządki, śniadanie, 15 minut gimnastyki
8.00–8.45 – rolnictwo
8.55–9.40 – przysposobienie wojskowe i wychowanie fizyczne
10.00–10.45 – przysposobienie wojskowe i wychowanie fizyczne
10.55–11.40 – przysposobienie wojskowe i wychowanie fizyczne
12.00–16.00 – obiad (1 godz.) i zajęcia praktyczne
16.15–17.00 – śpiew
17.10–17.55 – świetlica
18.00–19.00 – nauka własna
19.00–20.40 – kolacja, po kolacji czytanie książek
20.40–21.30 – mycie nóg i zębów
21.30 – gaszenie świateł w sypialniach

Piątek

6.00–8.00 – pobudka, mycie się, porządki, śniadanie, 15 minut gimnastyki
8.00–8.45 – nauka o Polsce
8.55–9.40 – hodowla
10.00–10.45 – ogrodnictwo
10.55–11.40 – religia
12.00–16.00 – obiad (1 godz.) i zajęcia praktyczne
16.15–17.00 – rachunkowość rolna
17.10–17.55 – język polski

- 18.00–19.00 – nauka własna
- 19.00–20.40 – kolacja, po kolacji czytanie książek
- 20.40–21.30 – mycie nóg i zębów
- 21.30 – gaszenie świateł w sypialniach

Sobota

- 6.00–8.00 – pobudka, mycie się, porządki, śniadanie, 15 minut gimnastyki
- 8.00–8.45 – pszczelarstwo
- 8.55–9.40 – hodowla
- 10.00–10.45 – język polski
- 10.55–11.40 – rachunki
- 12.00–16.00 – obiad (1 godz.) i zajęcia praktyczne
- 16.15–17.00 – reperacja ubrań i bielizny
- 17.10–17.55 – łaźnia
- 18.00–19.00 – nauka własna
- 19.00–20.40 – kolacja, po kolacji czytanie książek
- 20.40–21.30 – mycie nóg i zębów
- 21.30 – gaszenie świateł w sypialniach

Niedziela

- 7.00–8.00 – pobudka, mycie się
- 8.00–8.30 – śniadanie
- 8.30 – wymarsz do kościoła, po powrocie z kościoła nauka własna do obiadu
- 12.00–15.00 – obiad, po obiedzie wycieczki i spacer
- 15.00–16.00 – słuchanie audycji radiowych
- 16.00–18.00 – czytanie gazet, śpiew i pogadanki wychowawcze
- 18.00–19.00 – nauka własna
- 19.00–20.40 – kolacja, po kolacji czytanie książek
- 20.40–21.30 – mycie nóg i zębów
- 21.30 – gaszenie świateł w sypialniach

Codziennie obowiązki dyżurnych hodowlanych

- 5.00 – pobudka, udój ranny, wydawanie paszy
- 9.40 – pojenie zwierząt
- 13.00 – udój południowy
- 19.30 – udój wieczorny i obrządek inwentarza¹²

¹² LCAP, zesp. 172, inw. 1, sygn. 7195.

Większość prac w gospodarstwie wykonywali sami uczniowie, podzieleni na trzy grupy: agrotechniczną, hodowlaną i ogrodniczą. Oprócz wymienionych dyżurów hodowlanych, funkcjonowały dyżury porządkowe, podczas których uczniowie zajmowali się m.in. paleniem w piecach i sprzątaniem. Rachunkowość rolną poznawali prowadząc ją u okolicznych rolników, natomiast rachunkowości spółdzielczej oraz podstaw spółdzielczości uczyli się w praktyce, prowadząc stołówkę szkolną na zasadach spółdzielni oraz we współpracy ze Spółdzielnią Spożywców i Spółdzielnią Mleczarską w Raczkach¹³.

Uczniowie

Do publicznych szkół ludowych mogli być przyjmowani kandydaci mający nie mniej niż 16 lat i kandydatki mające nie mniej niż 14. Powinni byli legitymować się ukończeniem szkoły powszechnej lub posiadaniem odpowiedniego przygotowania. W późniejszym okresie wiek przyjęcia do szkoły ujednolicono i obniżono do 14, a nawet 13 lat. Wiązało się to ze słabym zainteresowaniem szkołami rolniczymi. Szkoły przysposobienia rolniczego utworzone ustawą z 1932 roku były przeznaczone dla absolwentów szkoły powszechnej I stopnia (ze względu na brak chętnych, nie zawsze tego przestrzegano) w wieku 17–24 lat¹⁴.

Uczniowie przez cały czas trwania nauki musieli mieszkać w internacie (nawet mieszkający niedaleko szkoły oraz w dni wolne od nauki). Do nich też należało opłacanie kosztów utrzymania. W szkole w Dowspudzie opłata za internat wynosiła 22 zł miesięcznie, jednak jej regulowanie przejęły w równej części zarządy gmin, z których pochodzili uczniowie oraz Wydział Powiatowy w Augustowie¹⁵.

Wśród 23 pierwszych i jedynych uczniów szkoły w Dowspudzie (rocznik 1939) byli: Józef Dąbrowski, Pius Kadysz, Jan Karp, Wincenty Kibitlewski, Stanisław Kowalski, Jan Kryszpin, Jan Kwiatkowski, Stanisław Mazurkiewicz, Wincenty Milewski, Leon Olszewski, Julian Ostrowski, Jan Osiecki, Marian Próchnicki, Józef Rusiecki, Bronisław Szostak, Bronisław Tomczyk, Stanisław Twardowski, Mieczysław Urbanowicz, Zygmunt Wiktorowicz, Marian Wnukowski, Jan Wojtowicz, Stanisław Zajkowski i Aleksander Zawadzki¹⁶.

Niewiele wiemy o szczegółach życia szkolnego. Oprócz realizacji codziennych obowiązków, wynikających z programu nauczania, starano się kształcić świadomych obywateli. Dlatego też m.in. uczniowie szkoły w Dowspudzie w czerwcu 1939 roku uczestniczyli wspólnie z uczennicami ze szkoły w Kukowie w zlocie szkół rolniczych okręgu wileńskiego, który odbywał w Cieszynie. Zlot był elementem dwutygodniowej wycieczki po południowym krańcu Polski. Uczniowie zwiedzili

¹³ APS, Zespół Szkół..., sygn. 31, s. 12.

¹⁴ „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1930, poz. 389; K. Raclawski, *Rozwój oświaty rolniczej w Polsce (ze szczególnym uwzględnieniem lat 1945–1985)*, Warszawa 1998, s. 22.

¹⁵ APS, Zespół Szkół..., sygn. 31, s. 11.

¹⁶ S. Burzyński, *Szkoła w Dowspudzie 1938–2018*, Dowspuda 2018, s. 32.

m.in. Kraków, Wieliczkę i Zaolzie. Pod koniec sierpnia byli również na wycieczce w Wilnie¹⁷.

Kierownictwo i nauczyciele

Skład personelu w szkołach rolniczych był ujednoczony i przeważnie stanowiło go 4–5 nauczycieli, w tym zazwyczaj dwóch nauczających rolnictwa oraz po jednym ogrodnictwa i pszczelarstwa, przedmiotów ogólnokształcących i nauki rzemiosł. Prowadzenie części przedmiotów zlecano osobom dochodzącym. Były to najczęściej religia (prowadził ją miejscowy ksiądz), rybactwo, weterynaria, mleczarstwo (współpraca ze spółdzielnią mleczarską), budownictwo, przysposobienie wojskowe i wychowanie fizyczne (oficerowie pobliskich jednostek wojskowych) czy pożarnictwo¹⁸.

Organizatorem, a następnie kierownikiem szkoły w Dowspudzie został Stanisław Żakiewicz. Grono pedagogiczne uzupełniali: Jan Bucewicz, Zygmunt Jakimiak, Stanisław Zwierzchowski¹⁹. Wynagrodzenia nauczycieli szkoły w Dowspudzie wahały się w przedziale między 240 a 365 zł. Niższą z podanych kwot zarabiali Zygmunt Jakimiak i Stanisław Zwierzchowski, a wyższą Stanisław Żakiewicz i Jan Bucewicz. Każdy z nauczycieli, oprócz kwoty wynikającej z tabeli uposażeń dla funkcjonariuszy państwowych, otrzymywał dodatkowo 30 zł za naturalia, a kierownik szkoły dodatek służbowy w wysokości 75 zł²⁰.

Jan Stanisław Bucewicz, ur. 23 stycznia 1894 roku w Mirosławiu, syn Jana i Kazimierzy z Tomkiewiczów. Szkołę elementarną i przygotowanie do seminarium nauczycielskiego odebrał od ojca, nauczyciela szkoły ludowej. W 1913 roku ukończył Seminarium Nauczycielskie w Wejwerach. Od września tego roku został zatrudniony w szkole w Bełdzie, w powiecie szczuczyńskim. Na początku 1914 roku został zwolniony z funkcji nauczyciela za wprowadzanie w szkole większej ilości godzin języka polskiego. Mieszkał tam do 1919 roku. Współpracował z Polską Organizacją Wojskową, od 1916 roku zajmował się przygotowaniem młodzieży do walki o niepodległość. Pracował jako nauczyciel w szkołach rolniczych w Opsie w powiecie brasławskim, w Rożkach w powiecie wołkowyskim i w Dowspudzie. W szkole w Dowspudzie uczył rachunków, rachunkowości rolnej i nauki o Polsce²¹.

Zygmunt Jakimiak, w szkole w Dowspudzie uczył języka polskiego i hodowli zwierząt²².

¹⁷ Tamże, s. 33, 162–163.

¹⁸ T. Wiczorek, *Zarys dziejów szkolnictwa...*, s. 334; S. Burzyński, *Szkoła w Dowspudzie...*, s. 34.

¹⁹ LCAP, zesp. 172, inw. 1, sygn. 6899.

²⁰ LCAP, zesp. 172, inw. 1, sygn. 6899; zesp. 172, inw. 3, t. 2, sygn. 3364.

²¹ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie [dalej: CAW], MN, 25.06.1938 Odrzucono Bucewicz Jan Stanisław; APS, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Mirosławiu, sygn. 1/111, nr aktu 27, s. 9; LCAP, zesp. 172, inw. 1, sygn. 7195.

²² LCAP, zesp. 172, inw. 1, sygn. 7195.

Stanisław Zwierzchowski, ur. 13 listopada 1907 roku w Berlinie, syn Jana i Franciszki Kasztelan. Jako dziecko wrócił z rodzicami do Wielkopolski. W 1919 roku ukończył cztery klasy szkoły powszechnej, a w 1926 roku sześć klas gimnazjum o profilu zreformowanym klasycznym. 20 czerwca 1932 roku uzyskał dyplom Wydziału Produkcji Ogrodniczej Państwowej Szkoły Ogrodnictwa w Poznaniu w specjalności sadownictwo i warzywnictwo. Odbył roczną praktykę w Zakładzie Hodowli Drzew w Państwowym Instytucie Naukowym Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach. 1 maja 1930 roku rozpoczął praktykę warzywniczą w Majętności Grzybno w powiecie śremskim. Po trzech miesiącach musiał ją przerwać, ponieważ został powołany do odbycia służby wojskowej w Szkole Podchorążych Rezerwy Piechoty w Zambrowie. Po jej zakończeniu wrócił do Grzybna, by dokończyć praktykę. Z końcem marca 1933 roku rozpoczął pracę w charakterze ogrodnika w Szkółce Drzew Alejowych w Kończewicach, należącej do Pomorskiego Związku Komunalnego, skąd latem 1935 roku przeniósł się do Będzina, gdzie przez dwa lata pracował jako instruktor ogrodniczy w wydziale powiatowym. Na tym samym stanowisku od lipca do października 1937 roku pracował w Wielkopolskiej Izbie Rolniczej. Od listopada 1937 roku do sierpnia 1938 roku był nauczycielem ogrodnikiem w Zakładzie Wychowawczym Pomorskiego Wojewódzkiego Związku Komunalnego w Szubnie. 19 lipca 1938 roku ukończył kurs pedagogiczny dla nauczycieli szkół rolniczych we Lwowie, organizowany przez Towarzystwo Oświaty Zawodowej Zarząd Główny w Warszawie, co dało mu możliwość ubiegania się o etat nauczyciela w szkołach rolniczych bądź ogrodniczych. W październiku 1938 roku skierował pismo do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z prośbą o zatrudnienie w charakterze nauczyciela ogrodnictwa. Jego podanie przekazano do Kuratorium Oświaty Okręgu Wileńskiego, które z dniem 1 stycznia 1939 roku skierowało go do pracy w nowo tworzonej szkole rolniczej w Dowspudzie, gdzie uczył ogrodnictwa, higieny i pszczelarstwa oraz prowadził zajęcia praktyczne²³.

Stanisław Żakiewicz, ur. 5 listopada 1900 roku w Nawarżycach w powiecie jędrzejowskim, syn Błażeja, mierniczego. Od listopada 1918 roku służył w Baonie Wartowniczym w Kielcach. 15 stycznia 1919 roku został bezterminowo urlopowany celem dokończenia nauki w gimnazjum. Podczas wojny polsko-bolszewickiej jako ochotnik walczył na froncie w 4 kompanii 205 Ochotniczego Pułku Piechoty. Brał udział w bitwach pod Rydzewem, Wojciechowcami, Ostrołęką, Makowem, Przewodowem, Nasielskiem, a podczas ofensywy armii polskiej pod Wroną (na linii Modlin – Płońsk), Ciechanowem, Przasnyszem, Grochowem i Oranami. W 1921 roku ukończył Gimnazjum im. Jędrzeja Śniadeckiego w Kielcach. W tym samym roku rozpoczął naukę w Państwowej Akademii Rolniczej w Bydgoszczy, którą ukończył w 1923 roku i uzyskał tytuł inżyniera. Po ukończeniu studiów zgłosił się do odbycia służby wojskowej i w grudniu 1923 roku został wcielony do 65 Pułku Piechoty

²³ LCAP, zesp. 172, inw. 5, sygn. 1142; LCAP, zesp. 172, inw. 1, sygn. 7195.

w Starogardzie, a 13 marca 1924 roku został wysłany na kurs podchorążych rezerwy w Baonie Szkolnym Piechoty Okręgu Korpusu nr VIII, który ukończył z wynikiem celującym i pierwszą lokatą oraz stopniem plutonowego podchorążego. Po powrocie do macierzystej jednostki początkowo pełnił funkcję zastępcy dowódcy, a następnie dowódcy plutonu 3 kompanii 65 Pułku Piechoty. 30 listopada 1924 roku został przeniesiony do rezerwy. W 1931 roku otrzymał stopień porucznika rezerwy. 1 kwietnia 1925 roku rozpoczął pracę jako nauczyciel w Szkole Rolniczej w Rożnicy w powiecie jędrzejowskim (gmina Słupia). Od marca 1927 roku przez sześć lat pracował jako instruktor rolno-hodowlany w Powiatowym Związku Komunalnym w Częstochowie. Następnie, w okresie od maja 1933 do grudnia 1936 roku, w Kieleckiej Izbie Rolniczej jako instruktor organizacji gospodarstw. Z początkiem 1937 roku podjął pracę jako nauczyciel, a następnie kierownik Szkoły Rolniczej w Kuszalewie w powiecie nowogródzkim. 25 czerwca 1938 roku został powołany na stanowisko kierownika Ośrodka Szkolnego w Dowspudzie, a od 1 stycznia 1939 roku na nauczyciela i p.o. kierownika szkoły rolniczej. W szkole w Dowspudzie uczył rolnictwa oraz organizacji (urządzania) gospodarstwa²⁴.

Oprócz kadry nauczycielskiej w szkołach rolniczych był zatrudniony personel pomocniczy, najczęściej kucharka oraz niższa służba do prac polowych, magazynowych czy porządkowych. Niestety, w przypadku szkoły w Dowspudzie, nie wiemy dokładnie, ile tego rodzaju osób było zatrudnionych i w jakim charakterze. Wiemy o dwóch fornalach, których mieli wspierać okresowo najemni pracownicy rolni. Dodatkowo w kancelarii szkoły zatrudniono praktykanta²⁵.

Szkoła wraz z gospodarstwem, oprócz swojej podstawowej funkcji, jaką było kształcenie dobrze wykwalifikowanych rolników, miała być także przykładem właściwie zarządzanego i efektywnie działającego folwarku. Dowodem na to może być plan finansowo-gospodarczy folwarku Dowspuda na rok 1938/1939. Zgodnie z nim poniesione wydatki miały być zbilansowane przez dochody z prowadzonej działalności gospodarczej. Dokładnie obrazują to przedstawione poniżej table 1 i 2.

Zapisy Ustawy z 9 lipca 1920 roku o ludowych szkołach rolniczych były realizowane z dużymi oporami. Tuż przed wybuchem wojny było jedynie kilka powiatów, w których działały po dwie szkoły rolnicze, ale były też takie, gdzie nie było żadnej. Wynikało to głównie z trudnej sytuacji finansowej samorządów, a także całego państwa. Uruchomienie i funkcjonowanie tego typu szkoły wiązało się z dużymi nakładami. Należało przygotować i wyposażyć budynki oraz bazę dydaktyczną, a następnie utrzymywać internat, wzorcowe gospodarstwo oraz stały personel nauczycielski i pomocniczy. W świetle tego, tym bardziej należy docenić wysiłek, jaki włożono w uruchomienie szkoły w Dowspudzie. Warto też zaznaczyć, że szkoły rolnicze przez cały okres działalności nie cieszyły się zbyt dużym zainteresowaniem

²⁴ CAW, AP 3250 Żakiewicz Stanisław; Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Edukacji Narodowej [1890–1986] 1987–2001 [2004–2005], Żakiewicz Stanisław 1955–1956, sygn. 7203, s. 2–8; LCAP, zesp. 172, inw. 1, sygn. 7195.

²⁵ LCAP, zesp. 172, inw. 1, sygn. 6892.

Tabela 1. Planowane wydatki folwarku Dowspuda na rok 1938/1939

Wydatki	Objaśnienia	Sumy częściowe	Suma ogólna
Administracja	Uposażenia praktykanta od 1 X 1938 r. do 31 III 1939 r. Podróże służbowe kierownika Opał (35 m) i nafta (60 l) Wydatki biurowe Drobne wydatki	300 zł 50 zł 375 zł 100 zł 50 zł	 875 zł
Eksploatacja	Produkcja rolna: Robocizna: 2 fernali (960 zł) i najemna (3000 zł) Nawozy: obornik (600 zł), nawozy sztuczne (1200 zł) Nasiona na 35 ha gruntu ornego Utrzymanie 4 koni (1200 zł) i buhaja (300 zł) Produkcja zwierzęca: Utrzymanie 15 szt. bydła Utrzymanie 10 szt. trzody Uprawa ogrodu warzywnego Remont i konserwacja maszyn i narzędzi	3960 zł 1800 zł 1420 zł 1500 zł 3000 zł 800 zł 750 zł 100 zł	 8680 zł 3800 zł 750 zł 100 zł
Nowe nakłady	Uzasadnienia szczegółowe w załączeniu	11 500 zł	11 500 zł
Świadczenia	Kasa chorych Różne świadczenia	120 zł –	120 zł
Inne rozchody	Ubezpieczenia od ognia i gradu Podatki gminne	150 zł 160 zł	310 zł
			26 135 zł –11 500 zł
		Nowe nakłady	14 635 zł

Tabela 2. Planowane dochody folwarku Dowspuda na rok 1938/1939

Dochody	Objaśnienia	Sumy częściowe	Suma ogólna
Dochód z eksploatacji	Dochód z produkcji rolnej: – żyto – owies – jęczmień – ziemniaki – koniczyna – siano – słoma Dochód z produkcji zwierzęcej: – z mleka – ze sprzedaży cieląt – ze sprzedaży świń – obornika Dochód z ogrodu	3000 zł 1000 zł 1000 zł 1200 zł 500 zł 1300 zł 1935 zł 2000 zł 100 zł 1000 zł 600 zł 1000 zł	 9935 zł 3700 zł 1000 zł
			14 635 zł

Źródło: LCAP, zesp. 172, inw. 1, sygn. 6892.

ze strony uczniów²⁶. Niemniej jednak, ich wartość i znaczenie dla lokalnej społeczności były nie do przecenienia. Wybuch II wojny światowej nie pozwolił na dokończenie nauki przez pierwszy rocznik uczniów w Dowspudzie. Nie udało się też zrealizować innych ambitnych zamierzeń, jak choćby uruchomienie stawów rybnych. Szczęśliwie, długa i straszna wojna nie pozbawiła całkowicie motywacji do działania i podejmowania wyzwań. Po jej zakończeniu, dzięki zaangażowaniu wielu osób, w tym powtórnie Aleksandra Putry i ks. Witolda Balukiewicza, doprowadzono do ponownego uruchomienia szkoły w Dowspudzie. ■

Marek Sidor

Agricultural School in Dowspuda in the interwar period. Part 2.

The year 1939 was supposed to be the next to last of the 9 July 1920 law in effect concerning regional agricultural schools, which assumed that during twenty years there would be two agricultural schools: for girls and for boys in every county. Just before the law expired, after nearly 20 years of difficult preparations²⁷, in January 1939, education of over 20 male students began in the agricultural school in Dowspuda. During the first year of instruction the students were supposed to acquire general knowledge and get acquainted with the rules of running a modern farm. The outbreak of WWII did not allow the students in Dowspuda to complete their education or realize other ambitious plans. The article presents a list of subjects in the school, who the teachers were and what the school life was like.

---

²⁶ Średnia uczniów w szkołach rolniczych w Polsce wynosiła 40 osób. Szkoła w Dowspudzie była przygotowana na przyjęcie 30 uczniów, a w pierwszym roku jej działania naukę rozpoczęło 23. Wpływ na liczbę uczniów w szkołach rolniczych mogło mieć między innymi ponoszenie przez rodziców kosztów utrzymania dzieci w internacie, a w przypadku synów, także konieczność najmowania dodatkowej siły roboczej na czas prac polowych we własnym gospodarstwie. Zob. też: T. Wieczorek, *Zarys dziejów szkolnictwa...*, s. 334, 357–359.

²⁷ More information on the subject see: M. Sidor, *Agricultural school in Dowspuda in the interwar period – difficult and long beginning*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2020, v. 20, pages 51–68, Part 1.

Obława augustowska w aktach Wojskowej Prokuratury Garnizonowej w Białymstoku

Jedenaste lat temu suwalski historyk, Tadeusz Radziwonowicz, napisał, iż „mimo okazałego dorobku naukowego i publicystycznego w wyjaśnieniu [...] tragedii i jednocześnie komunistycznej zbrodni [obławy augustowskiej], ustalenie wielu ważnych faktów oraz rozwiązanie szeregu zagadnień z nią związanych wymaga dalszego wysiłku badawczego”. Dodawał przy tym, że „szczególnie istotne jest dotarcie do dokumentów, zwłaszcza tych znajdujących się w archiwach za naszą wschodnią granicą, które pozwoliłyby na dokładne odtworzenie genezy i przebiegu działań Armii Czerwonej oraz, co najistotniejsze, na wyjaśnienie losu około 600 zaginionych”¹. Pomimo upływu dekady wydaje się, że słowa te nie straciły na aktualności. Trzeba jednak przyznać, że badacze nie przespalili tego czasu i z uporem, podejmując mrówczą pracę, dokładali kolejne puzzle w bardzo trudnej układance, jaką jest odtworzenie historii największej sowieckiej zbrodni popełnionej na Polakach po zakończeniu II wojny światowej – wspomnianej obławy z lipca 1945 roku. Wypada w tym miejscu wskazać najnowsze publikacje powstałe w różnych ośrodkach badawczych: *Nowe zniewolenie. Obława Augustowska. Lipiec 1945* (pod red. Ewy Rogalewskiej, Białystok 2016), Tadeusza Radziwonowicza i Barbary Bojaryn-Kazberuk: *Obława augustowska 1945. Okoliczności i ofiary w dokumentach archiwalnych* (Suwałki 2017) oraz Łukasza Adamskiego, Grzegorza Hryciuka i Grzegorza Motyki: *Miotła Stalina. Polska północno-wschodnia i jej pogranicze w czasie obławy augustowskiej w 1945 roku* (Warszawa 2019). Niewątpliwie są one efektem dotarcia do nowych materiałów źródłowych proveniencji sowieckiej oraz kwerend w polskich archiwach państwowych².

¹ T. Radziwonowicz, *Po obławie. Pierwsze poszukiwania zaginionych (1945–1947)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 75.

² Należy też odnotować teksty: B. Bojaryn-Kazberuk, „Wykonując waszą dyrektywę...”. Raport do Józefa Stalina o Obławie Augustowskiej, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2017, t. 10, s. 263–278; P. Niziołek, *Leśniczówka Gieź i jej najbliższe otoczenie jako potencjalne miejsce pochówku ofiar obławy augustowskiej*, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2019, nr 19, s. 54–64; P. Łapiński, *Obława augustowska. Nowe dokumenty*, „Pamięć.pl” 2016, nr 3(48), s. 25–27 oraz książkę popularnonaukową: T. Kaczorowska, *Było ich 27*, Warszawa 2020. Interesujące są również ustalenia: D. Dukaczewski, Z. Bochenek, A.K. Karwel, H. Paradysz, Z. Kulikowski, *Wykorzystanie danych teledetekcyjnych do poszukiwania miejsc wskazujących na obecność jam grobowych ofiar Obławy Augustowskiej*, [w:] *Poszukiwanie i identyfikacja ofiar zbrodni systemów totalitarnych. Doświadczenia polskie w kontekście europejskim. Studia i materiały*, red. M. Zwolski, Białystok – Warszawa 2018, s. 70–108 oraz N. Pietrow, *Obława augustowska – zbrodnia wojenna*, [w:] *Poszukiwanie i identyfikacja...*, s. 49–54.

Niniejszy artykuł to kolejna publikacja dotycząca tego tematu. Stanowi efekt badań nad powstałą jeszcze w czasie trwania II wojny światowej instytucją, a mianowicie Wojskową Prokuraturą Garnizonową w Białymstoku. Organ, funkcjonujący w latach 1944–1946 na obszarze powojennego województwa białostockiego, odegrał istotną rolę w instalowaniu władzy komunistycznej w Polsce. Zachowany po nim materiał jest dziś przechowywany w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie. Jego analiza przynosi z jednej strony cenne ustalenia dotyczące zwłaszcza przebiegu obławy i pierwszych miesięcy poszukiwań jej ofiar, z drugiej zaś skłania do stawiania pytań badawczych o wiedzę i zaangażowanie wojskowej prokuratury w tę operację, tym bardziej, że bezsporny jest dzisiaj fakt współdziałania w niej urzędów bezpieczeństwa, których działalność nadzorowała właśnie ta prokuratura w zakresie przewidzianym przepisami prawa. Celem publikacji nie jest pochylenie się nad konkretnym zagadnieniem badawczym, lecz ukazanie nowych faktów oraz potwierdzenie już znanych w oparciu o materiał, po który dotychczas badacze obławy nie sięgnęli.

Temat poszukiwań osób, dziś z całą pewnością możemy mówić, że zamordowanych w wyniku sowieckiej operacji latem 1945 roku, pojawiał się już niejednokrotnie w publikacjach, stanowiąc przedmiot zainteresowania historyków³. Jak zauważyli dotychczasowi badacze, pierwsze działania mające na celu ustalenie losu zaginionych ścieżką instytucjonalną dotyczyły pracowników leśnych. Nadleśnictwa Państwowe Rospuda, Serwy, Szczebra, Białobrzegi wysłały do Dyrekcji Lasów Państwowych w Białymstoku zapytanie o swoich pracowników już w sierpniu 1945 roku⁴. Ta z kolei, jeszcze tego samego miesiąca, poinformowała najprawdopodobniej wojewodę białostockiego Stefana Dybrowskiego (przedkładając mu raporty z 6 i 11 sierpnia), skoro ten, w poufnym piśmie z 30 sierpnia do kierownika Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku (przesłanym także do wiadomości sowieckiemu mjr. Władysławowi Oleckiemu, szefowi Wojskowej Prokuratury Garnizonowej w Białymstoku), prosił „o możliwie szybkie przeprowadzenie śledztwa, a w wypadkach braku winy o natychmiastowe zwolnienie zatrzymanych” pracowników leśnych⁵. Władze urzędu wojewódzkiego upomniały się wówczas o informacje o losie: Aleksandra Odoleckiego, Aleksandra Puknia, Zdzisława Bednarka, Wincentego Lacha, Jana Dudki, **Izydora Rogalskiego**,

³ T. Radziwonowicz, *Po obławie...*, s. 75; E. Rogalewska, *Obława Augustowska. Wspólnota pamięci [w:] Nowe zniewolenie. Obława Augustowska. Lipiec 1945*, praca zb. pod red. Ewy Rogalewskiej, Białystok 2016, s. 39–57; J. Wasilewski, „W tym przypadku pomyliliśmy się. Ale znajdziemy NASZYCH”. *W poszukiwaniu prawdy o Obławie Augustowskiej 1987–1989*, „Rocznik Augustowsko-Suwałski” 2018, t. 18, s. 129–142.

⁴ Chodziło o Dominika Okrągłego, Wiktora Gruszewskiego, Józefa Lipnickiego, Fabiana Leśniewskiego, Jana Chilińskiego i Albina Toczkę. T. Radziwonowicz, B. Bojaryn-Kazberuk, *Obława augustowska 1945...*, s. 97–98; Zob. dokument nr 19 [w:] *Obława Augustowska – lipiec 1945 r. Wybór źródeł*, red. J.J. Milewski, A. Pyżewska, Białystok 2010, s. 107.

⁵ W zastępstwie wojewody podpisał się wicewojewoda Waclaw Białkowski. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie [dalej: AIPN], BU 891/26, Pismo wojewody białostockiego do kierownika Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego [dalej: WUBP] w Białymstoku, 30 VIII 1945, k. 292.

Mieczysława Janika, Józefa Miszyna, Jana Germaniuka i Franciszka Krause. W gronie tym znalazła się jedna ze znanych ofiar obławy – gajowy Rogalski⁶ z Nadleśnictwa Augustów, aresztowany 15 lipca przez wojskowe władze sowieckie.

W sprawie swoich pracowników interweniował też komendant Rejonowej Komendy Uzupelnień Augustów w Suwałkach. Pierwszego dnia sierpnia pisał on do dowództwa Warszawskiego Okręgu Wojskowego, że „podczas akcji oczyszczającej terenów powiatu augustowskiego, szczuczynskiego [?] oraz części suwalskiego z różnych band i elementów wywrotowych przez Czerwoną Armię” zostali aresztowani: **plut. Witold Mroziewski**, syn Wincentego, ur. w 1910 roku⁷ (17 lipca przez „kontrrazawiedkę”), pisarz Komisji Poborowej nr 1 w Augustowie oraz **kpr. Marian Ambrosiewicz**, syn Dominika, ur. w 1924 roku, goniec tejże komisji (25 lipca przez Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Suwałkach)⁸. Plutonowy Mroziewski⁹, jak informowała augustowska bezpieka, „został zatrzymany do sprawdzenia na podstawie materiału obciążającego przez Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa”¹⁰. W opinii swojego przełożonego samowolnie nie oddał się z budynku Komisji Poborowej, ani też nie obcował z osobami podejrzanymi, a w czasie swej służby (od 21 września 1944 roku) okazał się pracownikiem pilnym i sumiennie wykonującym powierzone obowiązki¹¹. Podobnie oceniony został także kpr. Ambrosiewicz¹². W związku z tym, że pisma dotyczące tych osób trafiły także do informacji wojskowej i prokuratury wojskowej, w sprawie uruchomiono kolejne organy. Wiadomo, że w połowie sierpnia i we wrześniu ta ostatnia interweniowała w Powiatowym Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Suwałkach, otrzymując odpowiedź, że takowi na terenie powiatu suwalskiego przez UB ani MO aresztowani nie byli¹³. Informacja musiała nie satysfakcjonować prokuratury, skoro ta ponownie prosiła kierownictwo suwalskiej bezpieki o „dokładne przejrzenie ewidencji zatrzymanych” pod kątem osoby Ambrosiewicza, gdyż według meldunku przewodniczącego Komisji Poborowej nr 1 w Augustowie został on zatrzymany przez funkcjonariuszy UB bez żadnego wyjaśnienia¹⁴. W kolejnym piśmie kierownik Powiatowego Urzędu

⁶ Syn Piotra i Michaliny, ur. w 1901 roku.

⁷ Por. Z. Kaszlej, B. Rychlewski, *Słownik biograficzny konspiracji niepodległościowej na Augustowszczyźnie i Suwalszczyźnie 1944–1956*, Kraków 2020, s. 516. Tu ur. 27 maja 1903 roku i aresztowany 14 lipca 1945 roku.

⁸ AIPN, BU 891/26, Pismo komendanta Rejonowej Komendy Uzupelnień Augustów do DOW Warszawa, 1 VIII 1945, k. 213.

⁹ A. Maciejowska, *Przerwane życiorysy. Obława Augustowska – lipiec 1945 r.*, Białystok 2010, s. 315–316; *List Stanisławy Urbanowicz o zaginionym w czasie obławy ojcu Witoldzie Mroziewskim, 15 III 1989*, [w:] *Obława Augustowska – lipiec 1945 r. Wybór źródeł...*, s. 326–327.

¹⁰ AIPN, BU 891/26, Pismo przewodniczącego Komisji Poborowej nr 1 w Augustowie do komendanta RKU Augustów w Suwałkach, 31 VII 1945, k. 214.

¹¹ Tamże.

¹² Zob. A. Maciejowska, *Przerwane życiorysy...*, s. 72; Ten sam dokument: AIPN, BU 891/26, Pismo przewodniczącego Komisji Poborowej nr 1 w Augustowie do komendanta RKU Augustów w Suwałkach, 31 VII 1945, k. 215.

¹³ AIPN, BU 891/26, Pismo kierownika Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego [dalej: PUBP] w Suwałkach do Prokuratury Warszawskiego Okręgu Wojskowego [dalej: WOW], 16 IX 1945, k. 234.

¹⁴ AIPN, BU 891/16, Pismo prokuratora Wojskowej Prokuratury Garnizonowej [dalej: WPG] w Białymstoku do kierownika Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Suwałkach, 20 IX 1945, k. 461.

Bezpieczeństwa Publicznego w Suwałkach ppor. Zygmunt Mossakowski ponownie wyjaśnił, że sprawdzenie przyniosło wynik negatywny. Tym razem jednak dodał, że Ambrosiewicz prawdopodobnie został zatrzymany przez władze sowieckie¹⁵.

Innymi nadawcami zapytań kierowanych bezpośrednio do Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku w sprawach zaginionych były starostwa, czy też poszkodowane rodziny – najczęściej w sytuacji, gdy bezskuteczne okazywały się działania lokalnych instytucji¹⁶. Temat prawdopodobnie stał się na tyle kłopotliwy, że postanowiono rozwiązać go systemowo. Od września 1945 roku miała obowiązywać procedura przesyłania podań dotyczących aresztowanych w obławie, wpływających do Wydziału Społeczno-Politycznego tego urzędu, do Departamentu Politycznego Ministerstwa Administracji Publicznej w Warszawie, który z kolei, najprawdopodobniej automatycznie, kierował je do Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Z dotychczasowych ustaleń wiemy, że pisma w sprawie niektórych ofiar obławy z Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku docierały również do kpt. Gajewa, przedstawiciela Rady Wojennej Północnej Grupy Wojsk Armii Czerwonej, który 24 sierpnia 1945 roku rozpoczął pracę przy urzędzie. W tego typu sprawach radził on jednak zwracać się do „odnośnych władz polskich”, gdyż poszukiwanie polskich obywateli nie należało do jego kompetencji¹⁷. Z materiałów odnalezionych w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie wynika z kolei, że z Białostockiego Urzędu Wojewódzkiego podania w sprawie zaginionych trafiały także do Wojskowej Prokuratury Garnizonowej w Białymstoku¹⁸. Tak było m.in. z listem Stefani Rapczyńskiej w sprawie aresztowania 26 lipca jej męża Stanisława Rapczyńskiego¹⁹ z Sumowa oraz listem Stanisławy Judyckiej w sprawie zatrzymania 17 lipca jej męża Aleksandra Judyckiego²⁰ z Augustowa²¹. W związku z tym, że historia tego drugiego nie została dotychczas poznana, warto przytoczyć treść wspomnianej korespondencji. Stanisława Judycka pisała: „Mąż mój [...] lat 60 [...] z nieznanymi mi przyczyn został przez władze polsko-radzieckie aresztowany, a po upływie tygodnia czasu wywieziony w niewiadomym kierunku. Ponieważ

¹⁵ AIPN, BU 891/26, Pismo kierownika PUBP w Suwałkach do WPG w Białymstoku, 3 X 1945, k. 254.

¹⁶ Przykładowo u wojewody o męża „upominała się” Helena Ciechanowicz, a o brata Piotr Brozio. Zob. T. Radziwonowicz, B. Bojaryn-Kazberuk, *Oblawa augustowska 1945...*, s. 100; *Dokument nr 28, [w:] Oblawa Augustowska – lipiec 1945 r. Wybór źródeł...*, s. 126; AIPN, BU 891/34, Podanie Heleny Ciechanowicz, 4 IX 1945, k. 412.

¹⁷ T. Radziwonowicz, B. Bojaryn-Kazberuk, *Oblawa augustowska 1945...*, s. 92 i 99–100. Zob. też: AIPN, BU 891/34, Pismo naczelnika Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku do prokuratora Sądu Okręgowego w Białymstoku, 19 X 1945, k. 241.

¹⁸ Zob. AIPN, BU 891/34, Pismo Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku do WPG w Białymstoku, 14 IX 1945, k. 417.

¹⁹ Syn Józefa i Teresy, ur. w 1897 roku w Sumowie. Zob. A. Maciejowska, *Przerwane życiorysy...*, s. 367–371; por. też pozycje nr 212 i nr 232 (prawdopodobnie chodzi o tę samą osobę) w: *Spis osób zatrzymanych przez oddziały Armii Czerwonej i funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w powiecie suwałskim w latach 1944–1945, 18 III 1946, [w:] Oblawa Augustowska – lipiec 1945 r. Wybór źródeł...*, s. 166 i 168.

²⁰ Ur. w 1886 roku w Augustowie. Zob. A. Maciejowska, *Przerwane życiorysy...*, s. 195. Według Zbigniewa Kaszleja i Bartłomieja Rychlewskiego (*Słownik biograficzny...*, s. 334), syn Stanisława i Anny, ur. 15 II 1888 roku we wsi Polkowo.

²¹ AIPN, BU 891/34, Podanie Stefani Rapczyńskiej, IX 1945, k. 430; tamże, Podanie Stanisławy Judyckiej, 3 IX 1945, k. 418.

[...] żadną polityką się nie zajmował, a także jest niepiśmienny w dodatku od kilku lat chory, także mając swój własny dom i ogród zajmował się o ile mógł pracą przy domu, za okupacji niemieckiej zmuszony był pracować przy drzewie, ale z powodu swojej choroby więcej był w domu jak przy pracy, był wzięty przy ogólnym aresztowaniu z domu zupełnie niewinnie. Wobec tego uprzejmie proszę obywatela wojewodę o interwencję i wypuszczenie go na wolność²².

Wojskowa Prokuratura Garnizonowa w Białymstoku o poszukiwaniu aresztowanych w obławie dowiadywała się nie tylko z urzędu wojewódzkiego, ale także z Sądu Okręgowego w Białymstoku lub bezpośrednio od zainteresowanych rodzin. Prokurator sądu okręgowego Mieczysław Joel interweniował m.in. w sprawie Aleksandra Ciechanowicza²³, aresztowanego 17 lipca w Augustowie, w związku z zapytaniem jego małżonki Heleny Ciechanowicz²⁴. Wprost do wojskowej prokuratury napisali z kolei: Władysława Nowicka²⁵ (w sprawie małżonków Anny²⁶ i Mieczysława²⁷ Wojnów, aresztowanych 24 lipca), Kazimiera Wiśniewska²⁸ (w sprawie męża Stanisława Wiśniewskiego²⁹, zatrzymanego 18 lipca), Piotr Brozio³⁰ (w sprawie brata Jana Brozio³¹, aresztowanego 28 lipca), Aniela Okrągła³² (w sprawie męża Dominika Okrągłego³³, zatrzymanego 19 lipca), Jadwiga Pietrołaj³⁴ (w sprawie syna Tadeusza Pietrołaja³⁵, zatrzymanego 28 lipca). Warto zauważyć, że w przypadku Pietrołaja, niezależnie od podania matki, do prokuratury wpłynęło również pismo Rady Pedagogicznej Państwowego Koedukacyjnego Gimnazjum Kupieckiego w Suwałkach (szkoły, w której przed aresztowaniem uczył)³⁶ oraz Powiatowego Komitetu PPS w Suwałkach³⁷. W tym ostatnim Pietrołaj został ukazany jako członek PPS, sumienny i uczciwy Polak, który „podczas okupacji niemieckiej ukrywał się oczekując wyzwolenia przez Armię Radziecką”, a „po wkroczeniu Armii Czerwonej [...] oddał się pracy z całym zapałem jako wykładowca w Gimnazjum Kupieckim”.

²² AIPN, BU 891/34, Podanie Stanisławy Judyckiej, 3 IX 1945, k. 418.

²³ Syn Karola i Marii, ur. w 1913 roku w Augustowie. A. Maciejowska, *Przerwane życiorysy...*, s. 118. Według podania żony urodzony 5 sierpnia 1913 roku. Por. Spis osób zatrzymanych przez oddziały Armii Czerwonej i funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w powiecie augustowskim w latach 1944–1945, 28 III 1946, [w:] *Obława Augustowska – lipiec 1945 r. Wybór źródeł...*, s. 172.

²⁴ AIPN, BU 891/34, Podanie Heleny Ciechanowicz, 4 IX 1945, k. 411–412.

²⁵ AIPN, BU 891/34, Pismo Władysławy Nowickiej, 6 IX 1945, k. 423.

²⁶ Hanna? Ur. w 1919 roku.

²⁷ Syn Leopolda i Franciszki, ur. w 1909 roku.

²⁸ AIPN, BU 891/36, Podanie Kazimiery Wiśniewskiej, 13 IX 1945, k. 458. W podaniu nazwiska zapisano: Wiszniewska/Wiszniewski.

²⁹ Syn Adama i Pauliny, ur. w 1899 roku.

³⁰ AIPN, BU 891/34, Podanie Piotra Brozio, [IX 1945], k. 380.

³¹ Syn Jana i Benigny, ur. w 1913 roku.

³² AIPN, BU 891/34, Podanie Anieli Okrągłej, 3 X 1945, k. 403.

³³ Syn Kazimierza i Benigny, ur. w 1907 roku w Szczepnie.

³⁴ AIPN, BU 891/16, Podanie Jadwigi Pietrołaj, 6 IX 1945, k. 440. Tu jako datę aresztowania podano 27 lipca 1945 roku.

³⁵ Syn Józefa i Jadwigi, ur. w 1920 roku w Lejpunach. Według pisma aresztowany 28 lipca 1945 roku.

³⁶ AIPN, BU 891/16, Pismo Rady Pedagogicznej do WPG w Białymstoku, 21 IX 1945, k. 436.

³⁷ AIPN, BU 891/16, Pismo przewodniczącego Powiatowego Komitetu PPS w Suwałkach do prokuratora Sądu Okręgowego w Białymstoku, 7 XI 1945, k. 438.

Zdaniem Aleksandra Orzechowskiego, przewodniczącego Powiatowego Komitetu PPS „aresztowanie jego [Pietrolaja] było prawdopodobnie spowodowane, albo przez nieporozumienie, lub też na skutek insynuacji”³⁸. Obie, bardzo pozytywne opinie, na nic się jednak zdały.

W każdym przypadku prokuratura uruchomiła procedurę sprawdzenia³⁹, która w świetle dostępnych materiałów przyniosła rezultat negatywny. Najczęstsze odpowiedzi brzmiały: „nie był aresztowany”, „nie przechodzą zupełnie w ksiąŜce aresztowanych”⁴⁰. Autorka spotkała się tylko z jednym przypadkiem, kiedy bezpieka (suwałska) przyznała, że osoba „z obławy” figuruje w jej spisie aresztowanych⁴¹. Dotyczyło to zatrzymanej 20 lipca w miejscu pracy, „kierowniczką Agencji pocztowej w WiŹajnach” Bogumiły Bochyńskiej, córki Bogdana i Marii.

Dekadę temu Alicja Maciejowska pisała o niej: „Jedno z tych pechowych nazwisk stale błędnie pisanych – Bocheńska, Bochińska, Bohyńska, Bochyńska – oto kilka wersji z różnych dokumentów i w różnych latach powstających list. [...] Należy przypuszczać, że nazwisko poprawnie brzmi Bochyńska, skoro tak przedstawia się matka Bogumiły [...]. Podobnie jak z nazwiskiem, są różne wersje zamieszkania (Milanowizna lub WiŹajny), daty urodzenia [...], zawodu (biuralistka lub bez zawodu). [...] Aresztowali ją funkcjonariusze UBP i przekazali organom NKWD”⁴². Odnalezione materiały prokuratorskie ukazują nieznanne fakty dotyczące sprawy tej młodej dziewczyny, która nie dożyła 22 urodzin⁴³. Pierwszy chronologicznie dokument to list Marii Bochyńskiej, skierowany pod koniec sierpnia 1945 roku do Wojskowej Prokuratury Garnizonowej w Białymstoku. Matka rozpaczliwie szukając informacji o córce zastrzegła, że została ona niewinnie zatrzymana i wywieziona „w niewiadomym kierunku” i pisała: „Jeszcze 20 lipca 1945 r.b. została aresztowana przez organa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Suwałkach [...] przewieziona i więziona w gmachu UBP w Suwałkach, zaś w tydzień później przewieziona do koszar 41 Suw[alskiego] pułku piech[oty] gdzie stacjonuje Wojsko Radzieckie, zaś stamtąd dni 4 temu wywieziono ją z Suwałk w niewiadomym kierunku. Jak fama głosi, posądzona [...] została o to, że rzekomo miała oddać oddziałom partyzanckim dwie maszyny do pisania”⁴⁴. Prokuratura szybko zareagowała

³⁸ Tamże.

³⁹ Zob. m.in. AIPN, BU 891/36, Pismo prokuratora WPG w Białymstoku do kierownika PUBP w Augustowie, 22 IX 1945, k. 458; AIPN, BU 891/16, Pismo prokuratora WPG w Białymstoku do kierownika PUBP w Suwałkach, 5 X 1945, k. 435.

⁴⁰ AIPN, BU 891/32, Pismo kierownika PUBP w Suwałkach do WPG w Białymstoku, 15 IX 1945, k. 416A; AIPN, BU 891/26, Pismo kierownika PUBP w Suwałkach do Prokuratury WOW, 16 IX 1945, k. 234.

⁴¹ AIPN, BU 891/32, Pismo prokuratora WPG w Białymstoku do kierownika PUBP w Suwałkach, 4 IX 1945, k. 416. Tu nazwisko Bocheńska.

⁴² Tamże, s. 90.

⁴³ Dziś wiemy, że urodziła się 29 XI 1923 roku w majątku Milanowizna. Zob. T. Kaczorowska, *Było ich...*, s. 207–209.

⁴⁴ AIPN, BU 894/64, Podanie Marii Bochyńskiej nauczycieli zamieszkałej w WiŹajnach, 27 VIII 1945, k. 288–292. Później jeszcze co najmniej dwukrotnie monitorowała w sprawie córki. Zob. tamże, Podanie Marii Bochyńskiej nauczycielski Szkoły Powszechnej w Filipowie, 25 IX 1945, k. 298; tamże, Podanie Marii Bochyńskiej nauczycielski Szkoły Powszechnej w Filipowie, 4 X 1945, k. 302.

na pismo, prosząc o wyjaśnienia Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Suwałkach. Odpowiedź musiała zaskoczyć mjr. Oleckiego⁴⁵, gdyż z początkiem października informując przełożonych o sprawie Bochyńskiej podał, że według danych przekazanych przez Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Suwałkach, została ona aresztowana pod zarzutem udzielenia pomocy AK i 27 lipca przekazana do „oddziałów Bezpieczeństwa Wojska Sowieckiego [...] pułkownikowi Polikarpowi [sic!] z NKWD 50 Armii”. Wnosił on jednocześnie „o wskazówki jak ma postąpić w niniejszym przypadku oraz – jakich odpowiedzi ma udzielać członkom rodzin, ubiegającym się o wymierzenie sprawiedliwości w sprawach tych osób, które zostały wydane Władzom Radzieckim”⁴⁶. Wydaje się, że problematyczny dla służb stał się w tym przypadku fakt formalnego aresztowania⁴⁷ Bochyńskiej (Wojskowa Prokuratura Garnizonowa w Białymstoku nie udzieliła w tym przypadku sankcji na areszt). Zagadnienie jeszcze w październiku trafiło do najwyższych instancji w prokuraturze, na ręce prokuratora Naczelnej Prokuratury Wojskowej kpt. Henryka Podlaskiego⁴⁸, a stąd do Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z prośbą o wydanie odpowiednich zarządzeń w tej sprawie⁴⁹. Niemal równocześnie prokurator kpt. Podlaski wystąpił do Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku oczekując szczegółowych wyjaśnień „w jak najkrótszym czasie”⁵⁰. Brak odpowiedzi musiał być wymowny skoro po upływie miesiąca Naczelna Prokuratura Wojskowa uskarżając się na ten fakt pisała, że w międzyczasie wpłynęły do niej „meldunki o dalszych tego rodzaju wypadkach wydawania przez Urzędy BP władzom radzieckim osób aresztowanych, przebywających do dyspozycji Prokuratora Wojskowego” i wносиła „o spowodowanie powrotu osób wydanych władzom radzieckim i ponowne przekazanie ich do dyspozycji właściwych Prokuratorów Wojskowych, o udzielenie odpowiedzi [...] oraz o przedsięwzięcie środków, zapobiegających tego rodzaju wypadkom wydawania aresztowanych władzom radzieckim w przyszłości”⁵¹. Niestety, w materiałach próżno szukać odpowiedzi, o ile w ogóle została sporządzona. Pewne jest, że do Naczelnej Prokuratury Wojskowej z początkiem grudnia trafiło tylko pismo z samego Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Suwałkach (zapewne Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku przekierował do niego sprawę), które treścią niczym nie odbiegało od informacji otrzymanych wcześniej przez mjr. Oleckiego. Potwierdzono w nim, że Bochyńska za związki „z członkami AK zatrzyma-

⁴⁵ AIPN, BU 891/32, Pismo kierownika PUBP w Suwałkach do WPG w Białymstoku (nr 1071/A), 15 IX 1945, k. 416A; AIPN, BU 894/64, Pismo kierownika PUBP w Suwałkach do WPG w Białymstoku (nr 1090/A), 15 IX 1945, k. 297; tamże, Pismo kierownika PUBP w Suwałkach do WPG w Białymstoku, 2 X 1945, k. 300.

⁴⁶ AIPN, BU 894/64, Pismo WPG w Białymstoku do Prokuratury WOW, 11 X 1945, k. 286, zob. też: tamże, Pismo WPG w Białymstoku do Naczelnej Prokuratury Wojskowej [dalej: NPW], 17 XI 1945, k. 287.

⁴⁷ Odnotowanie w księdze aresztowanych.

⁴⁸ AIPN, BU 894/64, Pismo Prokuratury WOW do NPW, [X 1945], k. 285.

⁴⁹ AIPN, BU 894/64, Pismo NPW do Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego [dalej: MBP], 27 X 1945, k. 281.

⁵⁰ AIPN, BU 894/64, Pismo NPW do WUBP w Białymstoku, 3 XI 1945, k. 280.

⁵¹ AIPN, BU 894/64, Pismo NPW do MBP, 30 XI 1945, k. 274.

nymi w czasie operacji przeprowadzonej przez Wojsko Armii Czerwonej na terenie powiatu Suwalskiego, dla dokładniejszego przeprowadzenia śledztwa, została wraz ze wszystkimi materiałami przekazana [...] płk. Polikarpowi [sic!]⁵². Przypadek Bochyńskiej nie był odosobniony – choć innych nie udało się powiązać z ofiarami obławy augustowskiej. Major Olecki podejrzewał, że znane mu kazusy wywozu obywateli polskich do Związku Sowieckiego, nie są jednostkowe. Interweniował nawet u płk. NKWD Kirejewa, doradcy przy Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku⁵³, otrzymując jego zapewnienie, że takich sytuacji więcej nie będzie⁵⁴. Jak w zderzeniu z rzeczywistością wyglądała ta obietnica, trudno stwierdzić. Sprawa Bochyńskiej i inne pokazują jednak zaplecze funkcjonowania prokuratury wojskowej i jej realne miejsce w systemie organów władzy. Jej autorytet – z czego zdawano sobie sprawę – podrywany był przez działania bezpieki, faktycznie kierowanej przez doradców sowieckich.

Z dokumentów archiwalnych wynika, że zapytania dotyczące bliskich, zaginionych latem 1945 roku, wysyłane były kolejno do różnych organów władzy (gdą pierwszy nie pomagał, czy uznawał się za niewłaściwy, próbowano do następnego⁵⁵) lub równocześnie do kilku. To drugie działanie zastosowano na pewno w przypadku Jana Brozia i Aleksandra Ciechanowicza. Zachowana korespondencja dotycząca Brozia pokazuje, iż zarówno Urząd Wojewódzki w Białymstoku, interweniując u sowieckich władz wojskowych, jak i wojskowy prokurator mjr Olecki, zasięgając języka w suwalskim urzędzie bezpieczeństwa, nie ustalili nic w sprawie zaginionego⁵⁶. Podobnie było z Ciechanowiczem⁵⁷, zatrzymanym „przez władze polsko-sowieckie w czasie masowego aresztowania”. Jak przeczytamy w zachowanym wywiadzie, sporządzonym przez referenta śledczego Posterunku MO w Augustowie, „przyczyny [jego] aresztowania nie ustalono”⁵⁸.

Poza wspomnianymi, Wojskowa Prokuratura Garnizonowa w Białymstoku, wysłała pisma do urzędów bezpieczeństwa w sprawie innych zaginionych osób,

⁵² AIPN, BU 894/64, Pismo kierownika PUBP w Suwałkach do NPW, 24 XI 1945, k. 276.

⁵³ Zob. *Działalność sowieckich „doradców” przy Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku w latach 1944–1947. Relacja z archiwów wywiadu USA*, wstęp i oprac. P. Łapiński, WJ. Muszyński, „Glaukopis” 2013, nr 28, s. 178. Tu zapis nazwiska: Kirejew.

⁵⁴ AIPN, BU 894/64, Wykaz osób aresztowanych przez UB, a następnie wydanych władzom sowieckim, [1945], k. 275; tamże, Pismo WPG w Białymstoku do NPW, 17 XI 1945, k. 277; tamże, Pismo WPG w Białymstoku do NPW, 17 XI 1945, k. 278.

⁵⁵ Tak uczyniła wspomniana Kazimiera Wiśniewska. Zanim napisała do Wojskowej Prokuratury Garnizonowej w Białymstoku, skierowała prośbę do prokuratora Sądu Specjalnego w Białymstoku (ściślej była to Ekspozytura w Białymstoku Specjalnego Sądu Karnego w Warszawie). Ten poinformował ją, że mąż nie znajdował się w jego dyspozycji. Zob. AIPN, BU 891/36, Podanie Kazimierzy Wiśniewskiej, 13 IX 1945, k. 458.

⁵⁶ AIPN, BU 891/34, Pismo prokuratora WPG w Białymstoku do PUBP w Suwałkach, 17 X 1945, k. 379; tamże, Pismo naczelnika PUBP w Suwałkach do WPG w Białymstoku, 14 XI 1945, k. 378.

⁵⁷ AIPN, BU 891/34, Pismo prokuratora Sądu Okręgowego w Białymstoku do KP MO w Augustowie, 8 IX 1945, k. 410; tamże, Pismo kierownika Referatu Kryminalno-Śledczego KP MO w Augustowie do Posterunku MO w Augustowie, 14 IX 1945, k. 408; tamże, Pismo komendanta Posterunku MO w Augustowie do KP MO w Augustowie, 17 IX 1945, k. 407; tamże, Pismo komendanta Posterunku MO w Augustowie do prokuratora Sądu Okręgowego w Białymstoku, [IX 1945], k. 405.

⁵⁸ AIPN, BU 891/34, Wywiad dot. Aleksandra Ciechanowicza, 24 IX 1945, k. 406.

których nazwiska znajdujemy na liście ofiar obławy. I tak, szefa Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku pytała o Stanisława Karpieńkę⁵⁹, a kierownika Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Augustowie o Stanisława Krzywosza, Jana Krzywosza, Stanisława Kułaka⁶⁰, Remigiusza Sienkiewicza, Piotra Bielenicę (Bielnicę?), Romualda Różańskiego, Jana Kornackiego, Antoniego Kochanowskiego, Mieczysława Jarzębowicza⁶¹. Z kolei Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Suwałkach otrzymał zapytania prokuratora mjr. Oleckiego w sprawie⁶² Józefa Grabowskiego, Stanisława Rutkowskiego (syna Stanisława), Feliksa Jakubowskiego i Jana Szypulskiego. Chociaż nie odnaleziono korespondencji rodziny ani innych instytucji z prokuraturą, to podjęte interwencje świadczą, że musiała ona skądś powziąć informację o poszukiwanych. Niejednokrotnie podawała nawet okoliczności zatrzymań (czas, miejsce, kto). Krzywoszowie i Kułak mieli zostać aresztowani 16 lipca „w Nowo Kamiennej⁶³ pod pretekstem sprawdzenia dokumentów przez żołnierzy w uniformach Armii Czerwonej”. Grabowski, Rutkowski, Jakubowski, Szypulski – 20 lipca przez organa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Suwałkach. Wiśniewski – 18 lipca „w Augustowie przez żołnierzy w uniformach Wojska Polskiego i Armii Czerwonej”, z kolei Karpienia – 21 lipca „na polu w Nowej Wsi [...] w czasie obławy przez żołnierzy Armii Czerwonej” i „jakoby odwieziony do m. Augustowa”. Tego samego dnia (choć prokuratura nie podała daty) mieli być aresztowani Sienkiewicz, Bielenica, Różański, Kornacki, Kochanowski i Jarzębowicz. Trzej pierwsi w Mikaszówce, a pozostali w Rygołu. Niemal w każdym przypadku mjr Olecki zaznaczał, że w sprawach tych osób nie udzielał sankcji na zastosowanie środka zapobiegawczego w postaci tymczasowego aresztowania, którą zgodnie z przepisami prawa należało uzyskać w ciągu 96 godzin od chwili zatrzymania. Dodawał przy tym, że przetrzymywanie aresztowanych bez sankcji jest niezgodne z prawem i w każdym takim przypadku rozkazywał natychmiastowe zwolnienie. Oczywiście apele te zdawały się na nic, gdyż ofiary obławy faktycznie nie pozostawały w dyspozycji urzędów bezpieczeństwa.

Ciekawe informacje z okresu obławy przynoszą również dokumenty o charakterze sprawozdawczym wpływające do Wojskowej Prokuratury Garnizonowej w Białymstoku oraz wychodzące z niej do prokuratur wyższego szczebla – Prokuratury Warszawskiego Okręgu Wojskowego i Naczelnej Prokuratury Wojskowej. Zbierając dane do comiesięcznych raportów, mjr Olecki wysłał do Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku pismo z prośbą o podanie liczby aresztowanych z dekretu PKWN o ochronie Państwa. Otrzymując odpowiedź

⁵⁹ AIPN, BU 891/36, Pismo prokuratora WPG w Białymstoku do kierownika WUBP w Białymstoku, 22 IX 1945, k. 456.

⁶⁰ AIPN, BU 891/36, Pismo prokuratora WPG w Białymstoku do kierownika PUBP w Augustowie, 22 IX 1945, k. 457.

⁶¹ AIPN, BU 891/16, Pismo prokuratora WPG w Białymstoku do kierownika PUBP w Augustowie, 28 IX 1945, k. 431.

⁶² AIPN, BU 891/32, Pismo prokuratora WPG w Białymstoku do kierownika PUBP w Suwałkach, 4 IX 1945, k. 416.

⁶³ Chodzi o miejscowość Kamienna Nowa.

na dzień 1 sierpnia 1945 r. poinformowany został przez kierownika sekcji śledczej urzędu por. Henryka Butkiewicza, że PUBP z Bielska, Suwałk i Augustowa nie nadesłały sprawozdań „z powodu złej komunikacji”⁶⁴. Wynika z tego, że Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku zataił przed mjr. Olekiem wiadomości z raportów, które urzędy w Suwałkach i w Augustowie przekazały mu w lipcu⁶⁵. Miesiąc później, w sprawozdaniu za sierpień 1945 roku szef Wojskowej Prokuratury Garnizonowej w Białymstoku poinformował przełożonych, że otrzymał już dane od ppor. Mossakowskiego. Opierając się o nie raportował, że w więzieniu w Suwałkach znajduje się 568 osób w dyspozycji Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Suwałkach, w tym 147 z art. 1 dekretu o ochronie Państwa i 287 w ramach „specjalnych spraw karnych”. Pozostałe 134 ujęto w bliżej nieokreślonej kategorii „inne”. Wskazywał też, że Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Suwałkach nie przedkładał mu do zatwierdzenia żadnych postanowień o zastosowaniu aresztu. Ze względu na te okoliczności, w planie na wrzesień zgłosił dokonanie lustracji suwałckiego więzienia i „doraźną kontrolę PUBP w Suwałkach”. Przedstawiając stan bezpieczeństwa w województwie meldował, że jest on „nadal niezadawalający; bandy nadal grasują, mają miejsce zabójstwa i rabunki”, a od pracownika Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Augustowie powziął wiadomość, że „w promieniu od Augustowa większym niż 3 km jest niebezpiecznie”⁶⁶.

O tym, że latem 1945 roku sytuacja w terenie nie przedstawiała się najlepiej, świadczy fakt zamieszczenia przez Wojskową Prokuraturę Wojskową w Białymstoku w sprawozdaniach za sierpień i wrzesień specjalnych meldunków zatytułowanych „Nieodpowiednie zachowanie się żołnierzy Armii Czerwonej”⁶⁷. Prokuratura wojskowa odnotowała wówczas niepokojący wzrost zachowań przestępczych wśród żołnierzy sowieckich, takich jak rabunki, zabójstwa i gwałty na kobietach. Przedstawiając Naczelną Prokuraturze Wojskowej te fakty, prokurator Warszawskiego Okręgu Wojskowego ppłk Leonard Azarkiewicz wyjaśniał, że są one związane z rozlokowaniem na terenach województwa białostockiego „tzw. Północnej grupy wojsk radzieckich Marszałka Rokossowskiego”⁶⁸. Problem miała rozwiązać umowa prokuratury Białostockiego Garnizonu z mjr. Gajewem, zawarta w porozumieniu z przedstawicielem Armii Czerwonej na Okręg Białostocki pułkownikiem NKWD Skorodumowem. Major Olecki zobowiązał się przekazywać mjr. Gajewowi doniesienia o przestępstwach popełnionych przez żołnierzy Armii Czerwonej, a strona sowiecka miała z kolei informować o sposobie załatwienia tych spraw⁶⁹.

⁶⁴ AIPN, BU 891/17, Pismo kierownika Sekcji Śledczej WUBP w Białymstoku do WPG w Białymstoku, 1 VIII 1945, k. 239; zob. też: AIPN, BU 891/17, Sprawozdanie WPG w Białymstoku za miesiąc lipiec, 3 VIII 1945, k. 237.

⁶⁵ Zob. dokumenty nr: 12, 13, 15, 16, 17, [w:] *Oblawa Augustowska – lipiec 1945 r. Wybór źródeł...*

⁶⁶ AIPN, BU 891/17, Sprawozdanie WPG w Białymstoku za miesiąc sierpień, 3 IX 1945, k. 279.

⁶⁷ AIPN, BU 891/17, Sprawozdanie WPG w Białymstoku za miesiąc sierpień, 3 IX 1945, k. 281; AIPN, BU 891/17, Sprawozdanie WPG w Białymstoku za miesiąc wrzesień, 3 X 1945, k. 396.

⁶⁸ AIPN, BU 891/14, Sprawozdanie z działalności Prokuratury WOW za wrzesień 1945 r., b.d., k. 437.

⁶⁹ AIPN, BU 891/17, Sprawozdanie WPG w Białymstoku za miesiąc wrzesień, 3 X 1945, k. 396.

Na kartach sprawozdań znajdujemy także informacje dotyczące 1 Praskiego Pułku Piechoty, którego dwie kompanie podczas obławy uczestniczyły w działaniach na terenie powiatu suwalskiego. Wynika z nich, że znajdujący się we właściwości Wojskowej Prokuratury Garnizonowej w Białymstoku 18 Samodzielny Batalion Strzelecki na podstawie rozkazu Naczelnego Dowódcy Wojska Polskiego został 10 lipca włączony na uzupełnienie do 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki. Część żołnierzy z tego batalionu miała zostać wcielona do 1 pułku piechoty⁷⁰. Warto przy tym zwrócić uwagę na fakt zabicia podczas działań operacyjnych tego pułku w pierwszych dniach lipca (a więc zanim jeszcze przystąpiono do wykonania „zadania bojowego w celu likwidacji band” w rejonie Suwałk), jego trzech żołnierzy, w tym zastępcy dowódcy pułku do spraw polityczno-wychowawczych⁷¹. Przed tymi wydarzeniami, dokonując oceny sytuacji na podległym sobie obszarze mjr Olecki pisał: „Walka z bandytyzmem prowadzona jest w dalszym ciągu. Udział w niej biorą: 1. Pułk Piechoty 1. Dywizji WP, 18 Samodzielny Batalion Strzelecki, 9. Pułk KBW i 11. Pułk KBW. Ponieważ każda z tych jednostek działa samodzielnie, nie posiada jednego wspólnego kierownictwa, przeto ich działalność nie jest skoordynowana i nie posiada planowej, jednolitej oraz celowej akcji. Wobec tego działalność tych oddziałów nie doprowadza do pożądanego celu i nie przynosi żadnych rezultatów. Z dotychczasowych wyników nie stwierdzono ani w jednym wypadku potyczki z bandami, ani też likwidacji jakiegokolwiek bandy. Oddziały te po wyjeździe w teren rozkwaterowały się po wsiach i tylko wysyłają do pobliskich miejscowości patrole, które czasami zatrzymują osoby podejrzane i odstawiają je do U[rzędów] B[ezpieczeństwa] P[ublicznego]. Ponadto liczba tych oddziałów jest w wysokim stopniu niewystarczająca do przeprowadzenia należytej akcji, zmierzającej do całkowitego oczyszczenia terenu. [...] Wskazanim byłoby ażeby w akcji likwidacyjnej wzięła udział cała 1. Dywizja i działalność operacyjna prowadzona była pod jednym kierownictwem”⁷². Czy pisząc o „należytej akcji” prokurator Białostockiego Garnizonu miał na myśli obławę w północnych powiatach województwa? Niewykluczone, choć wydaje się, że diagnoza i postulaty dotyczyły realizacji planu, o którym mówił ściśle tajny rozkaz Naczelnego Dowódcy Wojska Polskiego nr 00289/Op. z 24 maja 1945 roku, a mianowicie likwidacji „w zdecydowany i energiczny sposób w jak najkrótszym czasie” band dywersyjnych na wschodnich terenach Rzeczypospolitej przez formacje wydzielone do tego celu (1, 3 i 9 Dywizje Piechoty). 1 Dywizja Piechoty miała zostać wykorzystana m.in. w województwie białostockim⁷³. Wiemy, że oddziały wysłane wówczas do pacyfikacji ściśle współpracowały z Wojskami Wewnętrznymi NKWD⁷⁴. Nie ma jednak dowodów na to,

⁷⁰ AIPN, BU 891/17, Sprawozdanie dekadowe WPG w Białymstoku, 11 VII 1945, k. 226.

⁷¹ AIPN, BU 891/17, Wykaz wypadków nadzwyczajnych w lipcu 1945 r., 1 VIII 1945, k. 231; por. *Miotła Stalina...*, s. 219.

⁷² AIPN, BU 891/15, Sprawozdanie WPG w Białymstoku za miesiąc czerwiec, 3 VII 1945, k. 193–194.

⁷³ AIPN, BU 877/39, Rozkaz Naczelnego Dowódcy Wojska Polskiego nr 00289/Op., 24 V 1945, k. 106.

⁷⁴ M. Markiewicz, *Wyzwolenie czy okupacja?*, [w:] *Nowe zniewolenie...*, s. 18.

by w obławie augustowskiej wzięły udział wskazywane w literaturze przedmiotu pododdziały 385 Pułku Strzeleckiego 62 Dywizji Strzeleckiej NKWD⁷⁵.

O przyczynach przeprowadzenia operacji przeciwko podziemiu na terenie Augustowszczyzny i Suwalszczyzny przy udziale tysięcy sowieckich żołnierzy i funkcjonariuszy bezpieczeństwa istnieje już kilka hipotez⁷⁶. Czy o takim kształcie operacji Wojskowa Prokuratura Garnizonowa w Białymstoku wiedziała? (bo raczej nie ma wątpliwości, że generalnie w zwalczanie podziemia niepodległościowego była zaangażowana). Wygląda na to, że nie. Być może dalsza kwerenda przyniesie zdecydowaną odpowiedź. Być może w dokumentach prokuratury Białostockiego Garnizonu znajdziemy także inne nazwiska ofiar obławy augustowskiej, o które będziemy mogli uzupełnić dotychczasową listę (zweryfikować ją). Przy uwzględnieniu korelacji czasowej i terytorialnej wiele pytań rodzą bowiem zawarte w nich personalia, na przykład dezertersów z WP (a wiemy, że i tacy figurują na liście ofiar) oraz osób poszukiwanych w czasie poobławowym. Do tego jednak potrzebne są dalsze badania.

Wynik poszukiwań w materiałach Wojskowej Prokuratury Garnizonowej w Białymstoku przeczy twierdzeniu jakoby dotychczasowa kwerenda w dostępnych w Polsce archiwaliach była wszechstronna⁷⁷. Co prawda dokumenty, do których udało się dotrzeć, nie przynoszą przełomu w badaniach tragicznych wydarzeń z lipca 1945 roku na terenach Augustowszczyzny, Suwalszczyzny i Sokólszczyzny, którym bez wątpienia byłoby ustalenie listy ofiar oraz miejsca ich spoczynku, stanowią jednak kolejny element w odtwarzaniu tej historii. Ponadto, zwłaszcza w obliczu braku dostępu do materiałów sowieckich i opieraniu się głównie o polskie zasoby, pokazują, że kwerendy powinny być kontynuowane. Tym samym dały negatywną odpowiedź na postawione swego czasu przez Barbarę Bojaryn-Kazberuk, a wciąż aktualne pytanie – czy wszystkie dostępne źródła zostały przeanalizowane⁷⁸.

Analiza dotychczasowej literatury dotyczącej obławy augustowskiej wskazała, że żaden z jej badaczy nie pokusił się o kwerendę w dokumentach wytworzonych przez szeroko rozumiany wojskowy wymiar sprawiedliwości. Jest to o tyle zaskakujące, że dziś nie budzi już raczej wątpliwości fakt instrumentalnego wykorzystania sądów i prokuratury (zwłaszcza wojskowych) przez władze komunistyczne. Poszukiwania śladów lipcowej obławy w aktach instytucji odpowiedzialnych za ściganie i karanie „wrogów Polski ludowej”, za których uznano żołnierzy podziemia niepodległościowego, wydają się więc być zasadne, tym bardziej, że owocne okazało się sięgnięcie przez badaczy do materiałów wytworzonych przez lokalne władze

⁷⁵ Miotła Stalina..., s. XI.

⁷⁶ B. Bojaryn-Kazberuk, *Siedemdziesiąt lat poszukiwań*, [w:] *Nowe zniewolenie...*, s. 23–27.

⁷⁷ M. Filipowicz, *Obława augustowska w lipcu 1945 roku w świetle zachowanych dokumentów*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2003, t. 3, s. 143.

⁷⁸ B. Bojaryn-Kazberuk, *Obława Augustowska. Stan wiedzy i badań. Perspektywy. Odpowiedź na tekst Krzysztofa Jasiewicza opublikowany w „Studiach z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 53 (2018), z. 2, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, t. 54, z. 1, s. 231.*

partyjne i państwowe, sądy powszechne, polskie władze wojskowe czy urzędy bezpieczeństwa oraz – jak widać – organy prokuratury wojskowej⁷⁹. Celowe byłoby więc przeprowadzenie kompleksowych kwerend w archiwaliach po byłych instytucjach wojskowego wymiaru sprawiedliwości, zwłaszcza: Wojskowym Sądzie Garnizonowym w Białymstoku, sądzie i prokuraturze Warszawskiego Okręgu Wojskowego czy Naczelnej Prokuraturze Wojskowej. ■

Diana Maksimiuk

**The Augustów sweep operation in the files
of the Military Garrison Prosecutor's Office in Białystok**

Despite the lack of the most important documents explaining secrets of the Augustów sweep operation, now and again, historians publish new documents concerning it. The above article is a result of the author's research into the Military Garrison Prosecutor's Office in Białystok functioning in the years 1944–1946.

The article presents new facts, also confirms those already known, on the basis of materials not used so far by researchers of the Augustów sweep operation.

This is mainly documentation concerning a search for missing people, including victims of the Augustów sweep operation, conducted by various institutions and offices, and private entities. It presents a lot of important biographical information about places and circumstances of detention, as well as reactions of different bodies of the Polish authorities. Also reports prepared by the prosecutor's office provide a lot of interesting data.

The author postulates for carrying out a primary archival research in the archives of former military judiciary institutions, especially in the following ones: Military Garrison Court in Białystok, the court and prosecutor's office of the Warsaw Military District, and General Military Prosecutor's Office.

---

⁷⁹ M. Filipowicz, *Obława augustowska...*, s. 143–153; T. Radziwonowicz, „Sąd Powiatowy wzywa zaginionego...”. *O ofiarach Obławy Augustowskiej w sądowych materiałach archiwalnych*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2015, t. 15, s. 95–112.

Henryk Sienkiewicz w Suwałkach (20 stycznia 1904 roku)

Latem 1903 roku Galicję, Śląsk, Wielkopolskę i znaczną część Królestwa Polskiego (gubernie: kaliską, kielecką, lubelską, radomską, siedlecką i warszawską) dotknęła katastrofalna powódź. Opady, które rozpoczęły się 2 lipca, w kolejnych dniach nabierały na sile, przechodząc w nawałnice. Zanikły dopiero około 16 lipca. Główne rzeki zostały zasilone falami wezbraniowymi z poszczególnych dopływów, co doprowadziło do powodzi.

Do zniszczeń infrastrukturalnych doszły ogromne straty w rolnictwie. W wielu rejonach nie zebrano w ogóle zboża, które zgniło. Podobnie było z ziemniakami. „Klęska ta wywołała bezmiar nędzy ludzkiej wśród ludności dotkniętej powodzią”¹. Inicjowano zbieranie ofiar na powodziar, do dotkniętych klęską regionów wysyłało żywność, odzież, narzędzia pracy.

W akcję pomocy włączył się także Henryk Sienkiewicz. „Tygodnik Ilustrowany” 9 sierpnia zamieścił jego list-apel, w którym proponował, „aby Komitet Kasy Literackiej lub redaktorowie dzienników urządzili, po uzyskaniu odpowiedniego pozwolenia, szereg odczytów w rodzaju tych, które przed kilku laty odbyły się na korzyść Kasy Literackiej. [...] Odczyty mogłyby odbyć się w Warszawie i we wszystkich miastach gubernialnych Królestwa. Dochód byłby niewątpliwie znaczny i pomoc, w ten sposób okazana, ulżyłaby niejednej biedzie”². Już 14 sierpnia jego apel opublikowały także „Kurier Warszawski” i „Kurier Codzienny”, a kilka dni później inne czasopisma w Królestwie Polskim oraz we Lwowie i Krakowie³.

¹ J. Czempiński, *Kasa Literacka. Warszawska Kasa Przewrotności i Pomocy dla Literatów i Dziennikarzy 1899–1929*. Warszawa 1929, s. 31.

² „Tygodnik Ilustrowany” 1903, nr 34 z 9 sierpnia, s. 663–664. Sienkiewicz odwoływał się do zorganizowanych w 1900 roku opóźnionych uroczystości 25-lecia pracy twórczej. Raut w Resursie Kupieckiej 22 grudnia 1900 roku przyniósł 915 rubli dochodu, a przedstawienie w Teatrze Wielkim 2029. J. Czempiński, *Kasa Literacka...*, s. 21–22.

³ „Kurier Warszawski” 1903, nr 223 z 14 sierpnia; „Kurier Codzienny” 1903, nr 223 z 14 sierpnia; „Gazeta Lwowska” 1903, nr 187 z 18 sierpnia; „Czas” 1903, nr 185 z 17 sierpnia [Kraków]; „Gazeta Handlowa” 1903, nr 185 z 17 sierpnia.

Sienkiewicz, w ramach warszawskiej Kasy Literackiej, stworzył grupę prelegentów, z którą zamierzał objechać Królestwo Polskie. Program wszystkich odczytów był jednakowy. Autor „Trylogii” czytał nowelę „Dwie łąki. Legenda indyjska”, Henryk Radziszewski wygłaszał odczyt „Nasze zdolności przemysłowe”, którym pragnął przełamać mylnie zakorzenione przekonanie, że „Polacy wbrew prawdzie historycznej nie są zdolni do przemysłu i handlu”, Witold Lewicki omawiał „Zadania społeczne miast”, a Ignacy Baliński czytał własne poezje: „Bez chęci, bez woli” oraz „Z motywów karnawałowych. Mazur”. Wystąpienie każdego z prelegentów miało trwać około pół godziny. W niektórych podróżach towarzyszyli im przedstawiciele prasy warszawskiej, m.in. Jan Gadowski – redaktor „Gazety Polskiej”, Adam Siedlecki i Ignacy Grabowski – delegaci „Kurieria Warszawskiego”, Stanisław Libicki, reprezentujący „Kurier Codzienny” oraz Karol Badeni, Maria Balińska, Jadwiga Sienkiewiczówna, Jadwiga Chomętowska i Ksawera Libicka. Stroną organizacyjną i administracyjną przedsięwzięcia zajął się Stanisław Libicki, wiceprezes Komitetu Kasy Literackiej. Z pomocą przyszli dyrektorzy Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, Nadwiślańskiej i Petersburskiej, oddając do dyspozycji prelegentów wagony salonowe⁴. Objazd rozpoczął się 8 grudnia 1903 roku od mszy świętej na Jasnej Górze. Objął pięć tras i łącznie 15 miast⁵. Czwarta podróż od 17 do 20 stycznia 1904 roku prowadziła do Łomży⁶ i Suwałk⁷.

O pobycie prelegentów w Suwałkach dwukrotnie pisał Zygmunt Filipowicz⁸ oraz Andrzej Matusiewicz⁹. Teksty te miały charakter popularyzatorski i nie odtwarzały dokładnie przebiegu wspomianej wizyty. W tym opracowaniu, po wykorzystaniu relacji prasowych, staram się to uzupełnić, odtwarzając chronologię wydarzeń i ich miejsca. Podstawę poniższego opisu stanowi relacja Stanisława Libickiego zamieszczona w „Kurierze Codziennym”¹⁰, uzupełniona, zamieszczonymi w nawiasach kwadratowych, cytatami z relacji opublikowanych w „Kurierze Warszawskim”¹¹ i „Słowie”¹².

Henryk Sienkiewicz, pozostali prelegenci oraz towarzyszący im Stanisław Libicki w podróż do Suwałk wyruszyli z Łomży. Opuścili ją w poniedziałek 19 stycz-

⁴ J. Czempiński, *Kasa Literacka...*, s. 31–32.

⁵ Były to trasy: 8–9 grudnia 1903 roku – Częstochowa i Piotrków, 15–20 grudnia 1903 roku – Kielce, Radom, Siedlce, 3–10 stycznia 1904 roku – Łódź, Kalisz, Kutno, Włocławek, Płock i Łowicz, 17–20 stycznia 1904 roku – Łomża i Suwałki, 24 stycznia 1904 roku – Lublin; 27 stycznia 1904 roku – Warszawa. H. Sienkiewicz, *Listy*, t. 5, cz. 3, Warszawa 2009, s. 358; „Kurier Codzienny” 1903, nr 339 z 8 grudnia.

⁶ O pobycie prelegentów w Łomży pisał Łukasz Gut. Patrz: Łukasz Gut, *Henryk Sienkiewicz w Łomży*. <https://historialomzy.pl/henryk-sienkiewicz-w-lomzy/> [dostęp: 29.10.2020].

⁷ „Kurier Codzienny” 1904, nr 18 z 18 stycznia.

⁸ Z. Filipowicz, *Henryk Sienkiewicz w Suwałkach*, „Kontrasty” 1970, nr 11, s. 18–19; tenże, *Henryk Sienkiewicz w Suwałkach*, „Tygodnik Suwański” 1999, nr 10, s. 8.

⁹ A. Matusiewicz, *Sienkiewicz w Suwałkach*, „Tygodnik Suwański” 1993, nr 7, s. 9.

¹⁰ „Kurier Codzienny” 1904, nr 23 z 23 stycznia.

¹¹ „Kurier Warszawski” 1904, nr 21 z 21 stycznia, nr 22 z 22 stycznia.

¹² „Słowo” 1904, nr 17 z 22 stycznia.

nia 1904 roku o godzinie 21.30¹³. Udali się do Czerwonego Boru, gdzie wsiadli do nocnego pociągu jadącego do Łap. „Podróż była uciążliwa bardzo, gdyż dwukrotnie trzeba było się przesiadać w Łapach i Grodnie i oczekiwać po godzinie blisko na dworcach”. Następnego dnia o godzinie 9 rano na dworcu w Augustowie spotkała ich delegacja suwalczan, przybyła tam dzień wcześniej. Tworzyli ją: Teofil Noniewicz, Stanisław Staniszewski i Gustaw Zabłocki. Towarzyszyli gościom w ostatnim etapie podróży. Na dworcu kolejowym w Suwałkach byli około godziny 10.

„Ranek był mroźny, jasny, słoneczny. Na dworcu oczekiwało masę osób. Po wyjściu z wagonu, przedstawiciel rzemieślników doręczył Sienkiewiczowi chleb i sól. Pani Zabłocka na czele licznych dam doręczyła mu wspaniały bukiet ze świeżych kwiatów [podnosząc w pięknych słowach zasługi Sienkiewicza], poczem przemówił do niego sędziwy p. Babinowski [Aleksander Feliks Bakinowski, przewodniczący komitetu organizującego wizytę]. Po odpowiedzi Sienkiewicza, pojechaliliśmy do miasta”.

Pierwsze kroki goście skierowali do domu Stanisława Staniszewskiego przy ul. Petersburskiej (obecnie T. Kościuszki 122). „Z chwilą gdy weszliśmy w gościnne progi adw. Staniszewskiego, grono zgromadzonych tu osób takich szczerych, prostych i serdecznych, chwyciło nas od razu za serce”.

O godz. 13 rozpoczęło się „wspólne śniadanie, zastawione w obszernym salonie prezesa dyrekcji p. Bienkiewicza”. Mieścił się on w budynku Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego przy Nowym Rynku (obecnie ul. M. Konopnickiej 8). Zebrało się w nim ok. 60 osób „z miejscowej inteligencji i ziemiaństwa”.

„Wśród zgromadzonych [...] były i damy. Ujrzelśmy też kilku księży Litwinów z ks. dziekanem [Maciejem] Symonajtysem na czele. Pierwszy toast na cześć Sienkiewicza i towarzyszków, wygłosił w barwnych i pięknie pomyślanych słowach p. Alojzy Paszkiewicz, podnosząc wysoką ofiarność prelegentów pod hasłem miłości i miłosierdzia [ponadto „wskazał na stanowisko Sienkiewicza w obecnej dobie”]¹⁴. Z kolei przemawiali: dr [Teofil] Noniewicz, adw. [Stanisław] Staniszewski, [„imieniem obywatelstwa okolicznego w podniosłych słowach”] St.[anisław] Gawroński, p. [Józef Edward] Abłamowicz [„wierszem czcił Sienkiewicza”] i ks. dziekan Symonajtys. Odpowiadali Sienkiewicz, Libicki, Baliński, Radziszewski i Lewicki”. Autor relacji, Stanisław Libicki z podziwem wyraził się o uczestniczących w spotkaniu paniach, pisząc że: „Tak rozumnych, głęboko myślących i świadomych dróg pracy społecznej dam nie spotyka się często i wszędzie”.

W spuściznie po Wacławie Gąsiorowskim zachował się rymowany toast Abłamowicza. Oto jego treść:

¹³ „Kurier Warszawski” 1904, nr 21 z 21 stycznia.

¹⁴ Według rodzinnej tradycji Paszkiewiczów, Alojzy przesłał swą mowę Sienkiewiczowi, a ten podziękował mu „własnoręcznym listem”. G. Paszkiewicz, *Rodzina Ignacego Wincentego Jakuba Kotkowskiego, herbu Ostoja z Bodzechowa*. [b.d. i m.w.], s. 40. Za udostępnienie dziękuję Annie Niemirowicz-Szczytt.

„Witamy was Mistrzu Drogi,
gdy przybywasz w nasze progi.
Cześć i wdzięczność Cię poprzedza,
Bo Twój geniusz, twoja wiedza
Całe wieki nam odtwarza,
Piórem jak pędzlem malarza
Matejki, czy też Kossaka.
Sława wasza nam jednaka.
W ich obrazach, w Twej powieści
Wielka święta przeszłość mieści.
Grunwald, Wiedeń, Częstochowa
czarodziejskie dla nas słowa
To najświętsze nasze hasła...
Choć ta przeszłość dawno zgasła
Dziś największym ten jest z ludzi,
Kto ją wskrzesza, w sercach budzi,
Kto rozpala ogień znicza.
A więc czcijmy Sienkiewicza”¹⁵.

O godzinie 17, czyli prawdopodobnie z półgodzinnym opóźnieniem w stosunku do zaproszeń, „w udekorowanej zielenią sali Resursy Miejskiej (obecnie ul. T. Noniewicza 71) rozpoczęły się odczyty”. Bilety na to wydarzenie były „rozkupione tak prędko, iż duża liczba chętnych pozostała bez biletów i na odczycie być nie mogła”.

„Między obecnymi było dość i Rosjan, szczególnie wojskowych. Że prelewentów przyjmowano ogromnie gorąco, że za ukazaniem się Sienkiewicza na estradzie cała publiczność bez żadnego wyjątku wstała i urządziła mu olbrzymią owację, o tym mógłbym nawet i nie pisać, bo każdy by się tego domyślił. Gdy Sienkiewicz skończył, publiczność długo jeszcze nie opuszczała sali, pragnąc spędzić choć kilka chwil wspólnie z gośćmi warszawskimi”.

Było to wydarzenie, które w swych raportach odnotowała rosyjska żandarmeria. Dzięki nim możemy skorygować podaną w wydrukowanym programie uroczystości (zdjęcie obok) kolejność wystąpień. Najpierw przemawiał Henryk Radziszewski, po nim Ignacy Baliński i Witold Lewicki, a na zakończenie Henryk Sienkiewicz „znany polski pisarz”¹⁶. Zdaniem Jana Czempińskiego było to tym większe wydarzenie, że w Suwałkach „po raz pierwszy od powstania w roku 1863-ym wygłoszono publicznie odczyty w języku polskim”¹⁷. O godz. 19 goście opuścili Suwałki. „A i chwila odjazdu była jakaś dziwnie uroczysta. Na dworzec pospieżyli wszyscy i panie i panowie i szary tłum”. Dochód z odczytów dał ok. 700-800 rb. dochodu.

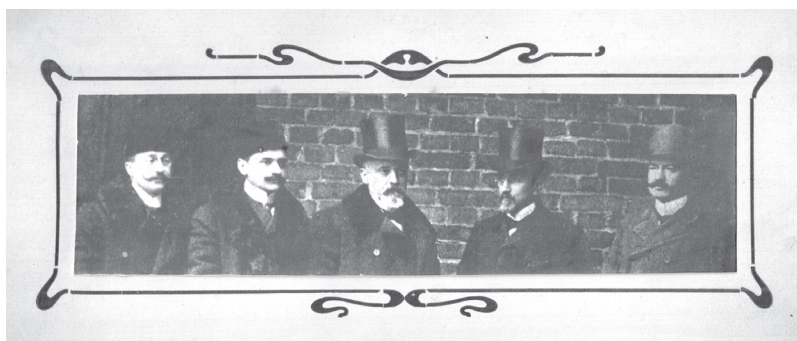
¹⁵ A. Matusiewicz, *Sienkiewicz w Suwałkach...*

¹⁶ *Политический обзор по Сувальской губернии за 1903–1904 г.г. (Жандармские архивы)*, Воронеж 1918, s. 63.

¹⁷ J. Czempiński, *Kasa Literacka...*, s. 31–35.

Zdjęcie prelegentów wykonane 8 grudnia 1903 r. w Częstochowie. Stoją od lewej: Ignacy Baliński, Henryk Radziszewski, Henryk Sienkiewicz, Stanisław Libicki i Witold Lewicki. „Tygodnik Ilustrowany” 1903 nr 51, s. 1003.

M. Suwałki. 20 Stycznia 1904 r.

PROGRAM

Wieczoru literackiego
NA KORZYŚĆ POWODZIAN
g. Warszawskiej, Kaliskiej, Kieleckiej, Lubelskiej, Piotrkowskiej, Siedleckiej i Radomskiej.

<p>1. HENRYK SIENKIEWICZ— „Dwie łąki” legenda indyjska.</p> <p>2. HENRYK RADZISZEWSKI — „Nasze zdolności przemysłowe.”</p>	<p>3. WITOLD LEWICKI— „Zadania społeczne miast.”</p> <p>4. IGNACY BALIŃSKI— poezje: a) „Bez chęci, bez woli.” b) „Z motywów karnawałowych” Mazur.</p>
--	---

Początek punktualnie o godzinie 4 1/2 popołudniu.

Pеч. разр. г. Суваляки, 2 Января 1904 г., И. Д. Поли. Михаловскій. Тип. Лит. Фердинанда.

Program wieczoru literackiego w Suwałkach przygotowanego z wykorzystaniem zdjęcia z Częstochowy. Ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Suwałkach.

21 stycznia prasa warszawska odnotowała powrót prelegentów, dodając, że: „Odczyty cieszyły się olbrzymim powodzeniem; sala była przepełniona publicznością”¹⁸. Sienkiewicz, godzinę po powrocie, w liście do żony Marii z Babskich, dziękował za cukierki od kaszlu i dodawał, że „przydały się ogromnie nie tylko mnie, który ledwie mogłem mówić, ale i moim towarzyszom. Dzięki temu odczyty i mówki w Łomży i Suwałkach świetnie się powiodły. Spędziliśmy w drodze dwie noce bardzo uciążliwe”¹⁹. W liście pisanym również tego dnia do Marii Eysmond pisał: „Wczorajszą noc zajęła mi droga z Łomży do Suwałk. Dzisiejszą z Suwałk do Warszawy, za każdym razem po godzin 14-cie. Jestem zmęczony, ale mam się dobrze... Odczyty nadzwyczaj się powiodły”²⁰.

Sienkiewicz był świadom, jaki wpływ na słuchaczy, na uczestników powitań i pożegnań w miastach na prowincji ma jego obecność. Oddał to najlepiej w napisanym tuż po powrocie z Suwałk (22 stycznia 1904 roku) liście do Adama Krechowieckiego, redaktora „Gazety Lwowskiej”. Pisał o odczytach: „W ogóle mają one świetne powodzenie. Przynoszą coś dla powodziań, a więcej jeszcze dla prowincji, którą przebiega jakby prąd elektryczny nowego życia, spotęgowanej ochoty do pracy i do samoobrony. Trudno wypowiedzieć, a zwłaszcza trudno dać pojęcie o tym wam, żyjącym w kraju konstytucyjnym, jakie to ma tu ogromne znaczenie”²¹.

Po kilku latach, już w niepodległej Polsce, tak o akcji odczytowej napisał Jan Czempiński: „Oczywiście podczas licznych uczt w miastach i na wsi wyrwały się z duszy słowa gorące i mocne, przepojone tęsknotą do zabronionych porywów i marzeń, a które snują się złotą nicią w Sienkiewiczowskiej twórczości, wyczuwaną przez serca milionów, zaklętą w prostych, a dziś zwycięskich akordach Jeszcze Polska nie zginęła. I to było treścią i wielkim znaczeniem odczytów na powodziań”²². ■

Andrzej Matusiewicz

Henryk Sienkiewicz in Suwałki (20 January 1904)

On 20 January, 1904, Henryk Sienkiewicz paid one of the most often remembered visit to Suwałki. Sienkiewicz, who was later to receive a Nobel prize, came to Suwałki with a group of lecturers to collect money for flood victims. The flood hit the Kingdom of Poland in 1903. The author recreates the course of the visit using press reports, H.Sienkiewicz's correspondence and studies carried out so far.

---

¹⁸ „Kurier Warszawski” 1904, nr 21 z 21 stycznia.

¹⁹ H. Sienkiewicz, *Listy*, t. 1, cz. 1, Warszawa 1977, s. 373.

²⁰ H. Sienkiewicz, *Listy*, t. 4, cz. 1, Warszawa 2008, s. 248–249.

²¹ F. Bostel, *Z korespondencji Henryka Sienkiewicza*, „Pamiętnik Literacki” 1933, z. 4, s. 552–553.

²² J. Czempiński, *Kasa Literacka...*, s. 35.

Inwentarz materiałów z archiwum Stefana Buczyńskiego

W 2010 roku Krystyna Buczyńska, wdowa po Stefanie Buczyńskim, autorze książki *Suwalszczyzna w latach 1939–1944*, przekazała Muzeum Okręgowemu w Suwałkach archiwum zmarłego męża. Poza materiałami autobiograficznymi i autorskimi obejmuje ono bogaty zbiór relacji i wspomnień dotyczących m.in. udziału jednostek garnizonu Suwałki i Augustów w kampanii jesiennej 1939 roku oraz konspiracji powrześniowej i ZWZ-AK na Suwalszczyźnie. Ponadto materiały biograficzne uczestników konspiracji oraz korespondencję prowadzoną w trakcie zbierania materiałów i przygotowywania wspomnianej publikacji. Odrębną część zbioru stanowią materiały odnoszące się do Szkół Podchorążych Artylerii oraz varia. Zbiór stanowi część Archiwum Działu Historii Muzeum Okręgowego w Suwałkach.

Stefan Buczyński ps. Lubicz urodził się 10 marca 1918 roku w Suwałkach jako syn Konstantego (zm. w 1935 roku) i Jadwigi z Klimaszewskich. W 1928 roku rozpoczął naukę w Państwowym Gimnazjum im. K. Brzostowskiego w Suwałkach, które ukończył w 1937 roku. W latach 1937–1938 odbył służbę wojskową w Szkole Podchorążych Rezerwy Artylerii im. gen. Józefa Bema w Zambrowie, a następnie wstąpił do Szkoły Podchorążych Artylerii w Toruniu (6 bateria szkolna, promocja 1938–1940). 15 lipca 1939 roku otrzymał stopień plutonowego podchorążego. Przed wybuchem wojny został przydzielony do 9 Pułku Artylerii Ciężkiej we Włodawie. We wrześniu 1939 roku walczył w obronie Warszawy na Forcie Bema na Woli, pełniąc funkcję oficera zwiadowczego 3 baterii haubic 155 mm 98 Dywizjonu Artylerii Ciężkiej. W czasie walk został ranny i przedstawiony do odznaczenia Krzyżem Walecznych. Rozkazem Naczelnego Wodza WP z 13 września 1939 roku został mianowany podporucznikiem służby stałej artylerii ze starszeństwem z 1 września 1939 roku. Po kapitulacji Warszawy dostał się do niewoli niemieckiej, skąd zbiegł i powrócił do Suwałk. 20 października 1939 roku został zaprzysiężony

przez kpt. Stanisława Bielickiego ps. Ziomek, komendanta Tymczasowej Rady Ziemi Suwalskiej i włączył się w działalność konspiracyjną. Na czele zorganizowanej przez siebie grupy w rejonie Sejn, Gib i Kaletnika gromadził broń, amunicję i sprzęt wojskowy oraz zorganizował sieć przerzutową na teren Litwy. Od kwietnia 1940 roku dowodził grupą wywiadowczo-dywerycyjną, prowadzącą działalność na terenie Prus Wschodnich (m.in. w Królewcu, Pilawie, Olsztynie, Giżycku, Elku i Kętrzynie) z zadaniem nawiązania kontaktu z obozami jenieckimi, wywiadu i przygotowania akcji sabotażowo-dywerycyjnych. Od 1941 roku, jako dowódca 2 baterii konspiracyjnego 4 DAK, prowadził działalność wywiadowczą (przygotowanie map i planów rozmieszczenia oraz składu garnizonów niemieckich i posterunków żandarmerii), nawiązał łączność z obozem jeńców sowieckich Stalag I F w Krzywólce oraz pomagał w uciezkach z obozu. W grudniu 1943 roku został aresztowany przez gestapo w Suwałkach i po ciężkim śledztwie osadzony w więzieniu w Ragnicie koło Tylży. Skazany na śmierć przez powieszenie. W lipcu 1944 roku został przewieziony do obozu koncentracyjnego w Stutthofie. W czasie ewakuacji obozu, 28 stycznia 1945 roku zbiegł i ukrywał się na Kaszubach. Po wojnie pracował w Urzędzie Wojewódzkim w Białymstoku, a następnie w Elku, w latach 1948–1951 w Okręgu Polskich Zakładów Zbożowych w Białymstoku, kolejno jako komisarz do spraw inwentaryzacji, kontroler wojewódzki, kierownik delegatury, kierownik działu i inspektor. W 1951 roku rozpoczął studia na Wydziale Rolnym Wyższej Szkoły Rolniczej w Olsztynie. W 1955 roku uzyskał tytuł inżyniera rolnictwa, w 1956 magistra, a w 1975 roku doktora. Pracował w Ministerstwie Rolnictwa i Komisji Planowania przy Radzie Ministrów. W 1981 roku przeszedł na emeryturę. Równoległe z pracą zawodową przez wiele lat gromadził materiały dotyczące walk oddziałów garnizonu Suwałki we wrześniu 1939 roku oraz działań partyzanckich na Suwalszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej. Efektem wieloletnich poszukiwań była książka *Suwalszczyzna w latach 1939–1944*, nad którą pracę ukończył w 1979 roku, a w 1984 roku przekazał wydawnictwu „Epoka”. Mimo pozytywnych recenzji i poparcia udzielonego przez organizacje społeczne i kombatanckie książka ukazała się dopiero w 1991 roku. Za męstwo w walkach we wrześniu 1939 roku został odznaczony Krzyżem Walecznych, a za działalność konspiracyjną w latach 1939–1944 Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari (w listopadzie 1944 roku), Krzyżem Walecznych (w sierpniu 1942) i Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami (w maju 1943 roku) oraz awansowany do stopnia porucznika artylerii (w listopadzie 1941 roku), a następnie kapitana (w marcu 1943 roku). Zarządzeniem Prezydenta RP Ryszarda Kaczorowskiego z dnia 10 listopada 1990 roku został mianowany majorem artylerii. Był też odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1978), Złotym Krzyżem Zasługi (1970), Srebrnym Krzyżem Zasługi (1946), Krzyżem Armii Krajowej (1967), Krzyżem Oświęcimia (1987), Krzyżem Partyzanckim (1964), Medalem Wojska po raz 1, 2, 3 i 4 (1967), Medalem za Warszawę 1939, Medalem za Udział w Wojnie Obronnej 1939 (1982). Mieszkał w Warszawie. Zmarł 12 IX 1993 r. Został pochowany na cmentarzu parafialnym w Suwałkach.

Sygnatura	Tytuł / zawartość
Materiały biograficzne, opracowania, korespondencja Stefana Buczyńskiego	
Arch.Bu. 1 /1–10	<ol style="list-style-type: none"> 1. Stefan Buczyński, <i>Życiorys</i>, brak daty [przed 1960 r.], mps, 1 s. 2. Stefan Buczyński, <i>Życiorys</i>, brak daty [po 1960 r.], kopia mps, 1 s. 3. Stefan Buczyński, <i>Notka o autorze</i>, brak daty [ok. 1990 r.], mps, 1 s. 4. Kopia Zaświadczenia komendanta Okręgu Białystok AK płk. Władysława Liniarskiego z 30 XII 1965 r., 1 k. 5. Kopia Zaświadczenia komendanta Okręgu Białystok AK płk. Władysława Liniarskiego z 10 IV 1980 r., 1 k. 6. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, mps, rps, 4 k. 7. Odpis Ankiety uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 4 k. 8. Kopia wniosku o mianowanie w rezerwie na stopień ppłk. art., brak daty, 5 k. 9. Kopia Zarządzenia Prezydenta RP Ryszarda Kaczorowskiego z 10 XI 1990 r. 10. Jan Korejwo, <i>Relacja</i>, Warszawa 10 II 1976 r., mps, 2 s.
Arch.Bu. 2	<p>Stefan Buczyński, <i>Wspomnienia artylerzysty z obrony Warszawy w 1939 r.</i>, Warszawa 1 I 1990 r., mps, 1–4 s. (2 egz. odbitek powielaczowych). Wspomnienia ppor. Stefana Buczyńskiego, oficera zwiadowczego 3 baterii haubic 98 Dywizjonu Artylerii Ciężkiej z obrony Warszawy we wrześniu 1939 r.</p>
Arch.Bu. 3	<p>Stefan Buczyński, <i>Osłona granicy i aktywne działania oddziałów Suwalskiej Brygady Kawalerii na kierunku „Prusy” we wrześniu 1939 r.</i>, rkps, 1–16 k., mps, 1–18 k. (2 egz.).</p>
Arch.Bu. 4	<p>Stefan Buczyński, <i>Prześladowania duchownych wyznania rzymsko-katolickiego na ziemi suwalsko-augustowskiej w okresie okupacji niemieckiej</i>, Warszawa 5 IX 1979 r., mps, 15 s. (2 egz.), rkps, 17 s. Opracowanie zawiera krótkie noty biograficzne księży i kleryków z terenu diecezji łomżyńskiej osadzonych w obozach bądź zamordowanych w czasie okupacji niemieckiej.</p>
Arch.Bu. 5	<p>Stefan Buczyński, <i>Bitwa o Monte Cassino i udział w niej suwalczan</i>, mps, 1–14 s.</p>
Arch.Bu. 6	<p><i>Pamiętaj o tym wnuku, że dziadek był w Tobruku...</i>, wg relacji por. Józefa Płachcińskiego, byłego żołnierza Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich, oprac. Stefan Buczyński, mps, s. 1–18.</p>
Arch.Bu. 7	<p>Przemówienie wygłoszone przez Stefana Buczyńskiego podczas uroczystej sesji Rady Miejskiej Suwałk 14 IX 1992 r., „Tygodnik Suwalski” 1992, nr 39 z 23 IX, kserokopia.</p>
Arch.Bu. 8 /1–2	<p>Listy do redakcji tygodnika „Krajobrazy” w sprawie publikacji opracowań Stefana Buczyńskiego.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. List z 10 VII 1988 r., rkps, 2 k. i odpis maszynowy 2 k. 2. List z 12 III 1989 r., rkps, 1 k.

Materiały i relacje dotyczące udziału jednostek garnizonu Suwałki i Augustów w kampanii jesiennej 1939 r.

- Arch.Bu. 9** Marian Sarama, *41 Suwalski Pułk Piechoty w obronie Ochoty*, [w:] „Biuletyn Wewnętrzny Oddziału”, ZBOWiD Zarząd Oddziału Warszawa Ochota, Warszawa wrzesień 1978 r., s. 20–31 (odbitka powielaczowa, s. 1–32).
Relacja ppor. rez. Mariana Saramy, dowódcy I plutonu 5 kompanii II/41 Suwalskiego Pułku Piechoty, obejmująca okres od 22 do 29 IX 1939 r. (mobilizacja oraz walki w obronie Warszawy na odcinku Ochota.)
-
- Arch.Bu. 10** *Wspomnienie z Grójeckiej* wg relacji ppor. art. Józefa Suchockiego, oprac. Stefan Buczyński, 1972 r., mps, s. 1–13.
Wspomnienia ppor. rez. art. Józefa Suchockiego, dowódcy I plutonu 1 baterii 29 Pułku Artylerii Lekkiej, obejmujące okres od sierpnia do września 1939 r. (mobilizacja oraz walki w obronie Warszawy na odcinku Ochota.)
-
- Arch.Bu. 11** Czesław Liszewski, *Moje wspomnienia z walk obronnych 1939 roku*, mps, s. 1–8.
Wspomnienia ppor. rez. 3 Pułku Szwoleżerów Mazowieckich Czesława Liszewskiego, po mobilizacji zastępcy dowódcy szwadronu kolarzy Suwalskiej Brygady Kawalerii i dowódcy I plutonu, a od połowy września dowódcy I plutonu i zastępcy dowódcy 1 szwadronu 3 Pułku Szwoleżerów Mazowieckich, obejmujące okres od 24 VIII do 6 X 1939 r. (m.in. mobilizacja i walki w składzie SBK i DK „Zaza”).
-
- Arch.Bu. 12/1–4** **Materiały Tadeusza Pietraszewskiego:**
1. Tadeusz Pietraszewski, *Działania bojowe 4 szwadronu 1 Pułku Ułanów Krechowieckich im. płk. B. Mościckiego w kampanii 1939 roku*, mps, s. 1–39.
Relacja por. rez. inż. Tadeusza Pietraszewskiego, po mobilizacji do 18 września dowódcy 4 szwadronu 1 Pułku Ułanów Krechowieckich, następnie dowódcy I plutonu w dywizjonie „zbiornym” w składzie Rezerwowej BK „Wołkowysk”, obejmująca okres od 23 VIII do końca IX 1939 r. (mobilizacja, walki pułku w składzie Suwalskiej Brygady Kawalerii i Rezerwowej BK „Wołkowysk”, internowanie na Litwie) oraz fragmenty relacji oficerów młodszych szwadronu – por. rez. Ryszarda Manteuffela, ppor. rez. Stanisława Dębickiego.
  2. Szkice orientacyjne: Bitwa pod Długoborzem 12 IX 1939 r. (rysunek); Bitwa pod Olszewem 13/14 IX 1939 r. (rysunek szt. 2, kserokopia szt. 1.); Bitwa pod Choromanami-Witnicą 10 IX 1939 r. (kserokopia).
  3. *Lista oficerów, podchorążych i podoficerów Pułku [1 Pułku Ułanów Krechowieckich] internowanych od dnia 23 września na Litwie*, mps, 3 s.
  4. B. Ananjew, *Rewja 1 Pułku Ułanów Krechowieckich im. Płk. Bolesława Mościckiego [partytura]*, fotokopia, s. 1–7.
-
- Arch.Bu. 13** Józef Ruskowski, *Relacja*, 23 IV 1974 r., odpis rkps, k. 1–4 (2 egz.).
Odpis relacji por. Józef Ruskowski, oficera zwiadowczego 4 Dywizjonu Artylerii Konnej z walk 4 DAK w kampanii jesiennej (mobilizacja, osłona granicy, walki w składzie Suwalskiej Brygady Kawalerii i DK „Zaza”).
-
- Arch.Bu. 14** [?] Stacewicz, *Litwa – relacja*, rkps, 7 s.
Relacja dotycząca sytuacji Polaków internowanych na Litwie we wrześniu 1939 r., pomocy dla internowanych, ucieczek z obozów i szlaków przerzutowych.
-
- Arch.Bu. 15** *Obsada personalna I Dywizjonu 29 Pułku Artylerii Lekkiej (Suwałki) w dniu 1 września 1939 roku*, oprac. Stefan Buczyński, mps, 1 s.

Materiały (relacje, wspomnienia, korespondencja) dotyczące działalności konspiracyjnej ZWZ-AK na Suwalszczyźnie, materiały biograficzne uczestników konspiracji

Arch.Bu.
16/1-4

Materiały płk. Władysława Liniarskiego

Płk Władysław Liniarski „Mścisław” (1897–1984), w latach 1941–1945 komendant Białostockiego Okręgu ZWZ-AK-AKO.

1. Płk Władysław Liniarski, *Komenda Okręgu ZWZ-AK Białystok 1939–1944. Odtwarzanie Sił Zbrojnych w Kraju*, Warszawa luty – grudzień 1972, mps, 127 s., zał. 1–2, 6 s. (brak s. 22 oraz wymienionych w tekście załączników 3–5).

W treści: położenie polityczne – charakterystyka terenu; początki konspiracji na ziemi białostockiej; ZWZ na Białostocczyźnie w latach 1940–1941; ustanowienie okupacji – władzy niemieckiej na Białostocczyźnie; organizacja terenu Okręgu Białystok; organizacja Okręgu AK Białystok; przygotowania do odtwarzania Sił Zbrojnych w terenie Okręgu Białystok; O.S.Z. w terenie Okręgu Białystok; organizacja (skład) jednostek AK odtworzonych na terenie Okręgu Białystok; obsada inspektoratów i obwodów oraz walki i akcje dywersyjne (Inspektorat Suwalski s. 69–83); Wojskowa Służba Ochrony Powstania (WSOP) na terenie Białostockiego Okręgu AK; Służba Bezpieczeństwa na terenie Białostockiego Okręgu AK; zał. 1. Inspektoraty i obwody na terenie Okręgu Białostockiego AK, obsada personalna z października 1943 r.; obsada personalna Sztabu Okręgu AK, październik 1943 r.

2. Płk Władysław Liniarski, *Lista księży z terenu Okręgu Białostockiego AK – diecezji Łomżyńskiej, którzy należeli do szeregów Armii Krajowej w okresie okupacji hitlerowskiej i zostali odznaczeni*, Warszawa 25 IX 1968 r. mps, 1 s.

Wykaz obejmujący nazwiska 31 odznaczonych księży – członków AK, w formie tabeli obejmującej nazwisko i imię, pseudonim, stopień, funkcję, odznaczenie i uwagi.

3. Płk Władysław Liniarski, *Lista księży z terenu Okręgu Białostockiego AK – diecezji Wileńskiej, którzy należeli do szeregów Armii Krajowej w okresie okupacji hitlerowskiej i zostali odznaczeni*, 10 XI 1965 r. mps, 1 s.

Wykaz obejmujący nazwiska 6 odznaczonych księży – członków AK, w formie tabeli obejmującej nazwisko i imię, pseudonim, stopień, funkcję, odznaczenie i uwagi.

4. Płk Władysław Liniarski, *Relacja*, Warszawa 4 XII 1979 r., mps, 2 s.

Relacja obejmująca informacje dotyczące: działalności konspiracyjnej kpt. Romualda Kozła „Pojawy”, „Łużycy” i zorganizowanej przez niego organizacji POWE (Pomorze Wschodnie), prowadzącej działalność wywiadowczą i propagandową na terenie Prus Wschodnich oraz składu sztabu POWE; działań oddziału Uderzeniowych Batalionów Kadrowych por. Stanisława Karolkiewicza „Szczęsnego” w dniach: 1 V 1943 r. – zajęcie Sztabina, 15 VIII 1943 r. – akcja odwetowa na miasteczko Friedrichshof (Rozogi) w Prusach Wschodnich; zestrzeleniu niemieckiego samolotu zwiadowczego Storch 10 VIII 1943 r. przez oddział por. Władysława Świackiego „Sępa” w okolicy Grajewa; akcji odwetowej zorganizowanej we wrześniu 1943 r. przez inspektora łomżyńskiego mjr. Jana Tabortowskiego „Bruzdy” w rejonie Biala-Drygallen na terenie Prus Wschodnich; wypadu oddziału por. Władysława Świackiego „Sępa” na teren Prus Wschodnich i zasadzce zorganizowanej w październiku 1943 r. w okolicach miejscowości Szyba – Nowa Wieś Elcka na samochód wiozący oficerów gestapo z Elku; akcji oddziału spieszonego IV/9 PSK na sztab i stanowiska niemieckiej artylerii 20 VIII 1944 r. w rejonie Czerwonych Bagien.

Arch.Bu. 17

Materiały Albina Drzewickiego

Ppor. czasu wojny Albin Drzewicki „Konwa”, „Wulkan”, ur. 14 II 1900 r. w pow. biłgorajskim, s. Józefa i Julii. 10 I 1917 r. został powołany do służby wojskowej w armii austriackiej. Ukończył szkołę podoficerską, awansował do stopnia plutonowego. 19 XI 1918 r. dostał się do niewoli (rozbrojeny przez „powstańców jugosłowiańskich”), gdzie przebywał do 1919 r. Do Polski wrócił 10 II 1920 r. i został powołany do służby wojskowej w 10 Pułku Artylerii

Ciężkiej w Przemyśle, awansując do stopnia ogniomistrza. Ukończył szkołę podoficerską w Toruniu i do końca 1923 r. służył jako podoficer nadterminowy. Następnie ukończył dwuletnią szkołę leśną. Po jej ukończeniu pracował w majątku Ogrodowa na Kresach Wschodnich. W 1929 r. rozpoczął pracę jako woźny w Nadleśnictwie Serwy, następnie jako zastępca gajowego w Macharczycach, a od 1930 r. gajowy w Górczycy. W 1939 r. został zmobilizowany do 4 DAK w Suwałkach. „W miejscowości Janowo rozbroiliśmy się – Armii Czerwonej”. 12 X 1939 r. powrócił na Suwalszczyznę – „Dlatego tak późno, bo trafiłem do oddziału Dąbrowskiego, który miał dwa działa [...] Dąbrowski poszedł na Litwę, a ja do domu. W końcu 1939 r. wstąpił do konspiracji, zwerbowany przez Jerzego Pocięjkę (były nauczyciel, plutonowy podchorąży pilot, związany z kpt. Stanisławem Bielickim, aresztowany w Sejnach 1940/1941 i stracony), z którym rozpoczął działalność sabotażową i dywersyjną (uszkodzenia linii telefonicznych, wysadzenie torów kolejki wąskotorowej). Do 1941 r. nadal pracował jako gajowy. W czerwcu 1941 r. nawiązał współpracę z ukrywającym się (zestrzelonym w czerwcu 1941 r.) sowieckim lotnikiem kpt. Szumiłowem, z którym przeprowadził zakończoną niepowodzeniem próbę likwidacji agenta gestapo Warakomskiego (w Sopoćkiniach). Po dekonspiracji, w lipcu 1942 r., i próbie aresztowania przez Niemców ukrywał się. W 1943 r. zorganizował oddział partyzancki AK, którym dowodził. Brał udział w licznych akcjach zbrojnych i dywersyjnych oraz akcji „Burza”. Po wkroczeniu na Suwalszczyznę Armii Czerwonej przekroczył z oddziałem linię frontu w rejonie Sarnetek i został internowany. Przebywał w Białymstoku, skąd wywieziono go do obozu nr 41 w Ostaszkowie, a 14 IV 1945 r. do obozu nr 178/454 w Riazaniu-Diagilewie. 10 X 1945 r. w obozie został aresztowany przez NKWD i osadzony w więzieniu w Riazaniu. Skazany przez OSO (Osoby Sowiecczanie) NKWD z art. 58-1a i art. 58-11 kk RFSRR na 7 lat łagru, następnie więziony w Kirowie i wywieziony do łagru w Workułagu. 21 VIII 1948 r. został odesłany do obozu przejściowego nr 284 w Brześciu nad Bugiem i 9 IX 1948 r. repatriowany do Polski. Mieszkał w Sztabinie w pow. augustowskim, gdzie zmarł 5 III 1984 roku. 11 XI 1941 r. otrzymał awans do stopnia starszego ogniomistrza, 11 XI 1943 r. chorążego, a 11 XI 1944 r. podporucznika czasu wojny. Był odznaczony: *Virtuti Militari* [dalej: VM], dwukrotnie Krzyżem Walecznych 2 [dalej: KW], Srebrnym Krzyżem Zasługi [dalej: SKZ] z Mieczami.

1. Albin Drzewicki, *Wspomnienia – relacja*, mps, 7 s.; kopia mps, 7 s. (z nagrań na taśmie magnetofonowej zanotował Eugeniusz Strzałkowski)

Relacja obejmująca m.in. życiorys; szczegóły dotyczące obsady administracji leśnej po zajęciu Suwalszczyzny przez Niemców; interesujące informacje o początkach działalności sabotażowo-dywersyjnej na przełomie lat 1939/1940 organizowanej przez związanego z kpt. Stanisławem Bielickim pchor. Jerzego Pocięjkę i Janinę Horn (nauczycielkę w Macharczycach); aresztowaniach członków grupy Bielickiego; próbie likwidacji w Sopoćkiniach agenta gestapo Warakomskiego, wspólnie z ukrywającym się lotnikiem sowieckim kpt. Szumiłowem i Stanisławem Wiśniewskim z Małowistego.

Arch.Bu.
18/1–2

Materiały Władysława Sali

Por. Władysław Sala „Krzemień”, ur. 20 XI 1905 r. w Rutce-Tartak, s. Jana i Marceliny. Inżynier, podchorąży rezerwy artylerii. W okresie okupacji członek ZWZ-AK Obwodu Augustów. Dowódca plutonu na terenie Placówki Nowinka, a od połowy 1943 r. komendant Placówki Szczebro-Olszanka. Po wojnie pozostał w konspiracji. Pracował jako leśniczy w Rutce-Tartak. 30 IV 1945 r. zatrzymany przez UB, odbity w trakcie transportu do Suwałk. Od tego czasu ukrywał się, nie prowadził jednak działalności. Ujawnił się we wrześniu 1945 r. w Suwałkach. Zmarł 4 XII 2000 r. Był awansowany do stopnia podporucznika z dniem 11 XI 1942 r. i porucznika z dniem 3 V 1944 r., odznaczony m.in. VM, KW, SKZ z Mieczami.

1. List do Stefana Buczyńskiego, Świnoujście 7 XI 1979 r., rkps, 2 s.
2. Władysław Sala, *Wspomnienia*, rkps, s. 1–5.

W treści m.in. informacje na temat działalności grupy kpt. Stanisława Bielickiego „Ziomka”, ZWZ-AK Obwodu Augustów, oddziału partyzanckiego Juliana Wierzbickiego „Romana”, notka biograficzna autora.

Arch.Bu.
19/1–4

Materiały Wacława Luto

Ppor. c.w. Wacław Luto „Orli Szpon”, ur. 17 VIII 1921 r. w Posejnelach, s. Kajetana i Anny z Miszkielów. Członek AK od wiosny 1942 r. Ukończył konspiracyjną szkołę podchorążych. 20 VIII 1943 r. został ranny podczas próby aresztowania. Ukrywał się. Zorganizował patrol partyzancki, później włączony w skład oddziału Witolda Pileckiego „Żwirko”. Brał udział w licznych akcjach bojowych. Po śmierci „Żwirki” objął dowództwo oddziału. Po przejściu wraz z oddziałem linii frontu 30 VII 1944 r. został internowany przez Sowieców. Do listopada 1947 r. przebywał w okolicach Riazania. W 1948 r. powrócił do Polski i zamieszkał w Krotoszynie, gdzie uzyskał maturę. Ukończył Akademię Rolniczą w Poznaniu i uzyskał doktorat. Zmarł 10 VII 2010 r. Był awansowany do stopnia ppor. z dniem 11 XI 1942 r. i por. 3 V 1944 r., odznaczony m.in. VM, KW, SKZ z Mieczami.

1. List do Stefana Buczyńskiego, niedatowany, rkps, 1 s.
2. Wykaz profesorów gimnazjum w Sejnach i ich losy, rkps, 1 s. (2 egz. odbitek powielaczowych).
3. Skład osobowy „załączka” 12 kompanii 41 pp (niekompletny), rkps, 1 s. (2 egz. odbitek powielaczowych).
4. Ważniejsze zdarzenia w oddziale „Żwirki” w latach 1942/44, rkps, s. 1–10 (2 egz. odbitek powielaczowych).
Zestawienie z opisem akcji bojowych za okres od czerwca 1942 r. do 24 VII 1944 r.

Arch.Bu.
20/1–10

Materiały Antoniego Dąbrowskiego

Antoni Dąbrowski „Zajac”, ur. 30 X 1916 r. w Netcie, s. Mieczysława i Aleksandry z Karpińskich. Ukończył Podoficerską Szkołę dla Młodzieńców nr 2 w Śremie, przydzielony do 76 Pułku Piechoty w Grodnie. Brał udział w walkach we wrześniu 1939 r. Dwukrotnie zbiegł z niewoli niemieckiej. Po przekroczeniu linii demarkacyjnej przebywał w Grodnie i Augustowie. W konspiracji od 1939/1940 r. Do końca 1941 r. pełnił obowiązki komendanta miasta Grodno ZWZ, następnie instruktora wyszkolenia bojowego konspiracyjnej Szkoły Podchorążych, od końca 1942 r. dowódcy plutonu „Kedywu” VI Inspektoratu AK w Grodnie, a od wiosny 1943 r. dowódcy oddziału partyzanckiego w rejonie Druskiennik. Od połowy 1943 r. jako rekonwalescent przebywał na terenie Obwodu nr 7 Augustów AK i prowadził wykłady konspiracyjnej szkoły młodszych dowódców, następnie dowodził kilkunastoosobowym oddziałem partyzanckim, który od stycznia 1944 r. ochraniał komendę Inspektoratu IV i Obwodu Augustów AK. W 1944 r. wywieziony przez Niemców na teren Prus Wschodnich do kopania okopów. W kwietniu 1945 r. wrócił na teren obwodu i został mianowany dowódcą kompanii Kolnica AKO krypt. „Klony”. Ujawnił się 10 IV 1947 r. Później mieszkał w Białymstoku. Awansowany do stopnia podporucznika z dniem 11 XI 1943 r., porucznika z dniem 3 V 1944 r., odznaczony m.in. VM, KW – dwukrotnie, SKZ z Mieczami.

1. Antoni Dąbrowski [Wspomnienia], kopia rkps, s. 1–31 i oryginał s. 1–24 (niepełny).
Obejmują: krótki życiorys; działania w ZWZ-AK na terenie Grodna oraz na terenie Obwodu Augustów AK; opis współpracy z partyzantką sowiecką; działalność służby sanitarnej; opis bunkrów i baz partyzanckich; działalność ZWZ-AK i oddziału UBK w rejonie Lipska oraz działania odwetowe Niemców; opis starcia oddziałów UBK w rejonie Jasionowa i pacyfikacji wsi; życiorys Tadeusza Klepackiego ps. Słowik; charakterystykę uzbrojenia Obwodu nr 7; opis współpracy ludności z oddziałami partyzanckimi; szkolenie w szkole młodszych dowódców (podoficerskiej).
2. Antoni Dąbrowski, Relacja Dąbrowskiego Antoniego – „Zajaca” dotycząca służby w Armii Krajowej na terenie VI Inspektoratu AK Grodno z lat 1942–1944, kopia rkps, 9 s. i mps, 10 s.
Zestawienie akcji partyzanckich przeprowadzonych na terenie Inspektoratu VI AK Grodno z udziałem Antoniego Dąbrowskiego ps. Zajac. W zestawieniu ujęto datę i miejsce akcji, nazwiska lub pseudonimy uczestników, personalia dowódcy, opis przebiegu akcji, straty własne i nieprzyjaciela oraz wykaz zdobytej broni i materiałów.

Arch.Bu.
20/1–10

3. Antoni Dąbrowski, *Relacja Dąbrowskiego Antoniego – „Zająca” dotycząca służby w AK na terenie 7 obwodu Augustów*, kopia rkps, 20 s. i mps, 26 s.
Zestawienie akcji partyzanckich przeprowadzonych na terenie Obwodu AK Augustów nr 7 z udziałem lub z rozkazu Antoniego Dąbrowskiego ps. Zajęc. W zestawieniu ujęto datę i miejsce akcji, nazwiska lub pseudonimy uczestników, personalia dowódcy, opis przebiegu akcji, straty własne i nieprzyjaciela oraz wykaz zdobytej broni i materiałów.
4. *Wykaz (niepełny) żołnierzy AK przebywających w oddziale „Zajęca” w 1944 roku*, rkps, 2 k.
Obejmuje nazwisko i imię, stopień, pseudonim, uwagi.
5. List Antoniego Dąbrowskiego do Bronisława [Jasińskiego?], Białystok 3 VI 1978 r., rkps, 1 k.
Zawiera wykaz poległych w akcjach bojowych i zamordowanych przez Niemców żołnierzy AK z oddziału Antoniego Dąbrowskiego „Zajęca” i siatki terenowej.
6. List Antoniego Dąbrowskiego do Stefana Buczyńskiego, Białystok 8 X 1979 r., rkps, 2 k.
Do listu dołączone:
  - Życiorys Henryka Hawruśnika ps. Jeleń, dowódcy drużyny w oddziale partyzanckim „Zajęca”, rkps, 2 k.
  - Zadania zlecone patrolom z oddziałów partyzanckich, rkps, 2 k.
  - Życiorys Stanisława Suszyńskiego ps. Szpak, dowódcy drużyny w oddziale partyzanckim „Zajęca”, rkps, 2 k.
  - Życiorys Zofii Suszyńskiej ps. Jaskółka, sanitariuszki w oddziale partyzanckim „Zajęca”, rkps, 1 k.
  - Akcja „Burza” w 7 obwodzie AK, rkps, 2 k.
  - Życiorys Stanisława Bućko ps. Bogusz, delegata rządu na pow. augustowski i od połowy 1944 r. starosty augustowskiego, rkps, 1 k.
  - Życiorys Józefa Dąbrowskiego ps. Słowik, rkps, 1 k.
  - Niepełny wykaz stanu osobowego oddziału partyzanckiego AK „Zajęca” w 1944 r., rkps, 1 k.
  - Służba sanitarna w oddziale partyzanckim „Zajęca” w 1944 r., rkps, 1 k.
  - Sekcja gospodarcza w oddziale partyzanckim „Zajęca” w 1944 r., rkps, 1 k.
7. List Antoniego Dąbrowskiego do Stefana Buczyńskiego, Białystok 18 X 1979 r., rkps, 5 k.
Do listu dołączone informacje na temat: organizacji i struktury gestapo, policji, żandarmerii, oddziałów wojskowych stacjonujących na Suwalszczyźnie, „Własowców” (m.in. informacje o werbunku wśród jeńców Stalagu I F w Suwałkach); informacje na temat organizacji łączności na terenie Obwodu Augustów AK; informacje por. Piotra Milanowskiego ps. Ćma.
8. List Antoniego Dąbrowskiego do Stefana Buczyńskiego, brak daty (koniec 1979 r.), rkps, 3 s.
Dotyczy współpracy z partyzantką sowiecką. Dołączone życiorysy Walentyny Andrejewnej Jurkiewicz ps. Afrodyta i Andrzeja Władimirowicza Trubieckiego ps. Wałek.
9. List Antoniego Dąbrowskiego do Stefana Buczyńskiego, Białystok 9 XI 1979 r., rkps, 2 s.
Zawiera prośbę o zamieszczenie w przygotowywanej przez niego książce informacji o generale majorze Witaliju Aleksandrowiczu Nikolskim.
10. Witalij Nikolski, *Ochotnicy*, kopia artykułu z „Kraj Rad” 1976, nr 41, 1 s.
Dotyczy działalności oddziału partyzantów sowieckich pod dowództwem mjr. Włodzimierza Cwietyńskiego „Orłowa” na terenie Puszczy Augustowskiej.

Arch.Bu.
21/1–9

Materiały Czesława Grajewskiego

Por. rez. piech. Czesław Grajewski „Wirski”, ur. 17 X 1915 r. w Tomsku, s. Michała i Olimpi. Ukończył Technikum Drogowo-Wodne w Warszawie. Plut. pchor. rez. 44 Pułku Piechoty Strzelców Kaniowskich w Równem. Brał udział w kampanii jesiennej 1939 r., walcząc w rejonie Siedlec. Po ucieczce z niewoli przedostał się do Warszawy. W konspiracji od listopada 1939 r., samorzutnie organizował grupy dywersyjno-sabotażowe w dzielnicy Warszawa

Arch.Bu.
21/1–9

Wola i Ochota. W sierpniu 1940 r. nawiązał kontakt z Komunistyczną [sic. tak w relacji Grajewskiego] Organizacją Podziemną „KOP”, wiosną 1941 r. podporządkował jej swoją grupę, a następnie scalił z AK. W marcu 1941 r. mianowany dowódcą kompanii na Woli. W listopadzie 1941 r. otrzymał rozkaz przeniesienia się na teren Augustowskiego i zadanie zorganizowania siatki konspiracyjnej i oddziału partyzanckiego w Puszczy Augustowskiej. W maju 1942 r. wraz z oddziałem został podporządkowany 7 Obwodowi AK Augustów i mianowany dowódcą kompanii. Brał udział w licznych akcjach zbrojnych i akcji „Burza”. W połowie sierpnia 1944 r. wraz z oddziałem przebił się przez linię frontu. Następnie został wcielony do 6 Zapasowego Batalionu LWP w Dojlidach pod Białymstokiem. W listopadzie 1942 r. został awansowany do stopnia podporucznika, a w marcu 1944 r. porucznika. W maju 1943 r. został odznaczony KW, w maju 1944 r. SKZ z Mieczami, a w sierpniu 1944 r. VM.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 1 k.
2. Załącznik do Ankiety (oprac. Czesław Grajewski, brak daty), 4 k.
Obszerna relacja dotycząca działalności konspiracyjnej na terenie Warszawy i Obwodu Augustów, m.in. zawierająca szczegółowy opis bunkrów i baz partyzanckich oraz akcji na Sztabin.
3. Czesław Grajewski (*Wspomnienia*, brak daty), rkps, 6 k.
Wspomnienia dotyczące głównie działalności konspiracyjnej na terenie Warszawy oraz okoliczności przedostania się na teren Augustowskiego.
4. Zaświadczenie komendanta Okręgu Białostok AK płk. Władysława Liniarskiego z 30 XII 1966 r., 1 k., oryg.
5. Odpis pisma Ministerstwa Żeglugi Centralnego Zarządu Dróg Wodnych Śródlądowych z 9 VII 1970 r. informujące o nadaniu odznaki „Przodownika Pracy”, 1 k.
6. Pismo Zarządu Głównego ZBoWiD z 19 VII 1974 r. informujące o doręczeniu legitymacji na zweryfikowany Krzyż VM dla Czesława Grajewskiego, 1 k., oryg.
7. Opinia o przebiegu pracy zawodowej Czesława Grajewskiego z 22 II 1974 r.
8. List Henryki Grajewskiej do Stefana Buczyńskiego, Augustów 26 XI 1979 r.
9. Fotografie oryginalne i reprodukcje: w mundurze, z okresu okupacji; powiększenie ww.; portretowa z legitymacji; z okresu powojennego przed namiotem; fotografia grobu; dwie fotografie z wnętrza domu.

Arch.Bu.
22/1–25

Materiały Bronisława Jasińskiego

Kpt. Bronisław Jasiński „Komar” „Łom”, ur. 10 X 1914 r. w Bargłowie Dwornym, s. Aleksandra i Bronisławy z Bieniewskich. Ukończył Państwowe Seminarium Nauczycielskie w Augustowie, a w latach 1935–1936 Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy Piechoty w Grodnie. Mianowany podporucznikiem rezerwy 76 Pułku Piechoty w Grodnie. W 1939 r. pełnił funkcję oficera oświatowego w 14 Baonie Junackich Hufców Pracy w Wilnie. W czasie kampanii jesiennej 1939 r. początkowo oficer łącznikowy 14 baonu JHP, później w II Legii Oficerskiej w Chełmie, w dniach 24–25 IX walczył w zgrupowaniu płk. Brzozy-Brzeziny w rejonie Włodawy. Zatrzymany przez Sowieców w Baranowiczach k. Brześcia zataił stopień oficerski. Przebywał w obozie Pawliszczew Bor k. Kaługi. Zwolniony w grudniu 1939 r. wrócił do Bargłowa i z braćmi ukrywał się na Czerwonym Bagnie. Według informacji podanych w Ankiecie i zaświadczeniu komendanta Okręgu Białostok AK w konspiracji ZWZ-AK od lipca 1941 r.: komendant Placówki Bargłów 1 VII – 30 IX 1941 r.; II zastępca komendanta Obwodu Augustów 1 X 1941 – 20 II 1942; I zastępca komendanta Obwodu Augustów 21 II 1942 – 28 II 1943; komendant Obwodu Augustów od 1 III 1943 r. do zajęcia Suwalszczyzny przez wojska sowieckie; w okresie akcji „Burza” szef sztabu od-twarzanego 3 Pułku Szwoleżerów AK (1 Pułku Ułanów AK). Po wejściu Sowieców przeszedł na teren pow. sokólskiego. Po opuszczeniu terenu przez mjr. Franciszka Szabunię przejął obowiązki inspektora Inspektoratu „C” AKO, które pełnił do 16 II 1945 r. Urlopowany na własną prośbę, wyjechał w Łódzkie. W 1952 roku został aresztowany i skazany na 6 lat więzienia. Po zwolnieniu do 1977 r. pracował w Przedsiębiorstwie Zaopatrzenia Rolnictwa

**Arch.Bu.
22/1–25**

w Wodę „Wodrol-Łódź” w Adrespolu. Zmarł 31 I 1992 r. w Łodzi. W 1942 r. został awansowany do stopnia porucznika, a z dniem 10 XI 1944 kapitana. Odznaczony m.in. VM, KW – dwukrotnie, ZKZ z Mieczami.

1. Kopia Wniosku weryfikacyjnego nadania Orderu Virtuti Militarii V klasy z 1974 r., 2 k.
2. Kopia Zaświadczenia komendanta Okręgu Białystok AK płk. Władysława Liniarskiego z 2 IV 1974 r., 1 k. (2 egz.).
3. Kopia Ankiety uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 3 k. (2 egz.).
4. Bronisław Jasiński, *Obsada personalna Obwodu Nr 7 AK Augustów, Łódź, październik 1979 r.*, rkps, 5 s.
Zestawienie w formie tabeli obejmujące: obsadę sztabu Obwodu nr 7 AK (z podaniem funkcji, stopnia, nazwiska i imienia, pseudonimu, okresu pełnienia funkcji oraz uwag); obsadę oddziałów terenowych AK (rejonów, kompanii i plutonów; stanów osobowych i uzbrojenia); wykaz oddziałów partyzanckich i patroli Kedywu 7 Obwodu AK Augustów (z podaniem nazwy oddziału, nazwiska, pseudonimu i stopnia dowódcy, stanu osobowego oraz miejsca postoju lub rejonu działania).
5. Bronisław Jasiński, *Wykaz akcji zbrojnych żołnierzy Armii Krajowej Obwodu Augustów (niekompletny), Łódź 15 VI 1979 r.*, kopia rkps, 3 s.
Zestawienie w formie tabeli obejmujące: datę, miejsce, dowódcę, stan i skład patrolu oraz opis przebiegu akcji.
6. Bronisław Jasiński, *Zestawienie akcji zbrojnych żołnierzy Armii Krajowej Obwodu Augustów, Łódź 15 X 1979 r.*, rkps, 1 s.
Zestawienie liczbowe walk zbrojnych, zasadzek, potyczek, akcji odwetowych na terenie Prus Wschodnich, akcji sabotażowo-dywersyjnych, rozbrojenia żandarmów i żołnierzy, likwidacji żandarmów i żołnierzy, akcji zaopatrzeniowych; strat wroga; strat własnych; zdobyczy; sporządzone w formie tabeli i obejmujące: obsadę sztabu Obwodu nr 7 AK (z podaniem funkcji, stopnia, nazwiska i imienia, pseudonimu, okresu pełnienia funkcji oraz uwag); obsadę oddziałów terenowych AK (rejonów, kompanii i plutonów; stanów osobowych i uzbrojenia).
7. Bronisław Jasiński, *Imienny wykaz żołnierzy AK Oddziału miasta Augustowa poległych w walce z Niemcami w latach 1941–1944*, brak daty, rkps, 2 s.
8. Bronisław Jasiński, *Wykaz żołnierzy AK poległych w walce z Niemcami na terenie Obwodu AK Augustów w okresie 1941–1944*, brak daty, kopia rkps, 3 s.
9. Bronisław Jasiński, *Wykaz zimowych i letnich miejsc postoju oddziałów partyzanckich i patroli bojowych „Kedyw” na terenie Obwodu AK Augustów, grudzień 1979*, rkps, 1 k.
10. Mapa z naniesionym wykazem oddziałów partyzanckich Obwodu Augustów 1:500 000, oprac. Bronisław Jasiński, 1 k.
11. Mapa z naniesionym wykazem patroli bojowych „KEDYW” Obwodu Augustów 1:500 000, oprac. Bronisław Jasiński, 1 k.
12. Bronisław Jasiński, *Wykaz niektórych rodzin zasłużonych w działalności AK Obwodu Augustów wyróżniających się bohaterstwem, odwagą, oddaniem i poświęceniem się w pracy konspiracyjnej*, (brak daty, 1979 r.?), rkps, 3 s.
Zestawienie w formie tabeli obejmujące: nazwisko, imię i pseudonim, nazwę miejscowości lub placówki, określenie charakteru i rodzaju działalności.
13. Bronisław Jasiński, *Szkolenie żołnierzy AK na terenie Obwodu Augustów, Łódź 20 XI 1979 r.*, rkps, 9 s.
Opracowanie omawiające: zakres szkolenia; Konspiracyjną Szkołę Podchorążych (m.in. zestawienie w formie tabeli obejmujące rejon – placówki, liczbę elewów i absolwentów, czas trwania kursu, pseudonimy wykładowców; zakres szkolenia i pomoce naukowe); Konspiracyjną Szkołę Podoficerską – młodszych dowódców (m.in. zakres szkolenia i liczbowy wykaz absolwentów); szkolenie żołnierzy w pododdziałach; szkolenie na kursach specjalnych (WSK, łączność, sanitarny – zawiera wiele nazwisk); wyniki szkolenia; uwagi ogólne (m.in. wykaz nazwisk byłych nauczycieli, absolwentów Seminarium

- Nauczycielskiego w Augustowie, zaangażowanych w działalność Obwodu Augustów AK; wykaz absolwentów Konspiracyjnej Szkoły Podchorążych).
14. Bronisław Jasiński, *Opis walki pod Gliniskami*, brak daty, kopia rkps, 3 s.
  15. Bronisław Jasiński, *Opis walki pod Wrotkami*, brak daty, kopia rkps, 4 s.
  16. List płk. Władysława Liniarskiego do Bronisława Jasińskiego, Warszawa 16 V 1978 r.
Zawiera prośbę o nadesłanie wykazu poległych „jedynie w walce z Niemcami (w okresie 1941–1944 rok)” żołnierzy AK Obwodu Augustów.
  17. List płk. Władysława Liniarskiego do Bronisława Jasińskiego, Warszawa 5 V 1979 r.
Zawiera prośbę o nadesłanie wykazu akcji bojowych na terenie Obwodu Augustów AK.
  18. Pismo okólne Bronisława Jasińskiego do dowódców terenowych, Łódź 23 V 1979 r.
Dotyczy zestawienia akcji bojowych na terenie Obwodu Augustów AK.
  19. Pismo okólne Bronisława Jasińskiego do dowódców terenowych, Łódź 10 X 1979 r.
Dotyczy nadsyłania materiałów biograficznych członków AK Obwodu Augustów na potrzeby opracowania „Dzieje Ziemi Suwalsko-Augustowskiej w latach 1939–1944” przygotowywanego przez Stefana Buczyńskiego na zlecenie Wojskowego Instytutu Historycznego.
  20. List Bronisława Jasińskiego do Stefana Buczyńskiego, Łódź 17 XII 1979 r., 1 k.
  21. List Bronisława Jasińskiego do Stefana Buczyńskiego, Łódź 23 V 1981 r., 1 k.
Dotyczy ankiet weryfikacyjnych i możliwości przyznania odznaczeń dla żołnierzy AK.
  22. List Bronisława Jasińskiego do Stefana Buczyńskiego, Łódź 29 V 1981 r., 1 k.
jw.
  23. List Bronisława Jasińskiego do Stefana Buczyńskiego, Łódź 30 VII 1981 r.
jw.
  24. List Bronisława Jasińskiego do Stefana Buczyńskiego, Łódź 11 XI 1981 r.
jw.
  25. List Bronisława Jasińskiego do Stefana Buczyńskiego, Łódź 25 I 1984 r.

Arch.Bu.
23/1–11

Materiały Michała Fiłona

Ppor. czasu wojny Michał Fiłon „Dąb”, ur. 15 XI 1911 r., s. Jana i Zofii. Podczas służby wojskowej w 42 Pułku Piechoty ukończył szkołę podoficerską. Jako plutonowy brał udział w kampanii 1939 r. Od 1941 r. dowódca Placówki AK Lipsk n. Biebrzą, w czerwcu 1943 r. współorganizator oddziału partyzanckiego, od 1944 r. adiutant mjr. Franciszka Szabuni, inspektora IV Suwalskiego Inspektoratu AK. Kontynuował działalność w szeregach AKO do jesieni 1945 r. Po wyjeździe ujawnił się w Ozorkowie k. Łodzi. Mieszkał i pracował w Warszawie. Zmarł 4 XII 1996 r. 24 IV 1944 r. awansowany na stopień podporucznika czasu wojny. Odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi [dalej: ZKZ] i KW.

1. Michał Fiłon, *Wspomnienia Lipsk n. Biebrzą w II-jej Wojnie Światowej*, brak daty, kopia mps, 14 s.
Opracowanie obejmujące m.in.: ogólną charakterystykę wydarzeń z początkowego okresu wojny (tylko marginalnie przedstawiające okres okupacji sowieckiej); tworzenie się struktur konspiracyjnych; sytuację na terenie Lipska po 22 VI 1941 r.; zbrodnie popełnione przez wojska niemieckie, tworzenie administracji, politykę okupanta oraz masowe egzekucje ludności polskiej; działalność konspiracyjną i partyzancką.
2. Michał Fiłon, *Organizacja konspiracji i działalności Placówki AK Lipsk n. Biebrzą Obwodu Augustów*, Warszawa 29 X 1977, rkps, 9 s., oryginał i kserokopia.
Relacja obejmująca m.in. wykaz obsady Placówki Lipsk n. Biebrzą (plutonów, drużyn, sekcji sanitarnej); omówienie: uzbrojenia; organizacji szkolenia (z podaniem nazwisk osób odpowiedzialnych); łączności; wywiadu; propagandy i informacji; tajnego nauczania; sabotażu i dywersji; akcji zbrojnych (skład oddziału partyzanckiego i wykaz działań); represji okupanta; działań partyzantki sowieckiej. Do relacji został dołączony druk obejmujący wykaz mieszkańców Lipska zamordowanych przez Niemców.
3. [Michał Fiłon ?], *Tragedia Lipska n. Biebrzą i walka jego mieszkańców z hitlerowskim okupantem*, brak daty, rkps, 19 s.; mps, 15 s. oraz uwagi korektorskie 6 s.

Opracowanie obejmujące m.in. zarys dziejów Lipska n. Biebrzą, w tym: powstanie Lipska; działania powstańcze w 1863 r.; wykaz osób biorących udział w działaniach przeciw oddziałom niemieckim w listopadzie 1918 r.; sytuacji w 1920 r.; okresie międzywojennym oraz po wybuchu II wojny światowej: powstanie konspiracji; działania, represje i egzekucje wykonane przez Niemców na mieszkańcach okupanta (w tym skład obsady Placówki Lipsk n. Biebrzą, plutonów, drużyn, sekcji sanitarnej); omówienie: uzbrojenia; organizacji szkolenia (z podaniem nazwisk).

4. Michał Fiłon, *Lipsk n. Biebrzą w okresie pierwszej wojny światowej*, brak daty, mps (kopia), 4 s.
Zawiera m.in. wykaz osób biorących udział w działaniach przeciw oddziałom niemieckim w listopadzie 1918 r.
5. Michał Fiłon, *Lipsk n. Biebrzą w okresie międzywojennym*, brak daty, mps (kopia), 5 s.
6. [Michał Fiłon], *Bez tytułu – fragment*, brak daty, mps (kopia), 2 s.
Opracowanie dotyczące sytuacji w Lipsku w okresie okupacji sowieckiej w latach 1939–1941.
7. List Bronisława Jasińskiego do Michała Fiłona, Łódź 12 VIII 1977 r., 1 k.
8. List Michała Fiłona do Bronisława Jasińskiego, Warszawa 1 VI 1979 r., 1 k.
Zawiera wykaz zabitych przez Niemców członków AK z terenu Placówki Lipsk n. Biebrzą.
9. List Michała Fiłona do Bronisława Jasińskiego, Warszawa 29 X 1979 r., 1 k.
Zawiera częściowy wykaz obsady komendantów Placówek AK Hołynka, Sopoćkinie, Łabno, Łojki.
10. List Michała Fiłona do Bronisława Jasińskiego, Warszawa 1 VI 1979 r., 1 k.
11. Fotografia portretowa Michała Fiłona.

Arch.Bu.
24/1–3

Materiały Kazimierza Koszyckiego

St. kpr. Kazimierz Koszycki „Jastrzębiak”, ur. 28 XI 1908 r., s. Józefa i Dominiki. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od lipca 1941 r., najpierw jako członek plutonu terenowego Placówki Lipsk n. Biebrzą, a następnie drużyny łączności Obwodu Augustów AK. W czerwcu 1943 r. został wcielony do oddziału partyzanckiego kpt. Michała Fiłona „Dęba”, gdzie pełnił funkcję łącznika. W maju 1944 r. został awansowany do stopnia starszego kaprala. W maju (sierpniu) 1944 r. został odznaczony KW. Po wojnie mieszkał w Augustowie.

1. Kazimierz Koszycki, [*Wspomnienia*], brak daty, mps, 8 s.
Zawiera m.in.: informacje na temat organizacji sieci łączności i punktów kontaktowych w Augustowie; kolportażu prasy konspiracyjnej; działaniach oddziału UBK; pacyfikacji wsi Jasionowo; współpracy z oddziałem partyzanckim Michała Fiłona „Dęba”; kontaktach z partyzantką sowiecką i uciekinierami ze Stalagu I F w Suwałkach.
2. Kopia Zaświadczenia komendanta Okręgu Białystok AK płk. Władysława Liniarskiego z 22 XI 1982 r., 1 k. (2 egz.).
3. Kopia Ankiety uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 k.

Arch.Bu.
25/1–4

Materiały Piotra Choroszewskiego

Kpt. rez. piech. Piotr Choroszewski „Polny”, „Kruk”, ur. 26 III 1911 r. (lub 1914 r.) w Augustowie, s. Aleksandra i Joanny. Ukończył Seminarium Nauczycielskie w Augustowie oraz niepełne studia na Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie. W 1934 r. ukończył Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy Piechoty przy 29 Dywizji Piechoty w Grodnie i otrzymał stopień plutonowego podchorążego. W 1938 r. awansowany do stopnia podporucznika rezerwy piechoty z przydziałem do 78 Pułku Piechoty w Baranowiczach. W marcu 1939 r. zmobilizowany do służby czynnej. We wrześniu 1939 r. dowódca I plutonu, 7 kompanii, III batalionu 78 Pułku Piechoty. Brał udział w walkach w rejonie Mławy, a od 8 IX 1939 r. w obronie Warszawy. 18 września brał udział w wypadzie w kierunku Modlina. Po kapitulacji przebywał w Stalagu (!) skąd zbiegł. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji

od 15 VII 1941 r. (według innych danych od grudnia 1941). Do 30 III 1943 r. pełnił funkcję komendanta Placówki nr 2 Augustów „Polna”, od 1 IV 1943 do 1 X 1943 szefa propagandy Obwodu nr 7 i jednocześnie komendanta Placówki Augustów Miasto. Uczestniczył w pracach organizacyjnych, gromadzeniu broni, redagował pismo „Polska Żyje” (drukowane w Amstkomisariacie w Augustowie w nakładzie 150 egz.). Pełnił funkcję wykładowcy konspiracyjnej szkoły podchorążych, a także oficera wyszkolenia w sztabie obwodu, referenta Biura Informacji i Propagandy i komendanta Rejonu I. Po wkroczeniu Sowietów ukrywał się na terenie Augustowa. 27 II 1945 r. został zatrzymany, a następnie wywieziony do Białegostoku i Warszawy, oskarżony m.in. o współpracę z gestapo. 27 IX 1945 r. zwolniony decyzją Delegata MBP. W październiku 1945 r. ujawnił się w Warszawie. W 1960 r. mieszkał w Giżycku. Z dniem 15 V 1943 r. został awansowany do stopnia porucznika rezerwy, a z dniem 10 XI 1944 r. kapitana. W 1943 r. został odznaczony SKZ z Mieczami, 11 XI 1944 r. ZKZ z Mieczami, w listopadzie 1944 r. KW.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, mps, 3 k., oryg. i kopia.
2. Życiorys, mps, 2 s.
3. Piotr Choroszewski, *Działalność Placówki Miejskiej AK w Augustowie w czasie okupacji hitlerowskiej. Od lipca 1941 r. do wyzwolenia miasta w październiku 1944 r. przez Armię Radziecką*, brak daty, mps, 6 s.
Zawiera m.in. informacje dotyczące tworzenia się struktur ZWZ-AK na terenie Augustowa, po czerwcu 1941 r., obsady, stanu uzbrojenia, druku i kolportażu konspiracyjnej gazety „Polska Żyje” (w tym nazwiska pomysłodawców i członków redakcji oraz szczegóły dotyczące miejsca druku), sabotażu, działań wywiadowczych itp.
4. Piotr Choroszewski, *Dalszy ciąg działalności ruchu oporu na ziemi augustowskiej w latach 1941–1944*, brak daty, mps, 5 s.
Zawiera m.in. informacje dotyczące planowanego uderzenia na Augustów i koncentracji oddziałów partyzanckich w lutym 1944 r. w celu uwolnienia aresztowanych mieszkańców wsi Biernatki, Rutki, Jeziorki.

Arch.Bu.
26/1–6

Materiały Feliksa Michałowskiego

Por. rez. piech. Feliks Michałowski „Leśny”, ur. 10 VI 1912 r. w Augustowie, s. Romualda i Franciszki z Pietraszewiczów. Ukończył Seminarium Nauczycielskie w Augustowie. Po ukończeniu Szkoły Podchorążych Rezerwy w Zambrowie został mianowany plutonowym podchorążym rezerwy i przydzielony do 41 Suwalskiego Pułku Piechoty. Pracował jako nauczyciel. Brał udział w kampanii wrześniowej. Uczestniczył w obronie Lwowa jako dowódca plutonu moździerzy w zgrupowaniu „Grodno”. Po kapitulacji, 22 IX 1939 r. dostał się do niewoli sowieckiej. W listopadzie 1939 r. został zwolniony i wrócił na teren Augustowa. Pracował jako tłumacz w majątku Netta. Według informacji podanych w Ankiecie i zaświadczeniu komendanta Okręgu Białostok AK, w konspiracji od 5 VII 1941 r. Zorganizował Placówkę Netta, którą dowodził do 1945 r. Pracując w urzędzie gminy udzielał pomocy w uchylaniu się od robót przymusowych, dostarczał dokumenty, organizował sabotaż w dostawach obowiązkowych. Od marca 1943 r. ukrywał się, zagrożony aresztowaniem. Od września 1943 do kwietnia 1944 r. pełnił funkcję szefa BiP i wspólnie z Bolesławem Michałowskim „Rzecznym” wydawał konspiracyjną gazetkę „Polska Żyje”. Od 1 V 1943 do 1 V 1944 r. zastępca komendanta Obwodu nr 7 (według innych informacji od kwietnia 1944). Do czerwca 1944 r. dowódca 4 kompanii terenowej wystawionej przez DOW („Dywerysjna Organizacja Wojskowa”) i kompanii Żarnowo. Brał udział w akcjach dywersyjnych i walkach zbrojnych. Po wkroczeniu Sowietów był poszukiwany w Augustowie i ukrywał się w Grąjewie. Od marca 1945 r. do przejścia na emeryturę pracował jako nauczyciel. Mieszkał w Piszcu. Z dniem 15 VI 1943 r. awansowany do stopnia podporucznika rezerwy, a z dniem 10 IX 1944 r. porucznika. 3 VII 1944 r. został odznaczony KW, a 1 X 1945 r. (w listopadzie 1944 r.) SKZ z Mieczami.

1. Kopia Zaświadczenia komendanta Okręgu Białostok AK płk. Władysława Liniarskiego z 22 XI 1982 r., 1 k. (2 egz.).

2. Kopia Ankiety uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 k.
3. Feliks Michałowski, *Życiorys*, rkps, 1 s.
4. Feliks Michałowski, *Stan organizacyjny kompanii Netta [Relacja]*, [1979], rkps, 5 s.
Relacja zawierająca informacje o stanie organizacyjnym kompanii Netta i Żarnowo Obwodu Augustów AK: obsadzie stanowisk, uzbrojeniu, bunkrach i bazach partyzantskich, osobach zaangażowanych w prace konspiracyjne, aresztowanych, wykaz akcji bojowych itp.; a także utworzonej w 1939 r. i dowodzonej przez Skabowskiego kompanii DOW w 1941 r. podporządkowanej ZWZ.
5. List Feliksa Michałowskiego do Stefana Buczyńskiego, Pisz 17 X 1979 r., 1 s.
6. List Feliksa Michałowskiego do Stefana Buczyńskiego, Pisz 25 X 1979 r., 1 s.

Arch.Bu.
27/1–4

Materiały Antoniego Obiedzińskiego

Pchor. Antoni Obiedziński „Górny”, ur. 21 IV 1914 r. (według innych informacji 23 V 1911) w Netcie, s. Franciszka i Franciszki z Trockich. W latach 1929–1934 uczęszczał do Seminarium Nauczycielskiego w Augustowie. W latach 1935–1936 ukończył Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy przy 29 Dywizji Piechoty w Grodnie (według innych informacji 1932–1933). Został mianowany podporucznikiem rezerwy ze starszeństwem z 1 I 1935 r. Następnie do 1939 r. pracował jako nauczyciel na terenie woj. nowogródzkiego. W czerwcu 1939 r. został powołany na ćwiczenia rezerwy do 81 Pułku Piechoty w Grodnie z przydziałem do batalionu ćwiczebnego (szkolącego „starszych rezerwistów”). Po wybuchu wojny, 6 września z batalionem marszowym został skierowany do Lwowa, gdzie w dniach 11–23 września brał udział w obronie miasta. Początkowo pełnił funkcję zastępcy dowódcy plutonu, a następnie dowódcy plutonu i dowódcy kompanii (po śmierci ich dowódców). Po kapitulacji dostał się do niewoli sowieckiej i przebywał w obozie pod Archangielskiem. W końcu listopada, podczas transportu do obozu zbiorczego w Koziełsku, w czasie postoju w Moskwie zbiegł i powrócił do Netty. We wrześniu 1941 r. wstąpił do ZWZ (według innych informacji w grudniu), został zaprzysiężony i otrzymał zadanie zorganizowania Placówki Kolnica/Netta. Pełnił funkcję komendanta rejonu, adiutanta Inspektora, a od IV 1943 r. do VII 1944 r. I zastępcy komendanta Obwodu Augustów AK. W październiku 1944 r., po przejściu frontu został zatrzymany przez NKWD i wywieziony do obozu w Stalinogorsku. We wrześniu 1946 r. został zwolniony, a po powrocie do kraju mieszkał i pracował jako nauczyciel w Łodzi. Wielokrotnie zatrzymywany i szykanowany przez UB. Zmarł w Łodzi.

1. Antoni Obiedziński, *Życiorys*, rkps, 2 s.
2. Antoni Obiedziński, *Rola szkoły średniej w ruchu oporu na terenie pow. augustowskiego*, rkps, 2 s.
Relacja zawierająca m.in. spis absolwentów Seminarium Nauczycielskiego i Gimnazjum w Augustowie, pełniących funkcje dowódcze w strukturach Obwodu Augustów AK.
3. Antoni Obiedziński, *Uwagi o działalności Armii Krajowej na terenie pow. augustowskiego*, 18 X 1979, rkps, 4 s.
4. Antoni Obiedziński, *Gmina Kolnica*, rkps, 3 s.
Relacja zawierająca m.in. szczegóły dotyczące dekonspiracji struktur AK na terenie gminy Kolnica w marcu 1944 r., miejsca postoju komendy Obwodu Augustów AK oraz zakończonej niepowodzeniem akcji oddziałów niemieckich, mającej na celu jej likwidację.

Arch.Bu. 28

Materiały Stanisława Góry

Stanisław Góra „Adam”, „Dolina”, ur. 29 X 1905 r., s. Teofila i Anny. Ukończył Gimnazjum Nowodworskiego w Krakowie, studiował teologię w Seminarium Duchownym w Kielcach. Przed 1939 r. prowadził mleczarnię w Odelsku koło Sokółki. 25 VIII 1939 r. został zmobilizowany do 3 Pułku Szwoleżerów Mazowieckich. W kampanii jesiennej 1939 r. brał udział w 103 Rezerwowym Pułku Szwoleżerów, w szwadronie rtm. Jerzego Bilwina w plutonie działek przeciwpancernych. Brał udział w bitwie z oddziałami sowieckimi pod Kodziowcami, 22 IX 1939 r., w której został ciężko ranny. Przebywał m.in. w szpitalu w Grodnie, aresztowany przez NKWD i osadzony w więzieniu w Grodnie, skąd uwolnił się wraz

ze współwzięciami w czasie niemieckiego bombardowania 22 VI 1941 r. Powrócił do Odełska, skąd przeniósł się do Sopoćkiń, gdzie uruchomił mleczarnię. W konspiracji ZWZ-AK od października 1941 r. Pełnił funkcję komendanta Placówki Sopoćkiń. Na jej terenie zorganizował cztery plutony partyzanckie i prowadził ich szkolenie bojowe. Pracując jako kierownik mleczarni w Sopoćkiniach organizował zaopatrzenie w żywność oddziałów partyzanckich i rodzin aresztowanych żołnierzy AK. W końcu czerwca 1944 r. zagrożony aresztowaniem dołączył do oddziału partyzanckiego. W czasie akcji „Burza” brał udział w działaniach zbrojnych. Po przejściu frontu, w końcu lipca 1944 r. został aresztowany przez NKWD i uwięziony w Grodnie. Po interwencjach mieszkańców Sopoćkiń oraz byłych partyzantów sowieckich w styczniu 1945 r. został zwolniony i repatriowany do Polski. Po przyjeździe do Białegostoku pracował w Wydziale Aprowizacji Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku. Jesienią 1946 r. został aresztowany przez UB. Po półrocznym pobycie w więzieniu w Białymstoku został zwolniony i wyjechał do Warszawy. W sierpniu 1942 r. otrzymał awans do stopnia podporucznika, w sierpniu 1943 r. porucznika, a 15 VIII 1944 r. rotmistrza. W maju 1943 r. został odznaczony KW, w maju 1943 r. SKZ z Mieczami, w maju 1944 r. VM.

1. Stanisław Góra ps. „Dolina – Adam”, *Wspomnienia wojenne i ruchu oporu AK od roku 1939 do 1944. Cz. I i II*. Poszyt, 35 s., w tym:

- Kopia Zaświadczenia komendanta Okręgu Białystok AK płk. Władysława Liniarskiego z 10 V 1977 r., 1 k.
- Stanisław Góra, *Wspomnienia wojenne z 1939 r.*, Warszawa 8 II 1977 r., mps, 13 s. Wspomnienia obejmujące m.in. wydarzenia związane z przebiegiem mobilizacji w sierpniu 1939 r.; przemarszem do Ośrodka Zapasowego w Białymstoku, następnie OZ w Wołkowysku, do Grodna (wzmianki o strzałach oddawanych przez Żydów), Grandzicz, Hożej (utonięcie szwoleżera podczas przeprawy), Sylwanowców i Kodziowiec; szczegółowy opis bitwy z oddziałami sowieckimi w Kodziowcach (m.in. walka z czołgami przy pomocy butelek z benzyną), gdzie został ciężko ranny; leczenie u miejscowych gospodarzy, a następnie w polowym ambulatorium pod Sopoćkiniami (?) oraz w szpitalu wojskowym w Grodnie.
- Stanisław Góra, *Wspomnienia wojenne w ruchu oporu AK od 20 października 1941 roku do 26 lipca 1944 roku*, brak daty, mps, 11 s. Wspomnienia obejmujące m.in. wydarzenia związane z ucieczką z więzienia w Grodnie 22 VI 1941 r.; nawiązaniem kontaktu z członkami ZWZ-AK i zaprzysiężeniem, pracami organizacyjnymi Placówki AK Sopoćkiń, organizacją oddziałów partyzanckich, pozyskiwaniem funduszy na działalność konspiracyjną, gromadzeniem broni (m.in. transport z Warszawy), akcjami zbrojnymi; aresztowaniem przez NKWD w końcu lipca 1944 r., okolicznościami zwolnienia i repatriacji do Polski; pracą w Urzędzie Wojewódzkim w Białymstoku i aresztowaniem przez UB.

Arch.Bu.
29/1–4

Materiały Stanisława Janika

Stanisław Janik „Murlat”, „Lis”, ur. 5 VII 1917 r. w Jaziewie, s. Macieja i Kazimiery. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej. W 1939 r. został powołany do służby wojskowej w 41 Pułku Piechoty w Suwałkach, gdzie ukończył przyspieszony kurs Szkoły Podoficerskiej. We wrześniu 1939 r. wraz z III batalionem pułku brał udział w obronie Warszawy. W czasie walk został trzykrotnie ranny. Otrzymał awans do stopnia kaprała. Po zwolnieniu z niewoli w grudniu 1939 r. powrócił w rodzinne strony. Od maja 1940 r. pracował w kooperatywie w Dąbrowie. Od czasu zajęcia Augustowszczyzny przez Niemców ukrywał się, zagrożony aresztowaniem. Według informacji podanych w Zaświadczeniu płk. Liniarskiego w konspiracji od października 1940 r. (według wspomnień od 1941 r.). W połowie 1941 r. (?) wstąpił do „Chłostry”, zaprzysiężony przez Ignacego Andrackiego ps. Filtry. Pełnił funkcję łącznika. Wiosną 1942 r. dołączył do oddziału partyzanckiego Polskiego Związku Powstańczego „Sępa”, który działał na Czerwonym Bagnie, następnie oddziału ppor. Stanisława Świątkowskiego „Zapały”. Przez pewien czas przebywał w składzie patrolu ochronny inspektora Inspektoratu Suwalskiego AK mjr. Franciszka Szabuni „Zemsty”. Brał udział

m.in. w akcji na posterunek żandarmerii w Sztabinie, starciu z oddziałem SS w okolicy leśniczówki Królowa Woda, ataku na posterunek żandarmerii w Lipsku. Wiosną 1944 r. zbiegł z oddziału partyzanckiego, według własnej relacji z powodu wyroku śmierci wydanego przez inspektora „Zemstę”, spowodowanego wystąpieniem w obronie rozstrzelanego partyzanta Jana Dębskiego „Rysia”. Ponieważ był poszukiwany przez patrole AK, ukrywał się, a następnie dołączył do oddziału partyzantów sowieckich Orłowa, w którym przebywał około dwóch miesięcy. Po spotkaniu oddziału „Orłowa” w bazie partyzanckiej komendanta Obwodu Augustów AK Bronisława Jasińskiego „Komara” otrzymał zgodę na dołączenie do oddziału ppor. Czesława Grajewskiego „Wirskiego”, z którym wziął udział w działaniach w ramach akcji „Burza”. Po przejściu frontu w sierpniu 1944 r. wstąpił do Milicji Obywatelskiej i objął funkcję zastępcy komendanta posterunku w Jaminach, a następnie w Lipsku. 4 XI 1944 r. został aresztowany przez NKWD i wywieziony w głąb ZSRR (we wspomnieniach napisał „wyjechałem do ZSRR”). Przebywał w obozach w Ostaszkowie, Riazaniu i Kazaniu. Do Polski wrócił w grudniu 1947 r. Po wojnie mieszkał w Augustowie.

1. Stanisław Janik, *Życiorys*, Augustów 29 VIII 1975 r., mps, 5 s.
Zawiera m.in.: opis przebiegu służby wojskowej; początków działalności konspiracyjnej (nazwiska przełożonych); informacje o służbie w oddziale „Sępa”; akcji na posterunek żandarmerii w Sztabinie w lipcu 1943 r.; starciu z oddziałem SS w okolicy leśniczówki Królowa Woda w sierpniu 1943 r.; dezercji i przejściu na stronę partyzantów „kompanii niemieckiej” pod dowództwem kpt. Pandykowa w lipcu 1944 r.; wspólnej akcji zbrojnej oddziału Antoniego Obiedzińskiego „Górnego” i oddziału Pantykowa na wycofujące się oddziały niemieckie na szosie Augustów – Grodno; akcji we wsi Jaziewo w sierpniu 1944 r.
2. Stanisław Janik, *Relacja nr 1*, Augustów 197(?) r., mps, 13 s.
Zawiera m.in.: opis udziału w walkach w obronie Warszawy we wrześniu 1939 r.; okoliczności wstąpienia do „Chłostry” i nazwiska organizatorów; opis działań oddziału partyzanckiego „Sępa” na Czerwonym Bagnie; egzekucji mieszkańców wsi Grzędy oraz odwetowej akcji oddziału „Sępa” przeciwko oddziałom niemieckim 22 VIII 1943 r. (?); działań w składzie oddziałów partyzanckich Obwodu „Augustów” AK; okoliczności rozstrzelania Jana Dębskiego „Rysia” w związku z oskarżeniem o dezercję w czasie akcji na Kolnicę (?); ucieczki z oddziału partyzanckiego wiosną 1944 r. z powodu wyroku śmierci wydanego przez inspektora „Zemstę”, spowodowanego wystąpieniem w obronie Jana Dębskiego „Rysia”; pobycie w oddziale partyzantów sowieckich „Orłowa”; spotkanie z komendantem Obwodu Augustów AK Bronisławem Jasińskim, od którego otrzymał zgodę na dołączenie do oddziału ppor. Czesława Grajewskiego „Wirskiego”; działaniach w okresie akcji „Burza”; służbie w MO w okresie od sierpnia do listopada 1944 r.; aresztowaniu przez NKWD i pobycie w obozach w ZSRR. Ponadto relacja zawiera wykaz członków „Chłostry” zamordowanych w czasie okupacji przez Niemców.
3. Zaświadczenie komendanta Okręgu Białystok AK płk. Władysława Liniarskiego z 20 XII 1972 r., 1 k.
4. Odpis listu Stanisława Janika z 7 XII 1972 r.

Arch.Bu.
30/1-8

Materiały Stefana Kosko

Stefan Kosko „Jastrząb”, ur. 28 IV 1915 r., s. Stefana i Michaliny. Plutonowy Batalionu KOP „Berzecz”. We wrześniu 1939 r., jako dowódca drużyny w szkolnym batalionie KOP mjr. Czarnkowskiego, brał udział w obronie Węgierskiej Górki i w bitwie pod Oczkowem. Wzięty do niewoli uciekł z transportu i w październiku wrócił na Suwalszczyznę. W konspiracji od stycznia 1940 r., wprowadzony przez Ksawerego Rukata „Starego”. Podczas przekraczania granicy litewskiej został aresztowany i po śledztwie w gestapo wywieziony do karnego obozu w Schlossbergu, skąd uciekł w grudniu 1941 r. Po powrocie na Suwalszczyznę podporządkował się rtm. Kazimierzowi Ptaszyńskiemu, komendantowi Obwodu ZWZ Suwałki. Pełnił funkcję komendanta Placówki Sejwy, komendanta Rejonu III, komendanta Konspiracyjnej Szkoły Podoficerskiej Obwodu Suwałki AK i dowódcy konspiracyjnego III batalionu odtworzonego 41 Pułku Piechoty AK. Brał udział w licznych akcjach zbrojnych

i działaniach w ramach akcji „Burza”. 6 VIII 1944 r., dowodząc liczącym ok. 200 żołnierzy batalionem AK, nawiązał łączność z wojskami sowieckimi i pod wsią Sarnetki przedarł się przez front. Batalion został odesłany do Kowna, a następnie Wilna, gdzie wcielono go do LWP. W latach 1945–1948 służył w 12 Pułku Piechoty LWP, pełniąc funkcje dowódcy szkolnego plutonu strzeleckiego, kompanii strzeleckiej i batalionu. W okresie referendum uczestniczył w akcjach propagandowych na terenie woj. poznańskiego. W latach 1946–1947 brał udział w walkach z oddziałami UPA, a w czasie akcji „Wisła” dowodził batalionem 12 Pułku Piechoty. „Dowodzony przez niego batalion rozbił kilka band ukraińskich faszystów, zlikwidował kilkanaście siatek służby wywiadowczej i zaopatrzenia UPA, wykrył wiele bunkrów i magazynów broni oraz sprzętu”. Został przeniesiony do dyspozycji Głównego Zarządu Politycznego WP i otrzymał przydział do „Prasy Wojskowej”. W listopadzie 1943 r. otrzymał awans do stopnia podporucznika, w maju 1944 r. porucznika. W czasie służby w LWP otrzymał awans do stopnia kapitana. 15 VIII 1944 r. został odznaczony VM, 11 XI 1944 r. SKZ z Mieczami, w 1942 r. KW po raz pierwszy i w 1943 r. po raz drugi. Na wniosek dowódcy 5 DP LWP został dwukrotnie odznaczony Srebrnym Medalem „Zasłużony na Polu Chwały”. Mieszkał w Warszawie.

1. Kopia Zaświadczenia komendanta Okręgu Białystok AK płk. Władysława Liniarskiego z 10 XII 1973 r., 1 k.
2. Odpis Oświadczenia Prezesa Zarządu Koła ZBoWiD przy PPBiHł Nowa Huta Napoleona Naruszewicza byłego dowódcy 12 Pułku Piechoty z 9 V 1969 r., 1 s.
3. Stefan Kosko, *Przygoda zwiadowców*, wycinek artykułu prasowego, 1 s.
4. Stefan Kosko, *Tak było*, wycinek artykułu prasowego, 1 s.
5. Stefan Kosko, *O tym jak Grisza walczył o Polskę*, wycinek artykułu prasowego, 1 s.
6. [Autor nieznan – Stefan Kosko?] *Wykaz osobowy żołnierzy III baonu odtworzonego 41 pułku piechoty. Stan na dzień 1 kwietnia 1944 r.*, mps, 6 s.
Wykaz w formie tabeli obejmujący nazwisko i imię, pseudonim, stopień i funkcję, z podziałem na kompanie.
7. [Autor nieznan – Stefan Kosko?] *Akcje bojowe i dywersyjne oddziałów i patroli ZWZ-PZP IV Inspektoratu*, mps, 15 s.
Zestawienie akcji bojowych na terenie Obwodu Suwałki od listopada 1939 do sierpnia 1944 r.
8. Kserokopie dokumentów AK Obwodu Suwałki i dokumentów z okresu okupacji:
  - Kopia Rozkazu Komendy Obwodu „Lampart” AK (Suwałki) z 25 IX 1943 r. dla dowódcy XXV plutonu „Ćwiczenia Aplikacyjne”.
  - Kopia rozkazu Komendanta Obwodu Suwałki AK mjr. Kazimierza Ptaszyńskiego „Zaremby” z 3 I 1944 r. do dowódcy kompanii 9 AK „Jastrzębia” w sprawie dziennika działań.
  - Kopia Rozkazu nr 2 Inspektoratu IV AK (Suwałskiego) z 24 VII 1944 r. w sprawie przeniesienia członków oddziałów partyzanckich.
  - Kopie 17 pokwitowań za środki finansowe i materialne rozdysponowane na potrzeby członków rodzin Żołnierzy AK i oddziałów partyzanckich.
  - Kopia pokwitowania referenta broni Komendy Obwodu nr 8 (Suwałki) AK z 1 VI 1944 r. potwierdzająca zamianę pistoletu Vis na automat 10-strzałowy przez patrol dywersyjny „Żbika”.
  - Kopia pisma referenta broni Komendy Obwodu nr 8 AK (Suwałki) z 1 VI 1944 r. w sprawie zapotrzebowania środków (koń i rower) na zakup rkm rosyjskiego.
  - Kopia listu do matki Mariana Gorczaka „Hajduka” (rozstrzelanego 14 VII 1943 r. w Krasnopolu) pisanego z więzienia w Suwałkach 13 VII 1943 r.
  - Kopia obwieszczenia władz niemieckich wzywającego do wskazania miejsca pobytu rtm. Kazimierza Ptaszyńskiego z 27 I 1944 r.
  - Kopia dokumentu meldunkowego z okresu okupacji niemieckiej, sfalszowanego przez komórkę legalizacyjną Obwodu Suwałki AK.

Arch.Bu.
31/1-9

Materiały Eugeniusza Strzałkowskiego

Eugeniusz Strzałkowski „Zaremba”, ur. 31 VIII 1919 r. w Garwolinie, s. Wincentego i Eleonory. Uczęszczał do gimnazjum męskiego w Suwałkach. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939 r. jako ochotnik 180 Pułku Piechoty (?). W konspiracji od października 1939 r., zaprzysiężony przez kpt. Stanisława Bielickiego ps. Ziomek. Gromadził broń i amunicję. Po aresztowaniu „Ziomka” w 1940 r. włączył się w prace grupy „Legion Nadniemeński” założonej przez kpt. Mariana Świtalskiego „Profesora”. Uczestniczył w akcjach przerzutowych na Litwę. 12 V 1941 r. został aresztowany przez gestapo i po pobycie w więzieniu w Suwałkach i Królewcu skazany na 4 lata obozu karnego. Uwolniony w maju 1945 r. Po wojnie mieszkał na Ziemiach Odzyskanych, m.in. w Goldapi, a później w Białymstoku. Działał w ZSL. W listopadzie 1941 r. został awansowany do stopnia kaprala czasu wojny i odznaczony KW.

1. Kopia Zaświadczenia komendanta Okręgu Białystok AK płk. Władysława Liniarskiego z 15 VIII 1974 r., 1 k.
2. Kopia „Oświadczenia Świadka” Eugeniusza Milewskiego, Szczecin 23 III 1979 r. Zawiera informacje dotyczące działalności konspiracyjnej Eugeniusza Strzałkowskiego.
3. Kopia pisma dyrektora Muzeum Stutthof w Sztutowie do Eugeniusza Strzałkowskiego z 12 VI 1975 r., dopiski odręczne, 2 s.
Zawiera informacje dotyczące Wincentego Strzałkowskiego, ur. 24 X 1891 r. w Augustowie, 16 VII 1944 r. osadzonego przez gestapo w KL Stutthof jako więźnia polityczny i zmarłego tamże 12 I 1945 r. Na piśmie odręczne notatki z dodatkowymi informacjami biograficznymi o Wincentym Strzałkowskim: organizator i uczestnik strajku szkolnego w 1905 r. w Augustowie; służbę wojskową odbył w 1 Kaukaskim Baonie Kolejowym; w czasie I wojny światowej walczył na froncie kaukasko-tureckim; uczestniczył w rewolucji październikowej; po powrocie do Polski w 1919 r. pracował jako kierownik poczty w Becejach, angażując się w działania na rzecz włączenia Suwalszczyzny w granice RP; w latach dwudziestych pracował w urzędzie pocztowo-telegraficznym w Suwałkach, od 1935 r. jako asystent; w czasie okupacji niemieckiej pracował jako robotnik fizyczny, włączył się w działania ruchu oporu – gromadził dane wywiadowcze, a w jego domu przy ul. Przytorowej mieścił się punkt kontaktowy.
4. List Eugeniusza Strzałkowskiego do Stefana Buczyńskiego, niedatowany, rkps, 1 s.
5. Kopia pisma Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża z 16 II 1966 r. do Henryki Bogut-Giedroń.
Dotyczy Henryki Bogut, ur. 18 VII 1914 r. w Suwałkach, c. Stanisława i Jadwigi z Łankiewiczków, aresztowanej w kwietniu 1940 r. i osadzonej w KL Ravensbrück.
6. Kopia pisma Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża z 13 VIII 1971 r. do Zbigniewa Karczewskiego.
Dotyczy Jana Karczewskiego, ur. 29 II 1920 r. w Suwałkach, s. Jana i Zofii, aresztowanego 3/4 V 1940 i osadzonego w Obozie Koncentracyjnym Mauthausen, gdzie przebywał do 1945 r.
7. Kopia pisma Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża z 7 VII 1975 r. do Jerzego Bujakowskiego.
Dotyczy Jerzego Bujakowskiego, ur. 12 III 1922 r. w Częstochowie, s. Adama i Stefanii z Leszczyńskich, ucznia gimnazjum zamieszkałego w Suwałkach, aresztowanego 4 V 1940 r. i osadzonego w Obozie Koncentracyjnym Mauthausen, gdzie przebywał do 1945 r.
8. Kopia blankietu korespondencyjnego Obozu Koncentracyjnego Auschwitz.
Na blankiecie wpisane dane Stanisława Leszczyńskiego, ur. 27 VII 1922 r., więźnia KL Auschwitz nr 11427 Blok 10.
9. Kopie dokumentów dotyczących Jana Naumowicza, ur. 4 VIII 1898 r.: Pismo władz m. Ostrawy informujące o wyjeździe Jana Naumowicza z Ostrawy do Polski; Karta identyfikacyjna więźnia więzienia w Królewcu, 1 s.

Arch.Bu.
32/1–2

Materiały Piotra Szyryńskiego

Piotr Szyryński, ur. 28 VII 1925 r. w Posejnelach, s. Piotra i Julii, zm. 15 V 2016 r. W czasie II wojny światowej należał do AK. Jako przewodnik pomagał osobom przekradającym się na Litwę i do centrum kraju. Jako łącznik z siatką wywiadowczą wyjeżdżał m.in. na teren Prus Wschodnich. Od lat 90. działał na rzecz upamiętnienia wydarzeń powstania sejneńskiego i bitwy niemeńskiej.

1. Piotr Szyryński, [Wspomnienia], mps, 13 s.

Wspomnienia dotyczące losów Piotra Szyryńskiego oraz rodziny Szyryńskich. Piotr Szyryński „Dzięcioł”, ur. 24 VI 1890 r. w Posejnelach, s. Michała (uczestnika powstania styczniowego) i Marii z Wołagiewiczów. Uczestnik występów w 1905 r., skazany na zesłanie, którego uniknął dzięki łapówce, musiał jednak opuścić Sejneńszczyznę. Przebywając m.in. w Kownie, Grodnie, Wilnie i Warszawie związał się z ruchem niepodległościowym. Do Posejneli powrócił na krótko przed I wojną światową, organizując pracę niepodległościową. W 1916 r. wraz z grupą współpracowników został aresztowany przez Niemców i osadzony w więzieniu w Kownie. Po wykryciu w 1917 r. składu broni w Posejnelach skazany na śmierć. Dzięki pomocy działaczy niepodległościowych w Kownie zbiegł z więzienia i powrócił na Sejneńszczyznę, gdzie organizował POW. Działalność kontynuował w latach 1918–1919. Uczestniczył w przygotowaniach do powstania sejneńskiego. Po odzyskaniu niepodległości aktywnie włączył się w działalność społeczną. Zorganizował szkołę w Posejnelach, przeprowadził komasację gruntów, współuczestniczył w utworzeniu Banku Spółdzielczego i Spółdzielni „Powstaniec” (był jej prezesem), w 1922 r. zainicjował budowę nowej 7-klasowej szkoły w Gibach, a w 1923 r. szkoły w Krasnopolu. W 1931 r. został wójtem gminy Berzniki i pełnił tę funkcję do 1939 r. Jako wójt kontynuował budowę nowych szkół, m.in. w Ogrodnikach i Berznikach, ze względu na brak środków oraz pozwoleń często wchodząc w konflikt ze starostwem. Z żoną Julią miał trzech synów: Mariana, studenta SGGW w Warszawie, 20 IV 1940 r. aresztowanego przez Niemców i osadzonego w obozie koncentracyjnym Mauthausen-Gusen, gdzie zginął jesienią 1941 r.; Mieczysława, ucznia liceum elektrycznego w Wilnie; Piotra, ucznia gimnazjum w Sejnach. Po wybuchu II wojny światowej i opuszczeniu regionu przez wojsko i administrację zorganizował straż obywatelską czuwającą nad mieniem publicznym, a w końcu września, w trakcie przejścia oddziałów polskich na Litwę, udzielał pomocy wycofującym się żołnierzom i oficerom, gromadził i ukrywał pozostawioną broń oraz sprzęt wojskowy. Po zajęciu regionu przez Niemców organizował szlaki i punkty przerzutowe na Litwę, a później trasę przerzutową przez Prusy Wschodnie (Ełk, Szczytno, Kurpie) do Generalnej Guberni i Warszawy. Dostarczał fałszywe dokumenty. Organizował pomoc żywnościową dla jeńców w obozach. W rodzinnym domu zorganizował tajne nauczanie. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej udzielał pomocy ukrywającym się rozbitkom sowieckim i uciekinierom ze Stalagu I F w Suwałkach. Aresztowany 4 II 1944 r. przez Niemców i powieszony w masej egzekucji w Berznikach 18 V 1944 r.

2. Odręczne notatki z informacjami o Piotrze, Julii, Marianie i Piotrze (s. Piotra) Szyryńskich, autor NN, brak daty, rkps, 2 k.

Arch.Bu.
33/1–5

Materiały Juliana Zielińskiego

Julian Zieliński „Klin”, ur. 10 X 1920 r. w Miedniewicach w pow. Grodzisk Mazowiecki. Uczęszczał do gimnazjum w Sejnach. W konspiracji od października 1939 r., członek grupy kpt. Stanisława Bielickiego ps. Ziomek. Od 1942 r. dowódca plutonu kompanii nr 6 Sejny AK. Następnie członek oddziału partyzanckiego por. Witolda Pileckiego ps. Żwirko i patrolu terenowego Józefa Szmigielskiego ps. Zawisza. Ukończył konspiracyjną szkołę podchorążych, uzyskując stopień starszego kaprała podchorążego. Uczestnik licznych akcji bojowych. Odnznaczony VM, KW, Brązowym Krzyżem Zasługi [dalej: BZK] z Mieczami, awansowany do stopnia podporucznika. Po wojnie uzyskał maturę w Suwałkach, a następnie tytuł inżyniera magistra nauk rolniczych na Wydziale Rolniczo-Leśnym Uniwersytetu w Poznaniu. Pracował w rybołówstwie, a następnie w Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej w Suwałkach.

1. Julian Zieliński, *Armia Krajowa, teren pow. Suwałki, Augustów, Sejny 1939–1944 r.*, brak daty, kserokopia mps, 96 s. oraz 14 kart z fotografiami członków AK.
Opracowanie obejmuje: wstęp; odpis Rozkazu nr 4 Komendy Okręgu Białystok z 25 IV 1944 r. dotyczącego odznaczeń i awansów żołnierzy AK Okręgu Białystok; odpis Rozkazu nr 3 Komendy Okręgu Białystok z 1 III 1944 r. dotyczącego awansów do stopnia podchorążego rezerwy absolwentów Zastępczego Kursu Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty; odpis Rozkazu nr 6 Komendy Okręgu Białystok z 1 VI 1944 r. dotyczącego awansów do stopnia podchorążego rezerwy absolwentów Zastępczego Kursu Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty oraz awansów na wyższe stopnie szeregowych AK; odpis Rozkazu nr 8 Komendy Okręgu Białystok z 5 VII 1944 r. dotyczącego awansów do stopni oficerskich oraz do stopnia chorążego, odznaczeń Krzyżem VM, KW, SKZ z Mieczami, BKZ z Mieczami; odpis Rozkazu nr 10 Komendy Okręgu Białystok z 18 VII 1944 r. dotyczącego awansów do stopnia podchorążego rezerwy absolwentów Zastępczego Kursu Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty oraz awansów na wyższe stopnie szeregowych AK; skład osobowy sztabu Obwodu Suwałki AK, rejonów i placówek; wykaz i obsadę oddziałów leśnych; wykaz bunkrów partyzanckich; wykaz akcji bojowych oraz opis działań patroli partyzanckich: ppor. Wacława Trejnowskiego „Orkana”, ppor. Jana Olszewskiego „Żytniewskiego”, st. sierż. Józefa Szmigielskiego „Zawiszy”, ppor. Juliana Wierzbickiego „Romana”, patrolu „Zagłoby”, patrolu kpr. „Żbika”, ppor. Kazimierza Bieniewskiego „Kmicica”, ppor. Witolda Pileckiego „Żwirki”; zestawienie zdobyczy materiałów wojennych i żywności; na s. 73–96 (brak s. 72) partyzancka poezja autorstwa Stefana Plągi; na 14 nienumerowanych kartach kserokopie fotografii członków AK i oddziałów partyzanckich z terenu Suwalszczyzny.
2. Julian Zieliński [?] *Ważniejsze akcje bojowe AK w latach 1940–1944 pow. Suwalski, Sejneński i Augustowski*, brak daty mps, 2 k.
Wykaz obejmujący miejsce, datę i rodzaj akcji.
3. List Juliana Zielińskiego do Stefana Buczyńskiego, Suwałki 2 X 1979, rkps, mps, 2 k.
Do listu dołączona nota biograficzna Stanisława Janika „Lisa” [pełny biogram patrz: Materiały Stanisława Janika].
4. List Juliana Zielińskiego do Stefana Buczyńskiego, Suwałki 1979, rkps, mps, 5 k.
Do listu dołączone noty biograficzne członków AK z terenu Suwalszczyzny:
  - Józef Wowak „Jaśmin”, ur. 11 II 1919 r. w Berżałowcach gm. Berzniki, s. rolnika. W 1933 r. ukończył szkołę powszechną w Berżnikach, rolnik. W konspiracji AK od 1942 r., początkowo w Placówce Sejny, następnie w oddziale „Orkana”. Ukończył konspiracyjną szkołę podoficerską i otrzymał awans do stopnia kaprała, następnie sierżanta. Odnaczony KW, SKZ z Mieczami. Po wojnie uzyskał maturę i pracował jako księgowy.
  - Kazimierz Ramel „Kruk”, ur. 10 VIII 1911 w Hucie Sztabińskiej, s. rolnika. Ukończył szkołę powszechną w Hucie Sztabińskiej. Z zawodu masarz. Odbił służbę wojskową w 41 Suwalskim Pułku Piechoty, uzyskując awans do stopnia kaprała. Uczestnik kampanii wrześniowej, walczył w rejonie Łomży. W konspiracji od 1942 r., przydzielony do kompanii nr 6 Sejny AK, partyzant patrolu terenowego Józefa Szmigielskiego „Zawiszy”. Odnaczony SKZ z Mieczami, awansowany do stopnia sierżanta. Po wojnie rolnik.
  - Józef Zubowicz „Kowalczyk”, ur. 25 IX 1923 w Gibach, s. rolnika. Ukończył szkołę powszechną w Gibach. W konspiracji od 1942 r., członek oddziału partyzanckiego por. Witolda Pileckiego ps. Żwirko. Odnaczony KW, awansowany do stopnia starszego kaprała. Po wojnie uzyskał maturę i pracował jako księgowy.
  - Bolesław Krejczman „Brzoza”, ur. 25 II 1914 r. w Gibach, s. rolnika. Ukończył szkołę powszechną w Gibach. Do wybuchu wojny pracował jako robotnik leśny. Służył w 1 Pułku Artylerii Przeciwlotniczej w Warszawie. We wrześniu 1939 r. brał udział w obronie Warszawy. W konspiracji AK od 1942 r., członek oddziału partyzanckiego por. Witolda Pileckiego „Żwirki”. Łącznik pomiędzy oddziałami partyzanckimi AK a desantem sowieckim, wcielony do LWP [?]. Odnaczony KW, BKZ z Mieczami,

- ponadto Krzyżem Partyzanckim, Medalem Zwycięstwa i Wolności, Brązowym Medalem Zasłużony na Polu Chwały, Medalem za Warszawę, BKZ. Awansowany do stopnia starszego sierżanta. Po wojnie pracował jako drogomistrz.
- Jerzy Klimko „Topór”, ur. 30 IX 1925 r. w Sejnach, s. Józefa, znanego nauczyciela i społecznika. Uczęszczał do gimnazjum w Sejnach. W konspiracji od jesieni 1941 r., przydzielony do kompanii nr 6 Sejny AK, partyzant patrolu terenowego Józefa Szmigielskiego „Zawiszy”. Ukończył konspiracyjną szkołę podoficerską i otrzymał awans do stopnia kaprała. Odznaczony SKZ z Mieczami. Po wojnie przez wiele lat pracował jako nauczyciel matematyki w Technikum Mechanicznym w Suwałkach. Wieloletni prezes Światowego Związku Żołnierzy AK.
  - Aldona Mickaniewska z domu Janowicz „Litwinka”, ur. 2 VII 1922 r. w Suwałkach, c. urzędnika. Uczęszczała do gimnazjum w Grodnie. W konspiracji od 1943 r., przydzielona do kompanii nr 6 Sejny AK. Sanitariuszka oddziału partyzanckiego por. Witolda Pileckiego „Żwirki”, następnie patrolu Józefa Szmigielskiego „Zawiszy”. Po wojnie otrzymała maturę i ukończyła Akademię Medyczną w Poznaniu. Pracowała jako lekarz dentysta w Suwałkach.
  - Sabina Kierejsza z d. Ostrowska „Baśka”, ur. 10 I 1925 r. w Murowanym Moście w gm. Krasnopol, c. leśnika. Przed 1939 r. ukończyła dwie klasy szkoły handlowej. W konspiracji od 1939 r. jako łączniczka, a po ukończeniu kursu sanitarnego sanitariuszka oddziału partyzanckiego por. Witolda Pileckiego „Żwirki”. Odznaczona SKZ z Mieczami, Medalem Zwycięstwa i Wolności, awansowany do stopnia starszego kaprała. Po wojnie pracowała w Suwałkach jako sklepowa.
  - Antoni Warejko „Modrzew”, ur. 20 VII 1910 r. w Pijawnem Polskim, s. rolnika. Przed wojną pracował jako leśnik. Odbił służbę wojskową w 4 DAK w Suwałkach. Brał udział w kampanii wrześniowej. W konspiracji AK od lipca 1942 r., dowódca plutonu w oddziale Juliana Wierzbickiego „Romana”. Brał udział w wielu akcjach bojowych. Odznaczony KW, SKZ z Mieczami, awansowany do stopnia st. chorążego. Po wojnie pracował w handlu.
  - Julian Zieliński „Klin” [biogram wyżej].
  - Czesław Chałko „Kadłubek”, ur. 11 X 1921 r. w Piertaniach gm. Stary Folwark, s. rolnika. Ukończył szkołę powszechną w Starym Folwarku. W konspiracji od lutego 1942 r., początkowo jako łącznik, a od kwietnia 1943 r. członek oddziału partyzanckiego Albina Drzewickiego ps. Konwa, dowódca drużyny. Brał udział w licznych akcjach bojowych. Awansowany do stopnia starszego kaprała. We wrześniu 1944 r. wcielony do LWP, gdzie uzyskał awans do stopnia starszego plutonowego. Zdemobilizowany w 1946 r. Rolnik. Odznaczony Krzyżem Partyzanckim, Medalem za Odrę i Nysę, Medalem za Udział w Walkach o Berlin.
  - Henryk Żynda „Wrona”, ppor. c.w., ur. 18 XII 1911 r. w Wysokim Moście gm. Krasnopol. Do wybuchu wojny pracował na poczcie. W konspiracji od grudnia 1939 r., członek patrolu Kazimierza Harasimowicza „Sokoła”, odznaczony m.in. SKZ z Mieczami i BKZ. Po wojnie leśniczy.
5. List Juliana Zielińskiego do Stefana Buczyńskiego, Suwałki 21 VIII 1979 r., rkps, 2 k. Do listu dołączony wykaz osób uczestniczących w tajnym nauczaniu z pow. suwalskiego (34) i sejneńskiego (27).

Arch.Bu.
34/1–2

Materiały Wacława Trejnowskiego

Wacław Trejnowski „Orkan”, ur. 29 X 1915 r., s. Józefa i Julianny. Kapral służby czynnej artylerii przeciwlotniczej, wykształcenie średnie. W AK od 2 IV 1942 r., pełnił m.in. funkcję dowódcy placówki Berzniki, dowódcy 4 kompanii konspiracyjnego 41 Pułku Piechoty AK, dowódcy oddziału partyzanckiego. Odznaczony KW po raz pierwszy w maju 1943 r., SKZ z Mieczami w maju 1944 r., KW po raz drugi w listopadzie 1944 r., VM 15 VIII 1944 r.

1. Wacław Trejnowski, *Wspomnienia i refleksje (dotyczące Ruchu Oporu w latach 1939–1944 na Białostocczyźnie ze szczególnym uwzględnieniem działalności na terenie VIII Suwalskiego Obwodu AK)*, 1976, mps, 361 s. (2 egz. – kserokopia).

2. Wacław Trejnowski, *Współpraca partyzantów Armii Krajowej z partyzantką radziecką na terenie pow. suwalskiego i augustowskiego w 1944 roku*, Suwałki 20 IX 1972 r., mps, 13 s.

**Arch.Bu.
35/1–3****Materiały ks. Kazimierza Hamerszmita**

Ks. Kazimierz Aleksander Hamerszmit, ur. 12 II 1916 r. w Kołakach Kościelnych, s. Stanisława i Michaliny z Dmochowskich. Ukończył Seminarium Duchowne w Łomży, wyświęcony 30 IV 1939 r., od 1 IX 1939 r. wikariusz parafii w Bakałarzewie. 7 IV 1940 r. aresztowany przez Niemców i uwięziony w obozie koncentracyjnym w Dachau, gdzie był poddawany eksperymentom medycznym. Od 14 VIII 1959 r. wikariusz parafii św. Piotra i Pawła w Suwałkach, a od 10 VIII 1966 r. proboszcz parafii św. Aleksandra. W latach 80. wspierał działalność NSZZ „Solidarność”. Od 1 VII 1986 r. na emeryturze. Zm. 5 II 1996 r. w Suwałkach.

1. Ks. Kazimierz Hamerszmit, *Pewne szczegóły z mojej pracy kapłańskiej w Bakałarzewie 1.09.1939–7.04.1940 r.*, kopia rkps, 5 s.
Wspomnienia dotyczące m.in. pierwszych dni wojny i starć oddziałów polskich z Niemcami w Bakałarzewie, zniszczeń dokonanych przez Niemców po wycofaniu się wojsk polskich, początkowego okresu okupacji
2. Ks. Kazimierz Hamerszmit, *Numer obozowy Dachau 22575*, mps, 25 s.
Wspomnienia obejmujące okres od aresztowania w kwietniu 1940 r., pobyt w obozie w Dachau, do uwolnienia w kwietniu 1945 r.
3. Ks. Kazimierz Hamerszmit, *Matka kapłana*, mps, 5 s.

**Arch.Bu.
36/1–3****Materiały dotyczące osób aresztowanych w trakcie oblawy augustowskiej w lipcu 1945 r.**

1. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Augustowie, *Wykaz osób aresztowanych w roku 1944–1945 przez Władze radzieckie z terenu pow. Augustów, o których to dotyczących nie ma żadnej wiadomości*, odpis, Augustów 15 II 1957 r., mps., 8 k.
Wykaz 285 osób, mieszkańców pow. augustowskiego zaginionych w trakcie oblawy augustowskiej. Wykaz sporządzony w formie tabeli obejmującej: nazwisko i imię, datę i miejsce urodzenia, ostatni znany adres, datę zameldowania, nazwisko i imię poszukującego, stopień pokrewieństwa z osobą poszukiwaną i adres zamieszkania.
2. *Wykaz Polaków przebywających na terenach ZSRR z terenu pow. suwalskiego*, brak daty, mps, 1 k.
Wykaz 30 mieszkańców pow. suwalskiego, zaginionych w trakcie oblawy augustowskiej. Wykaz sporządzony w formie tabeli obejmującej: nazwisko, imię i imiona rodziców poszukiwanego, datę i miejsce urodzenia, obywatelstwo, ostatni znany adres, datę zameldowania, nazwisko i imię poszukującego, stopień pokrewieństwa z osobą poszukiwaną i adres zamieszkania.
3. *Lista osób wywiezionych przez Armię Czerwoną w roku 1945 z terenu pow. sejneńskiego*, Gromadzka Rada Narodowa Giby, brak daty, mps, 3 k.
Wykaz obejmujący 142 mieszkańców gromad: Giby, Głębokki Bród, Świackie, Berzniki, Pogorzelec, Skustełe, Maćkowa Ruda, Krasnopol, m. Sejny, zaginionych w trakcie oblawy augustowskiej. Wykaz sporządzony w formie tabeli obejmującej: nazwisko i imię, datę urodzenia, imiona rodziców, ostatnie miejsce zamieszkania, uwagi.

Arch.Bu. 37**Materiały dotyczące Bronisława Czarnowskiego**

Ppor. rez. art. Bronisław Czarnowski, ur. 21 VI 1912 r. w Siedlcach, s. Bronisława i Zofii z Janiszewskich. Absolwent gimnazjum w Suwałkach, w 1939 r. zmobilizowany do 29 Pułku Artylerii Lekkiej. Po ucieczce z niewoli wrócił do Suwałk. Członek grupy konspiracyjnej kpt. Stanisława Bielickiego „Ziomka” – Tymczasowej Rady Ziemi Suwalskiej. Jako kurier transportował tzw. „raport jedwabny”, przekazany w Poselstwie RP w Kownie. W czasie powrotu zatrzymany przez Litwinów, zbiegł i powrócił na Suwalszczyznę. Współorganizował „Legion Nadniemeński” kpt. Michała Świtalskiego. Ukrywał się w Kolonii Sejny i Jenorajściu. Od lutego 1941 r. pracował jako buchalter w browarze Wacława Kunca w Suwałkach.

Po aresztowaniach w maju 1941 r. ukrywał się ponownie, a w sierpniu wraz z żoną wyjechał do Warszawy, a później Żyrardowa. Członek AK, brał udział w powstaniu warszawskim, został ranny. Po ucieczce z niewoli wrócił do Żyrardowa, a po wojnie do Kolonii Sejny. Później mieszkał i pracował w Elblągu, Olsztynie i Warszawie, zm. 31 VII 1964 r.

1. Życiorys Bronisława Czarnowskiego, oprac. Tomasz Czarnowski, 1979 r., 1 s.

Arch.Bu. 38**Materiały dotyczące Leokadii Wysockiej (Obiedzińskiej)**

Leokadia Wysocka „Grażyna”, ur. 1 I 1924 r. w Netcie, c. Antoniego Wysockiego i Franciszki z Umilianowskich (Milanowskich ?). Ukończyła szkołę powszechną w Netcie, a w latach 1938–1939 uczęszczała do Gimnazjum w Augustowie. Po wkroczeniu Sowietów w domu jej ojca znajdował się punkt kontaktowy partyzantów Polskiej Armii Wyzwolenia, a następnie grupy dywersyjno-wywiadowczej, zorganizowanej przez mjr. Piotra Diaczenkę i podległej Abwehrze. We wrześniu 1940 r. aresztowana wraz ojcem przez NKWD. Ponieważ całą winę wzięła na siebie ojciec, została zwolniona. W październiku 1940 r. przeszła granicę i zamieszkała w Suwałkach w kwaterze „Diaczenkowców”. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej i rozwiązaniu grupy wróciła do domu, a następnie zamieszkała w Augustowie, gdzie pracowała jako ekspedientka. Jesienią 1941 r. została zaprzysiężona przez Janinę Michałowską (swoją byłą nauczycielkę) i włączyła się w prace Wojskowej Służby Kobiet ZWZ-AK. Na początku lutego 1944 r. została aresztowana i osadzona w obozie karnym w Augustowie. Była przesłuchiwana przez gestapo. W marcu, dzięki pomocy jednego ze strażników współpracujących z AK, zbiegła z obozu i do końca okupacji przebywała w oddziałach partyzanckich, pełniąc funkcję łączniczki i sanitariuszki. Po wojnie pod zmienionym nazwiskiem wyjechała do Sokółki, gdzie pracowała jako pielęgniarka w szpitalu zakaźnym. Wiosną 1945 r. powróciła do służby i była sekretarką-maszynistką komendanta Obwodu Augustów AKO. 24 VI 1945 r. została aresztowana w kwaterze komendy obwodu w Krasnoborkach i po wstępnych przesłuchaniach przewieziona do więzienia w Białymstoku. 29 IX 1945 r. ujawniła się przed Komisją Likwidacyjną w Białymstoku, została zwolniona na mocy amnestii i wyjechała do Piotrkowa Trybunalskiego, a następnie Krakowa, gdzie pracowała i uczyła się (zdawała małą maturę). W latach 1947–1948 pracowała jako wychowawczyni w domu chłopców w Łodzi. 19 II 1948 r. wyszła za mąż za Antoniego Obiedzińskiego i podjęła pracę jako księgowa w Łodzi. W 1950 roku została aresztowana pod zarzutem współpracy z Niemcami i zwolniona po kilku miesiącach z braku dowodów winy.

1. Leokadia Obiedzińska, Życiorys, rkps, 2 s.

Arch.Bu. 39**Materiały dotyczące ks. Stanisława Maciątki**

Ks. Stanisław Maciątek „Pustelnik”, ur. 11 XII 1889 w Siennicy k. Nasielska. Święcenia kapłańskie otrzymał 8 II 1920 r., w latach 1937–1940 był proboszczem w Wiżajnach. Aresztowany i osadzony w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen, gdzie zmarł 27 VI 1940 r. Rozkazem komendanta Okręgu Białystok AK w listopadzie 1944 r. został odznaczony KW.

1. Kopia listu ks. Stanisława Wierzbickiego, Tykocin 6 IX 1979 r.

Zawiera m.in. odpis treści tablicy poświęconej ks. Maciątkowi w kościele w Wiżajnach; odpis zaświadczenia komendanta Okręgu Białystok AK z 1 IX 1965 r. potwierdzającego nadanie KW.

**Arch.Bu.
40/1–4****Materiały dotyczące Zbigniewa Zdrodowskiego**

Ppor. Zbigniew Stanisław Zdrodowski „Zbigniew”, „Kmicic”, ur. 3 V 1922 r. w Augustowie, s. Tadeusza i Leokadii z Kareckich. Wykształcenie średnie. 4 IX 1939 r. wstąpił jako ochotnik do szwadronu zapasowego 1 Pułku Ułanów Krechowieckich. 24 września przekroczył granicę litewską i został internowany. W końcu 1941 r. wrócił na teren Polski. W początku kwietnia 1942 r. wstąpił do AK. Został przydzielony do plutonu terenowego Placówki Augustów, a po przeszkoleniu wyznaczony dowódcą drużyny łączności placówki. Z rozkazu zastępcy komendanta Obwodu Augustów por. Michała Markiewicza „Rózgi” zorganizował drużynę wywiadowczo-dywersyjną. Na początku maja 1943 r. został aresztowany. W Suwałkach uciekł z transportu do Prus. Został skierowany do oddziału partyzanckiego „Sęka”.

Brał udział w kilku akcjach likwidacyjnych, dywersyjnych i zaopatrzeniowych (m.in. wykonał wyrok na groźnym szutmanie Adamie Siedleckim oraz szutmanie Jarzębówiczu). W październiku 1943 r. został ponownie aresztowany i osadzony w obozie karnym w Augustowie, skąd po tygodniu zbiegł i wrócił do oddziału „Sęka”. Od listopada 1943 r. dowódca drużyny ochrony inspektora Jana Tabortowskiego „Bruzdy”. W 1943 r. ukończył kurs Szkoły Podchorążych Rezerwy i otrzymał awans do stopnia kaprała podchorążego. W kwietniu 1944 r. z drużyną ochrony inspektora mjr. „Bruzdy” został przeniesiony na teren Inspektoratu III Łomżyńskiego, gdzie pełnił funkcję dowódcy plutonu dywersyjno-uderzeniowego i ochrony Sztabu Inspektoratu. 4 VII 1944 r., w czasie akcji odbicia więźniów na szosie Wizna – Jedwabne, został dwukrotnie ranny. Po przejściu frontu został skierowany do 6 Batalionu zapasowego LWP w Białymstoku. Z dniem 3 V 1944 r. został awansowany na stopień ppor., po wojnie kpt. rez. W listopadzie 1943 r. został odznaczony SKZ z Mieczami, a 4 VII 1944 r. KW. Był przedstawiony przez inspektora „Bruzde” do odznaczenia Krzyżem VM, ale wniosek prawdopodobnie zaginął. Po wojnie mieszkał w Augustowie. Należał do PZPR.

1. Kopia Zaświadczenia weryfikacyjnego Koła Byłych Żołnierzy Armii Krajowej w Londynie z 15 III 1962 r., 1 k.
2. Kopia Zaświadczenia komendanta Okręgu Białystok AK płk. Władysława Liniarskiego z 24 XI 1982 r., 1 k. (2 egz.).
3. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 k.
4. Życiorys, 1 s.

Arch.Bu.
41/1–2

Materiały dotyczące Tadeusza Sobolewskiego

Ppor. c.w. Tadeusz Sobolewski „Zadziora”, ur. 15 IV 1922 r., s. Jana i Józefy. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od 15 VIII 1941 r. jako łącznik, szeregowy w oddziale partyzanckim i dowódca drużyny. W maju 1942 r. został zatrzymany i osadzony w obozie karnym koło Grajewa, skąd zbiegł i w czerwcu wstąpił do oddziału partyzanckiego „Sęka”. Wiosną 1943 r. wszedł w skład oddziału por. „Wirskiego”, a następnie ppor. Walentego Klewiado „Sępa”. Kilkakrotnie brał udział w akcjach zbrojnych i zaopatrzeniowych. 7 XII 1944 r. wcielony do LWP, brał udział m.in. w walkach o Wał Pomorski, podczas których został ranny. W maju 1944 został awansowany do stopnia podporucznika czasu wojny. W sierpniu 1944 r. odznaczony SKZ z Mieczami, a w listopadzie 1944 r. KW. Po wojnie mieszkał w Augustowie.

1. Kopia Zaświadczenia komendanta Okręgu Białystok AK płk. Władysława Liniarskiego z 23 XI 1982 r., 1 k. (2 egz.).
2. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 k.

Arch.Bu.
42/1–2

Materiały dotyczące Wacława Sobolewskiego

Ppor. c.w. Wacław Sobolewski „Sęk”, ur. 12 VIII 1916 r. w Topiłówe, s. Jana i Marianny. W 1935 r. ukończył Szkołę Podoficerską dla Małoletnich w Bydgoszczy i został przydzielony do 78 Pułku Piechoty w Baranowiczach. W 1939 r. sierżant. Po kampanii wrześniowej wrócił w rodzinne strony. W 1940 r. został zatrzymany przez NKWD i uwięziony w areszcie w Augustowie, a następnie w więzieniu w Grodnie. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej wyszedł na wolność. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od 7 VIII 1941 r., początkowo w Placówce AK Raczki, następnie komendant Placówki Topiłówka. Prowadził szkolenie wojskowe i gromadził broń. W czerwcu 1942 r. zorganizował oddział partyzancki, którym dowodził. Według informacji podanych w Ankiecie wiosną 1942 r. został włączony do oddziału ppor. Walentego Klewiado „Sępa”, natomiast według informacji podanych w Zaświadczeniu w marcu 1943 r. wraz z oddziałem wcielony do zgrupowania partyzanckiego „Wirskiego”, do oddziału Walentego Klewiado „Sępa” przeniesiony w okresie akcji „Burza” i mianowany dowódcą kompanii. Brał udział w akcjach zaopatrzeniowych i zbrojnych, m.in. na posterunek żandarmerii w Lipsku i Klonownicy. Według informacji w Ankiecie zginął w walce w czerwcu 1944 r. Faktycznie po zakończeniu akcji „Burza” zamieszkał z narzecz-

ną w Kamiennej Nowej w pow. sokólskim. Z rozkazu komendanta Obwodu AKO Augustów kpt. Bronisława Jasińskiego został mianowany dowódcą kompanii „Jody” AKO, obejmującej gminę Lipsk oraz dowódcą oddziału partyzanckiego. W czasie oblawy augustowskiej przekazał swoich ludzi do oddziału sierż. Władysława Stefanowskiego „Groma”, a sam wrócił na teren pow. sokólskiego. Został zatrzymany przez Sowieców w Kamiennej Nowej. Zastrzelony w Osowym Grądzie podczas konwojowania do Augustowa (prawdopodobnie podczas próby ucieczki). W marcu 1944 r. został awansowany do stopnia podporucznika czasu wojny. W maju 1944 r. odznaczony SKZ z Mieczami, a w sierpniu 1944 r. KW pośmiertnie.

1. Kopia Zaświadczenia komendanta Okręgu Białystok AK płk. Władysława Liniarskiego z 22 XI 1982 r., 1 k. (2 egz.).
2. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 1 k., (ankieta wypełniona przez por. rez. Tadeusza Sobolewskiego).

Arch.Bu.
43/1–2

Materiały dotyczące Stanisława Biernackiego

Stanisław Biernacki „Wiraz”, ur. 21 VII 1927 r., s. Wacława i Stanisławy. W konspiracji od kwietnia 1943 r., członek plutonu terenowego Placówki Lipsk n. Biebrzą, a następnie członek drużyny łączności rejonu. Po wojnie mieszkał w Dąbrowie Białostockiej. W maju 1944 r. został awansowany do stopnia kaprała. W sierpniu 1944 r. odznaczony BKZ z Mieczami.

1. Kopia Zaświadczenia komendanta Okręgu Białystok AK płk. Władysława Liniarskiego z 24 XI 1982 r., 1 k. (2 egz.).
2. Kopia Ankiety uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 k.

Arch.Bu. 44

Materiały dotyczące Piotra Milanowskiego

Por. rez. piech. Piotr Zygmunt Milanowski „Cma”, „Rukść”, „Łuk”, ur. 15 VIII 1915 r. w Lipsku n. Biebrzą (wg innych informacji w Biernatkach lub Netcie), s. Andrzeja i Rozalii z Kwiatkowskich. Ukończył Seminarium Nauczycielskie w Wilnie, następnie Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy Piechoty przy 29 Dywizji Piechoty w Grodnie. Sierżant podchorąży rezerwy 76 Pułku Piechoty w Grodnie. Do 1939 roku pracował jako nauczyciel i kierownik Szkoły Powszechnej w Biernatkach. Brał udział w kampanii jesiennej 1939 r. w drugim rzucie 76 Pułku Piechoty (wg innych informacji w 81 Pułku Piechoty). Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od 1 XI 1941 r. Współorganizował Placówkę AK na terenie Netty, następnie był komendantem Placówki Biernatki. Brał udział w szkoleniu młodszych dowódców, podchorążych i tajnym nauczaniu. Był uczestnikiem akcji zbrojnych i likwidacyjnych. Od listopada 1943 r. w związku z dekonspiracją przebywał w oddziale partyzanckim, pełniąc jednocześnie funkcję dowódcy 4 kompanii terenowej. Na jej bazie zorganizował oddział partyzancki działający na pograniczu Prus Wschodnich. W sierpniu 1944 r. rozwiązał oddział i ukrywał się. Od marca 1945 r. był przewodnikiem kompanii C „Brzozy” Obwodu Augustów AKO i jednocześnie II zastępcą komendanta (przewodnika) obwodu. Po wyjeździe Bronisława Jasińskiego z terenu obwodu sprawował jego faktyczne kierownictwo. Na przełomie października i listopada przekazał swoje obowiązki Piotrowi Żarnowskiemu i wyjechał do Węgorzewa, gdzie, posługując się fałszywymi dokumentami, podjął pracę jako nauczyciel. W styczniu 1946 r., w obawie przed aresztowaniem, wyjechał w Poznańskie, a następnie do miejscowości Kiwity w pow. Lidzbark Warmiński. 15 IV 1947 r. ujawnił się. 23 I 1949 r. na stacji kolejowej w Elku został zatrzymany przez napotkanego przypadkowo funkcjonariusza PUBP w Augustowie ppor. Kazimierza Falczaka, a następnie wyprowadzony poza miasto, postrzelony i obrabowany. Zmarł dzień później w szpitalu w Elku; wcześniej zdążył złożyć zeznanie. Z dniem 3 V 1943 r. był awansowany do stopnia podporucznika rezerwy (wg innych informacji czasu wojny), a 17 II 1945 (w listopadzie 1944 r.?) porucznika rezerwy. W 1943 r. został odznaczony SKZ z Mieczami, w 1944 ZKZ z Mieczami, a 11 X 1945 r. (w listopadzie 1944 r.?) KW.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 s., oryg. i kopia (2 egz.).

Arch.Bu. 45**Materiały dotyczące Józefa Milanowskiego**

Plut. Józef Milanowski „Jastrząb”, ur. 17 III 1912 r. w Lipsku n. Biebrzą (wg innych informacji w Biernatkach), s. Andrzeja i Rozalii z Kwiatkowskich. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej. Kapral rezerwy 41 Suwalskiego Pułku Piechoty. We wrześniu 1939 r. zmobilizowany do 41 pułku brał udział w obronie Warszawy. Został ranny odłamkiem w szyję i stracił słuch w jednym uchu. Przebywał w niewoli. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od 1 XI 1941 r. Pełnił funkcję dowódcy 1 drużyny 3 kompanii „Rak” w Biernatkach. Zorganizował drużynę AK w Biernatkach, nasłuch radiowy oraz wydawanie gazetki „Wytrwamy”, brał udział w akcjach zbrojnych. Od 1943 r. wchodził w skład oddziału partyzanckiego zorganizowanego przez brata. Jesienią 1945 r. wyjechał na Ziemię Odzyskane. Ujawnił się 15 IV 1947 r. Wstąpił do PPR oraz podjął współpracę z UB.

W 1943 r. został odznaczony ZKZ, a 11 XI 1944 KW. 11 XI 1944 r. awansowany do stopnia plutonowego. Po wojnie mieszkał w Birsztynku.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 s., oryg. i kopia (2 egz.).

Arch.Bu. 46**Materiały dotyczące Stefana Rutkowskiego**

Stefan Rutkowski „Gwóźdź”, ur. 14 VIII 1912 r. w Aleksandrowie Kujawskim, s. Wincentego i Anny. W 1934 r. ukończył Seminarium Nauczycielskie w Augustowie. Pracował jako nauczyciel od 1939 do 1941 w Rutkach w gm. Bargłów. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od 2 VIII 1941 r. Pełnił funkcję łącznika w placówce nr 2 Augustów „Polna”, a w okresie od 1 X 1943 do 30 VI 1944 r. szefa wywiadu Obwodu Augustów. Brał udział w akcjach zbrojnych, m.in. na posterunek żandarmerii i pocztę w Sztabinie, w walce z oddziałami SS i żandarmerią w okolicy Krasnegoboru, wysadzeniu pociągu na stacji Blizna, akcji „Burza”. Następnie żołnierz oddziału Władysława Stefanowskiego „Groma” i kierownik wywiadu komendy Obwodu Augustów AKO. 6 III 1945 r. został aresztowany przez UB i osadzony w więzieniu w Białymstoku, skąd zbiegł podczas zbiorowej ucieczki 9 V 1945 r. i wrócił na teren pow. augustowskiego. We wrześniu 1945 r. wyjechał do Lubania. 2 IX 1946 r. aresztowany, po dwóch i pół miesiąca zwolniony. Do emerytury pracował jako nauczyciel w Augustowie. Zmarł 14 VI 1992 r.

Po wojnie mieszkał w Augustowie.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 s., oryg. i kopia (2 egz.).

Arch.Bu. 47**Materiały dotyczące Stefana Bielawskiego**

Stefan Bielawski „Biały”, ur. 29 VIII 1917 r., s. Stanisława i Anastazji. Jako szeregowy 76 Pułku Piechoty w Grodnie we wrześniu 1939 r. brał udział w walkach w rejonie Tomaszów – Sulejów – Piotrków. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od połowy sierpnia 1941 r. Dostarczał broń do oddziałów partyzanckich. Łącznik Placówki Augustów AK do oddziału Czesława Grajewskiego „Wirskiego”, a od stycznia do kwietnia 1944 r. jego członek. Po wojnie mieszkał w Augustowie. W 1949 r. aresztowany i skazany na 3 lata więzienia. Zmarł 25 IV 1998 r.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 k., oryg. i kopia.

Arch.Bu. 48**Materiały dotyczące Czesława Bielawskiego**

Czesław Bielawski „Wilk”, ur. 11 IV 1922 r., s. Stanisława i Anastazji. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od 16 VIII 1941 r., najpierw jako łącznik, a od 15 I 1944 członek oddziału partyzanckiego por. Czesława Grajewskiego „Wirskiego”. Brał udział w akcjach zaopatrzeniowych, likwidacyjnych i zbrojnych, m.in. na posterunek żandarmerii w Sztabinie, w walce z oddziałem niemieckim pod Balinką. Po wojnie mieszkał w Augustowie.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 k., oryg. i kopia.

Arch.Bu. 49**Materiały dotyczące Stanisława Kasjanowicza**

Kpr. pchor. Stanisław Kasjanowicz „Wicher”, ur. 20 VII 1910 r. w Baranowiczach w gm. Łabno, s. Józefa i Józefy z Gorlewskich. Ukończył szkołę handlową. We wrześniu 1939 r. zgłosił się jako ochotnik z własnym koniem do 3 Pułku Szwoleżerów Mazowieckich. Brał udział w wypadzie na Cimochy i bitwie pod Olszewem. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od stycznia 1940 r. W 1941 r. został zatrzymany przez Sowieców i osadzony w więzieniu w Grodnie. Uwolniony po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej i zajęciu miasta przez Niemców. Od stycznia 1942 r. łącznik komendy Obwodu Augustów AK. Ukończył konspiracyjną szkołę podchorążych. Awansowany do stopnia kaprała podchorążego, a w 1944 plutonowego podchorążego. W czasie akcji „Burza” walczył w oddziale Feliksa Michałowskiego „Leśnego”. Następnie w AKO. Prowadził punkt kontaktowy między Augustowem a gm. Kolnica. Następnie był dowódcą patrolu samoobrony. W maju 1945 r. aresztowany przez UB w Augustowie i przewieziony do Białegostoku. Zwolniony w październiku na podstawie amnestii, wyjechał na Ziemię Odzyskane. Po przejściu na emeryturę wrócił do Augustowa. Zmarł w 1992 r. W 1943 r. został odznaczony SKZ z Mieczami.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 1 k., oryg. i kopia.

Arch.Bu. 50**Materiały dotyczące Ludwika Chilińskiego**

Ludwik Chiliński „Cietrzew”, ur. 11 I 1893 r. w Czarnym Brodzie k. Augustowa, s. Kazimierza i Anny. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od 22 VIII 1941 r. Od 25 listopada zastępca dowódcy 3 drużyny 1 plutonu Placówki nr 2 „Rzeczna Polna”, m.in. dostarczał informacji wywiadowczych o oddziałach niemieckich stacjonujących w Augustowie, kolportował prasę podziemną. Zdekonspirowany przeniół się do Sejn, 26 VIII 1942 r. aresztowany i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Stutthofie, gdzie zmarł w końcu 1944 r. 11 XI 1943 r. został awansowany do stopnia kaprała rezerwy piechoty. W listopadzie 1943 r. odznaczony ZKZ z Mieczami.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 1 k., oryg. i kopia (2 egz.).

Arch.Bu. 51**Materiały dotyczące Mieczysława Borowskiego**

Mieczysław Borowski „Dąbek”, ur. 24 X 1920 r., s. Franciszka i Anny. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od 25 VII 1941 r. Jako pracownik zakładu ślusarskiego uczestniczył w sabotażu. Brał udział w gromadzeniu broni (m.in. zdobywając ją od żołnierzy hiszpańskiej Błękitnej Dywizji), przekazywał informacje wywiadowcze (m.in. o oddziałach niemieckich stacjonujących w Augustowie), kolportował prasę podziemną, dostarczał żywność oraz materiały do budowy bunkrów partyzanckich. Brał udział w akcjach na majątek w Netcie i Kolnicy. W lutym 1943 r. został aresztowany i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Stutthofie. Po wojnie mieszkał w Gdańsku.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 1 k., oryg. i kopia (2 egz.).

Arch.Bu. 52**Materiały dotyczące Mariana Kucharskiego**

Marian Kucharski „Karolek”, ur. 7 XII 1905 r. w Luberacu k. Ciechanowa, s. Wiktora i Marii. Ukończył technikum radiowo-elektryczne, pracował w szpitalu wojskowym w Warszawie jako rentgenotechnik. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od 15 VIII 1941 r. Brał udział w sabotażu. Dostarczał sprzęt elektryczny i radiowy dla oddziałów partyzanckich. Brał udział w akcjach bojowych, m.in. na posterunek żandarmerii w Sztablinie oraz wysadzeniu pociągów w Balince, Bliźnie i Jastrzębnej.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 1 k., oryg. i kopia (2 egz.).

Arch.Bu. 53**Materiały dotyczące Wacława Maciukiewicza**

Wacław Maciukiewicz „Jawor”, ur. 23 XI 1904 r., s. Antoniego i Wincenty. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej. Kapral 4 DAK w Suwałkach. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od 1 VII 1941 r. Zastępca dowódcy drużyny. Gromadził broń i sprzęt wojskowy. Prowadził szkolenie. Uczestniczył w akcjach likwidacyjnych i zbrojnych, m.in. na majątek Netta oraz w akcji „Burza”. 20 III 1943 r. został awansowany do stopnia plutonowego rezerwy. Po wojnie mieszkał w Augustowie.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 1 k., oryg. i kopia (2 egz.).

Arch.Bu. 54**Materiały dotyczące Czesława Michałowskiego**

Czesław Michałowski „Cichy”, ur. 14 VII 1914 r., s. Józefa i Anny. Ukończył Seminarium Nauczycielskie. Plutonowy podchorąży 41 Suwalskiego Pułku Piechoty. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od 20 VII 1941 r. Zastępca dowódcy 2 plutonu Placówki „Polna”. Utrzymywał łączność z Obwodem nr 8 Suwałki. 25 VI 1942 r. został aresztowany w rejonie Szczepi i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Stutthofie. Po wojnie mieszkał w Warszawie.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 1 k., oryg. i kopia (2 egz.).

Arch.Bu. 55**Materiały dotyczące Jana Lewoca**

Jan Lewoc „Piątek”, „Janusz”, ur. 24 XII 1912 r. w Jastrzębnej II, s. Wincentego i Rozalii z domu Haraburda. Ukończył cztery klasy gimnazjum w Sejnach. Kapral rezerwy 41 Suwalskiego Pułku Piechoty. We wrześniu 1939 r. brał udział w obronie Warszawy. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od lipca 1941 r. Dowódca drużyny w Placówce Lipsk n. Biebrzą. Jako zastępca, a później sołtys, na potrzeby organizacji dostarczał druki urzędowe i wydawał zaświadczenia. Dostarczał też zaopatrzenie dla oddziałów partyzanckich Antoniego Dąbrowskiego „Zająca” i Michała Fiłona „Dęba”. W jego domu mieścił się punkt kontaktowy dla kurierów z Grodzieńszczyzny. 17 XI 1944 r. został aresztowany przez NKWD i wywieziony do obozu w Ostaszku, a następnie do Riazania. Do Polski wrócił w lutym 1946 r. W listopadzie 1944 r. został odznaczony SKZ z Mieczami.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 1 k., oryg. i kopia.

Arch.Bu. 56**Materiały dotyczące Stanisława Gajewskiego**

Stanisław Gajewski „Czarny”, ur. 6 V 1918 r., s. Piotra i Rozalii. Jako ochotnik uczestniczył w kampanii jesiennej 1939 r. w Zgrupowaniu „Grodno”. Od listopada 1939 do 1941 r. członek konspiracyjnej organizacji Tymczasowa Rada Ziemi Suwalskiej (SZP). Od kwietnia 1940 do czerwca 1941 r. elew konspiracyjnej szkoły podchorążych w Suwałkach (klasa artylerii). Członek oddziału zwiadowczo-dyweryzyjnego ppor. Stefana Buczyńskiego „Lubicza”. Pełnił funkcje łącznika z komendą obwodu oraz łącznika z obozem jeńców sowieckich w Krzywólce k. Suwałk, kuriera na teren Prus Wschodnich (m.in. do ppor. art. Edwarda Dąbrowskiego „Misia” w Królewcu i Pilawie) oraz zwiadowcy. Awansowany do stopnia plutonowego podchorążego, a następnie ogniomistrza podchorążego rezerwy artylerii. W 1944 r. został odznaczony SKZ z Mieczami oraz KW. Po wojnie mieszkał w Legionowie k. Warszawy.

1. Kopia Ankiety uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 k.

**Arch.Bu.
57/1–2****Materiały dotyczące Henryka Jana Pożarowskiego**

Sierż. Henryk Jan Pożarowski „Przerywacz”, ur. 16 V 1910 r., s. Ignacego i Natalii z Klimaszewskich. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej. Sierżant rezerwy 41 Suwalskiego Pułku Piechoty, rusznikarz. We wrześniu 1939 r. zmobilizowany do 76 Pułku Piechoty w Grodnie. Ze Zgrupowaniem „Grodno”, jako rusznikarz batalionu, przeszedł w rejon Kamionki Strumiłowej, a następnie brał udział w obronie Lwowa. Według informacji

podanych w Ankiecie w konspiracji (Obwód Augustów AK) od lipca 1941 r. Po przydzieleniu kurier-zwiadowca w oddziale zwiadowczo-dywersyjnym ppor. Stefana Buczyńskiego „Lubicza”. Pracując jako kierowca w niemieckiej firmie transportowej gromadził informacje wywiadowcze i utrzymywał łączność z członkami siatki wywiadowczej w Ełku (z ks. Foxem), Giżycku, Królewcu (z ppor. art. Edwardem Dąbrowskim „Misiem”), Tylży i Piszcu. W czasie akcji „Burza” dowódca plutonu w Placówce Augustów. W maju 1943 r. awansowany do stopnia starszego sierżanta, a w maju 1944 r. do stopnia chorążego. W listopadzie 1943 r. został odznaczony SKZ z Mieczami, a w maju 1944 r. KW. Po wojnie mieszkał w Augustowie.

1. Kopia Ankiety uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 k.
2. Odręczne notatki (brak autora i daty), 1 k.

Arch.Bu. 58**Materiały dotyczące Bolesława Jarczewskiego**

Bolesław Jarczewski „Ojciec”, od początku listopada 1939 r. członek konspiracyjnej organizacji Tymczasowa Rada Ziemi Suwalskiej (SZP), przydzielony do oddziału zwiadowczo-dywersyjnego ppor. Stefana Buczyńskiego „Lubicza”. Od kwietnia 1940 do czerwca 1941 r. elew konspiracyjnej szkoły podchorążych w Suwałkach (klasa artylerii). Wykonywał zadania zwiadowczo-dywersyjne i kurierskie, m.in. utrzymując kontakt z komórką wywiadowczą ppor. art. Edwarda Dąbrowskiego „Misia” w Królewcu. Uczestniczył w akcjach dywersyjnych i sabotażowych, organizował przerzut kurierów i ludności żydowskiej przez niemiecko-sowiecką linię demarkacyjną. Aresztowany w maju 1944 r. przeszedł ciężkie śledztwo w gestapo w Suwałkach. Później był więźniem obozu w Działdowie i Stutthofie. Awansowany do stopnia plut. pchor. rez. art., a w maju 1944 r. ppor. c.w. W listopadzie 1942 r. został odznaczony KW, a w maju 1943 SKZ z Mieczami. Po wojnie mieszkał w Warszawie.

1. Wniosek do komisji weryfikacyjnej (Warszawa 18 VI 1982 r.), 4 k.

**Arch.Bu.
59/1–2****Materiały dotyczące Janiny Karwowskiej**

Janina Karwowska „Westalka”, „Halina”, ur. 4 II 1923 r., c. Ludwika i Stefanii. Według informacji podanych w zaświadczeniu zaprzysiężona we wrześniu 1941 r. i przydzielona do drużyny łączności Obwodu Augustów ZWZ-AK. w końcu sierpnia 1943 r., po zdekonspirowaniu działalności jej ojca ps. Cietrzew (w jego domu znajdował się punkt kontaktowy komendy obwodu) została przeniesiona do pracy konspiracyjnej na terenie Obwodu Suwałki. Początkowo ukrywała się w Radziuszkach k. Sejna. Ukończyła konspiracyjny kurs sanitarny. Od lipca 1943 r. pełniła obowiązki sanitariuszki w oddziale partyzanckim ppor. Kazimierza Bieniewskiego „Kmicica”, a następnie w oddziale por. Witolda Pileckiego „Żwirki”, por. Antoniego Dąbrowskiego „Zająca” i sierż. „Góry”. W marcu 1943 r. awansowana do stopnia podporucznika czasu wojny. W sierpniu 1943 r. została odznaczona KW, a w maju 1944 SKZ z Mieczami.

1. Kopia Zaświadczenia komendanta Okręgu Białystok AK płk. Władysława Liniarskiego z 27 III 1980 r., 1 k.
2. Uzupełnienie ankiety uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, mps, 3 s.

Arch.Bu. 60**Materiały dotyczące Izzydora Malinowskiego**

Plut. pchor. Izzydor Malinowski „Ważny”, ur. 20 II 1921 r. w Żarnowie, s. Aleksandra i Aleksandry z Suchockich. W 1939 r. ukończył gimnazjum w Augustowie. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od stycznia 1942 r. (Obwód Augustów AK). W marcu 1943 r. ukończył Konspiracyjną Szkołę Podchorążych w Augustowie, jednocześnie pełniąc funkcję łącznika dowódcy kompanii. Od kwietnia 1943 r. zastępca dowódcy patrolu Kedywu Stanisława Pobjewskiego „Czarnego”, następnie od marca 1944 r. zastępca dowódcy II plutonu kompanii DOW Żarnowo. W pobliżu zabudowań jego rodziców, na tzw. „Mocarnej Górze” oraz gospodarstwa Józefa Barszczewskiego „Korsaka” wybudował dwa bunkry na potrzeby komendy inspektoratu i obwodu. 13 I 1943 r. został aresztowany. Uciekł podczas

przesłuchania w siedzibie gestapo w Augustowie. Brał udział w akcjach bojowych, m.in. odwetowej akcji na miejscowość Reuss w Prusach Wschodnich w marcu 1944 r. Następnie żołnierz AKO i WiN, członek patrolu dywersyjnego kompanii „Brzozy – C” oraz dowódca plutonu w tej kompanii. Ujawnił się 8 III 1947 r. w Augustowie. Zmarł 23 II 1994 r. W kwietniu 1943 r. awansowany do stopnia kaprała podchorążego, w maju 1944 r. plutonowego podchorążego. W 1943 r. został odznaczony BKZ z Mieczami, a w 1944 r. KW. Po wojnie mieszkał w Augustowie.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 s.

Arch.Bu. 61**Materiały dotyczące Józefa Godlewskiego**

Por. art. Józef Godlewski „Skowron”, ur. 11 VIII 1909 r., s. Franciszka i Pauliny. Ukończył gimnazjum matematyczno-przyrodnicze. 27 VIII 1939 r. został powołany do 3 DAK w Podbrodziu. Według informacji podanych w Ankiecie w konspiracji od października 1941 do sierpnia 1944 r., pełniąc funkcję szefa uzbrojenia, szefa zaopatrzenia oraz szefa saperów Obwodu Augustów AK. W czasie akcji „Burza” został wyznaczony na dowódcę oddziału saperów 3 Pułku Szwoleżerów AK. W 1944 r. awansowany do stopnia porucznika. W 1943 r. odznaczony SKZ z Mieczami, a w 1944 r. KW. Po wojnie mieszkał w Gdyni.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 k.

**Arch.Bu.
62/1–3****Materiały dotyczące Wacława Domosławskiego**

Wacław Domosławski, ur. 17 II 1893 r. w Sejnach, s. Wincentego. Studiował na Wydziale Lekarskim Akademii Medycznej w Odessie, Kijowie i Rostowie n. Donem, gdzie w 1919 r. uzyskał dyplom. Pracował w szpitalach w Rostowie i Samarze. Zmobilizowany, służył w Dywizji Zachodnio-Syberyjskiej. W 1924 r. wrócił do Polski i podjął studia na Wydziale Farmaceutycznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, a w 1929 r. uzyskał dyplom magistra farmacji. Do 1965 r. prowadził aptekę w Sejnach. W czasie okupacji udzielał pomocy medycznej partyzantom AK. Po wojnie udzielał się społecznie. Przez wiele lat działał w Straży Ogniowej, organizował Spółdzielnię Samopomoc Chłopska. Za działalność zawodową i społeczną był wielokrotnie odznaczany. Zmarł 10 VI 1975 r.

1. Życiorys Wacława Domosławskiego, oprac. Józef Niedziałkowski, 1975, mps, 1 k.
2. Mowa wygłoszona na pogrzebie Wacława Domosławskiego, oprac. Józef Niedziałkowski, 1975, mps, 2 k.
3. List Ireny Domosławskiej do Stefana Buczyńskiego, niedatowany, rkps, 2 s.

Arch. Bu. 63**Materiały dotyczące Witolda Twardowskiego**

Ppor. Wincenty Twardowski „Czesław”, ur. 15 I 1916 r., s. Adama i Wincenty. Studiował na politechnice. W 1938 r. wstąpił do Szkoły Podchorążych Artylerii w Toruniu. Zmobilizowany do 9 PAC we Włodawie, a następnie przydzielony do 2 baterii 98 DAC na stanowisko oficera zwiadowczego. Brał udział w obronie Warszawy. Awansowany do stopnia podporucznika. Po kapitulacji w niewoli niemieckiej, z której zbiegł wraz z ppor. Stefanem Buczyńskim i przedostał się do Suwałk. W konspiracji od października 1939 r. Od stycznia do kwietnia 1940 r. w grupie „Lubicza”. Brał udział w gromadzeniu i zabezpieczeniu broni oraz działaniach wywiadowczych na terenie Suwalszczyzny i Prus Wschodnich (od kwietnia do sierpnia 1940 r. w rejonie Ełk – Giżycko – Wydmyny – Fließdorf). W 1941 r. przerzucony do Krakowa, gdzie pracował w Oddziale II, następnie jako oficer broni i dowódca WSOP. Odznaczony w 1943 r. SKZ z Mieczami i w 1944 r. KW.

1. Ankieta uczestnika konspiracji i walki w Okręgu Białostockim Armii Krajowej w latach 1941–1944, brak daty, 2 k.

Publikacje i opracowania różne

- Arch.Bu. 64** Władysław Żarski-Zajdler, *Ruch oporu w latach 1939–1944 na Białostocczyźnie. Referat materiałowy*, cz. I–IV, mps.
Opracowanie dotyczące działalności ZWZ-AK w Okręgu Białystok.
- Arch.Bu. 65** *Ku czci poległych i pomordowanych księży i żołnierzy Armii Krajowej Okręgu Białostockiego, obwodów: suwalskiego, augustowskiego, grodzieńskiego i wołkowyskiego w latach 1939–1945*, Suwałki 23 VII 1978 r., kserokopia, 41 s.
Dotyczy przebiegu uroczystości związanych z odsłonięciem tablic pamiątkowych w kościele św. Aleksandra w Suwałkach.
- Arch.Bu. 66** *Martyrologia polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską 1939–1945, z. II, Wykaz duchownych, zamordowanych lub represjonowanych przez okupanta w diecezji łomżyńskiej*, Warszawa 1977 (kserokopia), s. 169–202.
- Arch.Bu. 67** *Wykaz upamiętnionych miejsc walki i męczeństwa w b. pow. augustowskim, sejneńskim i suwalskim (lata 1939–1945)*, oprac. Zenon Wasilewski, mps. 8 s., uzupełnienie 2 s.
- Arch.Bu. 68** Zygmunt Koszyła, *Obszary leśne ziem północno-wschodniej Polski w wojnie obronnej 1939 roku*, mps, 13 s.
- Arch.Bu. 69** Witold Biegański, *Specyfika działań wojsk regularnych i oddziałów partyzanckich w kompleksach leśnych podczas II wojny światowej*, mps, 12 s.
- Arch.Bu. 70** Ks. Bolesław Szkiłdź, *Żyję po raz drugi*, [artykuł prasowy, tytuł i data wydania nieznane], 3 s.
- Arch.Bu. 71** *W białostockich lasach. Wspomnienia uczestników polskiego i radzieckiego ruchu oporu w okręgu białostockim 1941–1944*, wstęp i wybór Michał Gnatowski, kserokopie fragmentów, s. 192–204, 223–227.
• Antoni Dąbrowski, *Za wspólną sprawę*.
• Wacław Trejnowski, *Naszą przyjaźń cementuje krew*.
Wspomnienia dotyczące współpracy oddziałów AK Inspektoratu Suwalskiego z partyzantką sowiecką.
- Arch.Bu. 72** Autor NN, *Oszukani*, mps, s. 1–25.
Wspomnienia nieznanego autora z pobytu w obozie w Ostaszku i Morszańsku w latach 1945–1947 [?].
- Arch.Bu. 73** Michał Pirko, *Z dziejów pierwszych wojskowo-niepodległościowych organizacji konspiracyjnych na Suwalszczyźnie w latach 1939–1941*, mps, 61 s.

Materiały dotyczące Szkół Podchorążych Artylerii

- Arch.Bu. 74/1–3** Wykazy podchorążych Szkoły Podchorążych Artylerii w Toruniu XVII promocji awansowanych do stopnia podporucznika przez Naczelnego Wodza marsz. Edwarda Rydza-Śmigłego rozkazem z 13 IX 1939 r.:
1. Starszeństwo z dniem 1 września 1939 r. – podporucznicy absolwenci Szkoły Podchorążych Artylerii w Toruniu 1939 [I dywizjon].
Zestawienie opracowane na podstawie listy imiennej podchorążych I Dywizjonu Szkoły Podchorążych Artylerii w Toruniu, zał. nr 3a do rozkazu organizacyjnego Szkoły nr 232/38, mps, s. 1–6 (2 egz.).

2. Starszeństwo z dniem 1 września 1939 r. – podporucznicy absolwenci Szkoły Podchorążych Artylerii w Toruniu 1939 [II dywizjon]. Zestawienie opracowanie na podstawie listy imiennej podchorążych II Dywizjonu Szkoły Podchorążych Artylerii w Toruniu, zał. nr 2a do rozkazu organizacyjnego Szkoły nr 232/38, mps, s. 1–6 (2 egz.).
3. Podporucznicy – starszeństwo z dniem 1 września 1939 r., mps, s. 1–12 (2 egz.). Wykaz podchorążych I i II Dywizjonu SPAr. w Toruniu (baterie 1–6) awansowanych do stopnia podporucznika z częściowymi informacjami o przydziałach, późniejszych losach, adresach.

Arch.Bu. 75 Jan Zbigniew Wierzbicki, *Notatki z wykładów płk. Adama Tymoteusza Sawczyńskiego*, mps, s. 1–72 i I–XIII.

Zbiór materiałów opracowany przez inż. por. Jana Zbigniewa Wierzbickiego oficera ogniowego 7 Dywizjonu Artylerii Konnej Wielkopolskiej opracowany podczas pobytu w Ofłagu II C w Woldenbergu poświęcony płk. Adamowi Tymoteuszowi Sawczyńskiemu (w latach 1936–1939 pełnił m.in. funkcję komendanta Szkoły Podchorążych Artylerii w Toruniu). Obejmuje: odpis życiorysu; odpisy opinii przełożonych z lat trzydziestych; „Wspomnienie pośmiertne” autorstwa Mieczysława Topolnickiego; „Wspomnienie o Pułkowniku” autorstwa mjr. Zygmunta Maciejowskiego; „Wspomnienie podpułkownika Józefa Zbigniewa Ofinowskiego »Sawcio«” (s. numerowane I–XIII); „Notatki z wykładów” (dotyczą zakresu, zasad i celów szkolenia w oddziałach artylerii).

Arch.Bu. 76/1–3 Materiały Mieczysława Mądreckiego (absolwent XVI promocji SPAr. w Toruniu, bat. I):

1. *Wspomnienie o pułkowniku Adamie Sawczyńskim Komendancie SPAr.*, rkps, s. 1–20.
2. Notatka dotycząca „...wspomnień o basenie kąpielowym na forcie X Batorego w Kluczykach”, rkps, s. 1–2.
3. *Wspomnienie o uroczystości pożegnania absolwentów Szkoły Podchorążych Artylerii w Toruniu 12 VIII 1939 r.*, rkps, s. 1–2.

Arch.Bu. 77 List M.J. Morrison z 1 XI 1990 z informacjami o powojennych losach płk. Adama Sawczyńskiego komendanta SPAr. w Toruniu, rkps, 1 k.

Arch.Bu. 78 Mieczysław Topolnicki, *Żołnierz i historyk*, kserokopia artykułu z „Orzeł Biały” Londyn 1975, 1 s.
Wspomnienie pośmiertne o płk. Adamie Sawczyńskim komendancie SPAr. w Toruniu.

Arch.Bu. 79/1–6 Reprodukcyjne fotografie kadry i elewów Szkoły Podchorążych Rezerwy Artylerii w Zambrowie.

Arch. Bu. 80/1–7 Reprodukcyjne fotografie kadry i elewów Szkoły Podchorążych Artylerii w Toruniu.

Arch.Bu. 81 *Zambrów. Mazowiecka Szkoła Podchorążych Rezerwy Artylerii im. gen. Józefa Bema w Zambrowie*, mps, s. 1–26 (dwa dublety odbitek powielaczowych). Autor nieznany (nieczytelny podpis odręczny). Wspomnienia elewa SPRA w Zambrowie z lat 1937–1938. Zawierają krótki opis Zambrowa, przebiegu szkolenia i służby, życia codziennego, charakterystykę kadry.

Varia

Arch.Bu. 82 Wiersz: *Na spotkanie po latach*, autor NN, mps, 3 s.
Wiersz napisany z okazji 50. rocznicy promocji oficerskiej i spotkania koleżeńskiego absolwentów Szkoły Podchorążych Artylerii w Toruniu.

-
- Arch.Bu. 83**   Wiersz: *Drogi „Wuju”...*, autor NN, mps, 1 s.
Wiersz dedykowany płk. Władysławowi Liniarskiemu komendantowi Okręgu Białystok AK.
-
- Arch.Bu. 84**   Odpis pisma do Papieża Jana Pawła II z prośbą byłych żołnierzy i dowódcy AK Obszaru Wschód II o przyjęcie odznaki pamiątkowej.
-
- Arch.Bu. 85**   Fotografie ze spotkania kombatantów w 1985 r.
-
- Arch.Bu. 86**   Fotografia tablicy pamiątkowej poświęconej żołnierzom WP, AK i ludności cywilnej – ofiarom II wojny światowej odsłoniętej w 45. rocznicę września 1939 r. (miejsce nieznane).
-
- Arch.Bu. 87**   Fotografia – fragment ulicy nieznanego miasta w USA z szyldem „Restauracja Wigry”.
-
- Arch.Bu. 88**   Reprodukacja fotografii grupy uczniów Gimnazjum Męskiego im. Karola Brzostowskiego w Suwałkach z wychowawcą Alfonsem Grochowskim, Suwałki 1930 r.
-
- Arch.Bu. 89**   Fotografia – grupa chłopców przystępujących do I komunii świętej z ks. Roszkowskim, Suwałki, ok. 1930 r.
-
- Konspekty, rękopisy i wersje robocze książki Stefana Buczyńskiego
*Suwalszczyzna w latach 1939–1944***
-
- Arch.Bu. 90**   Konspekty, rękopisy i wersje robocze książki Stefana Buczyńskiego *Suwalszczyzna w latach 1939–1944*. Materiał nieuporządkowany.
-

Inventory of archival materials from Stefan Buczyński's collection.

Prepared by Krzysztof Skłodowski

Stefan Buczyński was a participant of the defense of Warsaw in September 1939, and during the German occupation he was a member of the Suwałki Land Temporary Council and the Home Army in the Suwalszczyzna. He was also a prisoner in the concentration camp in Stutthof. Buczyński is also the author of the book *The Suwalszczyzna in the years 1939–1944*, published in 1984. The inventory of materials coming from Stefan Buczyński's archive includes autobiographical materials, the author's studies, accounts and memories concerning the participation of Suwałki and Augustów garrison units in the autumn campaign of 1939, post-September underground movement and the Home Army activities in the Suwalszczyzna. There are also biographical materials of the underground movement participants, and correspondence conducted during collecting of the materials and preparation of the mentioned publication. In 2010, the collection was handed over to the Regional Museum by Krystyna Buczyńska, Stefan Buczyński's widow.

Grochowiacy – krechowiacy generała Andersa

W 2 Korpusie Polskim, wslawionym zwycięskimi walkami w kampanii włoskiej 1944–1945, nie zabrakło żołnierzy z Suwalszczyzny, a wśród nich kawalerzystów z 2 Pułku Ułanów Grochowskich. Jakie drogi zawiodły ich na front włoski i jakie były losy ułanów?¹.

Ich wojenny szlak rozpoczęła przegrana kampania wrześniowa 1939 roku oraz niewola w niemieckich i sowieckich obozach. Dla ułanów grochowskich, którzy złożyli broń pod Kockiem 6 października, pobyt w niemieckich oflagach i stalagach zakończył się dopiero pod koniec kwietnia 1945 roku². Natomiast ci, którzy podczas walk wrześniowych zostali oddzieleni od macierzystej jednostki, najpierw doświadczyli internowania na Litwie, a potem niewoli sowieckiej, która trwała co najmniej do września 1941 roku. Po uwolnieniu dla niektórych z nich nowym oddziałem stał się bratni, do 1939 roku wchodzący w skład Suwalskiej Brygady Kawalerii, 1 Pułk Ułanów Krechowieckich, w strukturach Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR i Armii Polskiej na Bliskim Wschodzie przeformowany w jednostkę pancerną. Należy dodać, że pułk był jedyną jednostką wchodzącą w skład brygady i suwalskiego garnizonu, odtworzoną w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Cofnijmy się jednak do ostatnich dni przed wybuchem II wojny światowej i pierwszych tygodni kampanii wrześniowej.

Łączną liczbę żołnierzy odbywających służbę w oddziałach garnizonu oraz zmobilizowanych w końcu sierpnia 1939 roku (w tym do formacji tworzonych w trakcie mobilizacji oraz odesłanych jako nadwyżki do ośrodków zapasowych) można szacować na około 7–8 tysięcy. W skład garnizonu wchodziły: dowództwo Suwalskiej Brygady Kawalerii (SBK), dwa pułki kawalerii, pułk piechoty, dywizjon artylerii konnej, dywizjon artylerii lekkiej, jednostki pomocnicze i służby

¹ W maju 1944 roku 2 Korpus Polski liczył ok. 48 tysięcy żołnierzy, rok później ok. 56 tysięcy, a we wrześniu 1945 roku ok. 105 tys.

² Przykładem mogą być losy rtm. Jerzego Mielżyńskiego i rtm. Wiktora Olędzkiego, których pierwszą jednostką po uwolnieniu był 1 Pułk Ułanów Krechowieckich. Tylko nielicznym oficerom pułku udało się uniknąć niewoli i przedostać do Francji oraz na Wyspy Brytyjskie, by tam zasilić formowane jednostki Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Udało się to m.in. rtm. Stanisławowi Sołtykiewiczowi, dowódcy 1 szwadronu, czy por. Władysławowi Wyszyńskiemu, dowódcy 4 szwadronu.

oraz Komenda Obwodu „Suwałki” Straży Granicznej³. Największym komponentem garnizonu była Suwalska Brygada Kawalerii, którą po zakończonej 31 sierpnia mobilizacji tworzyły: 1 Pułk Ułanów Krechowieckich w Augustowie, 2 Pułk Ułanów Grochowskich w Suwałkach, 3 Pułk Szwoleżerów Mazowieckich w Suwałkach, 3 Pułk Strzelców Konnych w Wołkowysku (dołączył do brygady dopiero 5–6 września), 4 Dywizjon Artylerii Konnej w Suwałkach, 11 szwadron łączności, 11 szwadron kolarzy, 11 szwadron żandarmerii w Suwałkach, 11 szwadron pionierów w Augustowie oraz 31 Dywizjon Pancerny i 84 Bateria Artylerii Przeciwlotniczej sformowane w Grodnie, 2 pluton 13 Eskadry Obserwacyjnej w Warszawie, ponadto samodzielny pluton ciężkich karabinów maszynowych ochrony sztabu zorganizowany w Augustowie oraz kwatera główna brygady i 3 kolumny taborowe. Według dowódcy Suwalskiej Brygady Kawalerii gen. bryg. Zygmunta Podhorskiego, stan liczebny brygady wynosił wówczas 2250 „szabel i karabinów”, natomiast „ogólny stan bojowy pułku 500 szabel, 30 cyklistów, 12 ckm, 18 rkm, 4 działka ppanc. i 12 kbk przeciwpancerne”⁴. Liczne nadwyżki rezerwistów oraz ochotników zostały sformowane w szwadrony i kolumny marszowe, i odesłane do ośrodków zapasowych w Grodnie i w Białymstoku. Należy dodać, że wchodzące w skład SBK pułki kawalerii należały do typu I (garnizon przygraniczny) i według przyjętego w sierpniu 1939 roku etatu miały osiągnąć stany osobowe wynoszące 37 oficerów, 88 podoficerów i 672 szeregowych⁵. Organizacyjnie Suwalska Brygada Kawalerii wchodziła w skład powołanej 23 marca 1939 roku Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Narew”, której zadaniem było zabezpieczenie wschodniego skrzydła Armii „Modlin” oraz utrzymanie linii Narwi i Biebrzy. Zadanie SBK polegało na osłonie prawego skrzydła SGO „Narew” na ponadstukilometrowym odcinku obrony „Augustów” od Rajgrodu do granicy z Litwą⁶. 2 pułk ułanów od 1 września 1939 roku zabezpieczał i patrolował granicę polsko-pruską na odcinku Suwałki – styk granicy prusko-litewskiej, następnie w dniach 4–7 września przemaszerował w składzie Suwalskiej Brygady Kawalerii do miejscowości Wykno Stare i Gołasze w rejonie Zambrowa⁷. 8 września zajął stanowiska w okolicy wsi Pruszki Wielkie z zadaniem patrolowania linii rzeki Narew na odcinku od Wizny do Pniewa. 10 września stoczył pod Rutkami całodzienne walki z czołowymi oddziałami XIX Korpusu Pancernego gen. Heinza Guderiana, ponosząc znaczne straty w ludziach i sprzęcie. Płk Kazimierz Plisowski, do 9 września dowódca 2 Pułku Ułanów, w relacji z kampanii wrześniowej napisał: „W wyniku parogodzinnej walki pułk został formalnie prze-

³ Ustalenie dokładnej liczebności oddziałów suwalskiego garnizonu przed i po mobilizacji jest trudne z uwagi na stan zachowania materiałów źródłowych.

⁴ Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego [dalej: IPIMS], sygn. BI 18A, Generał Zygmunt Podhorski, *Relacje z kampanii wrześniowej*, s. 18.

⁵ Pułk typu I składał się z czterech pełnych szwadronów liniowych, szwadronu ckm, szwadronu gospodarczego, plutonu łączności, plutonu przeciwpancernego, drużyny pionierów i plutonu kolarzy.

⁶ A.Cz. Dobroński, K. Skłodowski, *2 Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Dwernickiego 1917–1939, Dzieje i tradycje*, Suwałki 2008, s. 254–256.

⁷ Opis trasy przemarszu, tamże, s. 269–272.

jechany przez czołgi niemieckie, z którymi współdziałało lotnictwo⁸. Dramatyczny odwrót pułku z rejonu Zambrowa spowodował rozdzielanie się pododdziałów i ich samodzielne podążanie w kierunkach południowo-wschodnim i wschodnim z zamiarem dotarcia do pułku i brygady, bądź do Ośrodków Zapasowych Suwalskiej Brygady Kawalerii w Białymstoku i Wołkowysku. 3 szwadron, po oddzieleniu się od pułku przy przekraczaniu szosy Mężenin – Zambrów, dotarł do Wołkowyska 18 września, następnie kierując się przez Swisłocz przedarł się do Białowieży, gdzie 19 września dołączył do swojej jednostki (de facto składającej się z dowództwa i 2 szwadronu) i dalej walczył w jej składzie aż do kapitulacji 6 października pod Kockiem. Natomiast maszerujące przez Białystok szwadrony 1 i 4 (w niepełnych składach) nigdy nie dołączyły do macierzystej jednostki, ponieważ w Wołkowysku zostały wcielone do 102 rezerwowego pułku ułanów, którego szlak bojowy zakończył się internowaniem na Litwie⁹.

Żołnierze 2 pułku, których biogramy zamieszczone są w dalszej części tekstu, znaleźli się wśród rozproszonych pododdziałów i grup rozbitków, które po odwróceniu spod Łomży i Zambrowa dotarły do Ośrodka Zapasowego w Wołkowysku. Tam zostali przydzieleni do 101 lub 102 Rezerwowego Pułku Ułanów, wchodzących w skład Rezerwowej Brygady Kawalerii „Wołkowysk” i w ich składzie brali udział w obronie Grodna 21 września, a w nocy z 21 na 22 września w walce z sowieckimi oddziałami we wsi Kodziowce koło Sopoćkiń (101 pułk ułanów). Po wycofaniu się polskich oddziałów w rejon Puszczy Augustowskiej i przekroczeniu granicy z Litwą w nocy 23/24 września zostali internowani najpierw w Olicie, a później w Wilkomierzu oraz w innych obozach. Należy wspomnieć, że na Litwie znalazło się łącznie co najmniej 105 ułanów z 2 i 102 pułku (odpowiednio – 84 i 21)¹⁰. W wyniku aneksji Litwy przez ZSRR (czerwiec – lipiec 1940 roku) trafili oni do jenieckich obozów pracy rozsianych po całym ówczesnym terytorium ZSRR, od Murmańska, Archangielska po Workutę i Kołymę. Po zwolnieniu z niewoli na podstawie układu Sikorski-Majski z 30 lipca 1941 roku oraz umowy wojskowej z 14 sierpnia, wstępowali do formujących się w rejonie Kujbyszewa (Samary) nad Wołgą pierwszych polskich dużych jednostek: w Tatiszczewie koło Saratowa 5 Dywizji Piechoty, zaś w Tockoje 6 Dywizji Piechoty i Ośrodka Zapasowego Armii. Tam byli wcielani m.in. do pododdziałów kawalerii – 5 Dywizjonu Kawalerii w Tatiszczewie lub do 6 Dywizjonu Kawalerii Lwowskiej Dywizji Piechoty oraz 7 Dywizjonu Ośrodka Zapasowego Armii w Tockoje¹¹. 15 lutego 1942 roku w miej-

⁸ IPiMS, sygn. BI 18 D/1, Kazimierz Plisowski, *Kampania wrześniowa 1939 r. Relacja*, s. 8.

⁹ Na temat losów pułku w kampanii wrześniowej patrz: A.Cz. Dobroński, K. Skłodowski, *2 Pułk Ułanów Grochowskich...*, s. 263–325.

¹⁰ Liczbę internowanych ustalono na podstawie listy opublikowanej w: J. Pięta, W.K. Roman, M. Szczurowski, *Polacy internowani na Litwie 1939–1940*, Warszawa 1997, s. 249–501.

¹¹ 3 listopada 1941 roku wizytujący 6 Dywizjon Kawalerii gen. bryg. Jerzy Wołkowicki zapowiedział, że jednostka będzie przeorganizowana w 1 Pułk Ułanów. Natomiast 22 grudnia 1941 roku 5 Dywizjon Kawalerii został przemianowany na Pułk Kawalerii 5 Dywizji Piechoty. Patrz: J. Szlaszyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich im. płk. Bolesława Mościckiego*, Augustów – Suwałki 2015, s. 418–419.

scowości Otar w Uzbekistanie wspomniane pododdziały zostały połączone, a od 23 lutego stanowiły formalnie odtwarzany w strukturach Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR i następnie Armii Polskiej na Bliskim Wschodzie 1 Pułk Ułanów Krechowieckich. Co sprawiło, że doszło do odtworzenia tego pułku i jego historycznej nazwy? Z pewnością przyczyniła się do tego liczna grupa ułanów krechowieckich, którzy po odzyskaniu wolności trafili do wspomnianych pododdziałów. Spośród internowanych na Litwie 225 ułanów z 1 i 101 pułku (odpowiednio 167 i 58), do powstających dywizjonów kawalerii oraz po ich połączeniu trafiło łącznie około 60 oficerów, podoficerów i szeregowych¹². Ich mocne przywiązanie do barw pułkowych i usilne starania z czasem doprowadziły do przywrócenia tradycyjnej nazwy oddziału. Po opuszczeniu ZSRR 30 marca 1942 roku i krótkotrwałej kwarantannie w Iranie (3–20 kwietnia 1942 roku) oddział przetransportowano do Iraku, gdzie do 6 maja 1942 roku przebywał w obozie Habbaniya, następnie został przewieziony samochodami przez Transjordanię do obozu Bashshit koło Gedery w Palestynie¹³. Tam rozpoczął się trwający ponad półtora roku cykl kursów i szkoleń związanych z reorganizacją i przebrojeniem jednostki w oddział pancerny oparty na brytyjskim regulaminie organizacyjnym. 4 czerwca 1942 roku pułk przekazał 250 ułanów do Pułku Ułanów Karpackich¹⁴. 26 lipca oddział przeniesiono do obozu „Hill 69” koło Gedery, gdzie 4 sierpnia utworzono 2 Brygadę Czołgów. Między 6 a 23 września, już jako 5 Baon Czołgów 1 Pułku Ułanów, został przewieziony drogą lądową i morską z Palestyny do Iraku, gdzie od końca września 1942 roku przez blisko rok trwały intensywne szkolenia brygadowe w bazach Quizyl-Ribat i Taza-Kurmatki. 28 czerwca 5 Batalion otrzymał nazwę 1 Pułk Kawalerii Pancernej. Trzy miesiące później, 29 września 1943 roku wyruszył do obozu Nuseirat w Palestynie i tam odebrał nowy sprzęt bojowy – czołgi M4 Sherman. 27 grudnia, rozkazem Naczelnego Wodza z 1 grudnia 1943 roku, została oficjalnie przywrócona nazwa 1 Pułk Ułanów Krechowieckich. Do końca marca 1944 roku trwały kolejne przeszkolenia, kursy specjalistyczne i ćwiczenia taktyczne, w czasie których, w drugiej połowie grudnia 1943 roku, pułk został przebazowany do obozu Quassasin w Egipcie. Stamtąd wyruszył do portu Aleksandria i po zaokrętowaniu wypłynął w dwóch rzutach do Neapolu. Pierwszy rzut (osobowy) dotarł tam 12 kwietnia 1944 roku, drugi (z czołgami i sprzętem) 17 kwietnia¹⁵. Po zgrupowaniu obu części oddziału i uporządkowaniu sprzętu 1 Pułk Ułanów Krechowieckich wyruszył do rejonu wyczekiwania w San

¹² Dane na podstawie listy internowanych na Litwie, patrz: J. Pięta, W.K. Roman, M. Szczurowski, *Polacy internowani na Litwie...*, s. 249–501 oraz spisu żołnierzy 1 Pułku Ułanów Krechowieckich z lat 1941–1947, patrz: <http://www.zolnierzech.republika.pl/krech> [dostęp: 16.02.2018]. W całym okresie istnienia odtworzonego pułku w jego szeregach służyło co najmniej 70 ułanów krechowieckich.

¹³ J.S. Tym, *Pancerni i ułani generała Andersa*, Warszawa 2012, s. 31. Juliusz S. Tym jako datę przybycia pułku do Pahlevi podaje 3 kwietnia 1942 roku, natomiast Jarosław Szlaszyński 1 kwietnia 1942 roku.

¹⁴ J.S. Tym, *Pancerni i ułani...*, s. 31.

¹⁵ Szerzej o odrodzonym 1 Pułku Ułanów Krechowieckich patrz: J. Szlaszyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 418–424.

Vittore i w czasie bitwy o Monte Cassino i Piedimonte pozostawał w odwodzie 2 Brygady Czołgów. Do walk 2 Korpusu Polskiego we Włoszech wszedł dopiero w trzeciej dekadzie czerwca 1944 roku na wybrzeżu adriatyckim, działając początkowo na korzyść oddziałów 3 Dywizji Strzelców Karpackich, a później 5 Kresowej Dywizji Piechoty. Działania bojowe rozpoczął od forsowania rzeki Chienti w rejonie Casa Marefoschi i walk w rejonie Osimo. Później uczestniczył w zdobywaniu Ankony 17–19 lipca 1944 roku, a następnie w przełamywaniu silnie ufortyfikowanej linii „Gotów”. Od 2 września 1944 roku do 5 lutego 1945 roku pułk znajdował się w odwodzie, wykorzystując ten czas na odpoczynek, uzupełnianie stanów i szkolenie. 6 lutego 1945 roku ponownie znalazł się na froncie, wchodząc do działań nad rzeką Senio, a od 12 kwietnia 1945 roku włączył się do niezwykle ciężkich walk o Bolonię, do której zwycięsko wkroczył 21 kwietnia¹⁶. Po zakończeniu 2 maja 1945 roku działań wojennych we Włoszech i zmianach miejsca postoju pułk z końcem września przybył na dłuższy pobyt do miejscowości Osimo. W czerwcu 1946 roku, w związku z rozpoczętą demobilizacją Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, opuścił bazę w Osimo w dwóch transportach kolejowych, kierując się do Neapolu. Stamtąd, również w dwóch rzutach, wypłynął do Wielkiej Brytanii. Pierwszy rzut dotarł do Liverpoolu 20 czerwca, a drugi 28 lipca 1946 roku. Od sierpnia 1946 roku miejscem jego bazowania był Carlton Camp koło Hemsley w hrabstwie Yorkshire. Ostateczne rozformowanie oddziału nastąpiło 4 września 1947 roku¹⁷. Wówczas każdy z żołnierzy stanął przed podjęciem decyzji: powrót do Polski, czy pozostanie na obczyźnie? Na powrót zdecydowali się głównie młodsi wiekiem i stopniem, mężowie i ojcowie, natomiast oficerowie w zdecydowanej większości pozostali na emigracji¹⁸.

W tekście przedstawiono życiorysy trzech ułanów grochowskich: Józefa Grzegorka i Stanisława Mastalerka, podoficerów zawodowych z długoletnim stażem w pułku oraz Jana Rukata, podchorążego rezerwy, związanego z pułkiem od 1938 roku¹⁹. Warto dodać, że oprócz nich w szeregach odtworzonego pułku krechowieckiego służyło co najmniej osiemnastu innych ułanów z rodowodem grochowskim: plut. Bronisław Borowski (1941–1944), ppor. Jan Czarnowski (1942–1943), rtm. Sergiusz Dekoński (1942), ppor. Jerzy Dudziński (1942), st. wachm. Andrzej Fabiańczyk (1941–1946), plut. Zygmunt Gabryszewski (1942), por. Tadeusz Gierycz (1942–1947), st. uł. Józef Graczyk (1941–1946), ppor. Henryk

¹⁶ Na temat przebiegu walk 1 Pułku Ułanów Krechowieckich w kampanii włoskiej patrz: J. Szlasyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 425–430; J.S. Tym, *Pancerni i ulani...*, s. 301–304, 311–315, 318–319, 326, 344–345, 351–353, 381–385, 411–414, 419–422, 425–429, 434–440, 443–444.

¹⁷ J. Szlasyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 432–434.

¹⁸ Chęć powrotu do kraju zgłosiło 181 żołnierzy, zaś wstąpienie do Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia zadeklarowało 422. Tamże, s. 432.

¹⁹ Składam podziękowania Barbarze Miskiewicz, Robertowi Ostrokołowiczowi, Grzegorzowi Platonowowi i Tadeuszowi Kolterowi za udostępnienie dokumentów i zdjęć, które umożliwiły opracowanie biogramów Stanisława Mastalerka i Józefa Grzegorka.

Jacewicz (1942–1943), por. Marian Karpiński (1941–1944), st. wachm. Kazimierz Kuca (1942), st. wachm. Franciszek Mickiewicz (1942), rtm. Jerzy Mielżyński (1945), st. wchm. Filip Mordel (1941–1944), rtm. Wiktor Olędzki (1945), kpr. Jan Olszewski (1942), plut. pchor. Leszek Rybicki (1941–1942), st. ułan Czesław Ślimko (1941–1946)²⁰.

Starszy wachmistrz/porucznik Józef Grzegorek

Urodził się 6 VII 1904 roku w Zawadach w powiecie piotrkowskim, w rodzinie chłopskiej. Jego rodzice Konstanty i Antonina z Rychlewskich byli właścicielami 11-morgowego gospodarstwa rolnego. W latach 1912–1917 uczęszczał do 5-klasowej szkoły powszechnej w Zawadach, a następnie od 1918 do 1923 roku uczył się zawodu kowala w kuźni Rajnolda Konrysta w Bełchatowie. 1 maja 1923 roku podjął pracę w zakładzie Sztelmillera w Łodzi. 20 stycznia 1924 roku uzyskał dyplom (atestat) czeladnika nadany przez Urząd Starszych Zgromadzenia Kowali miasta Bełchatowa. 25 października 1925 roku został powołany do odbycia służby czynnej w 2 Pułku Ułanów Grochowskich w Suwałkach²¹. Zapewne wyuczony zawód sprawił, że w połowie 1926 roku został skierowany na trwający pięć i pół miesiąca kurs młodszych majstrów wojskowych w 3 Okręgowej Szkole Weterynaryjnej w Grodnie, po którym uzyskał awans na młodszego majstra wojskowego (plutonowego) i od 1927 roku do wybuchu II wojny światowej nieprzerwanie służył w macierzystym pułku jako podoficer zawodowy, podkuwacz²².

W trakcie długoletniej służby doskonalił swoje kwalifikacje wojskowe. W 1929 roku ukończył VII Centralny Kurs dla Zawodowych Majstrów Podkuwaczy w Szkole Podoficerów Zawodowych Służby Weterynaryjnej w Warszawie²³. Następnie w 1935 roku uzupełnił wykształcenie podstawowe w zakresie 7-letniej szkoły powszechnej²⁴. W grudniu 1937 roku złożył egzamin sprawdzający w Cen-

²⁰ Przy nazwisku podano stopień wojskowy z sierpnia-września 1939 roku oraz lata służby w odtworzonym 1 Pułku Ułanów Krechowieckich. Zestawienie sporządzono na podstawie spisu żołnierzy 1 Pułku Ułanów Krechowieckich 1941–1947, patrz: <http://www.zolnierzezach.republika.pl/krech> [dostęp: 16.02.2018] oraz listy internowanych na Litwie, patrz: J. Pięta, W.K. Roman, M. Szczurowski, *Polacy internowani na Litwie...*, s. 249–501.

²¹ Świadectwo urodzenia Józefa Grzegorka (w zbiorach rodzinnych); *Życiorys* napisany przez Józefa Grzegorka, 1970 r., rkps, s. 1 (w zbiorach rodzinnych); *Życiorys Józefa Grzegorka*, 2002, mps, s. 1 (w zbiorach Grzegorza Płatonowa); Atestat czeladnika wydany przez Urząd Starszych Zgromadzenia Kowali miasta Bełchatowa 20 I 1924 r., (w zbiorach rodzinnych); *Zestawienie do wyciągu ewidencyjnego*, rkps (w zbiorach rodzinnych). W 1935 roku w wyciągu ewidencyjnym PKU Łódź Miasto II jako miejsce zamieszkania podano Łódź, ul. Piękna 7/XII. Prawdopodobnie był to adres z okresu pracy przed powołaniem do służby wojskowej.

²² *Życiorys...*, rkps, s. 1; Zaświadczenie 3 Okręgowej Szkoły Weterynaryjnej w Grodnie z 16 XII 1926 r. (w zbiorach rodzinnych).

²³ Świadectwo kursu i egzaminu w Szkole Podoficerów Zawodowych Służby Weterynaryjnej w Warszawie, 3 X 1929 r. (w zbiorach rodzinnych).

²⁴ Kwestionariusz osobowy z 15 VII 1940 r. sygn. sprawy Nr 1253, s. 3, (sporządzony przez organ NKWD ZSRR ds. jeńców wojennych, w zbiorach rodzinnych).

trum Wyszkożenia i Badań Weterynaryjnych w Warszawie²⁵. Należał też do licznego grona żołnierzy, którzy rozwijali swoją sprawność fizyczną i sportową w pułkowym Podoficerskim Kole Sportowym. W 1933 roku po zaliczeniu wymaganych prób sprawnościowych uzyskał prawo do noszenia Państwowej Odznaki Sportowej klasy III (złotej) 1 stopnia, a w 1937 roku w stopniu trzecim. Był również dobrym strzelcem, o czym świadczy zdobycie w 1934 roku Odznaki Strzeleckiej klasy I (złotej) z wynikiem 120 punktów na zawodach strzeleckich w kategorii KB w Suwałkach²⁶. 2 maja 1938 roku został odznaczony Brązowym Medalem za Długoletnią Służbę²⁷.

W sierpniu 1939 roku jako podkuwacz znajdował się w składzie kadry podoficerskiej kwatermistrzostwa 2 Pułku Ułanów Grochowskich²⁸. Swój szlak wojenny rozpoczął z macierzystą jednostką, jednak po jej rozbiciu 10 września 1939 roku pod Rutkami koło Zambrowa znalazł się wśród żołnierzy rozproszonych pododdziałów pułku, które po odrocie spod Łomży i Zambrowa dotarły do Ośrodka Zapasowego w Wołkowysku²⁹. Tam został przydzielony do 101 Rezerwowego Pułku Ułanów wchodzącego w skład Rezerwowej Brygady Kawalerii „Wołkowysk”. Wraz z nim brał udział w obronie Grodna 21 września i w ciężkich walkach z sowieckimi oddziałami we wsi Kodziowce koło Sopoćkiń w nocy z 21 na 22 września. Po wycofaniu się polskich oddziałów w rejon Puszczy Augustowskiej, 23 września przekroczył granicę z Litwą i został internowany najpierw w Olicie, a później w Wiłkomierz³⁰. W wyniku aneksji Litwy przez ZSRR (czerwiec 1940 roku) został wywieziony w rejon Murmańska i od 15 lipca 1940 roku osadzony w obozie pracy na Półwyspie Kola, gdzie przebywał do 24 sierpnia 1941 roku³¹. Po uwolnieniu przybył do miejscowości Tatiszczewo koło Saratowa i tam 4 września 1941 został wcielony do 5 Dywizjonu Kawalerii tworzonego przy 5 Dywizji Piechoty. Dwa miesiące później, 4 listopada został zweryfikowany jako podoficer zawodowy w stopniu plutonowego, a 11 listopada awansowany na stopień wachmistrza³². Po połączeniu 5 Dywizjonu Kawalerii (od 22 grudnia 1941 roku Pułk Kawalerii 5 Dywizji

²⁵ Zaświadczenie Centrum Wyszkożenia i Badań Weterynaryjnych, Warszawa 11 XII 1937 r. (kopia w zbiorach rodzinnych).

²⁶ Świadectwo Państwowej Odznaki Sportowej Nr 498 z 20 XI 1933 r. (w zbiorach rodzinnych); Świadectwo Państwowej Odznaki Sportowej Nr 37 z 10 VIII 1937 r. (w zbiorach rodzinnych); Legitymacja Nr 126/III Odznaki Strzeleckiej klasy I (w zbiorach rodzinnych).

²⁷ Dyplom nadania Brązowego Medalu za Długoletnią Służbę, Suwałki 2 V 1938 r. (w zbiorach rodzinnych).

²⁸ A.Cz. Dobroński, K. Skłodowski, *2 Pułk Ułanów Grochowskich...*, s. 143.

²⁹ Tamże, s. 263–325.

³⁰ *Życiorys...*, mps, s. 1. W wersji rękopiśmiennej życiorysu podał, że za udział w walkach kampanii wrześniowej 1939 roku został odznaczony dwukrotnie Krzyżem Walecznych, natomiast w wersji pisanej na maszynie – trzykrotnie.

³¹ Kwestionariusz osobowy z 15 VII 1940 r. sygn. sprawy Nr 1253, s. 3 (sporządzony przez organ NKWD ZSRR ds. jeńców wojennych, w zbiorach rodzinnych). W kwestionariuszu podał, że został internowany 21 września 1939 roku wraz ze szwadronem 2 pułku ułanów w miejscowości Kontiewo. Zaświadczenie Zarządu Wojewódzkiego ZBOWID Nr 128815 z 22 IV 1976 r. (w zbiorach rodzinnych).

³² Zaświadczenie weryfikacyjne (Tymczasowe), Tatiszczewo 4 XI 1941 r. (kopia w zbiorach rodzinnych).

Anglia, 16 grudnia 1946 roku.

Fot. ze zbiorów prywatnych.

Giżycko/Orzysz, koniec lat 90. XX wieku.
Józef Grzegorek z Anną Podhorską-Szlenkier,
córką por. Bolesława Podhorskiego.
Fot. ze zbiorów Tadeusza Koltera.

Suwałki, lata 50–60. XX wieku. Pamiątkowa fotografia byłych podoficerów 2 Pułku Ułanów Grochowskich. W pierwszym rzędzie od lewej drugi st. wachm. Andrzej Wędkowski, trzeci st. wachm. Stanisław Mastalerek, czwarty st. wachm. Antoni Matusiak. W drugim rzędzie pierwszy od lewej st. wachm. Tadeusz Zybura, drugi wachm. Wawrzyniec Zakolski, trzeci st. wachm. Józef Grzegorek.

Fot. ze zbiorów rodziny Józefa Grzegorka.

Irak / Egipt (?), 1942–1943 rok.
Józef Grzegorek czwarty od lewej
pod czołgiem Valentine.
Fot. ze zbiorów Tadeusza
Koltera.

Irak, 1942–1943 rok. Józef Grzegorek w rzędzie kłęczących drugi od prawej.
W rzędzie stojących od prawej drugi st. wachm. Stanisław Mastalerek,
czwarty rtm. Tadeusz Gierycz dowódca 2 szwadronu, szósty por. Jan Wojtowicz,
siódmy por. Zygmunt Skowroński, dziewiąty pchor. Bolesław Kukiełka.
Fot. ze zbiorów Tadeusza Koltera.

Palestyna, obóz Bashshit, lipiec
1942 roku (?). Podkuwacz Józef
Grzegorek.
Fot. ze zbiorów Tadeusza
Koltera.

Piechoty) z Dywizjonem Kawalerii 6 Dywizji Piechoty i 7 Dywizjonem Kawalerii, 23 lutego został przeniesiony do odtwarzanego 1 Pułku Ułanów Krechowieckich³³. Po opuszczeniu ZSRR (30 marca 1942 roku) i krótkim pobycie w Iranie (3–20 kwietnia 1942 roku) oddział przeniósł się do obozu Habbaniya w Iraku (pobyt trwał do 6 maja 1942 roku), następnie został przetransportowany przez Transjordanię do obozu Bashshit koło Gedery w Palestynie³⁴.

Tam 14 maja 1942 roku Józefa Grzegorka zaliczono do rezerwy dowódcy Wojska Polskiego na Środkowym Wschodzie (1 Pułk Ułanów Krechowieckich), a 13 lipca 1942 roku zweryfikowano do stopnia starszego wachmistrza w grupie podoficerów zawodowych w Dowództwie Ośrodka Zapasowego Wojska Polskiego na Środkowym Wschodzie (według zaświadczenia weryfikacyjnego był awansowany 2 maja 1942 roku) i w dniu 18 lipca 1942 roku przeniesiony do szwadronu dowodzenia w 2 Baonie Czołgów³⁵. Od 14 listopada 1942 do 15 lutego 1943 roku zaliczył z lokatą dobrą kurs czołówek reparacyjnych przy kompanii warsztatowej brygady, a od 15 lutego do 2 sierpnia 1943 roku kurs monterów czołgowych przy 533 Base Workshop Genoiła w Egipcie. 11 września został przeniesiony do 2 szwadronu, w którym później pełnił funkcję szefa czołówki naprawczej³⁶.

29 września 1943 roku, po zdaniu czołgów MK III Valentine, pułk wyruszył marszem kołowym do obozu Nuseirat w Palestynie (dotarł tam 6 października), gdzie otrzymał nowy sprzęt bojowy – czołgi M4 Sherman³⁷.

Od 4 do 16 października 1943 roku st. wachm. Józef Grzegorek przebywał na kursie monterów czołgowych w Brytyjskiej Szkole Broni Pancernej w Palestynie, który ukończył z wysoką oceną. 2 grudnia 1943 roku uzyskał pozwolenie na prowadzenie wojskowych pojazdów mechanicznych, a od 27 grudnia 1943 do 9 stycznia 1944 roku szkolił się na kursie podoficerów czołgowych³⁸. W tym czasie pułk został przebazowany do obozu Quassasin w Egipcie, gdzie kontynuowano kursy i ćwicze-

³³ Szerzej o odrodzonym 1 Pułku Ułanów Krechowieckich patrz: J. Szlaszyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 418–424; Przeformowany najpierw w 2 Baon Czołgów od 4 sierpnia 1942 roku nosił nazwę 5 Baon Czołgów, a od 28 czerwca 1943 roku 1 Pułk Kawalerii Pancernej. Nazwę 1 Pułk Ułanów Krechowieckich przywrócono 27 grudnia 1943 roku rozkazem Naczelnego Wodza z 1 grudnia 1943 roku. Z okresu służby na Środkowym i Bliskim Wschodzie zachowało się kilkadziesiąt fotografii Józefa Grzegorka, które dokumentują kolejne etapy formowania i bazowania jednostki w Iranie, Palestynie, Iraku i Egipcie.

³⁴ Patrz przypis 13.

³⁵ Wyciąg ewidencyjny st. wachm. Józefa Grzegorka, nr ewid. 1904/26/III, nr Książeczki Wojskowej (Army Book) 6095/42, Carlton Highwood 18 VII 1947 r. (potwierdzony za zgodność przez por. Antoniego Kaczorowskiego, adiutanta 1 Pułku Ułanów Krechowieckich; w zbiorach rodzinnych); Zestawienie do wyciągu ewidencyjnego, rkps (w zbiorach rodzinnych). Rozpoczęto wówczas długotrwały cykl kursów i szkoleń związanych z reorganizacją i przebrojeniem jednostki w oparciu o brytyjski etat organizacyjny. W tym celu między 6 a 23 września jego oddział, już jako 5 Baon Czołgów, został przewieziony drogą lądową i morską z Palestyny do Iraku, gdzie od końca września 1942 roku przez blisko rok trwały intensywne szkolenia wojskowe w bazach Quizyl-Ribat i Taza-Kurmatki.

³⁶ Wyciąg ewidencyjny st. wachm. Józefa Grzegorka...

³⁷ J. Szlaszyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 423.

³⁸ Pozwolenie na prowadzenie wojskowych pojazdów mechanicznych nr 23646 (zbiory Grzegorza Płatonowa); Odpis Raportu Końcowego L.26/g/1903, Oddział Specjalistów, Środkowy Wschód, Szkoła Królewskiego Korpusu Pancernego, z 6 IV 1950 r., tłumaczenie (w zbiorach rodzinnych).

nia taktyczne. Stamtąd wyruszył do portu Aleksandria i wypłynął w dwóch rzutach na Półwysep Apeniński. Józef Grzegorek przybył do portu w Neapolu w drugim rzucie z czołgami i sprzętem 17 kwietnia 1944 roku³⁹. Po zgrupowaniu obu części oddziału 1 Pułk Ułanów Krechowieckich wyruszył do San Vittore, pozostając w odwodzie 2 Brygady Czołgów. Do walk 2 Korpusu Polskiego włączył się dopiero w trzeciej dekadzie czerwca 1944 roku na wybrzeżu adriatyckim, rozpoczynając działania od forsowania rzeki Chienti w rejonie Casa Marefoschi, gdzie 27 czerwca swój chrzest bojowy przeszedł 2 szwadron. W dniach 1–5 lipca toczył walki w rejonie miejscowości Osimo, uczestniczył w zdobywaniu Ankony 17–19 lipca 1944 roku, a następnie w przełamywaniu linii „Gotów”. Między 9 a 11 sierpnia walczył w trudnym terenie o przyczółki na rzece Cesano. 19 sierpnia 2 szwadron wspierał działania 4 Batalionu Strzelców Karpackich w rejonie wzgórza Monte San Vitale, a 1 września wzmocniał natarcie 2 Batalionu Strzelców Karpackich na wzgórze Aspre. Od 2 września 1944 do 5 lutego 1945 roku pułk znajdował się w odwodzie. 6 lutego rozpoczął działania nad rzeką Senio, a od 12 kwietnia 1945 roku włączył się do walk o Bolonię, do której wkroczył 21 kwietnia⁴⁰. Józef Grzegorek, jako szef patrolu reperacyjnego przy 2 szwadronie, uczestniczył we wszystkich akcjach bojowych szwadronu, ponieważ zgodnie z obowiązującymi brytyjskimi regulaminami działań taktycznych pododdziały służb technicznych podążały bezpośrednio za rzutem bojowym, w rzucie towarzyszącym. Jak dowiodły działania na polu walki, pododdziały te wykazały się dużą operatywnością, elastycznością i skutecznością funkcjonowania⁴¹. 2 maja 1945 roku zakończyły się działania wojenne we Włoszech. Od końca września 1945 do początków czerwca 1946 roku baza pułku znajdowała się w Osimo.

Od 20 grudnia 1945 do 23 lutego 1946 roku Józef Grzegorek przebywał w Szpitalu Wojennym nr 5 w Casamassima; powód jego hospitalizacji nie jest znany⁴². W czerwcu 1946 roku pułk opuścił Osimo, udając się transportem kolejowym do portu w Neapolu, skąd w dwóch rzutach wypłynął do Wielkiej Brytanii. Od sierpnia 1946 roku baza pułku mieściła się w Carlton Camp koło Hemsley w hrabstwie Yorkshire⁴³. 5 grudnia 1946 roku Józef Grzegorek zgłosił swój akces do Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia, lecz po rozformowaniu pułku (sierpień – wrzesień 1947 roku) zdecydował się na powrót do Polski. Powodem była narastająca tęsknota za rodziną i brak odpowiedniej pracy⁴⁴.

³⁹ Pierwszy rzut – osobowy dotarł do Neapolu 12 kwietnia 1944 roku. J. Szlaszyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 424; Życiorys..., mps, s. 2.

⁴⁰ Na temat przebiegu walk 1 Pułku Ułanów Krechowieckich w kampanii włoskiej patrz: J. Szlaszyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 425–430; J.S. Tym, *Pancerni i ułani...*, s. 301–304, 311–315, 318–319, 326, 344–345, 351–353, 381–385, 411–414, 419–422, 425–429, 434–440, 443–444.

⁴¹ Zestawienie do wyciągu ewidencyjnego, rkps (w zbiorach rodzinnych); J.S. Tym, *Pancerni i ułani...*, s. 17 i 464.

⁴² Wyciąg ewidencyjny st. wachm. Józefa Grzegorka...

⁴³ J. Szlaszyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 432.

⁴⁴ Wyciąg ewidencyjny st. wachm. Józefa Grzegorka...; Życiorys..., mps, s. 2.

Do kraju wrócił 8 grudnia 1947 roku. Wraz z żoną i trzema córkami zamieszkał przy ul. Krzywólskiej 11/2 (obecnie ul. Reymonta) w Suwałkach⁴⁵. 10 grudnia 1947 roku został wciągnięty do ewidencji wojskowej i otrzymał książeczkę wojskową (seria B nr 0172028). Pierwszym miejscem zatrudnienia, od 10 marca do 24 grudnia 1948 roku, był Rejon Budynków w Suwałkach Polskich Kolei Państwowych. Od 31 stycznia 1949 do 15 lutego 1954 roku pracował jako operator-mechanik maszyn drogowych w Rejonie Eksploatacji Dróg Publicznych w Suwałkach. W kwietniu 1950 roku ukończył w Krakowie osiemnastodniowy kurs doszkalania kierowców wałów parowych. W następnym roku uzyskał uprawnienia do kierowania pojazdami mechanicznymi, a w listopadzie 1952 roku we Wrocławiu z wynikiem bardzo dobrym złożył egzamin z obsługi walców drogowych o napędzie spalinowym i parowym⁴⁶. W kolejnych latach pracował w miejscowych szkołach, od 1 stycznia 1955 roku jako brygadzysta w Warsztatach Szkolnych w Technikum Mechanicznym, a od 15 grudnia 1957 roku aż do przejścia na emeryturę 1 marca 1970 roku w tym samym charakterze w Zasadniczej Szkole Zawodowej (tzw. metalówce). W czasie ostatniego okresu zatrudnienia uzyskał tytuł mistrza w zawodzie kowala narzędziowego, potwierdzony 8 czerwca 1963 roku dyplomem Państwowej Komisji Egzaminacyjnej⁴⁷. Wtedy też wstąpił do Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (legitymacja członkowska nr 301/39). Jego członkiem wprowadzającym był st. wachm. Stanisław Mastalerek, kolega z lat wspólnej służby w 2 Pułku Ułanów Grochowskich i w odtworzonym 1 Pułku Ułanów Krechowieckich⁴⁸.

Mimo trudnej rzeczywistości politycznej w latach PRL, Józef Grzegorek nie utracił kontaktów z dawnymi towarzyszami broni – kolegami z 2 Pułku Ułanów Grochowskich, którzy tak jak on wrócili do Suwałk. Zdominowane przez byłych podoficerów środowisko suwalskich ułanów było niezwykle żywe. Spotykano się przy różnych okazjach, ale tą najważniejszą była obchodzona 26 sierpnia uroczystość święta pułku⁴⁹. Józef Grzegorek nie zapomniał też o krechowiakach. W latach

⁴⁵ Wykaz osób zamieszkałych w lokalu przy ul. Krzywólskiej 11/2 w Suwałkach, 5 I 1950 r. (w zbiorach rodzinnych). Jak wynika z zachowanych dokumentów i prywatnej korespondencji, późniejszym miejscem zamieszkania Józefa Grzegorka i jego żony Anny (przynajmniej od lat 60. XX wieku) był dom przy ul. Gwardii Ludowej 24 (obecnie ul. Szpitalna).

⁴⁶ Zaświadczenie Nr DG2/3/83/49 Zawiadowcy Rejonu Budynków w Suwałkach z 3 I 1949 r. (w zbiorach rodzinnych). 24 lutego 1951 roku Józef Grzegorek wystąpił z podaniem do Ministerstwa Sprawiedliwości (Rejestr Skazanych) o wydanie zaświadczenia o niekaralności – jak uzasadniał, niezbędne do uzyskania prawa jazdy. Poświadczenie otrzymał 17 marca 1951 roku (dokument w zbiorach rodzinnych); Rejon Dróg Publicznych w Augustowie, Opinia Nr RDP-6-202/69/79, 14 V 1979 r. (w zbiorach rodzinnych); Centrala Maszyn Drogowych w Krakowie, Świadectwo ukończenia kursu dla kierowców wałów drogowych L.4-II/50, 29 IV 1950 r. (odpis z oryginału w zbiorach rodzinnych); Centralny Ośrodek Szkolenia Maszynistów Sprzętu Budowlanego, Świadectwo złożenia egzaminu Nr 164/MT, Wrocław 22 XI 1952 r. (w zbiorach rodzinnych).

⁴⁷ *Życiorys...*, rkps, s. 2; *Życiorys...*, mps, s. 2; Pismo w sprawie powierzenia obowiązków brygadzysty w Warsztatach Szkolnych Technikum Mechanicznego w Suwałkach, 2 I 1955 r. (odpis w zbiorach rodzinnych); Dyplom mistrza w zawodzie kowala narzędziowego, Suwałki 8 VI 1963 r. (w zbiorach rodzinnych).

⁴⁸ Zaświadczenie Zarządu Wojewódzkiego ZBoWiD nr 128815 z 22 IV 1976 r. (w zbiorach rodzinnych); Deklaracja członkowska Józefa Grzegorka, bez daty (w zbiorach rodzinnych).

⁴⁹ A.Cz. Dobroński, K. Skłodowski, *2 Pułk Ułanów Grochowskich...*, s. 335.

90. XX wieku prowadził korespondencję z oficerami 1 Pułku Ułanów Krechowieckich. W rodzinnym archiwum jednego z wnuków Józefa Grzegorka zachowało się kilka listów, których autorami byli ppłk Bolesław Kukiełka, ppłk Józef Kiernes i płk Marian Karpiński⁵⁰. W jednym z listów od Bolesława Kukiełki, który po powrocie do Polski pod koniec 1992 roku przez pewien czas pełnił funkcję delegata Zarządu Koła Krechowiaków w Londynie, pojawił się postulat odtworzenia w Polsce 1 Pułku Ułanów Krechowieckich i przekazania tradycji krechowieckich nowej jednostce. Intencje środowiska krechowiaków ziściły się tylko w części. Nie odtworzono 1 pułku, ale zorganizowana w 1995 roku i stacjonująca w Orzyszu 4 Suwalska Brygada Kawalerii Pancernej im. gen. bryg. Zygmunta Podhorskiego przejęła tradycje Suwalskiej Brygady Kawalerii, a jej 1 Batalion Czołgów – 1 Pułku Ułanów Krechowieckich. 15 lipca 1995 roku na polach Grunwaldu odbyło się uroczyste nadanie 4 Suwalskiej Brygadzie Kawalerii Pancernej sztandaru, a jego rodzicami chrzestnymi byli wówczas Maria Bobińska (córka gen. bryg. Zygmunta Podhorskiego) i Józef Grzegorek. Należy dodać, że brygadę rozformowano w 2001 roku, ale 1 Batalion Czołgów wszedł w skład 15 Giżyckiej Brygady Zmechanizowanej im. Zawiszy Czarnego i nadal kultywuje krechowiackie tradycje⁵¹.

Symbolicznym zwieńczeniem wojskowego rozdziału życia Józefa Grzegorka były dwa awanse na stopnie oficerskie. Najpierw 15 sierpnia 1995 roku Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej mianował go na stopień podporucznika Wojska Polskiego, a po trzech latach, 14 sierpnia 1998 roku Minister Obrony Narodowej awansował go na stopień porucznika w korpusie ogólnowojskowym⁵². U schyłku życia jako jeden z ostatnich ułanów cieszył się należnym szacunkiem, uznaniem i wdzięczną pamięcią⁵³.

Był odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Walecznych (czterokrotnie), Krzyżem Kampanii Wrześniowej 1939 roku, Krzyżem Czynu Bojowego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, Krzyżem Pamiętkowym Monte Cassino, Medalem Wojska (dwukrotnie), Brązowym Krzyżem Zasługi z Mieczami (dwukrotnie), Brązowym Medalem za Długoletnią Służbę oraz brytyjskimi: Medalem za Wojnę 1939–1945 (War Medal 1939–1945), Medalem Obrony (Defence Medal), Gwiazdą za Wojnę 1939–1945 (1939–1945 Star), Gwiazdą Afryki (Africa Star) i Gwiazdą Italii (Italy Star).

30 czerwca 1928 roku w kościele garnizonowym w Suwałkach (obecnie kościół pw. św. św. Piotra i Pawła) Józef Grzegorek poślubił Annę z Makowskich (ur. 9 stycznia 1908 roku w Suwałkach, zginęła 30 maja 1989 roku w wypadku

⁵⁰ Listy od Bolesława Kukiełki do Józefa Grzegorka z 10 III 1993, 7 III 1994 i 17 VI 1994 roku; List Józefa Kiernesza z 25 II 1996 roku; List Mariana Karpińskiego z 16 II 1996 roku.

⁵¹ J. Szlaszyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 462–463.

⁵² Akt mianowania na stopień podporucznika Wojska Polskiego z 18 VIII 1995 r. (w zbiorach rodzinnych); Akt mianowania na stopień porucznika z dnia 14 VIII 1998 r. (w zbiorach rodzinnych).

⁵³ *Imieniny Pana Józefa*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 14 z 2 IV 2003 roku.

drogowym)⁵⁴, z którą miał trzy córki: Marię (1931–1997, po mężu Mackiewicz), Irenę (1933–?) i Halinę (1935–2011, po mężu Ostrokołowicz).

Zmarł 22 czerwca 2003 roku w Suwałkach w wieku 99 lat. Został pochowany z honorami wojskowymi na cmentarzu parafialnym przy ul. Bakalarzewskiej, obok pamiątkowego obelisku 2 Pułku Ułanów Grochowskich⁵⁵.

Starszy wachmistrz Stanisław Mastalerek

Urodził się 24 maja 1898 roku w Opocznie, syn Antoniego i Mariany z Martyków⁵⁶. W rodzinnym mieście ukończył 4-klasową szkołę miejską i w 1914 roku rozpoczął praktykę u miejscowego felczera H. Hilerowicza. Rok później wyjechał do Warszawy, gdzie od 1 czerwca kontynuował naukę zawodu w zakładzie felczera W. Szymańskiego przy ul. Bielańskiej 16. Od czerwca 1917 do października/listopada 1918 roku pracował na stanowisku subiekta w zakładzie felczerskim K. Błazewskiego przy ul. Browarnej 2. Koniec I wojny światowej i odradzanie się niepodległej Rzeczypospolitej wpłynęły zapewne na jego decyzję o podjęciu służby wojskowej. 18 października (lub 18 listopada) 1918 roku wstąpił do odtwarzanego 2 Pułku Ułanów, którego poszczególne szwadrony formowano dzięki wielkiej społecznej ofiarności w Siedlcach, Łodzi, Łowiczu, Szczypiornie i Kaliszu. Stanisław Mastalerek w swoim życiorysie spisanim w 1967 roku podał jako miejsce wstąpienia do pułku Kalisz. Można więc sądzić, że służbę rozpoczął w Szwadronie Jazdy Ziemi Kaliskiej, który po włączeniu do 2 Pułku Ułanów stanowiącego 5 szwadron, a po późniejszej zmianie numeracji szwadron 1⁵⁷. Decyzja o zaciągnięciu się do wojska była początkiem blisko 21-letniej nieprzerwanej służby, najpierw ochotniczej, a później zawodowej, pełnionej w tym pułku aż do końca jego istnienia.

W trakcie wojny o niepodległość i granice II Rzeczypospolitej w latach 1918–1921 2 Pułk Ułanów walczył na wielu odcinkach i frontach, w składzie różnych ugrupowań i związków operacyjnych, najpierw poszczególnymi szwadronami, a później jako zwarta jednostka, tocząc wiele bitew i potyczek z wojskami ukraińskimi i bolszewickimi. Prof. Adam Cz. Dobroński, współautor monografii pułku twierdził, że losy tego oddziału najbardziej były związane z Wołyniem, zaś największy rozgłos zyskały zmagania z III Korpusem Kawalerii Gaja Bżiszki pod Ostrołęką i Łomżą w czasie walk opóźniających bolszewicką ofensywę na

⁵⁴ Odpis świadectwa metrykalnego z 9 II 1933 r.; Odpis skrócony aktu zgonu (w zbiorach rodzinnych).

⁵⁵ *Ostatni ułan poszedł do nieba*, „Tygodnik Suwalski” 2003 nr 27 z 1 VII 2003 roku.

⁵⁶ Wypis z aktu urodzenia, 1898 nr 146, Urząd Stanu Cywilnego w Opocznie 26 I 1933 roku (w zbiorach rodzinnych).

⁵⁷ Życiorys z 5 XI 1967 r. (w zbiorach rodzinnych); Książeczka wojskowa nr 0172031 wydana przez RKU Suwałki 11 XI 1947 r., s. 7 (w zbiorach rodzinnych). W obu dokumentach podał jako datę wstąpienia do 2 Pułku Ułanów 18 października 1918 roku. Natomiast w odrębnym sporządzonym zestawieniu z przebiegu służby wojskowej wpisał datę 18 listopada 1918 roku.

dojściach do rzek Narew i Bug w sierpniu 1920 roku⁵⁸. Po zakończeniu działań wojennych i kilkakrotnych zmianach miejsca postoju (m.in. Włodzimierz Wołyński, Matcze-Skrybiczyn, Włodawa) pułk dotarł do Suwałk, gdzie po uroczystym powitaniu w dniu 22 maja 1921 roku rozpoczął pokojową służbę, stacjonując do wybuchu II wojny światowej w koszarach przy ul. Kawaleryjskiej (obecnie ul. Pułaskiego). Stanisław Mastalerek w ciągu 1919 roku był dwukrotnie awansowany, najpierw na stopień kaprala, a następnie plutonowego. W 1921 roku został zatwierdzony na funkcję podoficera sanitarnego i awansowany na stopień wachmistrza. Za udział w walkach o obronę ojczyzny był odznaczony Medalem za Wojnę 1918–1921, odznaką pamiątkową Dowództwa WP na Wschodzie 1918–1919 i odznaką Obrońcom Kresów Wschodnich 1919. W 1928 roku otrzymał awans na starszego wachmistrza⁵⁹. W trakcie długoletniej służby w 2 Pułku Ułanów uzupełnił swoje wykształcenie w zakresie 7 klas szkoły powszechnej⁶⁰. Poza służbą angażował się w działalność organizacji podoficerów zawodowych pułku i garnizonu, a także organizacji cywilnych. W 1928 roku był członkiem zarządu kasyna podoficerskiego, a w 1932 roku pełnił w nim funkcję skarbnika i gospodarza. Należał też do Podoficerskiego Koła Sportowego i Podoficerskiej Sekcji Szybowcowej w Kole Szybowcowym w Suwałkach. W 1939 roku był członkiem zarządu suwalskiego Oddziału Polskiego Czerwonego Krzyża⁶¹.

Po zakończeniu mobilizacji w sierpniu 1939 roku st. wachm. Stanisław Mastalerek jako podoficer sanitarny znajdował się w składzie kadry podoficerskiej kwatermistrzostwa 2 Pułku Ułanów Grochowskich. Szlak wojenny rozpoczął z macierzystą jednostką. Po rozbiciu 10 września 1939 roku pułku pod Rutkami znalazł się wśród żołnierzy rozproszonych pododdziałów, które po odwrocie spod Łomży i Zambrowa dotarły do Ośrodka Zapasowego w Wołkowysku⁶². Tam włączono je do 102 Rezerwowego Pułku Ułanów ze składu Rezerwowej Brygady Kawalerii „Wołkowysk”. Po wycofaniu się oddziałów polskich w rejon Puszczy Augustowskiej 23 lub 24 września przekroczył granicę z Litwą i został internowany. W Olicie przekazał oficerowi litewskiemu kilkanaście skrzyń zawierających najprawdopodobniej zbiory muzeum pułkowego i replikę sztandaru Pułku 2 Ułanów Królestwa Kongresowego⁶³. Następnie przebywał w obozie internowania w Wilkomierzu, skąd wysłał do żony kartkę z życzeniami świątecznymi⁶⁴.

⁵⁸ O działaniach pułku w wojnie o niepodległość i granice patrz: A.Cz. Dobroński, K. Skłodowski, *2 Pułk Ułanów Grochowskich...*, s. 43–74.

⁵⁹ Książeczka wojskowa nr 0172031 wydana przez RKU Suwałki 11 XII 1947 roku, s. 7–8.

⁶⁰ Tamże, s. 5. Wykształcenie uzupełnił prawdopodobnie w systemie kursów wieczorowych organizowanych przez Zarząd Koła Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych w Suwałkach. Patrz też: A.Cz. Dobroński, K. Skłodowski, *2 Pułk Ułanów Grochowskich...*, s. 136.

⁶¹ A.Cz. Dobroński, K. Skłodowski, *2 Pułk Ułanów Grochowskich...*, s. 118, 140–141.

⁶² Patrz tamże, s. 263–325.

⁶³ Tamże, s. 303–306.

⁶⁴ Najprawdopodobniej były to życzenia z okazji Świąt Bożego Narodzenia wysłane 17 grudnia 1939 roku. Ich treść była bardzo lakoniczna: „Najdrożsi! Szczęśliwych Świąt przesyła z obozu Stach.” Na kopercie, w której wysłał

Po aneksji Litwy przez ZSRR od 10 sierpnia 1940 roku był więziony w obozach jenieckich w Juchnowie, na Półwyspie Kola (obóz NKWD w Ponoj?) i w Wiaźmie. Po uwolnieniu przybył do Tatiszczewa, gdzie 1 września 1941 roku został wcielony do 14 Pułku Piechoty 5 Dywizji Piechoty i objął funkcję szefa kompanii sanitarnej. Po niespełna pół roku, 23 lutego 1942 roku został przeniesiony do 1 Pułku Ułanów Krechowickich, który powstał z połączenia trzech dywizjonów kawalerii (5, 6 i 7) i przebywał w tym czasie w Otarze (Uzbekistan). W nowym oddziale objął funkcję szefa izby chorych⁶⁵. Po opuszczeniu ZSRR w pierwszym rzucie ewakuacyjnym (30 marca 1942 roku) i krótkim pobycie w Iranie (3–20 kwietnia 1942 roku) pułk przewieziono do Iraku, gdzie do 6 maja 1942 roku przebywał w obozie Habbaniya, następnie został przetransportowany do obozu Bashshit koło Gedery w Palestynie. Tam rozpoczęła się trwająca około półtora roku reorganizacja jednostki⁶⁶, a po jej zakończeniu w bazie Quassasin w Egipcie, pułk wyruszył drogą morską z portu Aleksandria do Neapolu.

W czasie bitwy o Monte Cassino i Piedimonte 1 Pułk Ułanów Krechowickich znalazł się w odwodzie 2 Brygady Czołgów, zajmując pozycje wyczekiwania w rejonie miejscowości San Vittore. Stanisław Mastalerek natomiast, jako podoficer sanitarny uczestniczył w bitwie, opatrując rannych na Wysuniętym Punkcie Opatrunkowym zgrupowania pancernego w rejonie Gardzieli, gdzie w trakcie działań został poważnie ranny⁶⁷. Pułk do walk 2 Korpusu Polskiego włączył się dopiero w trzeciej dekadzie czerwca 1944 roku na wybrzeżu adriatyckim. Działania bojowe rozpoczął od forsowania rzeki Chienti i walk w rejonie Osimo. Później uczestniczył w zdobywaniu Ankony (17–19 lipca 1944 roku), następnie w przełamywaniu silnie ufortyfikowanej linii „Gotów”. Od 2 września 1944 do 5 lutego 1945 roku znajdował się w odwodzie. 28 września 1944 roku Stanisław Mastalerek przebywał z delegacją żołnierzy pułku w Rzymie i Watykanie. Od 6 lutego

---

kartkę z życzeniami zachował się jeden z dwóch litewskich znaczków pocztowych ostemplowanych okrągłym datownikiem. Czytelna jest na nim jedynie data dzienna „17” oraz znajdujące się na obwodzie pierwsze trzy litery nazwy miejscowości: „UKM” – zapewne Ukmerge, czyli Wilkomierz (kartka z kopertą w zbiorach rodzinnych).

⁶⁵ Życiorys z 5 XI 1967 r. (w zbiorach rodzinnych); Książeczka wojskowa nr 0172031 wydana przez RKU Suwałki 11 XI 1947 r., s. 6–8 (w zbiorach rodzinnych).

⁶⁶ 28 stycznia 1944 roku st. wachm. Stanisław Mastalerek otrzymał brytyjski certyfikat medyczny o numerze 36/M/1898/III/H.Br. (w zbiorach rodzinnych).

⁶⁷ Specyfiką brytyjskiego etatu wojennego była branżowa i scentralizowana struktura organizacyjna oddziałów i pododdziałów w ramach wielkich jednostek – brygady i dywizji. Formalnie Stanisław Mastalerek był żołnierzem 9 lekkiej kompanii sanitarnej w 2 Brygadzie Pancernej, lecz w praktyce wraz z konkretnym patroliem/zespołem sanitarnym wyodrębnionym z 9 kompanii był przydzielony do 1 Pułku Ułanów Krechowickich, w którym tenże zespół funkcjonował jako pułkowy punkt opatrunkowy. W czasie bitwy o Monte Cassino, w sytuacji lawinowo narastającej liczby rannych, zaszła konieczność uruchomienia dodatkowych punktów opatrunkowych. Jak pisał Juliusz S. Tym „Poza pułkowym punktem opatrunkowym [chodzi o punkt opatrunkowy 4 Pułku Pancernego „Skorpion”] w rejonie zgrupowania pancernego rozwinięto siłami 9 lekkiej kompanii sanitarnej namiastkę Wy-suniętego Punktu Opatrunkowego. Mieścili się one w zaimprovizowanych schronach wykonanych pod czoł-gami. Wszyscy lekarze pracujący na tych punktach zostali w czasie działań ranni i pomimo to nadal udzielali pomocy”. J.S. Tym, *Pancerni i ulani...*, s. 257; Informacja o odniesieniu rany przez Stanisława Mastalera w czasie bitwy pochodzi od jego wnuczki Barbary Miskiewicz.

1945 roku pułk znalazł się ponownie na froncie nad rzeką Senio, a od 12 kwietnia 1945 roku włączył się do ciężkich walk o Bolonię, do której wkroczył 21 kwietnia. 2 maja 1945 roku działania wojenne we Włoszech zostały zakończone⁶⁸. Od końca września 1945 do początku czerwca 1946 roku miejscem postoju pułku była miejscowość Osimo.

W tym czasie, od 1 listopada 1945 roku Stanisław Mastalerek był odkomenderowany do 2 Zmotoryzowanego Batalionu Komandosów w Maceracie, gdzie przez pewien czas pełnił funkcję zastępcy lekarza baonu⁶⁹. W czerwcu 1946 roku 1 Pułk Ułanów zakończył służbę we Włoszech i wyjechał z Osimo do Neapolu. Stamtąd w dwóch rzutach wypłynął do Wielkiej Brytanii. Stanisław Mastalerek wyruszył 22 lipca w drugim rzucie i przybył do Liverpoolu 28 lipca⁷⁰. Od sierpnia 1946 roku miejscem bazowania pułku był Carlton Camp koło Hemsley w hrabstwie Yorkshire, a ostateczne rozformowanie oddziału nastąpiło 4 września 1947 roku⁷¹.

Po podjęciu decyzji o powrocie do Polski Stanisław Mastalerek przebywał od 17 lipca do 30 listopada 1947 roku w Obozie Repatriacyjnym w Cumnock na terenie Anglii (98 PRC). Do kraju przybył 8 grudnia 1947 roku i trzy dni później, po stawieniu się w Rejonowej Komendzie Uzupełnień w Suwałkach, został zdemobilizowany⁷². Od 1 maja 1948 do 31 października 1956 roku pracował na stanowisku lekarza w suwalskim więzieniu. Następnie od 1 grudnia 1956 do 1 lipca 1963 roku był zatrudniony w Wydziale Zdrowia i Opieki Społecznej Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Suwałkach, zajmując się profilaktyką jaglicy oraz opieką medyczną jako lekarz w miejscowych szkołach⁷³.

Poza pracą zawodową angażował się również w działania społeczne. W trudnych realiach politycznych PRL utrzymywał ścisłe kontakty z kolegami z 2 Pułku Ułanów Grochowskich, którzy jak on wrócili do Suwałk. Spotykano się przy różnych okazjach, a zwłaszcza 26 sierpnia, w uroczystość święta pułku. Aktywność tego środowiska, a po sformalizowaniu Koła Weteranów i Rodzin 2 Pułku Ułanów Grochowskich w Suwałkach uwidoczniła się po 1956 roku. W suwalskim kościele parafialnym pw. św. Aleksandra podoficerowie pułku ufundowali tablicę pamiątkową poświęconą poległym i zamordowanym ułanom, a 3 października 1965 roku

⁶⁸ Na temat przebiegu walk 1 Pułku Ułanów Krechowickich w kampanii włoskiej patrz: J. Szlasyński, *1 Pułk Ułanów Krechowickich...*, s. 425–430; J.S. Tym, *Pancerni i ułani...*, s. 301–304, 311–315, 318–319, 326, 344–345, 351–353, 381–385, 411–414, 419–422, 425–429, 434–440, 443–444.

⁶⁹ Być może powodem odkomenderowania był udział w pracach komisji poborowej K.U. 3 rekrutującej żołnierzy młodego rocznika do baonu lub duża liczba zachorowań w październiku, o czym informowały wpisy w kronice batalionu. Patrz: IPiMS, sygn. C. 56/II, *Kronika 2 Zmotoryzowanego Batalionu Komandosów*, 15 VIII 1944 – 29 IV 1946 roku, s. 40–41. O okresie jego odkomenderowania nie ma jednak żadnej informacji ani w kronice batalionu, ani w innych dokumentach poza wpisem do książeczki wojskowej o rozpoczęciu służby.

⁷⁰ Książeczka wojskowa nr 0172031, s. 8; J. Szlasyński, *1 Pułk Ułanów Krechowickich...*, s. 432.

⁷¹ J. Szlasyński, *1 Pułk Ułanów Krechowickich...*, s. 434.

⁷² Książeczka wojskowa nr 0172031, s. 9.

⁷³ Życiorys z 5 XI 1967 r. (w zbiorach rodzinnych).

St. wachm. Stanisław Mastalerek.
Anglia, 1947 rok.
Fot. z księżeczki wojskowej.

Palestyna/Egipt, 1942-1943 rok. Zespół sanitarny 1 Pułku Ułanów Krechowickich.
Stanisław Mastalerek w pierwszym rzędzie (w kuckach) z lewej strony.
Fot. ze zbiorów Barbary Miskiewicz.

Włochy, 1944–1945 rok.
Stanisław Mastalerek
opatruje rannych.

Fot. ze zbiorów Barbary Miskiewicz.

Anglia, 1947 rok (?). Obóz repatriacyjny
w Cumnock. Stanisław Mastalerek (z lewej)
i Józef Grzegorek.

Fot. ze zbiorów Barbary Miskiewicz.

Suwałki, 3 października 1965 roku (?).
Cmentarz parafialny przy ul. Bakalarzewskiej.
Weterani 2 Pułku Ułanów Grochowskich z rodzinami
przy pamiątkowym obelisku. Stanisław Mastalerek
z córką Reginą Majewską i wnukami stoi w środku grupy.
Fot. ze zbiorów Barbary Miskiewicz.

na cmentarzu parafialnym przy ul. Bakałarzewskiej odsłonięto obelisk poświęcony żołnierzom tego pułku. W tych i w innych przedsięwzięciach suwańskiego koła wiodącą rolę pełnił st. wachm. Stanisław Mastalerek⁷⁴.

W latach 50. lub 60. XX wieku wstąpił do Związku Bojowników o Wolność i Demokrację – legitymacja nr 33922⁷⁵.

Przed 1939 rokiem został odznaczony: Brązowym Krzyżem Zasługi, Medalem za Wojnę 1918–1921, Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości i Medalem za Długoletnią Służbę, a za udział w II wojnie światowej: Krzyżem Walecznych, Brązowym Krzyżem Zasługi z Mieczami, Krzyżem Pamiątkowym Monte Cassino, Medalem Wojska oraz odznaczeniami brytyjskimi: Gwiazdą za Wojnę 1939–1945 (1939–1945 Star), Gwiazdą Italii (Italy Star) i Medalem za Wojnę 1939–1945 (War Medal 1939–1945)⁷⁶.

Był dwukrotnie żonaty. Po raz pierwszy 31 maja 1924 roku w kościele rzymskokatolickim w Suwałkach ożenił się z Aleksandrą z Anuszkiewiczów 1. voto Koncewiczową. Ich bezdzietne małżeństwo zakończyło się po dwunastu latach prawomocnym wyrokiem rozwodowym. Po raz drugi ożenił się 2 października 1936 roku z Marianną z Sołsów Żakową, a ich ślub odbył się w kościele ewangelicko-reformowanym w Wilnie⁷⁷. Zmarł 7 stycznia 1969 roku w Suwałkach. Został pochowany na cmentarzu parafialnym przy ul. Bakałarzewskiej. Na nagrobku wyryto inskrypcję: „Był zawsze tam gdzie wzywała go ojczyzna”.

Major Jan Rukat

Urodził się 26 stycznia 1913 roku w majątku Szwajcaria koło Suwałk. Był najmłodszym z sześciorga dzieci Ksawerego Rukata i Stanisławy z Kalatów⁷⁸. Po ukończeniu gimnazjum w Suwałkach kontynuował naukę, uzyskując wyższe wykształcenie w zawodzie agronoma. W latach 1937–1938 ukończył Szkołę Podchorążych Rezerwy Kawalerii w Grudziądzu i jako plutonowy podchorąży rezerwy otrzymał przydział do 2 Pułku Ułanów Grochowskich w Suwałkach. Do czasu mobilizacji w sierpniu 1939 roku prowadził wspólnie z ojcem 75-hektarowy majątek

⁷⁴ A.Cz. Dobroński, K. Skłodowski, *2 Pułk Ułanów Grochowskich...*, s. 335–337.

⁷⁵ Data wstąpienia do ZBoWiD nie została ustalona. Numer swojej legitymacji członkowskiej podał jako członek wprowadzający w deklaracji członkowskiej st. wachm. Józefa Grzegorka.

⁷⁶ Książeczka wojskowa nr 0172031, s. 8–9.

⁷⁷ Wypis prawomocnego wyroku Konsystorza Wileńskiego Ewangelicko-Reformowanego jako Sądu Konsystorskiego I instancji z 1 IV 1936 roku, Nr 187/39/36 (w zbiorach rodzinnych); Metryka ślubu, Parafia Ewangelicko-Reformowana w Wilnie, 1936 nr 235 (w zbiorach rodzinnych).

⁷⁸ Ojciec, Ksawery Rukat (1876–1943), właściciel folwarku Szwajcaria koło Suwałk, był aktywnym działaczem społecznym i niepodległościowym. W czasie okupacji niemieckiej działał w konspiracyjnych organizacjach: Korpus Ziemi Suwańskiej i Odrodzenie Narodowe. 10 maja 1941 roku został aresztowany przez Niemców, a następnie skazany na karę śmierci przez ścięcie na gilotynie. Wyrok wykonano w więzieniu Neubau w Królewcu 19 maja 1943 roku. Był mianowany na stopień podporucznika czasu wojny. Rodzeństwem Jana byli: Ireneusz Józef (członek POW, poległ w powstaniu sejneńskim), bliźniaczki Anna Józefa i Rozalia Jadwiga, Stanisław oraz Helena. A. Matusiewicz, *Dwory na Suwalszczyźnie. Mieszkańcy i rodziny*, Suwałki, 2018, s. 415.

w Szwajcarii koło Suwałk. Około 19 sierpnia 1939 roku otrzymał kartę mobilizacyjną i po zameldowaniu się w pułku otrzymał przydział do 3 szwadronu, na stanowisko zastępcy dowódcy I plutonu⁷⁹. Po wybuchu II wojny światowej i przejściu do rejonu Zambrowa, 10 września pod wsią Rutki pułk stoczył całodzienną walkę z niemieckimi oddziałami XIX Korpusu Pancernego, w wyniku których poniósł duże straty i podczas odwrotu uległ rozproszeniu. W ich trakcie 3 szwadron pchor. Jana Rukata najpierw stanowiąc odwód, a następnie ubezpieczał odejście pułku w kierunku południowym, pozostając do godz. 24.00 na stanowiskach w rejonie lasu Kołomyjka. W relacji z wrześniowych walk Jan Rukat wspominał: „Którego dnia szwadron przybył pod Wysoko Mazowieckie nie pamiętam. Tu po dziennie nocnym odpoczynku zostałem wyznaczony przez rtm. Cyngotta – d-cę szw. na d-cę taboru bojowego, który miałem odprowadzić do M[iejsc] P[ostoju] taborów pułku i taborów całej Suwalskiej Brygady, poczem miałem powrócić wraz z prowiantem do szwadronu”⁸⁰. Miało to miejsce zapewne 8 lub 9 września, a zgrupowanie taborów Suwalskiej Brygady Kawalerii znajdowało się wówczas w lesie na północny wschód od Wysokiego Mazowieckiego⁸¹. Wykonanie tego rozkazu zaważyło na dalszych losach pchor. Jana Rukata, bowiem: „Po przybyciu do MP. taborów pułku, zameldowałem się u d-cy taborów naszego pułku ppor. Rydzewskiego i zameldowałem mu, że jutro muszę dowieźć prowiant do szwadronu. Na drugi dzień tabory nie odeszły a dopiero zdaje się na trzeci dzień, wyruszyły pod wieczór wozy dla całego Pułku, lecz Pułku i mego szwadronu nie było na poprzednim MP. Tabory czekały dzień i [...] powróciły do MP Brygady. Tabory w lesie stały jeszcze kilka dni, aż przyszedł rozkaz, że tabory poszczególnych pułków muszą opuścić swoje rejony bo już są okrążone, był jeszcze rozkaz, który mówił ażeby wszystko zostawić, a mają ratować się tylko ludzie. [...] tabory zostały zlikwidowane w ten sposób, że konie puszczono luzem, kto chciał mógł siadać konno na oklep, uprzęż została zakopana w lesie, prowiant rozdany żołnierzom. Ja zostałem d-cą ludzi pieszych naszego szwadronu”⁸². Decyzję o częściowej likwidacji taborów podjął gen. Zygmunt Podhorski, dowódca zgrupowania Podlaskiej i Suwalskiej Brygady Kawalerii, 13 września, przed planowaną próbą wyrwania się z okrążenia i przemarszem w kierunku Puszczy Białowieskiej. Dla uzyskania większej ruchliwości oddziałów pozostawiono jedynie wozy amunicyjne i sanitarne, a w pododdziałach po dwa zaprzęgi⁸³. Jan Rukat relacjonował dalej: „W nocy przekroczyliśmy szosę [...] Wysoko Mazowieckie – Białystok. W czasie przejścia zostaliśmy ostrzelani

⁷⁹ IPiMS, sygn. B I 18 D/6 Jan Rukat, *Sprawozdanie z walk wrześniowych w 1939 r.*, s. 1.

⁸⁰ Tamże, s. 2; dowódca 3 szwadronu, rtm. Marian Cyngott zginął 2 października 1939 roku w bitwie pod Serokomlą.

⁸¹ IPiMS, sygn. BI 18 B/8 Witosław Porczyński, *Kronika działań Suwalskiej Brygady Kawalerii w kampanii wrześniowej 1939 roku*, s. 8.

⁸² IPiMS, sygn. B I 18 D/6 Jan Rukat, *Sprawozdanie...*, s. 2; Ppor. rez. Wincenty Rydzewski po zakończeniu mobilizacji pełnił funkcję oficera gazowego, a od 2 września dowódcy szwadronu gospodarczego 2 pułku ułanów.

⁸³ IPiMS, sygn. BI 18 B/8 Witosław Porczyński, *Kronika działań Suwalskiej Brygady Kawalerii...*, s. 16.

Rtm. Jan Rukat.

Fot. za: *1 Pułk Ułanów Krechowickich im. Płk. Bolesława Mościckiego.*

Po przekroczeniu brodu na rzece Chienti jadący przed czołgiem por. Jana Rukata Sherman „Rozmach” pchor. Bolesława Kukielki został uszkodzony po wjechaniu na minę. Czerwiec 1944 r.

Fot. za: Narodowe Archiwum Cyfrowe.

dwukrotnie przez CKM niemieckie. Ci co jechali konno i niektóre wozy, bo miały iść z nami po dwa wozy na szwadron, odbiły się od pieszych i więcej ich już nie widziałem. Ludzie piesi pod d-twem por. Sieńki maszerowali na Wołkowysk, gdzie miała być koncentracja. W drodze jednak por. Sieńko z kilkudziesięcioma ludźmi został na noc we wsi, ppor. Rydzewski wraz ze mną i 30 ludźmi nie nocowaliśmy we wsi, a poszliśmy dalej jako ubezpieczenie. Por. Sieńko miał do nas dołączyć rano, czekaliśmy do południa, nie dołączył, zdaje się, że dostał się do niewoli niemieckiej. Myśmy dostali się do Świsłoczy, Wołkowyska, gdzie dowiedzieliśmy się o przekroczeniu granicy polskiej przez bolszewików. [...] Udaliśmy się pociągiem w kierunku Wilna, lecz [...] nie dojeżdżając do Lidy, pociąg zatrzymał się [...] bo Lida była już w rękach bolszewików [...]. Pociągiem przyjechaliśmy do Grodna zdaje się 18 września [...]. Dnia 20 dołączyłem z 7 żołnierzami [...] do 101 pułku uł.

(por. Rydzewski, chor. Madoński, którzy byli cały czas ze mną w Grodnie, się ode mnie oddzielili, dlatego ja ze swoimi żołnierzami dołączyłem do wyżej wymienionego pułku) i zameldowałem się u adiutanta rtm. Szefflera. Dostałem przydział do 4 szwadronu, d-cą był rtm. Bilwin⁸⁴.

Autorzy opracowań monograficznych 1 Pułku Ułanów Krechowieckich i 2 Pułku Ułanów Grochowskich podali, że pchor. Jan Rukat po wstąpieniu do 101 pułku został dowódcą plutonu łączności. On sam w swojej relacji wspomniał jedynie o przydziale do poczty dowódcy pułku: „Dnia 21 września po walkach w Grodnie pułk przeprawił się w pełnym składzie przez rzekę Niemen w miejscowości Hoże, po przeprawie adiutant przydzielił mnie do poczty d-cy pułku⁸⁵. Po przeprawieniu się przez Niemen, pułk przeszedł na postój we wsi i folwarku Kodziowce koło Sopoćkiń. Tam w nocy z 21 na 22 września został zaatakowany przez oddziały Armii Czerwonej. Doszło wówczas do kilkugodzinnych ciężkich walk, w których Rosjanie ponieśli duże straty⁸⁶. Jan Rukat o swoim udziale w bitwie napisał, że uczestniczył w patrolach rozpoznawczych i przekazywaniu do pododdziałów rozkazów dowódcy pułku mjr. Stanisława Żukowskiego⁸⁷. Mimo zwycięskiego starcia, przy braku wsparcia ze strony pozostałych oddziałów Rezerwowej Brygady Kawalerii Wołkowysk, pułk otrzymał rozkaz oderwania się od przeciwnika i przemarszu do Puszczy Augustowskiej. Po wycofaniu się oddziałów do rejonu wsi Kalety 23 września zapadła decyzja o nocnym przekroczeniu granicy w okolicy Kopciowa i przejściu na terytorium Litwy.

Od 24 września Jan Rukat był internowany – najpierw w Olicie (do 1 listopada 1939 roku), następnie w Wilkomierzu (do czerwca 1940 roku) i Wilkowyszkach (do połowy lipca 1940 roku). Po aneksji Litwy przez ZSRR był więziony w obozie jenieckim w Kozielsku (około miesiąca), następnie w Juchnowie (do czerwca 1941 roku), skąd przeniesiono go do obozów pracy w Murmańsku, Ponoj na Półwyspie Kola (do sierpnia 1941 roku) i w Wiaźnikach (około miesiąca)⁸⁸.

Po uwolnieniu z niewoli we wrześniu 1941 roku wstąpił do Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR i prawdopodobnie został wcielony do 6 Dywizjonu Kawalerii, a od 23 lutego 1942 roku przeniesiony do odtwarzanego 1 Pułku Ułanów

⁸⁴ IPiMS, sygn. B I 18 D/6 Jan Rukat, *Sprawozdanie...*, s. 3; Por. int. Franciszek Sienko w marcu 1939 roku pełnił funkcję oficera gospodarczego 2 pułku ułanów, a po zakończeniu mobilizacji płatnika; Chor. Franciszek Madoński pełnił funkcję oficera żywnościowego pułku.

⁸⁵ J. Szlasyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 397; A.Cz. Dobroński, K. Skłodowski, *2 Pułk Ułanów Grochowskich...*, s. 301; IPiMS, sygn. B I 18 D/6 Jan Rukat, *Sprawozdanie...*, s. 3–4.

⁸⁶ J. Szlasyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 404–407.

⁸⁷ IPiMS, sygn. B I 18 D/6 Jan Rukat, *Sprawozdanie...*, s. 4; Mjr Stanisław Żukowski przez wiele lat służył w 23 Pułku Ułanów Grodzieńskich, a od 1937 roku w 2 Pułku Ułanów Grochowskich jako dowódca szwadronu zapasowego w Białymstoku. Po utworzeniu 101 Rezerwowego Pułku Ułanów został jego dowódcą. Ciężko ranny w bitwie pod Kodziowcami zmarł 24 września 1939 roku w Olicie, gdzie został pochowany.

⁸⁸ Instytut Hoovera, Dokumenty Władysława Andersa, sygn. 800/1/0/-/61, folder nr 6, vol. 54, nr 1805–1808, Kwestionariusz Jana Rukata, Biuro Dokumentów nr inw. 14841, s. 1–4; W kwestionariuszu jako datę urodzenia pomyłkowo podał 24 czerwca 1913 roku.

Krechowieckich⁸⁹. 30 marca 1942 roku wraz z oddziałem opuścił ZSRR i etapami przez Iran (3–20 kwietnia 1942 roku) i Irak (do 6 maja 1942 roku) dotarł do obozu Bashshit koło Gedery w Palestynie. Tam rozpoczęła się trwająca ponad półtora roku reorganizacja i przebrojenie jednostki powiązane ze zmianą miejsc bazowania (Palestyna, Irak, Egipt)⁹⁰. W trakcie kolejnych kursów brygadowych i szkoleń (m.in. w Szkole Królewskiego Korpusu Pancernego w Abbassji-Kair), ppor. Jan Rukat został wyznaczony na dowódcę plutonu w 2 szwadronie. 12 kwietnia 1944 przybył z Aleksandrii do Neapolu drogą morską w pierwszym rzucie osobowym pułku i rozpoczął swój udział w kampanii włoskiej. Do walk 2 Korpusu Polskiego we Włoszech jego oddział włączył się dopiero w trzeciej dekadzie czerwca 1944 roku na wybrzeżu adriatyckim⁹¹. Działania rozpoczęły od forsowania rzeki Chienti.

2 szwadron, dowodzony przez rtm. Tadeusza Gierycza swój chrzest bojowy przeszedł 27 czerwca w rejonie miejscowości Casa Marefoschi. Czołowym IV plutonem dowodził wówczas por. Jan Rukat, którego czołg w trakcie przekraczania rzeki został uszkodzony niemieckim pociskiem. W dniach 1–5 lipca 2 szwadron walczył w południowo-wschodnim i wschodnim rejonie miejscowości Osimo, gdzie podzielony na dwa patrole bojowe wzmocniał natarcia 1 Batalionu Strzelców Karpackich. Po krótkiej przerwie i wyjściu z podporządkowania 3 Dywizji Strzelców Karpackich, pułk krechowiecki powrócił do walk i uczestniczył w zdobywaniu Ankony w dniach 17–19 lipca 1944 roku. W tej zwycięskiej operacji por. Jan Rukat pełnił już obowiązki dowódcy 2 szwadronu, a po jej zakończeniu otrzymał awans na stopień rotmistrza. W dniach 9–11 sierpnia pułk ponownie wspierał oddziały 3 Dywizji Strzelców Karpackich, tym razem w opanowywaniu przyczółków na rzece Cesano. Działając w trudnym i zaminowanym terenie pułk poniósł znaczne straty i został wycofany do odwodu. 19 sierpnia 2 szwadron z kompanią 4 Batalionu Strzelców Karpackich działał z kierunku drogi nr 16 na wzgórze Monte San Vitale, po czym przeszedł w rejon wyczekiwania w Monte Billa. 1 września, w ramach natarcia na silnie ufortyfikowaną linię „Gotów”, 2 szwadron, wzmocniając atak 2 Batalionu Strzelców Karpackich na wzgórze Asprete (nr 131), utknął w rowie przeciwczołgowym i przeprawie rzecznej. 2 września 1944 roku 2 Korpus Polski zakończył działania nad Adriatykiem, a pułk krechowiecki przeszedł do odwodu. 6 lutego 1945 roku oddział wszedł do działań nad rzeką Senio, a od 12 kwietnia 1945 roku, podporządkowany 6 Brygadzie Lwowskiej, włączył się do niezwykle ciężkich walk o Bolonię. 13 kwietnia 2 szwadron, działając jako szpica czołowa

⁸⁹ Według spisu żołnierzy 1 Pułku Ułanów Krechowieckich 1941–1947 Jan Rukat służył w jednostce w latach 1941–1947, a więc od początku jej istnienia, wliczając zapewne okres służby w 6 Dywizjonie Kawalerii. Patrz: <http://www.zolnierzach.republika.pl/krech> [dostęp: 16.02.2018].

⁹⁰ Szerzej o odrodzonym 1 Pułku Ułanów Krechowieckich patrz: J. Szlaszyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 418–424.

⁹¹ Na temat przebiegu walk 1 Pułku Ułanów Krechowieckich w kampanii włoskiej patrz: J. Szlaszyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 425–430; J.S. Tym, *Pancerni i ułani...*, s. 301–304, 311–315, 318–319, 326, 344–345, 351–353, 381–385, 411–414, 419–422, 425–429, 434–440, 443–444.

w grupie pościgowej wraz z 18 batalionem strzelców, sforsował kanał Molini w miejscowości Bubano. W ciągu kolejnych trzech dni (14–16 kwietnia) szwadron rtm. Jana Rukata sforsował kanały Gambellara, Correchio, Ladello, rzekę Sillaro i dotarł do kanału Medicina, gdzie z powodu wyczerpania amunicji i paliwa został zastąpiony przez 3 szwadron. 19 kwietnia pułk wspierał oddziały 5 Wileńskiej Brygady Piechoty w przełamaniu niemieckiej obrony na rzece Gaiana. Działający w czołowej grupie natarcia 2 szwadron poniósł znaczne straty w ludziach i sprzęcie (2 zabitych i 7 ciężko rannych, 3 czołgi Sherman zniszczone i 1 uszkodzony). Mimo poniesionych strat następnego dnia szwadron w pościgu do rzeki Idice wspierał oddziały 4 Wołyńskiej Brygady Piechoty, a 21 kwietnia wkroczył do śródmieścia Bolonii.

Po zakończeniu działań wojennych i zmianach miejsca postoju, pułk przeszedł na dłuższy pobyt do miejscowości Osimo, skąd w czerwcu 1946 roku wyjechał w dwóch transportach kolejowych do Neapolu. Stamtąd wypłynął w dwóch rzutach do Wielkiej Brytanii. Od sierpnia 1946 roku miejscem jego stacjonowania był obóz Carlton Camp koło Hemsley w hrabstwie Yorkshire⁹². Po przybyciu oddziału do Anglii Jan Rukat zamieszkał w Overton, następnie w Londynie, gdzie znalazł pracę w rzeźni. Był członkiem Koła Krechowiaków w Londynie i Związku Rolników Polskich w Wielkiej Brytanii. Po przejściu na emeryturę przeniósł się do Polskiego Osiedla dla weteranów wojennych w Penrhos⁹³.

Był odznaczony Krzyżem *Virtuti Militari* 5 klasy, trzykrotnie Krzyżem Walecznych (w tym za kampanię 1939 roku), Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami, Medalem Pamiątkowym Monte Cassino, Medalem Wojska oraz odznaczeniami brytyjskimi⁹⁴.

Był trzykrotnie żonaty. Po raz pierwszy z Włoszką Antonietą Orefice (zm. w 2015 roku), którą poślubił w Loreto, jeszcze przed opuszczeniem Włoch przez 1 pułk ułanów. W Overton w 1947 roku urodziła się ich córka. Po przeprowadzce do Londynu doszło do separacji i rozpadu ich małżeństwa. O jego drugiej żonie nie udało się uzyskać informacji. Trzecią żoną, którą poślubił po śmierci drugiej, była Tomira z Jackiewiczów 1. voto Kassakajtis (1912–1997)⁹⁵. Zmarł 1 sierpnia 1990 roku. Został pochowany na cmentarzu w Pwllheli⁹⁶. ■

⁹² J. Szlaszyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 430–432.

⁹³ Penrhos – osada w południowej Walii, założona na terenie dawnej bazy lotniczej RAF, którą najpierw wydzierżawiły, a potem kupiły polskie organizacje kombatanckie.

⁹⁴ J. Szlaszyński, *1 Pułk Ułanów Krechowieckich...*, s. 426–427.

⁹⁵ Na podstawie informacji Alessio Parisi Asaro, wnuka Jana Rukata oraz wspomnień Mirosława Taniewskiego, kuzyna trzeciej żony Jana Rukata.

⁹⁶ Kolumbarium, panel 12, tablica 14.

Adam Źulpa**Grochovsky and borderland soldiers of General Anders**

In the 2nd Polish Corps, which became famous due to victorious battles in the Italian campaign of 1944–1945, there were also soldiers from the Suwalszczyzna, and cavalymen from the 2nd Regiment of Grochovsky Uhlans among them. Their combat trail began with the lost September campaign of 1939 and imprisonment in German and Soviet camps. For the Grochovsky uhlans, who laid down their arms at Kock on 6 October, the stay in German Oflags and Stalags finished only at the end of April 1945. But those who were separated from their units during the September fights at first experienced internment in Lithuania and then imprisonment in the Soviet Union, which lasted at least until September 1941. When they were released, some of them found their way to a new unit – the 1st Regiment of Borderland Uhlans, earlier being part of the Suwałki Cavalymen Brigade. The Borderland Uhlans Regiment, in structures of the Polish Armed Forces in the USSR and the Polish Army in the Middle East, was re-formed as an armoured unit. It should be stressed that the the regiment was the only unit in the brigade and the Suwałki garrison recreated in the Polish Armed Forces in the West. The author of the article reminds about the most important events in the September fights which ended up with imprisonment in Lithuania of at least 105 uhlans from the 2nd and 102nd regiments, and then they were released from the Soviet captivity and joined the Polish Armed Forces in the USSR. The forming process of the recreated borderland regiment lasted over a year and a half. Then the regiment became part of the 2nd Polish Corps and had its combat trail on the Appenines Peninsula. The history of the unit ended when it was dissolved in September 1947, and its soldiers faced a dilemma: return to Poland or stay in foreign lands?

The text presents biographies of three Grochovsky uhlans: Józef Grzegorek and Stanisław Mastalerek, who were non-commissioned officers in the regular army with long period of service, and Jan Rukat, officer cadet in the reserve, who had been connected with the regiment since 1938. It is worth adding that in the ranks of the recreated borderland regiment there served at least seventeen other uhlans with Grochovsky background: platoon sergeant Bronisław Borowski (1941–1944), second lieutenant Jan Czarnowski (1942–1943), cavalry captain Sergiusz Dekoński (1942), second lieutenant Jerzy Dudziński (1942), cavalry sergeant Andrzej Fabiańczyk (1941–1946), platoon sergeant Zygmunt Gabryszewski (1942), lieutenant Tadeusz Gierycz (1942–1947), uhlans Józef Graczyk (1941–1946), second lieutenant Henryk Jacewicz (1942–1943), lieutenant Marian Karpinski (1941–1944), cavalry sergeant Kazimierz Kuca (1942), cavalry sergeant Franciszek Mickiewicz (1942), cavalry captain Jerzy Mielżyński (1945), cavalry sergeant Filip Mordel (1941–1944), cavalry captain Wiktor Olędzki (1945), corporal Jan Olszewski (1942), platoon officer cadet Leszek Rybicki (1941–1942).

Noty o Autorach

Diana Maksimiuk, absolwentka historii i prawa Uniwersytetu w Białymstoku, doktor nauk prawnych. Laureatka III edycji konkursu Fundacji Aurea Demokratia na najlepszą pracę magisterską dotyczącą parlamentaryzmu staropolskiego. Autorka monografii *Rok 1956 w Polsce. Sądy, prokuratury, prawo karne* (Białystok 2016). Pracownik Oddziałowego Biura Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Białymstoku.

Andrzej Matusiewicz, historyk regionalista, nauczyciel konsultant w Centrum Edukacji Nauczycieli w Suwałkach, absolwent Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Główny obszar jego zainteresowań badawczych stanowi historia Suwałk i Suwalszczyzny w XIX i XX wieku oraz biografistyka regionalna. Od 2001 roku redaktor naczelny „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego”. Autor m.in. książki *Szpital w Suwałkach. Dzieje i ludzie. 1842–1985–2015* (Suwałki 2015), *Dwory na Suwalszczyźnie* (Suwałki 2018, II wyd. 2019).

Tadeusz Radziwonowicz, historyk regionalista, archiwista, absolwent Uniwersytetu Warszawskiego Filii w Białymstoku (kierunek historia) i Podyplomowego Studium Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Od roku 1979 pracownik Archiwum Państwowego w Suwałkach, a od 1990 jego dyrektor. Autor wielu artykułów naukowych i popularnonaukowych poświęconych głównie historii Suwalszczyzny XX wieku. Popularyzator dziejów regionu. Pasjonuje się też historią wojskową, w szczególności historią wojen lat 1914–1920. Jest autorem publikacji z tej dziedziny. Członek zarządu Augustowsko-Suwalskiego Towarzystwa Naukowego.

Marek Sidor, historyk archiwista, absolwent Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, kustosz w Archiwum Państwowym Suwałkach. Zajmuje się historią Suwalszczyzny XIX i XX wieku, problemami z historii ustroju, dziejami Dowspudy i Raczek oraz biografią Ludwika Michała Paca. Jest autorem książek oraz kilkunastu artykułów naukowych i popularnonaukowych. Publikował m.in. w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich”, „Roczniku Augustowsko-Suwalskim”, „Terra Jatwezenorum”.

Krzysztof Skłodowski, doktor nauk humanistycznych, historyk, regionalista, kustosz dyplomowany Działu Historii Muzeum Okręgowego w Suwałkach. Zajmuje się głównie historią Suwałk i Suwalszczyzny w XX wieku, a zwłaszcza wydarzeniami lat 1918–1920 oraz dziejami oddziałów garnizonu Suwałki. Jest autorem, współautorem i redaktorem kilkunastu książek i artykułów naukowych, m.in.: *Dzisiaj ziemia wasza jest wolną. O niepodległość Suwalszczyzny* (Suwałki 1999, 2009), *3. Pułk Szwoleżerów Mazowieckich im. płk. Jana Kozińskiego 1922–1939* (Suwałki 2004), *Na lewym brzegu Niemna / Kairajame Nemuno krante* (Suwałki 2005, 2006), *2. Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Dwernickiego* (Suwałki 2009, współautor prof. Adam Cz. Dobroński), *Suwalczanki. Historie opowiedziane szeptem zachwytu...* (Suwałki 2013, współautor Magdalena Wołowska-Rusińska), *Wielka Wojna. Suwalszczyzna 1914–1918* (Suwałki 2014), *Garnizon Suwałki w latach 1921–1939. Relacje wojsko – ludność cywilna* (w przygotowaniu do druku). Jest również autorem kilkunastu wystaw muzealnych, przewodników questowych, gier popularyzujących historię Suwałk oraz inicjatorem działań z zakresu rekonstrukcji historycznej i „historii ożywionej”.

Adam Andrzej Żulpa, etnograf, regionalista, muzealnik, absolwent Uniwersytetu Warszawskiego w Warszawie, starszy kustosz w Biurze Dokumentacji Zabytków w Suwałkach i Muzeum Okręgowym w Suwałkach, długoletni wicedyrektor Muzeum. Autor koncepcji programowo-przestrzennej Parku Etnograficznego przy Muzeum Kultury Ludowej w Węgorzewie, autor wystaw i publikacji poświęconych tradycyjnej kulturze ludowej, architekturze i osadnictwu wiejskiemu Suwalszczyzny, współautor programów ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie Wigierskiego Parku Narodowego i Mazurskiego Parku Krajobrazowego. Obecne jego zainteresowania badawcze dotyczą żołnierzy garnizonu Suwałki w armii generała Andersa.

Kronika 2020

AUGUSTOWSKO-SUWAŁSKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE

W 2020 roku duży wpływ na działalność Augustowsko-Suwałskiego Towarzystwa Naukowego miała epidemia koronawirusa SARS-CoV-2. Pomimo ograniczeń wynikających z wprowadzonych obostrzeń, a także ograniczeń finansowych, Towarzystwo zrealizowało kilka projektów.

19 lutego w Archiwum Państwowym w Suwałkach odbyła się promocja XIX tomu „Rocznika Augustowsko-Suwałskiego”. Licznie zgromadzonych gości powitali prezes Towarzystwa dr Maciej Ambrosiewicz i dyrektor Archiwum Tadeusz Radziwonowicz. Spotkanie poprowadził Andrzej Matusiewicz, redaktor naczelny Rocznika, a zawartość tomu omówił Grzegorz Mackiewicz. W dalszej części spotkania Sławomir Filipowicz wygłosił wykład pt. *Pieczęć i herb Suwałk – rys historyczny, symbolika, komentarz sfragistyczno-heraldyczny*.

W końcu roku, dzięki wsparciu finansowemu Miasta Suwałki, przedsiębiorstwa Malow oraz współwydawców: Archiwum Państwowego w Suwałkach i Muzeum Okręgowego w Suwałkach ukazał się XX tom „Rocznika Augustowsko-Suwałskiego”.

Od sierpnia do grudnia we współpracy z Muzeum Okręgowym w Suwałkach Towarzystwo realizowało projekt pod nazwą „Działo się w Suwałkach... śródowe opowieści o historii, kulturze i sztuce”, który został dofinansowany przez Miasto Suwałki. Ze względu na ograniczenia związane z pandemią, jedynie pierwsze trzy spotkania odbyły się z udziałem publiczności w Muzeum

im. Marii Konopnickiej, natomiast pozostałe pięć w formie transmisji on-line, dostępnych na kanale Muzeum Okręgowego w Suwałkach i Muzeum im. Marii Konopnickiej w serwisie YouTube oraz na ich fanpage na Facebooku. W ramach cyklu odbyły się spotkania, podczas których wykłady wygłosili: Sławomir Filipowicz *O początkach Suwałk – co wiemy, czego nie wiemy, a co jest legendą* (26 sierpnia), Krzysztof Snarski *W dialogu kultur* (9 września), Dawid Banach *(Nie)zapomniane sąsiedztwo* (7 października), Piotr Malczewski *Suwałszczyzna. Kraina Czarnej Hańczy* (15 listopada), Jarosław Szlaszyński *Augustów i Suwałki. Rywalizacja czy współpraca* (22 listopada), Tomasz Naruszewicz *Królewskie czasy regionu* (29 listopada), Jarosław Schabieński *Peregrynacje historyczno-pedagogiczne...* (6 grudnia), Adam Dobroński *Pociąg do Suwałk* (13 grudnia).

W roku 2020 Towarzystwo prowadziło projekt obejmujący inwentaryzację metodą Archeologicznego Zdjęcia Polski stanowisk archeologicznych na obszarach 6–39 i 23–45 oraz opracowanie ich dokumentacji.

Za realizowany w latach 2018–2019 projekt „Nasza historia. Aktywizacja mieszkańców gminy Giby wokół lokalnego dziedzictwa historycznego i kulturowego” Augustowsko-Suwałskie Towarzystwo Naukowe otrzymało dyplom gratulacyjny przyznany przez Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego oraz Biuro Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich.

Opracował Maciej Ambrosiewicz

Kronika 2020

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W SUWAŃKACH

Decydujący wpływ na wyniki działalności Archiwum Państwowego w Suwałkach w 2020 roku miała prowadzona inwestycja „Przebudowa i adaptacja budynku Archiwum Państwowego w Suwałkach”, związane z nią działania oraz konsekwencje wprowadzenia w naszym kraju od 14 marca stanu zagrożenia epidemicznego, a od 20 marca stanu epidemii spowodowanego rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2.

1. Przejmowanie materiałów archiwalnych

W 2020 roku przejmowanie materiałów archiwalnych zostało ograniczone i zbiory Archiwum w Suwałkach (bez Oddziału w Elku) zwiększyły się o dwa zespoły archiwalne o łącznym rozmiarze 1,9 metra bieżącego akt i 197 jednostek archiwalnych. Były to zespoły Urząd Gminy Rutka-Tartak 1967–2000 oraz Akta komisji wyborczych z wyborów posłów do Parlamentu Europejskiego z dnia 25 maja 2014 roku.

Zbiory Archiwum zostały wzbogacone również o materiały w formie dopływów, a także w wyniku korekty ewidencji zasobu. Do posiadanych 16 zespołów archiwalnych przybyło ogółem 39,15 m.b. akt i 2524 j.a. Była to na przykład dokumentacja włączona do zespołów: Urząd Miejski w Augustowie 1941–1991 (566 j.a., stanowiących 9,0 m.b. akt), Urząd Gminy w Sztabinie 1980–1991 (738 j.a., 5,1 m.b. akt), Akta komisji wyborczych z wyborów do organów samorządu terytorialnego przeprowadzonych w dniu 16 listopada 2014 roku (578 j.a., 15,4 m.b.), Nadleśnictwo Suwałki w Papierni 1963–1994 (400 j.a., 6,5 m.b.), Urząd Gminy w Rutce-Tartak 1951–1977 (63 j.a., 1,1 m.b.), Związek Represjonowanych Politycznie

Żołnierzy-Górników Zarząd Okręgowy w Suwałkach 1991–2014 (52 j.a., 0,3 m.b.), Urząd Gminy w Nowince 1980–1994 (197 j.a., 1,2 m.b. akt).

Podsumowując, w 2020 roku zasób Archiwum zwiększył się o nabytki w ilości 2721 j.a. i 41,05 m.b. akt. Na koniec tego roku obejmował 758 zespołów archiwalnych, które liczyły 343601 j.a., głównie aktowych, zajmujących 2106,24 m.b. Oprócz tego Archiwum przechowuje wiele fotografii, sporo map, planów, dokumentacji technicznej, druków ulotnych, filmów i nagrań oraz jeden dokument elektroniczny z 12 649 plikami.

2. Przejmowanie i obsługa dokumentacji niearchiwalnej

Od 2017 roku Archiwum nie przejmuje za odpłatnością dokumentacji niearchiwalnej likwidowanych podmiotów. Na koniec 2020 roku Archiwum przechowywało ponad 460 m.b. akt różnych zlikwidowanych firm, w tym prawie 81 m.b. akt osobowych, 68 m.b. akt płacowych i 316 m.b. innej dokumentacji, przeważnie teczek studentów ze zlikwidowanych szkół wyższych, głównie Wszechnicy Mazurskiej w Olecku. Razem akta te liczyły ponad 45 tys. jednostek (tomów i teczek). Całość posiadanej dokumentacji niearchiwalnej przemieszczono do nowego magazynu, a w celu przygotowania tego przedsięwzięcia posiadane akta studentów oleckiej wszechnicy (prawie 35,5 tys. teczek, około 200 m.b. akt) zapakowano do ponad 2 tys. pudeł. W 2020 roku ilość przechowywanej dokumentacji niearchiwalnej uległa zmniejszeniu, ponieważ wybrakowano ponad 90 m.b. (ponad 1700 tomów) akt, których okres przechowywania upłynął.

W ramach obsługi posiadanej dokumentacji wykonywano kwerendy i sporządzano informacje odpowiadając na 193 wnioski. Wykonano i wydano ponad 200 kopii oraz odpisów, głównie z dokumentacji osobowo-płacowej, a także z dokumentacji studenckiej szkół wyższych. Wypożyczono trzy tomy akt.

W 2020 roku, w związku ze zmianami w ustawie Kodeks wyborczy, mimo trudności będących skutkiem wprowadzonego stanu epidemii, Archiwum przejęło całość dokumentacji z wyborów parlamentarnych z 2019 roku, a także z wyborów do Parlamentu Europejskiego i z wyborów prezydenckich, przeprowadzonych w 2020 roku. Łącznie 871 m.b. akt zapakowanych do 2613 opakowań z terenu należącego do kompetencji Archiwum Państwowego w Suwałkach, a więc z sześciu wschodnich powiatów województwa warmińsko-mazurskiego i z gminy Mikołajki oraz z trzech północnych powiatów województwa podlaskiego i miasta Suwałki (łącznie z 48 gmin i miast). Ogółem Archiwum na koniec 2020 roku zabezpieczało około 1150 m.b. akt znajdujących się w 3463 opakowaniach.

3. Inwentaryzacja i ewidencjonowanie zasobu archiwalnego

Z wymienionych wyżej powodów prac z tego zakresu niemal nie wykonywano. Przede wszystkim uporządkowano i zewidencjonowano karty wyborcze z wyborów z 2014 roku (289 j.a., 11 m.b. akt), a także weryfikowano i modyfikowano rekordy (łącznie 13 712) opracowywanego zespołu Sąd Okręgowy w Grodnie Wydział Zamiejscowy w Suwałkach 1919–1939. Oprócz tego, uzupełniając ewidencję zasobu, wprowadzono dwa (w związku z przejęciem dwóch nowych zespołów) i zmodyfikowano 52 rekordy (w związku z dopływami do posiadanych zespołów) w Zintegrowanym Systemie Informacji Archiwalnej (ZoSIA).

4. Profilaktyka i konserwacja zbiorów

W związku z przebudową siedziby Archiwum, a co za tym idzie koniecznością przemieszczenia całego zasobu archiwalnego, dokumentacji niearchiwalnej oraz zbiorów bibliotecznych, na pierwszy plan wysunęły się działania profilaktyczne. Dlatego konserwacji właściwej poddano tylko

cztery jednostki archiwalne, jedną księgę metrykalną i trzy mapy. Do działań profilaktycznych została zaangażowana większość pracowników, w tym archiwiści. Przede wszystkim wykonano badania stanu zbiorów, pobierając z akt 557 próbek (uczyniła to konserwator Justyna Nowakowska, gdyż z powodu stanu epidemii nie zdecydowała się na przyjazd do Suwałk pracownica laboratorium), które zostały przebadane przez specjalistyczne laboratorium pod kątem obecności szkodliwych, przede wszystkim dla papieru, mikroorganizmów. W rezultacie wybrano do dezynfekcji 20 938 j.a., tj. 242 m.b. akt, zapakowano je do ponad 2150 pudeł lub pakunków i przekazano firmie zewnętrznej w celu odkażenia w komorze fumigacyjnej. Prace te zostały wykonane, a archiwalia wróciły do Archiwum. Pozostały zasób został przemieszczony do nowych magazynów, by zapewnić wykonawcy front robót w użytkowanych przez Archiwum dwóch segmentach budynku. Przedtem odkurzono ponad 12 tys. j.a., przepakowano w opakowania ochronne (teczki, obwoluty, pudła z materiałów bezkwasowych) 18 537 j.a., dokonano przeglądu stanu zachowania niemal 7 tys. j.a. Łącznie zabiegom profilaktycznym poddano 37 800 j.a., tj. blisko 800 m.b. akt.

Warto zaznaczyć, że w konsekwencji zapakowania materiałów archiwalnych i dokumentacji niearchiwalnej do pudeł zabezpieczających zauważalnie zwiększył się metraż zajmowanych przez zbiory półek w regałach.

5. Digitalizacja materiałów archiwalnych

W 2020 roku na własnym stanowisku reprografii jako kopii użytkowych wykonano 2661 skanów z 30 j.a., nie licząc skanów wykonanych interesantom oraz do celów popularyzacyjnych.

6. Nadzór nad narastającym zasobem archiwalnym

W zakresie kształtowania zbiorów i ich zabezpieczenia suwalskie Archiwum prowadziło nadzór nad narastającym zasobem archiwalnym na terenie miasta Suwałki, powiatu augustowskiego, sejneńskiego, suwalskiego, gołdapskiego (bez gminy Banie Mazurskie) i oleckiego (bez gminy Świętajno). W 101 państwowych i samorządowych jednostkach, które tworzą materiały archiwal-

ne i posiadają archiwa zakładowe (w 2020 roku do takich jednostek wyznaczone zostały cztery podmioty, a mianowicie Powiatowe Stacje Sanitarno-Epidemiologiczne w Augustowie, Gołdapi, Olecku i Suwałkach), zdołano przeprowadzić w czasie, gdy nie obowiązywały niektóre ograniczenia wprowadzone z powodu epidemii, 27 kontroli oraz 24 ekspertyzy w związku z wydaniem zezwoleń na wybrakowanie dokumentacji niearchiwalnej lub przejmowaniem materiałów archiwalnych. Spośród 109 rozpatrzonych wniosków wydano 99 zgód i trzy opinie na wybrakowanie (zniszczenie) ponad 1500 m.b. i prawie 16 tys. jednostek dokumentacji niearchiwalnej. Uzgodniono i zaopiniowano 89 normatywów kancelaryjno-archiwalnych (instrukcje kancelaryjne, instrukcje archiwalne, jednolite rzeczowe wykazy akt i zmiany do nich), w tym 54 nowe przepisy i 35 zmian w przepisach. Udzielono ponad 370 porad w ramach prowadzonych konsultacji z personelem kancelaryjno-archiwalnym różnych instytucji. Ogółem wykonano ponad 600 działań z zakresu nadzoru nad narastającym zasobem archiwalnym.

7. Udostępnianie i informacja archiwalna

W 2020 roku, z powodu przekazania do przebudowy frontowej części budynku oraz przemieszczania zbiorów, tylko przez okres kilku miesięcy udostępniano materiały archiwalne. Dlatego ze zbiorów korzystało 53 użytkowników (w tym dwóch z zagranicy), którzy odwiedzili archiwum 149 razy i którym udostępniono 843 j.a. Ze zbiorów biblioteki, która posiada blisko 9400 druków zwartych, dużo czasopism i trochę zbiorów elektronicznych, udostępniono 96 książek lub czasopism.

Podobnie jak w poprzednich latach, nadal największą grupę użytkowników zasobu archiwalnego stanowili genealodzy (20 osób), którzy w toku 37 odwiedzin sięgnęli do 106 j.a. Użytkownicy korzystający z akt do celów własnościowych (15 osób) w czasie 18 odwiedzin wykorzystali 105 j.a. Natomiast nieliczna grupa badaczy (tylko 9 osób), prowadzących poszukiwania do celów naukowych, w toku 57 odwiedzin skorzystała z 417 j.a.

Na podstawie powyższych danych trudno o jakiekolwiek wnioski i uogólnienia. Faktem jest, że do

celów naukowych badacze najczęściej korzystali ze skanów dokumentacji kartograficznej, które zostały przekazane Archiwum przez Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie. Sporym zainteresowaniem cieszyły się zbiory fotograficzne, a także akta sądowe z okresu międzywojennego, zwłaszcza Sądu Okręgowego w Grodnie Wydziału Zamiejscowego w Suwałkach.

W 2020 roku Archiwum w ramach realizacji kwerend załatwiło 439 podań. Wielkość ta była zbliżona do danych lat poprzednich, ponieważ w tej dziedzinie działalności ograniczenia dotyczyły tylko sposobu przedkładania wniosków, a Archiwum nie zawieszało załatwiania spraw nawet w czasie prowadzonych prac profilaktycznych i przemieszczania zasobu. W celu urzędowego uzyskania potwierdzeń różnych faktów z przeszłości wpłynęło 246 podań. Z zagranicy otrzymano 111 podań i wniosków, a z kraju 328, od osób prywatnych 382 i 57 od instytucji. Najwięcej spraw, bo 225, dotyczyło poszukiwań i przekazania kopii dokumentów potrzebnych do uregulowania spraw własnościowych, a trochę mniej, czyli 165, zostało wniesionych z wnioskami o prowadzenie poszukiwań genealogicznych, w tym z zagranicy. Niewiele było kwerend o charakterze socjalnym, tylko 12, oraz naukowych 10. Potwierdza się tendencja coraz częstszego kierowania do Archiwum podań przez obywateli państw wschodniej Europy. Głównie ma to związek ze staraniami o polskie obywatelstwo lub z ubieganiem się o wydanie Karty Polaka.

Na potrzeby użytkowników czytelnicy oraz osób składających podania i wnioski wykonano 1244 kserokopie oraz 1414 kopii cyfrowych (skanów). Warto odnotować, że z powodu ograniczeń w dostępie do materiałów archiwalnych uaktywnili się interesanci, którzy, korzystając z informacji zawartych w bazach danych, zamawiali w ramach usług kopie konkretnych, wskazanych przez siebie archiwaliów.

8. Popularyzacja Archiwum i jego zasobu oraz działania edukacyjne

Mimo wprowadzonych ograniczeń związanych ze stanem epidemii działalność w sferze informacyjnej, edukacyjnej oraz popularyzacji była dość intensywna. W Archiwum w Suwałkach

prezentowano wystawę *Pieczęć i herb Suwałk na przestrzeni dziejów* w różnych rodzajach dokumentów. Opracowano i prezentowano wystawy wirtualne: *Suwałszczyzna. Jej troski i nadzieje* oraz „Solidarność” w województwie suwalskim. *Ludzie i ich działalność*. Archiwum przekazywało też kopie materiałów archiwalnych na wystawy przygotowywane przez inne podmioty, m.in. poświęcone 30-leciu samorządu terytorialnego, osiągnięciom i ludziom suwalskiego sportu, 40. rocznicy powstania NSZZ „Solidarność” (na wystawy organizowane przez Archiwum Państwowe w Białymstoku oraz Oddział IPN w Białymstoku). Sławomir Filipowicz wielokrotnie poruszał tematykę związaną z początkiem istnienia Suwałk oraz zmianą herbu miasta. Udzielił szeregu wywiadów, miał wystąpienia o historii herbu, pieczęci miasta i problemach interpretacyjnych związanych z wizerunkami herbu oraz ich zmianami, a na spotkaniu z cyklu „Działo się w Suwałkach” w Muzeum im. Marii Konopnickiej mówił o początkach Suwałk, o tym, co wiemy, czego nie wiemy i co jest legendą. W Archiwum w Suwałkach została też zorganizowana promocja XIX tomu „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego”. Na stronie internetowej Archiwum zamieszczono m.in. prezentacje poświęcone ważnym wydarzeniom i postaciom historycznym z regionu. W międzynarodowym przewodniku turystyczno-kulturalnym *Kultura i sztuka w miastach pogranicza polsko-litewskiego* jako atrakcja turystyczna znalazł się opis Archiwum. Placówka brała udział w projektach ogólnopolskich: „Archiwa Rodzinne Niepodległej 2.0” (z konieczności w bardzo ograniczonym zakresie) oraz „Archiwum Pandemii A.D. 2020”. Dyrektor Archiwum kilkakrotnie udzielił wywiadów dotyczących realizacji przebudowy i adaptacji budynku Archiwum. Aktywnie promowano wydarzenia oraz materiały archiwalne na portalu społecznościowym Facebook. Pod adresem <https://raumdernamen.mauthausen-memorial.org/index.php?id=4&p=2201&L=5> ukazał się biogram *Marian Borzęcki 1889–1940* autorstwa Tadeusza Radziwonowicza. Na podstawie źródeł archiwalnych, udostępnionych w Internecie przez Centralne Archiwum Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej, ten sam autor opracował opublikowane na stronie www Archiwum dwie pierw-

sze części prezentacji *Kalendarium oblavy lipiec 1945*, w związku z 75. rocznicą oblavy augustowskiej. Tadeusz Radziwonowicz wystąpił również w poświęconym oblavy augustowskiej filmie pt. *To był lipiec 1945*, emitowanym w I Programie TVP, prezentując m.in. materiały archiwalne dotyczące tego wydarzenia. Sławomir Filipowicz wziął udział w panelu dyskusyjnym „Suwałki w przeszłości i Suwałki dziś”, zorganizowanym podczas obchodów 300-lecia nadania praw miejskich Suwałkom, w trakcie którego skoncentrował się na pierwszym wieku historii Suwałk, natomiast Marek Sidor uczestniczył w debacie zorganizowanej przez Ośrodek „Pogranicze sztuk, kultur, narodów” w ramach projektu „Małe Ojczyzny”, podczas której mówił o przesiedlaniach na polsko-litewskim pograniczu w czasie i po II wojnie światowej. W wydanej z okazji 300. rocznicy nadania Suwałkom praw miejskich magdeburskich *Księżdzę 300-lecia Suwałk* zostało wykorzystanych wiele kopii, głównie fotografii, ze zbiorów suwalskiego Archiwum. Jest to duża zasługa Ryszarda P. Jarmołowicza, który zajął się wyszukiwaniem archiwaliów i wykonaniem ich kopii. Z obiektywnych powodów mało było lekcji historyczno-archiwalnych (tylko 3) oraz wycieczek (8).

9. Badania naukowe i popularnonaukowe

W Archiwum odbyła się promocja XIX tomu „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego”, w czasie której wykład *Pieczęć i herb Suwałk – rys historyczny, symbolika, komentarz sfragistyczno-historyczny* przedstawił Sławomir Filipowicz. On też wygłosił referat pt. *Suwałki od powstania miasta do końca okresu kamedulskiego* podczas konferencji popularnonaukowej w Muzeum Okręgowym w Suwałkach. Sławomir Filipowicz uczestniczył także w pracach Centralnej Komisji Metodycznej przy Naczelnym Dyrektorzem Archiwów Państwowych.

Archiwum było współwydawcą XX tomu „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego”, w którym ukazały się m.in. teksty opracowane przez jego pracowników: artykuł Marka Sidora *Szkoła Rolnicza w Dowspuździe w okresie międzywojennym. Część 1. Trudne i długie początki*, opracowane przez Łukasza Wnukowskiego omówienie wydanych w Niemczech wspomnień żołnierza Wehr-

machtu, który stacjonował w Suwałkach oraz zestawiona przez dyrektora kronika działalności Archiwum w 2019 roku. W *Księdze 300-lecia Suwałk* ukazały się teksty Sławomira Filipowicza: *Narodziny miasta Suwałki, Suwałki w XVIII wieku, Marzenia o wolności, walka zbrojna* oraz *Walka o polskie Suwałki. Minęło sto lat*, autorstwa Tadeusza Radziwonowicza.

10. Inne działania

Obsada kadrowa Archiwum w 2020 roku nie uległa większym zmianom. W ciągu roku zatrudniono 15 pracowników na 14 etatach, w tym 10 pracowników merytorycznych na 9 etatach, w sferze działalności archiwalnej i konserwatorskiej.

W 2020 roku wdrożono w Archiwum system teleinformatyczny Elektronicznego Zarządzania Dokumentacją Podlaskiego Urzędu Wojewódzkiego jako system wspomagający i przygotowano instytucję do wdrożenia go z początkiem 2021 roku jako podstawowego systemu kancelaryjnego. Pracownicy Archiwum uczestniczyli w pracach i szkoleniach związanych z wdrożeniem systemu Archiwum Dokumentu Elektronicznego. Wykonywano też prace związane z podtrzymaniem nieprzerwanego funkcjonowania infrastruktury informatycznej w czasie prowadzonych robót budowlanych i przeprowadzki stanowisk pracy do innych pomieszczeń.

Od 2019 roku Archiwum realizowało inwestycję pod nazwą „Przebudowa i adaptacja budynku Archiwum Państwowego w Suwałkach”. Prace

w 2020 roku zostały daleko zaawansowane i objęły dwa segmenty budynku (części południową i zachodnią), które wymagały gruntownej przebudowy i nie były od lat użytkowane. Roboty te zostały zakończone i w IV kwartale przemieszczono do nich zasób archiwalny oraz stanowiska pracy na czas robót w dwóch wcześniej użytkowanych segmentach (części północna i frontowa, wschodnia), by umożliwić wykonawcy prowadzenie w nich prac. Wartość robót budowlanych i pozostałych działań (nadzorów) za rok wyniosła niemal 7 100 tys. złotych. Zakończenie inwestycji jest przewidziane na I półrocze 2021 roku.

W 2020 roku znaczną część czasu pracy pochłaniały działania związane z zapobieganiem rozprzestrzenianiu się koronawirusa SARS-CoV-2, w tym z wprowadzaniem przepisów prawa i rekomendacji, a także regulacji własnych, wprowadzaniem ograniczeń i odchodzeniem od nich. Część pracowników pracowała przez pewien czas zdalnie. W związku z tym, że konieczna była przebudowa pomieszczeń magazynowych w jednym z segmentów, część zdemontowanych regałów przerobiono i przemieszczono do Oddziału w Elku, który dzięki temu uzyskał niemal 640 m.b. półek. Inną partię regałów przerobiono w ramach inwestycji i zamontowano w innym magazynie budynku w Suwałkach. Gruntownie przebudowane segmenty budynku zostały wyposażone w nowe regały oraz inne sprzęty.

Opracował Tadeusz Radziwonowicz

Kronika 2020

MUZEUM OKRĘGOWE
W SUWAŁKACH

Rok 2020 był w historii Muzeum Okręgowego w Suwałkach rokiem nietypowym i trudnym. Pandemia koronawirusa i ogłoszenie stanu epidemii COVID-19 spowodowały, że od 12 marca Muzeum zostało zamknięte dla grup, a od 16 marca dla wszystkich zwiedzających. Po stopniowym zniesieniu ograniczeń oraz uzyskaniu zgody organizatora – Urzędu Miejskiego w Suwałkach oraz pozytywnej opinii sanepidu, 16 maja placówka została ponownie otwarta. 7 listopada Muzeum zostało ponownie zamknięte i nie było dostępne dla zwiedzających do końca roku. W związku z tym część oferty i działalności muzealnej została przeniesiona do Internetu. W ten sposób zarówno Noc Muzeów, niektóre ze spotkań z cyklu „Działo się w Suwałkach... śródowe opowieści o historii, kulturze i sztuce”, wernisaże wystaw, jak i wiele innych wydarzeń odbyło się w przestrzeni wirtualnej. Pozytywnym tego aspektem było to, że dzięki Internetowi oferta Muzeum dotarła do większej liczby odbiorców.

Bezprecedensowym wydarzeniem w dziejach Muzeum było powiększenie zbiorów Działu Sztuki o niezwykle cenną kolekcję polskiej sztuki współczesnej, przekazaną w darze przez posiadającą suwalskie korzenie, a obecnie zamieszkałą w USA, Izabelę Roman. Zbiór obejmuje czterdzieści cztery obrazy i trzy rzeźby. Był gromadzony przez wiele lat, a inspiracją do jego powstania były zainteresowania ofiarodawczyni sztuką oraz przyjaźń z artystami. Znalazły się w nim prace nieżyjących już klasyków polskiego malarstwa współczesnego oraz twórców nadal uczestniczących w polskim życiu artystycznym: Kiejstuta Bereźnickiego, Hen-

ryka Cześnika, Michała Hermana, Anny Jazwińskiej, Grzegorza Kalinowskiego, Kazimierza Kalinowskiego, Bronisława Kierzkowskiego, Hugona Laseckiego, Jana Lebensteina, Zbysława Maciejewskiego, Eugeniusza Markowskiego, Henryka Musiałowicza, Artura Popka, Janusza Przybylskiego, Stasysa Eidrigėvičiausa, Anny Sobol, Ryszarda Stryjca, Andrzeja Strumiły, Anny Wrzeszcz. Wartość rynkową dzieł oszacowano na blisko milion dwieście tysięcy złotych. Kameralna uroczystość oficjalnego przekazania kolekcji do zbiorów Muzeum odbyła się 3 września. Wzięła w niej udział właścicielka kolekcji wraz siostrą Krystyną i mężem Pawłem Wawrzeckim, pracownicy Muzeum oraz prezydent Suwałk Czesław Renkiewicz wraz z przedstawicielami Urzędu Miejskiego.

Rok 2020 był rekordowy pod względem pozyskania dodatkowych środków na działalność placówki, których ogólna kwota wyniosła 2 679 950, 60 zł. Złożyły się na nią między innymi dotacje celowe Urzędu Miejskiego w Suwałkach w wysokości 652 026 zł oraz uzyskanie dofinansowania dwóch projektów z programu Interreg Litwa-Polska. Pierwszy z nich „Cross border poetry – painting that speaks / Poezja transgraniczna – malowane słowami”, realizowany jest w partnerstwie z Muzeum w Alytusie oraz Muzeum w Łódzkiej, a Muzeum w Suwałkach jest jego beneficjentem wiodącym. Łączna wartość tego projektu wynosi 752 598, 70 EUR, a dofinansowanie przyznane na zadania realizowane przez Muzeum w Suwałkach 357 853, 03 EUR (1 610 338, 60 zł). Realizacja projektu ma na celu zwiększenie zrównoważonego wykorzystania dziedzictwa historycznego i kultu-

rowego w turystyce transgranicznej, a najważniejszym działaniem Muzeum jest realizacja nowej wystawy poświęconej Marii Konopnickiej. Drugi projekt, zatytułowany „The form of connection: Arts and Literature / Forma połączenia: sztuka i literatura” jest realizowany wraz z Muzeum Regionalnym w Mariampolu (które jest beneficjentem wiodącym) oraz Miastem Mariampol. Działania realizowane przez suwalskie Muzeum obejmują m.in. wystawę Stanisława Bohusz-Sięstrzeńciewicza, katalog tej wystawy, sesję naukową, publikację materiałów pokonferencyjnych, a kwota dofinansowania wynosi 79 328 EUR (356 976 zł).

W roku 2020 kontynuowano realizację projektu pt. „Heritage you leave behind / Dziedzictwo, które pozostało” dofinansowanego z funduszu Interreg V-A Lithuania – Poland cooperation programme. Inauguracja projektu miała miejsce 1 kwietnia 2019 roku, a jego realizacja trwała 18 miesięcy. Partnerem wiodącym było Muzeum Krajoznawcze w Alytusie. Mimo pandemii i związanych z nią komplikacji projekt został zrealizowany w całości i zgodnie z harmonogramem. W jego ramach powstała m.in. bezpłatna aplikacja mobilna No Wall, która stanowi mobilny przewodnik po transgranicznym szlaku wiodącym po najciekawszych obiektach dziedzictwa kulturowego, towarzyszący jej folder z mapą i widokówkami (w trzech wersjach językowych), a także audioprzewodniki i broszury z opisem eksponatów prezentowanych na stałej wystawie archeologicznej w Muzeum w Suwałkach. Jednym z głównych elementów projektu była realizacja „XVI Jaćwieskiego Festynu Archeologicznego Szwajcaria 2020”.

Mimo ograniczeń wynikających ze stanu epidemii roczna frekwencja w Muzeum wyniosła 18 102 osoby (w tym w Muzeum Okręgowym 5325, w Muzeum im. Marii Konopnickiej 12 718, a w Centrum Sztuki Współczesnej – Gallerii Andrzeja Strumiły, do końca kwietnia – 59). Z tych samych powodów przez większość roku nie prowadzono lekcji i warsztatów muzealnych, mimo to w 61 lekcjach uczestniczyły 1324 osoby (w Muzeum Okręgowym 1104 w 53 zajęciach, w Muzeum im. Marii Konopnickiej 220 w 8 zajęciach). Łącznie w imprezach organizowanych przez Muzeum wzięło udział ponad 5400 osób.

Transmisje z imprez muzealnych prowadzone online na Facebooku obejrzało ponad 14 000 osób, a w serwisie YouTube 760.

Badania i sesje naukowe

Pracownicy merytoryczni realizowali 21 tematów badawczych z dziedziny archeologii, etnografii, sztuki, historii regionu i literatury. Dział Archeologii prowadził tematy: „Epoka kamienia w północno-wschodniej Polsce” oraz „Badania wczesnośredniowiecznego cmentarzyska jaćwieskiego w Krukówku, stan. 1”. Dział Sztuki: „Życie i twórczość Alfreda Wierusza-Kowalskiego”, „Malarstwo polskie drugiej połowy XIX wieku i początków XX związane z środowiskiem polskim w Monachium w kontekście malarstwa Europy Środkowej”, „Życie i twórczość Czesława Wierusza-Kowalskiego oraz Joanny Wierusz-Kowalskiej”, „Życie i twórczość Juliusza i Wojciecha Kossaków oraz rodziny Kossaków”, „Relacje artystyczne między dwoma ośrodkami kultury i sztuki Wiedniem i Monachium w drugiej połowie XIX wieku i początkach XX”. Dział ten prowadził ponadto badania nad polską sztuką współczesną w kontekście obecności jej twórców i ich dorobku Suwałkach. Dział Etnografii realizował temat: „Wielokulturowość Suwalszczyzny – Staroobrzędowcy”. Dział Historii prowadził tematy: „Oddziały wojskowe garnizonu Suwałki”, „Działalność Suwalskiego Okręgu POW”, „Wydarzenia I wojny światowej na Suwalszczyźnie”, „Działalność komendy Obwodu Suwałki AK-AKO i struktury konspiracyjne na terenie miasta Suwałki”, „Suwałczanie, więźniowie niemieckich obozów koncentracyjnych” (prace nad opracowaniem wykazu więźniów). Muzeum im. Marii Konopnickiej: „Rola i aktywność kobiet w Suwałkach w XIX i XX wieku”, „Maria Konopnicka, jej biografia, twórczość i aktywność społeczna w XIX i XX wieku”, „Pierwsze wydanie baśni *O krasnoludkach i o sierotce Marysi* Marii Konopnickiej”, „Absolwentki żeńskich szkół z przełomu XIX i XX wieku” oraz „Suwałczanki, więźniarki niemieckich obozów koncentracyjnych”. Dział Kultury Literackiej Suwalszczyzny realizował tematy: „Czesław Miłosz i Kunatowie na Suwalszczyźnie”, „Kultura literacka Suwalszczyzny i Mazur Wschodnich”, „Leszek Aleksander Moczulski”.

Pracownicy merytoryczni uczestniczyli także w pracach i badaniach terenowych. Od 3 do 14 sierpnia prowadzone były badania wykopaliskowe na cmentarzysku jaćwieskim w Krukówku. Ze względu na nieznaczne środki miały one jedynie ograniczony zakres. Kierował nimi dr Marcin Engel z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie przy współpracy Renaty Maskowicz-Sikorowskiej. Przebadano obszar o powierzchni blisko 1 ara, wydobywając liczne zabytki, w tym ponad 120 eksponatów wydzielonych. Udało się rozpoznać strefę pomiędzy zlokalizowanymi dotychczas dwoma skupiskami pochówków. Badania na tym najbogatszym na terenie wczesnośrednio-wiecznej Jaćwieży cmentarzysku będą kontynuowane.

Renata Maskowicz-Sikorowska prowadziła nadzór nad działalnością poszukiwaczy zrzeszonych w Suwalskim Stowarzyszeniu Miłośników Historii „Penetrator”, a Jerzy Siemaszko – Gołdapskiego Stowarzyszenia Historycznego „Archeo”.

Krzysztof Snarski, kustosz Działu Etnografii, wykonał dokumentację fotograficzną uszkodzeń zabytkowej molenny w Wodзилkach (15 marca), uroczystości Bożego Ciała w Pawłówce Nowej w gminie Przerośl (11 czerwca), uczestniczył w obrzędzie chrztu społeczności staroobrzędowców (11 lipca) oraz wykonał dokumentację fotograficzną uroczystości Uszenie Bogorodicy w parafii staroobrzędowej w Gabowych Grądach (28 sierpnia).

Pracownicy Muzeum udzielili 138 konsultacji z zakresu działalności Muzeum dla osób piszących prace doktorskie, magisterskie, dyplomowe, licencjackie i semestralne oraz dla nauczycieli i uczniów ze szkół w mieście i regionie. Wykonali łącznie 55 kwerend naukowych oraz odpisywali na zapytania kierowane z innych muzeów.

W dniach 11–12 marca Jerzy Brzozowski i Krzysztof Snarski wzięli udział w dorocznej konferencji Stowarzyszenia Muzealników Polskich w Białymstoku pt.: „Trudne dziedzictwo”. Dyrektor Muzeum był jednym z jej współorganizatorów i współprowadził jedną z sesji, natomiast Krzysztof Snarski zaprezentował wykład *Kontakty sąsiedzkie i z administracją państwową wśród staroobrzędowców zamieszkałych na Suwalszczyźnie, w archiwaliach Włodzimierza Kowalskiego*. Przewidziana w programie konferencji wizyta muzealników w Mu-

zeum Okręgowym w Suwałkach i na Suwalszczyźnie nie odbyła się ze względu na pandemię.

Krzysztof Skłodowski wziął udział w konferencji online dotyczącej 100-lecia Bitwy Warszawskiej organizowanej przez Muzeum Ziemi Wschowskiej, której emisja w Internecie miała miejsce od 1 października do 15 listopada. W jej trakcie wygłosił wykład *Konflikt polsko-litewski o Suwalszczyznę w latach 1919–1920*.

Eliza Ptaszyńska uczestniczyła w konferencji „Dziedzictwo KUNSTKAMERY. Jak powstawały nasze muzea”, zorganizowanej w trybie online 5–7 grudnia przez Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej w Przemysłu.

6 października Magdalena Wołowska-Rusińska i Krzysztof Skłodowski wzięli udział w konferencji metodycznej „Innowacyjne działania edukacyjno-wychowawcze – dobre praktyki” skierowanej do nauczycieli, a zorganizowanej przez Centrum Edukacji Nauczycieli w Suwałkach. W jej trakcie przedstawili referat i prezentację pt. *Muzeum w Suwałkach. Historia opowiadana inaczej, dotyczącą nowych form edukacji historycznej*.

W dniach 26–28 października Krzysztof Snarski uczestniczył w webinarium *Przemieszczanie zbiorów muzealnych. Przepisy – dobre praktyki – organizacja*, zorganizowanym przez Polskie Stowarzyszenie Inwentaryzatorów Muzealnych, Muzeum Pamięci Sybiru i Podlaskie Muzeum Kultury Ludowej.

Działalność wydawnicza i publikacje

Wspólnie z Instytutem Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego Muzeum wydało drugi tom pisma „Studia Archaeologica Sudaica” (nakład 300 egz.), a wraz z Augustowsko-Suwalskim Towarzystwem Naukowym i Archiwum Państwowym w Suwałkach XX tom „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego” (nakład 500 egz.). Muzeum było też wydawcą kilku pozycji książkowych: pracy Jarosława Szlasyńskiego *Dowódcy 1 Pułku Ułanów Krechowickich im. płk. Bolesława Mościckiego* (nakład 300 egz.); publikacji *Wokół malarstwa monachijskiego. Wiek XIX. Monachium – Wiedeń – Paryż. Studia i szkice* pod redakcją Elizy Ptaszyńskiej, z materiałami z sesji „Egzotyczna Europa. Malarstwo monachijskie” (nakład 500 egz.); książki: *Leszek Aleksander Moczulski Rozmowy*, pod redakcją Zbigniewa Fałtynowicza (nakład 400 egz.).

Ponadto przygotowane zostały: broszury pt. *Eksponaty na wystawie „Najstarsze dzieje. Suwalszczyzna i wschodnie Mazury od schyłku epoki lodowej do upadku Jaćwieży”* (w trzech językach, w nakładzie 10 000 egz.), dwa katalogi wystaw w Centrum Sztuki Współczesnej – Galerii Andrzeja Strumiły oraz cztery numery „Kronik” (2020, nr 1–4), zawierające m.in. informacje o wydarzeniach literackich na Suwalszczyźnie w 2019 roku.

Pracownicy Muzeum byli też autorami tekstów publikowanych w wydawnictwach pozamuzealnych. W publikacji pokonferencyjnej *Opowiedzieć pogranicza. Koncepcje i narracje muzealne* (Katowice 2020) ukazał się artykuł Jerzego Brzozowskiego pt. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach – działania muzealne na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim*.

Zbigniew Fałtynowicz jest autorem artykułu *Dedykacje*, poświęconego pamięci Włodzimierza Odojewskiego, który ukazał się w zbiorze pt. *Zapomniane, nieuśmierzone. Pamięć, zapomnienie, trauma w twórczości Włodzimierza Odojewskiego* (Poznań 2020) oraz eseju pt. „*Ląka*” *Bolesława Leśmiana*, opublikowanego w dwumiesięczniku „Topos” (2020, nr 5–6). Przygotował też notę biograficzną Andrzeja Strumiły opublikowaną w katalogu wystawy w Galerii Sztuki Stara Łaźnia.

W tomie XII serii *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, której wydawcą jest Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, ukazał się artykuł Elizy Ptaszyńskiej pt. *Młodzi artyści. Między Monachium a Paryżem. 1892–1914*, a w miesięczniku „Spotkania z Zabytkami” (2000, nr 7–8) tekst o Stanisławie Bohusz-Sięstrzeńcewiczu *Artysta do zapamiętania*. Artykuł Elizy Ptaszyńskiej *Roman Kochanowski (1857–1945) – ostatni polski „monachijczyk”* (w języku polskim i niemieckim) zamieszczony został na internetowym portalu poświęconym sztuce polskiej *Porta Polonica*.

Krzysztof Snarski opracował artykuł *Karawaki – krzyże morowe i epidemiczne w krajobrazie kulturowym Suwalszczyzny*, opublikowany na portalu *Niebywałe Suwałki* oraz tekst *Starobrzędowcy*, który ukazał się jako komentarz naukowy do wystawy fotograficznej Andrzeja Sidora. Ponadto przygotował recenzję krzyżową artykułu *Facing the Old Believers. The experience of Austrian and*

Prussian officials in Bukovina and Neustpreussen do pisma „*Acta Poloniae Historica*”.

W XX tomie „*Rocznika Augustowsko-Suwalskiego*” ukazał się *Inwentarz zbioru kopii materiałów rękopiśmiennych prof. Knuta Olofa Falka* opracowany przez Krzysztofa Skłodowskiego. Ten sam autor opracował notkę biograficzną Franciszka Juszczyka opublikowaną w „*Przeglądzie Dąbrowskim*”.

W książce *Powstańcy sejneńscy. Część I. Wspomnienia i relacje. Część II. Notki biograficzne*, (Warszawa 2020) ukazały się cztery biogramy opracowane przez Magdalenę Wołowską-Rusińską i 26 biogramów autorstwa Krzysztofa Skłodowskiego.

W przygotowanej pod redakcją profesora Adama Czesława Dobrońskiego *Księżde 300-lecia Suwałk* ukazały się teksty: Jerzego Brzozowskiego *Szkic o prehistorii*, Elizy Ptaszyńskiej *Artyści w Suwałkach*. *Alfred Wierusz-Kowalski*, Magdaleny Wołowskiej-Rusińskiej *Maria Konopnicka rodem z Suwałk* oraz Krzysztofa Skłodowskiego: *Wojsko w mieście i z miastem; Przegrany wrzesień 1939 roku i Suwałki w III Rzeszy*.

Kontynuowano prace związane z przygotowaniem *Suwalskiego słownika biograficznego* obejmujące redakcję i korektę tekstów. Prace uległy spowolnieniu z powodu sytuacji epidemiologicznej i choroby części członków zespołu redakcyjnego. Termin realizacji przedłużono do marca 2021 roku.

Wystawiennictwo i zbiory

W budynku głównym Muzeum Okręgowego prezentowano trzy wystawy stałe: archeologiczną *Najstarsze dzieje. Suwalszczyzna i wschodnie Mazury od schyłku epoki lodowej do upadku Jaćwieży*, historyczną *Na dziejowym trakcie* oraz poświęconą życiu i twórczości Alfreda Wierusza-Kowalskiego. W ramach realizacji projektu „*Heritage you leave behind*” wystawa archeologiczna została częściowo zmodernizowana. Zwiedzającym udostępniono 40 audioprzewodników (ze ścieżką dźwiękową w języku polskim, litewskim i angielskim) oraz 24-stronicę broszury poświęconej eksponatom prezentowanym na wystawie. W Muzeum im. Marii Konopnickiej rozpoczęto prace mające na celu realizację stałej wystawy poświęconej patronce, realizowane w ramach projektu „*Cross border poetry – painting that speaks / Poezja transgra-*

niczna – malowane słowami”. W Centrum Sztuki Współczesnej – Galerii Andrzeja Strumiłły ekspozycjonowano wystawę stałą malarstwa i ilustracji książkowych artysty oraz wystawę *Andrzej Strumiłło. Ilustracje, lata 60 i 70*, przygotowane ze zbiorów własnych. W końcu kwietnia wystawy zdemontowano w związku z przekazaniem oddziału do Suwalskiego Ośrodka Kultury.

W budynku Resursy prezentowano sześć wystaw czasowych. Ważnym wydarzeniem była wystawa około 30 ilustracji (rysunki, grafiki) Jana Lebensteina do *Folwarku zwierzęcego* Georga Orwella, ekspozycjonowana od 7 marca do 4 października. Autorką jej scenariusza była Joanna Żamojdo, siostrzenica artysty, a prace pochodziły ze zbiorów jej oraz jej córki Idy Nowakowskiej. Była to pierwsza publiczna prezentacja tego zbioru.

Przez cały rok ekspozycjonowana była wystawa polskiego malarstwa monachijskiego, na której znalazły się także nieprezentowane wcześniej depozyty, m.in. obrazy Juliusza Kossaka, Stanisława Tomkiewicza, Franza Adama, a także prace, które zostały poddane konserwacji w ramach programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Ekspozycja obejmuje ponad 40 obiektów.

W holu na pierwszym piętrze budynku Muzeum prezentowano ekspozycję trzech rzeźb Alojzego Nawrata.

Od 2 marca, w związku z jubileuszem 300-lecia Suwałk, w sali balowej Resursy prezentowano oryginał aktu nadania praw miejskich magdeburskich z 2 marca 1720 roku, wypożyczony z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie oraz okolicznościową wystawę posterową przygotowaną przez Magdalenę Wołoską-Rusińską i Krzysztofa Skłodowskiego. Wystawę zrealizowano na zlecenie Miasta Suwałki. 30 marca oryginał aktu został zastąpiony jego wierną kopią wykonaną przez pracowników Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu i sfinansowaną przez Miasto Suwałki. Prezentacji przywileju towarzyszyła lekcja muzealna, przygotowana przez Celinę Kalejtę. Do czasu zamknięcia Muzeum dla zwiedzających zostało przeprowadzonych 15 lekcji, w których uczestniczyło 312 osób. W początku października wystawę przeniesiono do holu Muzeum.

15 października, bez towarzyszącego otwarcia wernisażu, uruchomiona została wystawa *Jaćwieskie eldorado*, poświęcona odkryciu, ba-

daniom i prezentacji zabytków wydobytych z jaćwieskiego cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Krukówku. Jej kuratorem i autorem scenariusza był Jerzy Siemaszko. Wystawa została przygotowana przy współpracy merytorycznej dr. Marcina Engla, Cezarego Sobczaka i Karola Żołędziowskiego z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, szczególnie w zakresie analizy i opracowania zabytków. Marcin Engel był też autorem tekstów poświęconych eksponatom oraz jaćwieskiemu obrządkowi pogrzebowemu. W realizacji wystawy uczestniczyli Renata Maskowicz-Sikorowska i Kazimierz Sobceki (oprawa graficzna). W związku z rygiem sanitarnym jej zwiedzanie przez większość czasu nie było możliwe.

Od 20 października na sali balowej Resursy prezentowano wystawę Marty Frej, malarki i ilustratorki, animatorki kultury, artystki zaangażowanej społecznie, na którą złożyło się 80 prac – memów z cyklu *Jestem silna, bo...* Z powodu obostrzeń związanych z pandemią otwarcie wystawy nie towarzyszył wernisaż.

W Muzeum im. Marii Konopnickiej prezentowano pięć wystaw czasowych. Przez cały rok ekspozycjonowana była, przygotowana w latach poprzednich, wystawa *Przez tęskność... O Marii Stanisławie Konopnickiej z Wasilowskich*. Dużą popularnością zwiedzających cieszyła się przygotowana przez Muzeum Archeologiczne w Gdańsku wystawa *Kajko i Kokosz – komiksowa archeologia*. Jej kuratorem ze strony Muzeum była Renata Maskowicz-Sikorowska. Wirtualny wernisaż wystawy odbył się 2 lipca, a prezentowano ją do trzeciej dekady października. W ramach nowego cyklu „Wystawa na płócie muzeum” zaprezentowano ekspozycję: *Leszek Aleksander Moczulski. Nie nicość, nie nicość, nie nicość. A miłość, a miłość, a miłość* (od 15 kwietnia do lipca i ponownie od października do grudnia); wystawę fotografii *Aleja drzew*, stanowiącą element realizowanego przez Stowarzyszenie Komityw projektu „Po co nam drzewa w mieście?” (od lipca do początku sierpnia); wystawę fotografii Radosława Krupińskiego zrealizowaną w ramach stypendium Miasta Suwałki (od 8 sierpnia).

W Centrum Sztuki Współczesnej – Galerii Andrzeja Strumiłły zaprezentowano dwie wystawy czasowe: malarstwa Aleksandry Batury *Pustynia*

(do końca lutego) oraz jubileuszową wystawę fotografii Janiny Osewskiej *Miejsca i ludzie* (wernisaż 7 lutego). Na wystawie oprócz prac autorskich zaprezentowano też zdjęcia kilkorga zaproszonych gości. Podczas wernisażu autorka zaprezentowała także swoje wiersze z tomu *Do czasu przyszłego*. Wystawa, prezentowana do końca marca 2020 roku, była ostatnią ekspozycją prezentowaną w Centrum Sztuki Współczesnej – Galerii Andrzeja Strumiłły przed zakończeniem jego działalności.

Przygotowana przez Muzeum wystawa *Z przeszłości geologicznej Suwalszczyzny* przez kolejny rok była prezentowana w Muzeum Wigierskiego Parku Narodowego w Krzywem. Wystawa *300 lat nadania Suwałkom praw miejskich magdeburskich* została zaprezentowana 2 marca podczas uroczystości jubileuszowych w holu Suwalskiego Ośrodka Kultury. Cykl prac malarskich Andrzeja Strumiłły *Psalmy* prezentowany był do końca stycznia w Domu Kultury w Goldapi. 21 lutego w Muzeum Podlaskim w Białymstoku otwarto wystawę *Juliusz Kossak 1824–1899 – Wojciech Kossak 1856–1942*, zorganizowaną przez Muzeum w latach 2018–2019.

Ekspozycje z Działów Archeologicznego, Etnograficznego, Sztuki i Historii były wystawiane na ekspozycjach stałych w Muzeum Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego w Praniu, w Muzeum Ziemi Piskiej w Piszcu, Muzeum Kultury Ludowej w Węgorzewie, w Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie, w Muzeum Wojska w Białymstoku, w Muzeum Niepodległości w Warszawie, Muzeum Wigier w Starym Folwarku, siedzibie Wigierskiego Parku Narodowego w Krzywem, w Suwalskim Parku Krajobrazowym (94 zabytki ze Starej Hańczy) oraz Oleckiej Izbie Historycznej (11 ekspozycji ze zbiorów Działu Etnografii).

W 2020 roku zbiory Muzeum powiększyły się o 72 ekspozycje. Poza opisanym wyżej darem Izabeli Roman, zbiory Działu Sztuki wzbogaciły się o zakupiony obraz Mariana Kuleszy *Martwa natura z kwiatami* (zakup sfinansowany niemal w całości z dotacji Urzędu Miasta w Suwałkach) i pastel Adama Międzybłockiego *Oni* (niemal w całości sfinansowany przez sponsora prywatnego). Zbiory Działu Sztuki wzbogaciły także archiwalia i fotografie związane z artystą. Ponadto, z końcem kwietnia, Dział Sztuki przejął zbiory Centrum

Sztuki Współczesnej – Galerii Andrzeja Strumiłły. Zbiory Działu Historii powiększyły się o 4 nowe ekspozycje przekazane w darze (w tym szafę koszarową z oznaczeniami 41. Suwalskiego Pułku Piechoty oraz odznakę pamiątkową 3. Pułku Strzelców Konnych) oraz 6 depozytów (XIX-wieczna broń palna) przejętych na podstawie postanowienia Sądu Rejonowego w Suwałkach.

Przy udziale środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego pozyskanych w ramach programu „Wspieranie działań muzealnych” zrealizowano projekt pt. „Konservacja obrazów z wystawy stałej i czasowej”, w ramach którego poddano konserwacji pięć obrazów z wystawy stałej malarstwa monachijskiego oraz dwa obrazy przewidziane do ekspozycji na wystawie poświęconej twórczości Wieruszów-Kowalskich. Ponadto konserwacji poddane zostały cztery obrazy Andrzeja Strumiłły przewidziane do długoterminowej prezentacji w Galerii Sztuki Stara Łażnia w Suwałkach.

W ramach porozumienia z Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie o współprowadzeniu badań stanowiska w Krukówku do bezpłatnej konserwacji w PMA przekazano 60 wyselekcjonowanych ekspozycji pozyskanych w trakcie prac wykopaliskowych, które później prezentowane były na wystawie *Jaćwieskie eldorado*.

Działy Muzeum 46 razy udostępniły zbiory do publikacji, prac i opracowań naukowych.

Działalność oświatowa i popularyzatorska

Pracownicy merytoryczni Muzeum jak co roku wygłaszali wykłady naukowe i popularnonaukowe z różnych dziedzin działalności placówki. Łącznie odbyły się cztery wykłady, których wysłuchało 156 osób. Ich adresatami byli nauczyciele, przewodnicy turystyczni, młodzież szkolna, studenci, członkowie Uniwersytetu III Wieku i wyspecjalizowane grupy zawodowe odbywające na Suwalszczyźnie objazdy naukowe.

W prasie, radiu, telewizji ogólnopolskiej i regionalnej oraz na portalach internetowych („DwuTygodnik Suwalski”, „Gazeta Współczesna”, „Gazeta Wyborcza”, „Kurier Poranny”, „Przegląd Powiatowy”, Radio Białystok, Radio 5, Radio RMF FM, TVP 3, TVP Białystok, Telewizja Suwałki, portale internetowe) ukazało się łącznie ponad 110 publikacji popularyzujących działania organizowane

przez Muzeum. Pracownicy Muzeum i członkowie Grupy Rekonstrukcji Historycznej „Garnizon Suwałki” wzięli udział w programie „Zakochaj się w Polsce” Programu 1 TVP (emisja 9 lutego). Magdalena Wołowska-Rusińska wystąpiła w audycji TVP Białystok „Zwiedzaj z nami region” (11 marca), a wraz z Katarzyną Burbą w programie „Poland in undiscovered” realizowanym przez TVP dla turystów zagranicznych. W Teleexpresie wyemitowane zostały informacje o wystawie prac Jana Lebensteina (10 czerwca) i wystawie *Kajko i Kokosz – komiksowa archeologia* (8 lipca). W dokumentalnym filmie *Rymkiewicz. Historia i metafizyka*, którego premiera w TVP 1 odbyła się 13 sierpnia, wystąpił Zbigniew Fałtynowicz. Jerzy Siemaszko wziął udział w programie Telewizji Suwałki, w którym udzielił wywiadu dotyczącego wczesnośredniowiecznej Jaćwieży oraz wystawy *Jaćwieskie eldorado*. 18-minutowy program był emitowany w ponad 100 stacjach kablowych sieci telewizyjnych w Polsce. Krzysztof Snarski udzielił wywiadu na temat cmentarza staroobrzędowego w Białogórach, wyemitowanego w programie „Wydarzenia” Telewizji Polsat (25 sierpnia). Udzielił też wywiadu na temat cmentarzy staroobrzędowych na Suwalszczyźnie dla periodyku „Przegląd Prawosławny”, następnie na bazie tego wywiadu powstał artykuł pt. *Piknik na cmentarzu*, opublikowany w październikowym numerze pisma. Wywiad z Jerzym Siemaszko posłużył do artykułu Katarzyny Burdy *Te i inne sekrety Jaćwingów*, który ukazał się w „Newsweeku”. 31 lipca Muzeum podpisało umowę z Urzędem Miejskim w Suwałkach na przygotowanie filmu dokumentalnego pt. *Trzy stulecia Suwałk*, który do końca roku został zrealizowany we współpracy z firmą R&P New Media. Scenariusz filmu opracowali Renata Jacewicz, Magdalena Wołowska-Rusińska i Krzysztof Skłodowski. Film opowiada o ludziach, którzy wpisali się w historię Suwałk oraz najważniejszych wydarzeniach z dziejów miasta i regionu: czasach jaćwieskich, założeniu wsi, a później miasta przez zakon kamedułów węgierskich, jego rozkwicie po awansie na siedzibę województwa augustowskiego i guberni, wydarzeniach powstań narodowych, wysiłkach mających na celu odzyskanie niepodległości, okresie międzywojennym, czasie dramatów drugiej wojny światowej i pierwszych lat powojennych, okresie PRL-u, aż

po współczesność. W filmie wykorzystano bogaty materiał ikonograficzny, dokumenty, fotografie, archiwalne filmy oraz sceny fabularyzowane. W jego realizację zaangażowanych było około 150 osób, w tym ponad 100 aktorów – członków grup rekonstrukcji historycznej i mieszkańców Suwałk. Przygotowanie scen zajęło 15 dni zdjęciowych, realizowanych w kilkunastu lokalizacjach na terenie Suwałk, w Podlaskim Muzeum Kultury Ludowej w Wasilkowie, w klasztorze w Wigrach, Wigierskim Parku Narodowym i Puszczy Augustowskiej. Premiera filmu planowana jest w 2021 roku.

Po zamknięciu Muzeum dla zwiedzających podjęto działania mające na celu prezentację jego działalności i oferty w Internecie. W pierwszym okresie lockdownu we własnym zakresie zrealizowano trzy filmy prezentujące stałą wystawę archeologiczną i historyczną, a na stronie Muzeum i profilach placówki na Facebooku publikowano cykl pod nazwą „Muzeum w Suwałkach presents”. Magdalena Wołowska-Rusińska i Krzysztof Skłodowski opracowali też internetowy quiz „300 lat Suwałk. Sprawdź na ile znasz historię swojego miasta” zamieszczony na platformie Google, w którym wzięło udział 199 uczestników.

W ciągu roku w Muzeum odbyło się kilkanaście różnego rodzaju wydarzeń i spotkań.

12 lutego w Resursie odbył się publiczny pokaz nowo zakupionego do zbiorów obrazu Kazimierza Górnickiego *Widok na kościół w Suwałkach*, który stanowi najstarszy znany wizerunek malarski miasta.

16 maja odbyła się Noc Muzeów, tym razem przygotowana i przeprowadzona online przy współpracy z firmą R&P New Media. W jej trakcie pracownicy Muzeum zaprezentowali wystawy i opowiadali o najciekawszych eksponatach oraz wydarzeniach związanych z dziejami regionu. Autorką scenariusza i prowadzącą była Magdalena Wołowska-Rusińska. Podczas transmisji na żywo odnotowano ponad 9500 wyświetleń na profilach Muzeum na Facebooku oraz ponad 600 w serwisie YouTube. W ten sposób, mimo ograniczeń, z zaproszenia Muzeum skorzystało znacznie więcej osób niż w latach poprzednich.

22 sierpnia we współpracy ze Stowarzyszeniem Szwadron Honorowy imienia 3 Pułku Szwoleżerów Mazowieckich z Warszawy i Batalionem Szwoleżerów Mazowieckich z Orzysza Muzeum

zorganizowało uroczyste obchody 100-lecia 3. Pułku Szwoleżerów Mazowieckich. W programie imprezy znalazły się pokazy kawalerskie nad Zalewem Arkadia, przemarsz przez miasto, msza polowa na placu św. Aleksandra oraz odsłonięcie tablicy pamiątkowej na terenie koszar 3. Pułku Szwoleżerów Mazowieckich przy ulicy Sejneńskiej (ufundowanej przez IPN Oddział w Białymstoku i Miasto Suwałki). Dodatkowo od 21 sierpnia do końca września na placu Marii Konopnickiej prezentowana była wystawa dotycząca historii pułku przygotowana przez Stowarzyszenie Szwadron Honorowy imienia 3 Pułku Szwoleżerów Mazowieckich. W uroczystościach uczestniczyli m.in. parlamentarzyści, Wojewoda Podlaski, Prezydent Miasta Suwałki, rodziny szwoleżerskie, grupy rekonstrukcyjne i Wojsko Polskie. Łącznie wzięło w nich udział około 1500 osób.

4 i 5 września odbył się „XVI Jaćwieski Festyn Archeologiczny Szwajcarii 2020”, zorganizowany w ramach projektu „Heritage you leave behind” dofinansowanego z funduszu Interreg. Mimo licznych komplikacji związanych z pandemią oraz konieczności przełożenia terminu, imprezę udało się zorganizować na bardzo wysokim poziomie. W jej trakcie odbyły się 22 pokazy dawnych rzemiosł i kultury (w tym dotąd nieprezentowane), walki wojów oraz cykliczne wykłady połączone ze zwiedzaniem rezerwatu archeologiczno-przyrodniczego Cmentarzysko Jaćwingów. Drugiego dnia imprezy odbył się także Turniej Wojów o Skarb Skomanda, przygotowany we współpracy z Bractwem Jaćwingów „Pera Sudinoi”, w którym wzięło udział 20 wojów. Po raz pierwszy do programu wprowadzono także otwarty dla publiczności turniej łuczniczy. W festynie wzięło udział 1785 zwiedzających, a transmisję online z pierwszego dnia imprezy obejrzało ponad 3000 osób. Dzięki transmisji internetowej wzięła w nim udział także grupa 20 pracowników muzeum i urzędu miasta w Alytusie na Litwie.

19 sierpnia w Szwajcarii odbyła się sesja fotograficzna i filmowa przedstawiająca rekonstrukcję jaćwieskich obrzędów pogrzebowych z wczesnego średniowiecza. Jej scenariusz przygotował Jerzy Siemaszko, a udział wzięli członkowie Bractwa Jaćwingów „Pera Sudinoi”, pracownicy Muzeum oraz wolontariusze współpracujący

z Muzeum. Jej efekty zostały wykorzystane na wystawie Jaćwieskie eldorado oraz w filmie *Trzy stulecia Suwałk*.

10 września w budynku Resursy odbyło się spotkanie z Katarzyną Bondą, popularną autorką powieści kryminalnych. Spotkanie to poprowadziła prof. Jolanta Sztachelska.

25 września w budynku głównym Muzeum odbył się zjazd koleżeński Stowarzyszenia Przyjaciół Suwalszczyzny.

Muzeum było także współorganizatorem promocji XIX tomu „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego”, które odbyły się w Archiwum Państwowym w Suwałkach (19 lutego) i w Raczkach (4 marca) oraz promocji książki Andrzeja Matusewicza *Dwory na Suwalszczyźnie* w Bakałarzewie (6 marca).

W Muzeum im. Marii Konopnickiej odbyły się: zajęcia pod hasłem „Opowieści Koszałka-Opałka”, realizowane w ramach „Ferii w mieście” (22 i 29 stycznia); zorganizowany i prowadzony przez Zbigniewa Fałtynowicza wieczór poetycki z okazji urodzin Leszka Aleksandra Moczulskiego *Tu nie cały / Tam nie cały*, którego gościem był poeta i krytyk literacki Bronisław Maj (18 lutego); gra miejska zorganizowana przez harcerzy Hufca ZHP w Suwałkach (7 marca); „Transgraniczny festiwal bajek – spotkanie w Ogrodzie Baśni”, zrealizowany w ramach projektu „Cross border poetry – painting that speaks / Poezja transgraniczna – malowane słowami” z udziałem ok. 80 osób, w tym dzieci z Alytusa, Łódzkiej i Suwałk (8 sierpnia). Ponadto w muzeum poetyki odbyło się osiem spotkań z cyklu „Działo się w Suwałkach... śródowe opowieści o historii, kulturze i sztuce”, zrealizowanych przez Muzeum Okręgowe w Suwałkach we współpracy z Augustowsko-Suwalskim Towarzystwem Naukowym. Ze względu na ograniczenia związane z pandemią, trzy pierwsze spotkania odbyły się z udziałem publiczności, natomiast pozostałe w formie transmisji online, dostępnych na w serwisie YouTube oraz Facebooku. Podczas spotkań wykłady wygłosili: Sławomir Filipowicz *O początkach Suwałk – co wiemy, czego nie wiemy, a co jest legendą* (26 sierpnia), Krzysztof Snarski *W dialogu kultur* (9 września), Dawid Banach *(Nie)zapomniane sąsiedztwo* (7 października), Piotr Malczewski *Suwalszczyzna. Kraina Czarnej Hańczy* (15 listopada), Jarosław Szlaszyński

Augustów i Suwałki. Rywalizacja czy współpraca (22 listopada), Tomasz Naruszewicz *Królewskie czasy regionu* (29 listopada), Jarosław Schabieński *Peregrynacje historyczno-pedagogiczne...* (6 grudnia), Adam Dobroński *Pociąg do Suwałk* (13 grudnia). Muzeum im. Marii Konopnickiej zorganizowało także spotkanie w Przedszkolu nr 6 w Suwałkach poświęcone dzieciństwu Marii Konopnickiej (10 stycznia) oraz spotkanie związane z 300-leciem Suwałk w Szkole Podstawowej nr 6 w Suwałkach. Ponadto zainicjowało akcję społecznościową „Książka lubi każdego”, w ramach której od lipca na ogrodzeniu Muzeum funkcjonuje dostępna dla każdego „szafka książek”.

W części działań muzealnych, zwłaszcza związanych z popularyzacją lokalnej historii, uczestniczyła działająca przy Muzeum Grupa Rekonstrukcji Historycznej „Garnizon Suwałki”.

Na zaproszenie innych placówek i grup rekonstrukcyjnych jej członkowie brali też udział w wielu wydarzeniach organizowanych na terenie kraju, m.in.: III Nocnym Biegu Powstańca w Studzienicznej (29 stycznia); rekonstrukcji historycznej „Operacja Boyen – Bitwa zimowa na Mazurach 2019” w Giżycku (9 lutego); wirtualnej Nocy Muzeów w Suwałkach (16 maja); Operacji Boyen 2020 w Giżycku (6–9 sierpnia); obchodach 100-lecia 3. Pułku Szwoleżerów Mazowieckich w Suwałkach (22 sierpnia); rekonstrukcji historycznej „Wojna 1920 – walki nad Bugiem” w Drohiczynie (13 września); uroczystościach 81. rocznicy bitwy pod Prusanką Starą oraz 81. rocznicy powołania Brygady Kawalerii Plis w Prusance Starej (19 września). Ponadto od sierpnia członkowie grupy brali udział w realizacji większości scen filmu *Trzy stulecia Suwałk*.

Ze względu na obowiązujący przez znaczną część roku stan epidemii nie odbył się zaplanowany na rok 2020 XX Jubileuszowy Piknik Kawaleryjski – Dni Kawaleryjskie w Suwałkach (przeniesiony na rok przyszły) oraz doroczne spotkanie „Odwołanie z Poetą – Leszek Aleksander Moczulski”.

Inne

Na wniosek starosty augustowskiego Jarosława Szlaszyńskiego, decyzją Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy, dyrektor Muzeum Jerzy Brzozowski został uhonorowany Medalem Stulecia Odzyskanej Niepodległości. Wręczenie

odznaczenia przez szefa Urzędu ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych Jana Józefa Kasprzyka oraz Wojewodę Podlaskiego Bohdana Paszkowskiego miało miejsce 26 lipca, podczas uroczystości święta 1. Pułku Ułanów Krechowickich w Augustowie. Decyzją Prezesa Zarządu Krajowego Związku Piłsudczyków RP Stanisława Śliwy Jerzy Brzozowski został także uhonorowany Medalem 100-lecia Bitwy Warszawskiej „Cudu nad Wisłą”.

Na wniosek dyrektora Muzeum, decyzją Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy, kustosz dyplomowany Krzysztof Skłodowski został odznaczony Brązowym Krzyżem Zasługi. Jednocześnie na wniosek dyrektora uhonorowanych został kilkanaście innych osób od lat wspierających organizację Pikniku Kawaleryjskiego – Dni Kawaleryjskich w Suwałkach, wśród nich: Karol Chodkiewicz, wieloletni przewodniczący komisji sędziowskiej – Złotym Krzyżem Zasługi; Michał Wroński, były prezes Stowarzyszenia Ułanów Grochowskich im. gen. Józefa Dwernickiego – Srebrnym Krzyżem Zasługi; Brązowym Krzyżem Zasługi: Ewa Drabek, wieloletnia członkini komisji sędziowskiej; Kamil Borowy, członek Stowarzyszenia Sympatyków 5 Pułku Ułanów Zasławskich w Ostrołęce; Andrzej Ciesielski, założyciel Szwadronu Kawalerii 5 Wileńskiej Brygady AK mjr. „Łupaszk”; Ryszard Łapiński, prezes Stowarzyszenia Grupa Rekonstrukcji Historycznej im. Brygady Kawalerii „PLIS”; Dariusz Kozakiewicz, komendant Szwadronu Kawalerii im. 10 Pułku Ułanów Litewskich; Piotr Piekarczyk, dowódca Ochotniczego Szwadronu Kawalerii im. 1 Pułku Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego; Artur Płoński, współzałożyciel Grupy Rekonstrukcji Historycznej „Garnizon Suwałki”; Robert Rozwód, członek Stowarzyszenia Miłośników Kawalerii im. 1 Pułku Ułanów Krechowickich; Piotr Szakacz, założyciel i dowódca Szwadronu Honorowego im. 3 Pułku Szwoleżerów Mazowieckich; Dariusz Woroszyło, dowódca Szwadronu Kawalerii im. Dywizji Kawalerii „ZAZA”. Wręczenie odznaczeń przez Wojewodę Podlaskiego Bohdana Paszkowskiego miało miejsce 22 sierpnia w Suwałkach, podczas uroczystych obchodów 100-lecia 3. Pułku Szwoleżerów Mazowieckich.

12 grudnia, podczas VIII Jazdu Muzeów Rejestrowanych, który ze względu na obowiązujące przepisy epidemiologiczne odbył się zdalnie

poprzez platformę ZOOM, dyrektor Muzeum Jerzy Brzozowski został wybrany jednym z członków Rady ds. Muzeów i Miejsc Pamięci Narodowej (na kadencję 2021–2024), która stanowi organ doradczo-opiniotwórczy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W zjeździe wzięło udział 121 delegatów reprezentujących największe i najważniejsze muzea w kraju, natomiast w wyborach 36 osób kandydujących na 11 miejsc w radzie.

W końcu roku przystąpiono do procedur związanych z postępowaniem o udzielenie zamówienia publicznego nr DAT.270.02.2020 w trybie przetargu nieograniczonego na „Budowę stałej wystawy w Muzeum im. Marii Konopnickiej w Suwałkach”.

W związku z Uchwałą Rady Miejskiej w Suwałkach z 18 marca 2020 roku w sprawie wyłączenia ze struktur Muzeum Centrum Sztuki Współczesnej – Galerii Andrzeja Strumiłły przeprowadzono inwentaryzację zdawczo-odbiorczą środków trwałych, przedmiotów oraz eksponatów. Wpisane do inwentarza muzealiów zbiory galerii zostały przekazane do Działu Sztuki Muzeum Okręgowego w Suwałkach, natomiast mienie i pracownicy do Suwałskiego Ośrodka Kultury i nowo tworzonej Galeria Sztuki Stara Łaźnia.

Opracował Jerzy Brzozowski

Skorowidz nazw osobowych

- Ablamowicz Józef Edward 103
Adam Franz 179
Adamski Łukasz 87
Aleksander, św. 128, 137, 157, 182
Ambrosiewicz Dominik 89
Ambrosiewicz Maciej 169
Ambrosiewicz Marian, kpr. 89, 90
Ananjew B. 110
Anders Władysław, gen. 141, 144, 162, 168
Andracki Ignacy, ps. „Filtry” 121
Andrzej Duda 183
Anuszkiewicz Aleksandra, zob. Mastalerek
Aleksandra z Anuszkiewiczów lv. Koncewiczowa
Asaro Alessio Parisi 165
Aukštuolaitis Jurgis 67
Azarkiewicz Leonard, ppłk 97
-
- Babinowski Aleksander Feliks Bakinowski 103
Babska Maria, zob. Sienkiewicz Maria z Babskich
Baczyński Stanisław 13, 14
Badeni Karol 102
Balińska Maria 102
Baliński Ignacy 102–105
Balukiewicz Witold, ks. 86
Banach Dawid, ks. 169, 182
Baranowski Włodzimierz 25
Barszczewski Józef, ps. „Korsak” 135
Bartoszewicz Joachim 62, 63
Barwiński Marek 12
Batory Stefan, król 136
Batura Aleksander 179
Bądryński Stefan 22
Bednarek Zdzisław 88
Bem Józef, gen. 107, 138
Benedykt XV, papież 19
Bereźnicki Kiejstut 175
Bethmanna Hollwega v. Theobald 143
- Bezmian M. 48
Białaszewicz Czesław 18
Białaszewicz Józef 16
Białaszewicz Kazimierz 18
Białkowski Waclaw 88
Biegański Witold 137
Bielawska Anastazja 132
Bielawski Czesław, ps. „Wilk” 132
Bielawski Stanisław 132
Bielawski Stefan, ps. „Biały” 132
Bielenica (Bielnica?) Piotr 96
Bielicki Stanisław, ps. „Ziomek”, kpt. 108, 112, 124, 125, 128
Bieniewska Bronisława, zob. Jasińska Bronisława z Bieniewskich
Bieniewski Kazimierz, ps. „Kmicic” 126, 135
Bieńkiewicz 103
Biernacka Stanisława 131
Biernacki Stanisław, ps. „Wiraz”, ppor. 131
Biernacki Waclaw 131
Bilwin Jerzy, rtm. 120, 162
Bobińska Maria 153
Bochenek Zbigniew 87
Bochyńska Bogumiła 92–94
Bochyńska Maria 92
Bochyński Bogdan 92
Bogut Jadwiga z Łankiewiczów 124
Bogut Stanisław 124
Bogut-Giedroń Henryka 124
Bohusz-Siestrzeńcewicz Stanisław 176, 178
Bojaryn-Kazberuk Barbara 87, 90, 98
Bonda Katarzyna 182
Borowska Anna 133
Borowski Bronisław, plut. 145
Borowski Franciszek 133
Borowski Mieczysław, ps. „Dąbek” 133
Borowy Kamil 183

- Borzęcki Marian 18
Bostel Ferdynand 106
Brozio Benigna 91
Brozio Jan 91
Brozio Jan, s. Jana 91, 94
Brozio Piotr 90, 91
Brzostowski Karol 107, 139
Brzoza-Brzezina Ottokar Wincenty, płk 115
Brzozowski Jerzy 177, 178, 183, 184
Bucewicz Jan 82
Bucewicz Jan Stanisław 82
Bucewicz Kazimiera z Tomkiewiczów 82
Buchowski Stanisław 54
Buczyńska Jadwiga z Klimaszewskich 107
Buczyńska Krystyna 107
Buczyński Konstanty 107
Buczyński Stefan 107–110, 112–115, 117, 120, 124, 126, 127, 134–136, 139
Bućko Stanisław, ps. „Bogusz” 114
Bujakowska Stefania z Leszczyńskich 124
Bujakowski Adam 124
Bujakowski Jerzy 124
Burba Katarzyna 181
Burda Katarzyna 181
Burzyński Stanisław 81, 82
Butkiewicz Henryk, por. 97
-
- Cambon Jules 23, 24
Chałko Czesław, ps. „Kadłubek” 127
Charyta Jan 40
Chilińska Anna 133
Chiliński Jan 88
Chiliński Kazimierz 133
Chiliński Ludwik, ps. „Cietrzew” 133
Chodakowski Bronisław 25
Chodkiewicz Karol 183
Chomętowska Jadwiga 102
Choroszeńska Joanna 118
Choroszewski Aleksander 118
Choroszewski Piotr, ps. „Polny”, „Kruk”, kpt. 118, 119
Ciechanowicz Aleksander 91, 94
Ciechanowicz Helena 90, 91
Ciechanowicz Karol 91
Ciechanowicz Maria 91
- Ciesielski Andrzej 183
Cwietyński Włodzimierz, ps. „Orłow”, mjr 114, 121
Cydzik Napoleon 25
Cygott Marian, rtm. 161
Czarnowska Zofia z Janiszewskich 128
Czarnowski Bronisław 128
Czarnowski Bronisław, ppor. 128, 129
Czarnowski Jan, ppor. 145
Czarnowski Tomasz 129
Czekanowski Jan 36, 62, 71
Czempiński Jan 101, 102, 104, 106
Czerniawski Antoni 56, 60
Cześniak Henryk 175
-
- Dąbrowska Aleksandra z Karpińskich 113
Dąbrowski Antoni, ps. „Zajac”, por. 113, 114, 134, 135
Dąbrowski Edward, ps. „Miś” ppor. 135
Dąbrowski Józef 81
Dąbrowski Józef, ps. „Słowik” 114
Dąbrowski Mieczysław 113
Dąmbrowski Jerzy 112
Dekoński Sergiusz, rtm. 145
Denhoff-Czarnecki Waclaw, por. 67
Dębicki Stanisław, ppor. 110
Dębski Jan, ps. „Rys” 121
Diaczenko Piotr, mjr 129
Diebitsch v. Karl Heinrich, ppłk 40–42, 44, 57, 58
Dłuski Kazimierz 26, 38
Dmochowska Michalina, zob. Hamerszmit Michalina z Dmochowskich 128
Dmowski Roman 23, 26, 35, 45, 63
Dobroński Adam Czesław 142, 143, 147, 152, 154, 155, 160, 162, 167, 169, 178, 183
Domosławska Irena 136
Domosławski Waclaw 136
Domosławski Wincenty 136
Dorywalski 58
Drabek Ewa 183
Drzewicka Julia 111
Drzewicki Albin, ps. „Konwa”, „Wulkan”, ppor. 111, 112, 127
Drzewicki Jozef 111
Dudka Jan 88
Dudziński Jerzy, ppor. 145

- Dukaczewski Dariusz 87
 Dutast Paul E. 45
 Dwernicki Józef, gen. 142, 168, 183
 Dybowski Waclaw 88
-
- Eidrigėvičius Stasys 175
 Engel Marcin 177, 179
 Eysmond Maria 106
-
- Fabiańczyk Andrzej, st. wachm. 145
 Falczak Kazimierz, ppor. 131
 Falewicz Wojciech, gen. 68, 69
 Falk Knut Olof 178
 Fałtynowicz Zbigniew 177, 178, 181, 182
 Filipowicz Mariusz 98, 99
 Filipowicz Sławomir 169, 173, 174, 182
 Filipowicz Zygmunt 102
 Filon Jan 117
 Filon Michał, ps. „Dąb”, ppor. 117, 118, 134
 Filon Zofia 117
 Foch Ferdynand 36, 37, 54, 56, 59, 63, 64, 66–68, 70, 72
 Forencewicz Józef Sygit 36
 Fox, ks. 135
 Fudakowski Kazimierz 21, 22
-
- Gabryszewski Zygmunt, plut. 145
 Gajew, mjr 90, 97
 Gajewska Rozalia 134
 Gajewski Piotr 134
 Gajewski Stanisław, ps. „Czarny” 134
 Gałaj Wawrzyniec 33, 44
 Gałczyński Konstanty Ildefons 180
 Garlicki Stanisław 22
 Gaul Jerzy 20
 Gawroński Stanisław 103
 Gąsiorowski Waclaw 103
 Gąsiorowski Zygmunt 18
 Germaniuk Jan 89
 Gierowska-Kałaaur Joanna 28–31, 33, 38, 41–43, 54
 Gierycz Tadeusz, rtm. 146, 148, 164
 Gieysztor Józef 62
 Gnatowski Michał 137
 Godlewska Paulina 136
 Godlewski Franciszek 136
-
- Godlewski Józef, ps. „Skowron”, por. 136
 Gorczak Marian, ps. „Hajduk” 123
 Gorlewska Józefa, zob. Kasjanowicz Józefa z Gorlewskich
 Góra Anna 120
 Góra Stanisław, ps. „Adam”, „Dolina”, por. 120, 121
 Góra Teofil 120
 Górka Olgierd rtm. 26
 Górnicki Kazimierz 181
 Grabowski Ignacy 102
 Grabowski Józef 96
 Graczyk Józef, st. uł. 146
 Grajewska Olimpia 114
 Grajewski Czesław, ps. „Wirski”, por. 114, 115, 122, 130, 132
 Grajewski Michał 114
 Grigaitis Aleksandras, ks. 19
 Gruszewski Wiktor 88
 Grzegorek Anna z Makowskich 152, 154
 Grzegorek Halina po mężu Ostrokołowicz 154
 Grzegorek Irena 154
 Grzegorek Józef, por. 145, 148–153, 159
 Grzegorek Maria po mężu Mackiewicz 154
 Guderian Heinz, gen. 142
 Gut Łukasz 102
-
- Haller Józef, gen. 45, 47
 Haller Stanisław, płk 39, 45, 55
 Hamerszmit Kazimierz Aleksander, ks. 128
 Hamerszmit Michalina z Dmochowskich 128
 Hamerszmit Stanisław 128
 Handelsman Marcei 13
 Haraburda Rozalia, zob. Lewoc Rozalia z Haraburdów 134
 Harasimowicz Kazimierz, ps. „Sokół” 127
 Hawruśnik Henryk, ps. „Jeleń” 114
 Herbaczewski Bolesław Szczęsny 25, 42, 50, 68
 Herman Michał 175
 Hoover John Edgar 162
 Horn Janina 112
 Hryciuk Grzegorz 87
 Hurczyn Michał, por. 54
 Hutten-Czapski Bogdan 13–15, 17, 20
-

- Jabłonowski Marek 31, 40–42
Jacewicz Henryk, ppor. 146
Jacewicz Renata 181
Jackiewicz Tomira, zob. Rukat Tomira
z Jackiewiczów Iv. Kassakajtis
Jakimiak Zygmunt 82
Jakubowska Anna 18
Jakubowski Feliks 96
Jan Kazimierz, król 11
Jan Paweł II, papież 139
Janik Kazimiera 121
Janik Maciej 121
Janik Mieczysław 88
Janik Stanisław, ps. „Murłat”, „Lis” 121, 122, 126
Janiszewska Zofia, zob. Czarnowska Zofia
z Janiszewskich
Janowicz Aldona, zob. Mickaniewska Aldona
z Janowiczów, ps. „Litwinka”
Jarczewski Bolesław, ps. „Ojciec” 135
Jarmołowicz Ryszard P. 173
Jarzębowicz 130
Jarzębowicz Mieczysław 96
Jasiewicz Krzysztof 98
Jasińska Bronisława z Bieniewskich 115
Jasiński Aleksander 115
Jasiński Bronisław, ps. „Komar”, „Łom”, kpt.
114–118, 122, 131
Jastrzębska-Golonkowa Danuta 46
Jaźwińska Anna 175
Jędrzejewicz Waław, por. 67
Jodziewicz Kazimierz 18
Joel Mieczysław 91
Judycka Anna 90
Judycka Stanisława 90
Judycki Aleksander 90
Judycki Stanisław 90
Jurkiewicz Walentyna, ps. „Afrodyta” 114
Juszczacki Stanisław, kpt. 68, 69
Juszczak Franciszek 178
-
- Kaczorowska Teresa 87
Kaczorowski Antoni, por. 150
Kaczorowski Ryszard 108, 109
Kadłubowski Zygmunt 58
Kadysz Pius 81
- Kalata Stanisława, zob. Rukat Stanisława z Kalatów
Kalejta Celina 179
Kalinowski Grzegorz 175
Kalkowski Kazimierz 175
Kamiński Stanisław 20
Karaś Antoni (Karasos Antanas), bp 18
Karczevska Zofia 124
Karczewski Jan 124
Karczewski Jan, s. Jana 124
Karczewski Zbigniew 124
Karecka Leokadia, zob. Zdrodowska Leokadia
z Kareckich
Karol I, cesarz 13
Karolkiewicz Stanisław, ps. „Szczęsny”, por. 111
Karp Jan 81
Karpienia Stanisław 95
Karpińska Aleksandra, zob. Dąbrowska Aleksandra
z Karpińskich
Karpiński Marian, płk 146, 153
Karwel Artur Karol 87
Karwowska Janina, ps. „Westalka”, „Halina” 135
Karwowska Stefania 135
Karwowski Ludwik 135
Kasjanowicz Józef 133
Kasjanowicz Józefa z Gorlewskich 133
Kasjanowicz Stanisław, ps. „Wicher”, pchor. 133
Kasprzycki Tadeusz, mjr 55, 56
Kasprzyk Jan Józef 183
Kassakajtis Jan 42, 43
Kassakajtis Tomira, zob. Rukat Tomira
z Jackiewiczów Iv. Kassakajtis
Kaszlej Zbigniew 89
Kasztelan Franciszka, zob. Zwierzchowska
Franciszka z d. Kasztelan
Katelbach Tadeusz 10, 38, 47, 54, 65, 69, 72
Kibitlewski Wincenty 81
Kierejsza Sabina z Ostrowskich, ps. „Baśka” 127
Kiernes Józef, ppłk 153
Kierzkowski Bronisław 175
Kietliński Marek 26
Kirejew, płk 94
Klepacki Tadeusz, ps. „Słowik” 113
Klewiado Walenty, ps. „Sep”, ppor. 130
Klimaszewska Jadwiga, zob. Buczyńska Jadwiga
z Klimaszewskich

- Klimaszewska Natalia, zob. Pożarowska Natalia
z Klimaszewskich 134
- Klimko Jerzy, ps. „Topór” 127
- Klimko Józef 127
- Kmita Zygmunt 25
- Koc Adam, kpt. 38
- Kochanowski Antoni 96
- Kochanowski Roman 178
- Kolter Tadeusz 145, 148, 149
- Koncewicz Aleksandra, zob. Mastalerek Aleksandra
z Anuszkiewiczów Iv. Koncewiczowa
- Konopnicka Maria z Wasiłowskich 103, 169, 173,
176, 178, 179, 182–184
- Korejwo Jan 109
- Kornacki Jan 96
- Kosko Michalina 122
- Kosko Stefan 122
- Kosko Stefan, ps. „Jastrząb”, por. 122
- Kossak 104
- Kossak Juliusz 176, 179, 180
- Kossak Wojciech 176, 180
- Kossakowie 176
- Kosztyła Zygmunt 137
- Koszycka Dominika 118
- Koszycki Józef 118
- Koszycki Kazimierz, ps. „Jastrzębiak”, st. kpr. 118
- Kościalkowski Marian, por. 54, 55
- Kościalkowski Waclaw 18, 64
- Kościuszkowski Tadeusz 97, 103
- Kotkowski Ignacy Wincenty Jakub 103
- Kowalski Stanisław 81
- Kowalski Włodzimierz 177
- Kozakiewicz Dariusz 183
- Kozicki Stanisław 62
- Kozietulski Jan, płk 168
- Kozioł Romuald, ps. „Pojawa”, „Łużyca”, kpt. 111
- Krause Franciszek 89
- Krechowiecki Adam 106
- Krejczman Bolesław, ps. „Brzoza” 126
- Kripendorf Kazimierz 18
- Krupiński Radosław 179
- Kryspin Jan 81
- Krzywoszczak Jan 96
- Krzywoszczak Stanisław 96
- Kuca Kazimierz, st. wachm. 146
- Kucharska Maria 133
- Kucharski Marian, ps. „Karolek” 133
- Kucharski Wiktor 133
- Kucharzewski Jan 18
- Kukielka Bolesław, ppłk 148, 163
- Kulesza Marian 180
- Kulikowski Zbigniew 87
- Kułąk Stanisław 96
- Kunc Waclaw 128
- Kunnatowie 176
- Kwiatkowska Rozalia, zob. Milanowska Rozalia
z Kwiatkowskich
- Kwiatkowski Jan 81
-
- Lach Wincenty 88
- Lasecki Hugon 175
- Laurinavičius Česlovas 66, 67
- Lebenstein Jan 175, 179, 181
- Leokadia Wysocka po mężu Obiedzińska,
ps. „Grażyna” 129
- Leonas Petras 52
- Leszczyńska Sefania, zob. Bujakowska Stefania
z Leszczyńskich
- Leszczyński Stanisław 124
- Leśmian Bolesław 178
- Leśniewski Fabian 88
- Lewandowski Jan 16
- Lewicki Witold 102–105
- Lewoc Jan, ps. „Piątek”, „Janusz” 134
- Lewoc Rozalia z Haraburdów 134
- Lewoc Wincenty 134
- Libera Paweł 47
- Libicka Ksawera 102
- Libicki Stanisław 102, 103, 105
- Lilienstern Jan Oskar 25
- Liniarski Władysław, ps. „Mścislaw”, płk 109, 111,
115–119, 121–124, 130, 131, 135, 139
- Lipnicki Józef 88
- Liszewski Czesław, ppor. 110
- Loppe Zygfryd Oskar 31
- Lord Robert H. 63
- Luto Anna z Miszkiewiczów 113
- Luto Kajetan 113
- Luto Waclaw, ps. „Orli Szpon”, ppor. 113
- Lutosławski Kazimierz, ks. 60–62

- Lutostański Czesław 25, 28, 31
-
- Łankiewicz Jadwiga, zob. Bogut Jadwiga
z Łankiewiczów
- Łapiński Piotr 87, 94
- Łossowski Piotr 27, 35, 45, 47, 48, 60
- Łukomski Grzegorz 26
-
- Machaj Łukasz 13
- Maciątek Stanisław, ps. „Pustelnik”, ks. 129
- Maciejewski Zbysław 175
- Maciejowska Alicja 89–91
- Maciejowski Zygmunt, mjr 138
- Maciukiewicz Antoni 134
- Maciukiewicz Waław, ps. „Jawor” 134
- Maciukiewicz Wincenta 134
- Mackiewicz Grzegorz 169
- Mackiewicz Maria z Grzegorków, zob. Grzegorek
- Maria po mężu Mackiewicz
- Mackiewicz Marta 13
- Mackiewicz Mieczysław, mjr 46, 54, 56, 69
- Madoński Franciszek, chor. 162
- Maj Bronisław 182
- Majewska Regina 159
- Majski Iwan 143
- Makiłła Dariusz 20
- Makowska Anna, zob. Grzegorek Anna
z Makowskich
- Makowski Bronisław 12
- Maksimiuk Diana 87, 167
- Malczewski Piotr 169, 182
- Malinowska Aleksandra z Suchockich 135
- Malinowski Aleksander 135
- Malinowski Izydor, ps. „Ważny”, pchor. 135
- Manteuffel Ryszard, por. 110
- Mańczuk Tadeusz 43
- Markiewicz Marcin 97
- Markiewicz Michał, ps. „Różga”, por. 129
- Markowski Eugeniusz 175
- Martynko Marianna, zob. Mastalerek Marianna
z Martynków
- Maskowicz-Sikorowska Renata 177, 179
- Mastalerek Aleksandra z Anuskiewiczów
1v. Koncewiczowa 160
- Mastalerek Antoni 154
- Mastalerek Marianna z Martynków 154
- Mastalerek Marianna z Sołsów Żakowa 160
- Mastalerek Stanisław, st. wachm. 145, 148, 149, 152,
154–160
- Matejko Jan 104
- Matusiak Antoni, st. wachm. 148
- Matusiewicz Andrzej 7–9, 69, 101, 102, 104, 160,
167, 169, 182
- Mazurkiewicz Stanisław 81
- Mądracki Mieczysław 138
- Michałowska Anna 133
- Michałowska Franciszka z Pietraszewiczów 119
- Michałowska Janina 129
- Michałowski Bolesław, ps. „Rzeczny” 119
- Michałowski Czesław, ps. „Cichy” 134
- Michałowski Feliks, ps. „Leśny”, por. 119, 120, 133
- Michałowski Józef 133
- Michałowski Romuald 119
- Mickaniewska Aldona z Janowiczów, ps. „Litwinka”
127
- Mickiewicz Adam 167
- Mickiewicz Franciszek, st. wachm. 146
- Mielżyński Jerzy, rtm. 141, 146
- Międzybłocki Adam 180
- Milanowska Rozalia z Kwiatkowskich 131, 132
- Milanowski Andrzej 131, 132
- Milanowski Józef, ps. „Jastrząb”, plut. 132
- Milanowski Piotr, ps. „Ćma”, „Rukść”, „Łuk”, por.
114, 131
- Milewski Eugeniusz 124
- Milewski Jan Jerzy 26, 66, 88
- Milewski Wincenty 81
- Miłosz Czesław 176
- Minkiewicz Romuald 18, 19
- Miszkiel Anna, zob. Luto Anna z Miszkielów
- Miszkiel Barbara 145, 156, 158, 159
- Miszyn Józef 89
- Moczulski Leszek Aleksander 176, 177, 179, 182,
183
- Modliński Adam 28, 44
- Moraczewski Jędrzej 25, 27, 31–33
- Morawski Wojciech 20
- Mordel Filip, st. wachm. 146
- Morrison M.J. 138
- Mossakowski Zygmunt, ppor. 90, 96

- Mościcki Bolesław, płk 110, 144, 163, 177
 Motyka Grzegorz 87
 Mroziewski Wincenty 89
 Mroziewski Witold 89
 Musiałowicz Henryk 175
 Muszyński Wojciech 94
-
- Narkevičius Kazys 36
 Naruszewicz Napoleon 122
 Naruszewicz Tomasz 169, 183
 Naumowicz Jan 124
 Nawrat Alojzy 179
 Nieciński Józef 42
 Niederle Lubor 11
 Niedziałkowski Józef 136
 Niedziałkowski Mieczysław 62
 Niemirowicz-Szczyt Anna 103
 Niemojowski Wacław 14
 Nikolski Witalij, gen. 114
 Nikžentaitis Alvydas 46
 Nitsch Kazimierz 11, 12, 36, 64, 65
 Nizolek Paweł 87
 Noniewicz Teofil 31, 44, 50, 58, 103, 104
 Nowakowska Ida 179
 Nowakowska Justyna 171
 Nowicka Władysława 91
-
- Obiedzińska Franciszka z Trockich 120
 Obiedziński Antoni, ps. „Górny”, pchor. 120, 122, 129
 Obiedziński Franciszek 120
 Odojewski Włodzimierz 178
 Odolecki Aleksander 88
 Okrągła Aniela 91
 Okrągła Benigna 91
 Okrągły Dominik 88, 91
 Okrągły Kazimierz 91
 Olecki Władysław, mjr 88, 93, 94–97
 Ołędzki Wiktor, rtm. 141, 146
 Olszewski Jan, kpr. 146
 Olszewski Jan, ps. „Żytniewski”, ppor. 125
 Olszewski Leon 81
 Orefice Antonietta, zob. Rukat Antonietta z d. Orefice
 Orwell Georg 179
-
- Orzechowski Aleksander 92
 Osiecki Jan 81
 Ossewska Janina 180
 Ostrokołowicz Halina, zob. Grzegorek Halina po mężu Ostrokołowicz
 Ostrokołowicz Robert 145
 Ostrowska Sabina, zob. Sabina Kierejsza z Ostrowskich, ps. „Baśka”
 Ostrowski Janusz, ppor. 69
 Ostrowski Julian 81
 Otfinowski Józef Zbigniew, ppłk 138
 Oziewicz Ignacy, mjr 54
-
- Pac Michał Ludwik 75, 167
 Paderewski Ignacy 39, 44, 50, 51, 71
 Pandykow, kpt. 121
 Paradysz Honorata 87
 Parczewski Alfons 22
 Paszkiewicz Alojzy 103
 Paszkiewicz G. 103
 Paszkowski Bohdan 183
 Paweł, św. 128, 153
 Pełka J. 16
 Piekarczyk Piotr 183
 Pietraszewski Tadeusz, por. 110
 Pietraszkiewicz Franciszka, zob. Michałowska Franciszka z Pietraszewiczów
 Pietrolaj Jadwiga 91
 Pietrolaj Józef 91
 Pietrolaj Tadeusz 91, 92
 Pietrow Nikita 87
 Pięta Jan 143, 144, 146
 Pilecki Witold, ps. „Żwirko” 113, 125–127, 135
 Piltz Erazm 35
 Piłsudska Aleksandra 26
 Piłsudski Józef 9, 16, 17, 26, 35, 38, 40, 42–47, 49–60, 62, 67, 69, 71–73, 183
 Piotr, św. 128, 152
 Pirko Michał 137
 Plėckaitis Vytautas 46
 Plisowski Kazimierz, płk 142, 143
 Płachciński Józef 109
 Platonow Grzegorz 145, 146, 150
 Płoński Artur 183
 Pobojewski Stanisław, ps. „Czarny” 135

- Pociejko Jerzy 112
Podhorska-Szlenkier Anna 148
Podhorski Zygmunt, gen. 142, 153, 161
Podlaski Henryk, kpt. 93
Podoski Tadeusz 25, 30, 39, 40, 44
Polak Bogusław 26
Polikarpow, płk 93, 94
Poniatowski Juliusz 60
Popek Artur 175
Porczyński Witosław 161
Porwit Marian 67
Pożarowska Natalia z Klimaszewskich 134
Pożarowski Henryk Jan, ps. „Przerywacz”, sierż. 134
Pożarowski Ignacy 134
Próchnicki Marian 81
Przybylski Janusz 175
Przytuła Ewa 7
Ptaszyńska Eliza 177, 178
Ptaszyński Antoni 18
Ptaszyński Kazimierz, ps. „Zaremba”, mjr 123
Ptaszyński Ludwik 18
Puknia Aleksander 88
Pułaski Franciszek Jan 21
Pułaski Kazimierz, gen. 155
Putra 75
Putra Aleksander 27, 49, 86
Pyżewska Anna 88
-
- Raławski Kazimierz 81, 82
Radulski Łukasz 26, 27
Radziszewski Henryk 102–105
Radziwiłł Janusz 22, 23
Radziwonowicz Tadeusz 9, 13, 30, 31, 36, 37, 42, 48,
56, 58, 70, 87, 88, 90, 99, 167, 169, 173, 174
Ramel Kazimierz, ps. „Kruk” 126
Rapczyńska Stefania 90
Rapczyńska Teresa 90
Rapczyński Józef 90
Rapczyński Stanisław 90
Rataj Maciej 60, 61
Ratti Achille 70
Reboul Constantin, płk 66
Reichenbach 15
Renkiewicz Czesław 175
Reymont Władysław 152
Riebensahm Gustaw, gen. 58
Rogalewska Ewa 87, 88
Rogalska Michalina 89
Rogalski Izydor 88, 89
Rogalski Piotr 89
Roglis Konstanty 34
Rokossowski Konstanty, marsz. 97
Roman Izabela 175, 180
Roman Krystyna 175
Roman Walery 16, 18, 31–34, 42, 52, 56, 57, 62–64,
66, 68
Roman Wanda Krystyna 143, 144, 146
Romer Eugeniusz 12, 35, 36, 59, 60, 63–65, 71
Römer Michał (Römeris Mykolas) 12, 13, 31, 38,
42, 43
Rostworowski Wojciech 21
Roszkowski, ks. 139
Rozwadowski Jan Michał 11, 36
Rozwadowski Tadeusz, gen. 59, 60, 62
Rozwód Robert 183
Rólkowski Jakób, ks. 14, 51
Różański Romuald 96
Rudnicki Adam, ppor. 29, 33, 38, 54
Rukat Anna 160
Rukat Antonietta z d. Orefice 165
Rukat Helena 160
Rukat Ireneusz Józef 160
Rukat Jan, mjr 145, 160–165
Rukat Józefa 160
Rukat Ksawery 160
Rukat Rozalia Jadwiga 160
Rukat Stanisław 160
Rukat Stanisława z Kalatów 160
Rukat Tomira z Jackiewiczów 1v. Kassakajtis 165
Rusiecki Józef 81
Ruszkowski Józef, por. 110
Rutkowska Anna 132
Rutkowski Stanisław 96
Rutkowski Stanisław, s. Stanisława 96
Rutkowski Stefan, ps. „Gwóźdz” 132
Rutkowski Wincenty 132
Rybarski Roman 62
Rybicki Leszek, pchor. 146
Rychlewski Bartłomiej 89
Rydzewski Bronisław 18

- Rydzewski Wincenty, ppor. 161–163
 Rydz-Śmigły Edward, marsz. 137
 Rymkiewicz Jarosław 181
 Ryszard Łapiński 183
 Rzepecki Tadeusz 29
-
- Sadowski Franciszek Ksawery 36
 Sadula 52
 Sala Jan 112
 Sala Marcelina 112
 Sala Władysław, ps. „Krzemień”, por. 112
 Sarama Marian 110
 Šaulys Jurgis 46
 Sawczyński Tymoteusz Adam, płk 138
 Schabiński Jarosław 169, 183
 Schmidt Jan 25, 28, 31, 58, 68
 Schneider, kpt. 58
 Scipio del Campo Józef, ks. 22
 „Sęk”, ps. 129, 130
 „Sęp”, ps. 121
 Sidor Andrzej 178
 Sidor Marek 75, 167, 173
 Siedlecki Adam 102, 130
 Siemaszko Jerzy 177, 181, 182
 Sienkiewicz Bolesław 56, 62–64, 66
 Sienkiewicz Henryk 15, 101–106
 Sienkiewicz Jadwiga 102
 Sienkiewicz Maria z Babskich 106
 Sienkiewicz Remigiusz 95, 96
 Sieńko Franciszek, por. 162, 163
 Sikorski Władysław, gen. 17, 142, 143
 Sirutis Juozas 52, 57
 Skarżyński Florian 34
 Skłodowski Krzysztof 27, 33, 38, 72, 107, 142, 143,
 147, 152, 155, 160, 162, 168, 177–179, 181, 183
 Skomand 182
 Skorodumow, płk 97
 Skowroński Zygmunt, por. 148
 Skrzyński Aleksander 51
 Sleževičius Mykolas 45
 Sławek Walery, kpt. 54, 67
 Smoleń Ludwik 51, 68
 Snarski Krzysztof 169, 177, 178, 181, 182
 Snopko Jan 13
 Sobczak Cezary 179
- Sobecki Kazimierz 179
 Sobol Anna 175
 Sobolewska Józefa 130
 Sobolewska Marianna 130
 Sobolewski Bronisław 18
 Sobolewski Jan 130
 Sobolewski Tadeusz, ps. „Zadziora”, ppor. 130, 131
 Sobolewski Waclaw, ps. „Sęk”, ppor. 130
 Sołs Marianna, zob. Mastalerek Marianna z Sołsów
 Żakowa
 Sołtykiewicz Stanisław, rtm. 141
 Stacewicz 110
 Stalin Józef 87, 98
 Staniszewski Stanisław 18, 32, 46, 103
 Stankiewicz Stanisław 27
 Staugaitis Justinas, ks. 19
 Stawarz Andrzej 16
 Stawecki Piotr 31, 40–42
 Steczkowski Jan Kanty 20, 22
 Stefanowski Władysław, ps. „Grom”, sierż., 131, 132
 Strumiłło Andrzej 175, 176, 178–180, 184
 Stryjec Ryszard 175
 Strzałkowska Eleonora 124
 Strzałkowski Eugeniusz, ps. „Zaremba” 112, 124
 Strzałkowski Wincenty 124
 Suchocka Aleksandra, zob. Malinowska Aleksandra
 z Suchockich
 Suchocki Józef, ppor. 110
 Sujkowski Antoni 36
 Suleja Włodzimierz 46
 Supiński Leon 32
 Suszyńska Zofia, ps. „Jaskółka” 114
 Suszyński Stanisław, ps. „Szpak” 114
 Symonajtys Maciej, ks. 103
 Szabunia Franciszek, ps. „Zemsta”, mjr 115, 117, 121
 Szaciński Mieczysław 18
 Szakacz Piotr 183
 Szczęsnowicz Stanisław, ks. 31, 48, 49, 68
 Szczurowski Maciej 143, 144, 146
 Szeffler, rtm. 162
 Szendzielasz Zygmunt, ps. „Łupaszka” 183
 Szeptycki Stanisław, gen. 31, 45, 55, 56, 67, 69
 Szlaszyński Jarosław 144, 145, 150, 151, 153, 157,
 162, 164, 165, 169, 177, 182, 183
 Szmigielski Józef, ps. „Zawisza”, st. sierż. 125, 127

- Szostak Bronisław 81
Sztachelska Jolanta 182
Sztejnik Władysław 18
Szulc Ludwik, ppłk 41
Szumiłow, kpt. 112
Szura Gustaw 62
Szymanowski Piotr 25
Szypuński Jan 96
Szyryńscy 125
Szyryńska Julia 125
Szyryńska Maria z Wołągiewiczów 125
Szyryński Marian 125
Szyryński Michał 125
Szyryński Mieczysław 125
Szyryński Piotr, ps. „Dzięcioł” 125
Szyryński Piotr, s. Piotra 125
-
- Śliwa Stanisław 183
Świacki Władysław, ps. „Sęp”, por. 111
Świątkowski Stanisław, ps. „Zapała”, ppor. 121
Świda Adolf 28, 44, 48, 49, 53, 61–64, 66
Świda Emil 18
Świda Julia 18
Świeżyński Józef 21, 24, 25
Świtalski Kazimierz, por. 57, 68
Świtalski Marian, ps. „Profesor”, kpt. 124, 128
-
- Tabortowski Jan, ps. „Bruzda”, mjr 111, 130
Taniewski Mirosław 165
Tarłowski Henryk 58
Thugutt Stanisław 32
Toczko Albin 88
Tomczyk Bronisław 81
Tomkiewicz Kazimiera, zob. Bucewicz Kazimiera
z Tomkiewiczów
Tomkiewicz Stanisław 179
Topolnicki Mieczysław 138
Trejnowska Julianna 127
Trejnowski Józef 127
Trejnowski Waclaw, ps. „Orkan” 125, 127, 128, 137
Trocka Franciszka, zob. Obiedzińska Franciszka
z Trockich
Trubiecki Andrej, ps. „Wałek” 114
Twardowska Wincenta 136
Twardowski Adam 136
- Twardowski Stanisław 81
Twardowski Wincenty, ps. „Czesław”, ppor. 136
Tym Juliusz S. 144, 145, 151, 156, 157, 164
Tyszkiewicz Helena 18
-
- Umilianowska (Milanowska) Franciszka, zob.
Wysocka Franciszka z Umilianowskich
(Milanowskich)
Urbanowicz Mieczysław 81
Urbanowicz Stanisława 89
-
- Voldemaras Augustinas 35
-
- Wakar Włodzimierz 11, 12, 63, 64
Warakomski 112
Warejko Antoni, ps. „Modrzew” 127
Wasilewski Jarosław 88
Wasilewski Leon 45
Wasilewski Zenon 137
Wasiłowska Maria, zob. Konopnicka Maria
z Wasiłowskich
Wawrzecki Paweł 175
Wawrzyński Tadeusz 31, 40–42
Wędkowski Andrzej, st. wachm. 148
Wieczorek Tadeusz 77, 86
Wielhorski Władysław 13, 17
Wierusz-Kowalska Joanna 176
Wierusz-Kowalski Alfred 176, 178
Wierusz-Kowalski Czesław 176
Wieruszowie-Kowalscy 178
Wierzbicki Jan Zbigniew 138
Wierzbicki Julian, ps. „Roman” 112, 126, 127, 129
Wierzbicki Stanisław, ks. 129
Wiktorowicz Zygmunt 81
Wilhelm II, cesarz 13, 17
Wilson Thomas Woodrow 23
Winiarski Bohdan 62
Wisłocki Ludwik 25, 50
Wiśniewska Kazimiera 91, 94
Wiśniewska Paulina 91
Wiśniewski Adam 91
Wiśniewski Stanisław 91, 95, 112
Włostowski Władysław, ks. 71, 72
Wnukowski Łukasz 58, 173
Wnukowski Marian 81

- Wojno Anna (Helena) 91
 Wojno Franciszka 91
 Wojno Leopold 91
 Wojno Mieczysław 91
 Wojtowicz Jan 81
 Wojtowicz Jan, por. 148
 Wolski Mieczysław 40
 Wolsza Tadeusz 46
 Wolter E. 11
 Wołągiewicz Maria, zob. Szyryńska Maria
     z Wołągiewiczów
 Wołkowicki Jerzy, gen. 143
 Wołowska-Rusińska Magdalena 167, 177–179, 181
 Woroszyło Dariusz 183
 Wowak Józef, ps. „Jaśmin” 126
 Wroński Michał 183
 Wrzeszcz Anna 175
 Wyndham Charles P. 54
 Wysocka Franciszka z Umilianowskich
     (Milanowskich) 129
 Wysocki Antoni 129
 Wyszyński Kazimierz, ppor. 29, 33, 67
 Wyszyński Władysław, por. 141
 _____
 Zabłocka 103
 Zabłocki Gustaw 103
     „Zagłoba”, ps. 126
 Zajkowski Stanisław 81
 Zakolski Wawrzyniec, wachm. 148
 Zamoyski Maurycy 62
 Zarzycki Leonard 69
 _____
 Zawadzki Aleksander 81
 Zawadzki Waclaw 68
 Zawisza Czarny 153
 Zbierański Czesław, por. 68, 69
 Zdrodowska Leokadia z Kareckich 129
 Zdrodowski Tadeusz 129
 Zdrodowski Zbigniew Stanisław, ps. „Zbigniew”,
     „Kmicic”, ppor. 129
 Zieliński Julian, ps. „Klin”, pchor. 125, 127
 Zielonkówny 58
 Zubowicz Józef, ps. „Kowalczyk” 126
 Żukaskas Silvestras 67
 Zwierzchowska Franciszka z d. Kasztelan 83
 Zwierzchowski Jan 83
 Zwierzchowski Stanisław 82
 Zwolski Marcin 87
 Zybura Tadeusz, st. wachm. 148
 _____
 Żak Marianna, zob. Mastalerek Marianna
     z Sołsów Żakowa
 Żakiewicz Błażej 83
 Żakiewicz Stanisław 82–84
 Żamojdo Joanna 179
 Żarnowski Piotr 131
 Żarski-Zajdler Władysław 137
     „Żbik”, ps. 123, 126
 Żołędziowski Karol 179
 Żukowski Stanisław, mjr 162
 Żulpa Adam Andrzej 141, 168
 Żynda Henryk, ps. „Wrona”, ppor. 127
 _____

Skorowidz nazw geograficznych

- Abbassji-Kair 164
Adrespol 122
Adriatyckie Morze 164
Aleksandria 144, 151, 156, 164
Aleksandrów Kujawski 132
Amalwiszki 64
Ameryka Południowa 15
Ameryka, Stany Zjednoczone, USA 9, 23, 39, 50, 70, 175
Andrzejewo, gm. 12, 37
Ankona 145, 151, 156, 164
Apeniński Półwysep 151
Archangielsk 120, 143
Arkadia, zalew 182
Aspre 151
Asprete 164
Augustowska Puszcza 114, 115, 142, 155, 162, 181
augustowska, ziemia 119, 180
Augustowski Kanał 13, 16, 47, 50, 53, 59
augustowski, obwód 112–118, 120, 122, 129, 131–133, 135–137
augustowski, pow. 7, 12, 13, 16, 19, 25, 27, 30, 31, 34, 36–45, 47, 52, 53, 59, 61, 62, 89, 91, 112, 114, 120, 126, 128, 132, 137, 171
Augustowskie 115
augustowskie, woj. 181
Augustowszczyzna 28, 35, 89, 98, 115, 121
Augustów 27, 29–32, 39, 40, 44, 47, 52, 56, 58, 81, 89–92, 94–96, 103, 107, 110, 113, 115–120, 122, 124, 128–136, 142, 144, 152, 169, 170, 172, 180, 183
Augustów, nadl. 89
Auschwitz 124
-
- Bakałarzewo 128, 182
Bakałarzewo, par. 128
Balinka 132, 133
- Balwierzyszki 59, 64
Baranowicze 30, 45, 115, 118, 130
Baranowicze w gm. Łabno 133
Bargłów Dworny 115
Bargłów, gm. 132
Bashshit 144, 150, 156, 164
Becejły 124
Bełchatów 146
Bełda 82
Berlin 17, 23, 83, 127
Berżałowce 11, 126
Berżniki 11–13, 59–62, 125–128
Berżniki, gm. 125, 126
Będzin 83
Bialla-Drygallen 111
Biała Ruś 34
Białobrzegi, nadl. 88
Białogóry 181
Białostockczyzna 13, 31, 43, 111, 127, 137
białostocka, ziemia 111
białostocki, okręg 31, 109, 111, 115, 116, 118–120, 130, 131–137
białostockie, woj. 88, 96, 97
Białowieska Puszcza
Białowieża 143
Białystok 20, 26, 27, 31, 35, 36, 87–99, 108, 112–115, 119, 121, 124, 129, 130, 132, 133, 142, 143, 161, 162, 167, 173, 177, 180, 181
Biebrza, rz. 20, 117, 118, 131, 132, 134, 142
Bielsk 96
Biernatki 53, 119, 131, 132
biłgorajski, pow. 111
Birsztynek 132
Bliski Wschód 141, 144, 150
Blizna 132, 133
Bodzechów 103
Bolonia 145, 151, 157, 164, 165

- brasławski, pow. 82
 Brześć n. Bugiem 26, 112, 115
 Bubano
 Budzisko 12
 Buenos Aires 15
 Bug, rz. 155, 183
 Burbiszki 23
 Bydgoszcz 83, 130
-
- Carlton Highwood 150
 Carlton Highwood Camp 145, 151, 157, 165
 Casa Marefoschi 145, 151, 164
 Casamassima 151
 Cesano, rz. 151, 164
 Chełm 115
 Chełmszczyzna 36
 Chienti rz. 145, 151, 156, 163, 164
 Choromány Witnice 110
 Ciechanów 83, 133
 Cieszyn 81
 Cimochy (Reuss) 133, 136
 Correchio, kanał 165
 Cumnock 157, 159
 Czarna Hańcza, rz. 11, 16, 66, 71, 169, 180, 182
 Czarny Bród 133
 Czerwone Bagno 111, 115, 121, 122
 Czerwony Bór 103
 Częstochowa 84, 102, 104, 105, 124
-
- Dachau 128
 Dauksze 64
 Dawina, rz. 64
 Dąbrowa (Dąbrowa Białostocka) 51, 59, 121, 131
 Degucie 12
 Długoborz 110
 Domuraty 51
 Dowspuda 75, 78, 81–86, 167, 173
 Dowspuda, folw. 84
 Drohiczyn 183
 Druskienniki 72, 113
 Dubiany 64
 Dubie 64
 Działdowo 135
 Dźwina, rz. 22
-
- Egipt 144, 150, 156, 158, 164
 Elbląg 129
 Elk 108, 111, 125, 131, 135, 136, 174
 Epidemia 64
 Europa 20, 32, 54, 98, 172, 176, 177
-
- Filipów 92
 Fließdorf 136
 Francja 20, 39, 47, 50, 59, 60, 70, 141
 Friedrichshof (Rozogi) 111
-
- Gabowe Grądy 51, 177
 Gaiana, rz. 165
 Galicja 101
 Gaładuś, jez. 60
 Gambellara, kanał 165
 Garwolin 124
 Gdańsk 38, 133, 179
 Gdynia 136
 Gedera 144, 150, 156, 164
 Genoifa 150
 Giby 11, 108, 125, 126, 128
 Giby, gm. 61, 62, 169
 Gieź 87
 Giżycko 108, 119, 135, 148, 183
 Gliniska 117
 Głębokki Bród 128
 Gołasze 142
 Gołdap 124, 172, 180
 gołdapski, pow. 171
 Gorczyca 112
 Grajewo 26, 27, 44, 111, 130
 Grandzicze 121
 Grauzyny 64
 Grochów 83
 Grodno 13, 20, 26, 27, 31, 39, 40, 45, 51, 54–58, 68,
 103, 113, 115, 118–122, 125, 127, 130–134, 142,
 143, 146, 147, 162, 163, 171, 172
 grodzieńska, gub. 34
 grodzieńska, ziemia 38
 grodzieński, obwód 137
 Grodzieńszczyzna 134
 Grodzisk Mazowiecki, pow. 125
 Grudziądz 160
 Grunwald 103, 153

- Grzędy 122
Grzybno 83
-
- Habbaniya 150, 156
Hemsley 145, 151, 165
Hołynka 118
Hołynka, gm. 40
Hoża 121, 162
Huta Sztabińska 122, 126
-
- Idice, rz. 165
Igorka, rz. 60
Irak 144, 150, 156, 164
Iran 144, 150, 156, 164
Iwankowo 23
Jaćwież 8, 69, 177, 178, 181
Jałowo 11
Jaminy 122
Janowo 112
-
- Jasionowo 113, 118
Jasna Góra 102
Jastrzębna 133, 134
Jawojzszany 64
Jaziewo 121
Jedwabne 130
Jenorajście 128
Jeziorki, w pow. augustowskim 119
Jeziorki, w pow. suwalskim 12
jędrzejowski, pow. 83, 84
Juchnowo 156, 162
Junowicze 64
-
- Kaletnik 11, 108
Kalety 162
kaliska, gub. 101
kaliska, ziemia 154
Kalisz 102, 154
Kalwaria 11, 12, 63, 64
Kalwaria, gm. 12
kalwaryjski, pow. 11–13, 16, 20, 23, 25, 36, 43, 53,
64, 65, 70, 72
Kaługa 115
Kamienna Nowa 95, 131
Kamionka Strumiłowa 134
- Karkliny 64
Kaszuby 108
Katowice 178
Kazań 122
Kętrzyn 108
Kielce 83, 102, 120
kielecka, gub. 101
Kijów 136
Kirow 112
Kiwity 131
Klonownica 130
Kluczyska 138
Kock 141, 143
Kodziowce 120, 121, 143, 147, 162
Kodziowce, folw. 162
Kola, półwysep 147, 156, 162
Kolnica 113, 120, 122
Kolnica, gm. 120, 133
Kolnica, majątek 133
Kolnino 64
Kolonja Sejny 128, 129
Kołaki Kościelne 128
Kołomyjka 161
Kołyma 143
Kończewice 83
Kopciowo 37, 59, 72, 162
Kopciowo, gm. 12
Koszalin 26
Kowale 72
kowieńska, gub. 34, 70
kowieńska, ziemia 55
Kowniszki 64
Kowno 12, 26, 40, 46, 66, 69, 123, 125, 128
Kozielsk 120, 162
krakowski, okręg 41, 42
Kraków 11, 89, 101, 120, 129, 136, 152
Krasnoborki 129
Krasnopol 42, 123, 125, 128
Krasnopol, gm. 36, 61, 62, 127
Krasnowo, gm. 12
Krasnybór 132
Krejwińce 11
Kresy Wschodnie 112
Krotoszyn 113

- Królestwo Polskie, Królestwo Kongresowe 10,
12–14, 16–25, 36, 101, 102, 106, 155
- Królewiec 108, 124, 134, 135, 160
- Królowa Woda 122
- Krukówek 176, 177, 179, 180
- Krzywólka 11
- Krzywólka, k. Suwałk 108, 134
- Księstwo Warszawskie 10
- Kudrany 11
- Kudrany, gm. 12
- Kukle 11
- Kurcieniszki 23
- Kurpie 125
- Kuszalewo 84
- Kutno 102
-
- Ladello, kanał 165
- Lejpuny 59, 91
- Lejpuny, gm. 12
- Lewkintany 23
- Lichosielce 40
- Lida 30, 44, 56, 163
- Lidzbark Warmiński, pow. 131
- Lipsk n. Biebrzą 113, 117, 118, 122, 130–132
- Lipsk, gm. 131
- Liszkowo 59
- litewsko-białoruskie, ziemie 34
- Litwa, Wielkie Księstwo Litewskie 7, 10, 11, 13, 14,
17–20, 22–25, 27, 32–36, 42, 45–47, 52–57, 62–67,
69–72, 108, 110, 112, 124, 125, 141–144, 146, 147,
155, 156, 162, 176, 182
- Litwa-Północ (Wilno), okręg 13
- Liverpool 145, 157
- Londyn 153, 165
- Lubań 132
- lubelska, gub. 101
- lubelskie, gen. gub. 16
- Luberc 133
- Lublin 102
- Lubowo 36, 60
- Lubowo, gm. 12, 36
- Ludwinów 59
- Łódź 102, 116, 117, 118, 120, 129, 146, 154
-
- Łabno 118
- Łabno, gm. 133
- Łapy 103
- Łojki 118
- Łomża 26, 31, 102, 106, 126, 128, 143, 147, 154, 155
- łomżyńska, diec. 109, 111, 137, 143, 147, 154, 155
- łomżyński, inspektorat 130
- Łowicz 102, 154
- Łódzkie 11, 37, 59, 69, 175, 182
- łódzki, okręg 40, 41
- Łódzkie 115
- Łódź 102, 116, 117, 118, 120, 129, 146, 154
-
- Macerat 157
- Macharczycy 112
- Maćki 64
- Maćkowa Ruda 128
- Maćków, gm. 12, 37, 43
- Majdan 11
- Maków 83
- Małowiste 112
- Mariampol 43, 52, 66
- mariampolski, pow. 13, 20, 65
- mariampolsko-władysławowsko-wyłkowyski,
obwód 20
- Marycha, rz. 12, 60
- Matcze-Skrybiczyn 155
- Mauthausen 124, 125
- Mazowsze 16, 24
- Mazury 183
- Mazury Wschodnie 176, 178
- Medicina, kanał 165
- Metele, gm. 12
- Mężenin 142
- Miedniewice 125
- Mikaszówka 95
- Mikołajki, gm. 171
- Milanowizna 92
- Mińsk 26, 68
- Mirosław 23, 82
- Mirosław, gm. 12
- Mirowań 23
- Mława 118
- Mocarna Góra 135
- Modlin 83, 118, 142

- Molini, kanał 165
Monachium 176–178
Monte Billa 164
Monte Cassino 109, 145, 153, 156, 160, 165
Monte San Vitale 151, 164
Morszańsk 137
Moskwa 54, 120
Murmańsk 143, 147, 162
Murowany Most 127
-
- Narew, rz. 142, 155
Nasielsk 83, 129
Nawarzyce 83
Neapol 144, 145, 151, 156, 164, 165
Netta 113, 119, 120, 129, 131
Netta, majątek 58, 119, 134
Neubau 160
Niemcy 13–15, 18, 20, 25, 26, 32, 35, 47, 173
Niemen, rz. 10, 11, 16, 20, 26, 31, 34, 35, 40, 48, 59,
60, 64, 72, 162, 168
Nowa Huta 123
Nowa Wieś 95
Nowa Wieś Elcka 111
Nowe Troki 54
Nowinka 112
Nowogródek 30, 45, 51
nowogródzki, pow. 84
nowogródzkie, woj. 120
Nowy Jork 40
Nuseirat 144, 150
Nysa, rz. 127
-
- Ober-Ost 13–15, 18–20, 26, 27, 31, 34, 46
Ochota, dz. 110, 115
Oczkovo 122
Odelsk 120, 121
Odessa 136
Odra, rz. 127
Ogonie 64
Ogrodniki 13, 125
Ogrodowa, majątek 112
olecki, pow. 171
Olecko (Margrabowo) 26, 52, 172
Olita (Alytus) 26, 61, 64, 66, 67, 70, 143, 147, 153,
162, 175, 176, 182
- Olszewo 110, 133
Olsztyn 108, 129, 167
Opoczno 154
Opsa 82
Orany 31, 54, 83
Orzysz 148, 153, 181
Osimo 145, 151, 156, 157, 164, 165
Osowy Grąd 131
Ostaszków 112, 122, 134, 137
Ostrawa 124
Ostrołęka 83, 154, 183
Otar 144
Overton 165
Ozorków 117
-
- Pahlevi 144
Palestyna 144, 150, 156, 158, 164
Paryż 23, 24, 26, 30, 35, 36, 39, 42, 44, 45–47, 49, 51,
52, 59, 62–66, 70, 71, 177, 178
Pawliszczew Bor 115
Pawłówka Nowa 177
Penrhos 165
Petersburg 11
Piedimonte 145, 156
Pierczajka, rz. 64
Piertanie 127
Pijawne Polskie 127
Pilawa 108, 134
piotrkowski, pow. 146
Piotrków (Piotrków Trybunalski) 102, 129, 132
piska, ziemia 180
Pisz 119, 133, 180
Płock 102
Płońsk 83
Pniewo 142
Podbrodzie 136
podlaskie, woj. 171
Podlipki 72
Pogorzelec 128
Pojawy 64
Pokomsze 11
Pokrowsk, gm. 36
Polkowo 90

- Polska, Rzeczpospolita Polska, PRL 7, 9, 10–15,
17–26, 29, 30, 31, 33–36, 41, 44–50, 52–57, 59–65,
67, 70–73, 76–78, 81, 87, 97, 98, 108, 111–113,
119, 121–124, 129, 134, 136, 137, 141, 142, 145,
151–154, 157, 164, 167, 169, 175, 176, 181, 183
- Pomiany 52
- Ponój 156, 162
- Posejnele 11, 113, 125
- Poznań 29, 58, 83, 113, 125, 127, 167, 178
- poznański, okręg 40
- Poznańskie 131
- poznańskie, woj. 123
- Pranie 180
- Pruska Wielka 53
- Prusy Wschodnie, Prusy 11, 26, 27, 37, 40, 47, 60,
64, 108, 109, 111, 113, 116, 125, 129, 131, 134, 136
- Pruszancka Stara 182
- Przasnysz 83
- Przejma 11
- Przemysł 112, 177
- Przerośl, gm. 177
- Przewodów 83
- Puławy 83
- Pułusk 28, 31
- Puńsk 11, 37, 43, 60, 64, 66, 69, 72
- Pwllheli 165
-
- Quassasin 144, 150, 156
- Quizyl-Ribat 144, 150
-
- Raczki 81, 130, 167, 182
- Radom 102
- radomska, gub. 101
- Radziuski 135
- Ragnita 108
- Rajgród 27, 39, 142
- Raudoniki 64
- Ravensbrück 124
- Rembertów 82
- Riazań 112, 113, 122, 134
- Riazań-Diagilewo 112
- Romaniuki 12
- Rosja, ZSRR 8, 12, 16, 17, 26, 30, 52, 63, 98, 122,
128, 141, 143, 146, 147, 150, 156, 162, 164, 173
- Rospuda, nadl. 88
- Rostów n. Donem 136
- Rożki 82
- Rożnica 84
- Równe 114
- Rutka-Tartak 112
- Rutki 53, 119, 132, 155, 161
- Rydzewo 83
- Rygoł 95
- Ryżówka 68
- Rzym 156
-
- Sachsenhausen 129
- Samara (Kujbyszew) 136, 143
- San Vittore 145, 151, 156
- Saratów 143, 147
- Sarnetki 112, 123
- Schlossberg 122
- sejneńska, diec. 18, 19
- sejneńska, ziemia 54
- sejneński, pow. 7, 10–13, 16, 19, 23, 25, 34, 36–38,
42, 43, 45, 50, 53, 59–61, 64, 65, 69, 70, 72,
126–128, 137, 171
- Sejneńszczyzna 36, 37, 47, 50, 63–65, 68, 72, 125
- Sejny 10–12, 18, 19, 35–37, 42, 54, 60–63, 65, 66,
68–72, 108, 112, 113, 125–128, 133–136
- Sejwy 37, 122
- Senio, rz. 151, 157, 164
- Sereje 59
- Sereje, gm. 12
- Serokomla 161
- Serwy, nadl. 88, 112
- Siedlce 102, 114, 128
- siedlecka, gub. 101
- Siennica 129
- Sillaro, rz. 165
- Simno 66
- Skajście 64
- Skrybowce 44
- Skustele 128
- Słupia, gm. 84
- Smolany 11, 12
- Soboliszki 64
- sokólski, pow. 131
- Sokólszczyzna 98
- Sokółka 120, 129

- Sopoćkinie 112, 118, 121, 143, 147, 162
Stankuny 12
Stara Hańcza 180
Starogard 84
Stary Folwark 180
Stary Folwark, gm. 127
Studzieniczna 183
Stutthof 108, 124, 133–135
Subacze 72
Sulejów 132
Sumowo 90
suwalska, gub. 10–26, 32–36, 46, 56, 64, 69–71, 73, 104
suwalska, ziemia 16, 19–24, 27–34, 38, 41–43, 48, 50, 52, 55–57, 61, 65, 66, 107, 128, 134, 135, 160
suwalski, inspektorat 111, 117, 121, 123, 137
suwalski, obwód 27, 121, 126, 127, 134, 135, 137, 176
suwalski, okręg 28, 29, 31, 33, 34, 37, 40, 42, 43, 47–50, 52, 56–58, 63, 69, 176
suwalski, pow. 7, 11–13, 16, 19, 20, 25, 30, 34, 36, 37, 38, 41–43, 45, 47, 53, 59, 61, 62, 68, 69, 89, 90, 94, 97, 125–128, 137, 171
Suwalskie 36, 65
suwalskie, woj. 173
suwalsko-augustowska, ziemia 109, 117
suwalsko-sejneńska, ziemia 54
Suwalszczyzna 7–33, 35–73, 89, 98, 107, 108, 111, 112, 114, 115, 122, 124, 126, 128, 136, 137, 139, 141, 160, 167–169, 173, 176–178, 180–182
Suwałki 7–9, 12–16, 26–35, 37, 39–44, 47, 50, 54, 56–61, 64–72, 75, 87, 89–97, 101–110, 112, 114, 118, 121, 123–129, 134–137, 139, 142, 144, 146–148, 152–157, 159–161, 167–184
Swisłocz 143
Sylwanowce 121
Szczebra 91
Szczebra, nadl. 88
Szczebro-Olszanka 112
Szczecin 124
szczuczynski, pow. 82, 89
Szczypiorno 154
Szczytno 125
Szeszupa, rz. 64
Szinokiemie 12
Szołtany 12
Szostaków 64
Sztabin 111, 112, 115, 122, 132, 133
Sztabin, par. 14
Sztutowo 124
Szubno 83
Szwajcaria, folw. 160, 161
Szwajcaria, k. Suwałk 182
Szyba 111
Szypliszki 11, 12
—————
Śląsk 101
Śrem 113
śremski, pow. 83
Środkowy Wschód 150
Świackie 128
Świątajno, gm. 171
Święto Jeziory, gm. 12
Świnoujście 112
—————
Tatiszczewo 143, 147, 156
Taza-Kurmaki 144, 150
Tobruk 109
Tockoje 143
Tomaszów 132
Tomsz 114
Topiłówka 130
Toruń 107, 112, 136–138, 167, 179
Transjordania 144, 150
Troki 53
Tupiki 64
Turówka 53
Tykocin 129
Tylża 108, 135
—————
Ukmerge 156
Ukraina 27
Uzbekistan 144, 156
—————
Walia 165
Wał Pomorski 130
warmińsko-mazurskie, woj. 171
Warszawa 9, 11–18, 20, 23–28, 31–36, 38–40, 43, 44, 46, 51, 52, 55, 60, 65, 67–71, 77, 81, 83, 87–90, 94, 101, 102, 106–111, 114, 115, 117–119,

- 121–123, 125–127, 129, 132–137, 142–144, 146,
147, 154, 168, 177–181
- warszawska, gub. 101
- warszawski, okręg 40, 89, 95, 96, 99
- warszawskie, gen. gub. 14, 16, 19
- Wartele 64
- Wasilków 181
- Waszyngton 23
- Watykan 156
- Wawy 23
- Wejwery 82
- Węgierska Górka 122
- Węgorzewo 131, 168, 180
- Wiaźma 156
- Wiaźniki 162
- Wiedeń 23, 104, 176, 177
- Wiejsieje 59
- Wiejsieje, gm. 12
- Wieliczka 82
- Wielka Brytania, Anglia 20, 47, 50, 70, 145, 151,
157, 158, 165
- Wielkopolska 83, 101
- Wigry 180, 181
- wileńska, diec. 111
- wileńska, gub. 34
- wileńska, ziemia 55
- wileński, okręg 81, 83
- Wileńszczyzna 37, 38, 45, 72
- Wilno 13, 26, 30, 34, 35, 45, 54, 55, 61, 66, 67, 72, 76,
82, 115, 123, 125, 131, 136, 160, 163, 172
- Wiłkomierz 143, 155, 156, 162
- Wingrany 12
- Wisła, rz. 13, 123, 183
- Wisztyniec 11, 36, 60, 64, 70, 71
- Wisztyniec, gm. 12, 36, 64
- Wizna 130, 142
- Wiżajny 59, 60, 92, 129
- władysławowski, pow. 13, 20, 65
- Władysławów 43
- Włochy, Italia 20, 50, 70, 145, 151, 153, 157, 159,
160, 164, 165
- Włocławek 102
- Włodawa 107, 115, 136, 155
- Włodzimierz Wołyński 155
- Wodзилki 177
- Wojciechowce 83
- Wola, dz. 107, 115
- Woldenberg 138
- Wołga, rz. 143
- Wołkowysk 110, 121, 142, 143, 147, 155, 162, 163
- wołkowyski, obwód 110
- wołkowyski, pow. 82, 137
- Wołyń 154
- Workuta 143
- Workutłag 112
- Woroneż 104
- Wrocław 13, 35, 152
- Wrona 83
- Wrotki 117
- wschowska, ziemia 177
- Wschód 26
- Wydminy 136
- Wykno Stare 142
- wylkowyski, pow. 11–13, 16, 20, 36, 64, 65
- Wylkowyszki 11, 18, 43, 162
- Wysoki Most 127
- Wysokie-Mazowieckie 161
- Wyspy Brytyjskie 141
-
- Yorkshire, hrabstwo 145, 151, 157, 165
-
- Zambrów 83, 107, 119, 138, 142, 143, 147, 155, 161
- Zamość 13
- Zaolzie 82
- Zawady 146
- Ziemie Odzyskane 132, 133
- Zyzany 23
-
- Żarnowo 53, 119, 120, 135
- Żegary 64
- Żurany 64
- Żuwinta, jez. 64
- Żyrardów 129
-

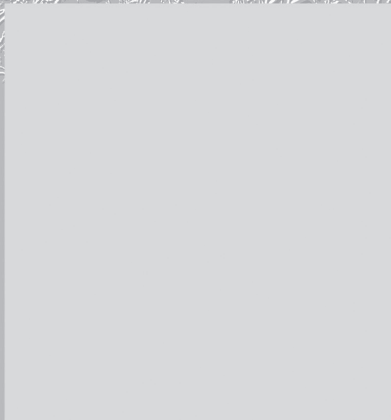

Bibliografia

„Rocznika Augustowsko-Suwalskiego”

t. 1 (2000) – t. 20 (2020)

Kolegium redakcyjne (t. 1–10)

prof. dr hab. Tadeusz Budrewicz, dr hab. Adam Cz. Dobroński,
prof. dr hab. Wiesław Fałtynowicz, mgr Zbigniew Fałtynowicz, mgr Andrzej Matusiewicz,
mgr Jarosław Szlaszyński, dr Krystyna L. Wesołowska

Redaktor naczelny

Andrzej Matusiewicz (t. 1–20)

Recenzenci poszczególnych tomów

dr hab. Józef Maroszek (t. 11–14), dr hab. Adam Cz. Dobroński (t. 15–17),
prof. dr hab. Norbert Kasperek (t. 18), dr hab. Dariusz A. Rymar (t. 18),
dr hab. Krzysztof Sychowicz (t. 19–20)

Opracowanie redakcyjne

Zbigniew Fałtynowicz (t. 1–4), Marianna Rant-Tanajewska (t. 1–4), Maciej Kamiński (t. 4),
Dorota Skłodowska (t. 5–20), Krzysztof Skłodowski (t. 5–20)

Korekta

Jolanta Kubrak (t. 5–20)

Tłumaczenia

Elżbieta Rzemieniewska (t. 11–20), Laima Staričėnkaite (t. 14), Danuta Usarek (t. 14),
Andrzej Nizowski (t. 14), Krzysztof Skłodowski (t. 14–16, 18)

Projekt graficzny

Studio OP-ART, Stanisław Woś

Współwydawcy

Muzeum Okręgowe w Suwałkach (t. 1–20), Archiwum Państwowe w Suwałkach (t. 2–20),
Wigierski Park Narodowy (t. 4)

Skład komputerowy

Pro Edit, Ewa Przytuła (t. 1), Libra, Grzegorz Kłoczko (t. 2, 15–20),
HOF Service, Norbert Hofmann-Delbor (t. 3–14)

Druk

Helios (t. 1–3, 7–9, 12–20), Drukarnia AZET w Suwałkach (t. 4), Wydawnictwo Naukowe
Wyższej Szkoły Suwalsko-Mazurskiej im. Papieża Jana Pawła II w Suwałkach (t. 5–6),
Drukarnia READ ME, Łódź (t. 10–11)

Wsparcia finansowego udzielili

Urząd Miejski w Suwałkach (t. 1–20), Urząd Gminy Jeleniewo (t. 1), Urząd Miejski w Augustowie
(t. 1–3), Wigierski Park Narodowy (t. 4), Fundacja Rozwoju Przedsiębiorczości w Suwałkach (t. 4),
Wyższa Szkoła Suwalsko-Mazurska im. Papieża Jana Pawła II w Suwałkach (t. 5–6),
Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego (t. 8–9, 11–14, 16–18), Malow Suwałki (t. 19–20),
Przedsiębiorstwo Handlowe SABO-STOBUD (t. 19), Fundacja Wigry-Pro (t. 19),
Alicja Lutostańska (t. 19)

Bibliografia „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego” t. 1 (2000) – t. 20 (2020)

Studia, artykuły, komunikaty, sylwetki

1. Ambrosiewicz Maciej, *Suwalscy rabini*, 2012, t. 12, s. 117–128.
2. Ambrosiewicz Maciej, *Kiedy Prusacy wkroczyli do Polski. Wielka Wojna we wspomnieniach Laury Turczynowicz*, 2014, t. 14, s. 131–139.
3. Batura Wojciech, *Poszukiwania i pozyskiwanie surowców do budowy Kanału Augustowskiego*, 2001, t. 1, s. 81–85.
4. Batura Wojciech, *Czterdzieści lat Muzeum Ziemi Augustowskiej*, 2009, t. 9, s. 97–112.
5. Batura Wojciech, *Karol Brzostowski – wynalazca*, 2009, t. 9, s. 113–118.
6. Batura Wojciech, *Budowa Kanału Augustowskiego w świetle prasy współczesnej i publikat*, 2013, t. 13, s. 5–24.
7. Batura Wojciech, *Mało znana mapa obszaru Puszczy Augustowskiej z początku XIX wieku w zbiorach Muzeum Ziemi Augustowskiej*, 2015, t. 15, s. 113–120.
8. Białokoz Witold, Chybowski Łucjan, Osewski Michał, *Dynamika zespołów ichtiofauny jeziora Wigry*, 2004, t. 4, s. 127–130.
9. Białokoz Witold, Chybowski Łucjan, Osewski Michał, *Wieloletnie zmiany zespołów ichtiofauny jeziora Wigry*, 2010, t. 10, s. 7–10.
10. Bielska Teresa, Kirpluk Izabela, Melon Elżbieta, Kukier-Wyrwicka Mariola, Werblan-Jakubiec Hanna, *Gatunki rzadkie, ginące i chronione Wigierskiego Parku Narodowego i rezerwatu „Uroczysko Kramnik”*, 2004, t. 4, s. 53–59.
11. Brzozecki Sławomir OP, *Litewska prowincja dominikanów*, 2004, t. 4, s. 217–236.
12. Brzozowski Jerzy, *Zygmunt Filipowicz – dyrektor suwalskiego muzeum (1962–1998)*, 2015, t. 15, s. 9–14.
13. Brzozowski Jerzy, Fałtynowicz Zbigniew, *[Zygmunt Filipowicz]*, 2015, t. 15, s. 7–8.
14. Buchowski Stanisław, *Rada Miejska w Sejnach w okresie międzywojennym*, 2003, t. 3, s. 65–71.
15. Budrewicz Tadeusz, *Karola Hoffmana obrazki suwalskie*, 2016, t. 16, s. 5–20.

16. [Bukrzejewa Elena Michajłowna] Букреева Елена Михайловна, *Русские дворяне Карцовы – владельцы майоратного имения Довспуда*, 2013, t. 13, s. 25–40.
17. Bukrzejewa Elena, *Miejsca na terenie guberni suwalskiej związane z Napoleonem w materiałach Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie*, 2016, t. 16, s. 89–98.
18. Bukrzejewa Elena, *Mikołaj II w Suwałkach. Zapis wydarzeń 15/28 października 1904 roku*, 2018, t. 18, s. 143–146.
19. Cenckiewicz Sławomir, *Tadeusz Katelbach a powstanie sejneńskie*, 2002, t. 2, s. 81–106.
20. Cieślukowski Stanisław, „Budy” – początkiem niektórych wsi zakładanych wokół Suwałk w połowie XVIII wieku. *Próba identyfikacji*, 2003, t. 3, s. 163–166.
21. Cieślukowski Stanisław, *Wsie Zielone Królewskie i Zielone Drugie koło Suwałk, ich początki, rozwój i mieszkańcy*, 2013, t. 13, s. 41–56.
22. Cieślukowski Stanisław, *Podporucznik Antoni Cieślukowski ps. „Wrona” (1901–1944) i jego synowie*, 2017, t. 17, s. 179–182.
23. Czapała Michaił, *Pułkownik Wincenty Jasiewicz. „Energiczny, śmiały i odważny...”*, 2018, t. 18, s. 207–241.
24. Czapała Michaił, *Generał brygady Eugeniusz Ślaski*, 2019, t. 19, s. 131–164.
25. Czerep Stanisław, *Operacja mazursko-augustowska 1915 roku*, 2014, t. 14, s. 37–58.
26. Dajnowicz Małgorzata, *Oblicze polityczne polskiej Suwalszczyzny w początkach XX wieku*, 2003, t. 3, s. 155–162.
27. Drozdowska Józefa, *Obraz „Chrzest Chrystusa” Wojciecha Gersona w kościele parafialnym pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Bargłowie Kościelnym*, 2008, t. 8, s. 93–96.
28. Drozdowska Józefa, *Kaplica prywatna w dworze w Tajenku*, 2013, t. 13, s. 95–98.
29. Drozdowska Józefa, *Kaplica w Wólce Karwowskiej*, 2014, t. 14, s. 243–250.
30. Dunderis Vilmantas, *Mobilizacja i rekwizycje w powiecie kalwaryjskim w latach 1914–1915*, 2014, t. 14, s. 93–109.
31. Ejdulis Anetta, *Wyniki badań wykopaliskowych na stanowisku 17 w Szczebrze, pow. Augustów, woj. podlaskie*, 2009, t. 9, s. 119–132.
32. Ejdulis Anetta, *Materiały z kurhanu nr 6 w Garbasie I, stanowisko 1., gmina Filipów*, 2011, t. 11, s. 67–76.
33. Fałtynowicz Zbigniew, „Licealista” – z dziejów pisma szkolnego, 2005, t. 5, s. 115–123.
34. Fałtynowicz Zbigniew, *Miłosz – Suwalszczyzna*, 2011, t. 11, s. 93–130.
35. Fałtynowicz Zbigniew, *Zygmunt Filipowicz – śladami suwalskich lat Marii z Wasiłowskich Konopnickiej*, 2015, t. 15, s. 15–25.
36. Fałtynowicz Zbigniew, *Walory literackie „Wędrówek po guberni augustowskiej w celach naukowych odbytych”*, 2017, t. 17, s. 55–64.
37. Faszczka Łukasz, *Administracja wsi na terenie Królestwa Polskiego w latach dwudziestych XIX wieku na przykładzie wsi parafii Bargłów Kościelny*, 2013, t. 13, s. 99–108.
38. Faszczka Łukasz, *Defraudanci i przepisy dotyczące się kary więzienia wobec nich w Królestwie Polskim na przykładzie województwa augustowskiego*, 2015, t. 15, s. 121–132.
39. Filipowicz Mariusz, *Obława augustowska w lipcu 1945 roku w świetle zachowanych dokumentów*, 2003, t. 3, s. 143–153.
40. Filipowicz Sławomir, *Źródła do powstania styczniowego w guberni augustowskiej (w zasobie Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie)*, 2002, t. 2, s. 16–31.

41. Filipowicz Sławomir, *Samorząd miejski w Suwałkach w XIX wieku*, 2003, t. 3, s. 5–14.
42. Filipowicz Sławomir, *Zespół archiwalny Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego 1919–1939 w LCVA jako źródło do badań dziejów oświaty w powiatach augustowskim, sejneńskim, suwalskim w okresie międzywojennym*, 2003, t. 3, s. 167–173.
43. Filipowicz Sławomir, *Karol hr. Brzostowski a powstanie listopadowe*, 2004, t. 4, s. 287–293.
44. Filipowicz Sławomir, *Zespół archiwalny Gimnazjum im. Karola Brzostowskiego w Suwałkach 1919–1939 – stan zachowania, możliwości udostępniania, zawartość*, 2005, t. 5, s. 109–114.
45. Filipowicz Sławomir, *Archiwalia Suwalszczyzny – czynniki wpływające na stan zachowania, rozproszenie*, 2006, t. 6, s. 123–126.
46. Filipowicz Sławomir, *Między sacrum a profanum, czyli blaski i cienie funkcjonowania Eremitów Wyspy Wigierskiej*, 2019, t. 19, s. 5–13.
47. Górniak Andrzej, *Zaawansowanie dystrofii sucharów Wigierskiego Parku Narodowego*, 2004, t. 4, s. 45–52.
48. Góryński Marek, *Granica polsko-pruska na Suwalszczyźnie w świetle dokumentów i relacji mieszkańców*, 2001, t. 1, s. 86–92.
49. Góryński Marek, *Przemyt przez granicę polsko-niemiecką na odcinku Prus Wschodnich w latach 30. XX wieku*, 2018, t. 18, s. 81–98.
50. Grabowska Magdalena, Górniak Andrzej, *Letni fitoplankton wybranych sucharów Wigierskiego Parku Narodowego*, 2004, t. 4, s. 99–104.
51. Hordejuk Sławomir, *Emir Buczacki (1935–1990). Zapomniany aktor teatralny i filmowy*, 2017, t. 17, s. 183–198.
52. Jakubowski Melchior, *Granice dóbr kamedułów wigierskich po 1726 roku*, 2015, t. 15, s. 57–75.
53. Jakubowski Melchior, *Kościoty parafialne w dobrach kamedułów wigierskich. Rokokowe wyposażenie kościoła w Jeleniewie*, 2016, t. 16, s. 99–110.
54. Jakubowski Melchior, *Ołtarz główny i ołtarze przytęczowe w Wigrach*, 2019, t. 19, s. 75–80.
55. Jaszczak Roman, *Lasy i leśnictwo w Królestwie Polskim oczami Aleksandra Połujańskiego*, 2017, t. 17, s. 25–40.
56. Jaworski Jacek, *Powstańcza artyleria na Podlasiu i Litwie w 1863 roku*, 2013, t. 13, s. 109–118.
57. Jemielity Witold ks., *Utworzenie parafii Rutka-Tartak*, 2007, t. 7, s. 79–87.
58. Juszko Walentin, *Garnizon suwalski przed I wojną światową w materiałach Rosyjskiego Państwowego Wojskowo-Historycznego Archiwum w Moskwie*, 2014, t. 14, s. 15–24.
59. Juszko Walentin, *Zachowane groby rosyjskich wojskowych na cmentarzu prawosławnym w Suwałkach*, 2015, t. 15, s. 133–150.
60. Kapła Wiesław, *Analiza antropologiczna materiałów ciałopalnych z kurhanu nr 6 w Garbasie I, stanowisko 1*, 2011, t. 11, s. 77–78.
61. Karpowicz Maciej, Górniak Andrzej, Cudowski Adam, *Struktura zespołów zooplanktonu skorupiakowego oraz ocena aktualnej trofy jeziora Wigry*, 2010, t. 10, s. 11–20.
62. Kaszlej Danuta, Kaszlej Zbigniew, *Ujawnienie żołnierzy Obwodu Suwalsko-Augustowskiego Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”*, 2002, t. 2, s. 107–158.
63. Kaszlej Zbigniew, *Krechowiecko-szwolęzskie dylematy*, 2019, t. 19, s. 81–89.

64. Kłoczko Grzegorz, *Uwarunkowania rynkowe, techniczne i marketingowe wznowienia dzieł Aleksandra Połujńskiego po 150 latach*, 2017, t. 17, s. 65–70.
65. Kołodziejczyk Andrzej, *Makrofauna bezkręgowca jeziora Wigry i wybranych wód Wigierskiego Parku Narodowego*, 2010, t. 10, s. 21–34.
66. Konopacki Artur, *Dziedzictwo kulturowe Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, 2014, t. 14, s. 171–179.
67. Korzeniewska Ewa, Krzysztofiak Lech, Gotkowska-Płachta Anna, *Gospodarka rybacka a stan sanitarno-bakteriologiczny Zatoki Uklei jeziora Wigry*, 2004, t. 4, s. 141–150.
68. Kossowski Maciej Dariusz, *Wspomnienie o najmłodszym żołnierzu obwodu augustowskiego AK/OAK*, 2013, t. 13, s. 175–179.
69. Krzysztofiak Anna, *Trzmiel (Bambus) i trzmiel (Psithyrus) Suwalszczyzny*, 2001, t. 1, s. 43–54.
70. Krzysztofiak Anna, Krzysztofiak Lech, *Pszczoły dziko żyjące (Apoidea) i biegaczowate (Carabidae) występujące wzdłuż drogi Suwałki–Budzisko*, 2002, t. 2, s. 159–188.
71. Krzysztofiak Lech, *Biegaczowate (Carabidea, Koleoptera) Wigierskiego Parku Narodowego*, 2001, t. 1, s. 55–65.
72. Krzysztofiak Lech, *Konferencja Naukowo-Edukacyjna „Jezioro Wigry”*, 2010, t. 10, s. 5–6.
73. Krzywicki Tomasz, *Przegląd problemów badawczych górnego plejstocenu i rozwój badań nad zasięgami łądłolodów skandynawskich w północnej części Niziny Podlaskiej*, 2006, t. 6, s. 55–64.
74. Krzywosz Tadeusz, *Stan astakofauny w Wigierskim Parku Narodowym*, 2004, t. 4, s. 121–123.
75. Krzywosz Tadeusz, Michał Osewski, Lech Krzysztofiak, *Zmiany populacji raków w Jeziorze Gałęzistym*, 2004, t. 4, s. 125–126.
76. Krzywosz Tadeusz, Traczuk Piotr, Chybowski Łucjan, *Raki jeziora Wigry*, 2010, t. 10, s. 37–40.
77. Kuczyńska Anna, Niewolak Stanisław, *Bakterie celulolityczne, mineralizujące lecytynę, rozpuszczające fosforan trójwapniowy i redukujące siarczany w wodzie jezior dystroficznych na obszarze Wigierskiego Parku Narodowego*, 2004, t. 4, s. 175–185.
78. Kuczyńska Anna, Niewolak Stanisław, *Ocena stopnia zanieczyszczenia i stanu sanitarno-bakteriologicznego wody jezior dystroficznych na obszarze Wigierskiego Parku Narodowego*, 2004, t. 4, s. 205–216.
79. Kuczyńska Anna, Niewolak Stanisław, *Sezonowe zmiany liczebności bakterii czynnych w obiegu azotu w wodzie jezior dystroficznych na obszarze Wigierskiego Parku Narodowego*, 2004, t. 4, s. 187–203.
80. Kuczyńska Anna, Niewolak Stanisław, *Występowanie bakterii heterotroficznych w wodzie jezior dystroficznych na obszarze Wigierskiego Parku Narodowego*, 2004, t. 4, s. 161–174.
81. Kupryjanowicz Mirosława, *Postglacjalny rozwój roślinności rejonu jeziora Wigry. Wstępne wyniki analizy pyłkowej osadów dennych z Zatoki Szupiańskiej*, 2004, t. 4, s. 37–44.
82. Kwasigroch Beata, *Leonard Niedźwiecki*, 2008, t. 8, s. 145–156.
83. Leończuk Kazimierz, *Dzieje wsi szlacheckiej i majątku Łanowicze*, 2004, t. 4, s. 237–264.
84. Lewoc Witold, *Ppor. Edmund Krysiuk „Lot” (1920–2013)*, 2015, t. 15, s. 155–158.
85. Lutostańska Alicja, Stefan Józef Bigelmajer (1863–1916). *Labirynty wolności*, 2013, t. 13, s. 180–186.

86. Łoziński Jacek, *Połujański – leśnictwo dawniej czy dziś? Moje wrażenia po lekturze dzieł Aleksandra Połujańskiego „Opisanie lasów” i „Leśnictwo polskie”*, 2017, t. 17, s. 41–54.
87. Makowski Andrzej, *Przemiany społeczno-polityczne w Augustowie po październiku 1956 roku*, 2001, t. 1, s. 104–107.
88. Makowski Andrzej, *Szkolnictwo w Augustowie w okresie powojennym*, 2005, t. 5, s. 125–139.
89. Makowski Andrzej, *Szczebra. Dzieje wsi od I wojny światowej do czasów współczesnych*, 2009, t. 9, s. 57–82.
90. Maksimiuk Diana, *Sprawa Mieczysława Janucika i początki augustowskiej bezpieki*, 2020, t. 20, s. 105–118.
91. Marczak Jarosław, *Weterani powstania styczniowego z Suwalszczyzny*, 2013, t. 13, s. 119–132.
92. Markiewicz Marcin, *Akcja „L” (czerwiec – październik 1950 roku) – przyczynek do dziejów stalinowskiego systemu represji na Suwalszczyźnie*, 2012, t. 12, s. 169–180.
93. Markiewicz Marcin, *Uwagi na temat obowiązkowych dostaw produktów rolnych w powiecie suwalskim (1950–1956)*, 2013, t. 13, s. 133–144.
94. Markowski Artur, *Mieszkańcy Suwałk w czasach Księstwa Warszawskiego w świetle źródeł fiskalnych z 1811 i 1815 roku. Analiza demograficzno-statystyczna*, 2005, t. 5, s. 5–27.
95. Maroszek Józef, *Wprowadzenie do sesji naukowej „Życie religijne w Suwałkach w XIX i XX wieku”*, 2012, t. 12, s. 5–6.
96. Maroszek Józef, *Losy „Eremu Wyspy Wigierskiej” po kasacie kamedułów (1800–1944)*, 2014, t. 14, s. 141–154.
97. Martyniak Andrzej, Wziętek Bogdan, Szymańska Urszula, Osewski Michał, Hliwa Piotr, *Skład ichtiofauny oraz wiek i tempo wzrostu ryb w zbiornikach Suchar Wielki, Sucharek i Klonek na terenie Wigierskiego Parku Narodowego*, 2004, t. 4, s. 131–136.
98. Matusiewicz Andrzej, *Drukarnie i księgarnie w Suwałkach w pierwszej połowie XIX wieku*, 2001, t. 1, s. 7–26.
99. Matusiewicz Andrzej, *Egzekucje powstańców styczniowych w Suwałkach*, 2002, t. 2, s. 67–72.
100. Matusiewicz Andrzej, *Manifestacje patriotyczne w Suwałkach w 1861 roku*, 2002, t. 2, s. 32–46.
101. Matusiewicz Andrzej, *Statua Matki Boskiej czy świętej Jadwigi?*, 2002, t. 2, s. 189–195.
102. Matusiewicz Andrzej, *Samorząd miejski w Suwałkach w okresie międzywojennym*, 2003, t. 3, s. 15–34.
103. Matusiewicz Andrzej, *Upamiętnianie Józefa Piłsudskiego na Suwalszczyźnie w okresie międzywojennym*, 2005, t. 5, s. 141–153.
104. Matusiewicz Andrzej, *Muzeum Ziemi Suwalskiej (1909–1914)*, 2007, t. 7, s. 89–96.
105. Matusiewicz Andrzej, *Prywatna Siedmioklasowa Szkoła Handlowa w Suwałkach (1906–1914)*, 2007, t. 7, s. 5–34.
106. Matusiewicz Andrzej, *Muzeum Regionalne w Suwałkach (1956–1962)*, 2008, t. 8, s. 5–32.
107. Matusiewicz Andrzej, *Straceni w Suwałkach w latach 1863–1864*, 2008, t. 8, s. 97–108.
108. Matusiewicz Andrzej, *Starostowie i wicestarostowie suwalscy w latach 1918–1939*, 2009, t. 9, s. 43–56.
109. Matusiewicz Andrzej, *Dobra dowspużdzkie po 1831 roku*, 2011, t. 11, s. 7–30.
110. Matusiewicz Andrzej, *Świątynie w Suwałkach w XIX wieku*, 2012, t. 12, s. 23–58.

111. Matusiewicz Andrzej, *Prezesi Komisji Województwa Augustowskiego i gubernatorzy cywilni augustowscy w latach 1816–1866*, 2013, t. 13, s. 57–79.
112. Matusiewicz Andrzej, *Suwałki – stolica guberni augustowskiej w okresie powstania styczniowego*, 2015, t. 15, s. 77–94.
113. Matusiewicz Andrzej, *Zygmunt Filipowicz – historyk i popularyzator Suwalszczyzny*, 2015, t. 15, s. 47–55.
114. Matusiewicz Andrzej, *Rodzina Szymona Konarskiego – nieznanne fakty*, 2016 t. 16, s. 31–46.
115. Matusiewicz Andrzej, *Aleksander Połujański (1814–1866). Zapomniany leśnik i krajoznawca*, 2017, t. 17, s. 5–24.
116. Matusiewicz Andrzej, „*O łaskawe powrócenie z Rossji mego ojca...*” – listy dzieci z Filipowa do ministra Hilarego Minca, 2019, t. 19, s. 91–97.
117. Matusiewicz Andrzej, *Szymon Klemens Lutostański, adiutant 1 Pułku Strzelców Suwalskich*, 2019, t. 19, s. 165–178.
118. Matusiewicz Andrzej, *Pensje i szkoły żeńskie w Suwałkach i województwie augustowskim w latach 1816–1866*, 2020, t. 20, s. 5–49.
119. Matusiewicz Andrzej, Mierzwa Janusz, *Starostowie sejneńscy w latach 1918–1925*, 2012, t. 12, s. 181–192.
120. Matusiewicz Czesław, *Początki oświaty w Suwałkach i okolicy (do 1795 roku)*, 2005, t. 5, s. 155–162.
121. Mierzwa Janusz, *Związki płk. Adama Koca z Suwalszczyzną*, 2006, t. 6, s. 127–129.
122. Mierzwa Janusz, Szlaszyński Jarosław, *Starostowie augustowscy w okresie międzywojennym*, 2012, t. 12, s. 193–202.
123. Namiotko Tadeusz, Namiotko Lucyna, Staniszevska Wioletta, *Stan poznania fauny małżoraczków (Ostracoda, Crustacea) Wigierskiego Parku Narodowego*, 2004, t. 4, s. 115–120.
124. Naruszewicz Tomasz, *Rok 1939 w okolicy Rospudy*, 2004, t. 4, s. 265–285.
125. Naruszewicz Tomasz, *Parafia Bakalarzewo w pierwszej połowie XVII wieku*, 2005, t. 5, s. 29–52.
126. Naruszewicz Tomasz, *Konflikty mieszczan filipowskich w latach czterdziestych XVIII wieku*, 2010, t. 10, s. 91–96.
127. Naruszewicz Tomasz, *Zmiany koryta Rospudy (Douspudy, Dowspudy)*, 2011, t. 11, s. 31–43.
128. Naruszewicz Tomasz, *Kilka uwag do początków parafii suwalskiej*, 2012, t. 12, s. 7–22.
129. Naruszewicz Tomasz, *Pierwotnie Dauspuda, Douspuda, następnie Dowspuda i Rospuda*, 2013, t. 13, s. 145–152.
130. Naruszewicz Tomasz, *Rozwój miasteczek z obszaru dzisiejszego powiatu suwalskiego w XVI–XXI wieku*, 2014, t. 14, s. 155–170.
131. Naruszewicz Tomasz, *Pacowski najazd na Suwałki w połowie XVIII wieku*, 2015, t. 15, s. 151–154.
132. Naruszewicz Tomasz, *Krwawe porachunki w Wiżajnach i okolicy w połowie XVIII wieku*, 2016, t. 16, s. 111–116.
133. Naruszewicz Tomasz, *Raczkki wcześniej znalazły się w rękach Paców*, 2016, t. 16, s. 117–122.

134. Naruszewicz Tomasz, *Łamanie praw mieszkańców na przykładzie miast południowej części województwa trockiego w XVII–XVIII wieku*, 2017, t. 17, s. 71–91.
135. Naruszewicz Tomasz, *Gospodarka miejska Przerośli, Filipowa, Bakalarzewa i Raczek w XVI–XVIII wieku*, 2018, t. 18, s. 15–38.
136. Naruszewicz Tomasz, *Z dziejów miasta i starostwa Wisztyniec w Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, 2019, t. 19, s. 15–30.
137. Naruszewicz Tomasz, *Aleksander Nietubyć, powstaniec sejneński, uczestnik walk z bolszewikami i II wojny światowej*, 2020, t. 20, s. 151–160.
138. Naruszewicz Tomasz, *Najstarsi mieszkańcy, w tym przeorzy Wigier*, 2020, t. 20, s. 119–129.
139. Nikołajuk Jan, *Obwód Straży Granicznej „Suwałki”. Powstanie i działalność*, 2008, t. 8, s. 33–40.
140. Nizowski Andrzej, *5 Brygada Strzelecka w wojnie rosyjsko-japońskiej 1904–1905*, 2014, t. 14, s. 181–219.
141. Nizowski Andrzej, *Mobilizacja i pierwsze działania bojowe 5 Brygady Strzeleckiej (28 czerwca – 17 sierpnia 1914 roku)*, 2014, t. 14, s. 25–35.
142. Nizowski Andrzej, *Od wojny do rewolucji. Suwałki w latach 1904–1906*, 2016, t. 16, s. 123–136.
143. Nizowski Andrzej, *Polacy w 5 Brygadzie Strzeleckiej*, 2018, t. 18, s. 109–128.
144. Ochał Artur, *Plany mobilizacji Pułku Korpusu Ochrony Pogranicza „Suwałki” w świetle dokumentów KOP z lat 1928–1931*, 2005, t. 5, s. 53–73.
145. Ochał Artur, *Nieznany epizod powstania sejneńskiego w 1919 roku w świetle dokumentów żandarmerii Korpusu Ochrony Pogranicza*, 2006, t. 6, s. 131–137.
146. Ochał Artur, *Pomnik Józefa Piłsudskiego w Filipowie*, 2007, t. 7, s. 97–100.
147. Ochał Artur, *Łopuchowo – ewangelicki okres w dziejach wsi*, 2008, t. 8, s. 109–119.
148. Ochał Artur, *Mecenas Antoni Radziukiewicz – suwalski adwokat w służbie polskiego wywiadu*, 2010, t. 10, 127–143.
149. Ochał Artur, *Plk Jan Wójcik – oficer i wychowawca, wieloletni dowódca Batalionu Korpusu Ochrony Pogranicza „Sejny”*, 2011, t. 11, s. 131–137.
150. Ochał Artur, *Major lekarz Stanisław Mickaniewski – sejneński lekarz wojskowy, do końca wierny żołnierskiej przysiędze*, 2014, t. 14, s. 251–264.
151. Ochał Artur, *Biografia Edwarda Sądaga – ostatniego kierownika Urzędu Celnego w Bakalarzewie*, 2017, t. 17, s. 199–217.
152. Płoński Artur, *Zmiany ludnościowe w Suwałkach na tle pozostałych miast postwojewódzkich w latach 1998–2010*, 2012, t. 12, s. 139–158.
153. Przygucki Jacek, *Historia por. Adama Aleksandrowicza*, 2008, t. 8, s. 157–167.
154. Ptaszyńska Eliza, *Zygmunt Filipowicz – twórca kolekcji malarstwa rodziny Wieruszów-Kowalskich*, 2015, t. 15, s. 27–35.
155. Radziwonowicz Tadeusz, *Rok 1920 na Suwalszczyźnie*, 2001, t. 1, s. 27–42.
156. Radziwonowicz Tadeusz, *Suwalski samorząd w latach 1944–1950*, 2003, t. 3, s. 73–95.
157. Radziwonowicz Tadeusz, *O ochronie przyrody w Puszczy Augustowskiej w okresie międzywojennym (na podstawie materiałów archiwalnych nadleśnictw)*, 2004, t. 4, s. 5–18.
158. Radziwonowicz Tadeusz, *O powstaniu i działalności pierwszego Archiwum Państwowego w Suwałkach (1921–1926)*, 2006, t. 6, s. 65–75.

159. Radziwonowicz Tadeusz, *Struktury Kościoła rzymskokatolickiego a administracja terenowa w latach 1956–1975 w północnych powiatach województwa białostockiego*, 2006, t. 6, s. 5–28.
160. Radziwonowicz Tadeusz, *O samorządach gminnych w powiecie suwalskim w latach 1918–1920*, 2009, t. 9, s. 5–32.
161. Radziwonowicz Tadeusz, *Po obławie. Pierwsze poszukiwania zaginionych (1945–1947)*, 2010, t. 10, s. 75–89.
162. Radziwonowicz Tadeusz, *Z taboru do miasta. O osiedlaniu i „produktywizacji” ludności cygańskiej na Suwalszczyźnie*, 2011, t. 11, s. 45–66.
163. Radziwonowicz Tadeusz, *O sytuacji i warunkach funkcjonowania struktur organizacyjnych kościołów i związków wyznaniowych w Suwałkach w latach 1975–1989*, 2012, t. 12, s. 89–115.
164. Radziwonowicz Tadeusz, *Na tyłach frontu. O wojennej codzienności w guberni suwalskiej (1914–1915)*, 2014, t. 14, s. 59–92.
165. Radziwonowicz Tadeusz, „Sąd Powiatowy wzywa zaginionego...”. *O ofiarach Obławy Augustowskiej w sądowych materiałach archiwalnych*, 2015, t. 15, s. 95–112.
166. Radziwonowicz Tadeusz, *Gubernia suwalska w pierwszym okresie Wielkiej Wojny. O migracjach ludności w latach 1914–1915*, 2016, t. 16, s. 47–72.
167. Radziwonowicz Tadeusz, *Suwalszczyzna w czasie I wojny światowej w materiałach archiwalnych Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie*, 2017, t. 17, s. 109–114.
168. Radziwonowicz Tadeusz, *O społeczno-gospodarczych skutkach Wielkiej Wojny na terenie guberni suwalskiej w latach 1914–1915 w świetle archiwaliów z Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie*, 2018, t. 18, s. 45–68.
169. Rogalewska Ewa, *Status społeczny rodzin ofiar obławy augustowskiej w świetle relacji świadków*, 2018, t. 18, s. 69–80.
170. Rudź Radosław, Górniak Andrzej, *Zooplankton skorupiakowy jezior harmonijnych Wigierskiego Parku Narodowego*, 2004, t. 4, s. 105–114.
171. Rutkowski Jacek, *Osady jeziora Wigry*, 2004, t. 4, s. 19–36.
172. Samborska-Kukuć Dorota, *Działalność literacka i oświatowa Józefy Źdzarskiej – rekonesans*, 2016, t. 16, s. 21–29.
173. Sawicki Ryszard ks., *Biskup Michał Franciszek Karpowicz – patriota Rzeczypospolitej Obojga Narodów, czy sługa pruskiego zaborcy?*, 2016, t. 16, s. 167–181.
174. Sawicki Ryszard ks., *Wigierski fresk o sprowadzeniu kamedułów do Polski i fundacji Eremitów Srebrnej Góry na Bielanych pod Krakowem*, 2019, t. 19, s. 31–42.
175. Schabieński Jarosław, *Miejska Rada Narodowa w Suwałkach w latach 1978–1984 w świetle dokumentów archiwalnych*, 2003, t. 3, s. 97–111.
176. Schabieński Jarosław, „Solidarność” w województwie suwalskim w latach 1980–1981, 2003, t. 3, s. 113–141.
177. Schabieński Jarosław, „Ława” – niezależne pismo młodzieży suwalskiej 1980–1981, 2005, t. 5, s. 163–170.
178. Schabieński Jarosław, *Ruch Światło-Życie w Suwałkach w pierwszym dziesięcioleciu istnienia*, 2005, t. 5, s. 171–176.
179. Schabieński Jarosław, *Bezpieka w hotelu PTTK w Augustowie*, 2006, t. 6, s. 139–142.

180. Schabieński Jarosław, *Inwigilacja NSZZ „Solidarność” w województwie suwalskim w pierwszym okresie działalności – sposoby, cele, działania, kolportaż informacji*, 2008, t. 8, s. 121–130.
181. Schabieński Jarosław, *Wybory do rad narodowych w 1984 roku – głosowanie bez możliwości dokonania wyboru*, 2008, t. 8, s. 131–134.
182. Schabieński Jarosław, *Konflikt o język nabożeństw w diecezji sejneńskiej i próby jego rozwiązania*, 2009, t. 9, s. 83–96.
183. Schabieński Jarosław, *Sprawa operacyjnego rozpracowania „Cmentarz”*, 2010, t. 10, s. 97–101.
184. Schabieński Jarosław, *Bezpieka w hotelu „Hańcza” w Suwałkach*, 2012, t. 12, s. 203–208.
185. Schabieński Jarosław, *Laicyzacja w województwie suwalskim w latach 1975–1985*, 2017, t. 17, s. 93–107.
186. Schabieński Jarosław, *Kontakty mieszkańców województwa suwalskiego z sowiecką Litwą i Białorusią w latach 70. XX wieku*, 2018, t. 18, s. 39–43.
187. Sidor Marek, *Karol hrabia Brzostowski i jego dobra – źródła w zbiorach Archiwum Państwowego w Suwałkach*, 2004, t. 4, s. 295–302.
188. Sidor Marek, *Migracje ludności na Suwalszczyźnie po drugiej wojnie światowej w świetle materiałów Archiwum Państwowego w Suwałkach*, 2006, t. 6, s. 143–149.
189. Sidor Marek, *Powiat suwalski w okresie międzywojennym – podstawy prawne i organizacja administracji ogólnej oraz samorządu terytorialnego*, 2009, t. 9, s. 33–42.
190. Sidor Marek, *„Ongi, ongi kochał się zapamiętałe [...]” – hrabia Ludwika Michała Paca niełatwy ożenek*, 2010, t. 10, s. 103–109.
191. Sidor Marek, *Ludwik Michał hrabia Pac – polski ziemianin w angielskim stylu*, 2011, t. 11, s. 79–92.
192. Sidor Marek, *Wysiedlenia ludności litewskiej z Suwalszczyzny w latach 1941, 1945–1949, ich przebieg i konsekwencje*, 2012, t. 12, s. 159–168.
193. Sidor Marek, *Szkoci i Anglicy na Suwalszczyźnie w XIX wieku*, 2016, t. 16, s. 73–88.
194. Sidor Marek, *Nowy „przywilej” dla Raczek. Miasto w okresie reform gospodarczych gen. Ludwika Michała Paca*, 2018, t. 18, s. 99–108.
195. Sidor Marek, *Krzysztof Zygmunt Pac protektor zakonu kamedułów*, 2019, t. 19, s. 43–52.
196. Sidor Marek, *Szkoła rolnicza w Dowspuddie w okresie międzywojennym, cz. 1. Trudne i długie początki*, 2020, t. 20, s. 51–68.
197. Skłodowski Krzysztof, *Popiersie patrona 3. Pułku Szwoleżerów Mazowieckich*, 2002, t. 2, s. 196–200.
198. Skłodowski Krzysztof, *Infrastruktura oraz „terenowe wyposażenie” garnizonu Suwałki (1922–1939)*, 2007, t. 7, s. 35–50.
199. Skłodowski Krzysztof, *„Przestępstwa przeciwko państwu” – próby agitacji komunistycznej w oddziałach garnizonu Suwałki w okresie międzywojennym. Przyczynę do dziejów garnizonu*, 2006, t. 6, s. 151–156.
200. Skłodowski Krzysztof, *Służba duszpasterska w garnizonie Suwałki 1921–1939*, 2012, t. 12, s. 59–76.
201. Skłodowski Krzysztof, *Oddziały rosyjskie na terenie guberni suwalskiej w okresie poprzedzającym wybuch Wielkiej Wojny*, 2014, t. 14, s. 5–14.

202. Skłodowski Krzysztof, *Zygmunt Filipowicz – prezes Stowarzyszenia Przyjaciół Suwalszczyzny*, 2015, t. 15, s. 37–45.
203. Skłodowski Krzysztof, Szlaszyński Jarosław, *Przyczynki do dziejów powojennej konspiracji na terenie powiatu suwalskiego. Dokumenty AK-AKO-WiN w zbiorach Muzeum Okręgowego w Suwałkach*, 2001, t. 1, s. 93–103.
204. Snarski Krzysztof, *Dezintegracja i reintegracja społeczności starowierczych*, 2006, t. 6, s. 157–164.
205. Snarski Krzysztof, *Stereotypowy i rzeczywisty wizerunek polskiego staroobrzędowca*, 2007, t. 7, s. 101–108.
206. Sychowicz Krzysztof, *Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Suwałkach w latach 1980–1983*, 2006, t. 6, s. 29–38.
207. Sychowicz Krzysztof, *Kościół katolicki a władza „ludowa” w powiecie augustowskim i suwalskim w latach 1945–1956*, 2006, t. 6, s. 77–88.
208. Sychowicz Krzysztof, *SB w walce z „demonami”*, 2009, t. 9, s. 133–136.
209. Sychowicz Krzysztof, *Okólnik nr 26 Ministerstwa Oświaty z 4 sierpnia 1958 roku i jego realizacja w powiecie augustowskim, sejneńskim i suwalskim*, 2010, t. 10, s. 111–120.
210. Sychowicz Krzysztof, *Dziekani suwalscy: ks. Bolesław Gumowski i ks. Witold Balukiewicz w materiałach władz i aparatu bezpieczeństwa*, 2012, t. 12, s. 129–138.
211. Szlaszyński Jarosław, *Konflikty Augustowa ze starostwem augustowskim w okresie przedrozbiorowym*, 2001, t. 1, s. 75–80.
212. Szlaszyński Jarosław, *Władze Augustowa w okresie przedrozbiorowym*, 2001, t. 1, s. 67–74.
213. Szlaszyński Jarosław, *Powstanie styczniowe na Augustowszczyźnie*, 2002, t. 2, s. 47–66.
214. Szlaszyński Jarosław, *Władze Augustowa w okresie międzywojennym*, 2003, t. 3, s. 35–64.
215. Szlaszyński Jarosław, *Dzieje oświaty w Augustowie do wybuchu drugiej wojny światowej*, 2005, t. 5, s. 75–108.
216. Szlaszyński Jarosław, *1. Pułk Ułanów Krechowieckich w Augustowie*, 2006, t. 6, s. 89–122.
217. Szlaszyński Jarosław, *Organizacja i działania augustowskiego obwodu Polskiej Organizacji Wojskowej*, 2007, t. 7, s. 51–77.
218. Szlaszyński Jarosław, *Przerośl w okresie zaborów*, 2008, t. 8, s. 41–92.
219. Szlaszyński Jarosław, *Opozycyjne poglądy i postawy mieszkańców Augustowa w okresie historycznych przełomów w latach 1956–1970*, 2010, t. 10, s. 51–74.
220. Szlaszyński Jarosław, *Przyczynki do dziejów opozycji politycznej na Suwalszczyźnie w latach 1979–1980*, 2010, t. 10, s. 121–126.
221. Szlaszyński Jarosław, *Antysocjalistyczne akcje propagandowe w Augustowie w latach 1980–1984*, 2012, t. 12, s. 209–222.
222. Szlaszyński Jarosław, *Walka o odzyskanie kościoła, obrazu i ustanowienie parafii Matki Boskiej Częstochowskiej w Augustowie*, 2013, t. 13, s. 153–174.
223. Szlaszyński Jarosław, *Augustów w początkowym okresie pierwszej wojny światowej*, 2014, t. 14, s. 119–130.
224. Szlaszyński Jarosław, *Mobilizacja i przygotowanie obronne 1 Pułku Ułanów Krechowieckich w 1939 roku*, 2014, t. 14, s. 221–242.
225. Szlaszyński Jarosław, *Próby rejestracji niezależnych stowarzyszeń w Augustowie po „październikowej odwilży” 1956 roku*, 2016, t. 16, s. 137–144.

226. Szlasyński Jarosław, *Ekspansja gospodarcza Augustowa na ziemię Wielkiego Księstwa Litewskiego w okresie staropolskim*, 2018, t. 18, s. 5–14.
227. Szlasyński Jarosław, *Wielkie uroczystości państwowe w Augustowie w początkach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego*, 2018, t. 18, s. 147–155.
228. Szlasyński Jarosław, *4 Pułk Ułanów pod dowództwem płk. Jana Hipolita Koziatulskiego w Augustowie w latach 1815–1816*, 2019, t. 19, s. 99–115.
229. Szlasyński Jarosław, *Bój pod Długoborzem 11 września 1939 roku. Bratobójcze starcie 1 Pułku Ułanów Krechowieckich z II batalionem 71 Pułku Piechoty*, 2020, t. 20, s. 69–103.
230. Szumski Jerzy, *Osadnictwo na Suwalszczyźnie po powstaniu styczniowym*, 2002, t. 2, s. 73–80.
231. Szumski Jerzy, *Akta Centralnych Władz Wyznaniowych Królestwa Polskiego jako źródło do badań nad stosunkami wyznaniowymi na Suwalszczyźnie i Zaniemieniu w latach 1815–1866*, 2006, t. 6, s. 165–170.
232. Szymańska Hanna, Krzyk Agnieszka, *Z Chin i Skandynawii na Suwalszczyznę*, 2010, t. 10, s. 35–36.
233. Śliwowska Wiktoria, *Warsztat informacyjny do badań losów uczestników powstania styczniowego*, 2002, t. 2, s. 7–15.
234. Tałała Izabela, Zalewska Agnieszka, *Obszary występowania storczykowatych (Orchidaceae) w południowej części Wigierskiego Parku Narodowego*, 2004, t. 4, s. 61–77.
235. Trzaskalik Tadeusz, *Ksiądz Stanisław Szczęsnowicz – kapłan i polityk*, 2012, t. 12, s. 77–87.
236. Urbonavičius Rimvydas, *Powiat mariampolski i miasto Mariampol w przededniu oraz w czasie I wojny światowej w dokumentach władz carskich*, 2014, t. 14, s. 111–118.
237. Wasilewska-Klamka Beata, Kuźma Inga, *Niematerialne dziedzictwo kulturowe Wigier i okolic. Raport z badań terenowych*, 2009, t. 9, s. 137–152.
238. Wasilewski Jarosław, *„W tym przypadku pomyliliśmy się. Ale znajdziemy NASZYCH”. W poszukiwaniu prawdy o Oblawie Augustowskiej w latach 1987–1989*, 2018, t. 18, s. 129–142.
239. Wilczewski Waldemar F., *Zabezpieczenie operacyjne peregrynacji obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej na terenie dekanatów Suwałki Północ i Południe oraz Sejny (15.08–9.09 1986 roku) w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa*, 2006, t. 6, s. 39–45.
240. Wnukowski Łukasz, *Freikorps Diebitsch na Suwalszczyźnie w 1919 roku*, 2019, t. 19, s. 53–74.
241. Wódkiewicz Maciej, *Dynamika populacji kukuczki kapturkowatej *Neottianthe cucullata* (L.) Schlechter w Wigierskim Parku Narodowym*, 2004, t. 4, s. 79–84.
242. Wziątek Bogdan, Martyniak Andrzej, Kozłowski Jacek, Osewski Michał, Mierzejewska Katarzyna, *Wzrost siew w jeziorze Wigry przed i po utworzeniu Wigierskiego Parku Narodowego*, 2004, t. 4, s. 137–140.
243. Wziątek Bogdan, Martyniak Andrzej, Mierzejewska Katarzyna, Kozłowski Jacek, Osewski Michał, *Możliwość wykorzystania barwników fluorescencyjnych w badaniach nad odżywianiem się ptaków rybożernych na przykładzie kormorana czarnego i sielawy w Wigierskim Parku Narodowym*, 2010, t. 10, s. 41–44.
244. Zawadzka Dorota, Zawadzki Jerzy, Zawadzki Grzegorz, *Monitoring ptaków jeziora Wigry w latach 2005–2008*, 2010, t. 10, s. 45–50.

245. Zieliński Piotr, Górniak Andrzej, Maksimiuk Joanna, *Letni bakterioplankton jeziora Wigry*, 2004, t. 4, s. 151–160.
246. Zwolski Marcin, *Represje władz wobec NSZZ „Solidarność” Regionu „Pojezierze” w stanie wojennym*, 2006, t. 6, s. 47–54.
247. Zwolski Marcin, *Tajny współpracownik w Zarządzie Regionu „Pojezierze”*, 2008, t. 8, s. 135–144.
248. Zwolski Marcin, *Augustowska Grupa Oporu*, 2009, t. 9, s. 153–159.
249. Zwolski Marcin, *Działalność wydawnicza Regionalnej Komisji Wykonawczej NSZZ „Solidarność” Regionu Pojezierze (1986–1989)*, 2012, t. 12, s. 223–232.
250. Zwolski Marcin, *Obchody patriotycznych świąt narodowych pod Dębem Wolności w Suwałkach w latach 1980–1989*, 2013, t. 13, s. 81–94.
251. Zych Marcin, *Czy duże kwiatostany są atrakcyjniejsze? Co wpływa na częstość wizyt owadów na kwiatach *Heracleum sphondylium* (Apiaceae)?*, 2004, t. 4, s. 85–89.
252. Zych Marcin, *Ewolucja systemów zapylania na przykładzie europejskich przedstawicieli rodzaju *Heracleum* L. (Apiaceae)*, 2004, t. 4, s. 91–98.

Materiały

1. Batura Wojciech (oprac.), *„Dobre rady wychowawcze” Joanny Buchowieckiej (1838 rok)*, 2005, t. 5, s. 177–180.
2. Batura Wojciech, *Dwa dokumenty dotyczące budowy Kanalu Augustowskiego ze zbiorów Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie*, 2012, t. 12, s. 233–246.
3. Budrewicz Tadeusz, *Karol Hoffman i jego wspomnienia z Suwalszczyzny (część 1)*, 2017, t. 17, s. 115–178.
4. Budrewicz Tadeusz, *Karol Hoffman i jego wspomnienia z Suwalszczyzny (część 2)*, 2018, t. 18, s. 157–187.
5. Bukiejewa Jelena Michajłowna, *Dowspuda we wspomnieniach Jurija Karcowa*, 2011, t. 11, s. 139–150.
6. Dobroński Adam Czesław (oprac.), *Rozwój Pojezierza Suwalsko-Augustowskiego jako terenu turystyczno-letniskowego – konferencja w Suwałkach 21 listopada 1934 roku*, 2009, t. 9, s. 161–174.
7. Dobroński Adam Czesław, *Nieznane źródło do września 1939 roku na Suwalszczyźnie. Dziennik bojowy por. Piotra Łazarewicza, dowódcy kompanii Straży Granicznej „Filipów”*, 2010, t. 10, s. 145–171.
8. Drowdziłło-Batura Irena (oprac.), *Relikty kultury tradycyjnej w świadomości mieszkańców powiatu augustowskiego w końcu XX wieku: nazewnictwo, duchy, strachy, zwidy, lecznictwo*, 2007, t. 7, s. 109–144.
9. Filipiak-Sokołowska Izabela, Sokołowski Janusz (oprac.), *O suwalskiej pieśni ludowej i wybranych przykładach jej regionalnego nacechowania*, 2007, t. 7, s. 151–198.
10. Filipowicz Sławomir (oprac.), *Przywileje dla miasta Suwałk*, 2006, t. 6, s. 171–183.
11. Gnatowski Michał (oprac.), *Z tajnych archiwów radzieckich (1). Dokumenty NKWD o sytuacji społeczno-gospodarczej i polskim podziemiu niepodległościowym na Augustowszczyźnie w 1940 roku*, 2001, t. 1, s. 109–115.
12. Kędziora-Babiński Piotr, *Ekshumacja żołnierza niemieckiego poległego w pierwszej wojnie światowej w Bakałarzewie*, 2019, t. 19, s. 117–120.

13. Kleczkowska Janina, *O pierwszej „Solidarności” w Liceum Ogólnokształcącym im. G. Piramowicza w Augustowie – wspomnienie*, 2013, t. 13, s. 187–196.
14. Krupiński Grzegorz (oprac.), *Drucy-Lubeccy a starostwo sejwejskie w końcu XVIII wieku*, 2007, t. 7, s. 145–150.
15. Markowski Artur (oprac.), *Materiały do dziejów stosunków polsko-żydowskich w Kalwarii na Suwalszczyźnie w roku 1915*, 2005, t. 5, s. 181–185.
16. Melnik Jeremi, *Zapomniane powstanie. Samorząd Warwiszki w świetle dokumentów*, 2010, t. 10, s. 173–200.
17. Nizowski Andrzej, *„Wstąpiłem w kosyniery, i byłem w sześciu starciach z wojskami rosyjskimi...”. Spisy zesłańców i protokoły przesłuchań powstańców 1863 roku*, 2016, t. 16, s. 145–166.
18. Pietrzak Janina, *Z Kresów do Augustowa*, 2014, t. 14, s. 265–273.
19. Radziwonowicz Tadeusz (oprac.), *Regulamin powinności pańszczyźnianych włościan dóbr Czostków (1840 rok)*, 2002, t. 2, s. 201–206.
20. Radziwonowicz Tadeusz (oprac.), *Starobrzędowcy w dokumentach władz (1945–1970)*, 2008, t. 8, s. 169–186.
21. Radziwonowicz Tadeusz, Sidor Marek (oprac.), *„Tajemny testament” właściciela podgrodzieńskiego Karolina*, 2003, t. 3, s. 175–191.
22. Rychlewski Bartłomiej, *Wypisy z dokumentów z okresu tworzenia się „władzy ludowej” na Suwalszczyźnie w latach 1944–1945*, 2018, t. 18, s. 189–206.
23. Schabieński Jarosław, *Kwestia przeznaczenia budynku KW PZPR w Suwałkach w świetle dokumentów z archiwum Krzysztofa Zadręga*, 2011, t. 11, s. 151–194.
24. Schabieński Jarosław, *Nomenklatura województwa suwalskiego w latach siedemdziesiątych XX wieku*, 2011, t. 11, s. 195–202.
25. Skłodowski Krzysztof (oprac.), *Inwentarz zbioru kopii materiałów rękopiśmiennych prof. Knuta Olofa Falka*, 2020, t. 20, s. 131–149.
26. Szlaszyński Jarosław (oprac.), *Stosunki handlowe na pograniczu polsko-litewsko-pruskim na początku drugiej połowy XVIII wieku*, 2004, t. 4, s. 303–344.
27. Więcek Wojciech, *Refleksje na temat służby w Litewsko-Polskim Batalionie Sił Pokojowych w Orzyszu*, 2019, t. 19, s. 121–130.
28. Zwolski Marcin (oprac.), *Ocena sytuacji polityczno-operacyjnej woj. suwalskiego w 1982 roku w świetle raportu komendanta wojewódzkiego MO w Suwałkach*, 2008, t. 8, s. 187–204.

Recenzje, dyskusje, polemiki

1. Batura Wojciech (rec.): Henryk Bartoszewicz, *Prądyński czy Mallet. Spór o autorstwo planów Kanału Augustowskiego*, 2005, t. 5, s. 190–193.
2. Batura Wojciech (rec.): *Słownik biograficzny białostocko-lomżyńsko-suwański*, 2007, t. 7, s. 199–201.
3. Batura Wojciech (rec.): Tomasz Strzembosz, Rafał Wnuk, *Czerwone Bagno. Konspiracja i partyzantka antysowiecka w Augustowskim wrzesień 1939 – czerwiec 1941*, 2010, t. 10, s. 201–207.
4. Batura Wojciech (rec.): Wojciech Jastrzębiec Kuczkowski, *Polskie szlaki żeglowne. Szlak króla Stefana Batorego. Kanał Augustowski*, 2010, t. 10, s. 208–224.

5. Batura Wojciech (rec.): Adam Czesław Dobroński, *Miasta województwa podlaskiego*, 2014, t. 14, s. 275–277.
6. Batura Wojciech, *Refleksje po lekturze eseju Macieja Ambrosiewicza pt. „Kanał Augustowski i okolice”*, 2020, t. 20, s. 165–189.
7. Dobroński Adam Czesław (rec.): Krzysztof Skłodowski, *3. Pułk Szwoleżerów Mazowieckich im. płk. Jana Koziatulskiego 1920–1939*, 2004, t. 4, s. 345.
8. Dobroński Adam Czesław (rec.): *Suwałki miasto nad Czarną Hańczę*, 2005, t. 5, s. 187–189.
9. Dobroński Adam Czesław (rec.): Andrzej Matusiewicz, Krzysztof Skłodowski, *Walery Roman 1877–1952. Honorowy obywatel Suwałk. Szkic biograficzny*, 2006, t. 6, s. 185–186.
10. Dobroński Adam Czesław (rec.): Tomasz Naruszewicz, *Bakałarzewo. Dzieje miasteczka i ziemi*, 2006, t. 6, s. 187–188.
11. Dobroński Adam Czesław (rec.): „*Rocznik Grodzieński*” nr 1, 2008, t. 8, s. 205–206.
12. Dobroński Adam Czesław (rec.): Artur Markowski, *Między Wschodem a Zachodem. Rodzina i gospodarstwo domowe Żydów suwalskich w pierwszej połowie XIX wieku*, 2009, t. 9, s. 175–176.
13. Dobroński Adam Czesław (rec.): Stanisław Czerep, *Wielka operacja zimowa pierwszej wojny światowej. Działania na kierunku mazursko-augustowskim od 7 do 21 lutego 1915 roku*, 2011, t. 11, s. 203–204.
14. Dobroński Adam Czesław (rec.): Andrzej Matusiewicz, *Pogotowie Ratunkowe w Suwałkach*, 2011, t. 11, s. 205–206.
15. Dobroński Adam Czesław (rec.): Andrzej Matusiewicz, *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze 1907–1950. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze 1950–2007 w Suwałkach*, 2011, t. 11, s. 207–208.
16. Dobroński Adam Czesław (rec.): *Awgustowski Kanał. Augustow Chanel. Kanał Augustowski*, 2012, t. 12, s. 247–250.
17. Dobroński Adam Czesław (rec.): *Irkuck i irkutianie w pierwoy mirowoj wojnie*, 2014, t. 14, s. 277–280.
18. Goryński Grzegorz (rec.): Artur Ochał, *Na litewskiej rubieży. Brygada KOP „Grodno” (1929–1939)*, 2019, t. 19, s. 183–194.
19. Izbicki Tadeusz, *Uwagi do opracowania „Opisy parafii dekanatu Olwita z 1784 roku”*, 2015, t. 15, s. 159–166.
20. Kaszlej Danuta, Kaszlej Zbigniew (rec.): Krystyna Pasiuk, *Ostatni „leśni” Suwalszczyzny. Oddział „Błatego” – Burdyna*, 2003, t. 3, s. 193–203.
21. Łapiński Piotr, *Epilog wojennych losów Obwodu Straży Granicznej „Suwałki”, czyli kilka uwag do artykułu Jana Nikołajuka*, 2009, t. 9, s. 177–179.
22. Łapiński Piotr (rec.): *Oblawa augustowska – lipiec 1945 r. Wybór źródeł*, 2011, t. 11, s. 209–213.
23. Matusiewicz Andrzej (rec.): Grzegorz Sosna, Antonina Troc-Sosna, *Zapomniane dziedzictwo. Nie istniejące cerkwie w dorzeczu Biebrzy i Narwi*, 2002, t. 2, s. 209–210.
24. Naruszewicz Tomasz, *W odpowiedzi na uwagi Tadeusza Izbickiego do opracowania „Opisy parafii dekanatu Olwita z 1784 roku”*, 2015, t. 15, s. 167–170.
25. Nikołajuk Jan, *Odpowiedź na uwagi Piotra Łapińskiego*, 2009, t. 9, s. 180.
26. Ochał Artur, *Tylko prawda jest ciekawa. W odpowiedzi Pawłowi Skubiszowi*, 2010, t. 10, s. 233–236.

27. Ochał Artur (rec.): Jarosław Wojciechowicz, *Formacje graniczne na Sejneńszczyźnie*, 2015, t. 15, s. 171–183.
28. Pietruszkiewicz Eugeniusz, *Skąd się wzięła Dowspuda?*, 2012, t. 12, s. 253–254.
29. Radziwonowicz Tadeusz (rec.): Krzysztof Skłodowski, „Dzisiaj ziemia wasza jest wolną”. *O niepodległość Suwalszczyzny*, 2001, t. 1, s. 117–119.
30. Radziwonowicz Tadeusz (rec.): Jerzy Szumski, *Uwłaszczenie chłopów w północno-wschodniej części Królestwa Polskiego 1846–1871*, 2003, t. 3, s. 208–213.
31. Radziwonowicz Tadeusz (rec.): Stanisław Buchowski, *Ziemia sejneńsko-suwańska 1918–1920*, 2004, t. 4, s. 346–352.
32. Radziwonowicz Tadeusz (rec.): Kazimierz Omiljanowicz, *Syberia niejedno ma imię*, 2008, t. 8, s. 207–213.
33. Radziwonowicz Tadeusz (rec.): SGO „Polesie” w dokumentach i wspomnieniach, cz. 5/2, *Suwańska Brygada Kawalerii. Dywizja „Zaza”*, 2016, t. 16, s. 191–192.
34. Rychlewski Bartłomiej (rec.): Ryszard Wysocki, *Prawdy nie można ominąć, od zbrodni nie można uciec. Czas walk partyzanckich na Suwalszczyźnie 1939–1947*, 2008, t. 8, s. 214–226.
35. Rychlewski Bartłomiej (rec.): Alicja Maciejowska, *Przerwane życiorysy – Obława Augustowska*, lipiec 1945 r., 2012, t. 12, s. 251–252.
36. Rychlewski Bartłomiej (rec.): Ryszard Parafianowicz, *Podziemie niepodległościowe na Suwalszczyźnie 1944–1952*, 2016, t. 16, s. 183–190.
37. Ryżewski Grzegorz (rec.): Tomasz Naruszewicz, *Skieblewo – historia podlipskiej wsi*, 2019, t. 19, s. 179–181.
38. Skubisz Paweł (rec.): Artur Ochał, *Batalion Korpusu Ochrony Pogranicza „Suwałki” 1927–1939*, 2010, t. 10, s. 225–232.
39. Strasz Marek (rec.): Maria Burdowicz-Nowicka, *Strasz Maksymilian*, 2011, t. 11, s. 214–216.
40. Sychowicz Krzysztof (rec.): Tadeusz Białous ks., *Biskup Stanisław Kostka Łukomski (1874–1948). Pasterz niezłomny*, 2011, t. 11, s. 217–219.
41. Szlaszyński Jarosław (rec.): *75 lat Zespołu Szkół Ogólnokształcących w Augustowie*, 2002, t. 2, s. 207–209.
42. Szlaszyński Jarosław (rec.): Stanisław Łaniec, *Północna Suwalszczyzna w powstaniu styczniowym*, 2003, t. 3, s. 204–207.
43. Świączkowski Władysław M. (rec.): Andrzej Matusiewicz, *Ochotnicza Straż Pożarna w Suwałkach 1880–2000*, 2001, t. 1, s. 120–121.
44. Trzaskalik Tadeusz (rec.): Henryk Sułkowski, „Przyjaźnią ogarnąć świat”. *O kapitanie Wincentym Szczęsnowiczu (Swiczu) i jego Klubie Korespondencyjnym*, 2013, t. 13, s. 197–200.
45. Wnukowski Łukasz (rec.): Heidrun Künzel, *Feldpost von Udo. Soldat einer Aufklärungsabteilung (1938–1942)*; Heidrun Künzel, *Feldpost an Udo. Lazarett und Ersatzdienst (1941–1943)*; Heidrun Künzel, *Udos letzte Post. Ersatz und Heimatdienst (1944–1945)*, 2020, t. 20, s. 161–163.

Kronika

1. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2001), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2002, t. 2, s. 216–221.
2. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2002), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2003, t. 3, s. 220–223.
3. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2003), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2004, t. 4, s. 359–362.
4. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2004), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2005, t. 5, s. 202–205.
5. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2005), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2006, t. 6, s. 195–197.
6. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2006), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2007, t. 7, s. 211–214.
7. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2007), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2008, t. 8, s. 235–238.
8. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2008), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2009, t. 9, s. 193–196.
9. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2009), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2010, t. 10, s. 249–253.
10. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2010), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2011, t. 11, s. 233–237.
11. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2011), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2012, t. 12, s. 267–271.
12. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2012), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2013, t. 13, s. 215–219.
13. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2013), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2014, t. 14, s. 297–301.
14. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2014), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2015, t. 15, s. 201–206.
15. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2015), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, Marek Sidor, 2016, t. 16, s. 211–215.
16. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2016), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, Marek Sidor, 2017, t. 17, s. 235–240.
17. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2017), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, Marek Sidor, 2018, t. 18, s. 259–264.
18. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2018), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2019, t. 19, s. 213–218.
19. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* (2019), oprac. Tadeusz Radziwonowicz, 2020, t. 20, s. 209–212.
20. *Augustowsko-Suwałskie Towarzystwo Naukowe 1999–2000*, oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2001, t. 1, s. 123.
21. *Augustowsko-Suwałskie Towarzystwo Naukowe* (2001), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2002, t. 2, s. 211–212.

22. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2002), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2003, t. 3, s. 215–216.
23. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2003), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2004, t. 4, s. 353–354
24. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2004), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2005, t. 5, s. 195–196.
25. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2005), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2006, t. 6, s. 189–190.
26. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2006), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2007, t. 7, s. 203–204.
27. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2007), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2008, t. 8, s. 227–228.
28. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2008), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2009, t. 9, s. 185–186.
29. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2009), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2010, t. 10, s. 241–242.
30. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2010), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2011, t. 11, s. 225–226.
31. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2011), oprac. Maciej Ambrosiewicz, Krzysztof Skłodowski, 2012, t. 12, s. 259–260.
32. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2012), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2013, t. 13, s. 205–206.
33. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2013), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2014, t. 14, s. 287–288.
34. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2014), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2015, t. 15, s. 189–190.
35. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2015), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2016, t. 16, s. 197–198.
36. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2016), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2017, t. 17, s. 223–224.
37. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2017), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2018, t. 18, s. 247–248.
38. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2018), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2019, t. 19, s. 199–200.
39. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* (2019), oprac. Maciej Ambrosiewicz, 2020, t. 20, s. 195–196.
40. *Działalność Muzeum Okręgowego w Suwałkach w roku 2000*, oprac. Jerzy Brzozowski, 2001, t. 1, s. 124–127.
41. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2001), oprac. Jerzy Brzozowski, 2002, t. 2, s. 212–216.
42. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2002), oprac. Jerzy Brzozowski, 2003, t. 3, s. 216–220.
43. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2003), oprac. Jerzy Brzozowski, 2004, t. 4, s. 354–358.
44. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2004), oprac. Jerzy Brzozowski, 2005, t. 5, s. 197–201.
45. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2005), oprac. Jerzy Brzozowski, Celina Kalejta, 2006, t. 6, s. 191–194.

46. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2006), oprac. Jerzy Brzozowski, Celina Kalejta, 2007, t. 7, s. 205–210.
47. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2007), oprac. Jerzy Brzozowski, Celina Kalejta, 2008, t. 8, s. 229–234.
48. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2008), oprac. Jerzy Brzozowski, Celina Kalejta, 2009, t. 9, s. 187–192.
49. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2009), oprac. Jerzy Brzozowski, Celina Kalejta, 2010, t. 10, s. 243–248.
50. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2010), oprac. Jerzy Brzozowski, Celina Kalejta, 2011, t. 11, s. 227–232.
51. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2011), oprac. Jerzy Brzozowski, 2012, t. 12, s. 261–266.
52. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2012), oprac. Jerzy Brzozowski, Celina Kalejta, 2013, t. 13, s. 207–214.
53. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2013), oprac. Jerzy Brzozowski, 2014, t. 14, s. 289–296.
54. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2014), oprac. Jerzy Brzozowski, Celina Kalejta, 2015, t. 15, s. 191–200.
55. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2015), oprac. Jerzy Brzozowski, 2016, t. 16, s. 199–209.
56. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2016), oprac. Jerzy Brzozowski, Celina Kalejta, 2017, t. 17, s. 225–234.
57. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2017), oprac. Jerzy Brzozowski, Celina Kalejta, 2018, t. 18, s. 249–258.
58. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2018), oprac. Jerzy Brzozowski, 2019, t. 19, s. 201–211.
59. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* (2019), oprac. Jerzy Brzozowski, Celina Kalejta, 2020, t. 20, s. 197–207.

Różne

Augustowsko-Suwańskie Towarzystwo Naukowe 1999–2005. Zamiast kroniki. Rocznik Augustowsko-Suwański. Bibliografia T. I (2000) – T. V (2005), oprac. Andrzej Matusiewicz, [do-datek do t. V (2005)].

Bibliografia „Rocznika Augustowsko-Suwańskiego”, t. VI (2006) – t. X (2010), 2011, t. 11, s. 259–262.

Bibliografia „Rocznika Augustowsko-Suwańskiego”, t. XI (2011) – t. XV (2015), 2016, t. 16, s. 239–242.

Dobroński Adam, *Wstęp*, 2002, t. 2, s. 5–6.

Errata do tomu 18 „Rocznika Augustowsko-Suwańskiego”, 2019, t. 19, s. 239.

Errata do 13 tomu „Rocznika Augustowsko-Suwańskiego”, 2014, t. 14, s. 302.

Matusiewicz Andrzej, *Wstęp*, 2001, t. 1, s. 5.

Norbert Hofmann-Delbor (20 I 1961 – 8 V 2015), 2015, t. 15, s. 5.

Noty o autorach, 2009, t. 9, s. 181–183.

Noty o autorach, 2010, t. 10, s. 237–240.

Noty o autorach, 2011, t. 11, s. 221–223.

Noty o autorach, 2012, t. 12, s. 255–258.

- Noty o autorach, 2013, t. 13, s. 201–203.
Noty o autorach, 2014, t. 14, s. 281–285.
Noty o autorach, 2015, t. 15, s. 185–188.
Noty o autorach, 2016, t. 16, s. 193–195.
Noty o autorach, 2017, t. 17, s. 219–222.
Noty o autorach, 2018, t. 18, s. 243–246.
Noty o autorach, 2019, t. 19, s. 195–197.
Noty o autorach, 2020, t. 20, s. 191–193.
Sprostowanie, 2017, t. 17, s. 242.
Stanisław Józef Woś (16 X 1951 – 11 IX 2011), 2011, t. 11, s. 5.
Summary, 2002, t. 2, s. 222–223.
Summary, 2003, t. 3, s. 224.
Summary, 2004, t. 4, s. 363.
Summary, 2005, t. 5, s. 206–207.
Summary, 2006, t. 6, s. 198–200.
Summary, 2007, t. 7, s. 215–216.
Summary, 2008, t. 8, s. 239–240.
Summary, 2009, t. 9, s. 197–198.
Summary, 2010, t. 10, s. 255–256.
Summary, 2011, t. 11, s. 239–240.
-

Bibliografie

**członków Towarzystwa i autorów
„Rocznika Augustowsko-Suwalskiego”**

Bibliografie członków Towarzystwa i autorów „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego”

Bibliografia niniejsza zawiera noty biograficzne i zestawienia bibliograficzne 34 osób, najaktywniejszych autorów „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego” i/lub członków Augustowsko-Suwalskiego Towarzystwa Naukowego, którzy odpowiedzieli na zaproszenie redakcji.

Ich dokonania naukowe i popularyzatorskie zostały zgrupowane w trzech działach: *Publikacje książkowe*, *Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych* oraz *Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne*.

W obrębie działów przyjęto układ chronologiczny, a w ramach poszczególnych lat – alfabetyczny. Zastosowano skrócony sposób opisu, pomijając informacje dotyczące redaktora, autora opracowania graficznego, ilustracji itp. W przypadku publikacji książkowych obejmuje on tytuł, miejsce i rok wydania, liczbę stron, nazwiska współautorów oraz inną, dodatkową rolę autora, np. redakcja, wybór, opracowanie. Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych zawierają tytuł rozdziału lub artykułu, tytuł pracy zbiorowej lub pisma, w której/którym zostały opublikowane, miejsce i rok wydania (w przypadku pracy zbiorowej), rok wydania i numer (w przypadku pisma), numery stron, nazwiska współautorów oraz ewentualną dodatkową rolę autora. W ostatnim dziale zastosowano podobny opis, jednak w przypadku artykułów prasowych podano tylko tytuł artykułu, nazwę czasopisma, rok wydania i numer, nazwiska współautorów oraz ewentualną dodatkową rolę autora.

Zdecydowana większość bibliografii jest wyborem obejmującym głównie opracowania dotyczące Suwalszczyzny. W niektórych zestawieniach są także prace o innej tematyce, np. edukacji, literaturze, poezji.

Mamy nadzieję, że poniższa bibliografia ułatwi dotarcie do publikacji o regionie wszystkim zainteresowanym jego przeszłością.

Maciej Ambrosiewicz (ur. 1963), dr, konserwator zabytków, muzealnik i regionoznawca. W 1987 roku ukończył studia na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu (kierunek konserwatorski). W latach 1994–1995 był na stypendium w duńskiej Agencji Lasów i Ochrony Środowiska, a w 1997 roku w Biurze Królewskiego Antykwariusza w Sztokholmie. W 2004 roku obronił pracę doktorską na Uniwersytecie w Białymstoku. Pracował w Wojewódzkim Biurze Planowania Przestrzennego w Suwałkach, następnie od roku 1989 roku w Biurze Dokumentacji Zabytków, a po zmianach

w systemie ochrony zabytków – w Państwowej Służbie Ochrony Zabytków. Od 2000 roku pracuje w Wigierskim Parku Narodowym, a od 2009 kieruje Zespołem ds. Muzeum Wigier w Starym Folwarku. Był nauczycielem akademickim w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Suwałkach, Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego oraz Wyższej Szkole Suwalsko-Mazurskiej. W latach 2000–2019, w ramach Narodowego Instytutu Dziedzictwa prowadził zajęcia na Akademii Nieświeskiej w Grodnie i Mińsku. W latach 1990–1994 był radnym Rady Miejskiej Suwałk. Jest autorem i współautorem kilkadziesiąt prac z zakresu ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego, autorem wystaw stałych i czasowych, w tym ekspozycji: w Muzeum Wigier, ścieżki historycznej w Pałacu Branickich w Białymstoku, muzeum w Parku Narodowym „Ujście Warty” w Słońsku, a także sztuk teatralnych: *Okruchy dnia* (współpraca Joanna Łupinowicz), *Na co komu ten park...* oraz *Retusz*. Jest redaktorem naczelnym kwartalnika „Wigry”. Od roku 1999 prezes Augustowsko-Suwalskiego Towarzystwa Naukowego. Interesuje się dobrą kuchnią, kryptozoologią i teoriami spiskowymi.

Publikacje książkowe

1. *Zespół poddominikański w Sejnach*, Suwałki 1997, ss. 86.
2. *Wigierski Park Narodowy. Pradzieje, osadnictwo, tradycyjne budownictwo drewniane*, Krzywe 1997, ss. 102 [współautorzy Jerzy Brzozowski i Adam Żulpa].
3. *Zespół pokamedulski w Wigrach*, Suwałki 1998, ss. 84.
4. *European Forest Week in Suwalki Region*, Suwałki, Krzywe 2003 [red.].
5. *Park w Dowspudzie – natura i historia*, Suwałki 2005, ss. 60 [współautorzy: Beata Chełmicka-Bordzio, Piotr Fiedorowicz, Teresa Świerubska i Stanisław Krzywicki].
6. *Wodne szlaki turystyczne pogranicza polsko-białoruskiego. Kanał Augustowski. Materiały konferencyjne*, Augustów 2006, ss. 28 [współautorzy Wojciech Batura, Katarzyna Łukowska i Małgorzata Mikos].
7. *Nad Czarną Hańczą i Niemnem. Suwalszczyzna – Grodzieńszczyzna*, Suwałki 2007, ss. 153. [red., współautor Maciej Kamiński].
8. *Dobra wigierskie*, Suwałki 2009, ss. 158.

9. *Wigierski Park Narodowy. Przewodnik*, Białystok 2010, ss. 141 [współautorzy Joanna Adamczewska, Jarosław Borejszo, Adam Januszewicz i Lech Krzysztofiak].
10. *Baśnie Suwalszczyzny*, Łódź 2011, ss. 104.
11. *Sztetl z długą ulicą*, Suwałki 2016, ss. 282.
12. *Wigry – historia miejsca i ludzi*, Kielce 2018, ss. 130.
13. *Kanał Augustowski i okolice*, Kielce 2019, ss. 163.
14. *250 lat Krasnopola*, Suwałki 2020, ss. 80 [współautor Zdzisław Zaborowski].

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Pomnik niemoralności*, „Spotkania z Zabytkami” 1995, nr 7, s. 23.
2. *Pomnik niemoralności II*, „Spotkania z Zabytkami” 1995, nr 11, s. 36.
3. *System rozdrobiony*, „Spotkania z Zabytkami” 1995, nr 8–9, s. 44–46.
4. *Zabytki*, [w:] *Gołdap i okolice*, Suwałki 1995, s. 182–192.
5. *Dziedzictwo kulturowe pogranicza*, [w:] *I Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt.: „Współpraca Polski i Litwy w zakresie gospodarki przestrzennej na obszarach przygranicznych”*, Warszawa – Suwałki 1996, s. 49.
6. *Ochrona zabytków w Danii*, „Ochrona Zabytków” 1996, nr 1, s. 52–56.
7. *Pacowie w Raczkach*, „Spotkania z Zabytkami” 1996 nr 7, s. 20.
8. *Zabytek niewymowny: nagroda w konkursie „Zabytek nie-zabytek”*, „Spotkania z Zabytkami” 1996, nr 11, s. 30.
9. *Zabytki dla niewidomych*, „Spotkania z Zabytkami” 1996, nr 1, s. 32–33.
10. *Pragmatyka ochrony nadmorskich ruin na przykładzie Danii*, „Ochrona Zabytków” 1997, nr 4, s. 352–353.
11. *Rozpoznanie i waloryzacja krajobrazu kulturowego*, „Acta Geographica Lodziensia” 1998, nr 74, s. 11–15 [współautor Janusz Mackiewicz].
12. *Szlacheckie gniazda*. Hutta, „Jaćwież” 1998, nr 5, s. 8–9.
13. *Funkcja turystyczno-rekreacyjna strefy Kanału Augustowskiego*, [w:] *Krajobraz kulturowy Kanału Augustowskiego*, Warszawa, 1999, s. 39–41.
14. *Park kulturowy Kanału Augustowskiego. Wnioski końcowe*, [w:] *Krajobraz kulturowy Kanału Augustowskiego*, Warszawa, 1999, s. 42–45.
15. *Uwagi do rekonstrukcji zespołu pokamedulskiego w Wigrach*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 1999, z. 5, s. 183–194.
16. *Zasoby kulturowe i zabytkowe strefy Kanału Augustowskiego*, [w:] *Krajobraz kulturowy Kanału Augustowskiego*, Warszawa, 1999, s. 34–38.
17. *Zespół Kanału Augustowskiego*, [w:] *Krajobraz kulturowy Kanału Augustowskiego*, Warszawa, 1999, s. 24–31.
18. *Zespół pokamedulski w Wigrach*, [w:] *X lat Wigierskiego Parku Narodowego*, Suwałki 1999, s. 155.
19. *Ochrona krajobrazu kulturowego i przyrodniczego w strefie Kanału Augustowskiego*, [w:] *Ochrona i zagospodarowanie Kanału Augustowskiego, wartości przyrodniczo-kulturowe, historia, turystyka. Materiały seminaryjne*, Warszawa 2000, s. 24–29.

20. *Projektowany park kulturowy Kanału Augustowskiego*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2000, z. 6, s. 153–166.
21. *Przyszłość Kanału Augustowskiego – po stronie polskiej*, [w:] *Kanał Augustowski od Biebrzy do Niemna*, Augustów – Suwałki 2000, s. 103–104.
22. *Turystyka związana z Kanałem-Augustowskim*, [w:] *Kanał Augustowski od Biebrzy do Niemna*, Augustów – Suwałki 2000, s. 60–64.
23. *Zespół Kanału Augustowskiego*, [w:] *Kanał Augustowski od Biebrzy do Niemna*, Augustów – Suwałki 2000, s. 25–42.

---

24. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2000], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2001, t. 1, s. 123.
25. *Ochrona rzadkich gatunków owadów oraz tradycyjnego budownictwa w Wigierskim Parku Narodowym*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2001, z. 7, s. 270–286.

---

26. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2001], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2002, t. 2, s. 211–212.
27. *Bejmuny Małe*, „Jaćwież” 2002, nr 19, s. 20–21 [współautor Anna Ambrosiewicz].
28. *Grobowiec w Rapie*, „Jaćwież” 2002, nr 18, s. 11–13 [współautor Anna Ambrosiewicz].

---

29. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2002], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2003, t. 3, s. 215–216.
30. *Dziedzictwo kulturowe w WPN*, [w:] *Ochrona dóbr kultury w parkach narodowych. Materiały konferencyjne*, Ojców 2003, s. 483–508.
31. *Konserwacja zabytków techniki w Wigierskim Parku Narodowym*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2003, z. 8–9, s. 251–256.
32. *Zespół pokamedulski w Wigrach*, [w:] *Ochrona dóbr kultury w parkach narodowych. Materiały konferencyjne*, Ojców 2003, s. 737–744.

---

33. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2003], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2004, t. 4, s. 353.
34. *Dziedzictwo kulturowe*, [w:] *Wigierski Park Narodowy*, Krzywe 2004, s. 76–79.
35. *Korzystanie z carskich serwitutów brzegowych w XXI wieku*, „Gospodarka Wodna” 2004, nr 3, s. 99–102 [współautor Zdzisław Szkiruć].

---

36. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2004], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2005, t. 5, s. 195–196.
37. *Krajobraz kulturowy Suwałk*, [w:] *Suwałki – miasto nad Czarną Hańczę*, Suwałki 2005, s. 832–851.

---

38. *Architektura*, [w:] *Suwalszczyzna – kraina jak baśń. Przewodnik po ziemi augustowskiej, sejneńskiej, suwalskiej*, Suwałki 2006, s. 59–71.
39. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2005], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2006, t. 6, s. 189–190.
40. *Historia*, [w:] *Suwalszczyzna – kraina jak baśń. Przewodnik po ziemi augustowskiej, sejneńskiej, suwalskiej*, Suwałki 2006, s. 37–50.
41. *Kajakiem na Białoruś*, „Jaćwież” 2006, nr 36, s. 38–40 [współautor Jarosław Borejszo].
42. *Lokis i inni strażnicy litewskich puszczy*, [w:] *IV Ogólnopolska Konferencja pt. „Las w kulturze polskiej”*. Materiały z konferencji, Poznań 2006, s. 518–524.
43. *Rzemiosło i sztuka ludowa*, [w:] *Suwalszczyzna – kraina jak baśń. Przewodnik po ziemi augustowskiej, sejneńskiej, suwalskiej*, Suwałki 2006, s. 53–54.

44. *Tradycje turystyczne*, [w:] *Suwalszczyzna – kraina jak baśń. Przewodnik po ziemi augustowskiej, sejneńskiej, suwalskiej*, Suwałki 2006, s. 55–56.
45. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2006], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2007, t. 7, s. 203–204.
46. *Linia betonowych schronów*, „Jaćwież” 2007, nr 37, s. 48–49.
47. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2007], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2008, t. 8, s. 227–228.
48. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2008], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2009, t. 9, s. 185–186.
49. *Kanał Augustowski. Wspólne dziedzictwo*, „Spotkania z Zabytkami” 2009, nr 11, s. 11–13.
50. *Obecność człowieka nad Wigrami*, [w:] *Jeziro Wigry. Historia jeziora w świetle badań geologicznych i paleoekologicznych*, Suwałki 2009, s. 241–255.
51. *Program rewitalizacji śródmieścia Suwałk*, [w:] *Małe miasta. Zabytki*, Lublin – Supraśl 2009, s. 187–234.
52. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2009], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 241–242.
53. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2010], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2011, t. 11, s. 225–226.
54. *Ochrona krajobrazu kulturowego Zielonych Płuc Polski z farmami wiatrowymi w tle*, [w:] *Zasady lokalizacji elektrowni wiatrowych na obszarze Zielonych Płuc Polski*, Białystok 2011, s. 29–38.
55. *Odpowiedź na „List otwarty...”* K. Stefańskiego i M. Wróblewskiej-Markiewicz, „Biuletyn Historii Sztuki” 2011, nr 1–2, s. 265–274 [współautorzy Marta Leśniakowska i Jakub Lewicki].
56. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2011], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 259–260 [współautor Krzysztof Skłodowski].
57. *Jan Chryzostom Pasek i nie tylko*, [w:] *Mój przyjaciel wydra*, Supraśl 2012, s. 49–62.
58. *Suwalscy rabini*, [w:] „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 117–128.
59. *Wspomnienie o człowieku...*, [w:] Stanisław J. Woś. *Wywiedziony z ciemności i ze światła, in memoriam*, Suwałki 2012, s. 10–11.
60. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2012], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2013, t. 13, s. 205–206.
61. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2013], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 287–288.
62. *Czy Suwalszczyzna jest pograniczem?*, [w:] *Transgraniczność jako czynnik rozwoju regionu (na przykładzie województwa podlaskiego)*, t. I, Suwałki 2014, s. 217–225.
63. *Kiedy Prusacy wkroczyli do Polski. Wielka Wojna we wspomnieniach Laury Turczynowicz*, [w:] „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 131–139.
64. *Osadnictwo i walory kulturowe*, [w:] *Wigierski Park Narodowy*, Krzywe 2009 (wyd. I), 2014 (wyd. 2), s. 93–96.
65. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2014], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2015, t. 15, s. 189–190.

66. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2015], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2016, t. 16, s. 197–198.
67. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2016], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2017, t. 17, s. 247–248.
68. *Kanał Augustowski – droga wodna*, [w:] *Polska. Pomniki Historii*, Marki 2017, s. 422–426.
69. *Przedwojenne zielone szkoły nad Wigrami*, [w:] *Warszawskie miejsca edukacyjne w Polsce*, Warszawa 2017, s. 19–29.
70. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2017], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2018, t. 18, s. 247–248.
71. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2018], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2019, t. 19, s. 199–200.
72. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe* [Kronika 2019], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2020, t. 20, s. 195–196.
73. *Osiedla, infrastruktura*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 276.
74. *Peryferyjne miasto powiatowe*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 213–221.
75. *Suwałki międzywojenne*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 171–175.
76. *Suwałki po 1945*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 222.
77. *Suwałki stare-nowe*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 83–89.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Na ratunek zabytkom. Kraty, kraty*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 11.
2. *Budować na ludowo*, „Krajobrazy” 1992, nr 39.
3. *Był kiedyś stary dwór*, „Krajobrazy” 1992, nr 48.
4. *Dziedzictwo Michała Habermanna. Śladami przeszłości*, „Krajobrazy” 1992, nr 41.
5. *Kaplica w Rapie*, „Krajobrazy” 1992, nr 10.
6. *Obronny kościół w Krasnymborze*, „Krajobrazy” 1992, nr 50.
7. *Ruiny w Mieruniskach*, „Krajobrazy” 1992, nr 51.
8. *Ryński zamek*, „Krajobrazy” 1992, nr 51.
9. *Suwalskie Powązki*, „Tygodnik Suwalski” 1992, nr 46.
10. *Śladami przeszłości*, „Krajobrazy” 1992, nr 40.
11. *Twierdza Boyen*, „Krajobrazy” 1992, nr 44.
12. *Zmienić konia albo naostrzyć ostrogi*, „Tygodnik Suwalski” 1992, nr 48.
13. *Historia dworu w Hucie*, „Krajobrazy” 1993, nr 10.
14. *Historia pewnej dewastacji*, „Krajobrazy” 1993, nr 46.
15. *Historia pewnej przebudowy*, „Krajobrazy” 1993, nr 11.
16. *Kolej na Mazurach*, „Krajobrazy” 1993, nr 3.
17. *Nie będę przeproszał za Żeligowskiego*, „Krajobrazy” 1993, nr 36.
18. *Nie zostało ni miejsce, ni pamięć o nim*, „Krajobrazy” 1993, nr 47.
19. *Pomniki niemoralności*, „Krajobrazy” 1993, nr 32.
20. *Raczkowska świątynia*, „Krajobrazy” 1993, nr 34.
21. *Sztynort*, „Krajobrazy” 1993, nr 37.
22. *Świadek historii miasta*, „Krajobrazy” 1993, nr 27.
23. *Z wdziękiem nosorożca*, „Krajobrazy” 1993, nr 40.
24. *Żydzi w Suwałkach*, „Krajobrazy” 1993, nr 5.

25. *Duńskie akty wandalizmu (korespondencja własna z Danii pisana już w Suwałkach)*, „Krajobrazy” 1995, nr 13.
26. *Małe jasne (korespondencja własna z Danii)*, „Krajobrazy” 1995, nr 12.
27. *Polak to Kali... historia z dobrym zakończeniem*, „Krajobrazy” 1995, nr 20.
28. *Bez tytułu*, „Krajobrazy” 1997, nr 9.
29. *Ruiny w Mieruniskach*, „Krajobrazy” 1997, nr 8.
30. *Dwór w Zaboryszkach*, „Szelment” 2000, nr 5.
31. *Krajobraz po bitwie*, „Dzikie Mazury” 2000, nr 1.
32. *Odpryski dawnej wielkości*, „Szelment” 2000, nr 3.
33. *Stara Hańcza*, „Szelment” 2000, nr 4.
34. *Ślady niedawnej przeszłości*, „Szelment” 2000, nr 2.
35. *Strój ludowy*, „Wigry” 2001, nr 4.
36. *Zabytki architektury i budownictwa, cz. 1.*, „Wigry” 2001, nr 1.
37. *Zabytki architektury i budownictwa, cz. 2.*, „Wigry” 2001, nr 2.
38. *Zabytki architektury i budownictwa, cz. 3.*, „Wigry” 2001, nr 3.
39. *Dawne rzemiosła*, „Wigry” 2002, nr 2.
40. *Jak to z dziegiem było*, „Wigry” 2002, nr 3.
41. *Powstanie styczniowe*, „Wigry” 2002, nr 4.
42. *Wigierskie serwituty*, „Wigry” 2002, nr 1.
43. *Dzieje wigierskiego klasztoru*, „Wigry” 2003, nr 1.
44. *Eksploatacja dóbr puszczańskich*, „Wigry” 2004, nr 3.
45. *Bryzgiel*, „Wigry” 2005, nr 4.
46. *Stary Folwark, cz. 1–2*, „Wigry” 2005, nr 1–2.
47. *Maćkowa Ruda*, „Wigry” 2006, nr 2, s. 10–14.
48. *Rosochaty Róg*, „Wigry” 2006, nr 3, s. 10–14.
49. *Wigry i Magdalenowo*, „Wigry” 2006, nr 4.
50. *Muzeum Wigier*, „Wigry” 2009, nr 1.
51. *Kameduli*, „Wigry” 2010, nr 1.
52. *Działalność ekonomiczna kamedułów wigierskich*, „Wigry” 2011, nr 1.
53. *Młyny wodne nad Wigrami*, „Wigry” 2012, nr 3.
54. *Wieś Czerwony Folwark*, „Wigry” 2012, nr 2.
55. *Puszcza i jej mieszkańcy w tradycji, zabobonach i legendach..., cz. 1*, „Wigry” 2013, nr 2.
56. *Puszcza i jej mieszkańcy w tradycji, zabobonach i legendach..., cz. 2, Pająki i muchy*, „Wigry” 2013, nr 3.
57. *Puszcza i jej mieszkańcy w tradycji, zabobonach i legendach..., cz. 3, Konie i woły*, „Wigry” 2013, nr 4.

58. *Droga Suwałki – Sejny*, „Wigry” 2014, nr 4.
59. *Puszcza i jej mieszkańcy w tradycji, zabobonach i legendach...*, cz. 4, *Kruk i Lis*, „Wigry” 2014, nr 1.
60. *Puszcza i jej mieszkańcy w tradycji, zabobonach i legendach...*, cz. 5, *Bocian i kukułka*, „Wigry” 2014, nr 2.
61. *Puszcza i jej mieszkańcy w tradycji, zabobonach i legendach...*, cz. 6, *Strażnicy nocy – sowa i nietoperz*, „Wigry” 2014, nr 3.
62. *Przedwojenne zielone szkoły nad Wigrami*, „Wigry” 2015, nr 1–2.
63. *Żeglarstwo nad Wigrami*, „Wigry” 2018, nr 3.
64. *Hutta – rozmowa z Maciejem Kotowiczem*, „Wigry” 2019, nr 4.
65. *Tradycyjne budownictwo leśne*, „Wigry” 2019, nr 1.

Irena [Drowdwiłło-] Batura (ur. 1950), bibliotekarka (obecnie na emeryturze), regionalistka, autorka studiów krajoznawczych, esejów, wierszy, reportaży, opowiadań, gawęd. Publikuje głównie pod nazwiskiem Irena Batura (również jako Irena Baturowa), a także pod pseudonimami i kryptonimami: I.B., I.D.B. oraz Irena Mazur. Pochodzi z Rzeszowa. Uczęszczała do szkół w Rzeszowie. W Hyżnem w latach 1965–1967 ukończyła Szkołę Przysposobienia Rolniczego. W 1973 roku obroniła pracę magisterską *O przedrostkach „bez”, „przez” i „nie” w języku polskim* (promotor doc. Stefan Reczek) na filo-

logii polskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Pracowała w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Rzeszowie, m.in. jako kierownik filii i instruktor bibliotek terenowych (1973–1978). Po wyjściu za mąż za Olgierda Drowdwiłło zamieszkała w Sejnach. Pracowała w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Suwałkach jako instruktor bibliotek terenowych, a od 1979 do 1983 roku prowadziła bibliotekę w Liceum Ogólnokształcącym im. Szymona Konarskiego w Sejnach. Ukończyła studia podyplomowe w zakresie bibliotekoznawstwa i informacji naukowej w Uniwersytecie Wrocławskim (1982–1984). Po śmierci męża, w 1982 roku związała się z Wojciechem Baturą, dzieląc z nim pasje regionalistyczne, krajoznawcze, etnograficzne i historyczne. Od dzieciństwa głęboko interesuje się zielarstwem. Od 1983 roku mieszka w Augustowie. W latach 1983–1993 kierowała Biblioteką Pedagogiczną w Augustowie. Przeszła na rentę ze względu na chorobę oczu. Udzielała się społecznie w Stowarzyszeniu Miłośników Muzyki Poważnej, Polskim Związku Niewidomych (w Sejnach prowadziła Koło), w Stowarzyszeniu Bibliotekarzy Polskich (była delegatką na zjazdy krajowe), w Związku Nauczycielstwa Polskiego, w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym (od 1988 roku przewodnik terenowy). Jest członkiem Augustowsko-Suwalskiego Towarzystwa Naukowego, związana ze Stowarzyszeniem Literackim w Suwałkach, uczestniczka spotkań Jesienne Dni Literatury „Ocalenie przez poezję” w Gołdapi. W latach 1992–1993 prowadziła Koło Towarzystwa Miłośników Grodna i Wilna w Augustowie. Organizowała bibliotekę w Szkole Społecznej STO w Augustowie (1993). Nagrodzona Złotą Odznaką „Opiekuna Zabytków PTTK” oraz Medalem „Zasłużony dla miasta Augustowa”.

Publikacje książkowe

1. *Po Ziemi Augustowskiej. Przewodnik dla turysty i wczasowicza*, Suwałki 1993 (wyd. I), 1997 (wyd. II poprawione i rozszerzone), ss. 226 [współautor Wojciech Batura].
2. *Augustów i okolice. Przewodnik, informator*, Suwałki [1998], ss. 64 [współpraca Wojciech Batura].
3. *Augustów i okolice (przewodnik)*, Suwałki 2001, ss. 75 [współpraca Wojciech Batura].
4. *Po ziemi sejneńskiej. Przewodnik turystyczny*, Suwałki 2001, ss. 253 [współpraca Wojciech Batura].
5. *W krainie Czarnej Hańczy, Biebrzy i Narwi. Informator o międzynarodowych szlakach rowerowych*, Suwałki 2006, ss. 45 [opr. Małgorzata Pawłowska; współautorzy haseł Wojciech Batura i Stefan Maciejewski].
6. *Odmierzam przestrzeń i czas*, Kraków 2009, ss. 78.
7. S. Suszyńska, K. Cieśluk, W. Sztukowski, *O czym szumią łożyny? Legendy ziemi lipskiej*, Lipsk 2015, ss. 80 [red.].
8. W. Batura, *Szlak Orła Białego. Przewodnik. Nadleśnictwo Augustów*, Augustów – Olsztyn [2015], ss. 122 [red.].
9. *Augustowscy ułani. Wybór utworów inspirowanych dziejami 1 Pułku Ułanów Krechowieckich im. Bolesława Mościckiego*, Augustów – [Suwałki] 2017, ss. 79 [red. wspólnie z Józefą Drozdowską i Bożeną Diemjaniuk].
10. *Minione trwałe*, Warszawa – Gołdap 2017, ss. 109.
11. *Borówki. Reportaże z lat odległych*, Augustów – Toruń 2020, ss. 117.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

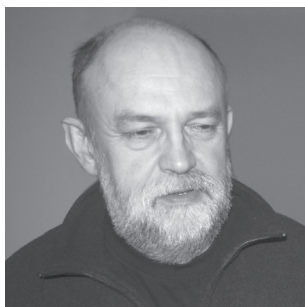
1. *Netta Folwark*, „Jaćwież” 1998, nr 3, s. 10–12 [współpraca Wojciech Batura].
2. *Grabowo*, „Jaćwież” 1999, nr 8, s. 7–10 [współpraca Wojciech Batura].
3. *Jastrzębna nad Jastrzębianką, Balinka nad Lebiedzianką*, „Jaćwież” 1999, nr 6, s. 9–12 [współpraca Wojciech Batura].
4. *Kapliczka w Budziewiźnie*, „Jaćwież” 2000, nr 11, s. 41.
5. *Pomiany*, „Jaćwież” 2000, nr 10, s. 8–11 [współpraca Wojciech Batura].
6. *Sejwy*, „Jaćwież” 2000, nr 12, s. 8–11 [współpraca Wojciech Batura].
7. *Z Suwałk do Augustowa po latach*, „Jaćwież” 2000, nr 10, s. 26–28 [współpraca Wojciech Batura].
8. *Klejwy*, „Jaćwież” 2001, nr 15, s. 7–10 [współpraca Wojciech Batura].
9. *Kolnica*, „Jaćwież” 2001, nr 13, s. 7–10 [współpraca Wojciech Batura].
10. *Rok czarownicy w Puszczy Augustowskiej*, „Jaćwież” 2001, nr 13, s. 42–44.
11. *Z wędrowek etnograficznych. O duchach i strachach*, „Augustowskie Wiadomości Powiatowe” 2001, nr 2.
12. *Dowiaciszki. Szlacheckie gniazda*, „Jaćwież” 2002, nr 18, s. 8–10 [współpraca Wojciech Batura].
13. *Łumbie. Szlacheckie gniazda*, „Jaćwież” 2002, nr 19, s. 11–14 [współpraca Wojciech Batura].
14. *W poszukiwaniu źródła Szczerberki*, „Jaćwież” 2002, nr 17, s. 53–58 [współpraca Wojciech Batura].

15. *Lipsk Murowany*, „Jaćwież” 2003, nr 23, s. 7–13 [współautor Wojciech Batura].
16. *Sejneńszczyzna – ziemia granic*, „Jaćwież” 2003, nr 21, s. 14–17 [współpraca Wojciech Batura].
17. *Wilczym szlakiem*, „Jaćwież” 2004, nr 25/26, s. 47–48.
18. *Hołny Wolmera*, „Jaćwież” 2006, nr 35, s. 7–10 [współpraca Wojciech Batura].
19. *Ziemia Augustowska. Ziemia Sejneńska*, [w:] *Suwalszczyzna – kraina jak baśń. Przewodnik po ziemi augustowskiej, sejneńskiej, suwalskiej*, Suwałki 2006, s. 75–102 [współautor Wojciech Batura].
20. *Mazurki*, „Jaćwież” 2007, nr 37, s. 10–14 [współpraca Wojciech Batura].
21. *Relikty kultury tradycyjnej w świadomości mieszkańców powiatu augustowskiego w końcu XIX wieku: nazewnictwo, duchy, strachy, zwiady, lecznictwo*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2007, t. 7, s. 109–144 [współpraca Wojciech Batura].
22. *Cztery pory roku na Ziemi Augustowskiej w obiektywie Grzegorza Haraburdy*, Augustów 2014, s. 8–11 [tekst, współautor Małgorzata Mikos].

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Podróż po nadzieję*, „Krajobrazy” 1994, nr 9.
2. *Smutek rezerwatów*, „Krajobrazy” 1994, nr 21.
3. *Jeszcze mogą podziwiać krajobrazy*, „Nasza Szansa” 1995, nr 5–6.
4. *Czeremchowym szlakiem. Warte zobaczenia*, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 5.
5. *Nostrzykowym szlakiem. Warte zobaczenia*, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 6.
6. *Perzowym szlakiem. Warte zobaczenia*, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 9.
7. *Po świąteczną jemiolę. Warte zobaczenia*, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 11.
8. *Spacer do Sajenka. Warte zobaczenia*, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 10.
9. *Wiesiołkowym szlakiem. Warte zobaczenia*, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 8.
10. *Wrzosowym szlakiem. Warte zobaczenia*, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 7.
11. *Babka znająca. Opowieści Pani Wiktorii* [Malinowskiej], „Przegląd Augustowski” 1997, nr 13.
12. *Jałowcowym szlakiem. Warte zobaczenia*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 1.
13. *Malinowym szlakiem. Warte zobaczenia*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 2.
14. *Mniskowym szlakiem. Warte zobaczenia*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 5.
15. *Nagietkowe szlaki. Warte zobaczenia*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 7.
16. *Największa miłość. Opowieści Pani Wiktorii* [Malinowskiej], „Przegląd Augustowski” 1997, nr 11.
17. *O cudownym zdarzeniu. Opowieści Pani Wiktorii* [Malinowskiej], „Przegląd Augustowski” 1997, nr 8.
18. *Odrzewana wigilia. Opowieści Pani Wiktorii* [Malinowskiej], „Przegląd Augustowski” 1997, nr 14.
19. *Pokrzywowym szlakiem. Warte zobaczenia*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 4.
20. *Pranie. Opowieści Pani Wiktorii* [Malinowskiej], „Przegląd Augustowski” 1997, nr 10.
21. *Tłoki i wróżby. Opowieści Pani Wiktorii* [Malinowskiej], „Przegląd Augustowski” 1997, nr 12.
22. *Wierzbowym szlakiem. Warte zobaczenia*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 3.
23. *Wsio bez kizice. Opowieści Pani Wiktorii* [Malinowskiej], „Przegląd Augustowski” 1997, nr 9.
24. *Maje i majówki. Opowieści Pani Wiktorii* [Malinowskiej], „Przegląd Augustowski” 1998, nr 5.
25. *Od „septuchi” do „dochтора”*. *Opowieści Pani Wiktorii* [Malinowskiej], „Przegląd Augustowski” 1998, nr 3.

26. *Rosa Boza. Opowieści Pani Wiktorii* [Malinowskiej], „Przegląd Augustowski” 1998, nr 2.
  27. *Swaty i wesela. Opowieści Pani Wiktorii* [Malinowskiej], „Przegląd Augustowski” 1998, nr 1.
  28. *Wielkanocne tradycje. Opowieści Pani Wiktorii* [Malinowskiej], „Przegląd Augustowski” 1998, nr 4.
  29. *Wzdłuż doliny Netty na nartach*, „Przegląd Powiatowy” 1998, nr 1 [współautor Wojciech Batura].
-
30. *Do dawnych dóbr starościńskich*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 2 [współautor Wojciech Batura].
  31. *Przez Sajno na skrót. Swego nie znacie*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 5 [współautor Wojciech Batura].
  32. *Szlakiem starych drogowskazów rowerem (długość 58 km). Swego nie znacie*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 6–7 [współautor Wojciech Batura].
-
33. *Byłem szoferem filmowców* [opow. Jan Gałażewicz], „Przegląd Augustowski” 2008, nr 4 [oprac.].
  34. *Dawne wędrowanie po Augustowie mające nos za przewodnika* [wspominała Wiktorja Malinowska], „Przegląd Augustowski” 2008, nr 10.
  35. *O tym, jak diabeł wśród podróżnych namieszał*, „Przegląd Augustowski” 2008, nr 11.

Wojciech Batura (ur. 1950), historyk, muzealnik, publicysta.

W latach 1968–1973 studiował historię na Uniwersytecie Warszawskim. W marcu 1974 roku obronił pracę magisterską *Organizacja białostocka Bronisława Szwarcego przed powstaniem styczniowym* napisaną pod kierunkiem prof. dr. hab. Stefana Kieniewicza. 17 września 1973 roku rozpoczął pracę w nowo powstałym Muzeum Kanału Augustowskiego w Augustowie, przekształconym w październiku tego roku w Muzeum Ziemi Augustowskiej. W latach 1974–1975 pełnił obowiązki jego kierownika, a w latach 1976–1985 był p.o. kierownika i kierownikiem Muzeum w Augustowie Oddziału Muzeum Okręgowego w Suwałkach. Po usamodzielnieniu placówki pozostał jej kierownikiem (w latach 1989–1990 dyrektor), a od 1991 do 2018 roku pracował jako kustosz. Obecnie na emeryturze. Jest autorem wielu tekstów naukowych, popularnonaukowych, krajoznawczych, artykułów i felietonów. Bibliograf, biografista, przewodnik PTTK. Był stałym współpracownikiem i członkiem redakcji „Krajobrazów” (1991) i „Przeglądu Augustowskiego” (2012–2016). Część artykułów sygnował jako: W.B., w.b., ms, Maciej Sowa, Włodzimierz (Władysław) Samucha, Historyk, Tzw. Historyk, Tomasz Piasek, Andrzej Lewus, Jan Pusty, Jonasz. Większość napisał wspólnie z żoną Ireną Drowdwiłło-Baturą. Jest autorem scenariusza stałej wystawy Działu Historii Kanału Augustowskiego. Wypowiadał się i występował jako konsultant w filmach, programach radiowych i telewizyjnych dotyczących Kanału Augustowskiego oraz Augustowa i jego okolic. Działał w Polskim Towarzystwie Historycznym (sekretarz Koła w Augustowie 1980–1989, członek Zarządu Oddziału w Suwałkach, 1988–1990 członek Zarządu Głównego), Towarzystwie Miłośników Ziemi Augustowskiej (1990–2005 wiceprezes zarządu), Towarzystwie Opieki nad Zabytkami, Augustowsko-Suwałskim Towarzystwie Naukowym (członek zarządu). Jest członkiem Rady Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie, członkiem założycielem Stowarzyszenia Poszukiwań Miejsc Walki i Martyrologii oraz Mogił Wojennych „Leśni” w Augustowie, przewodniczącym Koła Przewodników PTTK. Należał do PZPR (1978–1989), Związku Zawodowego Pracowników Kultury i Sztuki

(1979–1980), NSZZ „Solidarność” (1980–1982). Nagrodzony Złotą Odznaką „Opiekuna Zabytków PTTK” oraz medalami: „Zasłużony dla miasta Augustowa”, „Za zasługi dla Powiatu Augustowskiego”, „Opiekuna Miejsc Pamięci Narodowej”, „Pro Memoria”.

Publikacje książkowe

1. *Po Ziemi Augustowskiej. Przewodnik dla turysty i czasowicza*, Suwałki 1993 (wyd. I), 1997 (wyd. II, poprawione i rozszerzone), ss. 226 [współautor Irena Batura].
2. *Dzieje Augustowa od założenia miasta do 1945 roku*, Suwałki 1997, ss. 480 [współautorzy Andrzej Makowski i Jarosław Szlaszyński].
3. *Szlakami południowej Suwalszczyzny*, Suwałki 1999, ss. 208 [współpraca Irena Batura i Małgorzata Pawłowska].
4. *Kanał Augustowski. Arcydzieło rąk ludzkich i natury*, Toruń 2000 (wyd. I, wersje językowe: polska, angielska, francuska, niemiecka), 2005 (wyd. 2 uzup.), Toruń – Pelplin 2015 (wyd. III), ss. 136.
5. *Katyń. Lista ofiar Augustów – Sejny – Suwałki*, Suwałki – Białystok 2000, ss. 69 [współautor Krzysztof Skłodowski].
6. *Augustów miasto królewskie*, Toruń 2003, ss. 80.
7. *Augustów o generale Prądzynskim*, Augustów 2004, ss. 40.
8. *Kanał Augustowski – wspólne dziedzictwo i przyszłość*, Augustów 2005, ss. 101 [współpraca Małgorzata Mikos i Jarosław Szlaszyński].
9. *W krainie Czarnej Hańczy, Biebrzy i Narwi. Informator o międzynarodowych szlakach rowerowych*, Suwałki 2006, ss. 45 [współautorzy Irena Batura i Stefan Maciejewski].
10. *Powiat augustowski. Ziemia piękna i gościnna*, Augustów 2007, ss. 133 [współpraca Małgorzata Mikos i Jarosław Szlaszyński].
11. *Czas utrwalony. Augustowski świat Judela Rotszejna. Fixed time. Judel Rotstein's world of Augustów*, Suwałki – Augustów 2014, ss. 205 [współautor Barbara Kondracka].
12. *Szlak Orła Białego. Przewodnik. Nadleśnictwo Augustów*, Augustów – Olsztyn [2015], ss. 122.
13. *Szlaki turystyczne Ziemi Augustowskiej pod znakiem ryb*, Augustów 2020, ss. 120.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Aneks*, [w:] *Stefan Maciejewski, Szlachetni pasjonaci*, Olsztyn 1978, s. 52–59.
2. *Materiały związane z historią budowy Kanału Augustowskiego w zbiorach Muzeum w Augustowie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1980, nr 2, s. 387–394.
3. *Muzeum w Augustowie – Oddział Muzeum Okręgowego w Suwałkach*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, z. 2, s. 309–311.
4. *O twórcach Kanału Augustowskiego*, „Warmia i Mazury” (włładka „Suwalskie zabytki”) 1980, nr 9, s. 15–16.

5. *Początki budowy Kanału Augustowskiego. Próba nowego ujęcia*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1983, nr 2, s. 345–369.
6. *O Kanale Augustowskim – sesja popularnonaukowa w Augustowie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1984, nr 2, s. 511–513.
7. *Sesja popularnonaukowa poświęcona Kanałowi Augustowskiemu*, „Rocznik SuwalskoMazurski” 1991, t. 1, s. 127–129.
8. *Biografie suwańskie*, cz. III, Suwałki 1995 [autor biogramów: Jerzy Arnold, Jan Paweł Leleweł, Jan Ch. Malletski de Grandville, Ignacy Prądzyński].
9. *Czy koniec legend o Kanale Augustowskim?*, „Białostoczczyzna” 1996, nr 1, s. 7–11.
10. *Biografie suwańskie*, cz. IV, Suwałki 1997, [autor biogramów: Piotr Chwalczewski, Sławomir Miklaszewski, Bronisław Paweł Sobolewski].
11. [rec.] „*Monografia*” Kanału Augustowskiego, „Jaćwież” 1997/1998, nr 1, s. 39–40.
12. *Kanał Augustowski*, „Jaćwież” 1998, nr 3, s. 37–40.
13. *Budowa Kanału Augustowskiego*, [w:] *Ochrona i zagospodarowanie Kanału Augustowskiego – wartości przyrodniczo-kulturowe, historia, turystyka. Seminarium międzynarodowe Augustów 4–5 maja 1999*, Warszawa 1999, s. 9–12.
14. *Dwa kilometry cudu*, „Jaćwież” 1999, nr 6, s. 13 [komentarz].
15. *Historia Kanału Augustowskiego*, [w:] *Krajobraz kulturowy Kanału Augustowskiego*, Warszawa 1999, s. 9–11.
16. *I. Domeyko, Wspomnienia*, „Jaćwież” 1999, nr 7, s. 31–35 [oprac., koment., przyp.].
17. *Osadnictwo*, [w:] *Krajobraz kulturowy Kanału Augustowskiego*, Warszawa 1999, s. 32.
18. *Pradzieje i wczesne średniowiecze*, [w:] *Krajobraz kulturowy Kanału Augustowskiego*, Warszawa 1999, s. 32.
19. [rec.] J. Wysokiński, *Generał Ignacy Prądzyński*, Warszawa 1985, „Rocznik Suwalsko-Mazurski” 1999, t. 1, s. 119–122.
20. A.K., *Kanał Augustowski*, „Jaćwież” 2000, nr 9, s. 26–27 [przygotowanie do druku].
21. *Dzieło to znamienite*, „Jaćwież” 2000, nr 9, s. 20–24.
22. *Historia Kanału Augustowskiego*, [w:] *Kanał Augustowski. Szlak wodny Euroregionu Niemen, Augustów – Suwałki* 2000, s. 11–24.
23. *Jerzy Wiśniewski jako działacz inspirujący ruch regionalny*, [w:] *Jerzy Wiśniewski (1.08.1928 – 30.10.1983)*, Łomża 2000, s. 59–61.
24. *Osadnictwo i zabytki strefy Kanału Augustowskiego*, [w:] *Kanał Augustowski. Szlak wodny Euroregionu Niemen*, Augustów – Suwałki 2000, s. 32–35 [współpraca Hrehorij Akińczyc, Igor Trusow].
25. *Szlaki turystyczne Kanału Augustowskiego*, [w:] *Kanał Augustowski. Szlak wodny Euroregionu Niemen*, Augustów – Suwałki 2000, s. 65–89.
26. *Turystyka związana z Kanałem Augustowskim*, [w:] *Kanał Augustowski. Szlak wodny Euroregionu Niemen*, Augustów – Suwałki 2000, s. 60–64 [współautor Maciej Ambrosiewicz].
27. *Wpisani w dzieje Kanału Augustowskiego*, „Jaćwież” 2000, nr 9, s. 28–31.
28. *Dzieje Puszczy Augustowskiej*, „Jaćwież” 2001, nr 13, s. 15–22.
29. *Olszanka*, „Jaćwież” 2001, nr 16, s. 13–17 [współpraca Andrzej Matusiewicz].

30. *Poszukiwania i pozyskiwanie surowców do budowy Kanału Augustowskiego*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2001, t. 1, s. 81–85.
31. *Święte Miejsce*, „Jaćwież” 2001, nr 16, s. 50–51.
32. [rec.] *Medale augustowskie*, „Jaćwież” 2001, nr 14, s. 62.
33. *Biografie suwalskie*, cz. V, Suwałki 2002 [autor biogramów: Jan J. Karwowski, Maciej Nowicki, Job Präyettefuss, Judel Rotszejn].
34. *Kanał Augustowski oraz rozwój jego funkcji turystyczno-rekreacyjnych*, [w:] *Kanał Augustowski – bramą Europy*, Białystok 2002, s. 30–46.
35. *M.K. Ogiński, Szczeperskie perypetie*, „Jaćwież” 2002, nr 17, s. 33–35 [oprac. i komentarz].
36. *Czarnucha. Szlacheckie gniazda*, „Jaćwież” 2002, nr 17, s. 9–11 [współpraca Irena Batura].
37. [rec.] *Dzieje gminy Sztabin* [G. Ryżewski, Sztabin. *Dzieje obszaru gminy Sztabin od czasów najdawniejszych do współczesności*, Białystok – Sztabin 2002], „Jaćwież” 2002, nr 19, s. 45–47.
38. [rec.] *Jubileusz [75 lat Zespołu Szkół Ogólnokształcących w Augustowie*, Augustów 2002], „Jaćwież” 2002, nr 18, s. 47–48.
39. [rec.] *Wigry z Janem Pawłem II*, „Jaćwież” 2002, nr 20, s. 43.
40. *Der Augustów-Kanal*, „Mitteilungen des Canal-Vereins” 2003, t. 23, s. 51–85.
41. *Lipsk Murowany*, „Jaćwież” 2003, nr 23, s. 7–13 [współautor Irena Batura].
42. [rec.] *Rocznik [„Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2002, t. 2]*, „Jaćwież” 2003, nr 24, s. 58.
43. *Augustowskie napoleoniana*, „Jaćwież” 2004, nr 25/26, s. 42–44.
44. J. Górski, *O Lipsku Murowanym (uzupełnienie)*, „Jaćwież” 2004, nr 25/26, s. 18 [oprac.].
45. J. Górski, *O Świacku i Lipsku Murowanym historia rodzinna*, „Jaćwież” 2004, nr 25/26, s. 9–17 [oprac. i przyp.].
46. *Jerzy Górski o niezwykłych przypadkach życia Ojca*, „Jaćwież” 2004, nr 25/26, s. 20 [oprac.].
47. *Kazimierza Górskiego wspomnienia o Ojcu i Świacku*, „Jaćwież” 2004, nr 25/26, s. 19 [oprac.].
48. *Szusowanie*, „Jaćwież” 2004, nr 25/26, s. 46.
49. *Dobre rady wychowawcze Joanny Buchowieckiej (1838 rok)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2005, t. 5, s. 177–180 [oprac.].
50. *Rogożyn. Szlacheckie gniazda*, „Jaćwież” 2005, nr 30, s. 9–16 [współpraca Irena Batura].
51. [rec.] H. Bartoszewicz, *Prądzynski czy Mallet. Spór o autorstwo planów Kanału Augustowskiego* („Geodeta” 2003, nr 9), „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2005, t. 5, s. 190–193. go („Geodeta” 2003, nr 9), „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2005, t. 5, s. 190–193.
52. *Tradycje turystyczne*, [w:] *Suwalszczyzna – kraina jak baśń. Przewodnik po ziemi augustowskiej, sejneńskiej, suwalskiej*, Suwałki 2006, s. 54–55.
53. *Turystyka wzdłuż Kanału Augustowskiego*, „Jaćwież” 2006, nr 33, s. 54–58.
54. *Wodne szlaki turystyczne pogranicza polsko-białoruskiego. Kanał Augustowski. Materiały konferencyjne*, Augustów 2006, ss. 28 [współautorzy Maciej Ambrosiewicz, Katarzyna Łukowska i Małgorzata Mikos].
55. *Ziemia Augustowska. Ziemia Sejneńska*, [w:] *Suwalszczyzna – kraina jak baśń. Przewodnik po ziemi augustowskiej, sejneńskiej, suwalskiej*, Suwałki 2006, s. 75–102 [współautor Irena Batura].
56. *Inżynierowie budowy Kanału Augustowskiego, ich związki z życiem regionu i kariery*, [w:] *Środowiska inteligentne Suwalszczyzny oraz ziem ościennych w okresie zaborowym i II Rzeczypospolitej. Studia i artykuły*, Suwałki 2007, s. 105–123.
57. [rec.] *Słownik biograficzny białostocko-łomżyńsko-suwański*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2007, t. 7, s. 199–201.

58. *Materiały do bibliografii Kanału Augustowskiego*, [w:] *Kanał Augustowski i współczesna ekoturystyka. Августовский канал и современный экотуризм*, Pułtusk 2008, s. 225–278.
59. *Czterdzieści lat Muzeum Ziemi Augustowskiej*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2009, t. 9, s. 97–112.
60. *Karol Brzostowski – wynalazca*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2009, t. 9, s. 113–118.
61. [rec.] *Okiem sceptyka*, T. Strzembosz, R. Wnuk, *Czerwone Bagno. Konspiracja i partyzantka antysowiecka w Augustowskim wrzesień 1939 – czerwiec 1941*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 201–207.
62. [rec.] *Technik pisze historię*, W. Jastrzębiec Kuczkowski, *Polskie szlaki żeglowne. Szlak króla Stefana Batorego. Kanał Augustowski* („Gospodarka Wodna” 2007, nr 11–12, 2008, nr 1–12), „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 208–224.
63. *Dwa dokumenty dotyczące budowy Kanału Augustowskiego ze zbiorów Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 233–246.
64. *Budowa Kanału Augustowskiego w świetle prasy współczesnej i publikat*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2013, t. 13, s. 5–24.
65. *Początki budowy Kanału Augustowskiego w świetle prasy współczesnej*, [w:] *Społeczeństwo – wojsko – polityka. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Adamowi Czesławowi Dobrońskiemu z okazji 70 urodzin*, Białystok 2013, s. 71–78.
66. [rec.] Adam Czesław Dobroński, *Miasta województwa podlaskiego*, 2014, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” t. 14, s. 275–277.
67. *Kanał Augustowski – dzieło polskiej inżynierii wojskowej i wspólne europejskie dziedzictwo kulturowe*, [w:] *Fortyfikacje Polski Północno-Wschodniej (wydawnictwo poseminaryjne). XXIX Seminarium Krajoznawcze Wojska Polskiego*, Rajgród 20–24 kwietnia 2015 r., Warszawa 2015, s. 79–109.
68. *Mało znana mapa obszaru Puszczy Augustowskiej z początku XIX wieku w zbiorach Muzeum Ziemi Augustowskiej*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2015, t. 15, s. 113–120
69. *Kanał Augustowski. Duma Augustowszczyzny*, [w:] *Augustów. 460 lat królewskiego miasta. Album wydany z okazji 460-lecia Augustowa*, Augustów 2017 (wyd. I), 2020 (wyd. II), s. 23–29.
70. *Kilka słów o 1 Pułku Ułanów Krechowieckich*, [w:] *Augustowscy ułani. Wybór utworów inspirowanych dziejami 1 Pułku Ułanów Krechowieckich im. Bolesława Mościckiego*, Augustów 2017, s. 68–71.
71. *Przyroda. Kraina jak z baśni*, [w:] *Augustów. 460 lat królewskiego miasta. Album wydany z okazji 460-lecia Augustowa*, Augustów 2017 (wyd. I), 2020 (wyd. II), s. 33–47.
72. *Usytuowanie zabudowań przemysłowych i gospodarczych hrabiego Karola Brzostowskiego w Cisowie i Hucie Sztabińskiej*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2017, t. 23, s. 81–104.
73. [rec.] *Refleksje po lekturze eseju Macieja Ambrosiewicza pt. „Kanał Augustowski i okolice”*. Kielce 2019, ss. 162, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2020, t. 20, s. 165–189.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Un tour de force [polemika z artykułem Stefana Maciejewskiego]*, „Kontrasty” 1975, nr 11, s. 61–63.

2. *Losy miasta i ludzi*, „Gazeta Współczesna” 1979, nr 168.
3. *Bezglębny jubileusz*, „Kontrasty” 1980, nr 12, s. 43–45.
4. *Errata I* [wykaz błędów w wydawnictwach turystycznych], „Krajobrazy” 1980, nr 12.
5. *Suwalsko-Mazurskie od A do Z*, *Andruszkiewicz Jan Aleksander*, „Krajobrazy” 1980, nr 15.
6. *Suwalsko-Mazurskie od A do Z*, *Arnold Jerzy*, „Krajobrazy” 1980, nr 9.
7. *Suwalsko-Mazurskie od A do Z*, *Augustowski Kanał*, „Krajobrazy” 1980, nr 11 [sprost. nr 16].
8. *Suwalsko-Mazurskie od A do Z*, *Augustowski Powiat*, „Krajobrazy” 1980, nr 12.
9. *Suwalsko-Mazurskie od A do Z*, *Augustów*, „Krajobrazy” 1980, nr 13.
10. *Żeby jeszcze pisać?* [polemika z artykułem K. Wojtowicza *100 lat przed Hubalem*], „Krajobrazy” 1980, nr 17.
11. *Jak szpitale dawniej budowano. Zamiast legendy*, „Krajobrazy” 1981, nr 9, 13.
12. *Poprawie jakości budownictwa*, „Krajobrazy” 1981, nr 23.
13. *Suwalsko-Mazurskie od A do Z*, *Bazaine Pierre Dominique*, „Krajobrazy” 1981, nr 5.
14. *Suwalsko-Mazurskie od A do Z*, *Bieliński Edward Tadeusz*, „Krajobrazy” 1981, nr 23.
15. *Suwalsko-Mazurskie od A do Z*, *Brzostowski Karol*, „Krajobrazy” 1981, nr 40.
16. *Suwalsko-Mazurskie od A do Z*, *Rosa Bailly*, „Krajobrazy” 1981, nr 1.
17. *Aneks do „Wędrówek” A. Połujańskiego*, „Krajobrazy” 1982, nr 11.
18. *Inżynier, żołnierz, artysta* [Jan Paweł Lelewe], „Krajobrazy” 1982, nr 18–19.
19. *Krzywdzie domniemanej*, [polemika z artykułem W. Kowalskiego o UBK], „Krajobrazy” 1982, nr 1.
20. *Pouczanie w próżnię* [polemika z artykułem W. Kowalskiego o UBK], „Krajobrazy” 1982, nr 10.
21. *Suwalsko-Mazurskie od A do Z*, *Christiani Franciszek Ksawery*, „Krajobrazy” 1982, nr 5.
22. *Suwalsko-Mazurskie od A do Z*, *Chrostowski Tadeusz*, „Krajobrazy” 1982, nr 6.
23. *W odpowiedzi gniewnemu* [polemika z artykułem W. Kowalskiego o UBK], „Krajobrazy” 1982, nr 6.
24. *W Puszczy Augustowskiej przed 150 laty. Prawdy i legendy*, „Krajobrazy” 1982, nr 3–5.
25. *Ale tempo!*, „Krajobrazy” 1983, nr 42, 44.
26. *Chmury*, „Krajobrazy” 1983, nr 46.
27. *Czym szumi las w Powstańcach?*, „Krajobrazy” 1983, nr 17–18.
28. *Dramaty*, „Krajobrazy” 1983, nr 47.
29. *Dyrektor*, „Krajobrazy” 1983, nr 48.
30. *Inżynierowi*, „Krajobrazy” 1983, nr 51, 52/53.
31. *Kielkowanie idei*, „Krajobrazy” 1983, nr 34–35.
32. *Miłość*, „Krajobrazy” 1983, nr 45.
33. *Morderczy plan Lubeckiego*, „Krajobrazy” 1983, nr 33.
34. *O kanale, który został pomnikiem*, „Krajobrazy” 1983, nr 32.
35. *O przewodnikach (rzeczywiście) krytycznie*, „Krajobrazy” 1983, nr 21–22, 25.
36. *Owoc największego trudu*, „Krajobrazy” 1983, nr 38.
37. *Porwał ich czyn* [polemika z artykułem W. Kowalskiego], „Krajobrazy” 1983, nr 4.
38. *Posępne życie w borach*, „Krajobrazy” 1983, nr 37.
39. *Przygotowania*, „Krajobrazy” 1983, nr 36.
40. *Rozruch wielkiej budowy*, „Krajobrazy” 1983, nr 39.
41. *Sternicy*, „Krajobrazy” 1983, nr 50.
42. *To cement!*, „Krajobrazy” 1983, nr 40.
43. *Chybiony pomysł*, „Krajobrazy” 1984, nr 40.
44. *Duma kraju*, „Krajobrazy” 1984, nr 38.

45. *Nowa funkcja – turystyka*, „Krajobrazy” 1984, nr 45.
46. *Od autora* [upamiętnienie bohaterów lat 1939–1945, polemika z W. Kowalskim], „Krajobrazy” 1984, nr 20.
47. *Odbudowa*, „Krajobrazy” 1984, nr 51/52.
48. *Pochwał ciąg dalszy*, „Krajobrazy” 1984, nr 39.
49. *Pozorna koniunktura*, „Krajobrazy” 1984, nr 43–44.
50. *Wojenne tragedie*, „Krajobrazy” 1984, nr 49–50.
51. *Za wcześniej?* [upamiętnienie bohaterów lat 1939–1945, polemika z W. Kowalskim], „Krajobrazy” 1984, nr 15.
52. *Zmagania*, „Krajobrazy” 1984, nr 41.

---

53. *Aneks*, „Krajobrazy” 1985, nr 8.
54. *Aneks* [do art. Turystyka po augustowsku], „Krajobrazy” 1985, nr 5.
55. *Duma polskiej hydrotechniki*, „Horyzonty Techniki” 1985, nr 12, s. 10–11 [współredaktor Grzegorz Zdziech].
56. *Legenda a prawda*, [komentarz do artykułu S. Gromadzkiego Powstańczy pogrzeb], „Krajobrazy” 1985, nr 30.
57. *Spór o rocznicę* [wyzwolenia Augustowa 1944/1945], „Krajobrazy” 1985, nr 11.
58. *Widmo zagłady*, „Krajobrazy” 1985, nr 2.
59. *Zabytek*, „Krajobrazy” 1985, nr 5–7.

---

60. *Tylko granice administracyjne. Co jest Suwalszczyzną a co nie jest*, „Jaćwież” 1986, nr 2.

---

61. *Redaktor ma rację (powrót tematu)*, „Jaćwież” 1987, nr 1.
62. *Wielcy absolwenci małej szkoły*, „Krajobrazy” 1987, nr 4–6.
63. [rec.] *O człowieku cnót wszelakich* [A. Dobroński, *Sławetny Ludwik Michał Pac*, Suwałki 1986], „Krajobrazy” 1987, nr 21.

---

64. *Ulice mojego miasta*, „Krajobrazy” 1990, nr 18–21, [uzupełnienie i sprostowanie] nr 24–25.
65. [rec.] *Uwaga – bubel!* [Vademecum turystyczne białostocko-suwańskie], „Krajobrazy” 1990, nr 34.

---

66. *Eksperci*, „Krajobrazy” 1991, nr 16, 26.
67. *Historia*, „Krajobrazy” 1991, nr 43/44.
68. *Katyń. Uzpełnienia, znaki zapytania*, „Krajobrazy” 1991, nr 20.
69. *Konstytucja 3 Maja*, „Krajobrazy” 1991, nr 10.
70. *List z Ameryki* [Wincentego Michałowskiego], „Krajobrazy” 1991, nr 8.
71. *Los sztandarów* [Wrzesień 1939], „Krajobrazy” 1991, nr 27.
72. *Losy jednej rodziny* [Skiendzielewscy z Kamionki-Puszczalowitz], „Krajobrazy” 1991, nr 2.
73. *O wyższości księdza Skorupki nad Piłsudskim*, „Krajobrazy” 1991, nr 4.
74. *Poprzednicy*, „Przegląd Augustowski” 1991 nr 3; 1991/1992 nr 4; 1992 nr 1.
75. *Relacja piętnastolatka* [Mieczysława Rowińskiego o zsyłce syberyjskiej], „Krajobrazy” 1991, nr 16.
76. *Rok 1920. Post-scriptum*, „Krajobrazy” 1991, nr 23.
77. *Telefoniczne qui pro quo*, „Krajobrazy” 1991, nr 2.
78. *Wspomnienia*, „Krajobrazy” 1991, nr 1–5/6.
79. *Zamordowani w Katyniu*, „Krajobrazy” 1991, nr 1.

---

80. *Bohater*, „Krajobrazy” 1992, nr 34.
81. *Lustracja się odbywa. Punkt widzenia*, „Krajobrazy” 1992, nr 43.

82. *Moje trzy grosze*, „Przegląd Augustowski” 1992, nr 2.
  83. *Oświadczenie z roku 1946*, „Krajobrazy” 1992, nr 3.
  84. *Pamięć*, „Krajobrazy” 1992, nr 35.
  85. *Prądyńskim z okazji jubileuszu*, „Krajobrazy” 1992, nr 32.
  86. *Sejneńskie gimnazjum*, „Krajobrazy” 1992, nr 22, 23.
  87. [rec.] *Chwałę Bacewicza*, [J. Bacewicz, *Sam na sam z Suwalszczyzną*, Suwałki 1992], „Krajobrazy” 1992, nr 28.
-
88. *Awanturnik* [August Szultz], „Krajobrazy” 1993, nr 2–3.
  89. *Donosy* [na Tadeusza Zawistowskiego do NKWD], „Krajobrazy” 1993, nr 28–30.
  90. *Księża*, „Krajobrazy” 1993, nr 1.
  91. *Obowiązek. Pół roku pilnowali tablicy zakopanej pod dębem*, „Krajobrazy” 1993, nr 4.
-
92. *Ballady czar* [z 1958], „Krajobrazy” 1994, nr 29.
  93. *Burmistrzowie Augustowa* [Piotr Halicki], „Krajobrazy” 1994, nr 15 [oprac. i przyp.].
  94. *Łapanie królika* [uzdrowisko w Augustowie], „Krajobrazy” 1994, nr 10–11.
  95. *Tradycja*, „Krajobrazy” 1994, nr 28.
-
96. *Bracia* [Czesław i Piotr Skindzierowie]. *Augustowskie ofiary Katynia*, „Krajobrazy” 1995, nr 21.
  97. *Pedagog* [Władysław Feiner]. *Augustowskie ofiary Katynia*, „Krajobrazy” 1995, nr 22.
-
98. *Karol Brzostowski – prawy Polak*, „Wiadomości Kulturalne” 1996, nr 18.
-
99. *Urzędnik* [Zofia Choroszevska], „Krajobrazy” 1997, nr 16.
-
100. *65 lat PTTK* [w Augustowie], „Przegląd Powiatowy” 1998, nr 1.
  101. *Było to przed 175 laty* [budowa Kanału Augustowskiego], „Przegląd Augustowski” 1998, nr 7.
  102. *Dramat grupy suwalsko-augustowskiej* [1920], „Krajobrazy” 1998, nr 17.
  103. *Krętaćtwo*, „Nasze Krajobrazy – Tygodnik Północny” 1998, nr 35.
  104. *Medalion* [z pomnika J. Piłsudskiego]. *Tłum nie umiał powstrzymać łez*, „Nasze Krajobrazy – Tygodnik Północny” 1998, nr 38.
  105. *Pamięci inżyniera* [Henryka] *Zdziennickiego*, „Przegląd Augustowski” 1998, nr 6.
  106. *Rejestr fauli wyborczych: Z AWS-em nie ma żartów*, „Nasze Krajobrazy – Tygodnik Północny” 1998, nr 38.
  107. *Wzdłuż doliny Netty na nartach*, „Przegląd Powiatowy” 1998, nr 1 [współautor Irena Batura].
-
108. *Augustowski cement z francuskim rodowodem. Historyjki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 21.
  109. *Augustowskie pamiątki Września. Historyjki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 34.
  110. *Bezimiennie mogiły. Historyjki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 33.
  111. *Dawnej ballady czar*, „Przegląd Augustowski” 1999, nr 9.
  112. *Do dawnych dóbr starościńskich*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 2 [współautor Irena Batura].
  113. *Errare humanum est: Człowiek omylnym jest. Historyjki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 28.
  114. *Fredro w Olszance. Historyjki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 39.
  115. *Gdzie leżała karczma Netta? Historyjki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 19.
  116. *Gdzie zginęło Nowe Miasto? Historyjki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 20.
  117. *Ginące zawody. Historyjki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 32.
  118. *Jastrzębna. Historyjki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 38.

119. Jeszcze o „Study Tour”, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 28.
120. Kłębowisko pomylek. *Historijki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 18.
121. *Mozaika prasowa. Opinie* [cykl], „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 2–41.
122. *Musztarda po obiedzie*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 2.
123. *Nazwy ulic. Historijki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 27.
124. *O początkach augustowskiej turystyki. Historijki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 25.
125. *O wielkim historyku – społeczniku* [Jerzym Wiśniewskim]. *Historijki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 23.
126. *Ośrodek? Dom wypoczynkowy? Jacht-klub? Sanatorium*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 5.
127. *Pierwszy dzień wolności. Historijki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 30.
128. *„Pieszczenie uszu”*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 35.
129. *Pochwała regionalistów* [TPL]. *Historijki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 31.
130. *Poczytaj mi mamo...*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 16.
131. *Przez Sajno na skróty. Swego nie znacie*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 5 [współautor Irena Batura].
132. *Puszcząńska marszruta „Łupaszki” i „Hubala”*. *Historijki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 37.
133. *Skąd u nas niemieckie nazwiska? Historijki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 22.
134. *Study Tour*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 25.
135. *Szlakiem starych drogowców rowerem (długość 58 km). Swego nie znacie*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 6–7 [współautor Irena Batura].
136. *Szlamica – to nie tajemnica!* *Historijki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 28.
137. *Tajemnice Puszczy Augustowskiej* [Lubinowo]. *Historijki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 26.
138. *Wokół „Hubala”*. *Historijki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 36.
139. *Zaliwski. Historijki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 35.
140. *Zapomniane nazwy. Historijki o historii*, „Przegląd Powiatowy” 1999, nr 24.
-
141. *Augustowskie ofiary Katynia* [nauczyciele], „Przegląd Augustowski” 2000, nr 4.
142. *Kameralne zaskoczenia*, „Przegląd Powiatowy” 2000, nr 34.
143. *Mój ojciec*, [w:] *Wspomnienia łączą nas... Zjazd absolwentów Liceum Pedagogicznego w Augustowie. Augustów, 3–4 czerwca 2000 roku*, Augustów 2000, s. 53–54.
144. *O Kanale Augustowskim nieustannie*, „Przegląd Powiatowy” 2000, nr 34.
-
145. *Dużo wiedzą o Kanale Augustowskim*. Konkurs, „Okolica” 2001, nr 5/6.
146. *Jaćwigi atakują!* *Historijki*, „Okolica” 2001, nr 3.
147. *Mój głos do artykułu „Niechciany właściciel”* [tracenie szans rozwoju muzeum], „Przegląd Powiatowy” 2001, nr 2.
148. *Naukowcy augustowscy i suwańscy przedstawiają. Historijki*, „Okolica” 2001, nr 4.
149. *Zamiast. Historijki*, „Okolica” 2001, nr 5/6.
-
150. *Aneks do pamiętnika Ignacego Domeyki*, „Rajgrodzkie Echa” 2002, nr 11.
151. *Korzenie* [Towarzystwa Miłośników Ziemi Augustowskiej], „Przegląd Powiatowy” 2002, nr 18.
152. *O Karolu Brzostowskim i nie tylko (na marginesie monografii historycznej gminy Sztabin)* „Nasz Sztabiński Dom” 2002, nr 9–11.
-
153. *O Ślepsku i dwóch łączących się w nim rzekach*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 4.
154. *Od kasztanowców wara!* „Przegląd Powiatowy” 2003, nr 22.
155. *Odpowiedź Grzegorzowi Ryżewskiemu*, „Nasz Sztabiński Dom” 2003, nr 3.

156. *Początki muzeum*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 10–11.
157. *Wieszcz a gmina sztabińska* [Zygmunt Krasiński], „Nasz Sztabiński Dom” 2003, nr 8.
158. *Brzostowski w pamięci Ramlów*, „Nasz Sztabiński Dom” 2004, nr 4.
159. *Garncarze z Balinki*, „Nasz Sztabiński Dom” 2004, nr 6 [współpraca Irena Batura].
160. *Nieznany dokument hr. Brzostowskiego*, „Nasz Sztabiński Dom” 2004, nr 8.
161. *Przemysłowcy raj*, „Nasz Sztabiński Dom” 2004, nr 1.
162. *Augustowskie pożegnanie z Rokiem Karola Brzostowskiego*, „Nasz Sztabiński Dom” 2005, nr 1.
163. *Jak powstały Mogilnice*, „Nasz Sztabiński Dom” 2005, nr 1.
164. *Jeszcze o kącie jamińskim*, „Nasz Sztabiński Dom” 2005, nr 3.
165. *Uwagi do rysu – nieco z autopsji* [uwagi do *Rysu historycznego środowisk literackich w byłym województwie suwalskim...* J. Drozdowskiej], „Najprościej” 2005, nr 1.
166. *Ekolodzy własnego interesu*, „Trybuna” 2006, nr 173.
167. *Kanał Augustowski – historia i współczesność*, [w:] *Kanał Augustowski. Szlak wodny Biebrza – Niemen. Augustów, Grodno, Druskienniki, Sopoćkinie*, Warszawa 2006 [mapa 1:100 000 z opisem krajoznawczym].
168. *Rospuda – obrona czy manipulacja?* „Angora” 2006, nr 34.
169. „Przekrojowe” i *Wajrakowe manipulacje* [„obrona Rospudy”], „Przegląd Augustowski” 2006, nr 9.
170. „*Barbarzyńca*” o *Rospudzie*, „Kontakty” 2007, nr 31, s. 23.
171. *Hipokryzja ekologicznych fanatyków może być zabójcza dla środowiska*, „Dziennik. Polska – Europa – Świat” 2007, nr 182.
172. *Szanowni Państwo...* [w sprawie manipulacji na temat Doliny Rospudy], „Przegląd Augustowski” 2007, nr 3.
173. [rec.] „*Wiek w tą, wiek w tamtą nie robi różnicy*”. (o) *Błędne wydawnictwo* [recenzja albumu „Augustów gród królewski”], „Przegląd Augustowski” 2007, nr 8–9.
174. *Augustowskie filmy*, „Przegląd Augustowski” 2008, nr 1–3.
175. *Ciężka dola chłopca – mit czy prawda?*, „Nasz Sztabiński Dom” 2008, nr 2.
176. *Sztabinianie z roku 1889*, „Nasz Sztabiński Dom” 2008, nr 6.
177. *Tak się zaczęło – wspomnienie* [Zygmunt Ciesielski], „Przegląd Augustowski” 2008, nr 9 [oprac.].
178. *To już czterdzieści lat* [muzeum], „Przegląd Augustowski” 2008, nr 7–8.
179. *To moja paranoja?!* [„obrona Rospudy”], „Przegląd Augustowski” 2008, nr 5.
180. *Centrum tradycji*, „Przegląd Augustowski” 2009, nr 10.
181. *Kto zyska na Rospudzie?*, „Rospuda ocalona”, „Angora” 2009, nr 16.
182. *List do redakcji* [niebezpieczeństwo zniszczenia zbiorów muzealnych], „Przegląd Powiatowy” 2009, nr 26.
183. *List do redakcji* [w sprawie działań przy obwodnicy Augustowa], „Przegląd Powiatowy” 2009, nr 3.
184. *List do redakcji* [w sprawie uzgodnienia z zasadami ochrony Kanału Augustowskiego ścieżek rowerowych], „Przegląd Powiatowy” 2009, nr 3.
185. *Medek superstar*, „Przegląd Augustowski” 2009, nr 8, 36.
186. *Na forum rządowym w 1836 roku*, „Nasz Sztabiński Dom” 2009, nr 5.
187. *Nielegalna przeprawa* [przez Biebrzę 1850], „Nasz Sztabiński Dom” 2009, nr 4.
188. *Prawa targowe „miasta” Sztabina*, „Nasz Sztabiński Dom” 2009, nr 6.
189. *W cymburgaja o Rospudę*, „Gwiazda Polarna” 2009, nr 4.

190. *Augustowskie filmy. Sprostowania i uzupełnienia*, „Przegląd Augustowski” 2010, nr 1.
191. *Legends*, „Przegląd Augustowski” 2010, nr 8.
192. *List do redakcji* [w sprawie wycofania wniosku o wpis Kanału Augustowskiego na listę światowego dziedzictwa UNESCO], „Przegląd Powiatowy” 2010, nr 32.
193. *Najstarsze widokówki augustowskie*, „Przegląd Augustowski” 2010, nr 12.
194. *Pożegnanie Larysy Kuźmicz*, „Przegląd Augustowski” 2010, nr 4.
-
195. *Bitwa pod Olszanką* [1863], „Rajgrodzkie Echa” 2011, nr 3.
196. *Bitwa pod Olszanką. Muzealne nabytki*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 2.
197. *Biznes z trupim odorem* [komentarz do dyskusji wokół projektu galerii handlowej w Domu Turka], „Przegląd Powiatowy” 2011, nr 48.
198. *Co nowego w tzw. „Dworku Prądyńskiego”?*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 6.
199. *Judel Rotsztein – propagator piękna okolic Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 1.
200. *Księżę przedsiębiorca i... hochsztapler* [Tomasz Bogumił Jan Świętopełk-Mirski], „Przegląd Augustowski” 2011, nr 12.
201. *List do redakcji* [polemika na temat remontów na Kanale Augustowskim i potrzeb turystyki], „Przegląd Powiatowy” 2011, nr 5.
202. *List do redakcji* [polemika na temat sanatorium], „Przegląd Powiatowy” 2011, nr 6.
203. *Napoleońska przygoda Holendrów*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 10.
204. *O portrecie Henryka Rossmanna słów kilka*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 7.
205. *Pasjonat turystyki* [Andrzej Wyszowski], „Przegląd Augustowski” 2011, nr 11.
206. *Pożegnanie. Pamięci Stanisława J. Wosia (1951–2011)*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 10.
207. *Tajemniczy widoczek. Muzealne nabytki*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 4.
208. *Wśród szpargałów. Muzealne nabytki*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 5.
-
209. *Baraki. Dzielnice Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 2.
210. *Historia z jednego zdjęcia* [panorama Augustowa z wieży kościoła], „Przegląd Augustowski” 2012, nr 9–10.
211. *Kaczy Dołek. Dzielnice Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 1.
212. *Lipowiec. Dzielnice Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 4.
213. *Pierwszy maja – w mojej pamięci*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 3.
214. *Studzieniczna. Dzielnice Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 6.
215. *Wspomnienie* [Jerzy Maciejewski], „Przegląd Augustowski” 2012, nr 6.
216. *Zarzecze. Dzielnice Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 5.
-
217. *Historia z dwóch zdjęć* [powstanie styczniowe i jego weterani], „Przegląd Augustowski” 2013, nr 1.
218. *Historia z jednego zdjęcia* [północno-zachodnia pierzeja Rynku], „Przegląd Augustowski” 2013, nr 2.
219. *Historia z jednego zdjęcia* [upamiętnienie bohaterów walk o niepodległość i rola starosty Wacława Malanowskiego], „Przegląd Augustowski” 2013, nr 3.
220. *Historia z jednego zdjęcia* [wizyta prezydenta Mościckiego], „Przegląd Augustowski” 2013, nr 9.
221. *Historia z kilku fotografii* [budowa pomnika na Powstańcach w 1971 roku], „Przegląd Augustowski” 2013, nr 5.
222. *Historia z kilku zdjęć* [kamieniarze Jachimowicze i Koncewicz], „Przegląd Augustowski” 2013, nr 11.
223. *Historia z kilku zdjęć* [mosty], „Przegląd Augustowski” 2013, nr 4.
224. *Historia z kilku zdjęć* [przewodnicy PTTK], „Przegląd Augustowski” 2013, nr 7.
225. *Historia z kilku zdjęć* [spływy kajakowe], „Przegląd Augustowski” 2013, nr 8.

226. *Historia z kilku zdjęć* [śnieżne zimy], „Przegląd Augustowski” 2013, nr 12.
227. *Historia z kilku zdjęć i jednej grafiki* [służa w Augustowie], „Przegląd Augustowski” 2013, nr 10.
228. *Historia z pięciu zdjęć* [panoramy miasta z Zarządu Wodnego], „Przegląd Augustowski” 2013, nr 6.
229. *Jubileusz Związku Sybiraków*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 9.
230. *Listy do redakcji: Inc. Szanowni Państwo...* [uwagi prostujące list Mariana Dyczewskiego w sprawie genezy Towarzystwa Miłośników Ziemi Augustowskiej], „Przegląd Powiatowy” 2013, nr 12.
-
231. *Historia z kilku pocztówek* [walki 1914–1915], „Przegląd Augustowski” 2014, nr 8.
232. *Historia z kilku zdjęć* [Boże Narodzenie i choinki], „Przegląd Augustowski” 2014, nr 12.
233. *Historia z kilku zdjęć* [fotografowie przed 1914 rokiem], „Przegląd Augustowski” 2014, nr 3.
234. *Historia z kilku zdjęć* [kampania wrześniowa 1939], „Przegląd Augustowski” 2014, nr 10.
235. *Historia z kilku zdjęć* [hyżwiarstwo], „Przegląd Augustowski” 2014, nr 2.
236. *Historia z kilku zdjęć* [mogiły z I wojny światowej], „Przegląd Augustowski” 2014, nr 11.
237. *Historia z kilku zdjęć* [najstarsze widokówki], „Przegląd Augustowski” 2014, nr 6.
238. *Historia z kilku zdjęć* [sport zimowy], „Przegląd Augustowski” 2014, nr 1.
239. *Historia z kilku zdjęć* [widoki miasta z lat 1914–1916], „Przegląd Augustowski” 2014, nr 9.
240. *Historia z kilku zdjęć* [wieże strażackie, magistrat], „Przegląd Augustowski” 2014, nr 4.
241. *Historia z kilku zdjęć* [wyprawy rowerowe], „Przegląd Augustowski” 2014, nr 7.
242. *List do redakcji* [komentarz do otwarcia obwodnicy], „Przegląd Powiatowy” 2014, nr 46.
243. *Rok Leśnych. Z Tomaszem Kielczewskim inicjatorem i prezesem Stowarzyszenia Poszukiwani Miejsc Walki i Martyrologii oraz Mogił Wojennych „Leśni” o tajemnicach Puszczy Augustowskiej rozmawia...*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 2–3.
-
244. *Historia z kilku zdjęć* [1 Pułk Ułanów Krechowieckich i jego jubileusz], „Przegląd Augustowski” 2015, nr 7.
245. *Historia z kilku zdjęć* [jesień], „Przegląd Augustowski” 2015, nr 10.
246. *Historia z kilku zdjęć* [motorówki], „Przegląd Augustowski” 2015, nr 9.
247. *Historia z kilku zdjęć* [nabytki muzeum: Michał Straszkievicz, pamiątki po I i II wojnie światowej], „Przegląd Augustowski” 2015, nr 12.
248. *Historia z kilku zdjęć* [orkiestry], „Przegląd Augustowski” 2015, nr 8.
249. *Historia z kilku zdjęć* [partyzanci AK i szlak Orła Białego], „Przegląd Augustowski” 2015, nr 11.
250. *Historia z kilku zdjęć* [pojazdy konne], „Przegląd Augustowski” 2015, nr 2.
251. *Historia z kilku zdjęć* [ruiny miasta po 1944 roku], „Przegląd Augustowski” 2015, nr 1.
252. *Historia z kilku zdjęć* [rybacy], „Przegląd Augustowski” 2015, nr 4.
253. *Historia z kilku zdjęć* [splaw drewna], „Przegląd Augustowski” 2015, nr 6.
254. *Historia z kilku zdjęć* [wędkarstwo], „Przegląd Augustowski” 2015, nr 3.
255. *Historia z kilku zdjęć* [żegluga turystyczna], „Przegląd Augustowski” 2015, nr 5.
-
256. *Bonaparte jednak spał*, „Przegląd Powiatowy” 2016, nr 31.
257. *Historia z kilku obrazków* [Dworek Prądyńskiego], „Przegląd Augustowski” 2016, nr 7.
258. *Historia z kilku reprodukcji* [o prasie wydawanej w Augustowie], „Przegląd Augustowski” 2016, nr 3.
259. *Historia z kilku zdjęć* [kino], „Przegląd Augustowski” 2016, nr 2.
260. *Historia z kilku zdjęć* [kościół ewangelicki], „Przegląd Augustowski” 2016, nr 6.
261. *Historia z kilku zdjęć* [kursy bojerowe], „Przegląd Augustowski” 2016, nr 1.
262. *Historia z kilku zdjęć* [Powiatowy Dom Kultury], „Przegląd Augustowski” 2016, nr 4.
263. *Historia z kilku zdjęć* [stara zabudowa ulicy Mostowej], „Przegląd Augustowski” 2016, nr 5.
264. *Historia z kilku zdjęć* [tartak na Lipowcu], „Przegląd Augustowski” 2016, nr 8.
265. *Krótką historią kultury* [Dom Kultury], „Przegląd Powiatowy” 2016, nr 31.

266. *Pożegnanie Mikołaja Usowicza*, „Przegląd Augustowski” 2016, nr 6.
267. *Stefan Maciejewski. Na osiemdziesiąte urodziny*, „Kroniki według Muzeum im. Marii Konopnickiej w Suwałkach” 2016, nr 1, s. 30–31.
268. *Echa publikacji* [polemika z tekstem Mariana Dyczewskiego w sprawie wpisu Kanału Augustowskiego na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO], „Przegląd Powiatowy” 2017, nr 33, 35.
269. *Echa publikacji* [sprostowanie do tekstu Goła Zośka, Rasputin i car...], „Przegląd Powiatowy” 2017, nr 21.
270. *Echa publikacji* [w sprawie stypendiów burmistrza], „Przegląd Powiatowy” 2017, nr 49.
271. *Goła Zośka, Rasputin i car...* [wywiad o historii Augustowa], „Przegląd Powiatowy” 2017, nr 20.
272. *Urywki ze wspomnień*, [w:] *Jestem absolwentem Piramowicza! 90 lat Zespołu Szkół Ogólnokształcących w Augustowie*, Augustów [2017], s. 193–195.
273. *Echa publikacji* [dotyczy artykułu *Cmentarna groza*], „Przegląd Powiatowy” 2018, nr 3.
274. *Kilka faktów o pałacyku*, „Przegląd Powiatowy” 2019, nr 32.
275. *Polityka kulturalna w Polsce Ludowej*, „Akant” 2019, nr 3, s. 20.
276. *Schizofrenia*, „Akant” 2019, nr 4, s. 29.

Jerzy Brzozowski (ur. 1961), archeolog, muzealnik. Absolwent Katedry Archeologii Polski i Powszechnej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie oraz Podyplomowego Studium Konserwatorstwa Archeologicznego przy Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Od 1985 roku pracownik Muzeum Okręgowego w Suwałkach, a od 1998 roku jego dyrektor. Autor i współautor ponad 60 publikacji naukowych i popularnonaukowych z dziedziny archeologii i muzealnictwa. Kierował kilkunastoma ekspedycjami archeologicznymi na terenie Suwalszczyzny i Mazur. Komendant Grupy Rekonstrukcji Historycznej „Garnizon Suwałki”. Członek Rady ds. Muzeów i Miejsc Pamięci Narodowej przy Ministrze Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu, Zarządu Głównego Stowarzyszenia Muzealników Polskich i Zarządu Augustowsko-Suwałskiego Towarzystwa Naukowego. Laureat nagród z dziedziny kultury, m.in. Generalnego Konserwatora Zabytków, Marszałka Województwa Podlaskiego, Prezydenta Miasta Suwałk. Odznaczony m.in. Brązowym Krzyżem Zasługi, odznaką honorową „Zasłużony dla Kultury Polskiej”, Medalem „Pro Patria”, Medalem Stulecia Odzyskanej Niepodległości i Krzyżem Pamiątkowym Jubileuszu Stulecia Powstania Sejneńskiego.

Publikacje książkowe

1. *Wigierski Park Narodowy. Pradzieje. Osadnictwo. Tradycyjne budownictwo drewniane*, Krzywe 1997 [współautorzy Maciej Ambrosiewicz i Adam Żułka].

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Atlas kultur neolitycznych obszaru między środkową Wisłą a Stuczą*, „Lubelskie Materiały Archeologiczne” 1985, t. 1, s. 20–30 [współautorzy Jolanta Nogaj i Paweł Lis].

2. *Narzędzia kamienne kultur kręgu południowego na Lubelszczyźnie (z badań AZP)*, „Lubelskie Materiały Archeologiczne” 1985, t. 1, s. 51–57.
3. *Kultura ceramiki wstęgowej rytej na Lubelszczyźnie*, „Listy Archeologiczne” 1988, nr 3, s. 1–7.
4. *Dzieje zasiedlenia Suwalszczyzny od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza. Epoka kamienia i epoka brązu*, [w:] *Przewodnik LXIV Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geologicznego*, Warszawa 1993, s. 108–112 [współautorzy Grażyna Iwanowska, Jerzy Okulicz-Kozaryn i Jerzy Siemaszko].
5. *Osadnictwo z epoki kamienia wokół Jeziora Wigry*, [w:] *Przewodnik LXIV Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geologicznego*, Warszawa 1993, s. 132–133 [współautor Jerzy Siemaszko].
6. *Pradzieje*, [w:] *Gołdap i okolice*, Suwałki 1995, s. 30–38 [współautor Jerzy Siemaszko].
7. *Pradzieje*, [w:] *Województwo suwalskie. Przeszłość, teraźniejszość, perspektywy*, Suwałki 1995, s. 56–64.
8. *Uwagi o inwentaryzacji stanowisk archeologicznych na terenie Suwalszczyzny i wschodnich Mazur*, [w:] *Archeologia Podwodna Jezior Niżu Polskiego*, Toruń 1995, s. 63–68.
9. *Nowe możliwości wykorzystania metody planigraficznej w badaniach archeologicznych*, „Archeologia Polski” 1996, t. XLI, z. 1–2, s. 7–36 [współautorzy Anna Bitner-Wróblewska i Jerzy Siemaszko].
10. *Dolnoezolityczne obozowisko kultury kundajskiej w Miłukach w świetle badań dendrochronologicznych i radiowęglowych*, „Geochronometria” 1996, t. 14, s. 229–237 [współautor Jerzy Siemaszko].
11. *Grób szkieletowy z miejscowości Dręstwo, stanowisko 10, gm. Bargłów Kościelny, woj. suwalskie*, [w:] *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1996, s. 33–36 [współautor Jerzy Siemaszko].
12. *Stanowiska archeologiczne w obrębie Kotliny Biebrzańskiej*, [w:] S. Maciejewski, *W krainie Biebrzy*. Przewodnik, Suwałki 1996, s. 72–73.
13. *Animal bones as a source of calcium for Mesolithic Man*, „Przegląd Archeologiczny” 1997, vol. 45, s. 25–32 [współautorzy Alicja Lasota-Moskalewska, Henryk Kobryń, Zofia Sulgostowska i Jerzy Siemaszko].
14. *Baby kamienne*, „Jaćwież” 1999, nr 7, s. 19–21.
15. *Najstarsze dzieje okolic Wigier*, [w:] *X lat Wigierskiego Parku Narodowego*, Krzywe 1999, s. 149–152.
16. *Nowe zabytki z cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich, w miejscowości Dręstwo stanowisko 1, gm. Bargłów Kościelny, pow. Augustów*, „Światowit” 1999, t. I (XLII), fasc. B, s. 26–31 [współautor Paweł Szymański].
17. *Od łowców reniferów do walecznego Skomanda*, „Jaćwież” 2000, nr 12, s. 24–25.
18. *Pochówki mezolityczne*, „Jaćwież” 2000, nr 11, s. 12–15 [współautor Jerzy Siemaszko].
19. *Działalność Muzeum Okręgowego w Suwałkach w roku 2000*, 2001, t. 1, s. 124–127 [oprac.].
20. *Łodzie-dłubanki z Suwalszczyzny i Mazur*, „Z Otchłani Wieków” 2001, t. 56, z. 4, s. 85–91 [współautor Waldemar Ossowski].
21. *Mezolityczne groby nad Jęgrznią*, „Z Otchłani Wieków” 2001, t. 56, z. 4, s. 26–29.

22. *Badania archeologiczne kompleksu stanowisk z epoki kamienia w Dręstwie, gm. Bargłów Kościelny, na Pojezierzu Etckim w latach 2000–2001*, [w:] *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001. Materiały z konferencji*, Białystok 6–7 grudnia 2001 roku, Białystok 2002, s. 81–90 [współautor Jerzy Siemaszko].
23. *Ćwierćwiecze Klubu Archeologicznego, „Jaćwież”* 2002, nr 20, s. 33–34 [współautor Jerzy Siemaszko].
24. *Klub Archeologiczny przy Muzeum Okręgowym w Suwałkach ma już 25 lat, „Z Otchłani Wieków”* 2002, t. 57, nr 3–4, s. 87–90 [współautor Jerzy Siemaszko].
25. *Łódzie-dłubanki z Suwalszczyzny i Mazur, cz. 2, „Z Otchłani Wieków”* 2002, t. 57, nr 3–4, s. 64–65.
26. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2001], „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2002, t. 2, s. 212–216.
27. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2002], „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2003, t. 3, s. 216–220.
28. *Ochre and beads. The hunter’s style of the burials in the Polish Mesolithic*, [w:] *Actes du Symposium International „Prehistoire des Pratiques Mortuaires. Paleolithique-Mesolithique-Neolithique” 12–16 september 1999 Leuven, Liege* 2003, s. 69–76 [współautor Jerzy Siemaszko].
29. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2003], „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2004, t. 4, s. 354–358.
30. *Grodziska Jaćwieży (I)*, „Jaćwież” 2005, nr 31, s. 17–21.
31. *Grodziska Jaćwieży (II)*, „Jaćwież” 2005, nr 32, s. 18–21.
32. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2004], „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2005, t. 5, s. 197–201.
33. *Najstarsze dzieje okolic Suwałk*, [w:] *Suwałki – miasto nad Czarną Hańczę*, Suwałki 2005, s. 67–87 [współautor Jerzy Siemaszko].
34. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2005], „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2006, t. 6, s. 191–194 [współautor Celina Kalejta].
35. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2006], „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2007, t. 7, s. 205–210 [współautor Celina Kalejta].
36. *Polska rzeczywistość muzealna a idee holenderskie*, [w:] *Nowoczesne zarządzanie muzeum. Współpraca polsko-holenderska w ramach projektu Matra 1999–2007*, Warszawa 2007, s. 23–26.
37. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2007], „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2008, t. 8, s. 229–234 [współautor Celina Kalejta].
38. *Dwa nowe grodziska na Suwalszczyźnie*, [w:] *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, Warszawa 2009, s. 637–641 [współautor Jerzy Siemaszko].
39. *Jotvos praeities puoselejimas Suvalku Apskrities Muziejuje*, [w:] *Terra Jatwezenorum – Jotvingų krašto istorijos paveldo metrastis*, Puńsk 2009, s. 331–337.
40. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2008], „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2009, t. 9, s. 187–192 [współautor Celina Kalejta].
41. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2009], „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2010, t. 10, s. 243–248 [współautor Celina Kalejta].

42. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2010], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2011, t. 11, s. 227–232 [współautor Celina Kalejta].
43. *Absolute dating of the Bronze Age defensive settlement In Horodnianka (NE Poland)*, „Radio-carbon” 2012, vol. 54, nr 3–4, s. 993–1001 [współautorzy Marek Krąpiec i Monika Bolka].
44. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2011], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 261–266.
45. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2012], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2013, t. 13, s. 207–214 [współautor Celina Kalejta].
46. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2013], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 289–296 [współautor Celina Kalejta].
47. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2014], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2015, t. 15, s. 191–200 [współautor Celina Kalejta].
48. *Zygmunt Filipowicz – dyrektor suwalskiego muzeum (1962–1998)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2015, t. 15, s. 9–14.
49. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2015], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2016, t. 16, s. 199–209.
50. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2016], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2017, t. 17, s. 225–234 [współautor Celina Kalejta].
51. *Wstępne wyniki badań ratowniczych kurhanu 1 na stanowisku 1 w miejscowości Garbas I, gm. Filipów, woj. podlaskie*, „Studia Archaeologica Sudaucica” 2017, t. 1, s. 329–335 [współautorzy Anetta Ejdulis i Monika Żuberek].
52. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2017], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2018, t. 18, s. 249–258 [współautor Celina Kalejta].
53. *Jaćwieski Festyn Archeologiczny w suwalskiej Szwajcarii. Krótkie podsumowanie po 15 edycjach i 20 latach imprezy*, „Studia Archaeologica Sudaucica” 2019, t. 2, s. 353–363 [współautor Jerzy Siemaszko].
54. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2018], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2019, t. 19, s. 201–211.
55. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach – działania muzealne na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim*, [w:] *Opowiedzieć pogranicza. Koncepcje i narracje muzealne*, Katowice 2020, s. 228–234.
56. *Muzeum Okręgowe w Suwałkach* [Kronika 2019], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2020, t. 20, s. 197–207 [współautor Celina Kalejta].
57. *Szkic o prehistorii*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 95–101.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Uroczyska*, „Szelment” 2000, nr 4.
2. *Pradzieje – o najdawniejszych mieszkańcach ziemi wigierskiej*, „Wigry” 2003, nr 3.
3. *Wstęp do archeologii*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 51.

4. *Cmentarzysko Jaćwingów*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 20.
  5. *Festyn archeologiczny w Szwajcarii*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 21.
  6. *Historia archeologii w pigułce*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 2.
  7. *Pradziejowe osiedla nawodne*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 13.
-
8. *Jaćwingowie*, „Wigry” 2009, nr 3.

Andrzej Paweł Chuchnowski (ur. 1944), absolwent I LO w Suwałkach, mgr historii Uniwersytetu Łódzkiego. W 1964 roku rozpoczął pracę jako bibliotekarz w Powiatowej i Miejskiej Bibliotece Publicznej. Od 1989 roku był nauczycielem historii w Szkole Podstawowej nr 6. W latach 1999–2010 sprawował funkcję dyrektora Biblioteki Publicznej im. Marii Konopnickiej w Suwałkach. Przewodnik i pilot wycieczek turystycznych. Członek i działacz Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Augustowsko Suwańskiego Towarzystwa-Naukowego.

Pełnił funkcję przewodniczącego Rady Nadzorczej Suwańskiej Spółdzielni Mieszkaniowej, przewodniczącego i wiceprzewodniczącego Rady Miejskiej w Suwałkach (dwie kadencje). Jest odznaczony m.in. Srebrnym Krzyżem Zasługi i Brązowym Medalem „Zasłużony Kulturze Gloria Artis”.

Publikacje książkowe

1. J. Sutula-Karp, *Moje świty i zmierzchy*, Białystok 2000, ss. 41 [red.].

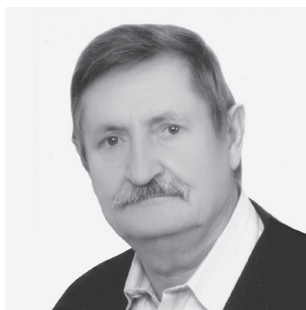
Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Z kart historii bibliotek w Suwałkach*, „Bibliotekarz Podlaski” 2000, nr 1, s. 50–51.
2. *Książnica suwańska w nowej siedzibie*, [w:] *Biblioteki jutra. Nowa perspektywa organizacji przestrzennej i funkcjonalnej*, Warszawa 2001, s. 104–105.
3. *Medalierstwo Bohdana Chmielewskiego*, „Bibliotekarz Podlaski” 2001, nr 3, s. 137.
4. *Podsumowanie organizatora konferencji*, „Bibliotekarz Podlaski” 2001, nr 2, s. 39–40.
5. *Równia pochyła*, „Bibliotekarz Podlaski” 2003, nr 6, s. 148–149.
6. *Struktura ludnościowo-wyznaniowa Suwałszczyzny w XIX wieku*, [w:] *Biblioteki pogranicza w przededniu rozszerzenia Unii Europejskiej. Nowe zadania – nowe możliwości*, Warszawa 2003, s. 33–40.
7. *Promocja czytelnictwa w regionach przygranicznych na przykładzie Suwałk*, „Bibliotekarz Podlaski” 2006/2007, nr 13/14, s. 131–135.
8. *Posłowie*, [w:] M. Janusz-Konopelko, E. Janusz, *Suwańska ballada nad Wigrami pisana*, Suwałki 2007, s. 219–221.
9. *Parę słów od wydawców*, [w:] *Rody suwańskie*, t. 1., Suwałki 2009, s. 5–6 [współautor Janusz Kopciał].

10. *Rozwój społeczeństwa informacyjnego – wybrane zagadnienia / Development of the information society – selected issues*, [w:] *Интерактивные центры науки и технологий новые возможности развития общества / Интерактивные центры науки и технологий – новые возможности развития общества. Материалы научно-практической международной конференции, посвященной открытию первого интерактивного в Республике Беларусь интерактивного центра науки – „Мультицентра Совушка”*, Grodno 2015, s. 79–88, 135–143.
11. *Wspomnienia przyjaciół*, [w:] *Jan Bohdan Chmielewski 1927–2014*, Suwałki 2015, s. 176–212.
12. *Wspomnienia*, [w:] *I Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej w Suwałkach w latach 1944–2016*, Suwałki 2016, s. 151–244.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Stosunki ludnościowe i wyznaniowe w Suwałkach w latach 1849–1855*, Łódź 1978/1979 [praca magisterska, mps], ss. 152.
2. *Musimy walczyć o własną kulturę*, „Tygodnik Północny. Nasze Krajobrazy” 1999, nr 26.
3. *Biblioteka zaprasza*, „Tygodnik Suwalski” 2000, nr 20.
4. *Czytelnika trzeba wychować*, „Tygodnik Suwalski” 2005, nr 20.
5. *Gościć księcia, uleczyć książkę*, „Tygodnik Suwalski” 2006, nr 40.
6. *Uśmiech pomaga*, „Tygodnik Suwalski” 2010, nr 50.
7. *Jedni chcą Matysza, inni Wajdę i Gajewskiego*, „Nowiny Suwalskie” 2017, nr 5.

Stanisław Lesław Cieślukowski (ur. 1947), mgr wychowania fizycznego, genealog, miłośnik Suwalszczyzny. Dzieciństwo i młodość spędził w Suwałkach (urodził się i mieszka w Białymstoku). Absolwent I Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Konopnickiej w Suwałkach i Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie Fili w Białej Podlaskiej. Od 1967 roku do przejścia na emeryturę w 2003 roku pracował jako nauczyciel w szkołach podstawowych w Maszutkiniach (pow. suwalski), Łobozewie (pow. ustrzycki) oraz Białymstoku (nr 9, 27 i 37). W 1994 roku zainteresował się genealogią i opracował

historię swojej rodziny pt. *Maziewscy i Cieślukowscy – ich dzieje i współczesność*, która otrzymała III nagrodę ex aequo, w zorganizowanym przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną w Suwałkach konkursie „Rody suwalskie”. Zafascynowany Suwalszczyzną, a zwłaszcza jej przeszłością, kontynuował swoje hobby, stopniowo poszerzając zakres poszukiwań. W swoich pracach wykorzystywał zasoby archiwów państwowych i kościelnych oraz zbiory rodzinne.

Publikacje książkowe

1. *Mazewscy, Maziewscy i Cieślukowscy – ich dzieje i współczesność*, Białystok 2012, t. 1, ss. 136, t. 2, ss. 165.
2. *Metryki chrztów i ślubów od 1715 r. do 1765 r. oraz zgonów od 1763 r. do 1765 r. przechowywane w archiwum parafii pod wezwaniem św. Aleksandra w Suwałkach*, zebrał i przygotował do druku Stanisław Cieślukowski, kopie wykonał Lucjan Sobolewski, Białystok 2016, t. 1, ss. 400, t. 2, ss. 424.
3. *Ppor. Antoni Cieślukowski ps. „Wrona”*, Białystok 2017, ss. 55.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Piotr Maziewski (1911–1991) – ksiądz, społecznik*, [w:] *Słownik biograficzny białostocko-lomżyński*, Białystok 2002, t. 1, s. 93–94.
2. *Rodzina Cieślukowskich*, [w:] *Rody suwańskie*, Suwałki 2009, t. 1, s. 121–172.
3. *Rodzina Maziewskich*, [w:] *Rody suwańskie*, Suwałki 2009, t. 1, s. 51–119.
4. *Ks. prałat dr Piotr Maziewski (1911–1991)*, „Białostoczczyzna” 1995, nr 4, s. 91–93.
5. *„Budy” – początkiem niektórych wsi zakładanych wokół Suwałk w połowie XVIII. Próba identyfikacji*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2003, t. 3, s. 163–166.
6. *Wsie Zielone Królewskie i Zielone Drugie koło Suwałk, ich początki, rozwój i mieszkańcy*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2013, t. 13, s. 41–56.
7. *Podporucznik Antoni Cieślukowski ps. „Wrona” (1901–1944) i jego synowie*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2017, t. 17, s. 179–182.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Niektórzy urzędnicy miejscy Suwałk z pierwszej połowy XVIII wieku*, Białystok [mps].

Michał Czapala (ur. 1988), mgr nauk politycznych i finansów. Zajmuje się dziejami kawalerii Armii Carskiej z końca XIX i początku XX wieku oraz kawalerii Wojska Polskiego okresu międzywojennego. Jest autorem ponad 30 opracowań o tej tematyce, w tym około 20 biogramów oficerów WP wywodzących się z armii carskiej, m.in.: Władysława Andersa, Aleksandra Pajewskiego, Stefana Suszyńskiego, Władysława Obuch-Woszczatyńskiego, Konstantego Plisowskiego, Zygmunta Podhorskiego, Stanisława Sochaczewskiego, publikowanych w języku polskim i rosyjskim.

Публікацые ксяжкoве

1. *История 9-го гусарского Киевского генерал-фельдмаршала князя Николая Репнина полка*, Кіjоv 2010, т. 1, ss. 216.
2. *С.М. Лесеневич, 9-я кавалерийская дивизия в рядах Добровольческой Армии. Что сохранилось в памяти о днях борьбы, ушедших в вечность безвозвратно*, Кіjоv 2011, ss. 136 [oprac. i red. nauk.].
3. „Компанейские три полка учредить совсем регулярными...”. *К истории 9-го гусарского Киевского полка*, Moskwa 2018, ss. 64.

Артукулы в працах зборoвых і пiсмaх науковых

1. *Николай II и Королевские Шотландские Серые. Малоизвестное шефство Российского императора*, „Старый Цейхгауз” 2010, nr 6, s. 28–45.
2. *Последний штандарт Киевских гусар*, „Старый Цейхгауз” 2011, nr 2–3, s. 96–103.
3. *Генерал Сигизмунд Подгорский, русский и польский улан*, „Старый Цейхгауз” 2012, nr 5, s. 82–91.
4. *Киевский драгунский полк в Отечественной войне 1812 года*, „Старый Цейхгауз” 2012, nr 3, s. 90–93.
5. *Забывтый защитник Брестской крепости. История жизни генерала Константина Плисовского*, „Старый Цейхгауз” 2012, nr 1, s. 88–98.
6. *Майор Вильгельм Свентольдыч-Кисель*, „Старый Цейхгауз” 2013, nr 4, s. 88–92.
7. *Pułkownik Anatol Lewalt-Jeziński*, „Rocznik Archiwalno-Historyczny Centralnego Archiwum Wojskowego”, 2013, nr 6, s. 340–367.
8. *Полковник Тадеуш Жолкевский*, „Старый Цейхгауз” 2013, nr 1, s. 82–87.
9. *Полковник Владислав Обух-Воцатынский. „Отец” Польского уланского полка Русской Армии*, „Старый Цейхгауз” 2014, nr 2, s. 76–82.
10. *Неизвестные снимки Нарвских гусар*, „Старый Цейхгауз” 2015, nr 3–4, s. 38–49 [współautor Sławomir Kordaczuk].
11. „Хороший солдат, милый коллега”. *Непростая судьба генерал-майора Халецкого*, „Старый Цейхгауз” 2015, nr 5–6, s. 146–151.
12. *Генерал Александр Паевский. „Женатый кавалерист – это половина кавалериста!”*, cz. 1–2, „Старый Цейхгауз” 2016, nr 2, s. 134–142, nr 3, s. 123–131.
13. *Генерал Стефан Сушинский – рыцарь без страха и упрека*, „Старый Цейхгауз” 2016, nr 1, s. 117–131.
14. *Генерал бригады Стефан Стржеменский*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2016, nr 17, s. 205–239.
15. *Еще немного о службе Владислава Андерса в рядах Русской Армии*, „Старый Цейхгауз” 2016, nr 4, s. 122–127.
16. *Полковник Тадеуш Жолкевский. Новые штрихи к биографии*, „Старый Цейхгауз” 2016, nr 4, s. 128–136.
17. *Русские полки германских императоров. Вильгельм II – шеф 13-го гусарского Нарвского полка*, „Старый Цейхгауз” 2016, nr 1, s. 35–47.

18. Полковник Спиридон Койшевский. Георгиевский кавалер, участник Варшавского восстания, cz. 1–2, „Старый Цейхгауз” 2017, nr 1, s. 84–96, nr 4, s. 85–96.
19. Pułkownik Włodzimierz Kownacki, „Podolak” 2017, nr 149, s. 56–75.
20. „Хороший строевой офицер... Хорошо знает пулеметное дело...”. Майор Вильгельм Свентольдыч-Кисель, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2017, nr 18, z. 1, s. 77–129.
21. Pułkownik Wincenty Jasiewicz. *Energiczny, śmiały i odważny...*, „Rocznik Augustowsko-SuwalSKI” 2018, t. 18, s. 207–241.
22. „Выделился из среды, в настоящую кампанию, своим лихими боевыми разведками...”. Полковник Александр Куницкий, cz. 1–3, „Старый Цейхгауз” 2018–2019, nr 5–1, s. 113–123, 2019, nr 2, s. 79–88, nr 4–5, s. 116–124.
23. *Generał brygady Eugeniusz Ślaski*, „Rocznik Augustowsko-SuwalSKI” 2019, t. 19, s. 131–164.
24. *Generał brygady Stanisław Sochaczewski*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego” 2019, nr 2, s. 125–181.
25. Pułkownik Henryk Kuncman, „Podolak” 2019–2020, nr 151–152, s. 105–132.
26. Pułkownik Włodzimierz Kownacki – *sprostowania i uzupełnienia*, „Podolak” 2019–2020, nr 151–152, s. 133–135.
27. *Неизвестные снимки Нарвских драгун/гусар. Часть 2*, „Старый Цейхгауз” 2020, nr 4, s. 55–59 [współautor Sławomir Kordaczuk].

Józefa Drozdowska (ur. 1954), poetka, współredaktorka antologii oraz tomików poetyckich, autorka prac dotyczących Suwalszczyzny, bibliotekarka, regionalistka, animatorka życia literackiego. Debiutowała w 1978 roku. Opublikowała kilka tomików wierszy i książek dla dzieci, książkę prozatorską, opracowała samodzielnie lub we współpracy kilkanaście książek. Wiersze i prozę zamieszczała w czasopismach, antologiach, podręcznikach szkolnych i Internecie. Była współredaktorką czasopism „Esse” i „Ad-Esse”, współpracowała z „Martyrią. Miesięcznikiem Diecezji Elckiej”. Była stałym współpracownikiem miesięcznika „Przegląd Augustowski”. Teksty w czasopismach podpisywała jako: J.D., Zofia, jd, d, Janina Dudzińska. Należy do Związku Literatów Polskich, Nauczycielskiego Klubu Literackiego w Białymstoku oraz Jamińskiego Zespołu Indeksacyjnego. Mieszka w Augustowie.

Publikacje książkowe

1. *Dolina Mojej rzeki* [wiersze], Suwałki 1988, ss. 48.
2. *Miejsce zamieszkania* [wiersze], Białystok 1992, ss. 42.
3. M. Rakowska, *Wiersze. Wybór*, Białystok 1995, ss. 28, [wybór, posłowie i nota edytorska].
4. *Rozmowy z Izabellką* [wiersze dla dzieci], Suwałki 1996, ss. 35.

5. *Sanktuarium Maryjne w Studzienicznej*, Augustów 1997, ss. 39 [oprac.].
6. *Rzeka Siloe* [wiersze], Białystok 1998, ss. 54.
7. *Szpaki dziwaki* [wiersz dla dzieci], Białystok 1998, ss. 11.
8. I. Misztal (Tamara Piotuch), *W ogrodzie jesiennym* [wiersze], Białystok 1999, ss. 48 [red. wspólnie z Tadeuszem Dawidejtem].
9. *Miesiące. Etymologia, przysłowia, święta*, Augustów 2001, ss. 33 [oprac.].
10. *Stowarzyszenie Literackie w Suwałkach*, Augustów 2001, ss. 49.
11. *Jeżyk* [proza dla dzieci], Suwałki 2003, ss. 12.
12. J. Sowiński, *Widok* [wiersze], Augustów – Suwałki 2005, ss. 51 [red. wspólnie ze Zbigniewem Fałtynowiczem, posłowie].
13. J. Sowiński, *Brzask świtu* [wiersze], Augustów 2006, ss. 66 [red. i wybór wspólnie z Tadeuszem Dawidejtem, wstęp „Poeta rozmawiający z lasem”].
14. *Wyjaśniając siebie* [wiersze], Białystok 2010, ss. 47 [współautorzy Eugeniusz Szulborski i Regina Świtoń].
15. *Do cykorii podróżnika* [wiersze], Warszawa 2011, ss. 74.
16. *Kocie pacierze* [wiersze dla dzieci], Augustów 2012, ss. 16.
17. *Powołany. Antologia utworów o św. Brunonie Bonifacym z Kwerfurtu*, Augustów – Rajgród 2012, ss. 210 [wspólnie z Bożeną Diemjaniuk i ks. Jerzym Sikorą].
18. *Wiersze* [wybór], „Tygodnik Olecki” 2015, nr 9 [wkładka].
19. *Augustowscy ułani. Wybór utworów inspirowanych dziejami 1 Pułku Ułanów Krechowieckich im. Bolesława Mościckiego*, Augustów 2017, ss. 79 [red. wspólnie z Ireną Baturą i Bożeną Diemjaniuk].
20. *Kocie pogwarki*, Augustów 2017, ss. 17 [koncepcja wyd. i wybór wierszy].
21. *Po drodze mi z jeżem. Wiersze*, Augustów 2017, ss. 36 [koncepcja wyd., wybór wierszy; oprac. wspólnie z Leonardą Szubzdą].
22. *Spotkajmy się na Lipowcu. Wybór wierszy*, Augustów 2017, ss. 24 [koncepcja wyd., wybór wierszy; oprac. wspólnie z Leonardą Szubzdą].
23. *Wiodą nas drogi* [wiersze], Białystok 2017, ss. 52 [współautorzy Irena Grabowiecka i Maria Roszkowska].
24. *Z przymrużeniem oka. Wybór utworów satyrycznych*, Augustów 2017, ss. 36 [koncepcja wyd., wybór wierszy; oprac. wspólnie z Leonardą Szubzdą].
25. *Opowieści z domu pod topolą* [proza], Twardy Róg 2018, ss. 148.
26. *Po prostu buty...*, Augustów 2018, ss. 47 [koncepcja wyd., wybór wierszy; oprac. wspólnie z Leonardą Szubzdą].
27. *Święto mojej ulicy. Wybór wierszy o augustowskich ulicach*, Augustów 2018, ss. 35 [koncepcja wyd., wybór wierszy; oprac. wspólnie z Leonardą Szubzdą].
28. *Tak zwyczajnie na śmierć. O bł. Mariannie z Lipska nad Biebrzą. 1888–1943*, Kurianka – Twardy Róg 2018, ss. 35 [red. wspólnie z Krzysztofem Anuszkiewiczem i Bożeną Diemjaniuk].

29. *Wiersze trzmielę, pszczele, miodne*, Augustów 2018, ss. 34 [koncepcja wyd., wybór wierszy; oprac. wspólnie z Leonardą Szubzdą].
30. *Dawne przedmieścia Augustowa w wierszach*, Augustów 2019, ss. 55 [koncepcja wyd., wybór wierszy, zdjęcia; oprac. wspólnie z Leonardą Szubzdą].
31. *Dawne przedmieścia Augustowa. Wiersze*, Augustów – Twardy Róg 2019, ss. 53 [wybór wierszy, zdjęcia; red. wspólnie z Leonardą Szubzdą].
32. *Marcinkowa bajka* [wiersze dla dzieci], Białystok 2019, ss. [12].
33. *Nasi święci. Wybór wierszy*, Augustów 2019, ss. 50 [koncepcja wyd., wybór wierszy; oprac. wspólnie z Leonardą Szubzdą].
34. *Wiersze o książkach i czytaniu, zakładkach książkowych i bibliotekach*, Augustów 2019, ss. 64 [koncepcja wyd., wybór wierszy; oprac. wspólnie z Leonardą Szubzdą].
35. *Wiersze poświęcone św. Wawrzyńcowi. Na święto przypadające w dniu 10 sierpnia*, Augustów 2019, ss. 11 [koncepcja wyd.].
36. *Zauroczeni architekturą. Wiersze i małe prozy*, Augustów 2019, ss. 59 [koncepcja wyd., wybór wierszy; oprac. wspólnie z Leonardą Szubzdą].
37. *Głód... Wiersze*, Augustów 2020, ss. 72 [koncepcja wyd., wybór wierszy i oprac. wspólnie z Leonardą Szubzdą].
38. *Na dworcach, w pociągach i tramwajach. Wiersze*, Augustów 2020, ss. 72 [koncepcja wyd., wybór wierszy; oprac. wspólnie z Leonardą Szubzdą].
39. *Pora na herbatę lub kawę... Wiersze*, Augustów 2020, ss. 60 [koncepcja wyd., wybór wierszy; oprac. wspólnie z Leonardą Szubzdą].

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Biografie suwalskie, cz. I*, Suwałki 1993 [autor biografii: Antoni Baranowski].
2. *Międzynarodowy Konkurs Graficzny Żywiół wodny, żeglarstwo, sporty wodne w ekslibrisie (...). Augustów'94*, [w:] *Żywiół wodny, żeglarstwo i sporty wodne w ekslibrisie; przygotowanie i org. wystawy*; oprac. i red. katalogu A. Znamirowski, Kraków 1996, s. 1-5, [Wstęp do katalogu].
3. *Wiesław Kazanecki (1939–1989). Zestawienie bibliograficzne publikacji w wyborze Józefy Drozdowskiej*, „Ananke” 1996, nr 3, s. 51–56.
4. *Irena Misztal – Pisarka z Elku*, „Bibliotekarz Podlaski” 2003, nr 7, s. 142–144.
5. *Pisarka z Elku*, „Rocznik Elcki” 2004, t. 1, s. 48–51.
6. *Czwartki literackie w Augustowie*, „Bibliotekarz Podlaski” 2004–2005, nr 9–10, s. 198–199.
7. *W Rapperswilu*, „Bibliotekarz Podlaski” 2004–2005, nr 9–10, s. 196–198.
8. *Ryszard Jędrzejewski*, „Jaćwież” 2005, nr 31, s. 38.
9. *Święty Jan Nepomucen (w powiecie augustowskim)*, „Jaćwież” 2005, nr 30, s. 17–23.
10. *Kapliczki św. Jana Nepomucena na terenie powiatu augustowskiego*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2006, z. 12, s. 147–168.
11. *Karawaka*, „Jaćwież” 2006, nr 34, s. 15–17.
12. *Kaplica cmentarna w Bargłowie Kościelnym*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2007, z. 13, s. 99–110.

13. *Kapliczki przydrożne z miejscowości Górskie*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2008, z. 14, s. 226–238.
14. *Obraz „Chrystus” Wojciecha Gersona w kościele parafialnym pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Bargłowie Kościelnym*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2008, t. 8, s. 93–96.
15. *Wizerunki św. Jana Nepomucena z terenu powiatów suwalskiego i sejneńskiego*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2010, z. 15–16, s. 163–180.
16. *Krzyże we wsi Jeziorki w powiecie augustowskim*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2011, z. 17, s. 245–264.
17. *XIX-wieczna drewniana kaplica przydrożna w Żarnowie Drugim*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2013, z. 19, s. 241–254.
18. *Kaplica prywatna w dworze w Tajenku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2013, t. 13, s. 95–98.
19. *Kaplica w Wólce Karwowskiej*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 243–250.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne (wybór)

1. *Krasnybór*, „Esse. Kwartalnik Ośrodka Studiów Teologicznych w Suwałkach”, 1988, nr 1.
2. *Nasze harfy, nasze lutnie...* [o Michale Kajce], „Jaćwież” 1988, nr 1.
3. *Cztery wieki parafii* [NS] w Augustowie], „Krajobrazy” 1990, nr 17.
4. *Jaminy*, „Krajobrazy” 1990, nr 24 [współautor Hanna Karaś].
5. *Kościół Krechowiaków*, „Krajobrazy” 1990, nr 19.
6. *Kościół w Bargłowie*, „Krajobrazy” 1990, nr 15 [współautor Hanna Karaś].
7. *Pamięć w metalu* [o augustowskich numizmatykach], „Ad-Esse” 1990, nr 2.
8. *Poeta dwóch języków* [Antoni Baranowski], „Ad-Esse” 1990, nr 2.
9. *Poeta dwóch języków* [Antoni Baranowski], „Znad Wili” 1990, nr 11.
10. *Poezja jak chleb...* [o Romualdzie Mieczkowskim], „Ad-Esse” 1990, nr 2.
11. *Przedśionek wiary* [o poezji religijnej], „Ad-Esse” 1990, nr 1.
12. *Sanktuarium* [Krasnybór], „Krajobrazy” 1990, nr 28.
13. *Sejny*, „Ad-Esse” 1990, nr 1.
14. *Suwalszczyzna w latach 1914–1939* [wystawa w muzeum w Suwałkach], „Ad-Esse” 1990, nr 1.
15. *Znak nadziei*, „Jaćwież” 1990, nr 1.
16. *Poeta dwóch języków* [Antoni Baranowski], „Kresy Literackie” 1991, nr 3.
17. *Krzyż znakiem nadziei*, „Przegląd Augustowski” 1992, nr 3.
18. *Piewca zmagani dobra ze złem* [o Kazimierzu Wierzyńskim], „Tygodnik Północny” 1992, nr 9.
19. *W Lipsku nad Biebrzą*, „Kurier Poranny” 1992, nr 118.
20. *Sztuka co dnia* [o Barbarze Gałczyńskiej], „Kurier Poranny” 1993, nr 100.
21. *Znak nadziei* [o wierszu Cypriana Kamila Norwida], „Znad Wili” 1993, nr 1.
22. *Dwadzieścia pięć lat Nauczycielskiego Klubu Literackiego*, „Więści Oświatowe” 1994, nr 6–7.
23. *Grigorij Kanowicz gościem Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej*, „Tygodnik Suwalski” 1994, nr 49.
24. *Jedna przyroda nie kłamie* [o Barbarze Gałczyńskiej], „Najprościej” 1994, nr 2.
25. *Poeta zauroczeń* [o Wiktorze Szwedzie], „Najprościej” 1994, nr 3.
26. *Поэт зачравання* [Poeta zauroczeń], „Hiba” [„Niwa”] 1994, nr 28.

27. *Znaki własnościowe książki. Konspekt lekcji bibliotecznej w I klasie liceum*, „Poradnik Bibliotekarza” 1994, nr 11/12.
28. *[W Lipsku nad Biebrzą]*, „Echo Lipska” 1994, nr 3.
29. *Augustowiaci w Katyniu. Wystawa katyńska w augustowskim muzeum*, „Wspólnota. Augustowski dodatek do »Martyrii«” 1995, nr 3 [oprac.].
30. *Dom na wzgórzu czeka na czytelnika* [o Zofii Metelickiej], „Krajobrazy” 1995, nr 46.
31. *Grigorij Kanowicz gościem w Suwałkach*, „Najprościej” 1995, nr 1.
32. *Jerzy Liebert. Zestawienie bibliograficzne*, „Poradnik Bibliotekarza” 1995, nr 9 [oprac.].
33. *„Nasze harfy, nasze lutnie...”* [o Michale Kajce], „Najprościej” 1995, nr 2.
34. *Pan Wiktor* [Winikajtys], „Krajobrazy” 1995, nr 5.
35. *40 lat z paletą* [Irena Krzywińska], „Przegląd Augustowski” 1996, nr 5.
36. *„Dom na wzgórzu” czeka na czytelnika* [twórczość Zofii Metelickiej], „Najprościej” 1996, nr 1.
37. *Grudzień z twórczością Barbary Gałczyńskiej*, „Krajobrazy” 1996, nr 51.
38. *Leonarda Szubzda – poetka i człowiek*, „Najprościej” 1996, nr 3.
39. *Minuta z Michałem Bajorem*, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 8 [rozmawiały Iwona Gorajewska i Józefa Drozdowska].
40. *Pisanki*, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 2.
41. *Poeta rozmawiający z lasem* [Janusz Sowiński], „Najprościej” 1996, nr 3.
42. *Przedśionek wiary (rozważania o literaturze religijnej)*, „Najprościej” 1996, nr 1.
43. *Przypomnienie Jerzego Lieberta w 65-tą rocznicę śmierci poety*, „Najprościej” 1996, nr 3.
44. *Edukacja regionalna. Zestawienie bibliograficzne wybranych artykułów z czasopism*, „Poradnik Bibliotekarza” 1997, nr 10 [oprac.].
45. *Literacki i filmowy wizerunek Elku*, „Krajobrazy” 1997, nr 43.
46. *Misztal*, „Krajobrazy” 1997, nr 19.
47. *Są pewne rzeczy niewyraźne. Z poetą Dariuszem Bugalskim rozmawia Józefa Drozdowska*, „Ocalenie przez Poezję” 1997, nr 5.
48. *Edukacja regionalna. Zestawienie bibliograficzne wybranych artykułów z czasopism*, „Więści Oświatowe” 1998, nr 6 [oprac.].
49. *Grający na fujarce. Poeta liche drewno* [Jerzy Liebert], „Głos. Dziennik” 1998, nr 154.
50. *Liryk Dylnicki*, „Krajobrazy” 1998, nr 7.
51. *Londyński sen* [o Kazimierzu Wierzyńskim], „Głos. Dziennik” 1998, nr 224.
52. *Marszałek wrócił do Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 1998, nr 11.
53. *Matka Boska Siewna* [obraz z Żarnowa], „Przegląd Augustowski” 1998, nr 9.
54. *Poeta ascetycznego słowa* [Roman Czepe], „Przegląd Augustowski” 1998, nr 4.
55. *Poeta rozmawiający z lasem* [Janusz Sowiński], „Przegląd Augustowski” 1998, nr 8.
56. *Powrót „Jaćwieży”*, „Przegląd Augustowski” 1998, nr 6.
57. *W ogródku Kajki* [o Michale Kajce], „Głos. Dziennik” 1998, nr 177.
58. *Wiesław Kazanecki. Scenariusz wieczornicy poświęconej pamięci poety*, „Poradnik Bibliotekarza” 1998, nr 3 [oprac.].
59. *HIV – AIDS. Zestawienie bibliograficzne w wyborze*, „Poradnik Bibliotekarza” 1999, nr 3.
60. *Pamięci niezwykłego pedagoga* [Anatola Batury], „Przegląd Augustowski” 1999, nr 11.
61. *Przypomnienie książki* [o Bogdanie Falickim], „Przegląd Augustowski” 1999, nr 12.
62. *Strofy z sokólskiej ziemi* [o Leonardzie Szubździe], „Głos. Dziennik” 1999, nr 8.
63. *Śladami błogosławionej* [Marianny Biernackiej], „Przegląd Augustowski” 1999, nr 6.

64. *W świecie bajki* [o Leokadii Kopiczko], „Przegląd Augustowski” 1999, nr 6.
65. *Z wizytą u Zacznej Jubilatki* [Wenefryndy Gruszczyńskiej - pielęgniarki], „Informator Okręgowej Rady Pielęgniarek i Położnych w Suwałkach” 1999, nr 26.
66. *Z wizytą u zacznej Jubilatki* [Wenefryndy Gruszczyńskiej - pielęgniarki], „Przegląd Augustowski” 1999, nr 10.
-
67. *Antykwariusze z duszą poetów* [Maria Leończuk i Tomasz Sieczkowski], „Przegląd Augustowski” 2000, nr 2.
68. *Artystyczne pasje Janiny Osewskiej*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 1.
69. *Najnowsze książki Pani Ireny* [Miszta], „Krajobrazy” 2000, nr 9.
70. *Poetka zadumy i smutku* [Irena Suszyńska], „Przegląd Augustowski” 2000, nr 10.
71. *Z wizytą u redaktora „Naszego Sztabińskiego Domu”*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 4.
-
72. *Epitafia*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 11.
73. *Junacy od św. Floriana* [strażacy z Jeziorek], „Przegląd Augustowski” 2001, nr 3.
74. *Kuferek ze starociami. Bargłowiana*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 7.
75. *Kuferek ze starociami. Kupieckie drobiazgi*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 5.
76. *Kuferek ze starociami. Paszport na konia*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 3.
77. *Kuferek ze starociami. Szkoła sprzed pół wieku* [Jeziorki], „Przegląd Augustowski” 2001, nr 9.
78. *Kuferek ze starociami. Ubezpieczenia od ognia*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 4.
79. *Kuferek ze starociami. Wspomnienie walk z bolszewikami*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 8.
80. *Poeta chwilowo zapomniany?* [Czesław Kowalewski], „Przegląd Augustowski” 2001, nr 5.
81. *Sanktuarium Maryjne w Krasnymborze*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 10.
82. *Wielkopostne wieczoryny*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 4.
83. *Wspaniały nauczyciel i krajoznawca* [Henryk Korzeniewski], „Przegląd Augustowski” 2001, nr 8.
84. *Współczesne sekty i ich zagrożenia. Zestawienie bibliograficzne w wyborze*, „Poradnik Bibliotekarza” 2001, nr 11.
85. *Zakochana w haiku* [Zofia Wróblewska], „Przegląd Augustowski” 2001, nr 1.
-
86. *Autorka opowieści o leśnych ludziach* [Stanisława Suszyńska], „Przegląd Augustowski” 2002, nr 2.
87. *Pożegnanie Staszka* [Stanisława Dylnickiego], „Przegląd Augustowski” 2002, nr 4.
88. *Szkodliwość palenia tytoniu. Zestawienie bibliograficzne*, „Poradnik Bibliotekarza” 2002, nr 11.
-
89. *Biblioteka szkolna przyklasztornego gimnazjum w Bregencji (Austria – Vorarlberg)*, „Poradnik Bibliotekarza” 2003, nr 9 [wspólnie z Grażyną Zawadzką i Beatą Niedźwiecką].
90. *Jubileusz artysty* [Juliusz Szczęsny Batura], „Przegląd Augustowski” 2003, nr 4.
91. *Odeszła pisarka* [Irena Miszta], „Przegląd Augustowski” 2003, nr 12.
92. *Odeszła pisarka* [Irena Miszta], „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 45.
93. *Pisarka z Elku* [Irena Miszta], „Najprościej” 2003, nr 4.
94. *Przypomnienie poetki* [Franciszki Wierzbickiej], „Przegląd Augustowski” 2003, nr 1.
-
95. *Akwarele Pana Aleksandra* [Frąckiewicz], „Przegląd Augustowski” 2004, nr 9.
96. *Czwartki literackie w Augustowie*, „Najprościej” 2004, nr 4.
97. *Dysleksja. Zestawienie bibliograficzne*, „Poradnik Bibliotekarza” 2004, nr 11.
98. *Dziadek do... oświetlania*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 1 [oprac.].
99. *Kapliczki z Górskich*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 9.
100. *Krzyże karawaki*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 12, „Dodatek Świąteczny”.

101. *O sobie myślała zawsze na końcu* [pożegnanie Ireny Misztal], „Martyria” 2004, nr 1.
102. *Pamiętajmy o Puzynie* [Konstantym], „Przegląd Augustowski” 2004, nr 8.
103. *Pożegnanie „Pana od przyrody”* [Wacława Bohdana], „Przegląd Augustowski” 2004, nr 12, „Dodatek Świąteczny”.
104. *Pożegnanie Poety* [o Czesławie Miłoszu], „Przegląd Augustowski” 2004, nr 9.
105. *Riabina*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 7.
106. *Rys historyczny środowisk literackich w byłym województwie suwalskim oraz współczesne życie literackie Suwalszczyzny w zarysie*, „Najprościej” 2004, nr 4.
107. *Stępa*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 3 [oprac.].
108. *Szłaga*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 2 [oprac.].
109. *Szłaga z Jagłowa*, „Nasz Sztabiński Dom” 2004, nr 7 [oprac.].
110. *Wspomnienie Ireny Suszyńskiej*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 12, „Dodatek Świąteczny”.
111. *Żywioły a literatura*, „Najprościej” 2004, nr 4.

---

112. *Grób żołnierza* [w Jeziorkach], „Przegląd Augustowski” 2005, nr 12.
113. *Jubileusz pisarza* [Tadeusz Dawidejt], „Przegląd Augustowski” 2005, nr 7.
114. *O Janie Nepomucenie z Turówki*, „Przegląd Augustowski” 2005, nr 6.
115. *O św. Janie z Biernatek*, „Przegląd Augustowski” 2005, nr 7.
116. *Pożegnanie Poety* [Janusza Bernera], „Przegląd Augustowski” 2005, nr 4.
117. *Św. Wawrzyniec – patronem bibliotekarzy*, „Poradnik Bibliotekarza” 2005, nr 9.
118. *Uchochał Augustów i turystykę* [Ryszard Jędrzejewski], „Przegląd Augustowski” 2005, nr 13.

---

119. *50 lat przygody z piórem* [Janusz Sowiński], „Przegląd Augustowski” 2006, nr 6.
120. *Kaplica św. Józefa w Szczebrze*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 4.
121. *Krzyż z Kamionki*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 10.
122. *O obrazie Matki Bożej Różańcowej z Bargłowa Kościelnego*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 10.
123. *O Świętym Miejscu sprzed wielu laty*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 6.
124. *W bargłowskim muzeum*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 8.

---

125. *„Chrzest Chrystusa” w Bargłowie Kościelnym*, „Przegląd Augustowski” 2007, nr 6.
126. *Jak to kiedyś bywało* [scenariusz lekcji etnograficznej], „Życie Szkoły” 2007, nr 4 [współautor Krystyna Gąsiewska].
127. *O św. Antonim z Janówki*, „Przegląd Augustowski” 2007, nr 7.
128. *Z pielgrzymką do krzyża Brunona*, „Przegląd Augustowski” 2007, nr 9.

---

129. *Jego mądrość i życzliwość pozostanie z nami* [o Krzysztofie Boetzelu], „Głos Płaskiej” 2008, nr 6 [współautorzy Jolanta Sarnacka i Roman Rogoziński].
130. *Kaplica cmentarna Karwowskich*, „Przegląd Augustowski” 2008, nr 12.
131. *Październik pod znakiem Galczyńskiej*, „Przegląd Augustowski” 2008, nr 12.
132. *Raz na ludowo*, „Przegląd Augustowski” 2008, nr 8.
133. *Św. Antoni z Bargłowa Kościelnego*, „Przegląd Augustowski” 2008, nr 8.
134. *Św. Florian z Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2008, nr 6 [oprac.].
135. *Św. Wawrzyniec z Jamin*, „Przegląd Augustowski” 2008, nr 10.

---

136. *Atrakcja turystyczna u leśników*, „Przegląd Augustowski” 2009, nr 7.
137. *„Chrystus w Ogrójcu” z Bargłowa Kościelnego*, „Przegląd Augustowski” 2009, nr 4.
138. *Co nieco o pisankach*, „Przegląd Augustowski” 2009, nr 4.
139. *Dawna kaplica pw. św. Brunona w Giżycku*, „Przegląd Augustowski” 2009, nr 11.
140. *Kaplica cmentarna Karwowskich w Bargłowie Kościelnym*, „Martyria” 2009, nr 4.

141. *Kapliczki i krzyże przydrożne w Górskich*, „Martyria” 2009, nr 9.
 142. *Krzyż św. Brunona w Tamie*, „Przegląd Augustowski” 2009, nr 9, 11.
 143. *Moja pielgrzymka śladami św. Brunona*, „Martyria” 2009, nr 6.
 144. *O kotach z sentymentem* [o literaturze z motywami kota], „Martyria” 2009, nr 3.
 145. *Rok „Riabiny”*, „Przegląd Augustowski” 2009, nr 1.
 146. *Św. Brunon Bonifacy w Łomży*, „Przegląd Augustowski” 2009, nr 7.
 147. *Św. Brunon z Orzysza*, „Przegląd Augustowski” 2009, nr 5.
 148. *Święty Brunon ze Starych Juch*, „Przegląd Augustowski” 2009, nr 4.
 149. *U św. Brunona na Śmierciowej Górze*, „Przegląd Augustowski” 2009, nr 8.
-
150. *Apteka św. Brunona*, „Przegląd Augustowski” 2010, nr 1.
 151. *Czwartki literackie w Augustowie (lista spotkań 2000–2010)*, „Najprościej” 2010, nr 1 [oprac.].
 152. *O budynku, w którym mieści się apteka św. Brunona w Augustowie*, „Martyria” 2010, nr 3.
 153. *O krucyfiksie z Bargłowa Kościelnego*, „Martyria” 2010, nr 9.
 154. *O krucyfiksie z Bargłowa Kościelnego*, „Przegląd Augustowski” 2010, nr 6.
 155. *Obraz „Chrzesz Chrystusa” w Bargłowie Kościelnym*, „Rajgrodzkie Echa” 2010, nr 6.
 156. *Obraz „Chrzesz Chrystusa” w Bargłowie Kościelnym*, „Martyria” 2010, nr 6.
 157. *Post w przysłowiaach ludowych*, „Przegląd Augustowski” 2010, nr 3.
 158. *Replika Krzyża św. Brunona w Sejnach*, „Przegląd Augustowski” 2010, nr 2.
 159. *Św. Anna Samotrzcę z Jamin*, „Martyria” 2010, nr 7–8.
 160. *Tablica św. Maksymiliana Kolbego*, „Przegląd Augustowski” 2010, nr 10.
 161. *Zatrzymajmy ich w naszej pamięci* [Grażyna Gęsicka i jej związki z Augustowem], „Przegląd Augustowski” 2010, nr 5.
 162. *Zobaczyć wysoki komin*, „Przegląd Augustowski” 2010, nr 11.
-
163. *„Chrystus w Ogrójcu” z Bargłowa Kościelnego*, „Rajgrodzkie Echa” 2011, nr 4.
 164. *Dawne krzyże Grygów i Chmielewskich z Jeziorek*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 11.
 165. *Dawne krzyże Prawdzików, Rusiłowskich i Radykowskiej z Jeziorek*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 12.
 166. *Drodzy Państwo* [o Wacławie Klejmoncie], „Przegląd Augustowski” 2011, nr 6.
 167. *Dziękczynienie za plony*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 9.
 168. *Krzyż Skiendzielewskich z Jeziork*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 9.
 169. *O mogiłkach z mojej rodzinnej wsi Jeziorki*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 11.
 170. *O św. Gertrudzie z Nivelles, opiekunce kotów*, „Martyria” 2011, nr 3.
 171. *Odchodzą na zawsze do Lepszej Krainy* [o Eugeniuszu Szulborskim], „Przegląd Augustowski” 2011, nr 10.
 172. *Odszedł na zawsze do Lepszej Krainy Eugeniusz Szulborski z Białegostoku, poeta i przyjaciel wielu z nas*, „Najprościej” 2011, nr 3–4.
 173. *Opiekunka kotów św. Gertruda z Nivelles*, „Kocie Sprawy” 2011, nr 4.
 174. *Odszedł z wiarą w Światło* [Wacław Klejmont], „Przegląd Augustowski” 2011, nr 7.
 175. *Oskar Kolberg o Niedzieli Palmowej w naszych stronach*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 4.
 176. *Św. Jan Nepomucen na ziemi suwalskiej i sejneńskiej*, „Martyria” 2011, nr 9.
 177. *W lipcu z pielgrzymką do św. Anny*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 7.
 178. *Wiesław Osewski – znakomity ilustrator*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 12.
 179. *Z pielgrzymką do św. Wawrzyńca nad Biebrzą*, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 8 [oprac.].
-
180. *Etażerka. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 4.

181. *Imbryk. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 3.
182. *Kosa, a z nią babka i oselka. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 6.
183. *Krzyże we wsi Jeziorki*, „Martyria” 2012, nr 2.
184. *Magłownica. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 8.
185. *Makutra. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 10.
186. *Maryjne kapliczki przydrożne*, „Martyria” 2012, nr 10.
187. *Maselnica, masielnica, maślnica, tłuczka... Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 5.
188. *Patefon. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 7.
189. *Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi [Dzieża]*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 2.
190. *Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi [Krosna]*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 1.
191. *Św. Jan z Biernatek*, „Martyria” 2012, nr 6.
192. *Termofor. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 9.
193. *W maju o opiekunce miłośników książek i bibliotek [św. Wiborada]*, „Martyria” 2012, nr 5.
194. *Centryfuga. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 6.
195. *Grabie. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 8.
196. *Kaplica prywatna w dworze w Tajenku*, „Martyria” 2013, nr 2.
197. *Kluczka. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 10.
198. *Kołowrotek, czyli kółko do przędzenia. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 2.
199. *Krzesło, krzeselko, drewniany fotel. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 4.
200. *Makatki. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 1.
201. *Maszyna do pisania. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 11.
202. *Motyczka. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 7.
203. *O tradycjach żniwnych*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 7.
204. *Pedy, koromysło. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 9.
205. *Piec kaflowy. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 12.
206. *Pozostaną po nim wiersze i dobre słowa* [Wiesław Szymański], „Przegląd Augustowski” 2013, nr 3.

207. Przetak, sito, rzeszoto. *Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 3.
208. Setne „Najprościej”, „Najprościej” 2013, nr 4.
209. Setne „Najprościej”, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 12.
210. *Teka twórczości* [Wiesław Osewski], „Przegląd Augustowski” 2013, nr 1.
211. *Zaduszki literackie*, „Najprościej” 2013, nr 4.
212. *Zaduszki literackie*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 11.
-
213. *Balia z tarą. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 4.
214. *Drabina. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 8.
215. *Kierat. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 10.
216. *Kijanka. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 7.
217. *Konewka. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 5.
218. *Kopańka. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 3.
219. *Lampa naftowa. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 1.
220. *Nieistniejący kościół św. Małgorzaty w Netcie*, „Martyria” 2014, nr 2.
221. *O staroobrzędowcach podczas warsztatów dla bibliotekarzy*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 7.
222. *Patelnia. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 6.
223. *Płyta kuchenna. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 11.
224. *Solniczka. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 2.
225. *Taczka. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 9.
226. *Żelazko do prasowania. Przedmioty z duszą: gawędy etnograficzne. Nie tylko o żelazku, ale i innych przedmiotach z dawien dawna towarzyszących człowiekowi*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 12.
-
227. *Bargłowskie cmentarze parafialne*, „Martyria” 2015, nr 11.
228. *Bociany. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 3.
229. *Chrzan. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 4.
230. *Deszcz. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 6.
231. *Dożynki gminy Augustów*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 9.
232. *Gromnica. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 2.
233. *Jabłka. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 10.

234. *Kalendarz. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 1.
235. *Kaplica przydrożna w Żarnowie Drugim*, „Martyria” 2015, nr 7–8.
236. *Kogut. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 5.
237. *Konie. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 8.
238. *Krowy. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 7.
239. *Mogilki z Uścianek*, „Martyria” 2015, nr 2.
240. *Odwiedziny legendarnego poety* [Bogusława Falickiego], „Przegląd Augustowski” 2015, nr 9.
241. *Ostatni wigierski kameduła*, „Martyria” 2015, nr 11.
242. *Studnia. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 9.
243. *Śnieg. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 12.
244. *W piątą rocznicę Katastrofy Smoleńskiej*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 5.
245. *Wrony. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 11.
246. *Zabytkowy krzyż w Żarnowie*, „Martyria” 2015, nr 9.
247. [rec.] *Gmina nie gorsza od Augustowa, ma również swoją monografię*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 4.
-
248. *Burza. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2016, nr 4.
249. *Koty. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2016, nr 2.
250. *Kret. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2016, nr 6.
251. *Książki i koty, koty i książki*, „Przegląd Augustowski” 2016, nr 2.
252. *Kwiaty. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2016, nr 5.
253. *Lód. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2016, nr 1.
254. *O chrzcielnicy* [z Bargłowa Kościelnego], „Przegląd Augustowski” 2016, nr 4.
255. *Szpaki. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2016, nr 3.
256. *Wóz. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2016, nr 7.
257. *Z historii kościoła w Bargłowie*, „Martyria” 2016, nr 5.
258. *Żniwa. Z przysłowiem w tle: O ludowych mądrościach po Roku Oskara Kolberga*, „Przegląd Augustowski” 2016, nr 8.
-
259. *Irena Jadwiga Krzywińska pozostanie w naszej dobrej pamięci*, „Najprościej” 2017, nr 2.
260. *Obraz „Chrzest Chrystusa” w Bargłowie Kościelnym*, „Rajgrodzkie Echa” 2017, nr 1.
261. *Tadeusz Dawidejt – poeta i prozaik*, „Najprościej” 2017, nr 4.
262. *Z kotem na kolanach*, „Najprościej” 2017, nr 1.
-
263. *Leonarda Szubzda – poetka zaprzyjaźniona z Augustowem i tutejszym środowiskiem literackim*, „Najprościej” 2018, nr 1.

264. *Odszedł cicho we śnie... Wspomnienie zmarłego poety Jerzego Karpa*, „Najprościej”, 2019, nr 3.
265. [Grigorij Kanowicz gościem w Suwałkach], „Kroniki według Muzeum im. Marii Konopnickiej w Suwałkach” 2020, nr 1.
-

Anetta Ejdulis (ur. 1973), absolwentka Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Przez wiele lat pracowała w Muzeum Okręgowym w Suwałkach, a następnie w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Białymstoku. Stypendystka Fullbrighta. Od lat zajmuje się badaniem najstarszych dziejów Suwalszczyzny. Członek Stowarzyszenia Alumni Polska, Sejneńskiego Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Augustowsko-Suwalskiego Towarzystwa Naukowego, Stowarzyszenia Pamięci Łagierników Żołnierzy Armii Krajowej. Odznaczona Medalem Pro Patria.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Osadnictwo w dorzeczu Marychy. Badania powierzchniowe i sondażowe na Ziemi Puńskiej i Sejneńszczyźnie*, [w:] *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001, Materiały z konferencji, Białystok 6–7 grudnia 2001*, Białystok, 2002, s. 31–45 [współautor Grażyna Iwanowska].
2. *Giby, stan. 2*, „Informator Archeologiczny. Badania 1996”, 2005, s. 21–22.
3. *Muzeum Ziemi Sejneńskiej*, „Jaćwież” 2005, nr 31, s. 37–38.
4. *Półkoty*, „Sejneńszczyzna” 2005, nr 2, s. 38–41.
5. *Żubronajcie*, „Sejneńszczyzna” 2005, nr 1, s. 36–37.
6. *Czasy historyczne*, [w:] *Ziemia Sejneńska – przyroda, człowiek, turystyka*, Warszawa 2006, s. 83–98.
7. *Południowa część Suwalszczyzny w okresie od wczesnego średniowiecza po czasy nowożytne – stan badań archeologicznych*, [w:] *Stan badań archeologicznych na pograniczu polsko-białoruskim od wczesnego średniowiecza po czasy nowożytne*, Białystok 2006, s. 43–49.
8. *Pradzieje*, [w:] *Ziemia Sejneńska – przyroda, człowiek, turystyka*, Warszawa 2006, s. 75–82.
9. *Osadnictwo w dorzeczu Marychy (od pradziejów po czasy nowożytne)*, „Almanach Sejneński” 2008, t. 4, s. 65–75.
10. *Ceramika z osiedla obronnego w Żubronajciach, stanowisko 1*, [w:] *Ceramika bałtyjska. Tradycje i wpływy. Materiały z konferencji, Białystok 21–23 września 2005 roku*, Białystok 2009, s. 287–291 [współautor Jerzy Siemaszko].
11. „*Skarby Sejneńszczyzny*”. *Przypadkowe odkrycia zabytków archeologicznych z terenu powiatu sejneńskiego*, „Almanach Sejneński” 2009, t. 5, s. 139–143.
12. *Wyniki badań wykopaliskowych na stanowisku 17 w Szczębrze, pow. Augustów, woj. podlaskie*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2009, t. 9, s. 119–132.

13. *Materiały z kurhanu nr 6 w Garbasie I, stanowisko 1., gm. Filipów*, „Rocznik Augustowsko-Suwański”, 2011, t. 11, s. 67–76.
14. *Wstępne wyniki badań ratowniczych kurhanu 1 na stanowisku 1 w miejscowości Garbas I, gm. Filipów, woj. podlaskie*, [w:] „Studia Archaeologica Sudaucica” 2017, t. 1, s. 329–335 [współautorzy Jerzy Brzozowski i Monika Żuberek].
15. *Sejneńskie kramnice targowe*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2018, s. 193–198.

Zbigniew Fałtynowicz (ur. 1954), edytor, redaktor, pisarz, animator i dokumentalista życia literackiego, autor wystaw muzealnych. Redagował czasopisma: „Krasnogruda” (1993–1998, nr 1–9); „Ocalenie przez Poezję” (1993–2002, nr 1–6); „Rocznik Augustowsko-Suwański” (2001–2004, nr 1–4); był redaktorem naczelnym kwartalnika „Jaćwież” (1998–2007, nr 1–37). Jest starszym kustoszem Muzeum Okręgowego w Suwałkach, gdzie prowadzi Dział Kultury Literackiej Suwalszczyzny i redaguje kwartalnik literacki „Kroniki według Muzeum im. Marii Konopnickiej”.

Publikacje książkowe

1. *Amatorska Grupa Teatralna, Grupa balladowa „Po drodze”*, Ośrodek Teatru Amatorskiego, Suwałki 1986, ss. 16.
2. *Czyściec. Katalog wystawy* [Środowisko literackie w woj. suwańskim], Suwałki 1988, ss. 20.
3. „Znad Pisy” 1990, wrzesień [nr pisma poświęcony twórczości Michała Kajki], [oprac. i red.].
4. *Czesław Miłosz*, Suwałki, 1991, ss. 28 [oprac. i red.].
5. *Czesław Miłosz, Czas wyniesiony*, Suwałki 1991, ss. 60 [układ i red.].
6. *Środowisko literackie 1975–1990 w województwie suwańskim. Bibliografia*, Suwałki 1991, ss. 80.
7. *Maria Konopnicka, Trzy nowele: Anusia; Z cmentarzy; Jak Suzin zginął*, Suwałki 1992 (wyd. I), ss. 140, 2010 (wyd. II), ss. 99 [red. i posłowie].
8. *Marzanna Bogumiła Kielar. Laureatka Nagrody Fundacji im. Kościelskich, Genewa 1993; Nagrody Poetyckiej im. Kazimierza Iłłakowiczówny, Poznań 1993*, Suwałki 1993, ss. 12 [red.].
9. *Pamiętam. Maria z Wasiłowskich Konopnicka i Suwałki*, Suwałki 1996 (wyd. I), 2001 (wyd. II), ss. 69 [oprac.].
10. *„O krasnoludkach i o sierotce Marysi” Marii Konopnickiej. W stulecie pierwszego wydania. Studia i szkice*, Suwałki 1997, ss. 197 [red. wspólnie z Tadeuszem Budrewiczem].
11. *Gdzie jeziora syte przestrzeni obłoków. Suwalszczyzna w poezji. Antologia*, Suwałki 1998, ss. 190.
12. *O Adamie Mickiewiczu w Suwałkach. Studia i szkice*, Suwałki 1998, ss. 64 [red.].
13. *Biblioteka suwańska krajoznawcy. Bibliografia*, Suwałki 1999, ss. 12 [wybór i oprac. wspólnie z Małgorzatą Pawłowską].

14. *Krajoznawstwo. Pamięć dla przyszłości. V Kongres Krajoznawstwa Polskiego*, Gniezno 2000. Sejmik przedkongresowy, Suwałki, 15–16 maja 1999 roku, Suwałki 1999, ss. 42 [red. wspólnie z Małgorzatą Pawłowską].
15. *Piękna Góra. Antologia wierszy*, Gołdap 1999, ss. 54 [wybór, układ i oprac. wspólnie z Mirosławem Słapikiem].
16. *Leśniczówka Pranie. Antologia wierszy*, Gołdap 2000 (wyd. I), ss. 56, 2006 (wyd. II poszerzone), ss. 82 [wybór, układ i oprac.].
17. *O Alfredzie Wieruszu-Kowalskim. Studia, szkice, wspomnienia. Materiały z sesji popularnonaukowej w 150-lecie urodzin Artysty*, Suwałki, 11 października 1999 r., Suwałki 2000, ss. 75 [red. wspólnie z Zygmuntem Filipowiczem].
18. *Tradycje patriotyczne Suwalszczyzny*, Suwałki 2001, ss. 61 [red.].
19. *Łączyła ich wspólnota. Zrzeszenia i zjazdy Suwalczan*, Suwałki 2003, ss. 71 [wspólnie z Zygmuntem Filipowiczem].
20. *Ludzie – rzeczy – obrazy. Studia i szkice o epoce Marii Konopnickiej*, Suwałki 2004, ss. 278 [red. wspólnie z Tadeuszem Budrewiczem we współpracy z Marianną Rant-Tanajewską].
21. *Pieśń Wigier*, Suwałki 2004, ss. 32 [koncepcja wyd. wspólnie z Małgorzatą Pawłowską].
22. *Malarze polscy w Monachium*, Suwałki 2005, ss. 173 [współautor Eliza Ptaszyńska].
23. *Dla Miłosza. Suwałki – Krasnogruda / Miłoszuiskirti. Suwalkai – Krasnogrūda / To Miłosz. Suwałki – Krasnogruda*, Suwałki 2006, ss. 114.
24. *Dwie wizyty i sześć spotkań. Ksiądz Jan Twardowski w Suwałkach*, Suwałki 2006, ss. 24 [wstęp i red.].
25. *Wieczorem wiatr. Czesław Miłosz i Suwalszczyzna*, Gdańsk, 2006, ss. 196.
26. *XXX lat Suwalskiego Parku Krajobrazowego. Materiały konferencyjne. Parki krajobrazowe w krajowym systemie ochrony obszarowej*, (Szelment 28–29 września 2006), Malesowizna – Turtul 2007, ss. 116 [koncepcja i red. wspólnie z Marianną Rant-Tanajewską i Teresą Świerubską].
27. *Malarze polscy w Monachium. Studia i szkice. Materiały z sesji naukowej*, Suwałki 2007, ss. 227 [red. wspólnie z Elizą Ptaszyńską].
28. *Tam prosto do Augustowa. Antologia wierszy*, Augustów – Warszawa 2007, ss. 125 [wybór, układ i red.; współpraca red. Wojciech Batura, Józefa Drozdowska i Janina Osewska, posł. Waldemar Smaszcz].
29. *Jednodniówka monachijska. Reedycja*, Suwałki 2008, ss. 64 [koncepcja wyd. i red. wspólnie z Elizą Ptaszyńską].
30. *Opowieść o ziemi augustowskiej. Antologia*, Augustów 2008, ss. 314 [wybór, układ i red. we współpracy z Wojciechem Baturą, Józefą Drozdowską i Janiną Osewską, posł. Tadeusz Budrewicz].
31. *Podróże bliskie. Zbigniew Herbert i Suwalszczyzna*, Suwałki 2008, ss. 134.
32. *Środowisko literackie 1991–1998 w województwie suwalskim. Bibliografia*, Suwałki 2008, ss. 82.
33. *Przewodnik. Miłosz/Krasnogruda*, Suwałki 2012, ss. 48 [pierwodruk: „Topos” 2011, nr 5, s. 100–123].
34. *Stanisław J. Woś. Wywiedziony z ciemności i ze światła. In memoriam*, Suwałki 2012, ss. 85 [oprac. edytorskie wspólnie z Norbertem Hofmannem-Delborem].

35. W. Kass, *Czterdzieści jeden. Wiersze, glosy*, Sopot 2012, ss. 166 [idea, oprac. i red.].
36. W. Osewski, *Teka twórczości*, Suwałki 2012, ss. 275 [red. wspólnie z Piotrem Kuczkiem oraz oprac. graf.].
37. *Kubek. Teofil Lenartowicz „Złoty kubek”, Maria Konopnicka „Kubek”, Leszek Aleksander Moczulski „Kubek”*, Suwałki 2013, ss. 29 [red. i oprac. edytorskie].
38. *Miłosz/Krasnogruda*, Sejny 2017, ss. 48.
39. L.A. Moczulski, *Lśnienia* [wiersze], Sejny 2018, ss. 90 [red., wybór i oprac.].
40. *Odwitania z poetą. Leszek Aleksander Moczulski*, Suwałki 2018, ss. 480 [zebrał i oprac.].
41. L.A. Moczulski, *Ulica Utrata*, Suwałki 2019, ss. 19 [koncepcja wyd. i edytorska, red. wspólnie z Marianną Rant-Tanajewską].
42. *Zitojta! | Witajcie!. Muzeum Michała Kajki w Ogródku*, Ogródek 2019, ss. 72 [oprac.].
43. L.A. Moczulski, *Rozmowy*, Suwałki 2020, ss. 19 [koncepcja wyd. i edytorska, red. wspólnie z Marianną Rant-Tanajewską].

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Było, nie było...* [Kronika życia literackiego w woj. suwalskim, czerwiec 1975 – marzec 1981], „Warmia i Mazury” 1981, nr 8, dodatek „Suwalskie – poezja, proza, publicystyka”.
2. *Dzieje wędrowania po drodze spisywane* [Kronika działalności Marka Gałązki i Ośrodka Teatru Amatorskiego w Olecku], „Warmia i Mazury” 1982, nr 8, dodatek; 1984, nr 11.
3. *Było, nie było...* [Kronika życia literackiego w woj. suwalskim, czerwiec 1981 – listopad 1982], „Warmia i Mazury” 1983, nr 2, dodatek „Suwalskie – literatura”.
4. *Centrum?. Kalendarium 1975–1984* [życia kulturalnego w woj. suwalskim], „Warmia i Mazury” 1983, nr 18, dodatek „Suwalskie – amatorski ruch muzyczny”.
5. *Grupa balladowa „Po drodze”*, „Warmia i Mazury” 1983, nr 23, dodatek.
6. *Suwalskie – literatura*, „Warmia i Mazury” 1983, nr 2, dodatek.
7. *Suwalskie – literatura*, „Warmia i Mazury” 1983, nr 4, dodatek.
8. *Było, nie było...* [Kronika życia literackiego w woj. suwalskim, styczeń 1983 – luty 1985], „Warmia i Mazury” 1985, nr 4, dodatek „Suwalskie – literatura”.
9. *Krasnogruda*, [w:] Czesław Miłosz, Suwałki, 1991, s. 22–24; przedruk ze zmianami: „Krasnogruda” 1993, nr 1, s. 2–3.
10. *„Nie oczekiwałem takiego daru...”*. Czesław Miłosz na Suwalszczyźnie 22–25 września 1989 r., [w:] Czesław Miłosz, Suwałki, 1991, s. 25–28.
11. *Biografie suwalskie, cz. II*, Suwałki 1993 [autor biogramów: Knut Olof Falk, Marian Kulesza].
12. *Od listopada [19]93 do listopada [19]94* [Kronika życia literackiego w woj. suwalskim], „Ocalenie przez Poezję” 1994, nr 2, s. 2–3.
13. *Od „Krajobrazów” do krajobrazu. Prasa w województwie suwalskim*, [w:] *Województwo suwalskie. Przeszłość, teraźniejszość, perspektywy*, Suwałki 1995, s. 294–307.

14. *Od listopada [19]94 do października [19]95* [Kronika życia literackiego w woj. suwalskim], „Ocalenie przez Poezję” 1995, nr 3, s. 2–3.
15. *Ruch wydawniczy*, [w:] *Województwo suwalskie. Przeszłość, terażniejszość, perspektywy*, Suwałki 1995, s. 254–257 [pod pseud. Agnieszka Wicz].
16. *Środowiska artystyczne*, [w:] *Województwo suwalskie. Przeszłość, terażniejszość, perspektywy*, Suwałki 1995, s. 242–254.
17. *Życie literackie*, [w:] *Gołdap i okolice*, Suwałki 1995, s. 178–181.

---

18. *Biografie suwalskie*, cz. III, Suwałki 1996 [autor biogramu: Anatol Batura].

---

19. *Biografie suwalskie*, cz. IV, Suwałki 1997 [autor biogramu: Jadwiga Towarnicka].
20. *Od października [19]95 do sierpnia [19]97* [Kronika życia literackiego w woj. suwalskim], „Ocalenie przez Poezję” 1997, nr 5, s. 2, 4, 6–8.

---

21. *Prapremiera „Dziadów”, „Jaćwież”* 1998, nr 4, s. 41–42.

---

22. *Jaćwież – pytanie o tożsamość*, [w:] *Krajoznawstwo. Pamięć dla przyszłości. V Kongres Krajoznawstwa Polskiego, Gniezno 2000. Sejmik przedkongresowy, Suwałki, 15–16 maja 1999 roku*, Suwałki 1999, s. 5–8.
23. *Wpisani w dzieje Wigier*, „Jaćwież” 1999, nr 5, s. 30–31 [współautorzy Stefan Maciejewski i Andrzej Matusiewicz].

---

24. *Andrzeja Miłozsa opowieść*, „Jaćwież” 2001, nr 14, s. 4–8 [zanotował].
25. *Suwalszczyzna. Wydarzenia, pojęcia i legendy XX wieku*, „Jaćwież” 2001, nr 13, s. I–X [współautor Andrzej Matusiewicz].
26. „[...] z tych pyłków utworzyć piękną całość będzie waszem zadaniem” [Suwalszczyzna w literaturze i sztuce], [w:] *Salon plastyki suwalskiej. I Światowy Zjazd Suwalczan*, Suwałki 2001, s. 3–9.

---

27. *Biografie suwalskie*, cz. V, Suwałki 2002 [autor biogramów: Jerzy Stanisław Gruszka, Bohdan Tadeusz Urbanowicz].
28. *Od października 1997 do października 2002* [Kronika życia literackiego na Suwalszczyźnie i Mazurach Wschodnich], „Ocalenie przez Poezję” 2002, nr 6, s. 2, 5–7, 10–15.
29. *To tam, gdzie urodziła się Maria Konopnicka*, [w:] *Miejsca Konopnickiej. Przeżycia, pejzaż, pamięć*, Kraków 2002, s. 9–16.

---

30. *Jak to z pomnikiem Marii Konopnickiej było*, „Jaćwież” 2003, nr 24, s. 32–34.
31. „Niepojęta identyczność, niepojęte oddzielenie”. Czesław Miłosz na Suwalszczyźnie w dwudziestoleciu międzywojennym, „Almanach Sejneński” 2003, t. 2, s. 227–249.
32. *Ośrodek „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów” w Sejnach. Wademekum*, „Jaćwież” 2003, nr 21, s. 53–58 [współautor Agnieszka Szyszko].
33. *Wieczór trzydziestolecia. Muzeum im. Marii Konopnickiej 1973–2003*, „Jaćwież” 2003, nr 24, s. 26–28.

---

34. *Czas wyniesiony* [spotkanie z Czesławem Miłoszem], „Jaćwież” 2004, nr 27/28, s. 34–35.
35. *Listy Zygmunta Kubiaka do Zbigniewa Fałtynowicza*, „Jaćwież” 2004, nr 25/26, s. 39–41.
36. „Licealista” – z dziejów pisma szkolnego, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2005, t. 5, s. 115–123.
37. *Wandy Jasiewicz opowieść* [Jarosław M. Rymkiewicz na Suwalszczyźnie], „Jaćwież” 2005, nr 29, s. 3 [zanotował].
38. [rec.] *Monografia Suwałk* [Suwałki – miasto nad Czarną Hańczą, Suwałki 2005], „Jaćwież” 2005, nr 30, s. 48–49.

39. Igor Newerly odzyskiwany, „Jaćwież” 2006, nr 36, s. 33.
  40. Kajakowanie, „Jaćwież” 2006, nr 36, s. 30.
  41. Najtrudniej żyć na północy, [w:] *Z dróg Erwina Kruka. Na 65. urodziny twórcy*, Olsztyn 2006, s. 129–133.
  42. Opisywanie, „Jaćwież” 2006, nr 35, s. 27.
  43. Podróżowanie, „Jaćwież” 2006, nr 33, s. 34.
  44. Widzenie, „Jaćwież” 2006, nr 34, s. 35.
-
45. „Pan Tadeusz” w twórczości monachijczyków, [w:] *Malarze polscy w Monachium. Studia i szkice. Materiały z sesji naukowej*, Suwałki 2007, s. 125–140.
  46. Pejzaż nieopisany, [w:] *XXX lat Suwalskiego Parku Krajobrazowego. Materiały konferencyjne. Parki krajobrazowe w krajowym systemie ochrony obszarowej*, (Szczelent 28–29 września 2006), Malesowizna-Turtul 2007, s. 111–114.
  47. *Stulecie PTK i PTTK w Suwałkach. Z kart wademekum*, „Jaćwież” 2007, nr 37, s. 55–58 [współautorzy Andrzej Matusiewicz i Małgorzata Pawłowska].
-
48. *Wspólne źródło* [Maria Konopnicka i Alfred Wierusz-Kowalski w Monachium], [w:] *Jednodniówka monachijska. Reedycja*, Suwałki 2008, s. 16.
-
49. *Dwór w Urdominie* [Stanisław Witkiewicz na Suwalszczyźnie], „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” 2010, t. 19, s. 207–213.
  50. *Pisarskie jubileusze nad Czarną Hańczą (do 1918 roku)*, [w:] *Upominki od narodu. Jubileusze, rocznice, obchody pisarzy*, Żarnowiec 2010, s. 271–287.
-
51. „Ale książki będą na półkach”; Stanisława Miłosz; Portret, „Znaj. Kwartalnik artystyczno-naukowy. Ogólnopolskie pismo Stowarzyszenia Autorów Polskich” 2011, nr 11, s. 8–13.
  52. *Kalendarium obecności Czesława Miłosza na Suwalszczyźnie*, [w:] *Miłosz. Dialog, pogranicze*, Sejny 2011, s. 38–58; wersja angielskojęzyczna: *The Timeline of Czesław Miłosz's Presence in the Suwałki Region*, [w:] *Miłosz. Dialogue. Borderland*, Sejny 2012, s. 38–59; przedruk ze zmianami: *Miłosz – Suwalszczyzna*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2011, t. 11, s. 93–130.
  53. *Krasnogruda – od „miejsca sprzecznych przeżyć” do „natury wyniesionej poza chaos i przemijanie”*, „Bibliotekarz Płocki” 2011, nr 2, s. 19–30.
-
54. *Ostęp między wierszami, czyli biografia Wiesława Osewskiego*, [w:] W. Osewski, *Teka twórczości*, Suwałki 2012, s. 13–35.
-
55. *Mała antologia mazurska (2013)*, [w:] W. M. Darski, *Mała antologia mazurska; Pasja według mnie*, Giżycko 2013, s. 83–99.
-
56. Wystawa „Michał Kajka (1858–1940) – życie i twórczość” w Muzeum Michała Kajki w Ogródku, „Zeszyty Literackie” 2014, nr 127, s. 207–209.
  57. [rec.] *Miłosz na Żulawach [Miłosz na Żulawach. Epizod z biografii poety*, Gdańsk 2013], „Provincia” 2014, nr 2, s. 175–179; przedruk: „Kroniki według Muzeum im. Marii Konopnickiej” 2014, nr 3, s. 16–17.
-
58. „Tyle ciszy mam w wiosle // tyle powitań w dłoni” [kajakowe wędrówki pisarzy po Suwalszczyźnie i Mazurach], [w:] *Almanach Stowarzyszenia Pisarzy Polskich Oddział w Olsztynie*, Olsztyn 2015, s. 146–164.

59. Zygmunt Filipowicz – śladami suwalskich lat Marii z Wasiłowskich Konopnickiej, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2015, t. 15, s. 15–25.
60. [rec.] *Konstelacja Toposu* [*Konstelacja Toposu. Antologia poezji*, Sopot 2015], „Zeszyty Literackie” 2015, nr 132, s. 260–262; przedruk: „Kroniki według Muzeum im. Marii Konopnickiej” 2016, nr 1, s. 28–29.
61. *Poeci z małych powiatów na północy – temat do odstąpienia* [wiersze Erwina Kruka o Czesławie Miłoszu], [w:] *Almanach Stowarzyszenia Pisarzy Polskich Oddział w Olsztynie*, Olsztyn 2016, s. 152–155; przedruk: „Kroniki według Muzeum im. Marii Konopnickiej” 2016 [nr specjalny wydany z okazji 75. urodzin Erwina Kruka], s. 28–29.
62. [Wspomnienie], [w:] *I Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej w Suwałkach w latach 1944–2016*, Suwałki 2016, s. 220–222.
63. *Coś Ty Suwałkom zrobił, Tadeuszu*, [w:] *Poetyka losu i historii. Profesorowi Tadeuszowi Budrewiczowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Kraków 2017, s. 82–99; przedruk: „Kroniki według Muzeum im. Marii Konopnickiej” 2017, nr 4, s. 15–23.
64. *Elegia dla Erwina Kruka*, [w:] „Żyłem jak umiałem...”. *Wspomnienia o Erwinie Kruku*, Olsztyn 2017, s. 67–77.
65. *Glosa do pogranicza* [album Andrzeja Sidora Z pogranicza]; *Glosa do słodkogórze* [Elegia dla N.N. Czesława Miłosza], [w:] *Almanach Stowarzyszenia Pisarzy Polskich Oddział w Olsztynie*, Olsztyn 2017, s. 244–253.
66. *Listy Andrzeja Krzysztofa Waśkiewicza do Zbigniewa Fałtynowicza*, „Kroniki według Muzeum im. Marii Konopnickiej” 2017 [nr specjalny wydany w 5. rocznicę śmierci A.K. Waśkiewicza], s. 21–26.
67. *Suwałki Andrzeja Wajdy*, „Zeszyty Literackie” 2017, nr 137, s. 245–247.
68. „*Trud zawsze jest opłacalny*”, [w:] *Andrzej. Andrzej Krzysztof Waśkiewicz we wspomnieniach*, Gdańsk 2017, s. 130–138; przedruk: „Kroniki według Muzeum im. Marii Konopnickiej” 2017 [nr specjalny wydany w 5. rocznicę śmierci A.K. Waśkiewicza], s. 9–12.
69. *Walory literackie „Wędrówek po guberni augustowskiej w celach naukowych odbytych”*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2017, t. 17, s. 55–64.
70. [Ankieta], [w:] *Józef Ignacy Kraszewski w zwierciadle współczesności. 2012–2017*, Białystok 2018, s. 180–184.
71. *Leszek Aleksander Moczulski – kalendarz*, [w:] *Odwitania z poetą. Leszek Aleksander Moczulski*, Suwałki 2018, s. 413–443.
72. *Matura 1955/1956* [Leszek Aleksander Moczulski], [w:] *Almanach Stowarzyszenia Pisarzy Polskich Oddział w Olsztynie*, Olsztyn 2018, s. 146–158.
73. *Czarna Hańcza wpada do Niemna*, [w:] *Eliza Orzeszkowa. Pamięć kultury. Studia i głosy*, Białystok – Grodno 2019, s. 115–130.
74. „*Koziołek*” w drodze na polską łękę. *Listy Grigorija Kanowicza do Z. Fałtynowicza*, „Kroniki według Muzeum im. Marii Konopnickiej” 2019, nr 4, s. 26–29.
75. *O dziedzinie Michała Kajki*, „Bibliotekarz Podlaski” 2019, nr 2, s. 446–448.
76. *Tkliwa dynamika. Muzeum Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego w Praniu*, „Bibliotekarz Podlaski” 2019, nr 3, s. 281–289.
77. *Zapalniczka* [Edward Stachura i Leszek Aleksander Moczulski], [w:] *Almanach Stowarzyszenia Pisarzy Polskich Oddział w Olsztynie*, Olsztyn 2019, s. 162–165; przedruk: „Kroniki według Muzeum im. Marii Konopnickiej” 2019, nr 4, s. 19–20.

78. *Dedykacje*, [w:] *Zabezpieczanie śladów. Wokół życia i twórczości Włodzimierza Odojewskiego*, Poznań 2020, s. 299–302.
79. *Głosa do „Odwitań z Suwalszczyzny”*, [w:] *L.A. Moczulski, Rozmowy*, Suwałki 2020, s. 25–28.
80. „*Lęka*” *Bolesława Leśmiana – w stulecie wydania*, „*Topos*” 2020, nr 5–6, s. 59–62.
81. *Orfeusz 2020 (w roku epidemii)*, „*Topos*” 2020, nr 4, s. 170–172.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. „*Komunikaty znad Pisy*”, „*Krajobrazy*” 1984, nr 38.
2. „*Legary*” – *zjawisko i legenda* [grupa literacka w Olecku], „*Krajobrazy*” 1984, nr 8 [pod pseud. Agnieszka Wicz].
3. *Nota o „Legarach”*, „*Krajobrazy*” 1984, nr 18 [pod pseud. Agnieszka Wicz].
4. *Poprzednicy, następcy i...* [środowisko literackie w Augustowie], „*Krajobrazy*” 1984, nr 20 [pod pseud. Agnieszka Wicz].
5. „*Jest niewidzialny most*” [Suwalszczyzna w poezji Leszka Aleksandra Moczulskiego], „*Krajobrazy*” 1985, nr 36.
6. *10 lat Oleckiego Czerwca Poetyckiego*, „*Krajobrazy*” 1986, nr 33.
7. *Przejęcie dziedzictwa* [historia wystawiennictwa w muzeum w Suwałkach]; *Kontynuacje; Zobaczyć cokolwiek dalej*, „*Jaćwież*” 1986, nr 3, nr 4; 1987, nr 1.
8. *Literatura i piśmiennictwo* [środowisko literackie po 1945 roku] – *Suwalsko-Mazurskie od A do Z*, „*Krajobrazy*” 1987, nr 34–35.
9. „*Ugniatać substancję świata*” [Poezja Wojciecha Marka Darskiego], „*Krajobrazy*” 1987, nr 4.
10. [rec.] *Rozbitek na pokładzie arki* [E. Kurzawa, *Nie jesteś tu*, Białystok 1986], „*Krajobrazy*” 1987, nr 12.
11. [rec.] *Tracąc blask oczu* [E. Kurzawa, *Samotnieję*, Suwałki 1986], „*Krajobrazy*” 1987, nr 51.
12. *Nie żał nam stąd odejść. Olecki Czerwiec* [Poetycki], „*Krajobrazy*” 1988, nr 28.
13. *Strofy o Kajce*, „*Krajobrazy*” 1988, nr 40; przedruk ze zmianami: „*Znad Pisy*” 1990, wrzesień.
14. *Zakorzenie* [Suwalszczyzna w sztuce i literaturze], „*Krajobrazy*” 1988, nr 2.
15. „*Nie oczekiwałem takiego daru...*” [Czesław Miłosz na Suwalszczyźnie], „*Krajobrazy*” 1989, nr 42.
16. *Słowo* [życie literackie w woj. suwalskim], „*Krajobrazy*” 1989, nr 6.
17. *Księga puszczy Tytusa Karpowicza*, „*Wigry*” 2011, nr 1.
18. *G. Dobreńko, Wiersze*, „*Tygodnik Olecki*” 2015, nr 8, dodatek „*Arkusze*”, nr 1 [wybór, nota i red.].
19. *J. Drozdowska, Wiersze*, „*Tygodnik Olecki*” 2015, nr 9, dodatek „*Arkusze*”, nr 2 [wybór, nota i red.].
20. *J. Osewska, Wiersze*, „*Tygodnik Olecki*” 2015, nr 24, dodatek „*Arkusze*”, nr 4 [wybór, nota i red.].
21. *M. Ślapiak, Wiersze*, „*Tygodnik Olecki*” 2015, nr 16, dodatek „*Arkusze*”, nr 3 [wybór, nota i red.].

Łukasz Faszczka (ur. 1988), historyk, regionalista, absolwent Uniwersytetu w Białymstoku, doktorant na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Był pracownikiem Instytutu Pamięi Narodowej Oddział w Białymstoku, obecnie zatrudniony w Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie. Autor tekstów związanych głównie z okresem XIX wieku oraz I wojny światowej.

Publikacje książkowe

1. *Ziemia bargłowska w dobie Królestwa Polskiego (1815–1831)*, Bargłów Kościelny 2017, ss. 177.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Administracja wsi na terenie Królestwa Polskiego w latach dwudziestych XIX wieku na przykładzie wsi parafii Bargłów Kościelny*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2013, t. 13, s. 99–108.
2. *Krzyż z huty sztabińskiej Karola hr. Brzostowskiego*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2014, nr 20, s. 165–202.
3. *Organizacja opieki medyczo-sanitarnej nad dzieckiem na terenie Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego w okresie I wojny światowej*, [w:] *Między prawdą a zwątpieniem. W poszukiwaniu obrazu przeszłości*, t. 2, Częstochowa 2014, s. 269–283.
4. *Zwierzęta w wierzeniach ludowych północnego Podlasia*, [w:] *Nasi mniejsi bracia czy środek przetrwania. Znaczenie zwierząt w dziejach ludzkości*, Kraków 2014, s. 116–135.
5. *Defraudanci i przepisy dotyczące kary więzienia wobec nich w Królestwie Polskim na przykładzie województwa augustowskiego*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2015, t. 15, s. 121–132.
6. *Szkolnictwo na terenie guberni wileńskiej w okresie I wojny światowej. Perspektywa widziana oczyma polskiej społeczności*, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2015, nr 15, s. 15–35.
7. *Stan finansowo-majątkowy probostwa w Bargłowie Kościelnym w dobie Królestwa Polskiego*, „Studia Elckie” 2016, nr 18, s. 359–376.
8. *Dr Georg Escherich. Kat Puszczy Białowieskiej czy obrońca przyrody?*, „Mówią Wieki” 2017, s. 42–45.
9. *Okoliczności powołania Rady Głównej Opiekuńczej*, „Białostockie Teki Historyczne” 2017, t. 15, s. 141–158.
10. *Niemiecka okupacja południowej Suwalszczyzny po 11 listopada 1918 r. Wybrane aspekty*, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2018, nr 18, s. 57–75.
11. *Niepodległość odłożona w czasie. Niemiecka okupacja południowej Suwalszczyzny po 1918 roku*, „Mówią Wieki” 2018, nr 11, s. 12–15.
12. *Organizacja struktur Rady Głównej Opiekuńczej na terenie Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego*, „Meritum” 2018, t. 10, s. 115–136.
13. *Przedwstępniowe przygotowania do obrony Augustowszczyzny (od marca 1939 r.)*, „Juchnowieckie Szepty o Historii” 2018, t. 3, s. 117–138.
14. *Zaangażowanie duchowieństwa katolickiego południowej Suwalszczyzny w działalność ruchów narodowych w okresie 1915–1919*, „Juchnowieckie Szepty o Historii” 2018, t. 3, s. 139–160.

15. *Movement to Defend the Białowieża – The problem of the Białowieża. Forest Protection as an Example of a Values Conflict*, [w:] *Borderology. Cross – disciplinary Insights from the Border Zone*, Cham 2019, s. 31–41 [współautorzy Małgorzata Bieńkowska i Łukasz Wołyniec].
16. *Straty w drzewostanach lasów skarbowych na ziemiach polskich powstałe w wyniku działań wojennych oraz eksploatacji w okresie I wojny światowej*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2019, t. 80, s. 267–294.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *I wojna światowa*, „Nasz Sztabiński Dom” 2014, nr 8.
2. *Nieznanne źródła do historii Rzeczypospolitej Sztabińskiej*, „Nasz Sztabiński Dom” 2016, nr 9.
3. *Parafia Jaminy w dobie rządów pruskich (1795–1807)*, „Nasz Sztabiński Dom” 2016, nr 2.
4. *Ile kosztował sztabiński krucyfiks...?*, „Nasz Sztabiński Dom” 2017, nr 4.
5. *Pomiędzy wolnością a niepodległością. Przyczynek do historii ziemi sztabińskiej*, „Nasz Sztabiński Dom” 2017, nr 11.
6. *Wrześniowe wspomnienia...*, „Nasz Sztabiński Dom” 2018, nr 9.

Sławomir Filipowicz (ur. 1963), historyk, archiwista, społecznik. W 1988 roku uzyskał tytuł magistra historii na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, ze specjalnością archiwalną, a w roku akademickim 1995/1996 uczęszczał na studia podyplomowe z dziedziny archiwistyki na tym samym uniwersytecie. W 1999 roku był uczestnikiem kursu „Archival Automation” na CEU Summer University w Budapeszcie. W latach 1988–1990 pracował w Muzeum Okręgowym w Suwałkach. Od 1990 roku jest zatrudniony w Archiwum Państwowym w Suwałkach. Był i jest członkiem wielu gremiów

metodycznych i grup roboczych w dziedzinie archiwistyki. W latach 2009–2013 i 2019–2021 członek Centralnej Komisji Metodycznej przy Naczelnym Dyrektorsze Archiwów Państwowych, w 2013–2019 jej przewodniczący. Od 1995 roku jest zaangażowany w przedsięwzięcie rejestracji i popularyzacji źródeł archiwalnych dotyczących Suwalszczyzny w zasobnie archiwów litewskich i białoruskich, w tym w ramach programu „Reconstitution of the Memory of Poland”. Jest autorem wielu publikacji naukowych i popularnonaukowych oraz referatów z dziedziny archiwistyki i źródłoznawstwa, organizatorem, autorem i współautorem wystaw archiwalnych. Pasjonat i popularyzator historii regionu, okresowo nauczyciel historii. Od początku pracy zawodowej jest zaangażowany w edukację zawodową archiwistów na kursach kancelaryjno-archiwalnych. Był także autorem i współautorem wdrożeń systemów kancelaryjnych w jednostkach różnych branż. Jest członkiem Zarządu Stowarzyszenia Przyjaciół Suwalszczyzny, Stowarzyszenia Inicjatyw Społeczno-Kulturalnych „Nad Czarną Hańczę” oraz członkiem i przewodniczącym Rady ds. Kultury przy Prezydencie Miasta Suwałk. W 2001 roku został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Publikacje książkowe

1. *Gmina Suwałki. Historia i teraźniejszość*, Suwałki 2010, ss. 198 [red.].
2. *Powstanie styczniowe w województwie augustowskim. Uczestnicy i ich losy. 150. rocznica wybuchu powstania styczniowego*, Suwałki 2013, ss. 58 [red.].

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Archiwa państwowe*, [w:] *Województwo suwalskie. Przeszość, teraźniejszość, perspektywy*, Suwałki 1995, s. 257–260.
2. *Biografie suwalskie*, cz. III, Suwałki 1996 [autor biogramu: Tomasz Światopełk Mirski].
3. *Archiwalia dotyczące Suwalszczyzny w zasobie Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie*, „Białostoczczyzna” 1997, nr 1, s. 150–155.
4. *Biografie suwalskie*, cz. IV, Suwałki 1997 [autor biogramu: Marian Lalewicz].
5. *Pobyty w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie*, „Archeion” 1997, nr 97, s. 400–405.
6. *Akta dotyczące Suwalszczyzny w zasobie Archiwum Państwowego Obwodu Grodzieńskiego Republiki Białorusi*, „Białostoczczyzna” 1998, nr 1, s. 75–77.
7. *Archiwum Państwowe w Suwałkach*, [w:] *Archiwa państwowe w Polsce. Przewodnik po zasobach*, Warszawa 1998, s. 387–393. [oprac.].
8. *Archiwum Państwowe w Suwałkach*, [w:] *Archiwa polskie*, Warszawa – Szczecin 1998, s. 199–200.
9. *Bank Spółdzielczy w Suwałkach w latach 1919–1939*, [w:] *100 lat Banku Spółdzielczego w Suwałkach*, Suwałki 2000, s. 24–49.
10. *Źródła do dziejów Suwalszczyzny w archiwach Litwy i Białorusi*, „Białostoczczyzna” 2000, nr 1, s. 61–66.
11. *Rewindykacje archiwaliów suwalskich z ZSRR*, „Białostoczczyzna” 2001, nr 3–4, Białystok 2001, s. 52.
12. *Źródła dotyczące Żydów w zasobie Archiwum Państwowego w Suwałkach*, [w:] *Źródła do dziejów Żydów w Polsce*, Warszawa 2001, s. 353–362.
13. *Źródła do powstania styczniowego w guberni augustowskiej (w zasobie Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2002, t. 2, s. 16–31.
14. *Archiwalia Suwalszczyzny – zasób rozproszony*, „Archeion” 2003, t. 106, s. 139–158.
15. *Ocena źródeł do powstania styczniowego w guberni augustowskiej w zasobie Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie*, [w:] *Pogranicze polsko-litewsko-białoruskie. Źródła historyczne stan badań. Materiały z konferencji*, Białystok 2003, s. 48–63.
16. *Samorząd miejski w Suwałkach w XIX w.*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2003, t. 3, s. 5–14.
17. *Zespół archiwalny Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego 1919–1939 w LCVA jako źródło do badań dziejów oświaty w powiatach augustowskim, sejneńskim, suwalskim w okresie międzywojennym*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2003, t. 3, s. 167–173.
18. *Karol hr. Brzostowski a powstanie listopadowe*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2004, t. 4, s. 287–293.

19. Zespół archiwalny Gimnazjum im. Karola Brzostowskiego w Suwałkach 1919–1939 – stan zachowania, możliwości udostępniania, zawartość, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2005, t. 5, s. 109–114.
20. Archiwalia Suwalszczyzny – czynniki wpływające na stan zachowania, rozproszenie, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2006, t. 6, s. 123–126.
21. *Przywileje dla miasta Suwałk*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2006, t. 6, s. 171–183 [oprac.].
22. *Obchody uroczystości 300-lecia panowania Romanowów w guberni suwańskiej*, [w:] *Rosjanie na północno-wschodnim Mazowszu w XIX wieku i pierwszej połowie XX wieku. Studia i materiały*, Łomża 2009, s. 307–326.
23. *Miejsca pamięci narodowej*, [w:] *Gmina Suwałki. Historia i teraźniejszość*, Suwałki 2010, s. 195–198.
24. *Powstanie listopadowe w województwie augustowskim i udział w nim gen. Ludwika Michała Paca*, [w:] *Gen. hr. Ludwik Michał Pac. Patriotą – Żołnierz – Reformator*, Dąbrowa 2010, s. 27–46.
25. *Pradzieje obszaru gminy, Jaćwiągowie, nowe osadnictwo*, [w:] *Gmina Suwałki. Historia i teraźniejszość*, Suwałki 2010, s. 89–98 [współautor Zygmunt Filipowicz].
26. *Wiek XIX. Pod zaborami*, [w:] *Gmina Suwałki. Historia i teraźniejszość*, Suwałki 2010, s. 99–112 [współautor Zygmunt Filipowicz].
27. *Wiek XX. Dramaty i przemiany społeczne*, [w:] *Gmina Suwałki. Historia i teraźniejszość*, Suwałki 2010, s. 113–128 [współautor Zygmunt Filipowicz].
28. *Z nich Gmina Suwałki jest dumna*, [w:] *Gmina Suwałki. Historia i teraźniejszość*, Suwałki 2010, s. 189–194 [współautor Bożena Omiljanowicz].
29. *Akta Augustowskiej Gubernialnej Deputacji Szlacheckiej i Marszałka Szlachty Guberni Augustowskiej jako źródło do badań genealogicznych*, [w:] *Rody, rodziny Mazowsza i Podlasia. Źródła do badań genealogicznych*, Łomża 2014, s. 75–86.
30. *Rozproszone dziedzictwo archiwalne Suwalszczyzny. Stan i perspektywy*, [w:] *Dom Otwarty / Dom Zamknięty? Lekcje pogranicza. Europa Środkowo-Wschodnia (XX/XXI w.)*, Poznań 2014, s. 63–76.
31. *Irena Filipowicz (1928–2015)*, „Archeion” 2016, nr 117, s. 653–657.
32. *Ewolucja roli zasady proveniencji w polskiej metodyce archiwalnej*, [w:] *Współczesne zagadnienia metodyki archiwalnej. Studia i materiały, t. 1., Zasada przynależności zespołowej w praktyce archiwów państwowych*, Warszawa 2017, s. 27–37.
33. *Filipowicz Irena*, [w:] *Polski Słownik Archiwalny*, t. 3, 1835–2015, Warszawa 2017, s. 75–76.
34. *Standardy opisu archiwalnego w praktyce polskich archiwów państwowych*, [w:] *Problemy archiwalnego opisu informacyjnego*, Warszawa 2017, s. 95–106.
35. *Między sacrum a profanum, czyli blaski i cienie funkcjonowania Eremitów Wyspy Wigierskiej*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2019, t. 19, s. 5–13.
36. *Prace Centralnej Komisji Metodycznej na tle dylematów metodycznych archiwów państwowych*, [w:] *Metodyka i standardy opracowania archiwalnego. Rzeczywistość i potrzeby*, Poznań 2019, s. 31–40.
37. *Marzenia o wolności, walka zbrojna*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 137–143.
38. *Narodziny miasta Suwałki*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 101–107.
39. *Suwałki w XVIII w.*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 109–113.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Powstanie listopadowe w województwie augustowskim*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 48.
2. *Koncerty muzyczne w Suwałkach w połowie XIX w.*, „Tygodnik Suwalski” 1992, nr 8.
3. *Muzyka w przedstawieniach teatralnych w Suwałkach w II połowie XIX wieku*, „Tygodnik Suwalski” 1992, nr 15.
4. *Olejowe oświetlenie uliczne w Suwałkach*, „Tygodnik Suwalski” 1992, nr 18.
5. *Olejowe oświetlenie uliczne w Suwałkach*, „Tygodnik Suwalski” 1992, nr 27.
6. *Projekty elektrycznego oświetlenia Suwałk*, „Tygodnik Suwalski” 1992, nr 28.
7. *Studnie miejskie w dawnych Suwałkach*, „Tygodnik Suwalski” 1992, nr 37.
8. *Uliczne oświetlenie naftowe w Suwałkach na przełomie wieków*, „Tygodnik Suwalski” 1992, nr 20.
9. *Jak Suwałczanie płacili podatki w I połowie XIX w.*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 10.
10. *Specjalne podatki płacone przez ludność żydowską w XIX-wiecznych Suwałkach*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 17.
11. *Suwałki w powstaniu listopadowym*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 48.
12. *Tramwaj w Suwałkach*, „Tygodnik Suwalski” 1994, nr 10.
13. *Wybuch Powstania Listopadowego w Suwałkach*, „Tygodnik Suwalski” 1994, nr 42.
14. *Archiwum Państwowe w Suwałkach. Informator o zasobie*, Suwałki 1995, ss. 63.
15. *Przebieg powstania listopadowego w Suwałkach*, „Tygodnik Suwalski” 1995, nr 47, „Dodatek. Powstanie Listopadowe na Suwalszczyźnie”, s. 1–2.
16. *Powstanie styczniowe w guberni augustowskiej*, „Tygodnik Suwalski” 1996, nr 5 „Dodatek”, s. 1–4.
17. *Patroni naszych ulic. Generał Ludwik hr. Pac*, „Nasze Krajobrazy” 1998, nr 47.
18. *Powstanie listopadowe w Suwałkach*, „Tygodnik Suwalski” 1998, nr 47.
19. *Patroni naszych ulic. Emilia Plater*, „Nasze Krajobrazy” 1999, nr 4.
20. *Patroni naszych ulic. Gabriel Narutowicz*, „Nasze Krajobrazy” 1999, nr 8.
21. *Patroni naszych ulic. Gen. Józef Dwernicki*, „Nasze Krajobrazy” 1999, nr 2.
22. *Patroni naszych ulic. Karol hrabia Brzostowski*, „Nasze Krajobrazy” 1999, nr 1.
23. *Patroni naszych ulic. Kazimierz Pułaski*, „Nasze Krajobrazy” 1999, nr 9.
24. *Patroni naszych ulic. Major Paweł Suzin*, „Nasze Krajobrazy” 1999, nr 3.
25. *Patroni naszych ulic. Stanisław Staszic*, „Nasze Krajobrazy” 1999, nr 10.
26. *Powstanie listopadowe w Suwałkach*, „Tygodnik Suwalski” 1999, nr 47.
27. *Powstanie styczniowe w Suwałkach*, „Tygodnik Suwalski” 1999, nr 4.
28. *Spółceństwo województwa augustowskiego w powstaniu listopadowym (do rozpoczęcia działań zbrojnych)*, [w:] *Tradycje patriotyczne Suwalszczyzny. Materiały z sesji popularnonaukowej*, Suwałki 2001, s. 7–25.

Melchior Jakubowski (ur. 1991), dr, absolwent historii i historii sztuki na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie w 2020 roku obronił pracę doktorską pt. *Krajobraz religijny i etniczny Suwalszczyzny, Bukowiny i Łatgalii na przełomie XVIII i XIX wieku. Lokalne społeczności a struktury państwowe i wyznaniowe*, pod kierunkiem prof. dr. hab. Dariusza Kołodziejczyka. Zajmuje się stosunkami wyznaniowymi i etnicznymi, geografą historyczną, historią krajobrazu i sztuką rokokową w dawnej Rzeczypospolitej.

Publikacje książkowe

1. *Miasta wielu religii. Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2016, ss. 322 [red. wspólnie z Maksymilianem Sasem i Filipem Walczyną].

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Liturgia a architektura w kościołach końca IV–VI w. w świetle źródeł pisanych i archeologicznych z obszaru Dekapolu na przykładzie Hippos*, „Teka Historyka” 2012, nr 44, s. 38–66.
2. *Kapituła pomezkańska a funkcje i architektura jej zamków w Kwidzynie i Szymbarku*, „Teka Historyka” 2012, nr 45, s. 17–56.
3. *Młodzi Karaimi o swojej tożsamości*, „Awazymyz” 2013, nr 4, s. 17–19.
4. *Świadomość historyczna i tożsamość młodych Karaimów*, „Teka Historyka” 2014, nr 47, s. 97–105.
5. *Topografia sakralna wieloreligijnych miast ziem ruskich Korony – sprawozdanie z objazdu naukowego*, „Teka Historyka” 2014, nr 47, s. 114–121.
6. *Wyznaczanie granic własnościowych w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej oraz ich trwanie w krajobrazie na przykładzie dóbr kamedułów wigierskich*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2014, t. 62, nr 1, s. 19–35.
7. *Granice dóbr kamedułów wigierskich po 1726 roku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2015, t. 15, s. 57–75.
8. *Metody badania topografii Rzeczypospolitej XVIII wieku*, [w:] *Zmierzch i świt. Stanisław August i Rzeczpospolita 1764–1795*, Warszawa 2015, s. 41–56.
9. *Topografia sakralna wieloreligijnych miast Wielkiego Księstwa Litewskiego – sprawozdanie z objazdu naukowego*, „Teka Historyka” 2015, nr 50, s. 221–226.
10. *Dziedzictwo dawnych państw w krajobrazie Łotwy i Estonii – sprawozdanie z objazdu naukowego*, „Teka Historyka” 2016, nr 51, s. 376–379.
11. *Gala jubileuszowa Stulecia SKNH UW (Warszawa, 21 IV 2016 r.)*, „Teka Historyka” 2016, nr 52, s. 196–204 [współautor Magdalena Butra].
12. *Kościół parafialny w dobrach kamedułów wigierskich. Rokokowe wyposażenie kościoła w Jeleniewie*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2016, t. 16, s. 99–110.
13. *Rokokowe wyposażenie kościołów w dobrach kamedułów wigierskich*, [w:] *Kameduli w Warszawie 1641–2016. 375 lat fundacji eremu na Bielanych*, Warszawa 2016, s. 337–357.
14. *Przynależność etniczna a wyznanie na Bukowinie w źródłach z przełomu XVIII i XIX wieku*, „Науковий вісник Чернівецького університету. Історія” 2017, nr 2, s. 57–66.

15. *Топографія jako źródło do badań nad historią miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, [w:] Вялікае Княства Літоўскае. Палітыка, эканоміка, культура, t. 2, Mińsk 2017, s. 45–53.
16. *Kształtowanie wieloreligijnej topografii Seretu w pierwszym półwieczu rządów austriackich (1775–1825)*, [w:] *Miasto w procesie przemian od czasów nowożytnych po współczesność*, Kraków 2019, s. 47–72.
17. *Ółtarz główny i ółtarze przytęczowe w Wigrach*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2019, t. 19, s. 75–80.
18. *Facing the Old Believers. The experience of Austrian and Prussian officials in Bukovina and Neustpreussen*, „Acta Poloniae Historica” 2020, nr 122, s. 247–275.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Kameduli, komisarze i kopce*, „Wigry” 2015, nr 3–4.

Danuta Kaszlej (ur. 1963), historyk regionalista, absolwentka Instytutu Historii Uniwersytetu Warszawskiego, nauczycielka, profesor oświaty. Prezes Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie i wiceprezes ogólnopolskiej Federacji Patriotycznej. Zajmuje się badaniem podziemia antykomunistycznego na Augustowszczyźnie i Suwalszczyźnie, w tym Obławy Augustowskiej. Autorka publikacji naukowych i popularnonaukowych. Realizuje autorskie projekty związane z edukacją historyczną, utrwalaniem relacji, przywracaniem pamięci o ludziach, wydarzeniach i miejscach tożsamościowych

w dziejach regionu. Administruje stroną www.akklub.pl, gdzie publikuje teksty historyczne oraz nieujęte w niniejszej bibliografii artykuły prezentujące działalność Klubu, bieżące wydarzenia kulturalne, obchody rocznic i biogramy osób zasłużonych dla Augustowszczyzny.

Publikacje książkowe

1. *Wybór tekstów źródłowych do dziejów Suwalszczyzny*, Suwałki 1998, ss. 56 [red. Jarosław Schabieński; wyb. i oprac. wspólnie z Ireną Bobin, Anną Faj, Jackiem Foszczyńskim, Haliną Łach, Bożeną Pietrewicz, Jackiem Rutkowskim, Jarosławem Schabieńskim, Jarosławem Szlasyńskim, Maciejem Węsierskim, Elżbietą Żywiczyńską].
2. *Obława Augustowska. Pamiętam*, Augustów 2017 (wyd. I), 2019 (wyd. II), ss. 20 [współautor Zbigniew Kaszlej].

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Ujawnienie żołnierzy Obwodu Suwalsko-Augustowskiego Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2002, t. 2, s. 107–158 [współautor Zbigniew Kaszlej].
2. [rec.] K. Pasiuk, *Ostatni „leśni” Suwalszczyzny. Oddział „Błatego” – Burdyna*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2003, t. 3, s. 193–203 [współautor Zbigniew Kaszlej].

3. *Zbrojne podziemie niepodległościowe na Suwalszczyźnie i Augustowszczyźnie od jesieni 1944 r. do jesieni 1954 r.*, [w:] *Obława Augustowska* (lipiec 1945), Białystok 2005, s. 27–39 [współautor Zbigniew Kaszlej].
4. *Obława Augustowska lipiec 1945 r. Wybór źródeł*, Białystok 2010 [współpraca i oprac. relacji: Franciszka Milucia, Waclawa Leszczyńskiego, Bolesława Rogalewskiego, Antoniego Lesieckiego, Tadeusza Zięciny (wspólnie ze Zbigniewem Kaszlejem)] s. 346–355, s. 358–368.
5. *Obława Augustowska*, „Pastores” 2014, nr 64 (3), s. 175–178.
6. *Uroczystości 70. rocznicy operacji „Ostra Brama” w Wilnie 5–8 lipca 2014 r.*, „Kwartalnik Stowarzyszenia Łagierników Żołnierzy AK” 2014, nr 3, s. 38–43 [współautor Zbigniew Kaszlej].
7. *Dlaczego ta książka jest potrzebna? Co wiemy i czego nie wiemy o Obławie Augustowskiej*, [w:] T. Kaczorowska, *Obława Augustowska*, Warszawa 2015, s. 219–248 [współautor Zbigniew Kaszlej].
8. *Walka nad jeziorem Brożane w czasie Obławy Augustowskiej – lipiec 1945 r.*, „Biuletyn Informacyjny” 2015, nr 7, s. 38–46 [współautor Zbigniew Kaszlej].
9. *Zbrojny opór na ziemi augustowsko-suwalskiej od jesieni 1944 r. do jesieni 1954 r.*, „Biuletyn Informacyjny” 2015, nr 7, s. 28–37 [współautor Zbigniew Kaszlej].
10. *Nowe informacje o przebiegu Obławy Augustowskiej*, „Kwartalnik Stowarzyszenia Łagierników Żołnierzy AK” 2016, nr 1, s. 66–71.
11. *Augustów pamięta. Żołnierze AK-AKO-WiN struktur augustowsko-suwalskich uhonorowani Orderami Odrodzenia Polski*, „Biuletyn informacyjny” 2018, nr 7, s. 69–75.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Ujawnienie żołnierzy Obwodu Suwalsko-Augustowskiego WiN*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 4 [współautor Zbigniew Kaszlej].
2. *Inauguracja działalności Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie*, www.akklub.pl 21.11.2006.
3. *Otwarcie Klubu Historycznego*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 12, przedruk: „Biuletyn Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2006, nr 1.
4. *Antoniego Żabickiego opowieść*, „Biuletyn Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2007, nr 3 [współautor Zbigniew Kaszlej].
5. *Dowódcy konspiracji niepodległościowej na Augustowszczyźnie w latach 1939–1945*, „Biuletyn Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2007, nr 7.
6. *O dziejach grodu nad Nettą opowieść*, „Biuletyn Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2007, nr 5.
7. *O Obławie Augustowskiej i dowódcach niepodległościowego podziemia*, „Przegląd Augustowski” 2007, nr 12 [współautor Zbigniew Kaszlej].
8. *O panach życia i śmierci augustowian w latach 1944–1956*, „Biuletyn Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2007, nr 4.
9. *Rzeczywistość i legenda Armii Krajowej*, „Przegląd Augustowski” 2007, nr 3; przedruk: „Biuletyn Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2007, nr 2.
10. *Ujawnienie żołnierzy Obwodu Suwalsko-Augustowskiego WiN*, „Biuletyn Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2007, nr 3 [współautor Zbigniew Kaszlej].

11. „Zginęli, bo byli Polakami” – sesja poświęcona Obławie Augustowskiej, „Biuletyn Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2007, nr 6.
12. 200 lat tradycji Powiatu Augustowskiego, „Biuletyn Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2008, nr 8.
13. Sukcesy Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie, „Przegląd Augustowski” 2008, nr 3 [współautor Zbigniew Kaszlej].
14. Atlas podziemia niepodległościowego i obóz na Piaszczynej Górze, „Biuletyn Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2009, nr 9.
15. Podsumowanie projektu „Obława Augustowska – lipiec 1945 r. Gdy nie ma grobów ocalmy pamięć...”, www.akklub.pl 23.06.2010 [współautor Zbigniew Kaszlej].
16. Wspomnienie o płk. Czesławie Cywińskim, www.akklub.pl 28.04.2010.
17. IX edycja konkursu „Historia utrwalona na starej fotografii”, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 6.
18. Antoni Żabicki, ps. „Róża”, www.akklub.pl 16.09.2011 [współautor Zbigniew Kaszlej].
19. Antykomunistyczne podziemie zbrojne na Suwalszczyźnie po 1944 roku – opowieść z żołnierzami AK-AKO-WiN w roli głównej, www.akklub.pl 2.03.2011 [współautor Zbigniew Kaszlej].
20. Dom Turka w Augustowie zabytkiem, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 8.
21. Jan Paweł II w naszej pamięci, www.akklub.pl 1.05.2011 [współautor Zbigniew Kaszlej].
22. Święto Żołnierzy Wyklętych, www.akklub.pl 1.03.2011 [współautor Zbigniew Kaszlej].
23. Jubileusz 5-lecia Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie, www.akklub.pl 26.01.2012.
24. Nikita Pietrow w Augustowie, www.akklub.pl 27.08.2012 [współautor Zbigniew Kaszlej].
25. Obława Augustowska z lipca 1945 r. – podstawowe informacje, www.akklub.pl 26.06.2012.
26. Prokuratorzy IPN sprawdzają, czy na terenie „Domu Turka” w Augustowie znajdują się ciała ofiar Urzędu Bezpieczeństwa, www.akklub.pl 19.07.2012.
27. Śladami zbrodni, www.akklub.pl 27.03.2013 [współautor Zbigniew Kaszlej].
28. Teksty historyczne do stacji Drogi Krzyżowej, [w:] *Misterium patriotyczno-religijne. W hołdzie Ofiarom Obławy Augustowskiej z lipca 1945 r.*, Suwałki 2013, ss. 39.
29. W hołdzie Ofiarom Obławy Augustowskiej, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 7 [współautor Zbigniew Kaszlej].
30. Apel do rodzin ofiar komunizmu: przekazanie DNA, by zidentyfikować szczątki odnalezione w więzieniu w Białymstoku – cz. 1, www.akklub.pl 5.01.2014 [współautor Zbigniew Kaszlej].
31. Apel do rodzin ofiar komunizmu: przekazanie DNA, by zidentyfikować szczątki odnalezione w więzieniu w Białymstoku – cz. 2, www.akklub.pl 30.01.2014 [współautor Zbigniew Kaszlej].
32. Apel do rodzin ofiar komunizmu: przekazanie DNA, by zidentyfikować szczątki odnalezione w więzieniu w Białymstoku – cz. 3, www.akklub.pl 1.02.2014 [współautor Zbigniew Kaszlej].
33. Dokumenty dotyczące Obławy Augustowskiej, przekazane przez Stowarzyszenie Memoriał Prezesowi IPN dr. Łukaszowi Kamińskiemu podczas wizyty w Moskwie 4.04.2012 r., www.akklub.pl 19.01.2014.
34. Krzyże pamięci wpisane w 69. rocznicę Obławy Augustowskiej, www.akklub.pl 21.06.2014 [współautor Zbigniew Kaszlej].
35. Obława Augustowska – czy jesteśmy bliżej odnalezienia dołów śmierci Polaków zamordowanych w lipcu 1945 r.? „Przegląd Augustowski” 2014, nr 8.

36. *Patriotyczny rajd w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 9.
37. *W hołdzie Janowi Borysewiczowi ps. „Krysiu”*, www.akklub.pl 27.01.2014.
38. *Wspomnienia Sybiraczki Herminy Jarzembowskiej*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 10.
39. *Zamordowani w Oblawie Augustowskiej upamiętnieni na Jasnej Górze*, www.akklub.pl 4.05.2014.
40. *Żołnierzom Wyklętym*, „Przegląd Augustowski” 2014, nr 3 [współautor Zbigniew Kaszlej].

---

41. *26 lat augustowskiego koła Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 3 [współautor Zbigniew Kaszlej].
42. *70. rocznica Oblawy Augustowskiej*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 7.
43. *70. rocznica Oblawy Augustowskiej – zbrodni bez przedawnienia*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 8.
44. *70. rocznica Oblawy Augustowskiej*, „Wydanie specjalne Biuletynu Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie dla uczestników XXX Zjazdu Stowarzyszenia Łagierników Żołnierzy Armii Krajowej”, Augustów, 11–15.06.2015.
45. *Apel do dziennikarzy: nie zapominajcie o poległych z bronią w rękę w czasie Oblawy Augustowskiej*, www.akklub.pl 16.07.2015.
46. *Czy ekshumacje prowadzone przez IPN dadzą nadzieję rodzinom z ziemi augustowsko-suwalskiej na odnalezienie szczątków swoich bliskich?* „Przegląd Augustowski” 2015, nr 11 [współautor Zbigniew Kaszlej].
47. *Krewni zamordowanych w Oblawie Augustowskiej i innych ofiar XX-wiecznych totalitaryzmów mogą w Augustowie przekazać materiał genetyczny do identyfikacji szczątków ich bliskich. Wykaz Żołnierzy Wyklętych skazanych i straconych w latach 1946–1953, zabitych przez UB-KBW*, www.akklub.pl 8.02.2015 [współautor Zbigniew Kaszlej].
48. *Motocykliści z całej Polski w hołdzie Ofiarom Oblawy Augustowskiej w 70. rocznicę sowieckiej zbrodni – cz. I*, www.akklub.pl 1.06.2015.
49. *Oblawa Augustowska zainteresowała nauczycieli i studentów z całej Polski*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 11.
50. *Relacja z motocyklowego Rajdu Śladami Oblawy Augustowskiej – cz. II*, www.akklub.pl 1.06.2015.
51. *Tropem Wilczym. Bieg Pamięci Żołnierzy Wyklętych*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 3 [współautor Zbigniew Kaszlej].

---

52. *Nowe informacje o przebiegu Oblawy Augustowskiej*, www.akklub.pl 20.02.2016 [współautor Zbigniew Kaszlej].
53. *Nowe wiadomości o Oblawie Augustowskiej z Olekiem w tle*, www.akklub.pl 1.04.2016 [współautor Zbigniew Kaszlej].
54. *Oblawa Augustowska – nowe informacje*, www.akklub.pl 9.02.2016.
55. *Oblawa Augustowska – wiemy więcej o jednym z jej etapów*, „Przegląd Augustowski” 2016, nr 3 [współautor Zbigniew Kaszlej].
56. *W Dniu Pamięci Ofiar Oblawy Augustowskiej nowe ustalenia o walce nad jeziorem Brożane*, www.akklub.pl 12.07.2016.
57. *W hołdzie „Wyklętym”*, „Przegląd Augustowski” 2016, nr 3 [współautor Zbigniew Kaszlej].

---

58. *70 lat temu ujawnili się żołnierze Suwalsko-Augustowskiego Obwodu Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”*, www.akklub.pl 25.04.2017 [współautor Zbigniew Kaszlej].
59. *Apel o wpisanie Oblawy Augustowskiej do podstawy programowej z historii*, www.akklub.pl 15.08.2017.
60. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (5) – „Dom Szyców” w Sztabinie*, www.akklub.pl 21.11.2017 [współautor Zbigniew Kaszlej].
61. *Warsztaty Klubów Historycznych im. Armii Krajowej – ogólnopolska współpraca klubów*, www.akklub.pl 23.07.2017.

62. *Bł. ks. Władysław Bukowiński*, www.akklub.pl 2.11.2018 [współautor Zbigniew Kaszlej].
63. „*Dom Turka*” w Augustowie – siedziba PUBP i NKWD, www.akklub.pl 14.03.2018.
64. *Wykłęci – fotografia żołnierzy AK-AKO-WiN*, www.akklub.pl 26.10.2018.
65. *Wojciech Batura o budowniczych Kanału Augustowskiego*, www.akklub.pl 23.01.2019 [współautor Zbigniew Kaszlej].
66. *74. rocznica komunistycznej zbrodni*, www.akklub.pl 24.09.2020.
-

Zbigniew Kaszlej (ur. 1957), historyk regionalista, absolwent Instytutu Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Zajmuje się badaniem zbrojnego podziemia antykomunistycznego na Suwalszczyźnie, w tym Obławy Augustowskiej z lipca 1945 roku. Autor publikacji naukowych i popularnonaukowych. Zrealizował wiele projektów badawczo-edukacyjnych z udziałem młodzieży. Organizator obchodów rocznic wydarzeń historycznych, rajdów terenowych. Prezes augustowskiego Koła Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej, wiceprezes Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie. Redaktor naczelny miesięcznika „Augustowskie Wiadomości Powiatowe” (2001), redaktor „Biuletynu Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” (i towarzyszących mu dodatków, 2006–2009). Administruje stroną www.akklub.pl, gdzie zamieszcza teksty historyczne oraz nieujęte w tej bibliografii artykuły prezentujące działalność Klubu, bieżące wydarzenia kulturalne, obchody rocznic oraz biogramy osób zasłużonych dla Augustowszczyzny.

Publikacje książkowe

1. *Dziedzictwo kulturowe gminy Sztabin*, Augustów 2011, ss. 22 [oprac. i red.]
2. *Obława Augustowska. Pamiętam*, Augustów 2017 (wyd. I), 2019 (wyd. II), ss. 20 [współautor Danuta Kaszlej].
3. *Słownik biograficzny konspiracji niepodległościowej na Augustowszczyźnie i Suwalszczyźnie 1944–1956*, Kraków 2020, ss. 920 [współautor Bartłomiej Rychlewski].

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Ujawnienie żołnierzy Obwodu Suwalsko-Augustowskiego Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski”, t. 2, Suwałki 2002, s. 107–158 [współautor Danuta Kaszlej].
2. [rec.] K. Pasiuk, *Ostatni „leśni” Suwalszczyzny. Oddział „Błatego” – Burdyna*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2003, t. 3, s. 193–203 [współautor Danuta Kaszlej].
3. *Zbrojne podziemie niepodległościowe na Suwalszczyźnie i Augustowszczyźnie od jesieni 1944 r. do jesieni 1954 r.*, [w:] *Obława Augustowska (lipiec 1945)*, Białystok 2005, s. 27–39 [współautor Danuta Kaszlej].

4. *Oblawa Augustowska lipiec 1945 r. Wybór źródeł*, Białystok 2010 [współpraca i oprac. relacji: Franciszka Milucia, Waclawa Leszczyńskiego, Bolesława Rogalewskiego, Antoniego Lesieckiego, Tadeusza Zięcinę (wspólnie z Danutą Kaszlej)] s. 346–355, s. 358–368.
5. *Uroczystości 70. rocznicy operacji „Ostra Brama” w Wilnie 5–8 lipiec 2014 r.*, „Kwartalnik Stowarzyszenia Łągierników Żołnierzy AK” 2014, nr 3 [współautor Danuta Kaszlej].
6. *Dlaczego ta książka jest potrzebna? Co wiemy i czego nie wiemy o Oblawie Augustowskiej*, [w:] T. Kaczorowska, *Oblawa Augustowska*, Warszawa 2015, s. 219–248 [współautor Danuta Kaszlej].
7. *Walka nad jeziorem Brożane w czasie Oblawy Augustowskiej – lipiec 1945 r.*, „Biuletyn Informacyjny” 2015, nr 7, s. 38–46 [współautor Danuta Kaszlej].
8. *Zbrojny opór na ziemi augustowsko-suwalskiej od jesieni 1944 r. do jesieni 1954 r.*, „Biuletyn Informacyjny” 2015, nr 7, s. 28–37 [współautor Danuta Kaszlej].
9. *Nowe informacje o przebiegu Oblawy Augustowskiej*, „Kwartalnik Stowarzyszenia Łągierników Żołnierzy AK” 2016, nr 1, s. 66–71 [współautor Danuta Kaszlej].
10. *Krechowiecko-szwoleżerskie dylematy*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2019, t. 19, s. 81–89.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Historia utrwalona na starej fotografii*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 3.
2. *Ujawnienie żołnierzy Obwodu Suwalsko-Augustowskiego WiN*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 4 [współautor Danuta Kaszlej].
3. *Antoniego Żabickiego opowieść*, „Biuletyn Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2007, nr 3 [współautor Danuta Kaszlej].
4. *Archiwum Jana Bieduła „Dziewanowskiego”, „Janka”*, „Biuletyn Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2007, nr 2.
5. *Dowódcy konspiracji niepodległościowej na Augustowszczyźnie w latach 1939–1945. Materiały konferencji Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie, która odbyła się 22 listopada 2007 r.*, Augustów 2007, ss. 24 [red.].
6. *O Oblawie Augustowskiej i dowódcach niepodległościowego podziemia*, „Przegląd Augustowski” 2007, nr 12 [współautor Danuta Kaszlej].
7. *Oblawa Augustowska i pamięć o niej*, „Biuletyn Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2007, nr 6.
8. *Oblawa Augustowska i pamięć o niej*, www.akklub.pl 27.10.2007.
9. *Ujawnienie żołnierzy Obwodu Suwalsko-Augustowskiego WiN*, „Biuletyn Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2007, nr 3 [współautor Danuta Kaszlej].
10. *Bolesna rocznica – Jasionowo*, www.akklub.pl 31.08.2008.
11. *Sukcesy Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2008, nr 3 [współautor Danuta Kaszlej].
12. *Augustowskie pamiętniki I* [C. Słoma, *Kazachstan 1940–1946*; J. Michaluk ps. „Żołnierzyk”, *Wspomnienia z przeżyć w latach II wojny światowej i w okresie powojennym*], Augustów 2009, mps [red.].
13. *Spotkanie po latach. Strękowizna 1992 r.*, dodatek do „Biuletynu Klubu Historycznego im. Armii Krajowej w Augustowie” 2009, nr 9, CD [red. i oprac. graficzne].
14. *Augustowskie pamiętniki II* [S. Szyper, *Moja rodzinna wieś w latach 1935–1948* (wspomnienia); W. Malinowska, *Wojna i Syberia*; S. Dzieniszewski, *Wspomnienia*], Augustów 2010, mps [red.].

15. Podsumowanie projektu „Oblawa Augustowska – lipiec 1945 r. Gdy nie ma grobów ocalmy pamięć...”, www.akklub.pl 23.06.2010 [współautor Danuta Kaszlej].
16. Antoni Żabicki, ps. „Róża”, „Przegląd Augustowski” 2011, nr 10.
17. Antykomunistyczne podziemie zbrojne na Suwalszczyźnie po 1944 roku – opowieść z żołnierzami AK-AKO-WiN w roli głównej, www.akklub.pl 2.03.2011 [współautor Danuta Kaszlej].
18. Jan Paweł II w naszej pamięci, www.akklub.pl 1.05.2011 [współautor Danuta Kaszlej].
19. Święto Żołnierzy Wyklętych, www.akklub.pl 1.03.2011 [współautor Danuta Kaszlej].
20. Nagroda „Świadek Historii” dla Wiktorii Malinowskiej i Zofii Wysockiej, www.akklub.pl 28.09.2012.
21. Nikita Pietrow w Augustowie, www.akklub.pl 27.08.2012 [współautor Danuta Kaszlej].
22. Opowieść o dobrych szkołach. Wystawa: Uczyli się tu przed nami, www.akklub.pl 17.09.2012.
23. Reportaż o Wyklętych, www.akklub.pl 19.03.2012.
24. Rodziny Ofiar Oblawy Augustowskiej wystąpią do Głównej Prokuratury Federacji Rosyjskiej o wszczęcie postępowania w sprawie ich bliskich, www.akklub.pl 5.10.2012.
25. I. Bronakowski, *Jestem zesłańcem Sybiru*, 2013, CD [red. i projekt graficzny].
26. *Jestem zesłańcem Sybiru*, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 10.
27. Marsz szlakiem I Kompanii Kadrowej z Krakowa do Kielc, www.akklub.pl 27.08.2013.
28. Nagroda „Świadek Historii” dla trojga członków Klubu Historycznego, www.akklub.pl 30.09.2013.
29. W hołdzie Ofiarom Oblawy Augustowskiej, „Przegląd Augustowski” 2013, nr 7 [współautor Danuta Kaszlej].
30. *Apel do rodzin ofiar komunizmu: przekazcie DNA, by zidentyfikować szczątki odnalezione w więzieniu w Białymstoku – cz. 1*, www.akklub.pl 5.01.2014 [współautor Danuta Kaszlej].
31. *Apel do rodzin ofiar komunizmu: przekazcie DNA, by zidentyfikować szczątki odnalezione w więzieniu w Białymstoku – cz. 2*, www.akklub.pl 30.01.2014 [współautor Danuta Kaszlej].
32. *Apel do rodzin ofiar komunizmu: przekazcie DNA, by zidentyfikować szczątki odnalezione w więzieniu w Białymstoku – cz. 3*, www.akklub.pl 1.02.2014 [współautor Danuta Kaszlej].
33. *Krzyże pamięci wpisane w 69. rocznicę Oblawy Augustowskiej*, www.akklub.pl 21.06.2014 [współautor Danuta Kaszlej].
34. *Lata na wygnaniu. Losy Herminy Jarzembowskiej w latach 1940–1947*, 2014, CD [red. i projekt graficzny].
35. *Walka żołnierzy AK-AKO z Sowietami nad jeziorem Brożane w czasie Oblawy Augustowskiej*, www.akklub.pl 14.06.2014.
36. *26 lat augustowskiego koła Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 3 [współautor Danuta Kaszlej].
37. *Czy ekshumacje prowadzone przez IPN dają nadzieję rodzinom z Ziemi Augustowsko-Suwalskiej na odnalezienie szczątków swoich bliskich?*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 11 [współautor Danuta Kaszlej].
38. *Działalność niepodległościowa z lat 1946–1947 w Olecku wydobyta z mroków historii...*, www.akklub.pl 29.11.2015.
39. *Krewni zamordowanych w Oblawie Augustowskiej i innych ofiar XX-wiecznych totalitaryzmów mogą w Augustowie przekazać materiał genetyczny do identyfikacji szczątków ich bliskich. Wykaz Żołnierzy Wyklętych skazanych i straconych w latach 1946–1953, zabitych przez UB-KBW*, www.akklub.pl 8.02.2015 [współautor Danuta Kaszlej].

40. *Tropem Wilczym. Bieg Pamięci Żołnierzy Wyklętych*, „Przegląd Augustowski” 2015, nr 3 [współautor Danuta Kaszlej].
41. *Władysław Stefanowski „Grom”*, www.akklub.pl 15.06.2015 [współautor Danuta Kaszlej].
42. *Nowe wiadomości o Oblawie Augustowskiej z Oleckiem w tle*, www.akklub.pl 1.04.2016 [współautor Danuta Kaszlej].
43. *Oblawa Augustowska – wiemy więcej o jednym z jej etapów*, „Przegląd Augustowski” 2016, nr 3 [współautor Danuta Kaszlej].
44. *Obozy partyzanckie oddziału Juliana Wierzbickiego „Romana”*, www.akklub.pl 20.04.2016.
45. *Odwiedziliśmy polskie miejsca pamięci na Litwie*, www.akklub.pl 2.09.2016.
46. *W hołdzie „Wyklętym”*, „Przegląd Augustowski” 2016, nr 3 [współautor Danuta Kaszlej].
47. *W magicznym świecie ślubnych monideł...*, www.akklub.pl 11.11.2016.
48. *70 lat temu ujawnili się żołnierze Suwalsko-Augustowskiego Obwodu Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”*, www.akklub.pl 25.04.2017 [współautor Danuta Kaszlej].
49. *„Augustów na starej fotografii w pracach uczestników konkursu” – wystawa towarzysząca XV konkursowi „Historia utrwalona na starej fotografii”*, www.akklub.pl 25.05.2017.
50. J.S. Kuntz, *Spowiedź konspiracyjatora i partyzanta*, Augustów 2017, CD [red. i projekt graficzny].
51. *Kopicyńscy w Augustowie*, www.akklub.pl 18.04.2017.
52. *Okruchy Oblawy Augustowskiej – o Stanisławie Dziądziaku z Jaziewa*, www.akklub.pl 1.02.2017.
53. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (2) – Stanisław Matyskiela z Jaziewa*, www.akklub.pl 11.02.2017.
54. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (3)*, www.akklub.pl 20.08.2017.
55. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (4) – Jan Wydrycki, ps. „Dymitr”, „Sroka”, „Rymwid”*, www.akklub.pl 18.09.2017.
56. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (5) – „Dom Szyców” w Sztabinie*, www.akklub.pl 21.11.2017 [współautor Danuta Kaszlej].
57. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (6) – Skieblewo*, www.akklub.pl 3.12.2017.
58. *Przyczynek do strat osobowych w II wojnie światowej – wieś Krasne k/Lipska*, www.akklub.pl 27.11.2017.
59. *Raport Prezesa obwodu Olecko-Goldap „WiN” o bitwie w Gajrowskich k/Orłowa w lutym 1946 r.*, www.akklub.pl 31.12.2017.
60. *Bł. ks. Władysław Bukowiński*, www.akklub.pl 28.11.2018 [współautor Danuta Kaszlej].
61. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (7) – Izydor Rogalski z Sajenka*, www.akklub.pl 13.03.2018.
62. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (8) – Antoni Zieliński ps. „Świerczyński”*, www.akklub.pl 24.03.2018.
63. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (9) – Józef Kunicki – Wspomnienia (fragment)*, www.akklub.pl 16.04.2018.
64. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (10) – 12 ofiar Oblawy ze wsi Kopiec*, www.akklub.pl 9.05.2018.
65. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (11) – wspomnienia Stanisława Szypera*, www.akklub.pl 3.06.2018.
66. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (12) – Józef Kamiński z Janówki*, www.akklub.pl 5.11.2018.
67. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (13) – Mieczysław Jatkowski, Władysław Jedliński, Tadeusz Stelmazik z Augustowa*, www.akklub.pl 26.11.2018.
68. *Pocztówki Judela Rotsztejna na wyciągnięcie ręki*, www.akklub.pl 18.10.2018.
69. *Ulica Saperów w Lipsku – polskie drogi mówią o historii*, www.akklub.pl 29.12.2018.
70. *Zginęli w czasie II wojny światowej z miejscowości Krasne (2)*, www.akklub.pl 25.01.2018.
71. *Zginęli w czasie II wojny światowej z miejscowości Krasne (3)*, www.akklub.pl 31.05.2018.

72. *Odsłonięto pomnik Juliana Wierzbickiego ps. „Roman”*, www.akklub.pl 4.06.2019.
  73. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (14) – doły śmierci zatrzymanych w Oblawie Augustowskiej*, www.akklub.pl 17.10.2019.
  74. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (15) – sześć Ofiar Oblawy ze wsi Krasne*, www.akklub.pl 17.10.2019.
  75. *Okruchy Oblawy Augustowskiej (16) – zasięg terytorialny przeprowadzonej Oblawy*, www.akklub.pl 1.12.2019.
  76. *Straty wojenne Augustowa i okolic – niemiecka oblawa 1.07.1944 r. w Rutkach Starych i Rutkach Nowych*, www.akklub.pl 12.10.2019.
  77. *Straty wojenne Augustowa i okolic – więźniowie obozów jenieckich*, www.akklub.pl 4.08.2019.
  78. *Straty wojenne Augustowa i okolic – zdobycie Sztabina w dniu 1.05.1943 r.*, www.akklub.pl 30.08.2019.
  79. *Uaktualniona lista mieszkańców powiatu augustowskiego osadzonych w niemieckich obozach koncentracyjnych w czasie II wojny światowej*, www.akklub.pl 14.12.2019.
  80. *Wojciech Batura o budowniczych Kanału Augustowskiego*, www.akklub.pl 23.01.2019 [współautor Danuta Kaszlej].
  81. *Wspomnienia Henryka Suchockiego z Netty*, www.akklub.pl 28.12.2019.
-
82. *Polegli pod Monte Cassino*, www.akklub.pl 18.05.2020.
  83. *Straty wojenne Augustowa i okolic – cd.*, www.akklub.pl 12.02.2020.
  84. *Straty wojenne Augustowa i okolic – zdobycie Sztabina w dniu 1.05.1943 r. (cd.)*, www.akklub.pl 21.05.2020.
  85. *Straty wojenne Augustowa i okolic – żołnierze Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, www.akklub.pl 12.01.2020.

Jacek Łoziński (ur. 1961), dr inż., absolwent Wydziału Leśnego Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Pracował w Stacji Doświadczalnej w Suwałkach Instytutu Badawczego Leśnictwa w Warszawie. Od roku 1990 pracownik (nadleśniczy, zastępca dyrektora, dyrektor) Wigierskiego Parku Narodowego, a od września 2020 także nauczyciel przedmiotów leśnych w Zespole Szkół w Dowspudzie. Pilot wycieczek i przewodnik turystyczny. Zainteresowany ochroną lasu i ekosystemów leśnych, popularyzacją ochrony przyrody i turystyką. Autor opracowań i publikacji z tej dziedziny,

współautor scenariusza filmu dokumentalnego *80 lat Lasów Państwowych*.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Przerzedzenie koron a opór elektryczny i wilgotność względna tkanek przykambialnych sosny i świerka w Puszczy Augustowskiej*, „Sylwan” 1991, nr 8, s. 59–66 [współautor Anna Łozińska].
2. *Analiza opadu cetyny w Wigierskim Parku Narodowym w latach 1989 i 1990*, „Prace IBL” 1993, nr 755, s. 49–63.
3. *Przyczynki do rozmieszczenia cetyny pod koronami sosen*, „Sylwan” 1993, t. 137, s. 81–84.

4. *Możliwość wykorzystania opadu cetyny do oceny stanu sanitarnego drzewostanów sosnowych*, „Sylwan” 1995, nr 4, s. 65–71.
5. *Zmiany drzewostanów świerkowych objętych ochroną ścisłą w Wigierskim Parku Narodowym*, „Prace IBL” 2002, Ser. A, nr 929, s. 53–74.
6. *Fauna (zwierzęta)*, [w:] *European Forest Week in Suwałki Region*, Suwałki, Krzywe 2003, s. 34–35.
7. *Forests (Lasy)*, [w:] *European Forest Week in Suwałki Region*, Suwałki, Krzywe 2003, s. 20–21.
8. *Plants and fungi (rośliny i grzyby)*, [w:] *European Forest Week in Suwałki Region*, Suwałki, Krzywe 2003, s. 28.
9. *Soils (gleby)*, [w:] *European Forest Week in Suwałki Region*, Suwałki, Krzywe 2003, s. 18–19.
10. *Słowo wstępne*, [w:] *Wigierski Park Narodowy*, Krzywe 2009, s. 9.
11. *Połujański – leśnictwo dawniej czy dziś? Moje wrażenia po lekturze dzieł Aleksandra Połujańskiego „Opisanie Lasów” i „Leśnictwo Polskie”, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2017, t. 17, s. 41–54.*

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Skąd ten znak?*, „Parki Narodowe” 1997, nr 1.
2. *Czarną Hańczę od Wigier do Sernetek*, „Wigry” 2002, nr 3.
3. *Obręb Ochronny Maćkowa Ruda*, „Wigry” 2002, nr 4.
4. *Korniki*, „Wigry” 2003, nr 4.
5. *Co się dzieje w lesie zimą?*, „Wigry” 2004, nr 4.
6. *Słowo wstępne*, „Wigry” 2009, nr 1.
7. *Międzynarodowy rok lasów i 40-lecie Konwencji Ramsarskiej*, „Wigry” 2011, nr 1.
8. *Anajkonimy (część 2)*, „Wigry” 2017, nr 1.
9. *Las wymaga długotrwałych obserwacji (rozmowa z Profesorem Aleksandrem W. Sokołowskim, wieloletnim członkiem i przewodniczącym Rady Naukowej Wigierskiego Parku Narodowego)*, „Wigry” 2018, nr 2.
10. *Pół wieku na Czarnej Hańczy*, „Wigry” 2018, nr 2.
11. *Las to nie pole, że orzesz i widzisz (rozmowa z Ryszardem Frąckiewiczem, pierwszym dyrektorem Wigierskiego Parku Narodowego)*, „Wigry” 2019, nr 4.
12. *Ja swoje życie wykreowałem według młodzięcych marzeń (rozmowa z Włodzimierzem Łapińskim, mieszkańcem Bryzgła, byłym nadleśniczym Nadleśnictwa Maćkowa Ruda)*, „Wigry” 2020, nr 3.
13. *Po wojnie tylko gapa nie miał karabinu! (rozmowa z Janem Ołowiem, wieloletnim gajowym i strażnikiem łowieckim w nadleśnictwie Głębok Bród i Wigierskim Parku Narodowym)*, „Wigry” 2020, nr 1.

Grzegorz Mackiewicz (ur. 1966), absolwent Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego, Podyplomowego Studium Zarządzania Kadrami Wyższej Szkoły Administracji Publicznej w Białymstoku, BCC Executive Master Of Administration (Dyplom MBA) Gdańskiej Fundacji Kształcenia Menadżerów oraz studiów podyplomowych Zarządzanie Finansami Przedsiębiorstw na Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie. Posiada bogate doświadczenie w zarządzaniu firmami, projektami, organizacjami pozarządowymi, kadrami w administracji publicznej i samorządzie. W latach 2006–2009 prezes Zarządu Suwalskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej S.A., w latach 2014–2018 przewodniczący Rady Powiatu Suwalskiego. Obecnie dyrektor Oddziału Zakładu Gazowniczego w Białymstoku Polskiej Spółki Gazownictwa sp. z o.o. Wiceprezes Stowarzyszenia Kulturalnego Teatr Efemeryczny. Interesuje się historią Suwalszczyzny, zwłaszcza w lat 1914–1939 oraz okupacji sowieckiej regionu w latach 1939–1940 i 1944–1945.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Dyskretny urok stalinizmu. Fascynacja złem u autorów biografii sowieckiego genseka na przykładzie książek Edwarda Radzińskiego*, „Studia Polityczne” 2016, nr 1, s. 233–242 [współautor Krzysztof Jasiewicz].
2. *Stalin wiecznie żywy. O fascynacji złem wśród biografów sowieckiego genseka ciąg dalszy*, „Studia Polityczne” 2016, nr 2, s. 235–247 [współautorzy: Jolanta Hinc-Mackiewicz, Krzysztof Jasiewicz i Bogdan Nowacki].

Andrzej Makowski (ur. 1957), absolwent Uniwersytetu Warszawskiego Filii w Białymstoku, nauczyciel historii w Zespole Szkół Technicznych w Augustowie, obecnie na emeryturze. Zajmuje się głównie najnowszymi dziejami Augustowa.

Publikacje książkowe

1. *Dzieje Augustowa od założenia miasta do 1945 roku*, Suwałki 1997, ss. 480 [współautorzy Wojciech Batura i Jarosław Szlaszyński].
2. *Wybór źródeł do dziejów najnowszych Augustowszczyzny*, Augustów 2001, ss. 111 [współautorka Dorota Dyjuk].
3. *Augustów. Monografia historyczna*, Augustów 2007, ss. 924 [współautor Jarosław Szlaszyński].

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Przemiany społeczno-polityczne w Augustowie po październiku 1956 roku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2001, t. 1, s. 104–107.
2. *Szkolnictwo w Augustowie w okresie powojennym*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2005, t. 5, s. 125–139.

3. Organizatorzy podziemia okresu okupacji sowieckiej wyróżniający się na terenie powiatu augustowskiego, [w:] *Okupacja sowiecka 1939–1941 na ziemi augustowskiej i grajewskiej. Materiały z sympozjum historycznego z 10 XI 2003 r. oraz wybrane teksty źródłowe i relacje*, Rajgród 2009, s. 33–39.
4. Szczebra. *Dzieje wsi od I wojny światowej do czasów współczesnych*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2009, t. 9, s. 57–82.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne (wybór)

1. *Początki niepodległości na ziemi augustowskiej*, „Wspólnota. Augustowski dodatek do »Martyrii«” 1995, nr 8.
2. *Prezydenci w Augustowie*, „Wspólnota. Augustowski dodatek do »Martyrii«” 1995, nr 9.
3. *Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży w Augustowie w okresie międzywojennym*, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 2.
4. *Początki okupacji sowieckiej w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 8.
5. *Wrzesień 1939 r. w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 7 [współautor Alfons Bobowik].
6. *Działalność ZWZ-AK w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 9.
7. *Początki augustowskiej turystyki*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 6.
8. *Początki okupacji niemieckiej w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 8.
9. *Poglądy polityczne augustowian po odzyskaniu niepodległości*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 1.
10. *Walka o władzę w powojennym Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 13.
11. *Wywózki augustowian do ZSRR w okresie II wojny światowej*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 4.
12. *Augustów w okresie pierwszej „Solidarności”*, „Przegląd Augustowski” 1998, nr 9.
13. *O powrót do macierzy*, „Przegląd Augustowski” 1998, nr 11.
14. *Obchody 400-lecia Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 1998, nr 5.
15. *Ofiary lipcowej oblawy*, „Przegląd Augustowski” 1998, nr 8.
16. *Staroobrzędowcy z okolic Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 1998, nr 3.
17. *Z dziejów parafii augustowskiej*, „Przegląd Augustowski” 1998, nr 1.
18. *1989 rok w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 1999, nr 6.
19. *80. rocznica niepodległości*, „Przegląd Augustowski” 1999, nr 7.
20. *Augustowszczyzna pod okupacją sowiecką*, „Przegląd Augustowski” 1999, nr 10.
21. *Migracje powojenne na Augustowszczyźnie*, „Przegląd Augustowski” 1999, nr 5.
22. *Tradycje powiatowe Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 1999, nr 2.
23. *Wrześniowe boje*, „Przegląd Augustowski” 1999, nr 9.
24. *Dekada samorządu*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 5.
25. *Kolektywizacja na Augustowszczyźnie*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 3.
26. *Przedwojenna komasacja*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 2.
27. *Stalinowskie rezolucje*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 1.
28. *W rocznicę „Cudu nad Wisłą”*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 8.
29. *Obowiązkowe dostawy*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 2.
30. *Stan wojenny w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 11.
31. *Turystyka w Augustowie po II wojnie światowej*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 7.
32. *Z dziejów poczty na Augustowszczyźnie*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 4.
33. *Z dziejów szpitala w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 10.

34. *Z dziejów parafii augustowskiej po II wojnie światowej*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 2.
  35. *Zabiegi o uzdrowisko w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 1.
  36. *Życie kulturalne augustowian po II wojnie światowej*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 5.
  37. *Z Sybiru na ziemię włoską. Udział mieszkańców Augustowszczyzny w kampanii włoskiej*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 4.
  38. *Augustowski Klub Sportowy „Sparta”*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 8.
  39. *Starobrzędowcy z Augustowszczyzny – historia i współczesność*, „Przegląd Augustowski” 2012, nr 7.
-

Andrzej Matusiewicz (ur. 1958), historyk regionalista, profesor oświaty, nauczyciel konsultant w Centrum Edukacji Nauczycieli w Suwałkach, absolwent Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu i studiów podyplomowych z historii XIX–XX wieku na Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku. Główny obszar jego zainteresowań stanowi historia Suwałk i Suwalszczyzny w XIX i XX wieku oraz biografistyka regionalna. Od 2000 roku jest wiceprezesem Augustowsko-Suwalskiego Towarzystwa Naukowego, a od 2001 roku redaktorem naczelnym „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego”.

Poza publikacjami zawartymi w bibliografii, autor tekstów historycznych publikowanych jako *Gawędy suwalskie* (1994) i *Suwalskie retro* (2005–2006) w „Tygodniku Suwalskim” oraz w „*Naszym Mieście*” – dodatku do „*Gazety Współczesnej*” (2007–2008). Część tekstów sygnował jako HYRO, a.m. i Filip Motul.

Publikacje książkowe

1. *Suwałki*, Suwałki 1993, ss. 55.
2. *Augustów*, Suwałki 1994, ss. 69.
3. *Wiedza o społeczeństwie. Scenariusze lekcji w szkole średniej*, Warszawa 1996, ss. 208 [współautorzy Teresa Bednarowicz, Ewa Bogucka-Fimowicz, Krystyna Brząkalik, Beata Łuba i Małgorzata Rutkowska-Pasza].
4. *Ochotnicza Straż Pożarna w Suwałkach 1880–2000*, Suwałki 2000, ss. 156.
5. *Praktyczne aspekty ewaluacji metodyki pracy warsztatowej – doświadczenia projektu Kształcenie liderów wiejskich*, Poznań 2001, ss. 95 [współautor Alicja Keplinger].
6. *Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe 1999–2005. Zamiast kroniki. Rocznik Augustowsko-Suwalski. Bibliografia T. I (2000) – T. V (2005)*, Suwałki 2005, ss. 16.
7. *Walery Roman 1877–1952. Honorowy obywatel Suwałk*, Suwałki 2006, ss. 63 [współautor Krzysztof Skłodowski].

8. *Cmentarze Suwalskiego Parku Krajobrazowego i jego otuliny*, Suwałki 2007, ss. 52 [współautor Jarosław Ruszewski].
9. *Środowiska inteligentkie Suwalszczyzny oraz ziem ościennych w okresie zaborowym i II Rzeczypospolitej*, Suwałki 2007, ss. 254 [red. wspólnie z Małgorzatą Dajnowicz i Krzysztofem Skłodowskim].
10. *Romowie – przyszłość bez uprzedzeń. Zeszyt metodyczny*, Suwałki 2009, ss. 48 [współautor Jarosław Schabieński].
11. *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (1907–1950). Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (1950–2007) w Suwałkach*, Suwałki 2010, ss. 204.
12. *Pogotowie Ratunkowe w Suwałkach*, Suwałki 2011, ss. 148.
13. *Dzieje Liceum Ogólnokształcącego im. Szymona Konarskiego w Sejnach*, Sejny 2014, ss. 336 [red. wspólnie z Jolantą Olsztyn].
14. *Powiat suwalski. Turystyka z historią w tle*, Suwałki 2014, ss. 60 [współautorzy Jarosław Borejszo i Marek Sidor].
15. *Wart Pac pałaca... Dzieje Dowspudy i ich właścicieli*, Suwałki 2014, ss. 100 [współautor Marek Sidor].
16. *Szpital w Suwałkach. Dzieje i ludzie. 1842–1985–2015*, Suwałki 2015, ss. 494.
17. *Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej w Suwałkach 1944–2016*, Suwałki 2016, ss. 268 [red. wspólnie z Alicją Kozłowską].
18. *Zespół Szkół Technicznych w Suwałkach. Początki – tradycja – teraźniejszość*, Suwałki 2017, ss. 30.
19. *Dwory na Suwalszczyźnie. Mieszkańcy, rodziny*, Suwałki 2018 (wyd. I), 2019 (wyd. II), ss. 516.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Winniśmy im cześć, [w:] Mater schola nostra. Kronika zjazdu absolwentów z okazji 150-lecia szkoły średniej w Suwałkach (17–19 października 1986)*, Suwałki 1988, s. 26–32.
2. *Szkolnictwo suwalskie w latach 1833–1866*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1990, nr 1, s. 63–86.
3. *Biografie suwalskie*, cz. I, Suwałki 1993 [autor biogramów: Kazimierz Górnicki, Karol Majerski, Emil Młynarski, Teofil Noniewicz, Aleksander Osipowicz, Ludwik Michał Pac, Aleksandra Piłsudska, Aleksander Połujański, Aleksander Putra, Paweł Suzin, Julian Wierzbicki, Roman Wierchlejski, Andrzej Wiszowaty].
4. *Biografie suwalskie*, cz. II, Suwałki 1993 [autor biogramów: Cyriak Accord, Mikołaj Akielewicz, Jerzy Antoniewicz, Oskar Awejde, Mieczysław Geniusz, Józef Godlewski, Tadeusz Komar (współautor Tadeusz Budrewicz), Czesław Matusiewicz, Jan Kanty Pade, Walery Roman, Stanisław Staniszewski, Walerian Staniszewski, Aleksander Sulkiewicz, Ignacy Zapolski-Downar].
5. *Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej w Suwałkach*, „Wiadomości Historyczne” 1993, nr 2, dodatek „Muzeum Szkolne” nr 8, s. 21–22.
6. *Ludność żydowska w Suwałkach w I połowie XIX wieku*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce” 1993, nr 1–2, s. 39–56.
7. *„Złota Księga” Gimnazjum w Suwałkach*, „Wiadomości Historyczne” 1993, nr 2, dodatek: „Muzeum Szkolne” nr 8, s. 21–22.

8. *Aleksander Osipowicz (ok. 1822–1893)*, [w:] A. Osipowicz, *Wycieczki w okolice Suwałk*, Suwałki 1994, s. 113–127.
9. *Biografie suwalskie*, cz. III, Suwałki 1995 [autor biogramów: Józef Ablamowicz, Zygmunt Gutt, Leon Hollanderski, Zygmunt Nowicki, Franciszek Świerczewski, Benedykt Tykiel, Władysław Zdanowski, Józefa Żdźarska (współautor Tadeusz Budrewicz)].

---

10. *Dzieje Suwalszczyzny do 1944 roku*, [w:] *Województwo suwalskie. Przeszość, teraźniejszość, perspektywy*, Suwałki 1995, s. 93–121.
11. *Herb Suwałk*, [w:] *Na początku był kościół. 285 lat parafii św. Aleksandra*, Suwałki 1995, s. 101–103.
12. *Jak to było?*, [w:] *Na początku był kościół. 285 lat parafii św. Aleksandra*, Suwałki 1995, s. 24–46.
13. *Ludzie Suwalszczyzny*, [w:] *Województwo suwalskie. Przeszość, teraźniejszość, perspektywy*, Suwałki 1995, s. 159–168.
14. *Marszałek na Suwalszczyźnie*, [w:] *Na początku był kościół. 285 lat parafii św. Aleksandra*, Suwałki 1995, s. 97–100.
15. *Oświata*, [w:] *Województwo suwalskie. Przeszość, teraźniejszość, perspektywy*, Suwałki 1995, s. 261–268.

---

16. *Suwałki 1841–1849*, [w:] *Pamiętam. Maria Konopnicka z Wasiłowskich i Suwałki*, Suwałki 1996 (wyd. I), 2001 (wyd. II), s. 10–23.
17. *Znajomi*, [w:] *Pamiętam. Maria Konopnicka z Wasiłowskich i Suwałki*, Suwałki 1996 (wyd. I), 2001 (wyd. II), s. 39–41.

---

18. *Biografie suwalskie*, cz. IV, Suwałki 1997 [autor biogramów: Jerzy Aleksandrowicz, Alfons Budziński, Stanisław Dogiel, Adam Koc, Alojzy Misierowicz, Stanisław Albertyn Nowalski, Anzelm Wojciech Szweykowski].
19. *Suwałski Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego 1907–1913*, [w:] *Dziewięćdziesięciolecie Oddziału Suwałskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, Suwałki 1997, s. 9–31.
20. *Wielkie wydarzenia historyczne na Mazurach Wschodnich i Suwalszczyźnie*, [w:] *Biuletyn Informacyjny Komisji ZG PTTK do Współpracy z WP. XXVI CZAT WP „Suwalszczyzna 97”*, Posejnele 1997, s. n.n.

---

21. *Miodoborze*, „Jaćwież” 1997/1998, nr 1, s. 10–11.
22. *Odkrywanie Suwalszczyzny*, „Jaćwież” 1997/1998, nr 1, s. 6–9; 1998, nr 2, s. 4–7; nr 3, s. 6–9; nr 4, s. 5–7; 1999 nr 5, s. 5–7.
23. *Justianów*, „Jaćwież” 1998, nr 4, s. 8–10.
24. *Stara Hańcza*, „Jaćwież” 1998, nr 2, s. 8–11.

---

25. *Cmentarz katolicki w Filipowie*, „Jaćwież” 1999, nr 8, s. 16–17.
26. *Cmentarze*, „Jaćwież” 1999, nr 8, s. 14–15.
27. *Pomnik Polskiej Organizacji Wojskowej*, „Jaćwież” 1999, nr 5, s. 46–48.
28. *Wpisani w dzieje Wigier*, „Jaćwież” 1999, nr 5, s. 30–31 [współautorzy: Zbigniew Fałtynowicz i Stefan Maciejewski].

---

29. *Cmentarz mahometański w Suwałkach*, „Jaćwież” 2000, nr 11, s. 11.
30. *Cmentarz w Bakalarzewie*, „Jaćwież” 2000, nr 12, s. 12–13.
31. *Dobra Bakalarzewo*, „Jaćwież” 2000, nr 11, s. 8–10.
32. *Historyczny charakter*, „Jaćwież” 2000, nr 12, s. 38–40.
33. *Świąck Górskich*, „Jaćwież” 2000, nr 9, s. 10–12.

34. Wieruszowie-Kowalscy w Suwałkach, [w:] *O Alfredzie Wieruszu-Kowalskim. Studia – szkice – wspomnienia*, Suwałki 2000, s. 9–18.
35. *Arianie i mariawici w Filipowie*, „Jaćwież” 2001, nr 16, s. 35–37.
36. *Cmentarz w Janówce*, „Jaćwież” 2001, nr 13, s. 11–12.
37. *Cmentarz w Jeleniewie*, „Jaćwież” 2001, nr 15, s. 11.
38. *Cmentarz w Wiżajnach*, „Jaćwież” 2001, nr 14, s. 20.
39. *Drukarnie i księgarnie w Suwałkach w pierwszej połowie XIX wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2001, t. 1, s. 7–26.
40. *Ewaluacja w kształceniu liderów wiejskich*, [w:] *Kształcenie liderów wiejskich. Materiały z II Ogólnopolskiej Konferencji. Pułtusk, 2–3 października 2001*, Poznań 2001, s. 81–94 [współautor Alicja Keplinger].
41. *Ks. Romuald Jałbrzykowski: Budować kościół w...*, „Jaćwież” 2001, nr 16, s. 43–47 [oprac.].
42. *Manifestacje patriotyczne w Suwałkach przed powstaniem styczniowym*, [w:] *Tradycje patriotyczne Suwalszczyzny*, Suwałki 2001, s. 27–47.
43. *Program kształcenia liderów izb rolniczych*, [w:] *Kształcenie liderów wiejskich. Z doświadczeń Programu AGROLINIA 2000*, Poznań 2001, s. 57–69.
44. *Suwalszczyzna: wydarzenia, pojęcia i legendy XX wieku*, „Jaćwież” 2001, nr 13, s. I–X [współautor Zbigniew Fałtynowicz].
45. *Szybowisko nad Szelmentem*, „Jaćwież” 2001, nr 13, s. 38–41.
46. *Zagadkowy pomnik*, „Jaćwież” 2001, nr 16, s. 42.
47. *Biografie suwańskie*, Suwałki 2002, cz. V, [autor biogramów: Polikarp Bugielski, Zygmunt Gąsiorowski, Piotr Górski, Antoni Zagrzejewski].
48. *Egzekucje powstańców styczniowych w Suwałkach*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2002, t. 2, s. 67–72.
49. *Manifestacje patriotyczne w Suwałkach w 1861 roku*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2002, t. 2, s. 32–46.
50. *Statua Matki Boskiej czy świętej Jadwigi?*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2002, t. 2, s. 189–195.
51. *Sudawskie*, „Jaćwież” 2002, nr 20, s. 8–15.
52. *Suwałki i Młynarscy*, „Jaćwież” 2002, nr 20, s. 37–39.
53. [rec.] G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Zapomniane dziedzictwo. Nie istniejące już cerkwie w dorzeczu Biebrzy i Narwi*, Białystok 2002, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2002, t. 2, s. 209–210.
54. *Dom Marii Konopnickiej*, „Jaćwież” 2003, nr 24, s. 14–25.
55. *Jak to z tablicą ku czci Konopnickiej było*, „Jaćwież” 2003, nr 24, s. 29–31.
56. *Ługiele*, „Jaćwież” 2003, nr 24, s. 10–13.
57. *Samorząd miejski w Suwałkach w okresie międzywojennym*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2003, t. 3, s. 15–34.
58. *Stefana Żeromskiego list do harcerzy*, „Jaćwież” 2003, nr 21, s. 40–41.
59. *Zrzeszenia suwańców w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Łączyła ich wspólnota. Zrzeszenia i zjazdy suwańców*, Suwałki 2003, s. 17–41.
60. *B. Butkiewicz, Napoleon na Suwalszczyźnie*, „Jaćwież” 2004, nr 25–26 s. 53–62 [wstęp i oprac.].
61. *Tablice pamiątkowe w Suwałkach*, „Jaćwież” 2004, nr 27–28, s. 50–58.
62. *Historia Suwałk do 1945 roku*, [w:] *Suwałki – miasto nad Czarną Hańczą*, Suwałki 2005, s. 91–282, 322–408.

63. Jabłonowo, „Jaćwież” 2005, nr 29, s. 10–12.
64. Moskiewszczyzna, „Jaćwież” 2005, nr 32, s. 9–13.
65. Pomniki w Suwałkach, „Jaćwież” 2005, nr 31, s. 44–54.
66. Tablice pamiątkowe w Suwałkach (uzupełnienie), „Jaćwież” 2005, nr 30, s. 45.
67. Uczestnicy powstania styczniowego pozostający pod aresztem w Suwałkach w 2. poł. 1864 r., [w:] Powstanie styczniowe 1863–1864. Walka i uczestnicy. Represje i wygnanie. Historiografia i tradycja, Kielce 2005, s. 67–81.
68. Upamiętnianie Józefa Piłsudskiego na Suwalszczyźnie w okresie międzywojennym, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2005, t. 5, s. 141–153.
-
69. Echo powstania sejneńskiego, „Jaćwież” 2006, nr 35, s. 23–25.
70. Historia krajoznawstwa na Suwalszczyźnie, [w:] Ziemia. 100-lecie powstania Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego 1906–2006, Warszawa 2006, s. 137–156.
71. Jęglówek, „Jaćwież” 2006, nr 33, s. 10–14.
72. Pomniki i tablice w Sejnach, „Jaćwież” 2006, nr 34, s. 22–25.
73. Smolniki, „Jaćwież” 2006, nr 33, s. 22–25.
74. Sosnowy Grąd, „Jaćwież” 2006, nr 36, s. 10–12.
75. Suwalski Oddział PTK 1928–1939, „Jaćwież” 2006, nr 36, s. 41–46.
76. Wiatrołuża, „Jaćwież” 2006, nr 34, s. 12–14.
77. Źródła „domowe” w szkolnej edukacji historycznej, [w:] Źródła w edukacji historycznej. Toruńskie Spotkania Dydaktyczne III, Toruń 2006, s. 132–137.
-
78. Cmentarz katolicki w Suwałkach, „Jaćwież” 2007, nr 37, s. 15–17.
79. Cmentarze, [w:] Kraina Hańczy. XXX lat Suwalskiego Parku Krajobrazowego. Materiały konferencyjne. Parki krajobrazowe w krajowym systemie ochrony obszarowej (Szczegół 28–29 września 2006), Suwałki 2007, s. 83–85.
80. Dzieje cerkwi Zaśnięcia Matki Boskiej, [w:] Wyjątkowa parafia. Krótkie opisanie kościoła i parafii pod wezwaniem Najświętszego Serca Pana Jezusa w Suwałkach, Suwałki 2007, s. 44–49.
81. Muzeum Ziemi Suwalskiej (1909–1914), „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2007, t. 7, s. 89–96.
82. Nauczyciele gimnazjum w Suwałkach (Sejnach) 1835–1862, [w:] Środowiska inteligencji Suwalszczyzny oraz ziem ościennych w okresie zaborowym i II Rzeczypospolitej, Suwałki 2007, s. 125–154.
83. Prywatna Siedmioklasowa Szkoła Handlowa w Suwałkach (1906–1914), „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2007, t. 7, s. 5–34.
84. Stara Hańcza, [w:] Kraina Hańczy. XXX lat Suwalskiego Parku Krajobrazowego. Materiały konferencyjne. Parki krajobrazowe w krajowym systemie ochrony obszarowej (Szczegół 28–29 września 2006), Suwałki 2007, s. 83–85.
85. Z kart wademekum. Stulecie PTK i PTTK w Suwałkach, „Jaćwież” 2007, nr 37, s. 55–58 [współautorzy Zbigniew Fałtynowicz i Małgorzata Pawłowska].
86. Zapiski Liesnicznych Suwalskiego Okruga, „Jaćwież” 2007, nr 37, s. 47.
-
87. Muzeum Regionalne w Suwałkach (1956–1962), „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2008, t. 8, s. 5–32.
88. Straceni w Suwałkach w latach 1863–1864, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2008, t. 8, s. 97–108.
89. Kobiety w życiu społeczno-kulturalnym Suwałk przed 1914 rokiem, [w:] Zachodnie wzorce i wschodnie realia. Przedstawicielki elit prowincjonalnych w XIX i pierwszej połowie XX wieku, Białystok 2009, s. 103–123.

90. *Starostowie i wicestarostowie suwalscy w latach 1918–1939*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2009, t. 9, s. 43–56.
91. *Losy dóbr dowspudzkich po upadku powstania listopadowego i konfiskacie przez władze carskie*, [w:] *Gen. Hr. Ludwik Michał Pac. Patriota – żołnierz – reformator*, Dowspuđa 2010, s. 47–64.
92. *Dobra dowspudzkie po 1831 roku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2011, t. 11, s. 7–30.
93. *Starostowie sejneńscy*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 181–192 [współautor Janusz Mierzwa].
94. *Świątynie w Suwałkach w XIX wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 23–58.
95. *Многокультурное образование с использованием метода проекта*, [w:] *Метод проекта в многокультурном образовании*, Kaliningrad 2013, s. 15–40 [współautor Jarosław Schabieński].
96. *Prezesi Komisji Województwa Augustowskiego i gubernatorzy cywilni augustowscy w latach 1816–1866*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2013, t. 13, s. 57–79.
97. *Prezydenci Suwałk w latach 1818–1866*, [w:] *Społeczeństwo – wojsko – polityka. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Adamowi Czesławowi Dobrońskiemu z okazji 70 urodzin*, Białystok 2013, s. 59–69.
98. *Życie codzienne w guberni augustowskiej w okresie powstania styczniowego*, [w:] *Powstanie styczniowe. Sąsiednie kraje w walce o wolność. Oczekiwanie, straty, tragedia*, Birsztany 2013, s. 18–21.
99. *Szkoły średnie rządowe w Sejnach w latach 1809–1840*, [w:] *Dzieje Liceum Ogólnokształcącego im. Szymona Konarskiego w Sejnach*, Sejny 2014, s. 11–104.
100. *Suwałki – stolica guberni augustowskiej w okresie powstania styczniowego*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2015, nr 15, s. 77–94.
101. *Szpital Wojewódzki im. dr. Ludwika Rydygiera w Suwałkach*, „Biuletyn Okręgowej Izby Lekarskiej” [Białystok] 2015, nr 3, s. 26–28.
102. *Zygmunt Filipowicz – historyk i popularyzator Suwalszczyzny*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2015, t. 15, s. 47–55.
103. *Rodzina Szymona Konarskiego – nieznanne fakty*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2016, nr 16, s. 31–46.
104. *Z historii Szkoły*, [w:] *Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej w Suwałkach 1944–2016*, Suwałki 2016, s. 9–21.
105. *Aleksander Połujański (1814–1866). Zapomniany leśnik i krajoznawca*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2017, nr 17, s. 5–24.
106. *„O łaskawe powrócenie z Rossji mego ojca...” – listy dzieci z Filipowa do ministra Hilarego Minca*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2019, nr 19, s. 91–97.
107. *Szymon Klemens Lutostański, adiutant 1 Pułku Strzelców Suwalskich*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2019, nr 19, s. 165–178.
108. *Pensje i szkoły żeńskie w Suwałkach i województwie augustowskim w latach 1816–1866*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2020, t. 20, s. 5–49.
109. *Suwałki wojewódzko-gubernialne (1816–1866)*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 127–133.

110. *Trakt przez Suwałki*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 134–137.
 111. *Wchodzenie w epokę zaborów (1795–1815)*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 121–126.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Poprzedniczka Gimnazjum*, „Krajobrazy” 1985, nr 25.
  2. *Strajk szkolny. Młodzież wygrała*, „Krajobrazy” 1985, nr 9.
  3. *Dlaczego Karol Brzostowski?*, „Jaćwież” 1986, nr 2.
  4. *Gimnazjum w Sejnach*, „Jaćwież” 1986, nr 4.
  5. *Hotel Warszawski*, „Krajobrazy” 1986, nr 47.
  6. *Jak w Suwałkach carów witano*, „Krajobrazy” 1986, nr 46.
  7. *Księżę d'Abrantes w Jeleniewie*, „Krajobrazy” 1986, nr 45.
  8. *Pierwsza drukarnia*, „Krajobrazy” 1986, nr 50.
  9. *Początki*, „Jaćwież” 1986, nr 3.
  10. *Półtora wieku*, „Jaćwież” 1986, nr 2.
  11. *Półtora wieku, cz. 1–2*, „Krajobrazy” 1986, nr 41–42.
  12. *Rodzina Awejde*, „Krajobrazy” 1986, nr 51.
  13. *Suwalski społecznik*, „Krajobrazy” 1986, nr 49.
  14. *Zapiórkiewiczowie*, „Krajobrazy” 1986, nr 48.
  15. *Obozowe wigilie*, „Krajobrazy” 1986/1987 nr 52/nr 1.
-
16. *145 lat w służbie Eskulapa*, „Krajobrazy” 1987, nr 32.
  17. *Ach, jak oni grali!*, „Krajobrazy” 1987, nr 12.
  18. *Cmentarze*, „Krajobrazy” 1987, nr 11.
  19. *Dwa listy*, „Krajobrazy” 1987, nr 25.
  20. *Generalowie*, „Krajobrazy” 1987, nr 22.
  21. *Gimnazjum św. Kazimierza*, „Krajobrazy” 1987, nr 28–29.
  22. *Guttowie*, „Krajobrazy” 1987, nr 41.
  23. *Harcerki z „dwójki”*, „Krajobrazy” 1987, nr 15.
  24. *Jeszcze raz pryncypalną ulicą Suwałk*, „Krajobrazy” 1987, nr 9.
  25. *Karczma hrabiego Paca*, „Krajobrazy” 1987, nr 39.
  26. *Kronika suwalska*, „Krajobrazy” 1987, nr 3.
  27. *Kronika suwalska (2)*, „Krajobrazy” 1987, nr 10.
  28. *Kronika suwalska (3)*, „Krajobrazy” 1987, nr 18.
  29. *Ksiądz Stanisław Pardo*, „Krajobrazy” 1987, nr 27.
  30. *Na cmentarzu w Suwałkach*, „Krajobrazy” 1987, nr 44.
  31. *Naczelnik Państwa w Suwałkach*, „Krajobrazy” 1987, nr 32.
  32. *Najstarsza apteka*, „Krajobrazy” 1987, nr 5–7.
  33. *Nieznane Suwałki*, „Krajobrazy” 1987, nr 26.
  34. *O suwalskim życiu muzycznym*, „Krajobrazy” 1987, nr 49.
  35. *Pensja pani Żulińskiej*, „Krajobrazy” 1987, nr 8.
  36. *Pierwszy dzień wolności*, „Krajobrazy” 1987, nr 30.
  37. *Początek niewoli*, „Krajobrazy” 1987, nr 38.
  38. *Przeprowadzka do Suwałk*, „Jaćwież” 1987, nr 1.
  39. *Ratusz*, „Krajobrazy” 1987, nr 33–34.
  40. *Retro donosy*, „Krajobrazy” 1987, nr 31.
  41. *Rycerze św. Floriana*, „Krajobrazy” 1987, nr 12–15.
  42. *Spacer po suwalskiej Starówce*, „Jaćwież” 1987, nr 2.
  43. *Suwalska ulica*, „Krajobrazy” 1987, nr 4.

44. *Szkoła Powszechna nr 2*, „Krajobrazy” 1987, nr 13–14.
  45. *Szkoły, szkoły...*, „Krajobrazy” 1987, nr 11.
  46. *Uczniowie i nauczyciele*, „Jaćwież” 1987, nr 3.
  47. *Urok starych obwieszczeń*, „Krajobrazy” 1987, nr 48.
  48. *W konspiracji i powstaniu styczniowym*, „Jaćwież” 1987, nr 4.
  49. *W szkole i poza szkołą*, „Jaćwież” 1987, nr 2.
  50. *W trzech pułkach*, „Krajobrazy” 1987, nr 21.
  51. *Wyzwolenie*, „Krajobrazy” 1987, nr 43.
  52. *Z Suwałk do Piotrogradu*, „Krajobrazy” 1987, nr 45–46.
  53. *Z życia „dwójki”*, „Krajobrazy” 1987, nr 16.
  54. *Żdźarscy*, „Krajobrazy” 1987, nr 19.
  55. *Nauczyciele gimnazjum*, „Jaćwież” 1987 nr 4; 1988 nr 1–4.
  56. *Siedmioramienny świecznik*, „Krajobrazy” 1987, nr 50–51; 1988, nr 1.
  57. *Szkoły w Suwałkach*, „Krajobrazy” 1987 nr 49–51; 1988, nr 1.
-
58. *Artylerzyści konni*, „Krajobrazy” 1988, nr 27.
  59. *Carska koronacja w Suwałkach*, „Krajobrazy” 1988, nr 22–23.
  60. *Dawna stolica łyżwiarstwa*, „Krajobrazy” 1988, nr 11–12.
  61. *Dawne Giżycko*, „Krajobrazy” 1988, nr 15–16.
  62. *Dawny Filipów*, „Krajobrazy” 1988, nr 21.
  63. *Dom Wierusza-Kowalskiego*, „Krajobrazy” 1988, nr 2–3.
  64. *Fotograf i jego zdjęcie*, „Krajobrazy” 1988, nr 7.
  65. *Gdzie są pomniki?*, „Krajobrazy” 1988, nr 19.
  66. *Gimnazjum żeńskie*, „Jaćwież” 1988, nr 4.
  67. *Gmach gimnazjum*, „Jaćwież” 1988, nr 1.
  68. *Kres oczekiwania*, „Krajobrazy” 1988, nr 45.
  69. *Książę i wino*, „Krajobrazy” 1988, nr 30.
  70. *Ku rუსyfikacji*, „Jaćwież” 1988, nr 2.
  71. *Larum*, „Jaćwież” 1988, nr 2.
  72. *Lotnik rodem z Suwałk*, „Krajobrazy” 1988, nr 18.
  73. *Malowane dzieci*, „Krajobrazy” 1988, nr 13.
  74. *Milioner*, „Krajobrazy” 1988, nr 43.
  75. *Nazwy ulic*, „Krajobrazy” 1988, nr 47.
  76. *Nim powstało gimnazjum*, „Jaćwież” 1988, nr 3.
  77. *Od Wiżajn do Olecka*, „Krajobrazy” 1988, nr 51.
  78. *Piechota, ta szara piechota*, „Krajobrazy” 1988, nr 9–10.
  79. *Pierwsze wybory, pierwsi posłowie*, „Krajobrazy” 1988, nr 48.
  80. *Pochód*, „Krajobrazy” 1988, nr 17.
  81. *Początek wojny*, „Krajobrazy” 1988, nr 36.
  82. *Początki Grochowiaków*, „Krajobrazy” 1988, nr 22.
  83. *Pułkowe sztandary*, „Krajobrazy” 1988, nr 35, 40, 45.
  84. *Rowerem do Prus Wschodnich*, „Krajobrazy” 1988, nr 7.
  85. *Suwałczanie pod Monte Cassino*, „Krajobrazy” 1988, nr 20.
  86. *Suwałscy strażacy*, „Krajobrazy” 1988, nr 44.
  87. *Suwałskie pomniki*, „Krajobrazy” 1988, nr 34.
  88. *Tajemniczy kochankowie*, „Krajobrazy” 1988, nr 39.
  89. *Teatr zajechał!*, „Krajobrazy” 1988, nr 6.
  90. *Tragedia w Jasionowie*, „Krajobrazy” 1988, nr 32.
  91. *Wobec wojny*, „Krajobrazy” 1988, nr 46.

92. *Kto pamięta? Ofiary terroru*, „Krajobrazy” 1988, nr 4–5, 8–14, 24–25, 27, 29–33; 1989, nr 6, 8–10, 17.
93. *Elita Suwałk*, „Krajobrazy” 1989, nr 42–46.
94. *Józef Piłsudski w Sejnach*, „Krajobrazy” 1989, nr 3.
95. *Koncerty, teatry, bale...*, „Krajobrazy” 1989, nr 1–2.
96. *Kościół ewangelicki*, „Krajobrazy” 1989, nr 13.
97. *Ku wolności*, „Krajobrazy” 1989, nr 46.
98. *Legia Honorowa*, „Krajobrazy” 1989, nr 4.
99. *Majerski i inni...*, „Krajobrazy” 1989, nr 5.
100. *Ryby i pijawki*, „Krajobrazy” 1989, nr 16.
101. *Suwalskie pułki*, „Krajobrazy” 1989, nr 24.
102. *Suwałki i okolice*, Olsztyn 1989, ss. 30 [współautor Jan Bacewicz].
103. *Wokół „Przeglądu Augustowskiego”*, „Krajobrazy” 1989, nr 4.
-
104. *Cmentarze*, „Tygodnik Suwalski” 1990, nr 4.
105. *Czy winny był poniedziałek?*, „Tygodnik Suwalski” 1990, nr 3.
106. *Dlaczego Suwałki?*, „Tygodnik Suwalski” 1990, nr 5.
107. *Herb*, „Tygodnik Suwalski” 1990, nr 7.
108. *Kościuszki*, „Tygodnik Suwalski” 1990, nr 9.
109. *Nim rozpoczniemy... Spacer po suwalskiej Starówce*, „Jaćwież” 1990, nr 1.
110. *Noniewicza*, „Tygodnik Suwalski” 1990, nr 8.
111. *Obracamy wniwecz przeszłość*, „Jaćwież” 1990, nr 2.
112. *Park im. Konstytucji 3 Maja*, „Tygodnik Suwalski” 1990, nr 10/11.
113. *Poprzednicy*, „Tygodnik Suwalski” 1990, nr 2.
114. *Prezydenckie obwieszczenia*, „Tygodnik Suwalski” 1990, nr 10/11.
115. *Suwałki czy Aleksandria?*, „Tygodnik Suwalski” 1990, nr 6.
116. *W administracyjnym kalejdoskopie*, „Jaćwież” 1990, nr 1.
117. *Z Suwałk do Belwederu*, „Tygodnik Suwalski” 1990, nr 5.
118. *Z woli i chęci mieszkańców (rozmowa z R. Szwejkowskim)*, „Tygodnik Suwalski” 1990, nr 8.
119. *Spacer po suwalskiej Starówce*, „Jaćwież” 1990, nr 2; 1991 nr 3–4.
-
120. *Będzie tramwaj!*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 13.
121. *Carskie odwiedziny*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 21.
122. *Cerkiew*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 11.
123. *Chłodna i Sejneńska*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 3.
124. *Dyrektor suwalskiego teatru*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 14.
125. *Emilii Plater*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 8.
126. *Galaja*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 1.
127. *Gdzie spał Napoleon?*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 16.
128. *Generał dwóch armii*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 25.
129. *Gitarzysta i fotograf*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 13.
130. *Historyk Litwy*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 20.
131. *Jak kolej do Suwałk dotarła*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 7.
132. *Kircha*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 12.
133. *Konopnickiej*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 5.
134. *Kościół ewangelicki czy kircha?*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 16, 18–19.
135. *Kościół św. Aleksandra*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 13–14.
136. *Marszałkowi cześć!*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 13.
137. *Nieznanne czasopismo*, „Tygodnik Suwalski” 1991, nr 26.

138. *Nobel w Suwałkach*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 23.
  139. *Okruchy historii*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 7.
  140. *Park im. Marii Konopnickiej*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 2.
  141. *Pierwszy archeolog*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 12.
  142. *Pierwszy drukarz*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 22.
  143. *Pierwszy dyrektor*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 17.
  144. *Pierwszy kościół*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 10.
  145. *Piłsudski w Suwałkach*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 42.
  146. *Po lekturze*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 11.
  147. *Początki*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 41.
  148. *Targi i jarmarki*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 18–19.
  149. *Tramwajem przez Kościuszki*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 9.
  150. *Twierdza urzędników*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 20.
  151. *Ulice Suwałk*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 9.
  152. *Utrwalił w litografii*, „Jaćwież” 1991, nr 3–4.
  153. *Waryńskiego*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 4.
  154. *Wieszcz z Suwałk*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 24.
  155. *Wigierska*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 7.
  156. *Zbrodnia na cmentarzu*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 5.
  157. *Zegar i statua*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 15.
  158. *Ziemiańin i publicysta*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 31.
  159. *Zostało po Żydach*, „Tygodnik Suwałski” 1991, nr 4.
-
160. *145 lat apteki*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 47.
  161. *Czary na Sejneńszczyźnie*, „Tygodnik Północny” 1992, nr 12.
  162. *Dom gubernatora*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 36.
  163. *Dom premiera*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 37.
  164. *Domy Sudnika*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 20.
  165. *Drukarnia*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 22.
  166. *Fabryka kapeluszy*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 39.
  167. *Gimnazjum żeńskie*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 43.
  168. *Gniazdo Młynarskich*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 18.
  169. *Grabieżca Dowspudy*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 16.
  170. *Hotel hr. Brzostowskiego*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 17.
  171. *Hotel Warszawski*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 42.
  172. *Inżynier i kupiec*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 19.
  173. *Karczmy i hotele*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 13.
  174. *Konferencja naukowa w Wigrach*, „Tygodnik Północny” 1992, nr 11.
  175. *Kronika miejskiej oświaty*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 38.
  176. *Marszałek na Suwalszczyźnie*, „Tygodnik Północny” 1992, nr 13.
  177. *Najstarsza cukiernia*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 45.
  178. *Okruchy dawnego życia*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 46.
  179. *Poczet prezydentów Suwałk*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 9–10.
  180. *Raport o ubóstwie*, „Tygodnik Północny” 1992, nr 9.
  181. *Romuald Szwejkowski*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 17.
  182. *Rozrywki suwalczan w XIX wieku*, „Tygodnik Suwałski” 1992, nr 44.
  183. *Spory o wojewódzką stołeczność*, „Tygodnik Północny” 1992, nr 7.
  184. *Stalin oddaje Suwalszczyznę*, „Z Pogranicza” 1992, nr 7.
  185. *Suwałska zagadka Syrokomli*, „Tygodnik Północny” 1992, nr 17.

186. *W administracyjnym kalejdoskopie*, „Tygodnik Północny” 1992, nr 8.
 187. *W administracyjnym kalejdoskopie – Mazury*, „Tygodnik Północny” 1992, nr 14.
 188. *Wieczne pogranicze*, „Z Pogranicza” 1992, nr 5.
 189. *Zamieszki w Suwałkach*, „Tygodnik Północny” 1992, nr 11–14.
 190. *Zaufany hr. Brzostowski*, „Tygodnik Suwalski” 1992, nr 41.
 191. *Zbrodnicza zмова*, „Z Pogranicza” 1992, nr 1.
-
192. *135 lat historiografii Suwalszczyzny*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 7.
 193. *Egzekucja w Suwałkach*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 39.
 194. *Hotel i cukiernia Ciecierskich*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 41.
 195. *Miejskie pieniądze (dochody)*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 23.
 196. *Miejskie pieniądze (wydatki)*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 24.
 197. *Okruchy suwalskiej historii*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 32.
 198. *Okruchy suwalskiej historii*, „Znad Wili” 1993, nr 9.
 199. *Początki życia muzycznego w Suwałkach*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 40.
 200. *Prezydent skarcił urzędników*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 25.
 201. *Regionalia*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 42–43.
 202. *Rodzina patriotów*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 46.
 203. *Sienkiewicz w Suwałkach*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 7.
 204. *Szpital*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 43–44.
 205. *Zapusty, ostatki*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 8.
-
206. *XIX-wieczne inicjatywy oświatowe w Suwałkach*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1995, nr 9, s. 520–521.
 207. *Piękna jak baśń*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1995, nr 9, s. 516–519.
 208. *Uczestniczysz w procesach komunikowania się i przekazywania informacji*, [w:] *Aktywne metody nauczania. Historia i wiedza o społeczeństwie*, Warszawa 1995, s. 57–61.
-
209. *Budżet*, [w:] *Samorządy uczniowskie. Poradnik dla praktyków*, Warszawa 1996, s. 34–38.
 210. *Główne ideologie współczesnego świata. Lekcja miesiąca*, Warszawa 1996, ss. 10.
 211. *Stereotypy narodowościowe i kulturowe – jak je rozpoznawać i zmieniać?*, [w:] *Integracja europejska. Materiały seminarium dla konsultantów i doradców historii i wiedzy o społeczeństwie*, Warszawa 1996, s. 80–85 [współautor Małgorzata Rutkowska-Paszta].
-
212. *Dziedzictwo kulturowe w regionie – kilka uwag*, [w:] *Regionalizm w szkole*, Suwałki 1999, s. 7–11.
-
213. *Samorząd uczniowski w szkole*, [w:] *Poradnik nauczyciela*, Warszawa 2000, s. 1–25.
-
214. *Egzekucja*, „Tygodnik Suwalski” 2001, nr 6.
 215. *Egzekucje w Suwałkach*, „Tygodnik Suwalski” 2001, nr 4.
 216. *Pierwsza egzekucja*, „Tygodnik Suwalski” 2001, nr 8.
 217. *Śmierć wójta i księdza*, „Tygodnik Suwalski” 2001, nr 12.
-
218. *Początki wigierskiego krajoznawstwa*, „Wigry” 2004, nr 2.
-
219. *Folwark Hutta*, „Wigry” 2006, nr 1.
-
220. *Dobra Wigierskie. Dzierżawcy i właściciele Hutty*, „Wigry” 2010, nr 3–4.
 221. *Historia w dolinie Rospudy i wokół jeziora Wigry. Przewodnik historyczny po gminach: Bakalarzewo, Filipów, Przerosł, Raczek, Suwałki*, Suwałki 2010, ss. 32.

222. *Projekt edukacyjny pt. „Wzmacnianie potencjału organizacji współpracujących z Heifer International”*, [w:] *Projekty Edukacyjne Heifer International w Polsce*, Warszawa 2010, s. 7, 10–23.
223. *Antoni Patla*, „Wigry” 2011, nr 3.
224. *Decyzja polityczna*, [w:] S. Maciejewski, *Kronika odrodzenia PTT 1981–1989*, Kraków 2011, s. 191–193.
225. *Centrum Edukacji Nauczycieli w Suwałkach. Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Suwałkach 1989–2014*, Suwałki 2014, ss. 64.
226. *Wstęp*, [w:] *Pro Patria. Miejsca pamięci narodowej w Puszczy Augustowskiej*, Augustów 2014, s. 7–9.
227. *Centrum Edukacji Nauczycieli w Suwałkach 1989–2019*, Suwałki 2019, ss. 24.
228. *Samorząd uczniowski. Poradnik dla dyrektorów, wychowawców i opiekunów*, Suwałki 2020, ss. 48.

Tomasz Naruszewicz (ur. 1979), dr, absolwent Uniwersytetu w Białymstoku, uczeń prof. Józefa Maroszka. W 2014 roku w Instytucie Historii i Nauk Politycznych UwB uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych. Recenzentami jego pracy doktorskiej byli prof. Stanisław Alexandrowicz i prof. Jan Tęgowski. Przeprowadził liczne kwerendy, m.in. w archiwach w Wilnie, Mińsku, Sankt Petersburgu, Lwowie czy Grodnie, gdzie jako student czterokrotnie uczestniczył w wymianach naukowych, organizowanych przez UwB i Grodzieński Uniwersytet Państwowy im. Janki Kupały. W ramach projektu badawczego „Opisy parafii diecezji wileńskiej z roku 1784 – edycja źródła” opracował dekanat olwicki. Jest wójtem gminy Bakalarzewo i wykładowcą Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. prof. Edwarda F. Szczepanika w Suwałkach. Pełni też społecznie funkcję prezesa Ekologicznego Stowarzyszenia Gmin „Rospuda” oraz wiceprezesa Oddziału Powiatowego Związku OSP w Suwałkach.

Publikacje książkowe

1. *Bakalarzewo. Dzieje miasteczka i ziemi*, Bakalarzewo – Warszawa [2006], ss. 511.
2. *Opisy parafii dekanatu Olwita z 1784 roku*, Suwałki 2013, ss. 203 [oprac.].
3. *Miejscowości ziemi bakalarzewskiej*, Bakalarzewo 2014, ss. 623.
4. *Skieblewo – historia podlipskiej wsi*, Suwałki 2018, ss. 259.
5. *Suwałkų valsčius – Marijampolės savivaldybė. Istorija ir dabartis*, Suwałki – Wrocław 2018, ss. 71 [współautor Neringa Tumelienė].

6. *Wsie gminy Suwałki*, Suwałki 2018 (wyd. I), 2019 (wyd. II), ss. 391.
7. *Od Janówki, przez Suwałki, Kalwarię, Wilkowyszki, do Pilwiszek. Obszar dekanatu Olwita do końca XVIII wieku*, Suwałki 2020, ss. 534.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Dzieje Bakalarzewa – stan wiedzy i postulaty badawcze*, [w:] *Małe miasta. Historia i współczesność*, Supraśl 2001, s. 55–59.
2. *Pożar Bakalarzewa z 1852 roku oraz zmiany układu przestrzennego miasteczka*, „Białostoczczyzna” 2002, nr 1–2, s. 60–65.
3. *Dzieje społeczności żydowskiej w Bakalarzewie w latach 1800–1914*, [w:] *Sztetł – wspólne dziedzictwo. Szkice z dziejów ludności żydowskiej Europy Środkowo-Wschodniej*, Białystok 2003, s. 94–109.
4. *Rok 1939 w okolicy Rospudy*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2004, t. 4, s. 265–285.
5. *Parafia Bakalarzewo w pierwszej połowie XVII wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2005, t. 5, s. 29–52.
6. *Na początku była szpichaw z wiadrami / At the beginning it was szpichaw (a shed with buckets) / Iš pradžių buvo... / Сначала было... / На пачатку была...*, „My little Europe. Integration, education, culture”, [2007, nr 3], s. 16–24, 44–52, 72–80, 100–108, 128–136.
7. *Przypominają historię, dbają o teraźniejszość / They remind the past care about the present / Saugo dabartį atsimena praeitį / Напоминают историю, хранят настоящее / Напамінаюць пра гісторыю, клапаюцца пра сучаснасць*, „My little Europe. Integration, education, culture”, [2007, nr 2], s. 2–3, 30–31, 58–59, 86–87, 114–115.
8. *Wiek dziewiętnasty, wiek przemian. Wielkość zaludnienia miasteczek dzisiejszej Suwalszczyzny od końca XVIII stulecia do 1921 roku, cz. 2 / 19th century – the century of changes. Population density in towns of today's Sudovia from the end of 18th century till 1921 / Devynioliktas amžius, pokyčių amžius. Gyventojų skaičius šiandieninio Suvalkų krašto miesteliuose nuo XVIII šimtmečio iki 1921 metų, 2 dalis / Девятнаццатэ век, век перамен. Уровень населения городков на территории современной сувальской земли в период конца XVIII века до 1921 года, ч. 2 / Дзевятнаццатае стагоддзе, стагоддзе змен. Вялікасць засялення мястэчак сённяшняй Сувальчыны ад канца XVIII стагоддзя да 1921 года, ч. 2*, „My little Europe. Integration, education, culture”, [2007, nr 2], s. 21–25, 49–53, 77–81, 105–109, 133–137.
9. *Zaludnienie miasteczek Suwalszczyzny. Wielkość zaludnienia miasteczek obszaru dzisiejszej Suwalszczyzny od końca XVIII stulecia do 1921 roku, cz. 1. / Population density of towns of Sudovia. Population density in towns of today's Sudovia from the end of 18th century till 1921 / Suvalkijos miestelių gyventojai. Gyventojų skaičius šiandieninio Suvalkų krašto miesteliuose nuo XVIII šimtmečio iki 1921 metų, 1 dalis / Население городков на территории сувальской земли. Уровень населения городков на территории современной сувальской земли в период конца XVIII века до 1921 года, ч. 1. / Засяленне мястэчак Сувальчыны. Вялікасць засялення мястэчкаў тэрыторыі сённяшняй Сувальчыны з канца XVIII стагоддзя да 1921 года, ч. 1*, „My little Europe. Integration, education, culture” [2007, nr 1], s. 23–25, 51–53, 79–81, 107–109, 135–137.
10. *Konflikty mieszczan filipowskich w latach czterdziestych XVIII wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 91–96.

11. *Zmiany koryta Rospudy (Douspudy, Dowspudy)*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2011, t. 11, s. 31–43.
12. *Kilka uwag do początków parafii suwańskiej*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2012, t. 12, s. 7–22.
13. *Wpływ osadnictwa dorzecza Douspudy (Douszpudy, Dowspudy, Rospudy) na przemiany środowiska naturalnego do XVII wieku*, „Studia Podlaskie” 2012, t. 20, s. 91–127.
14. *Pierwotnie Dauspuda, Douspuda, a następnie Dowspuda i Rospuda*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2013, t. 13, s. 145–152.
15. *Pożary miast pogranicza powiatów grodzieńskiego i kowieńskiego w końcu XVIII w.*, „Studia Podlaskie” 2013, t. 21, s. 89–111.
16. *Obszar współczesnej gminy Rutka-Tartak do I wojny światowej*, [w:] *Gmina Rutka-Tartak*, Suwałki 2014, s. 91–210.
17. *Rozwój miasteczek z obszaru dzisiejszego powiatu suwańskiego w XVI–XXI wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2014, t. 14, s. 155–170.
18. *Pacowski najazd na Suwałki w połowie XVIII wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2015, t. 15, s. 151–154.
19. *W odpowiedzi na uwagi Tadeusza Izbickiego do opracowania „Opisy parafii dekanatu Olwita z 1784 roku”*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2015, t. 15, s. 167–170.
20. *Gmina Bakalarzewo*, [w:] *Ekologiczne Stowarzyszenie Gmin „Rospuda” Bakalarzewo, Filipów, Przerośl, Raczki*, Bakalarzewo – Suwałki 2016, s. 5–8.
21. *Krwawe porachunki w Wiżajnach i okolicy w połowie XVIII wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2016, t. 16, s. 111–116.
22. *Ks. Romuald Jałbrzykowski – kapłan, patriota, społecznik i budowniczy*, http://www.bakalarzewo.pl/asp/pliki/download/t_naruszewicz_ks.romuald_jalbrzykowski_ii_2016_wersja_strona_gminna.pdf [2016].
23. *Raczki wcześniej znalazły się w rękach Paców*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2016, t. 16, s. 117–122.
24. *Zarys dziejów okolicy Rospudy*, [w:] *Ekologiczne Stowarzyszenie Gmin „Rospuda” Bakalarzewo, Filipów, Przerośl, Raczki*, Bakalarzewo – Suwałki 2016, s. 1–4.
25. *Łamanie praw mieszkańców na przykładzie miast południowej części województwa trockiego w XVII–XVIII wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2017, t. 17, s. 71–91.
26. *Droga ku niepodległości Polski w Bakalarzewie i okolicy*, http://www.bakalarzewo.pl/asp/pliki/aktualnosci/droga_ku_niepodleglosci_w_bakalarzewie_i_okolicy_tomasz_naruszewicz.pdf [2018].
27. *Gospodarka miejska Przerośli, Filipowa, Bakalarzowa i Raczek w XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2018, t. 18, s. 15–38.
28. *Rola przygranicznych posterunków policji w Raczkach, Bakalarzewie, Filipowie, Przerośli i Wiżajnach w 1939 roku*, „Zdrowie i Bezpieczeństwo” 2018, t. 1, s. 108–137.
29. *Spoleczno-religijna rola pierwszych parafii na obszarze dzisiejszej Suwańszczyzny*, „Studia Elckie” 2019, nr 3, s. 343–361.
30. *Z dziejów miasta i starostwa Wisztyniec w Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2019, t. 19, s. 15–30.

31. *Aleksander Nietubyć, powstaniec sejneński, uczestnik walk z bolszewikami i II wojny światowej*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2020, t. 20, s. 151–160.
32. *Najstarsi mieszkańcy, w tym przeorzy Wigier*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2020, t. 20, s. 119–129.
33. *Obszar współczesnego powiatu suwalskiego w XVI–XVIII w. – stan wiedzy i postulaty badawcze*, [w:] *Historia, Tradycja, Pamięć. Prace ofiarowane Profesorowi Józefowi Maroszkowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Białystok 2020, s. 91–120.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Dzieje rodziny Sadłowskich*, Bakalarzewo 2004/2005 [mps], ss. 96.
2. *Bakalarzewo dzisiaj*, „Kurier Ziemiński” 2005, nr 17.
3. *Aleksandrowo starobrzędowców*, „Dolina Rospudy” 2008, nr 0.
4. *Dzieje rodziny Aleksandrowiczów (wywodzących się z Bakalarzewa)*, Bakalarzewo 2008 [mps]. ss. 121.
5. *Starsze od Suwałk i Białegostoku*, „Dolina Rospudy” 2008, nr 0.
6. *Z myślą o turystach i dla utrwalenia pamięci*, „Dolina Rospudy” 2008, nr 0.
7. *Lasy między Marychą a Rospudą w XVI–XVIII w.*, „Wigry” 2017, nr 3.
8. *Sytuacja przy granicy pruskiej tuż przed wybuchem II wojny światowej*, „Na straży granic Ojczyzny”, Jednodniówka, 2017, s. 21–23.
9. *Z dziejów wsi Krzywe*, „Wigry” 2018, nr 2.

Artur Ochał (ur. 1967), dr, major Straży Granicznej. Absolwent Instytutu Historii Uniwersytetu Szczecińskiego. Od 1993 roku funkcjonariusz Straży Granicznej. Pełnił służbę jako analityk kryminalny w Oddziałach SG: Pomorskim, Nadodrzańskim i Morskim, obecnie ekspert w Archiwum Straży Granicznej z siedzibą w Szczecinie. Zajmuje się historią polskich formacji granicznych, głównie w zakresie ich działalności kontrwywiadowczej oraz dziejów Korpusu Ochrony Pogranicza (1924–1939). Zapalony turysta górski i zasłużony krwiodawca. Sentymentalnie związany z Suwalszczyzną, gdzie spoczywają jego przodkowie ze strony mamy.

Publikacje książkowe

1. *Batalion Korpusu Ochrony Pogranicza „Suwałki” 1927–1939*, Suwałki 2009, ss. 383.
2. *Słownik oficerów i chorążych Korpusu Ochrony Pogranicza w Suwałkach (1929–1939)*, Suwałki 2009, ss. 157.
3. *Żołnierze Korpusu Ochrony Pogranicza i Straży Granicznej – Ofiary Zbrodni Katyńskiej*, Warszawa 2016, ss. 309 [red.].

4. *Na litewskiej rubieży. Brygada KOP „Grodno” (1929–1939)*, Warszawa 2017, ss. 663.
5. *Tarcza II Rzeczypospolitej. Korpus Ochrony Pogranicza (1924–1939)*, Warszawa 2018, ss. 440.
6. *Wacław Piotr Russocki*, Szczecin 2018, ss. 41.
7. *Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Szczecin 2019, ss. 60.
8. *Na granicach II Rzeczypospolitej. Formacje graniczne 1918–1939*, Szczecin 2019, ss. 48.
9. *U polskich stali granic. W 90. rocznicę utworzenia Korpusu Ochrony Pogranicza*, Szczecin 2019, ss. 440 [red. wspólnie z Michałem Ruczyńskim i Pawłem Skubiszem].
10. *Na granicach Niepodległej. Straż Graniczna (1928–1939) w perspektywie 100-lecia odzyskanej niepodległości*, Szczecin – Warszawa 2020, ss. 467 [red. wspólnie z Michałem Ruczyńskim].
11. *Na granicy czuwa Straż. Straż Graniczna 1928–1939*, Szczecin 2020, ss. 60.
12. *Tajemnice strażnicy WOP w Konarach (1945–1946). Szabrownictwo, dezercje, morderstwa*, Szczecin – Warszawa 2020, ss. 222.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Udział 29 baonu KOP „Suwałki” w uroczystościach ku czci i pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w 1935 i 1936*, „Problemy Ochrony Granicy” 2004, nr 29, s. 105–114.
2. *Łopuchowo – ewangelicy w dziejach suwalskiej wsi*, „Jaćwież” 2005, s. 38–40.
3. *Plany mobilizacji Pułku Korpusu Ochrony Pogranicza „Suwałki” w świetle dokumentów KOP z lat 1928–1931*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2005, t. 5, s. 53–73.
4. *Podpułkownik Michał Osmola, ostatni dowódca batalionów Korpusu Ochrony Pogranicza „Suwałki” i „Sejny”*, „Almanach Sejneński” 2005, nr 4, s. 501–507.
5. *Zadania i umundurowanie instruktorów oświaty i propagandy KOP. Przyczynek do historii formacji*, „Problemy Ochrony Granic” 2005, nr 31, s. 97–104.
6. *Doświadczalne narciarskie ćwiczenia jednostek 6 półbrygady KOP „Grodno” na Suwalszczyźnie w 1929 roku*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2006, nr 19, s. 211–219.
7. *Nieznany epizod powstania sejneńskiego w 1919 roku w świetle dokumentów żandarmerii Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2006, t. 6, s. 131–137.
8. *Pomnik Józefa Piłsudskiego w Filipowie. Społeczna Inicjatywa żołnierzy 29 Batalionu Korpusu Ochrony Pogranicza w Suwałkach (1930)*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej” 2006, nr 1, s. 192–198.
9. *Pomnik Józefa Piłsudskiego w Filipowie*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2007, t. 7, s. 97–100.
10. *Łopuchowo – ewangelicki okres w dziejach wsi*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2008, t. 8, s. 109–119.
11. *Plany mobilizacji dywizji KOP „Grodno” z lat 1928–1931 w świetle dokumentów Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie*, „Grot. Zeszyty Historyczne Poświęcone Historii Wojska i Walk o Niepodległość” 2008, nr 29, s. 62–87.
12. *„Politycznie obcy”. Opinie o byłych oficerach Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP) w świetle dokumentów weryfikacyjnych z lat 1944–1952 w wojskowych teczках akt personalnych*, [w:] *Amor patriae nostra lex. Losy funkcjonariuszy i żołnierzy polskich formacji granicznych w czasie II wojny światowej i okresie powojennym*, Warszawa – Kętrzyn 2008, s. 159–186.

13. *Śmierć na pograniczu. Incydenty graniczne i przypadki śmierci żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP) podczas służby granicznej*, „Ślady pamięci. 85. rocznica powołania KOP. 70. rocznica wybuchu II wojny światowej. Jednodniówka nr 3”, Warszawa 2009, s. 22–32.
14. *Mecenas Antoni Radziukiewicz – suwalski adwokat w służbie polskiego wywiadu*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 127–143.
15. *Placówka Wywiadowcza KOP nr 1 „Suwałki”/ „Grodno” (1929–1939)*, [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Studia i materiały z działalności Oddziału II SG WP*, t. I, Łomianki 2010, s. 198–236.
16. „*Tylko prawda jest ciekawa*”. W odpowiedzi Pawłowi Skubiszowi, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 233–236.
17. *W poszukiwaniu nowych źródeł do dziejów Korpusu Ochrony Pogranicza. Selektywna bibliografia tygodnika „Wiarus” za lata 1930–1939*, „Grot. Zeszyty Historyczne Poświęcone Historii Wojska i Walk o Niepodległość” 2010, nr 32/33, s. 165–218 [współautor Paweł Skubisz].
18. *Żołnierski los plutonowego Bartłomieja Gocka, podoficera Batalionu KOP „Snow”*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Straży Granicznej” 2010, nr 4, s. 88–102.
19. *Nieznany los strzelca Piotra Dwojaka na tle wojennych dziejów Batalionu KOP „Stary Sącz”, dawny „Żytyń”*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej” 2011, nr 4, s. 123–141.
20. *Płk Jan Wójcik – oficer i wychowawca, wieloletni dowódca Batalionu Korpusu Ochrony Pogranicza „Sejny”*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2011, t. 11, s. 131–137.
21. „*Sprawdzić KOP!*”. *Opinie o byłych oficerach Batalionu KOP „Suwałki” w świetle materiałów weryfikacyjnych z wojskowych teczek akt personalnych*, [w:] „*Politycznie obcy!*”. *Żołnierze Wojska Polskiego w zainteresowaniu komunistycznego aparatu represji i propagandy w latach 1944–1956*, Szczecin 2011, s. 29–48.
22. *Jeden z tysięcy. Biografia mjr Mariana Kielczewskiego, oficera Wojska Polskiego i Korpusu Ochrony Pogranicza, zamordowanego przez NKWD w Charkowie w 1940 roku*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej” 2012, nr 1–2, s. 59–70.
23. *Oznaka naramienna Przysposobienia Wojskowego KOP*, „Biuletyn Numizmatyczny” 2012, nr 2, s. 127–130.
24. *Wojenne losy strzelca Piotra Dwojaka na tle dziejów Batalionu KOP „Stary Sącz” (dawny „Żytyń”)*, „Almanach Muszyny” 2012, s. 113–124.
25. *Działalność kontrwywiadowcza Placówki Wywiadowczej KOP nr 1 „Suwałki”/„Grodno” (1929–1939)*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. I, Warszawa 2013, s. 161–193.
26. *Ochrona ćwiczeń i koncentracji, jako jedno z zadań służby kontrwywiadowczej organów Wywiadu Korpusu Ochrony Pogranicza*, [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Studia i materiały z działalności Oddziału II SG WP*, t. III, Łomianki 2013, s. 83–119.
27. *Suwalski adwokat w służbie wywiadu II RP. Mec. Antoni Radziukiewicz i jego związki z wywiadem i dywersją pozafrontową*, [w:] *Si vis pacem, para bellum. Bezpieczeństwo i polityka Polski*, Częstochowa – Włocławek 2013, s. 879–902.
28. *Walerian Lemańczyk – Kaszub w służbie Korpusu Ochrony Pogranicza (1934–1936) i obrońca Warszawy we wrześniu 1939 r.*, „Zeszyty Chojnickie” 2013, nr 28, s. 46–60.
29. *Z wołyńskiego Rokitna, przez syberyjskie gwałgi do polskiego Wrocławia. Wspomnienie o życiu i służbie plut. KOP / kpt. Jana Ludowskiego*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej” 2013, nr 3, s. 97–118.

30. *Działalność kontrwywiadowcza Placówki Wywiadowczej KOP nr 1 „Suwałki”/„Grodno” (1929–1939)*, [w:] *Sekretna wojna. Z dziejów kontrwywiadu II RP*, Poznań 2014, s. 239–274.
31. *Kontrwywiadowcze zabezpieczenie ćwiczeń i koncentracji Korpusu Ochrony Pogranicza*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. II, Warszawa 2014, s. 129–156.
32. *Major lekarz Stanisław Mickaniewski – sejneński lekarz wojskowy, do końca wierny żołnierskiej przysiędze*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 251–264.
33. *Mjr Stanisław Ossowski – cichociemny rodem z Kaszub*, „Zeszyty Chojnickie” 2014, t. 30, s. 34–60.
34. *Napad na Wiszniew (19 VII 1924 r.)*, „Dzieje Najnowsze” 2014, nr 1, s. 49–57.
35. *Płk Zygmunt Brodowski – jego związki z defensywą przyfrontową (1920–1921) i kontrwywiadem Korpusu Ochrony Pogranicza (1929–1931)*, [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Studia i materiały z działalności Oddziału II SG WP*, t. IV, Łomianki 2014, s. 107–120.
36. *Zadania wywiadowcze i kontrwywiadowcze organów kontroli granicznej w projekcie instrukcji dla Wojskowej Straży Granicznej (1919–1920)*, [w:] *Sukcesy i porażki wywiadu polskiego 1918–1945*, Częstochowa 2014, s. 13–26.
37. *Kontrwywiadowcze zabezpieczenie ćwiczeń i koncentracji Korpusu Ochrony Pogranicza*, [w:] *Sekretna wojna. Z dziejów kontrwywiadu II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. II, Poznań 2015, s. 187–228.
38. *Od powstania wielkopolskiego, przez graniczne strażnice KOP, konspirację w AK do służby w KBW. Historia służby wojskowej ppor. Antoniego Rosik-Rosińskiego ps. „Zenek”*, [w:] *Bezpieczeństwo Polski w Europie. Historyczne uwarunkowania bezpieczeństwa*, Koszalin 2015, s. 311–330.
39. *Podoficerowie graniczni Korpusu Ochrony Pogranicza w systemie zabezpieczenia kontrwywiadowczego pogranicza II Rzeczypospolitej*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. III, Warszawa 2015, s. 209–229.
40. *Podoficerowie graniczni Korpusu Ochrony Pogranicza w systemie zabezpieczenia kontrwywiadowczego pogranicza II Rzeczypospolitej*, [w:] *Sekretna wojna. Z dziejów kontrwywiadu II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. III, Poznań 2015, s. 299–328.
41. *Wspomnienia podoficera KOP Antoniego Rosika-Rosińskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2015, nr 1, s. 125–143 [wstęp i oprac.].
42. *Wybrane afery kontrwywiadowcze rozpracowywane przez Korpus Ochrony Pogranicza (1924–1939). Przyczynek do historii Wywiadu KOP*, [w:] *Syndrom obłożonej twierdzy. Zmagania kontrwywiadu II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. IV, Poznań 2015, s. 357–383.
43. *Korpus Ochrony Pogranicza (1924–1939). Dyslokacja KOP (31 sierpnia 1939)*, [w:] *Żołnierze Korpusu Ochrony Pogranicza i Straży Granicznej – Ofiary Zbrodni Katyńskiej*, Warszawa 2016, s. 13–59.
44. *Krajoznawcza działalność Korpusu Ochrony Pogranicza (1924–1939)*, „Studia i materiały z dziejów krajoznawstwa polskiego” 2016, t. 9, s. 11–36.
45. *Biografia Edwarda Sądaga – ostatniego kierownika Urzędu Celnego w Bakalarzewie*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2017, t. 17, s. 199–217.
46. *Edward Plaskacz – żołnierz i leśnik ze „specjalnym życiorysem”*, „Przegląd Leśniczy” 2017, nr 2, s. 16–18.
47. *Wybrane afery kontrwywiadowcze rozpracowywane przez Korpus Ochrony Pogranicza (1924–1939). Przyczynek do historii Wywiadu KOP*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. IV, Warszawa 2017, s. 264–282.
48. *Problemy żandarmerii Korpusu Ochrony Pogranicza z marynarzami Flotylli Pińskiej w 1927 r. Przyczynek do historii formacji w świetle dokumentów żandarmerii KOP*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2018, nr 3–4, s. 98–113.

49. Pułkownik Edward Banaszak (1892–1977) – jeńiec niemieckich obozów Lamsdorf, Braunschweig, Königstein i Murnau, „Łambinowicki Rocznik Muzealny” 2018, t. 41, s. 21–42.
50. Służba zdrowia Korpusu Ochrony Pogranicza (1924–1939). Lekarze i sanitariusze w służbie żołnierzy i ludności kresowej II Rzeczypospolitej, [w:] *Medycy polskiego pogranicza II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 2018, s. 355–394.
51. „Karykatury Jotesa”, nieznanne źródło ikonograficzne do historii Korpusu Ochrony Pogranicza, [w:] *U polskich stali granic. W 90. rocznicę utworzenia Korpusu Ochrony Pogranicza*, Szczecin 2019, s. 143–168.
52. *Korpus Ochrony Pogranicza (1924–1939). Zarys historii i zadań formacji*, [w:] *U polskich stali granic. W 90. rocznicę utworzenia Korpusu Ochrony Pogranicza*, Szczecin 2019, s. 17–48.
53. *Opasać sztafetą II Rzeczypospolitą. Biegi rozstawne Korpusu Ochrony Pogranicza i Straży Granicznej*, „Biuletyn IPN” 2019, nr 11, s. 34–47.
54. *Pro memoria. Śp. płk SG Kajetan Szczepański, miłośnik dziejów Korpusu Ochrony Pogranicza*, [w:] *U polskich stali granic. W 90. rocznicę utworzenia Korpusu Ochrony Pogranicza*, Szczecin 2019, s. 409–412.
55. *Problemy w zabezpieczeniu kontrwywiadowczym prac fortyfikacyjnych i hydrotechnicznych na odcinku umocnionym Sarny. Przyczynek do historii Korpusu Ochrony Pogranicza (1924–1939)*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. VI, Warszawa 2019, s. 111–134.
56. *Retrospektywna bibliografia historyczna Korpusu Ochrony Pogranicza (1924–2017)*, [w:] *U polskich stali granic. W 90. rocznicę utworzenia Korpusu Ochrony Pogranicza*, Szczecin 2019, s. 317–358 [współautor Paweł Skubisz].
57. *Stefan Rowecki jako oficer Korpusu Ochrony Pogranicza (1935–1938). Przyczynek do biografii w świetle dokumentów Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie i ustaleń historyków*, [w:] *Generał Stefan Rowecki „Grot”, tropiony dowódca podziemnej armii*, Warszawa 2019, s. 28–49.
58. *Zmagania wywiadu Korpusu Ochrony Pogranicza (1924–1939) z radzieckim radiowywiadem*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. V, cz. 2, Warszawa 2019, s. 22–44.
59. „Afera Niemira – Bobko”. Sukces czy niewykorzystana okazja do inspiracji radzieckiego wywiadu?, [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Z działalności Oddziału II SG WP*, t. XI, Łomianki 2020, s. 151–164.
60. *Bibliograficzne zestawienie wydawnictw źródłowych, artykułów i książek poświęconych historii Straży Granicznej (1928–1939)*, [w:] *Na granicach Niepodległej. Straż Graniczna (1928–1939) w perspektywie 100-lecia odzyskanej niepodległości*, Szczecin – Warszawa 2020, s. 417–432 [współautor Katarzyna Promińska].
61. *Bohaterski czyn por. Kazimierza Śledzińskiego podczas napadu pod Sieniawką (1926 r.). Przyczynek do historii Korpusu Ochrony Pogranicza (1924–1939)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2020, nr 4, s. 126–144.
62. *Czesław Romiszewski – współtwórca Straży Celnej (1921–1928)*, [w:] *Na granicach Niepodległej. Straż Graniczna (1928–1939) w perspektywie 100-lecia odzyskanej niepodległości*, Szczecin – Warszawa 2020, s. 297–312.
63. *Major Antoni Wilk i jego służba w przedwojennych i powojennych formacjach granicznych*, [w:] *Na granicach Niepodległej. Straż Graniczna (1928–1939) w perspektywie 100-lecia odzyskanej niepodległości*, Szczecin – Warszawa 2020, s. 355–372.
64. *Oficerowie Straży Granicznej (1922–1923) w karykaturach „Jotesa”*, [w:] *Na granicach Niepodległej. Straż Graniczna (1928–1939) w perspektywie 100-lecia odzyskanej niepodległości*, Szczecin – Warszawa 2020, s. 53–71.
65. *Rozpoznanie niemieckiego przedpola w 1939 r. w świetle meldunków Obwodu „Brodnica” Mazowieckiego Okręgu Straży Granicznej zachowanych w Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie*,

- [w:] *Wywiad i kontrwywiad II Rzeczypospolitej wobec groźby wybuchu wojny w 1939 r.*, Warszawa 2020, s. 105–121.
66. *Sprawa ppor. Jana Kajdy. Żołnierz „niezlomny” czy dezerterski z Wojsk Ochrony Pogranicza?*, „Dzieje Najnowsze” 2020, nr 1, s. 171–204.
67. *Sternik z „Batorego”. Jan Kierzek i jego służba w Straży Celnej i Straży Granicznej*, [w:] *Na granicach Niepodległej. Straż Graniczna (1928–1939) w perspektywie 100-lecia odzyskanej niepodległości*, Szczecin – Warszawa 2020, s. 401–416 [współautor Wojciech Kierzek].
68. *Śladem ojca. Wacław Romiszewski i jego służba w formacjach ochrony granicy*, [w:] *Na granicach Niepodległej. Straż Graniczna (1928–1939) w perspektywie 100-lecia odzyskanej niepodległości*, Szczecin – Warszawa 2020, s. 373–384.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Czapka garnizonowa Korpusu Ochrony Pogranicza (1924–1939)*, „Odkrywca” 2007, nr 3.
2. *Umundurowanie i odznaki instruktorów oświaty i propagandy KOP-u*, „Odkrywca” 2007, nr 4.
3. *Patki i naramienniki mundurów Korpusu Ochrony Pogranicza (1924–1939)*, „Odkrywca” 2008, nr 2.
4. *Podwołoczyska. Kresowa mogiła żołnierza KOP*, „Odkrywca” 2008, nr 11 [współautor Jarosław Frąckiewicz].
5. *Żołnierz z rodzinnego zdjęcia: Znany i nieznany: Poszukiwania śladów służby Franciszka Stokłosa st. sierż. KOP*, „Odkrywca” 2009, nr 8.
6. *Nieznana odznaka Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Odkrywca” 2012, nr 1.
7. *Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, „Mówią Wieki” 2017, nr 2 (specjalny).
8. *Będę walczył z Czerwonymi aż do ostatniego tchnienia*, „Polska Zbrojna” 2018, (nr okolicznościowy).

Artur Płonki (ur. 1973), dr, wykładowca akademicki, ekonomista. Jeden z współtwórców struktur Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej w Suwałkach. W 1992 roku ukończył I Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej w Suwałkach, a w 1997 roku studia w Instytucie Ekonomii Wydziału Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Przez krótki okres pracował w Dziale Restrukturyzacji CPN w Warszawie, następnie w Dyrekcji Okręgu Poczty w Lublinie. Od października 1998 roku pracownik naukowy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, w latach 1998–2005 asystent w Instytucie Ekonomii KUL, a w 2005–2007 adiunkt. W 2003 roku uzyskał tytuł doktora nauk ekonomicznych w zakresie ekonomii. W latach 2006–2008 był członkiem Rady Nadzorczej Koneckich Zakładów Odlewniczych z ramienia Ministerstwa Skarbu Państwa. W 2007 roku wraz z rodziną powrócił do Suwałk i podjął pracę w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej im. prof. Edwarda F. Szczepanika na stanowisku starszego wykładowcy. W latach 2011–2020

był członkiem Senatu PWSZ. W latach 2011–2015 pełnił funkcję zastępcy dyrektora Instytutu Humanistyczno-Ekonomicznego. Od października 2020 roku jest zatrudniony na stanowisku profesora PWSZ w Suwałkach. Wśród jego zainteresowań naukowych znajdują się ekonomia polityczna (wybór społeczny w warunkach współczesnej demokracji) i etyka gospodarcza. Jest członkiem Augustowsko-Suwalskiego Towarzystwa Naukowego.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Marketing polityczny na tle współczesnej teorii marketingu*, „Ekonomia. Instytut Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego” 2003, nr 10, s. 126–137.
2. *Rynek ofert politycznych – nowe zjawisko polskiej rzeczywistości ostatniego dziesięciolecia*, [w:] *Transformacja polskiej gospodarki*, Lublin 2003, s. 260–275.
3. *Wpływ zachowań wyborcy na zakres czasowy marketingu politycznego*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2004, t. XXXII, z. 3, s. 105–121.
4. *The Impact of Cohesion and Credibility of Political Offer on the Result of Polish Parliamentary Election in 2001*, [w:] *International Conference on Political Marketing*, Kastoria 2005 [CD].
5. *Wpływ spójności i wiarygodności oferty politycznej na wyniki wyborów parlamentarnych w Polsce w 2001 roku*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2005, t. XXXIII, z. 3, s. 51–65.
6. *A Model of the Market of Political Offers*, [w:] *Decision Makers Behaviour under the Conditions of Crisis Threat*, Szczecin 2009, s. 125–137.
7. *Wybór publiczny we współczesnej demokracji*, „Kwartalnik Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Suwałkach” 2009, nr 4, s. 32–42.
8. *Specyfika potencjału ludnościowego miast postwojewódzkich*, „Przedsiębiorstwo & Finanse” 2012, nr 2, s. 167–180.
9. *Zmiany ludnościowe w Suwałkach na tle pozostałych miast postwojewódzkich w latach 1998–2019*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 139–158.
10. *Environmental Protection and Economic Growth of Local Communities of Podlaskie Voivodeship*, [w:] *Role of Higher Education Institutions in Society. Challenges, Tendencies and Perspectives*, Alytus 2013, s. 215–220.
11. *Zróżnicowanie rynku pracy w miastach postwojewódzkich w układzie grup wiekowych oraz płci*, [w:] *Проблемы современной экономики. глобальный, национальный и региональный контекст*, cz. 2, Grodno 2013, s. 32–36.
12. *Zróżnicowanie sytuacji na rynku pracy w miastach postwojewódzkich w zależności od płci i grupy wiekowej*, „Przedsiębiorstwo & Finanse” 2013, nr 3, s. 153–166.
13. *Miasto z potencjałem*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 297–304.

Tadeusz Radziwonowicz (ur. 1956), historyk regionalista, archiwista, absolwent Uniwersytetu Warszawskiego Filii w Białymstoku (kierunek historia) i Podyplomowego Studium Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Od 1979 roku pracownik Archiwum Państwowego w Suwałkach, a od 1990 jego dyrektor. Zaangażowany w rozwiązywanie problemów lokalowych archiwów w Suwałkach i Ełku i modernizację ich budynków, a także w działania na rzecz włączenia archiwum w życie naukowe, kulturalne i oświatowe regionu oraz w polsko-litewską współpracę na płaszczyźnie archiwalnej. Przez pewien czas organizator i wykładowca kursów kancelaryjno-archiwalnych. Aktywny uczestnik projektów naukowych, popularyzacyjnych i edukacyjnych. Autor około 170 publikacji naukowych, popularnonaukowych i popularnych. Inicjator wydania i współautor książki *Obława augustowska 1945. Okoliczności i ofiary w dokumentach archiwalnych*. Jeden z członków założycieli Augustowsko-Suwalskiego Towarzystwa Naukowego i od lat członek zarządu. Odznaczony Srebrnym i Złotym Krzyżem Zasługi oraz Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Publikacje książkowe

1. *General Henryk Minkiewicz (Suwałki 1880 – Katyń 1940)*, Białystok 1994, ss. 48.
2. *W budowie Niepodległej. Ziemia Augustowska, Suwalska i Sejneńska w latach 1918–1919. Wybór materiałów archiwalnych*, Augustów – Białystok – Suwałki 1995, ss. 56.
3. *Obława augustowska 1945. Okoliczności i ofiary w dokumentach archiwalnych*, Suwałki 2017, ss. 210 [współautor Barbara Bojaryn-Kazberuk].

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Działalność wojskowa gen. Józefa Hallera podczas I wojny światowej*, [w:] *Armia Polska we Francji 1917–1919. Materiały sympozjum z okazji 65 rocznicy powstania Armii Polskiej we Francji*, Warszawa 1983, s. 79–91 [współautor Stanisław Czerep].
2. *Polacy w armii rosyjskiej (1914–1918)*, [w:] *I wojna światowa na ziemiach polskich. Materiały sympozjum poświęconego 70 rocznicy wybuchu wojny*, Warszawa 1986, s. 96–111.
3. *Polscy marynarze w wojnie polsko-radzieckiej*, „Przegląd Morski” 1987, nr 11, s. 81–82.
4. *Polacy w armii rosyjskiej (1874–1914)*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1988, t. XXX, s. 209–226.
5. *Polacy w armii rosyjskiej (1914–1918)*, [w:] *U źródeł niepodległości 1914–1918. Z dziejów polskiego czynu zbrojnego*, Warszawa 1988, s. 259–275.
6. *Z problematyki tworzenia polskiego wojska na Syberii*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1990, nr 3–4, s. 78–97.
7. *Suwalski Powiatowy Komitet Obywatelski 1914–1915. Wybór materiałów archiwalnych. Część I*, „Rocznik Suwalsko-Mazurski” 1991, t. 1, s. 101–111.

8. *Geneza, plan i przygotowanie lipcowej ofensywy Tuchaczewskiego w 1920 r.*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1992, nr 6, s. 50–69.
9. *Biografie suwalskie*, cz. II, Suwałki 1993 [autor biogramów: Henryk Minkiewicz, Aleksander Wiktor Pajewski].
10. *Suwalszczyzna w latach I wojny światowej. Wielkie operacje militarne*, „Białostoczczyzna” 1993, nr 4, s. 42–50.
11. *Suwalszczyzna w okresie I wojny światowej. Sytuacja ludności cywilnej*, „Białostoczczyzna” 1994, nr 1, s. 28–35.
12. *Z działalności wywiadowczej Korpusu Ochrony Pogranicza*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1994, nr 8, s. 101–119.
13. *Lata powojenne (1944–1975). Suwalszczyzna*, [w:] *Województwo suwalskie. Przeszłość, teraźniejszość, perspektywy*, Suwałki 1995, s. 135–141.
14. *Potencjał wojenny Rosji Sowieckiej w 1920 r.*, [w:] *Wojsko. Społeczeństwo. Historia. Prace ofiarowane Profesorowi Mieczysławowi Wrzaskowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę Jego urodzin*, Białystok 1995, s. 299–310.
15. *Suwalszczyzna w okresie I wojny światowej. Okupacja niemiecka 1915–1918*, „Białostoczczyzna” 1995, nr 2, s. 18–25.
16. *Biografie suwalskie*, cz. III, Suwałki 1996 [autor biogramów: Ksawery Rukat, ks. Stanisław Szczęsnowicz (współautor Witold Jemielity)].
17. *Podstawowe problemy budowy polskiej państwowości na Suwalszczyźnie w latach 1918–1920*, [w:] *Wojsko polskie na Suwalszczyźnie*, Warszawa-Cytadela 1996, s. 5–17.
18. [rec.] *Wojsko. Społeczeństwo. Historia. Prace ofiarowane Profesorowi Mieczysławowi Wrzaskowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę Jego urodzin*, „Białostoczczyzna” 1996, nr 1, s. 111–112.
19. *Biografie suwalskie*, cz. IV, Suwałki 1997 [autor biogramu: Mieczysław Piotr Mackiewicz].
20. *Marian Gorgoniusz Borzęcki*, [w:] *Komendanci główni Policji Państwowej 1919–1939*, Białystok 1997, s. 39–47.
21. *Kres okupacji i pierwsze dni wolności. Suwalszczyzna od listopada 1918 do września 1919 r.*, [w:] *Początki niepodległości. Łomża – Białystok – Grodno – Suwałki*, Białystok 1998, s. 51–70.
22. *Po co nam archiwa*, „Jaćwież” 1998, nr 3, s. 40–43.
23. *Walki polsko-litewskie w latach 1919–1920*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1998, nr 11, s. 38–48.
24. *Działania bojowe polskiego wojska na froncie wschodnim rosyjskiej wojny domowej (1918–1920)*, [w:] *Księga jubileuszowa Muzeum Wojska 1968–1998*, Białystok 1999, s. 103–111.
25. *Materiały archiwalne dotyczące terytorium Litwy w zbiorach Archiwum Państwowego w Suwałkach*, „Białostoczczyzna” 1999, nr 2, s. 43–48.
26. *Polsko-litewska współpraca archiwalna*, „Archeion” 1999, t. C, s. 428–430.
27. *Działalność i znaczenie Tymczasowej Rady Obywatelskiej Okręgu Suwalskiego w latach 1918–1919*, „Białostoczczyzna” 2000, nr 3–4, s. 52–67.
28. *Generałowie w obozach Kozielska i Starobielska*, [w:] *60. rocznica Zbrodni Katyńskiej. Materiały z sesji naukowej. Suwałki, 13 marca 2000 r.*, Suwałki 2000, s. 31–36.
29. *Materiały archiwalne dotyczące terytorium Białorusi w zbiorach Archiwum Państwowego w Suwałkach*, „Białostoczczyzna” 2000, nr 2, s. 24–29.

30. *Rok 1920 na Suwalszczyźnie*, „Jaćwież” 2000, nr 10, s. 17–22.
31. *Walki polsko-litewskie na Suwalszczyźnie we wrześniu 1920 r. przed bitwą nad Niemnem*, [w:] *Bitwa niemeńska*, Białystok 2000, s. 27–34.
32. [rec.] K. Skłodowski, *Dzisiaj ziemia wasza jest wolną. O niepodległość Suwalszczyzny*, Suwałki 1999, „Jaćwież” 2000, nr 9, s. 51–52.
33. *Rok 1920 na Suwalszczyźnie*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2001, t. 1, s. 27–42.
34. [rec.] K. Skłodowski, *Dzisiaj ziemia wasza jest wolną. O niepodległość Suwalszczyzny*, Suwałki 1999, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2001, t. 1, s. 117–119.
35. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2001], „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2002, t. 2, s. 216–221.
36. *Biografie suwańskie*, cz. V, Suwałki 2002 [autor biogramów: Marian Gorgoniusz Borzęcki, Edmund Kessler].
37. *Policja w ochronie granicy na odcinku suwańskim*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2002, nr 15, s. 70–84.
38. *Regulamin powinności pańszczyźnianych włościan dóbr Czostków (1840 rok)*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2002, t. 2, s. 201–206.
39. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2002], „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2003, t. 3, s. 220–223.
40. *Honorowe obywatelstwo Suwałk marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego*, [w:] *Marszałek Edward Rydz-Śmigły w 60. rocznicę śmierci*, Białystok 2003, s. 61–65.
41. *Suwański samorząd w latach 1944–1950*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2003, t. 3, s. 73–95.
42. „*Tajemny testament*” właściciela podgrodzieńskiego Karolina, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2003, t. 3, s. 175–192 [współautor Marek Sidor].
43. *Testament Ludwika Michała hrabiego Paca*, „Jaćwież” 2003, nr 19, s. 30–31.
44. [rec.] J. Szumski, *Uwłaszczenie chłopów w północno-wschodniej części Królestwa Polskiego 1846–1871*, Białystok 2002, „Jaćwież” 2003, nr 22, s. 46–48.
45. [rec.] J. Szumski, *Uwłaszczenie chłopów w północno-wschodniej części Królestwa Polskiego 1846–1871*, Białystok 2002, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2003, t. 3, s. 208–213.
46. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2003], „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2004, t. 4, s. 359–362.
47. *O ochronie przyrody w Puszczy Augustowskiej w okresie międzywojennym (na podstawie materiałów archiwalnych nadleśnictw)*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2004, t. 4, s. 5–18.
48. [rec.] S. Buchowski, *Ziemia sejneńsko-suwańska 1918–1920*, Sejny 2004, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2004, t. 4, s. 346–352.
49. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2004], „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2005, t. 5, s. 202–205.
50. *Instytucje wyznaniowe i ich placówki na Suwalszczyźnie i Mazurach w latach 1945–1998 w materiałach byłego Urzędu Wojewódzkiego w Suwałkach*, [w:] *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, Białystok 2005, s. 437–451.
51. *Suwałki w latach 1914–1920*, [w:] *Suwałki – miasto nad Czarną Hańczę*, Suwałki 2005, s. 283–321.
52. *Suwałki w latach 1944–1975*, [w:] *Suwałki – miasto nad Czarną Hańczę*, Suwałki 2005, s. 475–634.
53. *Władze lokalne a oblawa*, [w:] *Oblawa augustowska (lipiec 1945 r.)*, Białystok 2005, s. 57–70.

54. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2005], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2006, t. 6, s. 195–197.
55. *O początkach pierwszego Archiwum Państwowego w Suwałkach (w 85. rocznicę powstania)*, „Archiwista Polski” 2006, nr 4, s. 37–44.
56. *O powstaniu i działalności pierwszego Archiwum Państwowego w Suwałkach (1921–1926)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2006, t. 6, s. 65–75.
57. *O pracy i funkcjonowaniu policji w okresie międzywojennym w świetle akt sądowych*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2006, nr 19, s. 130–139.
58. *Struktury Kościoła rzymskokatolickiego a administracja terenowa w latach 1956–1975 w północnych powiatach województwa białostockiego*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2006, t. 6, s. 5–28.
59. [rec.] A. Matusiewicz, K. Skłodowski, *Walery Roman 1877–1952. Honorowy obywatel Suwałk. Szkic biograficzny*, Suwałki 2006, „Jaćwież” 2006, nr 36, s. 50–51.
-
60. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2006], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2007, t. 7, s. 211–214.
61. *Kształcenie i wychowywanie uczennic w żeńskim seminarium nauczycielskim w Suwałkach w czasach II Rzeczypospolitej*, [w:] *Środowiska inteligentne Suwalszczyzny oraz ziem ościennych w okresie zaborowym i II Rzeczypospolitej. Studia i artykuły*, Suwałki – Białystok 2007, s. 163–181.
62. *Wycieczki szkolne*, „Jaćwież” 2007, nr 37, s. 24–26.
63. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2007], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2008, t. 8, s. 235–238.
-
64. *Generał Mieczysław Mackiewicz (1880, Kurcieniszki – 1954, Bangor)*, „Almanach Sejneński” 2008, nr 4, s. 27–43.
65. *Konferencja naukowa „Badania etnograficzne na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim w drugiej połowie XX wieku. Suwałki, 18–20 września 2008 r.*, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2008, nr 9, s. 156–160.
66. *Staroobrzędowcy w dokumentach władz (1945–1970)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2008, t. 8, s. 169–186.
67. [rec.] K. Omiljanowicz, *Syberia niejedno ma imię*, Suwałki 2008, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2008, t. 8, s. 207–213.
-
68. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2008], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2009, t. 9, s. 193–196.
69. *Droga do Niepodległej (Suwalszczyzna listopad 1918 – sierpień 1919)*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2009, nr 22, s. 91–111.
70. *O samorządach gminnych w powiecie suwalskim w latach 1918–1920*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2009, t. 9, s. 5–32.
71. *Staroobrzędowcy w regionie augustowsko-sejneńsko-suwałskim a władze w czasach PRL-u*, [w:] *Rosjanie na północno-wschodnim Mazowszu w XIX i pierwszej połowie XX wieku. Studia i materiały*, Łomża 2009, s. 219–241.
-
72. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2009], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 249–253.
73. *Oblawa Augustowska – lipiec 1945 r. Wybór źródeł*, Białystok 2010 [współpraca].
74. *Po obławie. Pierwsze poszukiwania zaginionych (1945–1947)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 75–89.

75. *Apie 1920 m. spalio 7 d. Suvalkų sutarties pasirašymo aplinkybės [O genezie i okolicznościach zawarcia 7 października 1920 r. umowy suwalskiej]*, „Aušra” 2011, nr 9, s. 22–24.
76. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2010], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2011, t. 11, s. 233–237.
77. *Suvalkų sutarties pasirašymo genezė ir aplinkybės [Geneza i okoliczności zawarcia umowy suwalskiej]*, „Terra Jatwezenorum. Istorijos paveldo metraštis” 2011, t. 3, s. 218–238.
78. *Z taboru do miasta. O osiedlaniu i „produktywizacji” ludności cygańskiej na Suwalszczyźnie*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2011, t. 11, s. 45–66.
-
79. *Archiwum Państwowe w Suwałkach*, [Kronika 2011] „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 267–271.
80. *Lenkijos ir Lietuvos derybos Suvalkuose 1920 metų rugsėjo 30-spalio 8 dienomis / Polsko-litewskie rokowania w Suwałkach (30 wrzesień – 8 październik 1920 r.)*, [w:] *Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos / Umowa suwalska. Fakty i interpretacje*, Wilno 2012, s. 13–40, 232–252.
81. *Łomżyńscy i suwalscy archiwiści w okresie międzywojennym*, [w:] *Wybitni archiwiści łomżyńscy w służbie społeczeństwa*, Łomża 2012, s. 17–36.
82. *O sytuacji i warunkach funkcjonowania struktur organizacyjnych kościołów i związków wyznaniowych w Suwałkach w latach 1975–1989*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 89–115.
-
83. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2012], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2013, t. 13, s. 215–219.
-
84. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2013], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 297–301.
85. *Na tyłach frontu. O wojennej codzienności w guberni suwalskiej (1914–1915)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 59–92.
-
86. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2014], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2015, t. 15, s. 201–205.
87. *Powstaniec i prawnik Władysław J. Smoleński (1841–1924) w archiwaliach*, [w:] *Powstanie Styczniowe w dokumentach archiwalnych na Mazowszu Północno-Wschodnim i Podlasiu*, Łomża 2015, s. 243–260.
88. *Profesor Mieczysław Wrzosek (28 VII 1930 – 14 VI 2015). Archiwista, Uczony, Mistrz*, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2015, nr 15, s. 150–153.
89. *„Sąd Powiatowy wzywa zaginionego...”. O ofiarach Obławy Augustowskiej w sądowych materiałach archiwalnych*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2015, t. 15, s. 95–112.
-
90. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2015], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2016, t. 16, s. 211–215 [współautor Marek Sidor].
91. *Gubernia suwalska w pierwszym okresie Wielkiej Wojny. O migracjach ludności w latach 1914–1915*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2016, t. 16, s. 47–72.
92. [rec.] SGO „Polesie” w dokumentach i wspomnieniach, cz. 5/2, *Suwalska Brygada Kawalerii. Dywizja „Zaza”*, Warszawa 2015, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2016, t. 16, s. 191–192.
-
93. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2016], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2017, t. 17, s. 235–240 [współautor Marek Sidor].
94. *Suwalszczyzna w czasie I wojny światowej w materiałach archiwalnych Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2017, t. 17, s. 109–114.

95. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2017], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2018, t. 18, s. 259–264 [współautor Marek Sidor].
96. *O społeczno-gospodarczych skutkach Wielkiej Wojny na terenie guberni suwalskiej w latach 1914–1915 w świetle archiwaliów z Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2018, t. 18, s. 45–68.
97. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2018], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2019, t. 19, s. 213–218.
98. *Archiwum Państwowe w Suwałkach* [Kronika 2019], „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2020, t. 20, s. 209–212 [współautor Łukasz Wnukowski].
99. *Kalendarium oblawy lipiec 1945. Na podstawie źródeł archiwalnych ze zbiorów Centralnego Archiwum Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej, opublikowanych na portalu pamyat-naroda.ru., cz. I–III*, [https://www.suwalki.ap.gov.pl/p,133,wystawy-online%20\[2020\]](https://www.suwalki.ap.gov.pl/p,133,wystawy-online%20[2020]).
100. *Marian Borzęcki 1889–1940*, <https://raumdernamen.mauthausen-memorial.org/index.php?id=4&p=2201&L=5> [2020].
101. *Walka o polskie Suwałki. Minęło sto lat*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 151–161.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Carski garnizon w Suwałkach*, „Krajobrazy” 1986, nr 25, nr 28.
2. *Generał z Suwałk. Henryk Odrowąż-Minkiewicz*, „Krajobrazy” 1987, nr 7, nr 80.
3. *Jeszcze o układzie suwalskim*, „Krajobrazy” 1987, nr 47.
4. *Walczył przeciwko Marszałkowi*, „Krajobrazy” 1987, nr 48.
5. *Wojna polsko-radziecka*, „Odrodzenie” 1987, nr 42.
6. *Dlaczego Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski powstał w Białymstoku*, „Gazeta Współczesna” 1988, nr 173.
7. *Generał Aleksander Pajewski*, „Krajobrazy” 1988, nr 28, nr 31.
8. *Generał Michał Piotr Milewski*, „Krajobrazy” 1988, nr 2.
9. *Kilka uwag o „Cudzie nad Wisłą”*, „Gazeta Współczesna” 1988, nr 224.
10. *Ku niepodległości*, „Krajobrazy” 1988, nr 41–48, nr 50; 1989, nr 1–2.
11. *Epizod z 1920 r.*, „Krajobrazy 91” 1991, nr 26.
12. *Ile płacono przed wojną*, „Tygodnik Północny” 1992, nr 12.
13. *Na marginesie „Wspomnień” Aleksandry Piłsudskiej*, „Tygodnik Suwalski” 1992, nr 52.
14. *O tajnych współpracownikach suwalskiej policji przed wojną*, „Tygodnik Północny” 1992, nr 19–21.
15. *Pułki suwalskie w wojnie 1918–1921 roku*, „Krajobrazy” 1992, nr 33.
16. *Zanim przyszła wolność. Suwałki listopad 1918 – sierpień 1919*, „Tygodnik Suwalski” 1993, nr 49, nr 52; 1994, nr 5, nr 11, nr 13, nr 17, nr 25, nr 29, nr 30, nr 44.
17. *Archiwum Państwowe w Suwałkach (przeszłość, stan obecny, perspektywy)*, „Tygodnik Suwalski” 1994, nr 4.
18. *Czy ta Polska istnieć będzie...*, „Krajobrazy” 1994, nr 45.
19. *O pamięć dla żołnierzy KOP*, „Tygodnik Suwalski” 1994, nr 7.

20. *Wokół KOP*, „Tygodnik Suwalski” 1994, nr 13.
21. *Giby, oblawa, NKWD. Nieco uzupełnień. Pierwsze poszukiwania zaginionych*, „Krajobrazy” 1995, nr 32.
22. *O gminie Sztabin w zbiorach Archiwum Państwowego w Suwałkach*, „Sztabiński Zeszyt Historyczny” 1995–1996, nr 2–3.
23. *O przynależność państwową Suwalszczyzny w latach 1918–1920*, „Krajobrazy” 1996, nr 46; 1997, nr 2, nr 9, nr 10, nr 14, nr 20, nr 29, nr 36, nr 47; 1998, nr 2, nr 9, nr 18, nr 32.
24. *Archiwa samorządowe. Uwagi i propozycje*, „Biuletyn Informacyjny Sejmiku Samorządowego Województwa Suwalskiego” 1997, nr 2/3.
25. *„Rozpasaną bandę zlikwidować”. O okolicznościach i przebiegu akcji likwidacji gospodarstw w powiecie suwalskim w 1950 r.*, „Krajobrazy” 1997, nr 16.
26. *Testament księcia Józefa w Suwałkach*, „Krajobrazy” 1997, nr 30.
27. *Testament powstańca*, „Krajobrazy” 1997, nr 40.
28. *„Jaćwież”*, „Krajobrazy” 1998, nr 15.
29. *Kolejki w Puszczy Augustowskiej*, „Krajobrazy” 1998, nr 3.
30. *O powiat sejneński w 1921 roku*, „Krajobrazy” 1998, nr 13.
31. *Ujęci w lipcowej oblawie*, „Nasz Głos” 1998, nr 9.
32. *Żyła w cieniu Marszałka – trochę sprostowań i uzupełnień*, „Krajobrazy” 1998, nr 17.
33. *„Com zrobił i dlaczego”. Polski folwark nad Niemnem – rok 1864*, „Krajobrazy” 1999, nr 36.
34. *Epizod w Rykaciejach. Epizod z historii stosunków polsko-litewskich na Suwalszczyźnie w okresie międzywojennym*, „Krajobrazy” 1999, nr 11.
35. *Małżeński dramat sprzed 135 lat*, „Krajobrazy” 1999, nr 24.
36. *„Pierwsze najważniejsze decyzje. Suwalszczyzna w 1918 roku*, „Krajobrazy” 1999, nr 46–47.
37. *Suwalskie sądy*, „Krajobrazy” 2000, nr 46.
38. *II Dni Otwarte w Archiwum Państwowym w Suwałkach 10–11 października 2003 r.*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 41 [współautor Sławomir Filipowicz].
39. *Miasto i powiat – razem czy osobno. O statusie Suwałk w przeszłości*, „Tygodnik Suwalski” 2001, nr 31.
40. *Mieszkaniec z nieposzlakowaną reputacją*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 49.
41. *O traktowaniu przestępców przed 150 laty*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 52.
42. *Projekty i marzenia*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 41.
43. *Testament dyrektora suwalskiego gimnazjum*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 48.
44. *Z „historii medycyny”*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 32.
45. *Jak to z cukrem bywało*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 14.
46. *Jeszcze o kościele pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 33.
47. *Ksiądz Kazimierz Hamerszmit o sobie i w opiniach władz*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 43.
48. *O dawnych sposobach na choroby*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 17.
49. *O kłopotach z okrzykiem, czyli kiedy i jak świętowano w 1946 r.*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 12.
50. *O pozwoleniach na zawarcie małżeństwa*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 44.
51. *O pracy policji przed wojną*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 16.

52. *O przyłączenie Suwalszczyzny do Polski w relacji suwalskiego notariusza*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 36.
  53. *O suwalskich Żydach po wojnie*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 5.
  54. *O zdrowie mieszkańców Suwałk i Suwalszczyzny w okresie okupacji niemieckiej*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 41.
  55. *Październik 1956 a kościół św. św. Apostołów Piotra i Pawła*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 7.
  56. *Problemy suwalskich automobilistów*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 19.
  57. *Suwalscy starostowie w latach 1944–1950*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 15.
  58. *Suwalska policja i koronacja Obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej w Wilnie w 1927 r.*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 8.
  59. *Suwalskie aspiracje*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 24.
  60. *Suwalskie zimy*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 6.
  61. *Szokujący proces*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 31–32.
  62. *Z biblioteki dyrektora suwalskiego gimnazjum*, „Tygodnik Suwalski” 2004, nr 23.
-
63. *Wojska generała zbuntowały się i poszły na Wilno*, „Nasze Suwałki. Tygodnik Gazety Współczesnej” 2007, nr 8.
-
64. *Święto Żołnierza*, „Tygodnik Suwalski” 2008, nr 33.
-
65. *O krzyżach przydrożnych w gminie Sztabin. Przyczynek*, „Nasz Sztabiński Dom” 2010, nr 4.
-
66. *Epizod z lat Wielkiej Wojny*, „Nasz Sztabiński Dom” 2015, nr 6.

Ryszard Sawicki ks. (ur. 1983), ks. dr., kapłan diecezji ełckiej, stypendysta Pastorales Forum (Uniwersytet Wiedeński), doktor nauk teologicznych (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, 2014), absolwent studiów podyplomowych w zakresie kierownictwa duchowego, zarządzania organizacjami, zarządzania zasobami ludzkimi z elementami coachingu, historii dla nauczycieli, relacji międzynarodowych i dyplomacji. Od 2014 roku wykładowca Wyższego Seminarium Duchownego w Ełku, wicedyrektor Wigierskiego Areopagu Nowej Ewangelizacji (2014–2015), od 2016 roku sekretarz „Studiów Ełckich”, od 2017 roku wicedyrektor Caritas Diecezji Ełckiej, kapelan Domu Pomocy Społecznej „Misericordia” i Domu Samotnej Matki im. bł. Marianny Biernackiej w Ełku. Diecezjalny duszpasterz ds. pomocy społecznej. Autor licznych publikacji dotyczących m.in. funkcji charytatywnej Kościoła oraz dziejów pokamedulskiego klasztoru w Wigrach.

Publikacje książkowe

1. *Ratio in Christianitate*, Ełk 2013, ss. 210 [red. wspólnie z Marcinem Sieńkowskim].
2. *Chrześcijański wolontariat na przykładzie Szkolnych Kół Caritas w Diecezji Ełckiej. Studium socjologiczno-pastoralne*, Warszawa 2014, ss. 300.

3. *Praktyk i teoretyk pastoralny. Księga Jubileuszowa ku czci ks. prof. UKSW dr. hab. Edmunda Robka*, Warszawa 2014, ss. 336 [red.].
4. *Ostatni wigierski kameduła. Wokół osoby i twórczości Wiktora Winikajtisa. Szkic historyczno-etnograficzno-pastoralny*, Ełk – Wigry 2015, ss. 172.
5. *Jubileusz 25-lecia diecezji ełckiej. Materiały naukowe*, Ełk 2017, ss. 296 [red. wspólnie z Antonim Skowrońskim i Marcinem Sieńkowskim].
6. *Ocalony – ocala. Kult św. Stanisława Papczyńskiego w Ełku*, Warszawa 2017, ss. 144.
7. „Jesteśmy uczniami-misjonarzami”. *I Kongres Misyjny Diecezji Ełckiej*, Ełk 2018, ss. 184 [red.].
8. *Między ołtarzem a tronami obcych mocarstw. Biskupi diecezji wigierskiej – działalność pastoralna, społeczna i polityczna*, Warszawa 2018, ss. 157.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Dane statystyczne dotyczące publikacji naukowej Episteme*, „Episteme” 2004, t. 26, s. 275–281. [współautorzy: Wojciech Kalinowski, Szymon Sokołowski, Karol Taraszkiewicz].
2. *Dzieje wsi i parafii Skarżyn. Monografia historyczno-pastoralna*, „Znad Pisy” 2006, t. 15, s. 52–77.
3. *Funkcja charytatywna w parafii znakiem i wyrazem ewangelicznej miłości*, [w:] *Rola i miejsce wspólnoty parafialnej w życiu społecznym*, Kalisz 2012, s. 165–183.
4. *Pastoralny model współpracy duchownych i świeckich w posłudze chorym*, [w:] *Cultura Christiana*, Ełk 2012, s. 165–180.
5. *Świadectwo wolontariuszy chrześcijańskich w dobie nowej ewangelizacji*, [w:] *Cultura Christiana*, Ełk 2012, s. 147–164.
6. *Bez kobiet nie ma Caritas w Kościele. Rola kobiet w realizacji eklezjalnej funkcji charytatywnej*, [w:] *Geniusz kobiety. Kobieta w Kościele, kobieta w świecie*, Warszawa 2013, s. 127–140.
7. *Chrześcijański wymiar wolontariatu w posoborowym nauczaniu papieskim*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 2013, t. 19, s. 171–187.
8. *Duszpasterstwo małżeństw sakramentalnych w kryzysie. Wspólnota Trudnych Małżeństw Sychar*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 2013, t. 21, s. 119–142.
9. *Inspiracje tradycji chrześcijańskiej duchowości w praktyce kierownictwa duchowego wolontariusza*, „Studia Ełckie” 2013, nr 3, s. 335–347.
10. *Propagowanie wśród młodzieży wolontariatu Szkolnych Kół Caritas w perspektywie teologii pastoralnej i marketingu społecznego*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 2013, t. 20, s. 263–281.
11. *Prosociality of members of School Groups of Caritas in the Diocese Ełk in light of empirical research*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 2013, t. 19, s. 281–303.
12. *„Uzdrowienie trędowatego” – miniatura ze „Złotego Kodeksu z Echternach”. Implikacje duchowe i pastoralne*, [w:] *Ratio in Christianitate*, Ełk 2013, s. 61–70.
13. *Website as an Instrument of Evangelization in Parishes in Poland*, „Studia Aloisiana” 2013, nr 3, s. 45–55.
14. *Werner Siegfried Marienfeld (1908–1989). Ostatni pastor ewangelicki w Wieliczkach*, [w:] *Ratio in Christianitate*, Ełk 2013, s. 203–208.
15. *Apostolstwo charytatywne we wspólnotce parafialnej w ujęciu ks. prof. UKSW dr. hab. Edmunda Robka SAC – duszpasterza i pastoralisty*, [w:] *Praktyk i teoretyk pastoralny. Księga Jubileuszowa ku czci ks. prof. UKSW dr. hab. Edmunda Robka*, Warszawa 2014, s. 211–221.

16. Bibliografia publikacji ks. prof. UKSW dr. hab. Edmunda Robka SAC, [w:] *Praktyk i teoretyk pastoralny. Księga Jubileuszowa ku czci ks. prof. UKSW dr. hab. Edmunda Robka*, Warszawa 2014, s. 29–38.
  17. Religijność młodzieży zaangażowanej w wolontariat Szkolnych Kół Caritas w Diecezji Ełckiej w świetle badań empirycznych, „Studia Ełckie” 2014, nr 1, s. 99–126.
  18. Wolontariat chrześcijański i jego znaczenie w urzeczywistnianiu „Kościoła ubogiego i dla ubogich” na przykładzie badań empirycznych wolontariuszy Szkolnych Kół Caritas w diecezji ełckiej, [w:] *Drogi Kościoła*, Kraków 2014, s. 179–192.
-
19. Biskup Michał Franciszek Karpowicz – patriota Rzeczypospolitej Obojga Narodów, czy sługa pruskiego zaborcy?, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2016, t. 16, s. 167–181.
  20. Eklezjologia pastoralna i nowa ewangelizacja – inspiracje z nauczania papieża Franciszka na podstawie adhortacji apostolskiej „*Evangelii gaudium*”, „Studia Ełckie” 2016, nr 2, s. 187–196.
-
21. Apostolat maryjny i eschatyczny jako dominanta duszpasterskiego charyzmatu św. Stanisława Papczyńskiego (1631–1701), „Studia Ełckie” 2017, nr 2, s. 199–208.
  22. Diecezja wigierska i jej dziedzictwo historyczno-pastoralne, „Studia Ełckie” 2017, nr 3, s. 363–379.
  23. Działalność pastoralna i polityczna biskupa Jana Klemensa Golaszewskiego (1748–1820), „Warszawskie Studia Pastoralne” 2017, nr 1, s. 89–115.
  24. Na peryferiach ubóstwa. Posługa charytatywna Caritas Diecezji Ełckiej w latach 1992–2017, „Studia Ełckie” 2017, nr specjalny, s. 693–714.
  25. Początki kultu św. Stanisława Papczyńskiego w Ełku, „Studia Ełckie” 2017, nr 1, s. 45–60.
  26. Rodzina szkołą miłosierdzia, [w:] *Miłosierdzie i miłość społeczna*, Warszawa 2017, s. 61–74.
  27. Sprawozdanie z sympozjum naukowego pt. „25 lat Caritas Diecezji Ełckiej”, Ełk, 9 września 2017 r., „Studia Ełckie” 2017, nr 3, s. 381–383.
  28. Uwarunkowania duszpasterstwa litewskiej mniejszości narodowej w Polsce, „Teologia Praktyczna” 2017, t. 18, s. 119–133.
-
29. Diagnoza potrzeb chorego przewlekle – zasady wsparcia, [w:] *Opieka paliatywna. Poradnik dla lekarzy i pielęgniarek rodzinnych oraz rodzin pacjentów*, Warszawa 2018, s. 121–128.
  30. Konwent kamedułów wigierskich i jego oddziaływanie religijne, kulturowe i gospodarcze na obszarze dzisiejszej Suwalszczyzny, „Studia Ełckie” 2018, nr 2, s. 263–281.
  31. Ku duchowym potrzebom osób w podeszłym wieku, [w:] *Osoby starsze w rodzinie i Kościele*, Warszawa 2018, s. 91–106.
  32. Sprawozdanie z międzynarodowego sympozjum naukowego pt. „Diecezja sejneńska (augustowska)”. Sejny, 1–2 września 2018 r., „Studia Ełckie” 2018, nr 3, s. 405–408.
  33. Sprawozdanie z sympozjum naukowego pt. „350-lecie przybycia kamedułów nad Wigry – dialog przeszłości z teraźniejszością i przyszłością”. Pokamedulski klasztor w Wigrach, 1 maja 2018 r., „Studia Ełckie” 2018, nr 2, s. 283–286.
-
34. Dom Pomocy Społecznej „Misericordia” Caritas Diecezji Ełckiej jako forma troski Kościoła o osoby w podeszłym wieku, [w:] *Seniorzy wyzwaniem dla Kościoła w Polsce*, Warszawa 2019, s. 305–333.
  35. Św. Jan Paweł II w dziełach miłosierdzia Caritas Diecezji Ełckiej, [w:] *Jan Paweł II woła o naszą świętość. XX rocznica pobytu świętego w Diecezji Ełckiej*, Ełk 2019, s. 135–143.
  36. Wigierski fresk o sprowadzeniu kamedułów do Polski i fundacji Eremu Srebrnej Góry na Bielanych pod Krakowem, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2019, t. 19, s. 31–42.
  37. [rec.] *Diecezja Sejneńska (1818–1925). Studia i szkice z okazji 200-lecia erygowania*, Łomża 2018, „Studia Ełckie” 2019, nr 4, s. 619–622.

38. *Duchowe aspekty ojcostwa w posłudze Ojców Pustyni i „promieniowanie ojcostwa” św. Jana Pawła II*, [w:] *Geniusz mężczyzny 2. Co nowego w teologii stosowanej?*, Warszawa 2020, s. 23–35.
39. *Historia zapisana freskiem. Królewska fundacja Jana Kazimierza – „Eremitus Insulae Regalis Vigrensis”*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2020, z. 26, s. 55–73.
40. *Sprawozdanie z seminarium naukowego pt. „Kompleksowa Ekspedycja Jaćwieska. Twórcze kontynuacje”*. Muzeum Okręgowe w Suwałkach, 16 listopada 2019 r., „Civitas et Lex” 2020, nr 2, s. 99–102.
41. *Zwischen „limbus puerorum” und Hoffnung auf Erlösung. Schicksal der ungetauften verstorbenen Kinder in der theologischen Reflexion und der pastoralen Praxis*, „Studia Elckie” 2020, nr 2, s. 179–188.
42. [rec.] „Rocznik Augustowsko-Suwański, t. XIX, red. A. Matusiewicz, Augustowsko-Suwańskie Towarzystwo Naukowe, Suwałki 2019, ss. 239, „Studia Elckie” 2020, nr 2, s. 247–251.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. „Ja pójdę za nią” – życie i heroiczna śmierć bł. Marianny Biernackiej z Lipska nad Biebrzą, „Głos Serca” 2006, nr 68.
2. „Serce diecezji” bije już 15 lat!!!, „Głos Serca” 2007, nr 74–75.
3. *Odpust i jarmark wigierski*, „Martyria” 2014, nr 9.
4. *Ostatni wigierski kameduła*, „Martyria” 2014, nr 12 [współautor Małgorzata Maria Huszcza].
5. *Wigry stolicą tytularną*, „Martyria” 2015, nr 1.
6. *Wiktor Winikajtis i pokamedulski klasztor w Wigrach*, „Wigry” 2015, nr 1–2.
7. *Dziękczynienie za kanonizację o. Stanisława Papczyńskiego*, „Martyria” 2016, nr 11.
8. *25 lat Caritas Diecezji Elckiej*, „Rozmaitości Elckie” 2017, nr 37.
9. *Biskupi w Lipawie*, „Idziemy” 2017, nr 40.
10. *Erem Wyspy Wigierskiej. 350-lecie fundacji króla Jana Kazimierza*, „Martyria” 2017, nr 3.
11. *Służba bliźnim drogą do świętości – Jubileusz XXV-lecia Caritas Diecezji Elckiej*, „Martyria” 2017, nr 10.
12. *Wigierscy kameduli i ich „memento mori”*, „Martyria” 2017, nr 11.
13. *Wyjazd edukacyjny do Wigierskiego Parku Narodowego*, „Publikator” 2017, nr 63.
14. *350-lecie przybycia kamedulów nad Wigry*, „Wigry” 2018, nr 1.
15. *Konwent kamedulów wigierskich – działalność ekonomiczna*, „Martyria” 2018, nr 5.
16. *Siła modlitwy i patriotyzm orężem wigierskich kamedulów*, „Martyria” 2018, nr 9.
17. *Śladami Prymasa Tysiąclecia w Elku*, „Martyria” 2020, nr 5.
18. *Śladami Prymasa Tysiąclecia w Giżycku*, „Martyria” 2020, nr 6.
19. *Śladami Prymasa Tysiąclecia w Sejnach*, „Martyria” 2020, nr 3.
20. *Śladami Prymasa Tysiąclecia w Studzienicznej*, „Martyria” 2020, nr 4.

Jarosław Schabieński (ur. 1965), dr, honorowy profesor oświaty. Historyk, nauczyciel, działacz NGO, samorządowiec i urzędnik państwowy. Pracował w Zespole Szkół nr 6, III i II Liceum Ogólnokształcącym w Suwałkach oraz Centrum Edukacji Nauczycieli w Suwałkach. Obecnie Naczelnik Oddziałowego Biura Upamiętniania Walk i Męczeństwa IPN Oddział w Białymstoku. Jako działacz NGO prowadził szkolenia w Polsce, Azerbejdżanie, Irlandii, Kazachstanie, Kirgistanie, Mongolii, Rosji, Tunezji, Uzbekistanie, Wielkiej Brytanii, na Białorusi, Litwie i Ukrainie. W latach 1991–1992 Rzecznik Prasowy

Zarządu Regionu „Pojezierze” NSZZ „Solidarność”. Radny IV i VIII Kadencji Rady Miejskiej Suwałk. W latach 2006–2007 wicewojewoda podlaski oraz osoba pełniąca obowiązki sejmiku, zarządu i marszałka województwa podlaskiego. Odznaczony Brązowym i Srebrnym Krzyżem Zasługi, Srebrnym Medalem „Za Długoletnią Służbę”, Medalem „Pro Patria”, Medalem Komisji Edukacji Narodowej, Brązowym Medalem „Za zasługi dla obronności kraju”, Brązowym Medalem „Zasłużony dla Ochrony Przeciwpożarowej”.

Publikacje książkowe

1. *Wybór tekstów źródłowych do dziejów Suwalszczyzny*, Suwałki 1998, ss. 56. [red.].
2. *Marzenia o orle w koronie. Nauczyciele i młodzież Polski północno-wschodniej wobec władzy komunistycznej w latach 1980–1986*, Białystok 2004, ss. 116 [współautor Krzysztof Sychowicz].
3. *Suwałki i województwo suwalskie (1975–1988). Wybór źródeł*, Suwałki 2010, ss. 222 [wybór i oprac.].
4. *Wydarzenia roku 1976 w Polsce północno-wschodniej*, Suwałki 2010, ss. 198 [współautor Krzysztof Sychowicz].
5. *Проект как метод обучения*, Samara 2011 (wyd. I), 2016 (wyd. II), ss. 64.
6. *Проект как метод обучения. Опыт педагогов Калининградской области*, Калининград 2012, s. 72 [red. wspólnie z Ilią Dementiewem, Marią Kochanowską, Anną Lebiodkiną i Andrzejem Matusiewiczem].
7. *Klub Historyczny „Zaza” im. gen. Zygmunta Podhorskiego 2008–2015*, Suwałki 2015, ss. 20 [red.].
8. *„A w województwie suwalskim mgła”. Władza a opozycja w województwie suwalskim w latach 1975–1981*, Warszawa 2020, ss. 428.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Miejska Rada Narodowa w Suwałkach w latach 1978–1984 w świetle dokumentów archiwalnych*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2003, t. 3, s. 97–111.
2. *„Solidarność” w województwie suwalskim w latach 1980–1981*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2003, t. 3, s. 113–143.
3. *„Ława” – niezależne pismo młodzieży suwalskiej 1980–1981*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2005, t. 5, s. 163–170.

4. *Ruch Światło-Życie w Suwałkach w pierwszym dziesięcioleciu istnienia*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2005, t. 5, s. 171–176.
5. *Bezpieka w hotelu PTTK w Augustowie*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2006, t. 6, s. 139–142.
6. *Od MKZ do regionu – Solidarność w województwie suwalskim w latach 1980–1981*, „Znad Pisy” 2007, nr 16, s. 108–134.
7. *Inwigilacja NSZZ „Solidarność” w województwie suwalskim w pierwszym okresie działalności – sposoby, cele, działania, kolportaż informacji*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2008, t. 8, s. 121–130.
8. *Wybory do rad narodowych w 1984 roku – głosowanie bez możliwości dokonania wyboru*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2008, t. 8, s. 131–134.
9. *Konflikt o język nabożeństw w diecezji sejneńskiej i próby jego rozwiązywania*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2009, t. 9, s. 83–96.
10. *Sprawa operacyjnego rozpracowania „Cmentarz”*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 97–101.
11. *Stanowiska nomenklaturowe w gestii Komitetu Miejskiego i Gminnego PZPR w Piszcu oraz Komitetu Miejskiego PZPR w Giżycku w 1977 r.*, „Znad Pisy” 2010–2011, nr 19–20, s. 41–48.
12. *Kwestia przeznaczenia budynku KW PZPR w Suwałkach w świetle dokumentów z archiwum Krzysztofa Zadrağa*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2011, t. 11, s. 151–194.
13. *Nomenklatura województwa suwalskiego w latach siedemdziesiątych XX wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2011, t. 11, s. 195–202.
14. *Bezpieka w hotelu „Hańcza” w Suwałkach*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 203–208.
15. *Sytuacja polityczno-społeczna w województwie suwalskim w pierwszym roku jego istnienia*, [w:] *Proch zamknięty w narodowej urnie*, Warszawa 2012, s. 321–344.
16. [rec.] Artur Kubaj, *Nie wyrosli z marzeń. Szczecińska podziemna Solidarność*, Warszawa 2011, „Dzieje Najnowsze” 2012, nr 4, s. 201–205.
17. *Многокультурное образование с использованием метод проекта*, [w:] *Метод проекта в многокультурном образовании*, Kaliningrad 2013, s. 15–40 [współautor Andrzej Matusiewicz].
18. *„Przekazujemy im symbol jak sztandar na szańcu powiewający”. Upamiętnienia działań Armii Krajowej na Suwalszczyźnie i przeciwdziałania władz komunistycznych w II połowie lat siedemdziesiątych XX w.*, [w:] *Czy mamy coś nowego do powiedzenia?*, Warszawa 2014, s. 237–258.
19. *Laicyzacja w województwie suwalskim 1975–1985*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2017, t. 17, s. 93–107.
20. *Kontakty mieszkańców województwa suwalskiego z sowiecką Litwą i Białorusią w latach 70. XX wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2018, t. 18, s. 39–43.
21. *Ocalić pamięć. Działalność Oddziałowego Biura Upamiętniania Walk i Męczeństwa Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku*, [w:] *Historia tradycja pamięć. Prace ofiarowane profesorowi Józefowi Maroszkowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, Białystok 2020, s. 447–460.

22. Stojanowski Wiesław Adam, [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 4, Warszawa 2020, s. 455.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Teksty historyczne do stacji drogi krzyżowej*, [w:] *Misterium patriotyczno-religijne w hołdzie ofiarom oblawy augustowskiej z lipca 1945 r.*, Suwałki 2011, s. 38.
2. *Czego możemy dowiedzieć się z podręczników historii?* „Na Poważnie. Miesięcznik o Polsce, historii i kulturze” 2012, nr 3/4.
3. *Suwalskie marsze niepodległości*, „Biuletyn Informacyjny. Miesięcznik Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” 2012, nr 11, s. 40–45.
4. *Wara wam od naszego żołnierskiego honoru*, „Biuletyn Informacyjny. Miesięcznik Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” 2012, nr 6, s. 25–34.
5. *Ach, powiedzie się – czyli rewolucja w piosenkach*, „wSieci Historii” 2013, nr 4.
6. *Gdzie są nasi bliscy? Oblawa augustowska i jej konsekwencje*, „Biuletyn Informacyjny. Miesięcznik Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” 2013, nr 6, s. 43–50.
7. *Gra szkolna „Żołnierze Wyklęci” w Zespole Szkół nr 2 w Suwałkach*, „Biuletyn Informacyjny. Miesięcznik Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” 2013, nr 3, s. 82–85.
8. *Melodie w sieci historii*, „wSieci Historii” 2013, nr 2.
9. *Oblawa augustowska – ból zaniedbania*, „wSieci Historii” 2013, nr 3.
10. *Południowcy, słyhać już grom!*, „wSieci Historii” 2013, nr 12.
11. *A jednak czuję sympatię*, „wSieci Historii” 2014, nr 4.
12. *Dzielmy tort historii tak, aby smak był pełny*, „wSieci Historii” 2014, nr 6.
13. *Pożegnanie Słowianki*, „wSieci Historii” 2014, nr 4.
14. *Narodowy Dzień Pamięci Żołnierzy Wyklętych w Suwałkach*, [w:] *W hołdzie ofiarom oblawy augustowskiej z lipca 1945 r.*, Suwałki 2018, s. 123–125.
15. *Wystąpienie podczas ceremonii wręczenia rodzinie Czyżów Krzyżów Komandorskich i Oficerskich Orderu Odrodzenia Polski*, [w:] *W hołdzie ofiarom oblawy augustowskiej z lipca 1945 r.*, Suwałki 2018, s. 132–134.
16. *Stan wojenny w północno-wschodnich dekanatach diecezji łomżyńskiej*, „Głos Katolicki. Diecezja Łomżyńska”, dodatek do „Idziemy” 2020, nr 50.

Marek Sidor historyk, archiwista. Absolwent Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie na kierunku historia ze specjalnością archiwalną i pedagogiczną. Kustosz w Archiwum Państwowym w Suwałkach, w latach 2001–2003 archiwista w Oddziale w Elku. Członek Komisji Metodycznej i Komisji Archiwalnej Oceny Dokumentacji przy Archiwum Państwowym w Białymstoku i Archiwum Państwowym w Suwałkach. Brał udział w międzynarodowym projekcie EURIDICE oraz w ogólnopolskich: „Skarby archiwów polskich w internecie”,

„Miasta polskie w dokumencie archiwalnym” i „U źródeł polskiej demokracji”. Zajmuje się historią Suwalszczyzny XX wieku, dziejami Dowspudy i Raczek, biografią gen. Ludwika Michała Paca. Instruktor szkoleń i kursów kancelaryjno-archiwalnych. Specjalista w zakresie opracowywania materiałów archiwalnych, archiwów zakładowych i edukacji archiwalnej. Popularyzator historii regionalnej, autor i współautor wystaw archiwalnych. Prelegent na lokalnych, ogólnopolskich i międzynarodowych konferencjach, seminariach i debatach. Autor książek, artykułów naukowych i popularnonaukowych z historii oraz edycji źródeł.

Publikacje książkowe

1. *Miasteczko nad Rospudą. Rys historyczny miejscowości Raczki*, Raczki 2013, ss. 72.
2. *Wart Pac pałaca... Z dziejów Dowspudy i jej właścicieli*, Suwałki 2014, ss. 100 [współautor Andrzej Matusiewicz].

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. „Tajemny testament” właściciela podgrodzieńskiego Karolina, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2003, t. 3, s. 175–191 [oprac. wspólnie z Tadeuszem Radziwonowiczem].
2. *Karol hrabia Brzostowski i jego dobra – źródła w zbiorach Archiwum Państwowego w Suwałkach*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2004, t. 4, s. 295–302.
3. *Migracje ludności po II wojnie światowej w świetle materiałów Archiwum Państwowego w Suwałkach*, [w:] *Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku. Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego*, Białystok 2004, s. 135–141.
4. *Migracje ludności na Suwalszczyźnie po drugiej wojnie światowej w świetle materiałów Archiwum Państwowego w Suwałkach*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2006, t. 6, s. 143–149.
5. [rec.] Stanisław Achremczyk, *Między Wisłą a Niemnem. Szkice historyczne*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2008, nr 3, s. 360–362.
6. *Powiat suwański w okresie międzywojennym – podstawy prawne i organizacja administracji ogólnej oraz samorządu terytorialnego*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2009, t. 9, s. 33–42.
7. *Przesiedlenia ludności z Suwalszczyzny na „Ziemie Odzyskane” w latach 1945–1949*, [w:] *Ludzie pogranicza*, Olsztyn 2009, s. 168–181.
8. „Angielski” majątek na Suwalszczyźnie – Dowspuda w okresie reform społeczno-gospodarczych Ludwika Michała Paca, [w:] *Gen. hr. Ludwik Michał Pac. Patriota – Żołnierz – Reformator*, Dowspuda 2010, s. 11–26.
9. „Ongi, ongi kochał się zapamiętałe [...]” – hrabiego Ludwika Michała Paca niełatwy ożenek, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2010, t. 10, s. 103–109.
10. *Ludwik Michał hrabia Pac – polski ziemianin w angielskim stylu*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2011, t. 11, s. 79–92.
11. *Apie lietuviių iškeldinimą iš Suvalkų krašto 1941–1949 metais*, „Terra Jatwezenorum” 2011, t. 3, s. 284–293.
12. *Wysiedlenia ludności litewskiej z Suwalszczyzny w latach 1941, 1945–1949 – ich przebieg i konsekwencje*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2012, t. 12, s. 159–168.

13. *Dowspuda – miejsce, ludzie, tradycja*, [w:] *Powiat suwalski z turystyką w tle*, Dowspuda 2014, s. 23–59.
14. *Krzysztof Zygmunt Pac i Kameduli (zarys problemu)*, [w:] *1050-lecie Chrztu Polski w wymiarze ogólnopolskim i regionalnym*, Piotrków Trybunalski – Tomaszów Mazowiecki 2016, s. 87–97.
15. *Szkoci i Anglicy na Suwalszczyźnie w XIX wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2016, t. 16, s. 73–88.
16. *Tematyka posiedzeń Wojewódzkiego Komitetu Obrony w Suwałkach w 1981 roku*, [w:] *Organy zarządzania kryzysowego i sztaby do walki z opozycją. Działalność wojewódzkich komitetów obrony w latach 1975–1989 i ich dokumentacja*, Warszawa – Białystok – Gorzów Wielkopolski 2017, s. 125–149.
17. *Nowy „przywilej” dla Raczek. Miasto w okresie reform gospodarczych gen. Ludwika Michała Paca*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2018, t. 18, s. 99–108.
18. *Krzysztof Zygmunt Pac protektor zakonu kamedułów*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2019, t. 19, s. 43–52.
19. *Szkoła rolnicza w Dowspudzie w okresie międzywojennym. Część 1. Trudne i długie początki*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2020, t. 20, s. 51–68.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Krótki zarys historii ruchów trzeźwościowych*, „Samorządowiec” 1998, nr 4.
2. *Znane postacie w zbiorach Archiwum Państwowego w Suwałkach*, Suwałki 2003, ss. 16 [oprac. wspólnie ze Sławomirem Filipowiczem, Ryszardem Jarmołowiczem, Tadeuszem Radziwonowiczem].
3. *Lietuvių iš Suvalkijos ir Seinijos iškeldinimo 1941 metais pasekmės pokario laikotarpiu*, „Aušra” 2011, nr 8.

Krzysztof Skłodowski (ur. 1970), dr, historyk, regionalista, od 1994 roku pracownik Muzeum Okręgowego w Suwałkach, kustosz dyplomowany Działu Historii. Zajmuje się głównie historią Suwałk i Suwalszczyzny w XX wieku, a zwłaszcza wydarzeniami lat 1918–1920 oraz dziejami oddziałów garnizonu Suwałki. W 2014 roku na Uniwersytecie w Białymstoku obronił pracę doktorską *Garnizon Suwałki 1921–1939. Relacje wojsko – ludność cywilna* (w przygotowaniu do druku). Autor i współautor kilkudziesięciu książek i artykułów naukowych oraz wystaw muzealnych. Redaktor kilkunastu książek oraz

członek zespołu redakcyjnego „Rocznika Augustowsko-Suwalskiego” (t. 5–20). Popularyzator historii i działań z zakresu „historii ożywionej”. Współautor filmów dokumentalnych *Suwalszczyzna w drodze do Niepodległej* i *Trzy stulecia Suwałk*. Pomysłodawca i współorganizator Pikniku

Kawaleryjskiego – Dni Kawaleryjskich w Suwałkach (od 2001 roku), jeden z założycieli Grupy Rekonstrukcji Historycznej „Garnizon Suwałki” (w 2010 roku), autor scenariuszy widowisk i rekonstrukcji historycznych, przewodników, gier miejskich i planszowych. Za działalność muzealną dziewięciokrotnie otrzymał nagrodę główną w konkursie Oddziału Podlaskiego Stowarzyszenia Muzealników Polskich na Najciekawsze Wydarzenie Muzealne Roku w Regionie Podlaskim (indywidualnie i w zespole). Laureat nagrody głównej w plebiscycie „Wydarzenie Historyczne Roku” Muzeum Historii Polski za widowisko historyczne „Obława Augustowska. Lipiec 1945” (2016). Odznaczony Brązowym Krzyżem Zasługi (2020) i Krzyżem Pamiątkowym Jubileuszu Stulecia Powstania Sejneńskiego (2019). Żołnierz 12 Batalionu Lekkiej Piechoty Wojsk Obrony Terytorialnej (od 2017 roku).

Publikacje książkowe

1. *Obrazy światłem malowane. Suwałki w starej fotografii*, Suwałki 1998, ss. 16.
2. *Dzisiaj ziemia wasza jest wolną. O niepodległość Suwalszczyzny*, Suwałki 1999 (wyd. I), ss. 108, Suwałki 2009 (wyd. II poprawione i uzupełnione), ss. 136.
3. *Katyń. Lista ofiar Augustów – Sejny – Suwałki*, Suwałki – Białystok 2000, ss. 69 [współautor Wojciech Batura].
4. *3 Pułk Szwoleżerów Mazowieckich im. płk. Jana Kozińskiego 1922–1939*, Suwałki 2004, ss. 197.
5. *Na lewym brzegu Niemna / Kairiajame Nemuno krante*, Suwałki 2005 (wyd. I), 2006 (wyd. II), ss. 81.
6. *Walery Roman 1877–1952. Honorowy Obywatel Suwałk*, Suwałki 2006, ss. 63 [współautor Andrzej Matusiewicz].
7. *Środowiska inteligentne Suwalszczyzny oraz ziem ościennych w okresie zaborowym i II Rzeczypospolitej*, Suwałki 2007, ss. 254 [red. wspólnie z Małgorzatą Dajnowicz i Andrzejem Matusiewiczem].
8. *2 Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Dwernickiego*, Suwałki 2009, ss. 367 [współautor Adam Czesław Dobroński].
9. *Suwalczanki. Historie opowiedziane szeptem zachwyty*, Suwałki 2013, ss. 94 [współautor Magdalena Wołowska-Rusińska].
10. *Wielka Wojna. Suwalszczyzna i Zaniemenie 1914–1918*, Suwałki 2014, ss. 94.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Wystawy starych fotografii*, „Jaćwież” 1998, nr 2, s. 35.
2. [rec.] *Czwarty tom biografii [suwalskich]*, „Jaćwież” 1998, nr 2, s. 39–40.
3. *Pomnik [powstania sejneńskiego]*, „Jaćwież” 1999, nr 6, s. 42–43.
4. *Strzelcy Suwalscy, grudzień 1918 – kwiecień 1920*, „Jaćwież” 1999, nr 5, s. 10–12.
5. *Suwalskie koszary*, „Jaćwież” 1999, nr 8, s. 32–36.
6. *„...w duchu najbardziej rewolucyjnym”, mickiewicziana suwalskie*, „Jaćwież” 1999, nr 4, s. 38–40 [współautorzy Zbigniew Fałtynowicz i Zygmunt Filipowicz]

7. *Łąki Siderskie*, „Jaćwież” 2000, nr 11, s. 33–34.
8. *Niezwykła historia pomnika* [Jana H. Koziatulskiego], „Jaćwież” 2000, nr 12, s. 41–43.
9. *Spółdzielnie pułkowe garnizonu Suwałki*, [w:] *Z mennicy i z poczty. Materiały z sesji naukowej*, Suwałki 2000, s. 41–48.
10. *Okupacja litewska Suwałk i walki polsko-litewskie o Suwalszczyznę w roku 1920*, [w:] *Tradycje patriotyczne Suwalszczyzny. Materiały z sesji popularnonaukowej*, Suwałki 2001, s. 49–61.
11. *Przyczynki do dziejów powojennej konspiracji na terenie powiatu suwalskiego. Dokumenty AK-AKO-WiN w zbiorach Muzeum Okręgowego w Suwałkach*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2001, t. 1, s. 93–103 [współautor Jarosław Szlaszyński].
12. W. Luto, *Przyjąłem los partyzanta*, „Jaćwież” 2001, nr 15, s. 28–32 [wstęp].
13. *Biografie Suwalskie*, cz. V, Suwałki 2002 [autor biogramu: Witold Urbanowicz].
14. *Popiersie patrona 3. Pułku Szwoleżerów Mazowieckich*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2002, t. 2, s. 196–200.
15. S. Dzikowski, *Ze smutnej ziemi*, „Jaćwież” 2003, nr 21, s. 27–35 [wstęp].
16. R. Migurski, *Ostatni ślub szwoleżera*, „Jaćwież” 2004, nr 27/28, s. 27–30 [wstęp i przypisy].
17. *Słownik biograficzny białostocko-łomżyńsko-suwański*, t. 3, Białystok 2005 [autor biogramu: Edward Szczepanik].
18. H. Rodziewicz, *Z Wigier do Jurborga łodzią. Wycieczka uczniów Szkoły Handlowej: H. Rodziewicza, B. Kunca, J. Rodziewicza i B. Dąbrowskiego*, „Jaćwież” 2005, nr 32, s. 27–35 [wstęp].
19. *Wojna i okupacja*, [w:] *Suwałki – miasto nad Czarną Hańczą*, Suwałki 2005, s. 442–472.
20. *Wojsko garnizonu Suwałki*, [w:] *Suwałki – miasto nad Czarną Hańczą*, Suwałki 2005, s. 409–441.
21. *Pomnik koło Leszczewka* [poległych 16 pułku ułanów], „Jaćwież” 2006, nr 33, s. 44–45.
22. *„Przestępstwa przeciwko państwu” – próby agitacji komunistycznej w oddziałach garnizonu Suwałki w okresie międzywojennym. Przyczynek do dziejów garnizonu*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2006, t. 6, s. 151–156.
23. [rec.] *Wspomnienia „Szlachetnego”* [Adama Koca], „Jaćwież” 2006, nr 35.
24. *Infrastruktura oraz „terenowe wyposażenie” garnizonu Suwałki (1922–1939)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2007, t. 7, s. 35–50.
25. *Oficerowie garnizonu Suwałki 1921–1939*, [w:] *Środowiska inteligentne Suwalszczyzny oraz ziem ościennych w okresie zaborowym i II Rzeczypospolitej. Studia i szkice*, Suwałki 2007, s. 183–213.
26. *Suwalszczyzna w czasach saskich – półwiecze kamedułów*, [w:] *Czasy saskie*, Suwałki 2008, s. 15–19.
27. *Działalność Polskiej Organizacji Wojskowej, Dowództwa Obrony Kresów Ziemi Suwalskiej oraz powstanie sejneńskie*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku”, t. 22, Białystok 2009, s. 112–144.
28. *Na pograniczu Kresów. Gubernia suwalska, obszar, ludność, dziedzictwo* [w:] *Dziedzictwo i pamięć Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej: Materiały I Muzealnych Spotkań z Kresami*, Warszawa, 2009, s. 197–204.

29. Rada Ludowa Okręgu Suwalskiego jako reprezentacja polskiej społeczności na Suwalszczyźnie w okresie lipiec – wrzesień 1920 r. / *Suwałkų apskritis liaudies taryba – lenkų visumenės atstovė Suwałkų krašte 1920 metų liepos–birželio mėnesiais*, [w:] *Suwałkų sutartis. Faktai ir interpretacijos. / Umowa suwalska. Fakty i interpretacje*, Wilno 2012, s. 72–85, 288–302.
30. Służba duszpasterska w oddziałach garnizonu Suwałki 1921–1939, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 59–76.
31. Carski garnizon wojskowy w Suwałkach od lat 70. XIX wieku do wybuchu I wojny światowej, [w:] *Spółceństwo – wojsko – polityka. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Adamowi Czesławowi Dobrońskiemu z okazji 70 urodzin*, Białystok 2013, s. 219–226.
32. Oddziały rosyjskie na terenie guberni suwalskiej w okresie poprzedzającym wybuch Wielkiej Wojny, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 5–14.
33. Suwałki jako garnizon wojskowy do 1939 roku [w:] *Fortyfikacje Polski Północno-Wschodniej. XXIX Seminarium Krajoznawcze Wojska Polskiego*, Warszawa 2015, s. 63–78.
34. Zygmunt Filipowicz – prezes Stowarzyszenia Przyjaciół Suwalszczyzny, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2015, t. 15, s. 37–46.
35. *Suwalska Brygada Kawalerii we wrześniu 1939 roku*, [w:] *Olszewo 1939. Utrwalenie historycznej pamięci*, Brańsk 2016, s. 37–61.
36. *Antiksovietinio pogrindžio veikla Suvalkų krašte 1944–1952 metais (apžvalga) [Działalność podziemia antykomunistycznego na Suwalszczyźnie w latach 1944–1952 (zarys)]*, [w:] *Iš Panevėžio praeities: Miško broliai [Z dziejów Poniewieża: Leśni bracia]*, Poniewież 2018, s. 73–93.
37. Inwentarz zbioru kopii materiałów rękopiśmiennych prof. Knuta Olofa Falka, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2020, t. 20, s.131–149 [oprac.].
38. *Powstańcy sejneńscy. Część I – wspomnienia i relacje. Część II – notki biograficzne*, Warszawa 2020 [autor biogramów: Abramowski Józef, Alexandrowicz Adam, Bydelski Wiktor, Chełmiński Stefan, Ciborowski Franciszek, Hołdyński (Hołodyński, Horodyński) Ignacy, Kaczyński Wacław Stanisław, Katelbach Tadeusz, Łankiewicz Piotr, Miszkiel Dominik, Mittag Jan Gustaw, Mittag Rajmund Antoni, Nietubyc Aleksander, Ostrowski Janusz, Pożarowski Antoni, Przewicki Franciszek, Radziukiewicz Antoni, Rosiński Józef, Rudnicki Adam, Ryłski Henryk, Saniewski Antoni, Słowikowski Mieczysław, Szryński Piotr, Zan Tomasz, Zarzycki Leonard, Zawadzki Wacław, Ziniewicz Józef].
39. *Przeegrany wrzesień 1939 roku*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 191–195.
40. *Suwałki w III Rzeszy*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 197–205.
41. *Wojsko w mieście i z miastem*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 163–169.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. „Bogu na chwałę ludziom na pożytek” [straż pożarna], „Tygodnik Suwalski” 1995, nr 21.
2. Gwiazdka dla najuboższych, „Krajobrazy” 1995, nr 51/52.
3. Pułkownik pilot Witold Urbanowicz, „Tygodnik Suwalski” 1995, nr 7.
4. Wygrać Polskę, „Krajobrazy” 1995, nr 51/52.
5. Zginęli w Katyniu, „Tygodnik Suwalski” 1995, nr 17, 18.
6. *Niemcy świadek* [wrzesień 1939 roku w Suwałkach], „Krajobrazy” 1996, nr 16.
7. *Piwo z tradycją* [Browar Udziałowy], „Krajobrazy” 1996, nr 42.

8. „Pod wezwaniem Matki Boskiej” [2 pułk ułanów], „Krajobrazy” 1996, nr 36.
  9. *Starej żarówki blask* [Elektrownia Miejska], „Krajobrazy” 1996, nr 50.
  10. *Święto nie tylko spiskowców* [obchody 1 Maja w okresie międzywojennym], „Krajobrazy” 1996, nr 18.
  11. *Tęsknota Pana Józefa* [Pasiaka], „Krajobrazy” 1996, nr 14.
  12. *To już 90 lat*, „Krajobrazy” 1996, nr 39.
  13. *Urodził się w Olszance* [Witold Urbanowicz], „Krajobrazy” 1996, nr 35.
-
14. „Dzisiaj ziemia wasza jest wolną”, „Krajobrazy” 1997, nr 46.
  15. „Koń jaki jest każdy widzi”, „Krajobrazy” 1997, nr 12.
  16. *Mistrzowie suwalskich pułków*, „Krajobrazy” 1997, nr 10.
  17. *Przez zieloną granicę* [przemysł], „Krajobrazy” 1997, nr 8.
  18. *Straż Ogniowa Ochotnicza*, „Krajobrazy” 1997, nr 19.
  19. *Szpital miejski św. Piotra i Pawła*, „Krajobrazy” 1997, nr 17.
  20. *Ślizgawka w ogrodzie*, „Krajobrazy” 1997, nr 6.
  21. *Wierni przysiędze* [Żydzi w wojsku], 1997, nr 12.
  22. *Wokół herbu*, „Krajobrazy” 1997, nr 22.
-
23. *Miejsce spoczynku umarłych*, „Krajobrazy” 1998, nr 44.
  24. *Obrazy światłem malowane*, „Krajobrazy” 1998, nr 10, 12.
-
25. *80 rocznica odzyskania niepodległości*, „Krajobrazy” 1999, nr 34–35.
  26. *Hej tam na granicy* [książka Włodzimierza Kowalskiego], „Krajobrazy” 1999, nr 18.
  27. *Święto po wieczne czasy* [3 Maja], „Krajobrazy” 1999, nr 18.
  28. *W pasie neutralnym*, „Krajobrazy” 1999, nr 12.
-
29. *Jak przed laty broniono Sądu Okręgowego w Suwałkach*, „Szelment” 2000, nr 12.
  30. *Od patentu do apteki w Suwałkach*, „Czasopismo Aptekarskie” 2000, nr 1.
  31. *Znalezione pod Blendą*, „Szelment” 2000, nr 11.
-
32. *Gen. bryg. Kajetan Olszewski*, „Tygodnik Suwalski” 2001, nr 48.
  33. „Pilsudczyk” w Suwałkach, „Mundur i Broń” 2001, nr 8.
-
34. *Historia pewnego pomnika*, „Odkrywca” 2002, nr 11.
-
35. *23 października 1944*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 43.
  36. *III Piknik Kawaleryjski w Suwałkach*, „Nowy Przegląd Kawaleryjski” 2003, nr 7.
  37. *Gmach Komisji Wojewódzkiej*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 24.
  38. *Komitet Obywatelski 1939*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 36.
  39. *Nowy gmach szkół* [budowa szkoły powszechnej nr 1 i 2], „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 45, 47.
  40. *Powstanie sejneńskie*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 35.
  41. *Słońce, woda i przygoda*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 33.
  42. *Suwalski epilog paktu Ribbentrop-Mołotow*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 39.
  43. *Tak rodziła się niepodległość*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 46.
  44. *Walery Roman*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 25.
  45. *Widoki Suwałk*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 27.
  46. *Wizyta Marszałka*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 37.
  47. *Wizyty prezydenta Mościckiego*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 30–31.
  48. *Wodą do Poznania*, „Tygodnik Suwalski” 2003, nr 34.

49. *Zapomniana mogiła 16 pułku ułanów*, „Przegląd Sejneński” 2003, nr 15.
50. *Zapomniana mogiła 16 pułku ułanów*, „Tygodnik Suwański” 2003, nr 44.
51. *Bohaterowie niepodległości*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 45.
52. *Echa publikacji* [polemika, akcja „Burza” na Suwalszczyźnie], „Tygodnik Suwański” 2004, nr 47.
53. *Gwiazdka i kwesty*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 51/52.
54. *Inż. Zdzisław Maszewski*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 39.
55. *Jazda Augustowska*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 48.
56. *Kolonia ukraińska w Płocicznie*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 49.
57. *Mogiła w Leszczewku*, „Wigry” 2004, nr 3.
58. *Nad Wigrami 1939–1944*, „Wigry” 2004, nr 1.
59. *Pamiętki 1863 roku*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 4.
60. *Płk Jan Sadowski*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 11.
61. *Relacja Mieczysława Słowikowskiego*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 34–35.
62. *Suwańscy kawalerzyści*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 20.
63. *Sztandar 3 pułku szwoleżerów*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 22.
64. *Święta i jubileusze 41 pułku piechoty*, „Tygodnik Suwański” 2004, nr 38.
65. *Bale w karnawale (1)*, „Tygodnik Suwański” 2005, nr 2.
66. *Bale w wojsku (2)*, „Tygodnik Suwański” 2005, nr 6.
67. *Edward Szczepanik. In Memoriam*, Suwałki [2005], ss. 8.
68. *Kairiajame Nemuno Krante*, „Šaltinis” 2005, nr 1 [współautorzy: Vilmantas Dunderis, Vilma Jenčiulitė i Birutė Malaškevičiūtė].
69. *Odpowiadając Panu Władysławowi Czarneckiemu* [polemika, akcja „Burza” na Suwalszczyźnie] „Tygodnik Suwański” 2005, nr 4.
70. *50 lat Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej w Suwałkach*, Suwałki [2006], ss. 12 [oprac. wspólnie z Dorotą Skłodowską].
71. D. Skłodowska, „Tygodnik Suwański” 1906–2006. *Sto lat tytułu*, Suwałki 2006, ss. 16 [współpraca].
72. *Suwałki – lata dwudzieste, lata trzydzieste. Przewodnik questowy*, Suwałki 2013, [ss. 32], [oprac. wspólnie z Magdaleną Wołoską-Rusińską].
73. *Mój pradziadek był peowiakiem. Przewodnik questowy*, Suwałki 2014 [ss. 32], [oprac. wspólnie z Magdaleną Wołoską-Rusińską].
74. *Ola z ulicy Krzywej. Z Suwałk do Belwederu. Przewodnik gry*, Suwałki 2015, [ss. 24], [oprac., współpraca Magdalena Wołoska-Rusińska].
75. *Widowisko Oblawa Augustowska. Lipiec 1945*, „Wyklęci” 2016 nr 4.
76. *Wielka Wojna. Suwalszczyzna 1914–1915*, „Wigry” 2014, nr 3.
77. *Wspólnie opowiedziana historia. I wojna w okolicy Bakalarzewa i Raczek. Przewodnik historyczny*, Suwałki 2016, ss. 32 [oprac.].
78. *Suwalszczyzna w drodze do Niepodległej 1918–1919*, „Wigry” 2018, nr 3.
79. *Giby. Nasza historia... Przewodnik historyczny*, [Suwałki 2019], ss. 24 [oprac. wspólnie z Magdaleną Wołoską-Rusińską].

Krzysztof Snarski (ur. 1982), dr, muzeolog, regionalista. Specjalista w zakresie historii i kultury wspólnot staroobrzędowych. Stypendysta (2014) Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w zakresie ochrony zabytków. Laureat III nagrody za najlepszą pracę doktorską obronioną w 2017 roku, przyznanej przez Narodowe Centrum Kultury. Autor publikacji naukowych i popularnonaukowych z zakresu kultury ludowej pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego. Organizator sesji i konferencji naukowych. Autor i współautor licznych ekspozycji muzealnych wraz z towarzyszącymi im katalogami.

Członek Augustowsko-Suwalskiego Towarzystwa Naukowego. W latach 2010–2017 nauczyciel akademicki. Przewodniczący Zarządu Stowarzyszenia Miłośników Muzyki VIVA MUSICA.

Publikacje książkowe

1. M. Pokropek, *Ludowe tradycje Suwalszczyzny*, Suwałki 2010, ss. 313 [red. wspólnie z Piotrem Kuczkiem i Mirosławem Nalaskowskim].
2. *W krainie wielu tradycji. Badania etnograficzne na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim w drugiej połowie XX i początkach XXI wieku*, Warszawa – Suwałki 2014, ss. 339 [red. wspólnie z Adamem Żulpą].
3. *Oblicza chrześcijaństwa wschodniego. Księga Pamiątkowa Profesora Eugeniusza Iwańca w osiemdziesięciolecie urodzin*, Bydgoszcz 2016, ss. 226 [red. wspólnie ze Stefanem Pastuszewskim].
4. *Obrzędowość dni błagalnych na Suwalszczyźnie. Rekonstrukcja wydarzeń*, Suwałki 2017, ss. 48 [współautor Józef Murawski].
5. *Staroobrzędowcy. Historia, wiara, tradycja*, Kielce 2018, ss. 56 (wyd. I), 2019, ss. 184 (wyd. II).
6. *Na przekór światu? Zespół śpiewaczy „Znaroku” 2000–2020*, Przerośl 2020, ss. 16.
7. *Hej dąbrowa, ty zielona. Działalność kulturotwórcza zespołu „Pogranicze” z Szypliszki 1981–2021*, Szypliszki 2020, ss. 140 [współautor Józef Murawski].

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Dezintegracja i reintegracja jako procesy społeczne we wspólnotach Staroobrzędowców*, „Twórczość Ludowa” 2006, nr 3–4, s. 18–23.
2. *Dezintegracja i reintegracja społeczności starowierczych*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski”, 2006, t. 6, s. 157–164.
3. *Marian Pokropek, odkrywanie Suwalszczyzny*, „Jaćwież” 2007, nr 37, s. 7–9.
4. *Sprawozdanie z wystawy etnograficznej pt. Koń w sztuce ludowej*, „Twórczość Ludowa” 2007, nr 1–2, s. 55.
5. *Stereotypowy i rzeczywisty wizerunek polskiego Staroobrzędowca*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2007, t. 7, s. 101–108.
6. [rec.] A. Gawęł, *Zdobnictwo drewnianych domów na Białostocczyźnie*, „Twórczość Ludowa” 2007, nr 3–4, s. 51–52.

7. *Świat pogranicza. Suwalszczyzna według prof. Mariana Pokropka*, „Twórczość Ludowa” 2008, nr 1–2, s. 77.
8. *Współczesne badania etnograficzne na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim w drugiej połowie XX wieku*, „Twórczość Ludowa” 2008, nr 3–4, s. 64–65.
9. *Opowieść Sabiny Knoch o tkactwie i sejskach*, „Twórczość Ludowa” 2009, nr 1–2, s. 27–29.
10. *Stereotypowy i rzeczywisty wizerunek polskiego staroobrzędowca*, „Ex Nihilo. Periodyk Młodych Religioznawców” 2009, nr 1, s. 126–136.
11. *O suwalskiej wystawie „Starowierski świat”*, „Twórczość Ludowa” 2010, nr 3–4, s. 81–82.
12. *Obrzędy i zwyczaje agrarne dawnej Białostoczczyzny według Artura Gawła*, „Twórczość Ludowa” 2010, nr 1–2, s. 65–66.
13. *Starowierskie fotografie archiwalne kluczem do kart pamięci i dialogu międzykulturowego*, [w:] *Chrześcijański Wschód i Zachód. Formy dialogu, wzory kultury, kody pamięci*, Poznań 2010, s. 353–363.
14. *Wspólnoty staroobrzędowców w świetle akt stanu cywilnego z lat 1845–1866*, [w:] *Staroobrzędowcy za granicą*, Toruń 2010, s. 57–69.
15. *Potrawy postne u staroobrzędowców na Suwalszczyźnie*, „Twórczość Ludowa” 2012, nr 1–2, s. 17.
16. [rec.] M. Głuszkowski, *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego*, Toruń 2011, *KulturaLudowa.pl* [2012] <https://kulturaludowa.pl/publikacje/socjologiczne-i-psychologiczne-uwarunkowania-dwujezycznosci-starobrzedowcow-regionu-suwalsko-augustowskiego/>.
17. *Cmentarze starowierskie na Suwalszczyźnie*, „Twórczość Ludowa” 2013, nr 1–2, s. 6–17.
18. *Jedyny w Polsce staroobrzędowy zespół śpiewaczy Riabina*, „Twórczość Ludowa” 2013, nr 3–4, s. 20–21.
19. *Kulturowa funkcja starowierskiej łaźni parowej i jej współczesne wykorzystanie*, [w:] *Етнокультурны турызм у трансгранічным памежжы гродзенскай вобласці і сувалкаўскай субрэгіоне*, Grodno 2013, s. 148–152.
20. *Naczelna Rada Staroobrzędowców. Struktura, autorytet, zadania*, [w:] *Słowiańskie wyspy językowe i kulturowe*, Toruń 2013, s. 259–269.
21. *Od rzeczy do kultury. Rola starowierskich śladów kulturowych w kształtowaniu postaw obywatelskich młodzieży*, [w:] *Edukacja muzealna. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, Białystok 2013, s. 169–177.
22. *Od rzeczy do kultury. Ślady staroobrzędowców na Suwalszczyźnie – scenariusz zajęć muzealnych*, [w:] *Edukacja muzealna. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, Białystok 2013, s. 273–275.
23. *Starowierscy mieszkańcy wsi Hola w pamięci sąsiadów*, [w:] *Словянське музичне мистецтво в контексті європейської культури*, Winnica 2013, s. 81–84.
24. *Tablice informacyjne obiektu kulturowego jako błyskawiczny przewodnik po zabytku*, [w:] *Збалансований розвиток туристичних регіонів: національний і світовий досвід*, Lwów 2013, s. 17–173.
25. *Badania etnograficzne Muzeum Okręgowego w Suwałkach na pograniczu polsko-litewskim w latach 1964–2008*, [w:] *W krainie wielu tradycji. Badania etnograficzne na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim w drugiej połowie XX i początkach XXI wieku*, Warszawa – Suwałki 2014, s. 125–139.
26. *Cmentarze starowierskie na Suwalszczyźnie*, [w:] *Cmentarze po obu stronach Bugu*, Włodawa – Lublin 2014, s. 167–173.

27. Dziedzictwo materialne i niematerialne staroobrzędowców jako klucz do poznania ich kultury, [w:] *Rosjanie – historia i kultura*, Szreniawa 2014, s. 21–26.
28. Historyczna identyfikacja narodowa staroobrzędowców źródłem współczesnej tożsamości kulturowej, [w:] *Konstrukcje i destrukcje tożsamości*, t. 3, Warszawa 2014, s. 391–398.
29. Kultura staroobrzędowców suwalskich jako temat artykułów na łamach pisma „Russkij Głos” w latach 1957–1967, [w:] *Rosjanie – historia i kultura*, Szreniawa 2014, s. 65–72.
30. Kulturowe pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi w ujęciu Justyny Straczuk, „*Twórczość Ludowa*” 2014, nr 1–2, s. 52–53.
31. *Moje życie – moja pasja. Sylwetka naukowa badacza kultury staroobrzędowców prof. Eugeniusza Iwańca*, [w:] *Staroobrzędowcy za granicą II. Historia. Religia. Język. Kultura*, Toruń 2014, s. 165–173.
32. Rzeczywistość kulturowa ukryta za ikoną, czyli o staroobrzędowcach z terenu parafii w Holi, [w:] *Z badań nad kulturą ludową Hańska i okolic*, Chełm 2014, s. 44–55.
33. Łazarz Nowiczenko – charyzmatyczny nastawnik parafii staroobrzędowej w Wodźilkach, [w:] *Konstrukcje i destrukcje tożsamości*, t. 4., *Wartości w świecie słowiańskim*, Warszawa 2015, s. 479–488.
34. Rola niematerialnego dziedzictwa kulturowego w kontekście zachowania tożsamości grupowej staroobrzędowców na Suwalszczyźnie (wybrane przykłady), [w:] *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: zakresy – identyfikacja – zagrożenia*, Lublin – Warszawa 2015, s. 53–62.
35. Wykorzystanie nowoczesnych technologii w badaniach etnograficznych na Suwalszczyźnie. Szanse i zagrożenia, [w:] *Innowacyjne działania i gospodarstwa na obszarach wiejskich. Krótkie doniesienia*, Toruń 2015, s. 332.
36. Zespół śpiewaczy Riabina z Gabowych Grądów i jego wkład w zachowanie tradycyjnej kultury staroobrzędowców, [w:] *Rosja w dialogu kultur*, t. 1, Toruń 2015, s. 213–224.
37. Etnograficzne kolekcje staroobrzędowe w zbiorach muzealnych. Problemy budowy kolekcji, [w:] *Ludzie w świecie przedmiotów, przedmioty w świecie ludzi. Antropologia wobec rzeczy*, Warszawa 2016, s. 131–152.
38. Eugeniusz Iwaniec – badacz historii i kultury duchowej i materialnej staroobrzędowców, [w:] *Oblicza chrześcijaństwa wschodniego. Księga Pamiątkowa Profesora Eugeniusza Iwańca w osiemdziesięciopięciolate urodzin*, Bydgoszcz 2016, s. 15–26.
39. Religijność na pograniczach według Magdaleny Zowczak, „*Twórczość Ludowa*” 2016, nr 1–2, s. 46–47.
40. Staroobrzędowcy na Suwalszczyźnie – tradycje praktyk religijnych, [w:] *Sacrum w kulturze tradycyjnej i współczesnej*, Lublin – Wrocław 2016, s. 121–130.
41. *Kroniki Wacława Fiedotowa i ich rola w kształtowaniu tożsamości kulturowej staroobrzędowców*, „*Emigrantologia Słowian*” 2017, vol. 3, s. 101–109.
42. Medaliony nagrobne na cmentarzach starowierskich na Suwalszczyźnie, [w:] *Współczesne badania nad językiem rosyjskim i jego odmianami*, Toruń 2017, s. 293–304.
43. Włodzimierz Kowalski i jego działalność na rzecz społeczności staroobrzędowej na Suwalszczyźnie, [w:] *Staroprawosławie wczoraj i dziś*, Warszawa 2018, s. 37–50.
44. *Elementy tradycyjnego stroju litewskiego w zbiorach Muzeum Okręgowego w Suwałkach*, [w:] *Starodawny strój z okolic Puńska i Sejna*, Puńsk 2019, s. 31–35.
45. Marian Pokropek jako wybitny badacz i dokumentalista kultury ludowej, „*Twórczość Ludowa*” 2019, nr 3–4, s. 36–38.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Starobrzędowcy*, Panorama Kultur [2006], <http://www.pk.org.pl/artykul.php?id=269>.
2. *Starowerski świat. Katalog wystawy*, Suwałki 2010, ss. 16.
3. *Jubileusz stulecia parafii starobrzędowej w Suwałkach*, „Jaćwing” 2013, nr 1.
4. *Len*, „Jaćwing” 2013, nr 2.
5. *Od radości do zadumy. Ludowe zwyczaje i obrzędy przelomu zimy i wiosny*, „Jaćwing” 2013, nr 4.
6. *Chwalcie łąki umajone*, „Jaćwing” 2013, nr 6.
7. *Dziady, czyli jak to niegdyś było*, Niebyswałe Suwałki [2014], <http://niebyswalesuwalki.pl/2014/11/dziady-czyli-jakto-niegdys-bylo/>.
8. *Zespół starobrzędowy Riabina*, „Jaćwing” 2014, nr 2.
9. *Starobrzędowcy wokół Wigier*, „Wigry” 2017, nr 4.
10. *Judaika w sztuce ludowej. Informator do wystawy*, Suwałki 2019, ss. 16.
11. *Zmarł profesor Eugeniusz Iwaniec*, Niebyswałe Suwałki [2019], <https://www.niebyswalesuwalki.pl/2019/01/zmarl-prof-eugeniusz-iwaniec/c>.
12. *Karawaki – krzyże morowe i epidemiczne w krajobrazie kulturowym Suwalszczyzny*, Niebyswałe Suwałki [2020], <http://www.niebyswalesuwalki.pl/2020/04/karawaki-krzyze-morowe-i-epidemiczne-w-krajobrazie-kulturowym-suwalszczyzny/>.

Krzysztof Sychowicz (ur. 1969), dr hab. W latach 1990–1995 studiował na Uniwersytecie Wrocławskim. Następnie do 1997 roku pracował jako nauczyciel historii w Szkole Podstawowej nr 10 w Łomży, a w latach 1997–1999 doradca metodyczny dla nauczycieli historii szkół średnich Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli w Łomży oraz członek grupy krajowej Programu Nowa Matura. Od 1997 do 2001 roku nauczyciel III Liceum Ogólnokształcącego w Łomży. W latach 1999–2003 był wykładowcą Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego w Łomży. W 2001

roku obronił pracę doktorską na Uniwersytecie Wrocławskim. Od tego samego roku jest pracownikiem Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku. Jednocześnie od 2006 roku jest wykładowcą Państwowej Wyższej Szkoły Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży, a w latach 2010–2017 był zastępcą dyrektora Instytutu Społeczno-Humanistycznego. W 2014 roku obronił przewód habilitacyjny na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Od wielu lat angażuje się w działalność społeczną. Jest autorem kilku książek oraz kilkuset artykułów naukowych i popularnonaukowych, a także recenzji wydawniczych. W roku 2016 i latach 2018–2020 roku był współredaktorem „Studiów Łomżyńskich”.

Publikacje książkowe

1. *Marzenia o Orle w koronie. Nauczyciele i młodzież Polski północno-wschodniej wobec władzy w latach 1980–1986*, Białystok 2004, ss. 116 [współautor Jarosław Schabieński].
2. *Grajewo w XX wieku*, Grajewo 2005, ss. 240 [współautor Tomasz Dudziński].
3. *Ziemia łomżyńska i jej mieszkańcy w latach 1944–1956*, Łomża 2005, ss. 198.
4. *Białostockie milenium. Białystok na milenijnym szlaku – obchody tysiąclecia chrztu Polski (1966 r.)*, Białystok 2006, ss. 128 [współautor Adam Szot].
5. *Zambrów na przestrzeni wieków*, Zambrów 2006, ss. 236.
6. *Województwo białostockie w latach II wojny światowej. Wybór źródeł*, Białystok 2007, ss. 112 [red.; wybór i oprac. wspólnie z Marcinem Markiewiczem i Andrzejem Muczyńskim].
7. *Ludzie grajewskiej bezpieki 1945–1956 (zarys problematyki)*, Grajewo 2008, ss. 110 [współautor Tomasz Dudziński].
8. *Polska północno-wschodnia w okresie stalinizmu – spojrzenie z perspektywy półwiecza*, Białystok – Warszawa 2009, ss. 168 [red. wspólnie z Emilią Świętochowską-Bobowik i Waldemarem F. Wilczewskim].
9. *Urząd Bezpieczeństwa w Łomży – powstanie i działalność (1944–1956)*, Białystok 2009, ss. 496.
10. *Grajewo w XX wieku*, Grajewo 2005 (wyd. I), 2010 (wyd. II), ss. 240 [współautor Tomasz Dudziński].
11. *W drodze do demokracji. Białostoczczyzna w latach 1988–1990*, Białystok 2010, ss. 208 [współautor Marek Kietliński].
12. *Wydarzenia roku 1976 w Polsce północno-wschodniej*, Suwałki 2010, ss. 198 [współautor Jarosław Schabieński].
13. *Przyczynki do dziejów NSZZ „Solidarność” w Grajewie i okolicy w latach 1980–1989*, Grajewo 2011, ss. 40 [współautor Tomasz Dudziński].
14. *Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w województwie białostockim w latach 1944–1975*, Białystok 2013, ss. 608.
15. *V wieków szpitalnictwa w Łomży*, Łomża 2014, ss. 348 [red.].
16. *Wczoraj i dziś. Z dziejów Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce północno-wschodniej*, Białystok 2014, ss. 229 [red. wspólnie z Waldemarem Brendą i Anną Pyżewską].
17. *20 lat MPWiK w Łomży*, Łomża 2015, ss. 87 [red.].
18. *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Grajewie (1945–1956)*, Białystok – Grajewo 2015, ss. 320 [współautorzy Tomasz Dudziński i Michał Małachwiej].
19. *Łomża na przestrzeni dziejów. Monografia opracowana w 600-lecie nadania praw miejskich*, Łomża 2018 [red.].
20. *Wojewodowie białostoccy 1919–1944*, Białystok – Warszawa 2019, ss. 176 [red. wspólnie z Jarosławem Wasilewskim].

21. *Kościół wobec niepodległości Polski 1918–1989. Ludzie – miejsca – wydarzenia*, Białystok – Warszawa 2020, ss. 424 [red. wspólnie z Jarosławem Wasilewskim].
22. *Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność” w województwie łomżyńskim (1980–1981)*, Białystok – Warszawa 2020, ss. 332.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Ekonomiczne i polityczne podłoże kryzysu władzy w grudniu 1970 r. Wystąpienia robotnicze na Wybrzeżu*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego” 2001, nr 8, s. 43–63.
2. *Działalność aparatu bezpieczeństwa w woj. olsztyńskim przed „odwilżą popaździernikową” w świetle sprawozdań Wojewódzkiego Urzędu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie (lata 1955–1956)*, „Znad Pisy” 2002, nr 11, s. 167–178.
3. *Słownik biograficzny białostocko-łomżyński*, t. 1, Białystok 2002 [autor biogramów: Adam Chętnik, Ks. Kazimierz Lutosławski, Stanisław Cieślowski].
4. *Śladami Stanisława Cieślowskiego, ps. „Lipiec”*, „Zeszyty Łomżyńskie” 2002, nr 4, s. 16–18.
5. *Za czy Przeciw?*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 12, s. 78–82.
6. *Duchowieństwo Białegostoku jako obiekt zainteresowania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w latach 1945–1947*, [w:] *Szkice do dziejów Białegostoku*, Białystok 2003, s. 83–91.
7. *Historia pewnej tablicy*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 7, s. 32–35.
8. *Kilka słów o likwidacji „Caritas”*, „Ziemia Łomżyńska” 2003, t. 7, s. 257–265.
9. *Oświata łomżyńska w świetle materiałów Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego*, „Ziemia Łomżyńska” 2003, t. 7, s. 247–256.
10. *Silni, zwarci, gotowi?*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 8–9, s. 74–78.
11. *Słownik biograficzny białostocko-łomżyński*, t. 2, Białystok 2003 [autor biogramów: Bp Stanisław Kostka Łukomski, Romuald Piotr Koziół].
12. *Sytuacja duchowieństwa katolickiego w diecezji warmińskiej w latach 1954–1959 – wybrane problemy*, „Znad Pisy” 2003, nr 12, s. 151–162.
13. *Zajęcie Grajewa przez oddziały Armii Krajowej Obywatelskiej 8–9 V 1945 r.*, „Zapis. Grajewskie Zeszyty Historyczne” 2003, nr 2, s. 10–15.
14. *Biskup Stanisław Kostka Łukomski na Ziemi Łomżyńskiej*, „Ziemia Łomżyńska” 2004, t. 8, s. 113–121.
15. *Działania władz wobec Kościoła katolickiego w diecezji łomżyńskiej w latach 1945–1949*, „Studia Łomżyńskie” 2004, t. 15, s. 49–64.
16. *Działania WUBP w Białymstoku oraz propaganda władz w związku z procesem bp Czesława Kaczmarka*, „Między Wisłą a Pilicą” 2004, t. 5, s. 291–303.
17. *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 2, Kraków – Warszawa – Wrocław 2004 [autor biogramów: Aleksander Putra, Ks. Aleksander Drozd, Mieczysław Janucik].
18. *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, Warszawa 2004, [oprac. materiałów] s. 386–390, 564–568, 577–589.
19. *Okoliczności upaństwowienia organizacji „Caritas” na terenie woj. białostockiego w początkach 1950 r.*, „Studia Podlaskie” 2004, t. 14, s. 89–103.
20. *ORMO i MO na Ziemi Łomżyńskiej wobec inwazji na Czechosłowację w 1968 r.*, „Ziemia Łomżyńska” 2004, t. 8, s. 145–150.
21. *Polityka władz wobec duchowieństwa archidiecezji wileńskiej z siedzibą w Białymstoku w latach 1945–1949*, [w:] *Studia i materiały do dziejów najnowszych ziem północno-wschodnich Polski (1939–1989)*, Białystok 2004, s. 105–121.

22. *Represje wobec duchowieństwa katolickiego w woj. białostockim w latach 1945–1956*, „Słowo. Pismo Klubu Inteligencji Katolickiej w Białymstoku” 2004, nr 17, s. 42–50.
  23. *Ziemia Łomżyńska w latach 1939–1941. Wybrane problemy*, „Zeszyty Regionalne” 2004, nr 2, s. 49–58.
  24. *Żadnych cudów*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2004, nr 10, s. 60–66.
  25. [rec.] Cz. Brodzicki, *Łomża i powiat łomżyński w latach II wojny światowej i trudnych latach powojennych*, Warszawa 2004, [w:] *Studia i materiały do dziejów najnowszych ziem północno-wschodnich Polski (1939–1989)*, Białystok 2004, s. 203–205.
-
26. *Bp Czesław Falkowski wobec działań władz państwowych i administracji w latach 1949–1956*, [w:] *Biskupi diecezji łomżyńskiej*, Łomża 2005, s. 53–67.
  27. *Działania władz wobec Kościoła katolickiego w związku z uroczystościami milenijnymi w woj. białostockim w 1966 r.*, [w:] *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, Białystok 2005, s. 402–411.
  28. *Kościół katolicki i Cerkiew prawosławna na Białostocczyźnie wobec powstania NSZZ „Solidarność”*, [w:] *Początki „Solidarności” w północno-wschodniej Polsce (1980–1981)*, Białystok 2005, s. 59–73.
  29. *Kościół katolicki w województwie białostockim wobec podziemia antykomunistycznego w latach 1945–1953*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2005, nr 2, s. 125–141.
  30. *Polityka władz wobec duchowieństwa katolickiego na terenie pow. Elk, Gołdap, Olecko w latach 1945–1956*, [w:] „Elckie Studia Teologiczne” 2005, t. 7, s. 267–284.
  31. *Przeciwnicy władzy ludowej. O abp. Romualdzie Jałbrzykowskim i bp. Stanisławie Kostce Łukomskim*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 12, s. 60–69.
  32. *Władza ludowa a Kościół prawosławny w województwie białostockim w latach 1944–1956*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie w województwie białostockim w latach 1939–1956*, Warszawa 2005, s. 125–136.
  33. [rec.] J. Gwardiak, *Architekci i budowniczy ziemi łomżyńskiej. Słownik biograficzny*, Łomża 2003, „Studia Łomżyńskie” 2005, t. 16, s. 289–292.
  34. [rec.] *Narew w dziejach i współczesności Mazowsza i Podlasia*, red. A. Dobroński, W. Grębecka, Łomża 2004, „Studia Łomżyńskie” 2005, t. 16, s. 285–288.
-
35. *Białostocczyzna*, [w:] *Tysiąclecie kontra Milenium (1956–1966/1967)*, Warszawa 2006, s. 53–69.
  36. *Działania władz komunistycznych wobec duchowieństwa katolickiego na terenie Warmii i Mazur w latach 1948–1955 – przyczynek do tematu*, „Znad Pisy” 2006, nr 15, s. 123–135.
  37. *Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Suwałkach w latach 1980–1983*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2006, t. 6, s. 29–38.
  38. *Kościół katolicki a władza „ludowa” w powiecie augustowskim i suwalskim w latach 1945–1956*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2006, t. 6, s. 77–88.
  39. *Ks. dr Henryk Gulbinowicz i duszpasterstwo akademickie w Białymstoku w latach 1956–1959*, [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem*, Toruń 2006, s. 287–297.
  40. *Marian Jacewicz*, [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 3, Warszawa 2006, s. 77–78.
  41. *Polityka władz komunistycznych wobec duchowieństwa po zlikwidowanej diecezji pińskiej w latach 1945–1956*, [w:] *Wyzwolenie czy okupacja? Stosunek społeczności zamieszkujących pogranicze polsko-litewsko-białoruskie do zmieniających się w XX wieku systemów państwowych*, Białystok 2006, s. 183–196.
  42. *Postawy duchowieństwa i sytuacja kościoła katolickiego w pow. sokólskim w połowie lat 50-tych XX wieku*, [w:] *Małe miasta. Religie*, Lublin – Supraśl 2006, s. 213–228.
  43. *Słownik biograficzny białostocko-łomżyńsko-suwański*, t. 3, Białystok 2006 [autor biogramów: Bp Czesław Falkowski, Stanisława Osiecka].

44. *Życie religijne w pow. grajewskim w latach 1959–1965*, „Zapis. Grajewskie Zeszyty Historyczne” 2006, nr 1, s. 29–38.
45. *Działalność aparatu bezpieczeństwa wobec środowiska oświatowego w woj. białostockim w latach 1945–1949*, [w:] *Rola oświaty i szkolnictwa w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim*, Białystok 2007, s. 277–287.
46. *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 3, Kraków – Warszawa – Wrocław 2007 [autor biogramu: Ks. Marian Godlewski].
47. *Podziemie antykomunistyczne na Ziemi Łomżyńskiej w latach 1944–1957*, [w:] *Podporucznik Stanisław Marchewka ps. „Ryba” 16 XI 1908 – 4 III 1957*, Białystok 2007, s. 21–28.
48. *Powiat łomżyński na przestrzeni wieków*, [w:] *Powiat łomżyński – przeszłość i współczesność*, Łomża 2007, s. 12–19.
49. *Powiat łomżyński w latach 1948–1949 w świetle materiałów UB. Życie w komunistycznych realiach*, „Ziemia Łomżyńska” 2007, t. 9, s. 202–216.
50. *Rok 1956 – początek demokracji czy komunistyczna fikcja?*, „Zapis. Grajewskie Zeszyty Historyczne” 2007, z. 1–2, s. 16–23.
51. *TW „Tulipan” – jeden z wielu w służbie SB*, „Zapis. Grajewskie Zeszyty Historyczne” 2007, z. 1–2, s. 24–28.
52. *Władza i aparat bezpieczeństwa wobec arcybiskupa Romualda Jałbrzykowskiego (1945–1955)*, [w:] *Między Wilnem a Białymstokiem*, Białystok 2007, s. 113–128.
53. *Działalność Pionu III i IV RUSW w Giżycku – przeciw ludziom i Bogu*, „Debata. Miesięcznik Regionalny” 2008, nr 4 s. 1–3.
54. *Działania władz komunistycznych w związku z uroczystościami milenijnymi w Łomży i Drohiczyń (1966 r.)*, „Nasza Przeszłość” 2008, t. 109, s. 238–265.
55. *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Wysokiem Mazowieckiem i jego działalność w 1945 r. – wstęp do tematu*, „Studia Łomżyńskie” 2008, t. 19, s. 153–177.
56. *TW „Automobilista”, droga do współpracy*, „Debata. Miesięcznik Regionalny” 2008, nr 5, s. 24.
57. *TW „Kastus” i Służba Bezpieczeństwa a środowisko białoruskie na Białostocczyźnie*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2008, nr 1, s. 227–244 [współautor Krzysztof Pogorzelski].
58. *W kręgu „Bizancjum”*, „Aparat represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2008, nr 1, s. 79–154 [współautor Mariusz Krzysztofiński].
59. *W nowym kraju i w nowej rzeczywistości – wpływ zmiany granic na sytuację Kościoła katolickiego w woj. białostockim w latach 1945–1946*, [w:] *Rok 1945. Między wojną a pokojem*, Olsztyn 2008, s. 110–129.
60. *Więźniowie za wszelką cenę, cz. 1–2*, „Debata. Miesięcznik Regionalny” 2008, nr 6, s. 6; nr 7, s. 7–8.
61. *„Wolność słowa i wyznania” – aparat bezpieczeństwa wobec duchowieństwa Warmii i Mazur w latach 1958–1965*, „Znad Pisy” 2008/2009, nr 17–18, s. 243–260.
62. *Aparat bezpieczeństwa w województwie białostockim wobec byłych członków Białoruskiego Komitetu Narodowego*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych, etnicznych i cudzoziemców*, Warszawa 2009, s. 118–140.
63. *Apogeuem, czy schyłek stalinizmu? Aparat represji wobec ludności autochtonicznej w powiatach Elk-Gołdap-Olecko w latach 1953–1956*, [w:] *Ludzie pogranicza*, Olsztyn 2009, s. 280–298.
64. *Aresztowania i procesy duchownych katolickich w województwie białostockim w latach 1949–1955*, [w:] *Polska północno-wschodnia w okresie stalinizmu – spojrzenie z perspektywy półwiecza*, Białystok – Warszawa 2009, s. 124–134.
65. *Kontakty emigracji białoruskiej ze środowiskiem krajowym w województwie białostockim na przełomie lat 50. i 60. oraz ich infiltracja przez aparat bezpieczeństwa PRL*, [w:] *Paryż, Londyn, Mona-*

- chium, Nowy Jork. Powrześniowa emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej, Białystok 2009, s. 465–481.
66. Pięć lat infiltracji. Kuria białostocka za rządów biskupa Henryka Gulbinowicza (1970–1975), [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupich w Polsce*, Warszawa 2009 s. 14–34.
67. Powiat Węgorzewo i jego mieszkańcy w oczach aparatu bezpieczeństwa (lata 1969–1972), „Debaty. Miesięcznik regionalny” 2009, nr 2, s. 9–10.
68. SB w walce z „demonami”, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2009, t. 9, s. 133–136.
-
69. Bezpieka wobec odradzania się pamięci Katynia, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 4, s. 76–81.
70. Działania władz i aparatu bezpieczeństwa wobec środowiska naukowego uczelni białostockich w latach 1980–1989, [w:] *Naukowcy władzy, władza naukowcom*, Warszawa 2010, s. 54–81.
71. Komuniści w walce z krzyżami – realizacja Okólnika nr 26 Ministerstwa Oświaty z 4 VIII 1958 r. na terenie woj. białostockiego, [w:] *Kościół w obliczu totalitaryzmów. Zbiór studiów dla uświetnienia XXV rocznicy męczeńskiej śmierci ks. Jerzego Popiełuszki Toruń 16–17 X 2009 r.*, Toruń 2010, s. 523–539.
72. Ks. Mirosław Ripecki – kolejny niepokorny wobec systemu komunistycznego. Głos w dyskusji, [w:] *Śladami unii brzeskiej*, Lublin – Supraśl 2010, s. 481–494.
73. NSZZ „Solidarność” Region Białystok, [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, t. 5, *Polska środkowo-wschodnia*, Warszawa 2010, s. 11–110.
74. Okólnik nr 26 Ministerstwa Oświaty z 4 sierpnia 1958 roku i jego realizacja w powiecie augustowskim, sejneńskim i suwalskim, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 111–120.
75. Przełom 1956 r. w powiecie zambrowskim, „Studia Łomżyńskie” 2010, t. 21, s. 137–149.
76. Sprawa obiektowa kryptonim „Kuźnia” – rozpracowywanie środowiska Politechniki Białostockiej przez Służbę Bezpieczeństwa, [w:] *Stłamszona nauka?*, Warszawa 2010, s. 121–145.
-
77. Kościół rzymskokatolicki wobec powstania i działalności NSZZ „Solidarność” w Polsce północno-wschodniej (woj. białostockie, łomżyńskie i suwalskie), [w:] *O Polskę wolną! O Polskę Solidarną! NSZZ Solidarność w latach 1980–1989*, Gdańsk 2011, s. 114–129.
78. Przyjaciel Sługi Bożego – ks. Stanisław Suchowolec (1958–1989), [w:] *Niezłomni ludzie Kościoła. Sylwetki*, Kraków 2011, s. 175–188.
79. Współpraca KGB USSR i MSW Polski w rozpracowywaniu środowiska byłych członków OUN i UPA w latach 1959–1969, [w:] *Internacjonalizm czy...? Działania organów bezpieczeństwa państw komunistycznych wobec mniejszości narodowych (1944–1989)*, Warszawa – Wrocław 2011, s. 340–350.
-
80. Duchowni i mieszkańcy pow. grajewskiego w latach 1945–1956 – postawy i zachowania, „Grajewski Rocznik Historyczny – Echa Przeszłości” 2012, t. 1, s. 76–89.
81. Dziekani suwalscy: ks. Bolesław Gumowski i ks. Witold Balukiewicz w materiałach władz i aparatu bezpieczeństwa, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 129–138.
82. Kościoły i związki religijne w pow. kolneńskim w materiałach władz komunistycznych w latach 1948–1956, „Zeszyty Kolneńskie” 2012, t. 7, s. 60–69.
83. NSZZ „Solidarność” i aparat bezpieczeństwa w woj. łomżyńskim (lata 1988–1989), [w:] *Tam też była „Solidarność”. Małe ośrodki ruchu związkowego i ich rola w latach 1980–1990*, Białystok 2012, s. 184–192.
84. NSZZ „Solidarność” w województwie łomżyńskim – powstanie i działalność, [w:] *Opozycja demokratyczna w PRL w latach 1976–1981*, Gdańsk 2012, s. 412–430.
85. Społeczeństwo regionu łomżyńskiego wobec usuwania krzyży ze szkół w 1958 r., „Studia Łomżyńskie” 2012, t. 22, s. 155–172.

86. *Studenci uczelni białostockich jako przedmiot działań operacyjnych Służby Bezpieczeństwa w latach 1980–1989*, „Glaukopis” 2013, nr 29, s. 92–119.
87. *Wierni i duchowni Kościoła rzymskokatolickiego w powiatach augustowskim i suwalskim w latach 1949–1956 w materiałach władz komunistycznych i aparatu bezpieczeństwa*, [w:] *Chrześcijańskie świadectwo wczoraj i dziś*, Elk 2013, s. 213–232.
88. *Kampania przedwyborcza i wybory do Sejmu oraz rad narodowych na terenie województw białostockiego i łomżyńskiego w 1976 r.*, [w:] *Wybory i referenda w PRL*, Szczecin 2014, s. 251–262.
89. *Klub Inteligencji Katolickiej w Białymstoku w latach osiemdziesiątych XX wieku*, [w:] *Kluby Inteligencji Katolickiej jako przestrzeń działań niezależnych w latach osiemdziesiątych XX wieku*, Warszawa – Poznań 2014, s. 377–389.
90. *Kościoły i związki wyznaniowe w Polsce północno-wschodniej (województwa: białostockie, łomżyńskie i suwalskie) u progu przemian demokratycznych (1988–1989)*, [w:] *Między systemami. Społeczeństwo Polski północno-wschodniej wobec przemian ustrojowych 1989 roku*, Białystok 2014, s. 90–109.
91. *Łomża i Ziemia Łomżyńska w archiwaliach IPN (1944–1956)*, [w:] *Materiały źródłowe do dziejów ziemi łomżyńskiej w archiwach Polski i na Wschodzie*, Łomża 2014, s. 69–86.
92. *Mniejszości białoruska i litewska w działaniach aparatu bezpieczeństwa w województwie białostockim 1956–1970*, [w:] *Między ideologią a socjotechniką. Kwestia mniejszości narodowych w działalności władz komunistycznych – doświadczenie polskie i środkowoeuropejskie*, Warszawa – Szczecin – Wrocław 2014, s. 455–471.
93. *Opieka szpitalna w Łomży na przestrzeni wieków*, [w:] *V wieków szpitalnictwa w Łomży*, Łomża 2014, s. 19–41.
94. *Usunięcie nauki religii ze szkół w 1961 r. jako element laicyzacji szkolnictwa (ze szczególnym uwzględnieniem archidiecezji w Białymstoku)*, [w:] *W małej salce. Katechizacja na Białostocczyźnie w okresie PRL*, Białystok 2014, s. 81–96.
95. *W „służbie narodowi”*, [w:] *In rebus divinis atque humanis servire. Niektóre aspekty służby w rzeczywistości Boskiej i ludzkiej*, Elk 2014, s. 77–100.
96. *Władze komunistyczne wobec środowisk świeckich i duchownych Kościoła rzymskokatolickiego na Warmii i Mazurach w świetle materiałów SB (1979–1980)*, [w:] *Wczoraj i dziś. Z dziejów Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce północno-wschodniej*, Białystok 2014, s. 153–192.
97. *Aparat bezpieczeństwa wobec społeczeństwa pow. szczuczynskiego w pierwszych latach po II wojnie światowej*, [w:] *8–9 V 1945 r. – Wojna się nie skończyła*, Grajewo 2015, s. 31–46.
98. *Działania WUBP-WUds.BP w Białymstoku wobec Kościołów i związków wyznaniowych w latach 1945–1956*, [w:] *Urząd Bezpieczeństwa w województwie białostockim 1944–1956. Z badań nad strukturą i działalnością aparatu represji*, Białystok 2015, s. 138–183.
99. *Federacja Młodzieży Walczącej w regionach białostockim i łomżyńskim*, [w:] *Federacja Młodzieży Walczącej 1984–1990*, Warszawa 2015, s. 371–381.
100. *Komunizm i jego zwolennicy w regionie łomżyńskim*, [w:] *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność*, Rzeszów 2015, s. 57–72.
101. *Powojenne losy terenu byłego klasztoru i ruin cerkwi Zwiastowania Najświętszej Marii Pannie w Supraslu*, [w:] *Dzieje opactwa supraskiego*, Lublin 2015, s. 299–316.
102. *Powstanie i funkcjonowanie „Solidarności” rolniczej w województwach białostockim i łomżyńskim (1980–1983) – zagadnienia wstępne*, [w:] *Konfrontacje i negocjacje. Wokół konfliktów społeczno-politycznych w PRL z początku lat osiemdziesiątych XX w.*, Bydgoszcz – Gdańsk 2015, s. 114–126.
103. *Powstanie i rozwój sieci wodociągowej i kanalizacyjnej w Łomży*, [w:] *20 lat MPWiK w Łomży*, Łomża 2015, s. 9–49.

104. *Białorusini na emigracji i ich związki z Polską w ocenie aparatu bezpieczeństwa w latach 1947–1956*, [w:] Paryż, Londyn, Monachium, Nowy Jork. Powrześniowa emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej, t. II, Białystok 2016, s. 867–884.
105. *Działania władz komunistycznych wobec Wyższego Seminarium Duchownego w Białymstoku na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 2016, t. XV/1, s. 201–216.
106. NSZZ „Solidarność” w zakładach pracy woj. łomżyńskiego w latach 1980–1981, „Studia Łomżyńskie” 2016, t. 26, s. 95–112.
107. *Rola i funkcjonowanie agentury aparatu bezpieczeństwa w środowisku mniejszości litewskiej (1945–1975)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2016, nr 1, s. 439–458.
108. *Środowiska młodzieżowe województw białostockiego i suwalskiego wobec wydarzeń politycznych w Polsce w latach 1983–1989*, [w:] Życie na przekór. Młodzieżowa kontestacja systemu w ostatniej dekadzie PRL (1980–1989) – nowe tropy i pytania badawcze, Warszawa 2016, s. 135–151.
109. *Apel sztokholmski III Sesji Światowej Rady Pokoju i akcja Polskiego Komitetu Obróńców Pokoju jako element walki władz komunistycznych z Kościołem rzymskokatolickim w województwie białostockim*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża” 2017, t. 35, s. 323–337.
110. *Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne – powstanie i działalność (1956–1975)*, [w:] *Nie tylko partia? Organizacje społeczne w Polsce Ludowej 1944–1989 – geneza, funkcjonowanie, znaczenie*, Warszawa 2017, s. 139–156.
111. *Inwigilacja środowiska młodzieżowego przez aparat bezpieczeństwa w województwie białostockim w latach 1949–1953. Wybrane zagadnienia*, „Studia Łomżyńskie” 2017, t. 27, s. 107–128.
112. *Prawosławie i Kościół rzymskokatolicki w polityce PZPR na terenie województwa białostockiego (1956–1970)*, [w:] *Więcej niż partia. PZPR a polityka, gospodarka i społeczeństwo 1948–1990*, Katowice – Warszawa 2017, s. 557–578.
113. *The Impact of World War II on Ethnic, Religious and Political Transformations in the Bialystok Province*, „Polish Journal of Applied Sciences” 2017, vol. 2, no. 3, s. 99–103, <http://pjas.pwspip.edu.pl/index.php/pjas/article/view/55>.
114. *W drodze do Milenium. Wielka Nowenna Narodu (1956–1966) i rok Te Deum (1966) w województwie białostockim*, [w:] *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956/1957–1966/1967)*, Warszawa 2017, s. 27–52.
115. *Biskup Mikołaj Sasinowski*, [w:] *Od Vixdum Poloniae unitas do Totus tuus Poloniae populus. Wileńska prowincja kościelna w latach 1925–1992*, Białystok – Warszawa 2018, s. 267–285.
116. *Niemiecki obóz dla jeńców radzieckich w Łysych*, [w:] *Dzieje parafii pod wezwaniem św. Anny oraz Chrystusa Króla Wszechświata w Łysych*, Łyse 2018, s. 61–62.
117. *Od komunistycznej „wolności” do pełnej samorządności*, [w:] *Łomża na przestrzeni dziejów. Monografia opracowana w 600-lecie nadania praw miejskich*, Łomża 2018, s. 243–337.
118. *Referendum z czerwca 1946 r. jako początek łamania przez komunistów zasad dobra wspólnego w okresie PRL*, [w:] *Pro bono publico, personae et familiae. Niektóre aspekty działań na rzecz dobra osoby, rodziny i społeczeństwa*, Elk 2018, s. 53–68.
119. *Towarzystwo Przyjaciół KUL i jego funkcjonowanie w powojennych realiach*, „Roczniki Humanistyczne. Historia” 2018, t. 66, s. 307–320.
120. *Tworzenie się i funkcjonowanie struktur aparatu bezpieczeństwa ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji PUBP w Łomży (1944–1956)*, [w:] *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Wyzwania i dylematy w obszarze regulacji prawnej*, Lwów – Łomża 2018, s. 23–45.
121. *Z historią przez gminę Śniadowo (1945–1989)*, [w:] *Dzieje parafii i kościoła pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Śniadowie*, Łomża 2018, s. 229–245.
122. *Zbrodnie żandarmów niemieckich z posterunku w Łysych*, [w:] *Dzieje parafii pod wezwaniem św. Anny oraz Chrystusa Króla Wszechświata w Łysych*, Łyse 2018, s. 63–65.

123. Henryk Kazimierz Ostaszewski – administrator województwa białostockiego w 1937 r., wojewoda białostocki w latach 1938–1939, [w:] *Wojewodowie białostoccy 1919–1944*, Białystok – Warszawa 2019, 150–162.
124. Ksiądz Jerzy Zawadzki – kapłan suwalskiej Solidarności, [w:] *Księża dla władzy groźni. Duchowni współpracujący z opozycją (1976–1989)*, Warszawa 2019, s. 495–505.
125. Księża „pozytywni” w województwie białostockim – środowisko i działalność duchownych wspierających władze komunistyczne 1948–1956, „*Studia Łomżyńskie*” 2019, t. 29, s. 65–84.
126. *Od niemieckiego do sowieckiego totalitaryzmu. Ziemia łomżyńska w 1939 roku*, „*Biuletyn IPN*” 2019, nr 9, s. 50–59.
127. *Przeciw Milenium – władze komunistyczne w województwie białostockim wobec organizacji i przebiegu uroczystości tysiąclecia chrztu Polski*, [w:] *Od Maximis undique pressi do Totus Tuus Poloniae populus. Metropolie mohylewska i wileńska w latach 1798–1992*, Białystok 2019, s. 202–229.
128. *Wybory w województwie białostockim w 1989 roku*, „*Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*” 2019, nr 4, s. 109–116.
129. *Zagadnienie białoruskie i litewskie*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec mniejszości narodowych w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 2019, s. 167–195.
130. *Arcybiskup Romuald Jałbrzykowski a komunizm*, [w:] *Polskie wizje i oceny komunizmu*, Warszawa 2020, s. 189–202.
131. *Biskup Mikołaj Sasinowski – opiekun pamięci o weteranach wojennych*, [w:] *Kościół wobec niepodległości Polski 1918–1989. Ludzie – miejsca – wydarzenia*, Białystok – Warszawa 2020, s. 344–359.
132. *Bolszewicy nad Narwią*, „*Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*” 2020, nr 9, s. 129–135.
133. *Ksiądz Władysław Jędruszak – administrator apostolski w Drohiczyźnie – w ocenie władz komunistycznych i aparatu bezpieczeństwa*, [w:] *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „Ludowej”*, Warszawa 2020, s. 208–229.
134. *Oblawa lipcowa*, „*Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*” 2020, nr 5, s. 53–60.
135. *Wydział do spraw Wyznań w Białymstoku 1950–1975. Zarys zagadnienia*, [w:] *Urząd do spraw Wyznań – struktury, działalność, ludzie*, t. 1, *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności*, Warszawa 2020, s. 53–68.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *50 lat temu w powiecie kolneńskim*, „*Miesięcznik Kolneński*” 2006, nr 5.
2. *Funkcjonariusze UB i MO – zbrojne ramię władzy ludowej*, „*Miesięcznik Kolneński*” 2006, nr 1.
3. *Dwadzieścia lat temu. Jak kpt. Janusz Gwardiak likwidował grupę „Bug”*, „*Miesięcznik Kolneński*” 2007, nr 5.
4. *Rok 1956, marzenia a rzeczywistość*, „*Miesięcznik Kolneński*” 2007, nr 8.
5. *Kontrolować, wykrywać, likwidować – Służba Bezpieczeństwa w pow. kolneńskim pod koniec 1960 r.*, cz. 1–2, „*Miesięcznik Kolneński*” 2008, nr 4, nr 6.
6. *Co wiemy o Oblawie Lipcowej*, „*wSieci*” 2017, nr 29.
7. *Region łomżyński we wrześniu 1939 r.*, „*Głos Katolicki*” 2018, nr 36.
8. *Rzeczpospolita w obliczu II wojny światowej*, „*Głos Katolicki*” 2018, nr 36.

9. *Od niemieckiego do sowieckiego totalitaryzmu. Ziemia łomżyńska w 1939 r.*, „Głos Katolicki” 2019, nr 37, dodatek: II wojna światowa – region.
10. *W nowych realiach i nowej rzeczywistości*, „Głos Katolicki” 2019, nr 11.
11. *Wszyscy ludzie UB*, „Niepodległa. De Novo”, 2019 (kwiecień).
12. *Gdy bezprawie było prawem*, „Idziemy” 2020, nr 50.
13. *Śladami Stanisława Cieślewskiego „Lipca”*, „Głos Katolicki” 2020, nr 9.
14. *„Niech żyje zwycięska Armia Czerwona – oswobodzicielka Narodu Polskiego”*, przystanekhistoria.pl [2020]
15. *Oblawa Lipcowa*, przystanekhistoria.pl [2020]
16. *Od niemieckiego do sowieckiego totalitaryzmu. Ziemia łomżyńska w 1939 r.*, przystanekhistoria.pl [2020].

Jarosław Szlaszyński (ur. 1966), absolwent studiów historycznych na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu (1990), nauczyciel historii, wiedzy o społeczeństwie i przedmiotów prawnych w Zespole Szkół Zawodowych w Augustowie, od 1998 roku wicekurator oświaty województwa suwalskiego, a następnie kierownik Oddziału w Suwałkach Kuratorium Oświaty w Białymstoku. Od 2002 roku wicestaroosta, a od 2014 roku starosta powiatu augustowskiego. Historyk specjalizujący się w historii regionalnej i historii wojskowości. Jeden z założycieli Augustowsko-Suwalskiego Towarzystwa Naukowego.

Publikacje książkowe

1. *50 lat Zespołu Szkół Zawodowych im. gen. Ignacego Prądzyńskiego w Augustowie (1947–1997)*, Suwałki 1997, ss. 63.
2. *Dzieje Augustowa od założenia miasta do 1945 roku*, Suwałki 1997, ss. 480 [współautorzy Wojciech Batura i Andrzej Makowski].
3. *Augustów. Monografia historyczna*, Augustów 2007, ss. 924 [współautor Andrzej Makowski].
4. *Przerośl. Dzieje miasta i gminy*, Przerośl 2009, ss. 448.
5. *Przeroślanie i Przerośl na starej fotografii*, Przerośl 2012, ss. 232, [wybór i opracowanie, współautor Jarosław Rynkiewicz].
6. *W blasku i cieniu Augustowa. Z dziejów obszaru gminy Augustów*, Augustów 2014, ss. 287.
7. *1 Pułk Ułanów Krechowieckich im. płk. Bolesława Mościckiego*, Augustów – Suwałki 2015, ss. 516.
8. *Dowódcy 1 Pułku Ułanów Krechowieckich im. płk. Bolesława Mościckiego*, Augustów – Suwałki 2020, ss. 206.

Artykuły naukowe w pracach zbiorowych

1. *Przerośl. Zarys dziejów*, [w:] *Najpiękniejszy zakątek Polski. 400 lat Przerośli*, oprac. red. A. Soroka, Przerośl 1992, ss. 43–95.
2. [rec.] A. Dobroński, W. Monkiewicz, *Ofiary terroru niemieckiego na Suwalszczyźnie 1939–1945*, „Białostoczczyzna” 1994, nr 4, s. 119–121.
3. *Infrastruktura techniczna Augustowa w XIX wieku*, „Białostoczczyzna” 1995, nr 2, s. 10–17.
4. *Biografie suwańskie, cz. 3*, Suwałki 1996 [autor biogramu: Henryk Marconi].
5. *Infrastruktura społeczna Augustowa w XIX wieku*, „Białostoczczyzna” 1996, nr 1, s. 12–23.
6. *Rolnictwo w Augustowie w XIX wieku do I wojny światowej*, „Białostoczczyzna” 1996, nr 4, s. 31–39.
7. *Zajęcia pożarolnicze mieszkańców Augustowa w XIX wieku do wybuchu I wojny światowej*, „Białostoczczyzna” 1996, nr 3, s. 34–52.
8. *Cmentarz w Augustowie*, „Jaćwież” 2000, nr 9, s. 13–15.
9. *Cmentarz w Przerośli*, „Jaćwież” 2000, nr 10, s. 12–13.
10. *Cmentarz w Krasnymborze*, „Jaćwież” 2001, nr 16, s. 18–20.
11. *Konflikty Augustowa ze starostwem augustowskim w okresie przedrozbiorowym*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2001, t. 1, s. 75–80.
12. *Od berlinek do jachtów pełnomorskich*, „Jaćwież” 2001, nr 15, s. 24–27.
13. *Pogranicze przed wybuchem*, „Jaćwież” 2001, nr 16, s. 29–31.
14. *Przyczynki do dziejów powojennej konspiracji na terenie powiatu suwańskiego. Dokumenty AK-AKO-WiN w zbiorach Muzeum Okręgowego w Suwałkach*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2001, t. 1, s. 93–103 [współautor Krzysztof Skłodowski].
15. *Władze Augustowa w okresie przedrozbiorowym*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2001, t. 1, s. 67–74.
16. *Biografie suwańskie, cz. 5*, Suwałki 2002 [autor biogramów: Jan Kłoczko, Stanisław Stankiewicz].
17. *Cmentarz w Szczepce*, „Jaćwież” 2002, nr 17, s. 12–14.
18. *Powstanie Styczniowe 1863 roku na Augustowszczyźnie*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2002, t. 2, s. 47–66.
19. [rec.] *75 lat Zespołu Szkół Ogólnokształcących w Augustowie*, praca zb. pod red. T. Bendiga, Augustów 2002, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2002, t. 2, s. 207–209.
20. *Ostatni kameduli węgierscy*, „Jaćwież” 2003, nr 23, s. 39–41.
21. *Szlacheckie gniazda. Przerośl Mała*, „Jaćwież” 2003, nr 21, s. 8–11.
22. *Władze Augustowa w okresie międzywojennym*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2003, t. 3, s. 35–64.
23. [rec.] S. Łaniec, *Północna Suwalszczyzna w powstaniu styczniowym*, Toruń 2002, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2003, t. 3, s. 204–207.
24. *Stosunki handlowe na pograniczu polsko-litewsko-pruskim na początku drugiej połowy XVIII wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2004, t. 4, s. 303–344.
25. *Dzieje oświaty w Augustowie do wybuchu drugiej wojny światowej*, „Rocznik Augustowsko-Suwański” 2005, t. 5, s. 75–108.
26. *Jan Hipolit Litewski (1893–1939) – pułkownik, dowódca 1 Pułku Ułanów Krechowickich*, [w:] *Słownik biograficzny białostocko-lomżyńsko-suwański*, Białystok 2005, z. 3, s. 102–105.

27. *Jesienna pożoga 1914 r.*, „Jaćwież” 2005, nr 27–28, s. 36–38.
28. *Pomniki i tablice w Augustowie*, „Jaćwież” 2005, nr 32, s. 47–58.
29. *Stanisław Orechwa (1814–1863) – urzędnik, konspirator, powstaniec styczniowy*, [w:] *Słownik biograficzny białostocko-łomżyńsko-suwalski*, Białystok 2005, z. 3, s. 121–123.
30. *1 Pułk Ułanów Krechowieckich w Augustowie*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2006, t. 6, s. 89–122.
31. *Augustowscy zesłańcy na Syberii*, [w:] *Przez krzyż do niepodległej szli. Pamięci Sybiraków deportowanych z augustowskiej ziemi*, Augustów 2007, s. 7–14 [współautor Andrzej Makowski].
32. *Inteligencja miasta powiatowego na przełomie XIX i XX wieku na przykładzie Augustowa*, [w:] *Środowiska inteligentkie Suwalszczyzny oraz ziem ościennych w okresie zaborowym i II Rzeczypospolitej*, Suwałki – Białystok 2007, s. 87–103.
33. *Organizacja i działania augustowskiego obwodu Polskiej Organizacji Wojskowej*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2007, t. 7, s. 51–77.
34. *Przerośł w okresie zaborów*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2008, t. 8, s. 41–92.
35. *Handlowe znaczenie Rajgródu na początku drugiej połowy XVIII wieku*, [w:] *Rajgród. Referaty z sesji historycznej 8 sierpnia 2009 r.*, Białystok 2009, s. 33–40.
36. *Opozycyjne poglądy i postawy mieszkańców Augustowa w okresie historycznych przełomów w latach 1956–1970*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 51–74.
37. *Przyczynek do dziejów opozycji politycznej na Suwalszczyźnie w latach 1979–1980*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 121–126.
38. *1 Pułk Ułanów Krechowieckich w Augustowie 1921–1939*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2011, nr 4, s. 55–86.
39. *Antysocjalistyczne akcje propagandowe w Augustowie w latach 1980–1984*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 209–222.
40. *Starostowie augustowscy w okresie międzywojennym*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 193–202 [współautor Janusz Mierzwa].
41. *Pułkownik dyplomowany Edward Maliszewski*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2013, z. 26, s. 5–17.
42. *Walka o odzyskanie kościoła, obrazu i ustanowienie parafii Matki Boskiej Częstochowskiej w Augustowie*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2013, t. 13, s. 153–174.
43. *Aktywność społeczna mieszkańców Sztabina na początku XX wieku*, [w:] *Aktywni w codzienności. Z dziejów instytucji i stowarzyszeń Gminy Sztabin*, Sztabin 2014, s. 7–12.
44. *Augustów w początkowym okresie pierwszej wojny światowej*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 119–130.
45. *Mobilizacja i przygotowanie obronne 1 Pułku Ułanów Krechowieckich w 1939 roku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 221–242.
46. *Z dziejów stowarzyszeń w Sztabinie w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] *Aktywni w codzienności. Z dziejów instytucji i stowarzyszeń Gminy Sztabin*, Sztabin 2014, s. 13–20.
47. *Umocnienia i obrona kluczowych pozycji odcinka Augustów w wojnie 1939 roku*, [w:] *Fortyfikacje Polski północno-wschodniej*, Warszawa 2015, s. 111–142.

48. *Próby rejestracji niezależnych stowarzyszeń w Augustowie po „październikowej odwilży” 1956 roku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2016, t. 16, s. 137–144.
49. *Dowódcy 1 Pułku Ułanów Krechowieckich im. płk. B. Mościckiego*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2018, z. 31, s. 25–109.
50. *Działania oddziału partyzanckiego płk. K. Ramotowskiego „Wawra” w guberni augustowskiej w powstaniu styczniowym 1863 r.*, [w:] *Działania nieregularne w dziejach wojskowości polskiej*, Warszawa 2018, s. 103–153.
51. *Ekspansja gospodarcza Augustowa na ziemię Wielkiego Księstwa Litewskiego w okresie staropolskim*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2018, t. 18, s. 5–14.
52. *Wielkie uroczystości państwowe w Augustowie w początkach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2018, t. 18, s. 147–155.
53. *Z dziejów Powiatu Augustowskiego*, [w:] *Powiat augustowski. Przeszość i teraźniejszość*, Augustów 2018, s. 5–46.
54. *4 Pułk Ułanów pod dowództwem płk. Jana Hipolita Kozińskiego w Augustowie w latach 1815–1816*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2019, t. 19, s. 99–115.
55. *Kawalerzysta, starosta, minister rządu RP na uchodźstwie. W kręgu biografii Stefana Eichlera*, [w:] *„...oddanie służbie bez reszty”. Studia z dziejów Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie w stulecie jej utworzenia (1919–2019)*, Warszawa 2019, s. 87–106.
56. *Oficerowie 1 Pułku Ułanów Krechowieckich – absolwenci i wykładowcy WSzWoj.*, [w:] *U progu stulecia. Studia z dziejów WSzWoj. w Warszawie*, Warszawa 2019, s. 91–136.
57. *Bój pod Długoborzem 11 września 1939 roku. Bratobójcze starcie 1 Pułku Ułanów Krechowieckich z II batalionem 71 Pułku Piechoty*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2020, t. 20, s. 69–103.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Z dziejów. Założenie miasta Przerośli*, „Przeroślak” 1991, nr 5.
2. *Najsłynniejszy starosta przeroślski*, „Przeroślak” 1992, nr 40.
3. *Obchody świąt państwowych w Przerośli w okresie międzywojennym*, „Przeroślak” 1992, nr 25.
4. *Przemyt w Przerośli*, „Przeroślak” 1992, nr 38.
5. *Przerośl w czasie wojny obronnej 1939 r.*, „Przeroślak” 1992, nr 26.
6. *Przeroślskie odpusty*, „Przeroślak” 1992, nr 35.
7. *Przywilej miejski Przerośli*, „Przeroślak” 1992, nr 36.
8. *Ruch ludowy w Przerośli*, „Przeroślak” 1992, nr 41.
9. *Wielki strajk chłopski*, „Przeroślak” 1992, nr 21.
10. *Wojenne losy Przeroślaków*, „Przeroślak” 1992, nr 27–28.
11. *Z dziejów parafii Przerośl*, „Przeroślak” 1992, nr 30–31.
12. *Z dziejów szkolnictwa w Przerośli*, „Przeroślak” 1992, nr 24.
13. *Źródła utrzymania mieszkańców Przerośli. Przemysł i handel*, „Przeroślak” 1992, nr 34.
14. *Źródła utrzymania mieszkańców Przerośli. Rzemiosło*, „Przeroślak” 1992, nr 33.
15. *Dochody miasta Przerośli w okresie Królestwa Polskiego*, „Przeroślak” 1993, nr 56–57.
16. *Gospodarka miasta Przerośli*, „Przeroślak” 1993, nr 54–55.
17. *Ludność miasta Przerośli*, „Przeroślak” 1993, nr 48–49.
18. *Moralność urzędnicza. Kiedyś w Przerośli w XIX wieku*, „Krajobrazy” 1993, nr 47.
19. *Obozowe wigilie*, „Przeroślak” 1993, nr 58.
20. *Struktura społeczna i majątkowa przeroślskich mieszczan*, „Przeroślak” 1993, nr 50–52.

21. Szlachta w okolicy Przerośli, „Przeroślak” 1993, nr 53.
  22. Układ przestrzenny Przerośli, „Przeroślak” 1993, nr 45–47.
  23. Wielka zaraza, „Przeroślak” 1993, nr 44.
  24. Wypad na Cimochy, „Krajobrazy” 1993, nr 50.
  25. Z Przerośli. Największy skandal dwudziestolecia, „Krajobrazy” 1993, nr 45.
-
26. Ach, te dzieci, „Krajobrazy” 1994, nr 16.
  27. Augustowskiej lampy czar, „Krajobrazy” 1994, nr 32.
  28. Bitwa pod Filipowem, „Krajobrazy” 1994, nr 25.
  29. Dżuma, „Krajobrazy” 1994, nr 23.
  30. Garnizon carski w Augustowie, „Krajobrazy” 1994, nr 34.
  31. Jesienna pożoga 1914 r., „Krajobrazy” 1994, nr 47.
  32. Retro. Prostytucja w Augustowie, „Krajobrazy” 1994, nr 5.
  33. Szpiegowska kariera Żyda z Przerośli, „Krajobrazy” 1994, nr 1.
  34. Świnie w parku, „Krajobrazy” 1994, nr 48.
  35. Wielki pożar lasu, „Krajobrazy” 1994, nr 30.
  36. Wszystko o Przerośli (w latach 1870–1915), „Szelment” 1994, nr 7.
  37. Wybory sprzed 56 lat, „Krajobrazy” 1994, nr 3.
-
38. Bydło na ulicy, „Krajobrazy” 1995, nr 7.
  39. Kaplica Upadającego Pana Jezusa, „Wspólnota. Augustowski dodatek do »Martyrii«” 1995, nr 4.
  40. Nie kupuj u Żyda, „Krajobrazy” 1995, nr 39.
  41. Oblawa Augustowska. Giby – oblawa – NKWD. Geneza, „Krajobrazy” 1995, nr 32.
  42. Początki niepodległości na Ziemi Augustowskiej, „Wspólnota. Augustowski dodatek do »Martyrii«” 1995, nr 8.
  43. Przerośl, „Szelment” 1995, nr 11.
  44. Samowolka sprzed 100 lat, „Krajobrazy” 1995, nr 13.
  45. Tragiczny epilog Armii Krajowej Na Suwalszczyźnie. Geneza oblawy, „Wspólnota. Augustowski dodatek do »Martyrii«” 1995, nr 5–6.
  46. W służbie wywiadu, „Krajobrazy” 1995, nr 5.
  47. Wszystko o Przerośli (w latach 1870–1915) cd., „Szelment” 1995, nr 10.
  48. Zaczarowane drożki, „Krajobrazy” 1995, nr 12.
-
49. Augustów w starej fotografii. Cerkiew, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 3.
  50. Augustów w starej fotografii. Kolumna, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 10.
  51. Augustów w starej fotografii. Koszary, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 4.
  52. Augustów w starej fotografii. Kościół Krechowiaków, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 8.
  53. Augustów w starej fotografii. Kościół Najświętszego Serca Jezusowego, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 9.
  54. Augustów w starej fotografii. Park, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 5.
  55. Augustów w starej fotografii. Rynek, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 2.
  56. Augustów w starej fotografii. Synagoga, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 6.
  57. Augustów w starej fotografii. Ulica Długa, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 7.
  58. Dzieje lipcowej oblawy 1945 r., „Przegląd Augustowski” 1996, nr 5.
  59. Dzieje manifestacji z 1861 roku, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 8.
  60. Dzieje największej augustowskiej fortuny w XIX wieku, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 1.
  61. Nieznana bitwa o Augustów z 1831 r., „Przegląd Augustowski” 1996, nr 7.
  62. Początki straży ogniowej w Augustowie, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 6.
  63. Postawy polityczne augustowian przed I wojną światową, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 10.

64. *Stowarzyszenia w Augustowie przed I wojną światową*, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 9.
65. *Wojewódzkie szanse Augustowa w XIX wieku*, „Przegląd Augustowski” 1996, nr 3.
-
66. *Augustów w starej fotografii. Baraki*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 7.
67. *Augustów w starej fotografii. I wojna światowa*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 2.
68. *Augustów w starej fotografii. I wojna światowa*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 3.
69. *Augustów w starej fotografii. I wojna światowa*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 4.
70. *Augustów w starej fotografii. I wojna światowa*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 5.
71. *Augustów w starej fotografii. Most na Necie*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 12.
72. *Augustów w starej fotografii. Most zwodzony*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 11.
73. *Augustów w starej fotografii. Na targu*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 9.
74. *Augustów w starej fotografii. Strony Rynku*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 8.
75. *Augustów w starej fotografii. Unicka cerkiew*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 1.
76. *Augustów w starej fotografii. Uroczystości*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 13.
77. *Augustów w starej fotografii. W szpitalu*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 10.
78. *Oświetlenie uliczne w dawnym Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 10.
79. *Początki komunikacji na Augustowszczyźnie*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 7.
80. *Początki najstarszej szkoły zawodowej w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 12.
81. *Przypadek nocnego stróża*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 2.
82. *Rozrywki w Augustowie przed I wojną światową*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 1.
83. *Spory Augustowa o łąki*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 5.
84. *W augustowskim więzieniu w XIX wieku*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 3.
85. *Władze Augustowa przed I wojną światową*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 11.
86. *Założenie Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 6.
87. *Żydzi w Augustowie przed I wojną światową*, „Przegląd Augustowski” 1997, nr 4.
-
88. *Augustów w starej fotografii. Kościoły*, „Przegląd Augustowski” 1998, nr 1.
89. *Samowolka sprzed stu lat*, „Przegląd Augustowski” 1998, nr 1.
90. *Tajemnice archiwalnej mapy*, „Przegląd Augustowski” 1998, nr 4.
-
91. *Organizacja gwardii narodowej w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 1999, nr 11.
-
92. *Gimnazjalna inicjatywa*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 8.
93. *Jeleniewo królewskie*, „Szelment” 2000, nr 5.
94. *Napad powstańców na kasę*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 10.
95. *Požoga sprzed wieku*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 5.
96. *Przechody i postoje wojsk w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 5.
97. *Przerośl grodzka*, „Szelment” 2000, nr 3.
98. *Rozminowywanie Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 9.
99. *Rutka Tartak i Szypliszki. Miejscowości z bogatą tradycją*, „Szelment” 2000, nr 6–7.
100. *Sprawiedliwość w przedrozbiorowym Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 6.
101. *Staropolskie władze Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 1.
102. *Stosunki mieszczan z Żydami*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 2.
103. *Wiżajny miejskie*, „Szelment” 2000, nr 4.
104. *Z pomocą powstańcom styczniowym*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 11.
105. *Wiązki króla Władysława IV z Augustowem*, „Przegląd Augustowski” 2000, nr 7.
-
106. *Augustowskie rolnictwo po potopie*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 11.
107. *Augustowskie starostwo*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 4.

108. *Augustowskie towarzystwa*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 8.
 109. *Augustów w starej fotografii. Uliczne widoki*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 5.
 110. *Augustów w starej fotografii. Zalew na Netcie*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 4.
 111. *Działalność Ligi Lotniczej w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 7.
 112. *Ekscesy w dawnym Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 10.
 113. *Fabryka statków w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 1.
 114. *Konflikty miasta ze starostwem*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 5.
 115. *Początki władzy w powojennym Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 3 [współautor Andrzej Makowski].
 116. *Śluby i chrzty w dawnym Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 9.
 117. *Z dziejów parafii w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2001, nr 6.
-
118. *Augustowianie w powstaniu styczniowym*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 1.
 119. *Augustowscy inteligenci sprzed lat*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 5.
 120. *Bursa w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 5.
 121. *Inspekcja premiera w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 4.
 122. *Kampania wyborcza 1927 r.*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 12.
 123. *Kto pamięta strażaka*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 11.
 124. *Ostatni ogrodnik*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 7.
 125. *Powstańcze rodziny*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 3.
 126. *Produkcja lemoniady w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 9.
 127. *Przejażdżki na Necku*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 8.
 128. *Rosjanie w powstaniu styczniowym*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 4.
 129. *Słownik augustowski (1)*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 6.
 130. *Słownik augustowski (2)*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 7.
 131. *Słownik augustowski (3)*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 8.
 132. *Słownik augustowski (4)*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 9.
 133. *Słownik augustowski (5)*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 10.
 134. *Słownik augustowski (6)*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 11.
 135. *Słownik augustowski (7)*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 12.
 136. *Śmierć na służbie*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 10.
 137. *Trudne początki policji*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 9.
 138. *W księgarni Krzywińskich*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 6.
 139. *Życiorysy powstańców styczniowych*, „Przegląd Augustowski” 2002, nr 2.
-
140. *Augustów w początkach I wojny światowej*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 9.
 141. *Listopadowe rocznice w okresie międzywojennym*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 11.
 142. *Lotnicy z Żarnowa*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 3.
 143. *Lotnik z Kolnicy*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 5.
 144. *Lotnik z Kolnicy (uzup.)*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 7.
 145. *Początki ruchu socjalistycznego w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 10.
 146. *Politycy pod prysznicem*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 7.
 147. *Słownik augustowski (8)*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 2.
 148. *Słownik augustowski (9)*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 6.
 149. *Słownik augustowski (10)*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 8.
 150. *Trotuary sprzed 100 lat*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 11.
 151. *Węgiel na Augustowszczyźnie*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 1.
 152. *Zenon Milanowski, pilot z Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2003, nr 2.

153. *Augustowianie w armii carskiej*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 10.
154. *Bohaterowie walk o niepodległość Augustowszczyzny w latach 1915–1919*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 12.
155. *Demonstracje w Augustowie w okresie międzywojennym*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 5.
156. *Epizody z powstania styczniowego na ziemi sztabińskiej*, „Nasz Sztabiński Dom” 2004, nr 1.
157. *Lotnicy – absolwenci seminarium i gimnazjum w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 7.
158. *Pierwsze samochody i pierwsi kierowcy w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 8.
159. *Początki ideologii komunistycznej w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 2.
160. *Początki komunikacji autobusowej na Augustowszczyźnie*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 9.
161. *Politycy pod prysznicem*, „Nasz Sztabiński Dom” 2004, nr 3.
162. *Pułkownik Jan Litewski – dowódca Krechowiaków*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 6.
163. *Strajki w Augustowie w okresie międzywojennym*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 4.
164. *W walce o niepodległość Augustowszczyzny w latach 1915–1919*, „Przegląd Augustowski” 2004, nr 11.
165. *Augustowscy burmistrzowie – bohaterowie walk o niepodległość w latach 1918–1920*, „Przegląd Augustowski” 2005, nr 7.
166. *Augustowscy inspektorzy oświaty w okresie międzywojennym*, „Przegląd Augustowski” 2005, nr 11.
167. *Augustowscy starostowie w okresie międzywojennym*, „Przegląd Augustowski” 2005, nr 9.
168. *Augustów w okresie okupacji bolszewickiej w 1920 r.*, „Przegląd Augustowski” 2005, nr 2.
169. *Bohaterskie czyny Michała Łazarskiego w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r.*, „Nasz Sztabiński Dom” 2005, nr 9.
170. *Burmistrz Antoni Antoniewicz i wojenne czyny jego synów*, „Przegląd Augustowski” 2005, nr 8.
171. *Inicjatywy społeczne nauczycieli w Augustowie w okresie międzywojennym*, „Przegląd Augustowski” 2005, nr 13.
172. *Kawalerowie Krzyża Walecznych – augustowscy bohaterowie wojny 1920 r.*, „Przegląd Augustowski” 2005, nr 6.
173. *Kawalerowie orderu Virtuti Militari – augustowscy bohaterowie wojny 1920 r.*, „Przegląd Augustowski” 2005, nr 4.
174. *Kierownicy augustowskich szkół w okresie międzywojennym*, „Przegląd Augustowski” 2005, nr 12.
175. *Najdzielniejsi oficerowie augustowskiego obwodu POW*, „Przegląd Augustowski” 2005, nr 1.
176. *Walki na przedpolach Augustowa w 1920 r.*, „Przegląd Augustowski” 2005, nr 3.
177. *Władze powiatu augustowskiego w okresie międzywojennym*, „Przegląd Augustowski” 2005, nr 10.
178. *1 Pułk Ułanów Krechowieckich w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 4.
179. *Antoni Warakomski – ksiądz i żołnierz*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 9.
180. *Janusz Komorowski – pierwszy olimpijczyk z Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 3.
181. *Krechowieccy dowódcy*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 7.
182. *Krechowieckie tradycje i uroczystości*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 6.
183. *Najwybitniejsi maturzyści pierwszego egzaminu dojrzałości w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 11.
184. *Początki sportu w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 2.
185. *Początki szkolnictwa średniego w Augustowie*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 10.
186. *Podpułkownik Maliszewski – wybitny artylerzysta z Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 1.
187. *Zawsze dzielni, wszędzie znani, krechowieccy to ulani*, „Przegląd Augustowski” 2006, nr 5.

188. *Turystyczne początki Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2007, nr 1.
189. *Założenie Augustowa*, „Przegląd Augustowski” 2007, nr 5.
190. *Kapitan Antoni Karp „Jarząbek”, twórca i dowódca struktur wojskowego polskiego państwa podziemnego w powiecie augustowskim*, „Nasz Sztabiński Dom” 2008, nr 4.
191. *Waleczne czyny Antoniego Murawskiego w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 roku*, „Nasz Sztabiński Dom” 2008, nr 7.
192. *Lipsk dziegiem słynący*, „Echo Lipska” 2011, nr 144.

Tadeusz Trzaskalik (ur. 1950), prof. dr hab. Ukończył studia matematyczne na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Od 1975 roku pracuje na Uniwersytecie Ekonomicznym w Katowicach, gdzie uzyskał doktorat, habilitację oraz tytuł naukowy profesora nauk ekonomicznych. Pełnił funkcję prorektora do spraw współpracy z zagranicą, był kierownikiem uczelnianego Studium Doktoranckiego oraz wieloletnim kierownikiem Katedry Badań Operacyjnych. Obecnie jest członkiem prezydium Komitetu Statystyki i Ekonometrii Polskiej Akademii Nauk. Autor i redaktor wielu publikacji naukowych

i prac dydaktycznych, kierownik naukowy międzynarodowych oraz krajowych konferencji naukowych, redaktor naczelny czasopisma „Multiple Criteria Decision Making”, członek komitetów redakcyjnych kilku czasopism naukowych. Rodzinnie związany z regionem augustowsko-suwalskim. W latach 1999–2006 był wykładowcą w Wyższej Szkole Służby Społecznej w Suwałkach, a od 2008 roku w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Suwałkach. Jest również absolwentem Akademii Muzycznej w Katowicach w klasie fortepianu. W swym dorobku artystycznym ma wiele koncertów w kraju i za granicą oraz siedem płyt nagranych w studiu Polskiego Radia w Katowicach.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych [dotyczące historii]

1. *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLVII/3, Warszawa – Kraków 2011, s. 425-426 [autor biogramu: Szczęsnowicz Wincenty, współautor Henryk Sułkowski].
2. *Ksiądz Stanisław Szczęsnowicz – kapłan i polityk*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 77–87.
3. [rec.] H. Sułkowski, *Przyjaźnią ogarnąć świat. O kapitanie Wincentym Szczęsnowiczu (Swiczu) i jego Klubie Korespondencyjnym*, Słobódka 2012, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2013, t. 13, s. 197–200.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Wincenty Szczęsnowicz (1899–1987). Materiały źródłowe*, [oprac.] CD dołączony do książki: Henryk Sułkowski, *Przyjaźnią ogarnąć świat. O kapitanie Wincentym Szczęsnowiczu (Swiczu) i jego Klubie Korespondencyjnym*, Słobódka 2012.

Łukasz Wnukowski (ur. 1987), archiwista. Absolwent IV Liceum Ogólnokształcącego w Suwałkach. W 2011 roku ukończył studia na kierunku historia ze specjalnością archiwistyczną na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Początkowe zainteresowania badawcze skupił wokół Imperium Rzymskiego, pisząc pracę pod kierunkiem prof. dr. hab. Leszka Mrozewicza na temat konduktu pogrzebowego cesarza oraz arystokracji rzymskiej. Od 2017 roku związany z Archiwum Państwowym w Suwałkach, gdzie rozpoczął zgłębianie historii regionalnej. Obecnie bada dokumenty wytworzone na Suwalszczyźnie przez władze niemieckie w 1919 roku.

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Freikorps Diebitsch na Suwalszczyźnie w 1919 roku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2019, t. 19, s. 53–73.
2. [rec.] Heidrun Künzel, *Feldpost von Udo. Soldat einer Aufklärungsabteilung (1938–1942)*, Arnstein 2016; Heidrun Künzel, *Lazarett und Ersatzdienst (1941–1943)*, Arnstein 2019; Heidrun Künzel, *Udos letzte Post. Ersatz und Heimatdienst (1944–1945)*, Arnstein 2019, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2020, t. 20, s. 161–163.

Marcin Zwolski (ur. 1977), dr, historyk, od 2017 roku kierownik Działu Naukowego Muzeum Pamięci Sybiru, wcześniej wieloletni pracownik naukowy Oddziału IPN w Białymstoku. Redaktor naczelny magazynu „Sybir” oraz wiceprezes Zarządu Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Białymstoku. Specjalizuje się w historii najnowszej. Interesuje się w szczególności historią represji sowieckich i komunistycznych lat 1939–1956 oraz kształtowaniem się opozycji demokratycznej w latach 1976–1989. Autor i współautor ponad 200 publikacji. Inicjator i konsultant historyczny prac ekshumacyjnych na terenie Aresztu Śledczego w Białymstoku i w innych miejscach w Polsce północno-wschodniej, w wyniku których odnaleziono i ekshumowano szczątki ponad 500 ofiar zbrodni niemieckich i sowieckich.

Publikacje książkowe

1. *„W imieniu Rzeczypospolitej...”. Skazani na karę śmierci w woj. białostockim w latach 1944–1956*. Katalog wystawy, Białystok 2006, ss. 63 [oprac. wspólnie z Piotrem Łapińskim].
2. *Exodus – deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Warszawa – Białystok 2008, ss. 164 [red.].
3. *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Bielsku Podlaskim (1944–1956)*, Białystok 2008, ss. 288 [współautor Tomasz Danilecki].

4. *Więzenie w Białymstoku w latach 1944–1956*, Białystok 2011, ss. 496.
5. Zbigniew Rečko „Trzynastka” (1923–1946). *Bohater białostockiego podziemia*, Białystok 2011, ss. 72 [red.].
6. *Tam też była „Solidarność”. Małe ośrodki ruchu związkowego i ich rola w latach 1980–1990*, Białystok 2012, ss. 248 [red. wspólnie z Anna Pyżewską].
7. *Śladami zbrodni okresu stalinowskiego w województwie białostockim*, Białystok 2013, ss. 456.
8. H. Bogusławska, *Była taka rodzina*, Białystok 2017, ss. 141 [red. wspólnie z Wojciechem Śleszyńskim].
9. *Poszukiwanie i identyfikacja ofiar zbrodni systemów totalitarnych. Doświadczenia polskie w kontekście europejskim*, Białystok – Warszawa 2018, ss. 368 [red.].
10. *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 3, Warszawa 2019, s. 720 [red. wspólnie z Grzegorzem Waligórą, Łukaszem Sołtysikiem, Kamilem Dworaczkim, Leszkiem Próchniakiem].
11. *Przyszli ze Wschodu. Okupacja sowiecka ziem wschodnich II Rzeczypospolitej (1939–1941)*, Białystok 2019, ss. 160 [współautor Wojciech Śleszyński].

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Aparat represji wobec podziemia niepodległościowego w latach 1944–1956 na pograniczu polsko-białorusko-litewskim*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2001, nr 11, s. 70–71.
2. *Bez nagrobków*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 3–4, s. 73–75.
3. *Lepsza piłka nożna niż Feliks Dzierżyński*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 10, s. 40–46.
4. *Metody tworzenia i działania urzędów na przykładzie terenów północno-wschodniej Polski*, „Wiadomości Ziemiańskie” 2003, nr 15 [współautor Tomasz Danilecki].
5. *Podlasie i Suwalszczyzna*, [w:] *Stan wojenny w Polsce 1981–1983*, Warszawa 2003, s. 413–475 [współautor Tomasz Danilecki].
6. *„Praworządność ludowa” czyli co robić ze zwłokami*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 7, s. 23–28.
7. *Wykonywanie wyroków kary śmierci w polskich więzieniach grudzień 1954 – kwiecień 1956*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1, s. 263–274 [oprac.].
8. *Źródła do dziejów stanu wojennego na terenie województwa suwalskiego i łomżyńskiego*, [w:] *Pogranicze polsko-litewsko-białoruskie. Źródła historyczne, stan badań*, Białystok 2003, s. 183–190.
9. *Sytuacja „młodocianych więźniów” w latach 1945–1956 na przykładzie więzienia w Białymstoku*, [w:] *Terror i konspiracja. Młodzież wobec indoktrynacji komunistycznej 1945–1956*, Białystok 2004, s. 74–82.
10. *Ucieczka z więzienia w Białymstoku 9 maja 1945 r.*, [w:] *Studia i materiały do dziejów północno-wschodnich ziem Polski (1939–1989)*, Białystok 2004, s. 89–104.
11. *Żołnierze podziemia niepodległościowego w więzieniu w Białymstoku po 1944 r. (uwagi wstępne)*, [w:] *Podziemie niepodległościowe w województwie białostockim w latach 1944–1956*, Warszawa 2004, s. 140–148.
12. [rec.] T. Strzembosz, *Antysowiecka partyzantka i konspiracja nad Biebrzą X 1939 – VI 1941*, Warszawa 2004, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2004, nr 5, s. 191–192.

13. *Deportacje internowanych Polaków z województwa białostockiego 1944–1945*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2005, nr 2, s. 89–107.
14. *Ostatnia kara śmierci na Białostocczyźnie*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 12, s. 40–46.
15. *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Bielsku Podlaskim w latach 1944–1949. Zarys monografii*, [w:] „Zwyczynaj” resort. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, Warszawa 2005, s. 109–134 [współautor Tomasz Danilecki].
16. *Region Pojezierze a Region Białystok – dwie „Solidarności” w stanie wojennym*, [w:] *Początki „Solidarności” w północno-wschodniej Polsce (1980–1981)*, Białystok 2005, s. 75–87.
17. *Rywalizacja zawodowa Polaków i Białorusinów w więzienictwie białostockim po 1944 roku*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie w województwie białostockim w latach 1939–1956*, Warszawa 2005, s. 118–124.
18. *Jak Zbyszek Rećko wyprowadził w pole gestapo*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2006, nr 1–2, s. 44–52.
19. *„Pawilony śledcze” oraz areszty podległe Wydziałom Śledczym WUBP w świetle inspekcji z 1952 r., „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”* 2006, nr 2(4), s. 358–370 [oprac.].
20. *Represje władz wobec NSZZ „Solidarność” Regionu „Pojezierze” w stanie wojennym*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2006, t. 6, s. 47–54.
21. *Bolesław Bubieńczyk*, [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 3, Kraków – Warszawa – Wrocław 2007, s. 64–67.
22. *Konferencja naukowa „Exodus – deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań”*. Białystok, 6 września 2007 r., „Biuletyn Historii Pogranicza” 2007, nr 8, s. 168–172.
23. *Deportacje internowanych Polaków w głąb ZSRS 1944–1945*, [w:] *Exodus – deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, Warszawa – Białystok 2008, s. 40–49.
24. *Ocena sytuacji polityczno-operacyjnej woj. suwalskiego w 1982 r. w świetle raportu komendanta wojewódzkiego MO w Suwałkach*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2008, t. 8, s. 187–204 [oprac.].
25. *Tajny współpracownik w Zarządzie Regionu Pojezierze*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2008, t. 8, s. 135–144.
26. *Augustowska Grupa Oporu*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2009, t. 9, s. 153–159.
27. *Ośrodek Odosobnienia dla Internowanych Kobiet w Gołdapi (6 I – 24 VII 1982 r.)*, [w:] *Kobiety internowane. Gołdap 1982*, Białystok 2008, wyd. 2 poprawione Białystok 2009, s. 9–41.
28. *Represje wobec ludności cywilnej po wkroczeniu Armii Czerwonej w latach 1944–1945*, [w:] *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, Warszawa 2009, s. 271–278.
29. *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 1, Warszawa 2010, [autor biogramów: Bacewicz Jan, Bajer Piotr, Biegalski Lech Antoni, Borowska Monika Urszula, Ćmielewski Jerzy, Hamerszmit Kazimierz Aleksander, Kolankiewicz Wiesław, Łanczkowski Romuald, Mrozińkiewicz Bożena Maria, Słabiński Jarosław Ludwik, Tylenda Tadeusz Waclaw, Zadrag Krzysztof Antoni oraz hasel: „Ława”, Parafia św. Aleksandra w Suwałkach, Region Pojezierze NSZZ „Solidarność”].
30. *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 4, Kraków – Warszawa – Wrocław 2010 [autor biogramów: Franciszek Gosk, Zbigniew Rećko, Hipolit Rożnowski].
31. *NSZZ „Solidarność” Region Pojezierze*, [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, t. 5, *Polska środkowo-wschodnia*, Warszawa 2010, s. 111–159.
32. *Nieznanymi przeciwko systemowi – stan wojenny w Piszcu*, „Znad Pisy” 2010/2011, nr 19–20, s. 223–236.

33. *Lokalnie, regionalnie, centralnie. Różne wymiary działalności Solidarności Regionu Pojezierze (1980–1981)*, [w:] *O Polskę wolną! O Polskę Solidarną! NSZZ Solidarność w latach 1980–1989*, Gdańsk 2011, s. 32–41.
34. *Amnestie z lat 1945–1956 oraz ich realizacja w więziennictwie. Praktyka ogólnopolska a lokalna specyfika na przykładzie białostockim*, [w:] *Komunistyczne amnestie lat 1945–1947 – drogi do „legalizacji” czy zagłady?*, Warszawa 2012, s. 335–345.
35. *Bohater, o którym mieliśmy zapomnieć*, Biuletyn IPN „pamięć.pl” 2012, nr 7, s. 49–52.
36. *Działalność wydawnicza Regionalnej Komisji Wykonawczej NSZZ „Solidarność” Regionu Pojezierze (1986–1989)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2012, t. 12, s. 223–232.
37. *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2, Warszawa 2012 [autor biogramów: Banasiak Karol Michał, Broc Jerzy Stefan, Chojnowski Marian, Daniłowicz Marek, Karolik Sławomir Ryszard, Kozikowski Jan, Krzysztoporski Wiktor, Marczuk Stanisław, Merecka Weronika, Seredyński Aleksander, Sztabkowski Marek Grzegorz, Zawadzki Jerzy Jan ks. oraz hasel: Augustowska Grupa Oporu, „Bez Debitu”, „Biuletyn Informacyjny MKZ Giżycko”, „Cień”, „Nasz Głos. Pismo Młodzieży Ziem Wschodnich”, Oficyna Wydawnicza Q, Ośrodek Odosobnienia dla Internowanych Kobiet w Gołdapi, „Sens”, „Stetoskop”, „Wiadomości Bieżące”].
38. *„Solidarność” suwalska i giżycka – rywalizacja i współdziałanie*, [w:] *Tam też była „Solidarność”. Małe ośrodki ruchu związkowego i ich rola w latach 1980–1990*, Białystok 2012, s. 49–56.
39. *Śladami zbrodni. Przewodnik po miejscach represji komunistycznych z lat 1944–1956*, Warszawa 2012 [autor hasel: Augustów. Siedziba PUBP/PU ds. BP (1945–1956), Białystok. Siedziba Smiersza (1944–1945) Siedziba MUBP (1945–1946). Placówka Informacji Wojskowej (1946–1957), Białystok. Siedziba WUBP/WU ds. BP (1945–1956), Białystok. Więzienie Karno-Śledcze (1944–1955). Więzienie Centralne (1955–1956), Białystok. Miejsce tajnych pochówków ofiar zbrodni komunistycznych z 1946 r., Bielsk Podlaski. Siedziba PUBP/PU ds. BP (1944–1956), Ełk. Siedziba PUBP (1945), Ełk. Siedziba PUBP/PU ds. BP (1945–1956), Ełk. Więzienie Karno-Śledcze (1946–1956), Gołdap. Siedziba PUBP/PU ds. BP (1945–1956), Grajewo. Siedziba PUBP/PU ds. BP (1945–1956), Kolno. Siedziba PUBP/PU ds. BP (1948–1955/56), Łomża. Siedziba PUBP/PU ds. BP (1945–1956), Olecko. Siedziba PUBP/PU ds. BP (1945–1956), Sokółka. Siedziba PUBP/PU ds. BP (1944–1956), Witny. Gospodarstwo rolne UBP/K ds. BP (1946–1956)], Wojtkowice Glinna. Miejsce publicznego wykonania wyroku śmierci (1946), Wysokie Mazowieckie. Siedziba PUBP (1944–1948), Wysokie Mazowieckie. Siedziba PUBP/PU ds. BP (1948–1956), Obława Augustowska (1945), Augustów. Miejsce przetrzymywania schwytych podczas obławy w lipcu 1945 r., Jasionowo. Miejsce przetrzymywania schwytych podczas obławy w lipcu 1945 r., Krasnybór. Miejsce przetrzymywania schwytych podczas obławy w lipcu 1945 r., Sztabin. Miejsce przetrzymywania schwytych podczas obławy w lipcu 1945 r.
40. *Babski uniwersytet opozycyjny*, Biuletyn IPN „pamięć.pl” 2013, nr 1, s. 43–46.
41. *Białostockie pole śmierci*, Biuletyn IPN „pamięć.pl” 2013, nr 12, s. 64–65.
42. *Duże i małe regiony „Solidarności”: porównanie dynamiki*, [w:] *Solidarność od wewnątrz 1980–1981*, Warszawa 2013, s. 79–89.
43. *Obchody patriotycznych świąt narodowych pod Dębem Wolności w Suwałkach w latach 1980–1989*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2013, t. 13, s. 81–94.
44. *Podziemna prasa RKW-TZR NSZZ „Solidarność” Region Pojezierze 1986–1989*, [w:] *Czas bibuły. Mechanizmy – ludzie – idee*, t. 1, Wrocław 2013, s. 37–45.
45. *Śmierć jako świadoma cena walki o niepodległość w Polsce w latach 1944–1956*, [w:] *W drodze do brzegu życia*, t. 9, Białystok 2013, s. 373–382.
46. *Więzienie w Białymstoku w latach 1912–1944 – kartki z historii*, [w:] *Spółczesność – wojsko – polityka. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Adamowi Czesławowi Dobrońskiemu z okazji 70 urodzin*, Białystok 2013, s. 355–368.

47. *Kadra więzienna w Polsce i w Białymstoku na tle ogółu funkcjonariuszy bezpieki (1944–1956)*, [w:] *W stronę antropologii „bezpieki”. Nieklasyczna refleksja nad aparatem bezpieczeństwa w Polsce Ludowej*, Wrocław 2014, s. 301–314.
48. *Aż do ofiary życia*, Biuletyn IPN „pamięć.pl” 2015, nr 3, s. 30–33.
49. *Cmentarzysko dwóch reżimów*, Biuletyn IPN „pamięć.pl” 2015, nr 2, s. 47–51.
50. *Międzynarodowa konferencja naukowa „Poszukiwanie i identyfikacja ofiar zbrodni systemów totalitarnych. Doświadczenia polskie w kontekście europejskim” Białystok, 25–26 czerwca 2015 r.*, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2015, nr 15, s. 129–133.
51. *Poszukiwanie ofiar zbrodni komunistycznych na terenie województwa podlaskiego (na przykładzie więzienia w Białymstoku)*, [w:] *8/9 V 1945 r. – Wojna się nie skończyła...*, Grajewo 2015, s. 65–78.
52. [rec.] T. Krahel ks., *Przez więzienia i obozy do kapłaństwa. Wojenne losy alumnów Seminarium Duchownego w Wilnie*, Białystok 2015, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2015, nr 15, s. 99–101.
53. *Służba Bezpieczeństwa wobec rolniczej „Solidarności” w województwie suwalskim w 1981 r.*, [w:] *„Opozycja i opór społeczny w Polsce po 1956 roku”, t. 3, Rolnicza „Solidarność” w Polsce 1980–1989*, Warszawa 2016, s. 187–204.
54. [rec.] E. Czerniawska, R. Łanczkowski, K. Orzechowska, *25 lat pracy odrodzonego Senatu na rzecz Polonii i Polaków za granicą*, Warszawa 2015, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2016, nr 16, s. 103–105.
55. *A case study of an unknown mass grave – Hostages killed 70 years ago by Nazi firing squad identified thanks to genetics*, „Forensic Science International” 2017, nr 278, s. 173–176, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0379073817302451> [współautorzy: Andrzej Ossowski, Marta Diepenbroek, Adam Falis, Maria Wróbel, Milena Bykowska-Witowska, Grażyna Zielińska, Maria Szargut, Tomasz Kupiec].
56. *Problems with Transitional Justice in Poland: The Case of the Niechoda Family*, [w:] *Histories (Un) Spoken. Strategies of Survival and Social-Professional Integration in Political Prisoners' Families in Communist Central and Eastern Europe in the '50s and '60s*, Wien-Zürich 2017, s. 341–353.
57. *Sowieckie represje na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej 1943–1945*, „Sybir. Magazyn Muzeum Pamięci Sybiru” 2017, nr 1, s. 40–44.
58. *Testament z za grobu*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2017, nr 10, s. 90–97.
59. *Internowanie jako łatwe narzędzie represji na przykładzie województw północno-wschodniej Polski*, [w:] *Internowani i uwięzieni w stanie wojennym*, Katowice – Warszawa 2018, s. 37–48.
60. *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 5, Warszawa 2018 [autor biogramów: Mieczysław Kaźmierczyk, Edmund Markiewicz].
61. *Organizatorzy – współpracownicy – oponenci. Ewolucja relacji „Solidarności” Przedsiębiorstwa Państwowego „Żegluga Mazurska” w Giżycku z MKZ/ZR NSZZ „Solidarność” Pojezierze 1980–1981*, [w:] *Ogniwa zakładowe i sekcje branżowe NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, Wrocław – Warszawa 2018, s. 357–370.
62. *Powrót do Małej Minusy*, „Sybir. Magazyn Muzeum Pamięci Sybiru” 2018, nr 2, s. 90–91.
63. *Ślady historyczne po miejscach pochówku ofiar powojennych zbrodni komunistycznych na przykładzie Białostocczyzny*, [w:] *Poszukiwanie i identyfikacja ofiar zbrodni systemów totalitarnych. Doświadczenia polskie w kontekście europejskim*, Białystok – Warszawa 2018, s. 55–69.
64. *Z Białegostoku do Ostaszkowa i Stalinogorska*, „Zesłaniec” 2018, nr 72, s. 3–12.
65. [rec.] D. Panto, W. Łukaszun, *Okupacja sowiecka ziem polskich w latach 1939–1941*, Gdańsk 2018, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2018, nr 18, s. 88–91.

66. *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 3, Warszawa 2019 [autor biogramów: Butkiewicz Maciej Jerzy, Jarocki Jan, Koziół Lech Józef, Kułak Jerzy, Mieczkowski Ireneusz, Rutkowski Marek, Sarul Halina Marta, Seskiewicz Halina Agata, Smędzik Aleksander, Steckiewicz Teresa Aniela, Szymborski Stanisław, Wasilewski Wojciech Andrzej, Zabielski Piotr oraz hasel: „Biuletyn Informacyjny”, „Kres”, Obywatelski Komitet Poszukiwań Mieszkańców Suwalszczyzny Zaginionych w Lipcu 1945 r.]
67. *Idea Muzeum Pamięci Sybiru – Sybir*, „Sybir. Magazyn Muzeum Pamięci Sybiru” 2019, nr 3, s. 4–5.
68. *Opozycja przedsierpniowa w województwie suwalskim (1975–1980)*, „Przegląd Historyczny” 2019, t. 110, z. 3, s. 419–439.
69. „Sybir” – nowy periodyk nowego muzeum, „Zesłaniec” 2019, nr 77, s. 89–91.
70. *Życiorys na marginesie książki*, „Sybir. Magazyn Muzeum Pamięci Sybiru” 2019, nr 3, s. 118–119.
71. *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 4, Warszawa 2020 [autor biogramów: Bach Andrzej, Giształowicz Jerzy, Grochowski Julian Ryszard, Kurelski Wojciech Mieczysław, Lasocki Tadeusz, Łomociński Eugeniusz, Maksimowicz Antoni, Sławiński Leszek Jakub, Trocka Teresa oraz hasel: „Biuletyn Informacyjny” (Suwałki), Ośrodek Odosobnienia dla Internowanych w Białymstoku, Ośrodek Odosobnienia w Suwałkach, Ugrupowanie Wolnych Polaków].
72. *Kryzys i karnawał, czyli narodziny i przebieg „rewolucji solidarności”*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 249–257.
73. *W stanie wojennym*, [w:] *Księga 300-lecia Suwałk*, Suwałki 2020, s. 259–269.
74. *Z Moniek na Sybir. Deportacje okresu okupacji sowieckiej 1939–1941*, [w:] *Parafia Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Kazimierza w Mońkach 1920–2020*, Białystok 2020, s. 241–257.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Stan wojenny w Łomżyńskim cz. 1*, „Niedziela. Tygodnik Katolicki. Edycja Łomżyńska” 2002, nr 11.
2. *Wielka ucieczka*, „Kurier Poranny” 2003, nr 107.
3. *Przywróćmy im pamięć*, „Kurier Poranny” z 5 XI 2004.
4. *Gdzie ich groby*, „Kurier Poranny” z 13 V 2005.
5. *Ostatni skazaniec*, „Kurier Poranny” z 7 IV 2006.
6. *Województwo suwalskie w stanie wojennym*, „Posłaniec Historii. Gazeta Okolicznościowa Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku” 2011, nr 1(2).
7. *WRON przeciwko „Solidarności”. Stan wojenny w woj. łomżyńskim*, „Posłaniec Historii. Gazeta Okolicznościowa Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku” 2011, nr 1(2).
8. *Zbyszek był inny...*, „Gazeta Współczesna” z 23 II 2011.
9. *Miłość silniejsza od śmierci*, „Kurier Poranny” („Album białostocki” nr 174) z 3 II 2012 [współautor Adam Dobroński].
10. *Sto lat w cieniu czterdziestu kominów*, „Kurier Poranny” („Album białostocki” nr 192) z 8 VI 2012 [współautor Adam Dobroński].
11. *Cmentarzysko pod więzienną chlewnią*, „Przewodnik Katolicki” 2014, nr 23.
12. *Odkrywanie zbrodni*, „Przewodnik Katolicki” 2014, nr 9.

13. *Zbrodniarze z Nowogrodzkiej*, „Wiadomości Łomżyńskie” 2016, nr 47.
14. *Bolesław Bubińczyk*, „InfoSokółka” 2017, nr 45.
15. *17 września, nie wcześniej, nie później*, „Rzeczpospolita” z 17 IX 2018.
16. *Noc 10 lutego 1940 r. Pamięć o niej jesteśmy winni wszystkim zesłanym*, „Kurier Poranny” 2018, nr 29, („Magazyn”).
17. *Tragiczna wiosna 1940 roku*, „Kurier Poranny”, 2018, nr 73 („Magazyn”).
18. *Białostockie kominy grozy*, „Nasz Dziennik” 2019, nr 299.
19. *Katownia „U Turka”*, „Nasz Dziennik” 2019, nr 271.
20. *Z Sybiru na Powstanie, z Powstania na Sybir*, „Rzeczpospolita” (dodatek „PlusMinus”) 2019, nr 174.
21. *Zbrodnia (nie)doskonała*, „Rzeczpospolita” z 11 IV 2019.
22. *Jak Sowieci narody deportowali*, „Rzeczpospolita” (dodatek: „PlusMinus”) z 13 III 2020.
23. *„Sowiec” mordował osobiście*, „Nasz Dziennik” 2020, nr 43.
24. *Śmierć przy dźwiękach mandoliny*, „Nasz Dziennik” 2020, nr 61.
25. *Zabrali ich w mroźną noc. Deportacja 10 lutego 1940 roku*, „Nasz Dziennik” 2020, nr 33 (dodatek „Myśl jest bronią”).
26. *Zamęczeni, rozstrzelani. Dziesiątki ofiar Urzędu Bezpieczeństwa w Bielsku Podlaskim czekają na odnalezienie*, „Nasz Dziennik” 2020, nr 7.

Krystyna Żabicka (ur. 1963), nauczyciel historii i plastyki w Zespole Szkół Samorządowych w Lipsku (od 2001 roku). W 1995 roku ukończyła studia wyższe magisterskie na kierunku pedagogika w zakresie pedagogiki kulturalno-oświatowej na Uniwersytecie Warszawskim, a w 2001 roku studia podyplomowe z historii na Wydziale Historyczno-Socjologicznym Uniwersytetu w Białymstoku. Od 2002 roku jest członkiem Towarzystwa Przyjaciół Lipska, a w latach 2009–2011 pełniła funkcję sekretarza jego zarządu. Od wielu lat współpracuje z „Echami Lipska”, a od 2010 z Klubem Historycznym

im. Armii Krajowej przy II LO w Augustowie i Oddziałem Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku. Interesuje się teatrem amatorskim i muzyką, jest członkiem zespołu poezji śpiewanej „Po prostu Tak”, który działa przy Miejsko-Gminnym Ośrodku Kultury w Lipsku.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Wieści z Gimnazjum*, „Echo Lipska” 2003, nr 108.
2. *Nasze Leśne Bohatery*, „Echo Lipska” 2004, nr 111.
3. *Wieści z Gimnazjum*, „Echo Lipska” 2004, nr 112.
4. *Wieści z Gimnazjum*, „Echo Lipska” 2005, nr 117.

5. *Więści z Gimnazjum*, „Echo Lipska” 2005, nr 118.
  6. *Więści z Gimnazjum*, „Echo Lipska” 2006, nr 122.
  7. *Więści z Gimnazjum*, „Echo Lipska” 2006, nr 123.
  8. *Poległym na ziemi lipskiej w 1920*, „Przegląd Powiatowy” 2010, nr 41.
  9. *Rok historii najnowszej w Zespole Szkół Samorządowych w Lipsku*, „Echo Lipska” 2010, nr 141.
-

Adam Żulpa (ur. 1953), etnograf, regionalista, muzealnik. Absolwent Uniwersytetu Warszawskiego w Warszawie. Starszy kustosz w Biurze Dokumentacji Zabytków w Suwałkach i Muzeum Okręgowym w Suwałkach oraz jego długoletni wicedyrektor. Autor koncepcji programowo-przestrzennej Parku Etnograficznego przy Muzeum Kultury Ludowej w Węgorzewie, autor wystaw i publikacji poświęconych tradycyjnej kulturze ludowej, architekturze i osadnictwu wiejskiemu Suwalszczyzny, współautor programów ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie Wigierskiego Parku Narodowego

i Mazurskiego Parku Krajobrazowego. Obecne jego zainteresowania badawcze dotyczą żołnierzy garnizonu Suwałki w armii gen. Władysława Andersa.

Publikacje książkowe

1. *Len w tradycyjnej kulturze ludowej Pojezierza Suwalskiego – katalog wystawy*, Suwałki 1995, ss. 29.
2. *Wigierski Park Narodowy. Pradzieje. Osadnictwo. Tradycyjne budownictwo drewniane*, Krzywe 1997 [współautorzy Maciej Ambrosiewicz i Jerzy Brzozowski], ss. 102.
3. Marian Pokropek, *Suwalszczyzna. Świat pogranicza*, Marian Pokropek, Suwałki 2009, ss. 238 [wstęp i oprac. redakcyjne].

Artykuły w pracach zbiorowych i pismach naukowych

1. *Tradycyjne budownictwo ludowe Pojezierza Suwalskiego*, [w:] *Suwalski Park Krajobrazowy*, red. A. Strumiłło, Warszawa 1986, s. 198.
2. *Park etnograficzny przy Muzeum Kultury Ludowej w Węgorzewie*, „Studia Angerburgica” 1996, t. 1, s. 48–60.
3. *Kultura ludowa*, [w:] *X lat Wigierskiego Parku Narodowego*, red. A. Strumiłło, Krzywe 1999, s. 163–170.
4. *Zarys dziejów osadnictwa nowożytnego*, [w:] *XXX lat Suwalskiego Parku Krajobrazowego*, red. Z. Fałtynowicz, Turtul 2007, s. 79–81.

Opracowania i publikacje popularnonaukowe, artykuły prasowe, inne

1. *Tradycyjne budownictwo ludowe województwa suwalskiego – katalog wystawy*, Suwałki 1980, ss. 16.
  2. *Chałupa z Pojezierza*, „Krajobrazy” 1982, nr 20.
  3. *Chata mazurska*, „Krajobrazy” 1982, nr 19.
  4. *Dom litewski*, „Krajobrazy” 1982, nr 18.
  5. *Tradycyjne budownictwo ludowe na Pojezierzu Mazurskim*, „Jaćwież” 1987, nr 3, s. 8–9.
  6. *Tradycyjne budownictwo ludowe na Pojezierzu Suwalsko-Augustowskim*, „Jaćwież” 1987, nr 4, s. 6–7.
  7. *Chałupa z Pojezierza Suwalsko-Augustowskiego*, „Jaćwież” 1988, nr 4, s. 9.
  8. *Dom litewski*, „Jaćwież” 1988, nr 3, s. 9.
  9. *Elckie zabytki*, „Jaćwież” 1988, nr 1, s. 8–9.
  10. *Molenna, bajnia i ...*, „Jaćwież” 1998, nr 3, s. 21–24.
  11. *Wiatraki na Suwalszczyźnie*, „Jaćwież” 2005, nr 32, s. 23–26.
-

Adres redakcji
Augustowsko-Suwalskie Towarzystwo Naukowe
16-400 Suwałki, ul. T. Kościuszki 81
astn@poczta.pl
<http://www.astn.pl>

Opracowanie komputerowe
Ewa Przytuła

Druk
Drukarnia Helios, Suwałki